
Biblioteka
STUDIJE I MONOGRAFIJE

INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU

Odgovorni urednik
Prof. dr Momčilo Pavlović

Recenzenti
Akademik Ljubodrag Dimić
Dr Kosta Nikolić
Dr Momčilo Subotić

Lektor i korektor
Branka Kosanović

Tehnički urednik
Mladen Acković

Dizajn korica
Vladimir Žutić

ISBN 978-86-7403-216-9

Objavlјivanje knjige sufinansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Dr Nikola Žutić

**IDEOLOGIJA I VJERSKA
POLITIKA
NADBISKUPA STEPINCA
U JUGOSLAVIJI 1934–1946.**

Beograd 2017

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	9
UVOD.....	13
Mržnja prema Srbima i antijugoslavenstvo – osnov rimokatoličke ideologije i politike...	13

Prvi dio

RIMOKATOLIČKA CRKVA I STEPINAC U EPOHI LIBERALNOG JUGOSLAVENSKOG ANTIKLERIKALIZMA 1918–1934.

Jezuiti antiliberali, kroatofili i srbofobi.....	21
Jugoslavenska država protiv jezuita 1929–1934.	25
Liberalizam i antiklerikalizam Šestojanuarske diktature.....	28
Stepinac od austrijskog vojnika do jugoslavenskog nadbiskupa – koadjutora 1916–1934.	32
Pogoršanje vatikansko-jugoslavenskih odnosa uoči postavljenja Stepinca 1933–1934. godine.....	33
Postavljenje Stepinca za nadbiskupa-koadjutora 1934.	36

Drugi dio

NADBISKUP STEPINAC U NAMJESNIČKOM PERIODU 1934–1941.

Antijugoslavenski zaokret namjesničkog režima kneza Pavla i RKC 1934–1935.	49
Kampanja protiv Jugoslavije i Srba na majskim izborima 1935.	50
Hrvatski narodni pokret i nadbiskup Stepinac.....	50
Zadušnice Stjepanu Radiću u službi svehrvatskog okupljanja.....	53
Antidržavne manifestacije u vrijeme proslave rođendana kralja Petra II.....	54
„Teror nad Hrvatima“ i napadi na žandarme – Antisrpsvo Stepinčevih župnika.....	57
Župnici – vođe slavonskih seljačkih „ustanika“ 1935.	59
Osvećenje crkava u službi širenja rimokatoličkog prozelitizma i hrvatstva.....	62
Nadbiskup Stepinac i franjevci.....	63
Katolička akcija u Kraljevini SHS (Jugoslaviji).....	63
Orlovi najjača organizacija Katoličke akcije – preteče Križara.....	64
Nesuglasice Katoličkog pokreta (Seniora i Domagoja) i Katoličke akcije (Orlova)...	68
Stvaranje „nove“ („izmiriteljske“) ujedinjene Katoličke akcije.....	71
Katolička akcija protiv diktature 1930–1933.	74
Katolička akcija u namjesničkom periodu 1934–1939.	78
Euharistijski kongresi – propaganda rimokatolicizma i hrvatstva.....	78
Prvi hrvatski liturgijski kongres na Hvaru 1936 – potpora socijalnim naporima Katoličke akcije.....	84
Stepinac preuzima vodstvo Hrvatske katoličke akcije 1934–1936.	87
Stepinčevi i Šarićevi Križari 1934–1937.	94

Legalizacija rada Križara u namjesničkom periodu.....	96
„Nova“ Stepinčeva Katolička akcija 1936.	98
Sjedinjenje „domagojskog“ Katoličkog pokreta sa križarskom Katoličkom akcijom.....	99
Osnivanje novih i omasovljenje starih društava Katoličke akcije.....	101
Stepinčeva Katolička akcija protiv „javnog nemorala, golotinje i spolne razvratnosti“.....	106
Položaj Sestara milosrdnica u državnoj prosvjeti.....	107
Organizacija Katoličke akcije „Hrvatski junaci“.....	108
„Zborovanja“ Katoličke akcije.....	111
Jugoslavenski liberali-antiklerikalci protiv Stepinčeve Katoličke akcije.....	112
Stepinčeva „Sveta hrvatska hodočašća“ i Katolička akcija.....	114
Stepinac proglašava kult „hrvatskog sveca“ Nikole Tavelića.....	117
Hrvatska Katolička akcija protiv nacizma.....	119
Nadbiskup Stepinac i konkordatsko pitanje 1935–1938.	120
Vatikanski nuncij napušta Jugoslaviju u vrijeme konkordatske krize.....	130
Stepinac i fizička kultura u doba vlade Milana Stojadinovića.....	131
Nadbiskup Stepinac blagosilja Banovinu Hrvatsku 1939–1941.	133
Ofanziva jezuitizma u Banovini Hrvatskoj.....	135
Katolička akcija u Bosni 1939–1940.	139
Katolička akcija u Banovini Hrvatskoj	141
Stepinčevo sveto hrvatsko „proštenište“ u Mariji Bistrici.....	142
Stepinčevi povijesni falsifikati – „Hrvatska jubilejska godina“ veza sa Sv. Stolicom.....	145
Stepinac u posjeti Vatikanu februara 1941.	153
Nadbiskup Stepinac i događaji od 27. marta 1941.	154

Treći dio

STEPINAC U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

I DFJ (FNRJ) 1941–1946.

Hrvatski episkopat i Stepinac prema proglašenju NDH.....	157
Pitanje diplomatskog priznanja NDH.....	160
Križari – duhovna vojska NDH.....	164
Stepinčeva Katolička akcija i genocidna Hrvatska.....	164
Veliko križarsko sestrinstvo u NDH.....	165
Domagoj – od Katoličkog pokreta do predvodnika ratne Katoličke akcije.....	170
Prekrštavanje pravoslavnih Srba – „spašavanje duše ali ne i tijela“.....	171
Hrvatska pravoslavna crkva.....	174
Stepinac i Šarić posvećuju biskupa hercegovačkih Hrvata–ustaša 1942.	178
Genocid nad pravoslavnim Srbima – osnovni cilj hrvatske države i Trećeg rajha.....	180
Francuski kardinal Tiseran o hrvatskim zločinima genocida.....	182
Svjedočanstvo Hrvata – jugoslavenskog nacionaliste o genocidu u NDH.....	184

Stepinac falsifikator istorijskih činjenica – Stepinčev izvještaj papi Piju XII iz 1943.	185
Književnik Vilović o Stepinčevoj „Krvavoj crkvi“ i ustaškoj NDH.....	189
Zločini i odlikovanja Stepinčevih svećenika.....	191
Katolička akcija i komunizam.....	197
Glavni ideolozi organizacije Križara.....	199
Križari na udaru nove vlasti 1945 – hapšenja križara.....	200
Veze Križara sa Zapadom.....	202
Stepinčevi Križari u Bosni i Hercegovini.....	203
Ilirski Zavod sv. Jeronima stjecište frankovaca i ustaša – Centrala „Pacovskih kanala“	207
Antijugoslavenska aktivnost Stepinčevog episkopata i svećenstva u DFJ 1945–46.	209
Stepinac odbija da napusti Zagreb.....	209
Obazrivost Brozovih komunista prema Stepincu.....	210
Prepiska nadbiskupa Stepinca i maršala Josipa Broza.....	213
Zaoštavanje odnosa sa Stepincem i hrvatskim episkopatom.....	217
„Stepinac i svećenici – duhovni inspiratori ustaških pokolja“ (Tito).....	219
Podrška „partizanskih svećenika“ politici Josipa Broza.....	221
Sudski proces Stepincu i grupi ustaša i križara – presuda „narodnog revolucionarnog suda“ ili objektivan sudski proces.....	222
Suđenje nadbiskupu Stepincu septembar – oktobar 1946.	227
Hapšenje Stepinca.....	227
„Preslušanje“ i izvođenje pred sud.....	230
Odnosi Vatikana, hrvatskog episkopata, Angloamerikanaca i Jugoslavije poslije Stepinčeve presude.....	277
Beogradski nuncij daje podršku Stepincu.....	278
Napadi na Jugoslaviju zbog Stepinčevog „tamnovanja“	279
Politizacija Stepinčeve smrti.....	280
BILJEŠKA O AUTORU.....	287

PREDGOVOR

Životni put Alojzija Stepinca odvijao se u epohama intenzivnog sučeljavanja ključnih ideologija XX vijeka. U mladosti je svjedok izraženog sukoba internacionalnih ideologija građanskog liberalizma i vatikanske ideologije rimokatoličkog „svjetonazora“. Evropski građanski liberalizam, kao produkt građanskih revolucija, doprineo je bržem odvajanju crkve od države i svođenju crkava na organizaciju privatnog ili u „boljem“ slučaju javnopravnog karaktera. Sa takvim položajem crkve u državi nikako se nije mirio Vatikan i njegova hijerarhija, pa je već u XIX vijeku otpočeo dugotrajan „kulturni boj“ sa liberalnim organizacijama, u formi sukoba socijalnog Katoličkog pokreta i organizacija Katoličke akcije, s jedne, i s druge strane „naturalističkih“, „darwinističkih“, „racionalističkih“ organizacija koje su, prema rimokatoličkoj doktrini, predvodili antiklerikalni masoni. Rimokatolička crkva (RKC), kao savršeno organizovana internacionala, dominirala je među crkvama i vjerskim organizacijama jer je ispoljavala pojačanu javnu klerikalnu aktivnost, koje se nije nikako htjela odreći zbog održanja svog milenijumskog vladanja u svjetovnim sferama. Na području Kraljevine Jugoslavije Rimski crkva je bila vrlo prisutna u političkom i kulturnom životu („socijalni apostolat“), pa je na taj način bila vidljiva njena dominacija u odnosu na državu koja je ispoljavala izvjesno strahopoštovanje od jedne tako moćne vjerske ali i ideološke internacionale. Sa jačanjem komunizma preko Lenjinove boljševičke revolucije i pojavom korporativnog nacizma koji donose nove poglede na nepromjenjivo shvatanje vjere, preko poplave ateizma i Hitlerovog „germanskog mitosa“, dolazi do odbacivanja klasičnog vjerovanja i slabljenja crkava. Time se komplicirao ideološki global evropskog prostora, kroz čiji košmar je prolazio i sam Alojzije Stepinac. U ovoj knjizi nastojao sam da povežem ta kompleksna evropska kretanja sa pojavom mladog neiskusnog misnika Alojzija Stepinca, koga su uspješno uvodili u tajne rimokatoličko-liberalnog sukobljavanja njegovi učitelji u Germanikumu – jezuiti, ali i u zagrebačkoj nadbiskupiji (od 1931. godine) vatikanski pouzdanik, iskusni nadbiskup dr Antun Bauer.

*

Pojačana svjetovna („klerikalna“) aktivnost RKC mogla se relativno uspješno identifikovati („dešifrovati“) zbog izraženih rimokatoličkih manifestacija, o kojima je ostao veći broj izvornih (dokumentarnih) svjedočanstava. Poslije okončanja mojih doktorskih istraživanja o odnosu Jugoslavenske države i Vatikana (RKC), o liberalnim i rimokatoličko-klerikalnim temama, naknadno sam obilazio arhivske i bibliotečke ustanove. Dopunskim istraživanjima u Arhivu Jugoslavije kompletirao sam izvještaje bana Savske banovine Marka Kostrenčića upućene predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću o ideološko-političkoj situaciji u Savskoj banovini, naročito sadržajno bogate izvještaje o djelatnosti Katoličke akcije. Značajni su i izvještaji Kostrenčićevog nasljednika Viktora Ružića, kao i izvještaji bana Primorske banovine Jablanovića.

Zahvaljujući dostupnosti novopridošlih fondova u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Srbije, kao i u Arhivu SANU, obogaćena je izvorna baza koja svjedoči o ideološko-političkim sučeljavanjima, kako u građanskoj tako i u komunističkoj Jugoslaviji. Fond Saveznog javnog tužilaštva FNRJ skrivao je dosad nedostupnu i nekorišćenu arhivsku građu sa suđenja nadbiskupu Stepincu. Pored već objavljene građe sa procesa Stepincu (u dokumentarnoj zbirci *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946), vezano za proces donošenja optužnice i samog suđenja (rasprave), imao sam prilike da konsultujem neobjavljenu građu o Stepinčevom „preslušanju“ pred njegovo izvođenje na Vrhovni sud NR Hrvatske. Optužnicu je uspješno pripremio javni tužilac Jakov Blažević. Pored pravničkog znanja, koje je sticao kao građanski pravnik (advokat) lijevog usmjerenja u Kraljevini Jugoslaviji, tužilac Blažević je ispoljio i temeljno poznavanje historijske struke i historiografskog istraživačkog metoda. Da bi u potpunosti spoznao Stepinčevu „inkriminisanu ličnost“, zbog dokazivanja njegove krivice, Blažević je tokom procesa koristio bogatu dokumentaciju koja nedvosmisleno ukazuje na Stepinčevu krivicu (ogledala se u bliskoj saradnji sa Pavelićevim ustašama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj). Stepinca su optuživale i brojne fotografije, filmovi, a naročito bogata godišta rimokatoličke štampe, koja sam koristio za period Kraljevine Jugoslavije, ali i za ratni period (naročito *Hrvatsku stražu* i *Katolički list*). Stepinčeve dnevničke zapise naknadno sam konsultovao u većem obimu. Svojom vjerodostojnošću posebno se ističu faksimili Stepinčevih govora (u Mariji Bistrici 1942. i 1944, govor prilikom otvaranja hrvatskog („ustaškog“) sabora u februaru 1942, govor članovima Domagoja u julu 1944, govor hrvatskim sveučilištarcima i drugi). Pitanja upućena Stepincu od strane tužioca Blaževića odlikuju se pravničkom preciznošću i logičkim promišljanjem, pa su često dovela do zbunjenosti i nedorečenosti ispitanika.

Konsultovana Arhiva Josipa Broza sadrži dragocjenu prepisku između predsjednika vlade i maršala Josipa Broza Tita i Stepinca iz perioda 1945. i prve polovine 1946. (do vremena potpunog prekida odnosa i pripreme Stepinčevog hapšenja). S druge strane, kritičari rada „komunističkog suda“ i karaktera „nepouzdana komunističke dokumentacije“, s hrvatske ali i sa srpske strane, ističu pristrasnost tog „nenarodnog suda“ pa ga stavljaju u poziciju nekompetentnog pravosudnog organa čije vođenje procesa nije moglo da dovede do objektivne presude. Pojavljuju se i „kooperativni“ pojedinci koji sa „ekumenskih pozicija“ nastoje sagledati cijeli problem, abolirajući u dobroj mjeri krivicu blaženog Alojzija. Svojim neopreznim izjavama, u početku pokretanja inicijative pape Franciska (2015) o dokazivanju Stepinčeve krivice ili svetosti (preko nedavno formirane mješovite pravoslavno-rimokatoličke komisije), naročito se isticao episkop pakrački Jovan Ćulibrk, koji je sam proces (prije eventualne historiografske revizije) proglasio ništavnim, ističući da treba dobro paziti prilikom „nove“ procjene Stepinčeve krivice, jer je ona proglašena u dobroj mjeri „ništavnom“, odnosno „silom pristrasnog komunističkog suda“. Episkop slavonski Jovan Ćulibrk, koji nije historičar, „mentorski“ nas upozorava, bolje reći

podučava, da mi Srbi „dobro vagamo (izmjerimo) svaku riječ o Stepincu“ zbog „lošeg iskustva sa komunističkim suđenjem“, koje je valjda stvorilo njegovu lošu reputaciju. Zato nas Ćulibrk uvjerava da ćemo se svi složiti u procjeni da „komunistički proces i komunistička optužba ne mogu da predstavljaju polazište za razgovor o Stepincu (!?)“. Zato je tokom rada pravoslavno-rimokatoličke Komisije nametana potreba pronalaženja novih vatikanskih i drugih dokumenata, kao da masa državnih dokumenata od 1934. pa nadalje nema nikakvu vrednost. Međutim, ako sudski proces ne može biti polazište za takav razgovor zbog diktatorskog karaktera komunističkog državnog sistema, on se ne smije ni odbaciti kao jedna vrsta istorijskog (sudskog) svjedočanstva, koje se u sučeljavanju sa „ozbiljnom“ (validnom) arhivskom građom može provjeriti, revidirati, prihvatiti ili odbaciti. Na komunističkom procesu je, prema vaticanskoj procjeni ali i procjeni episkopa Jovana, Stepinac pokazao hrabrost, i taj elemenat ispovjedništva za njih je „presudan u procesu beatifikacije i kanonizacije“. No, s druge strane, protivnici kanonizacije Stepincu prigovaraju da „istu hrabrost nije pokazao pred Pavelićem kada je trebalo osuditi i sprečiti ustaška (bolje rečeno hrvatska – N. Ž.) zlodjela“, što na kraju kritički ističe i episkop Jovan.

Treba naglasiti da Srpska pravoslavna crkva (SPC) ne smije slučaj Stepinac privatizovati samo za sebe, jer genocid nad Srbima pravoslavnim nije „privilegija“ Srpske pravoslavne crkve da samo ona raspravlja o Stepinčevoj krivici ili nevinosti, pa ga ona ne može svojom odlukom abolirati od odgovornosti. Sud o Stepinčevoj odgovornosti za antisrpsku i antijugoslavensku politiku u Kraljevini Jugoslaviji, za širenje netrpeljivosti i mržnje između pravoslavnih, mojsijevaca i protestanata, s jedne strane, i rimokatolika s druge, kao i za zločine genocida u NDH, treba da donesu kvalifikovani srpski istoričari uz pomoć srpskih državnih institucija, a u ime srpske javnosti, u ime žrtava srpskog, jevrejskog i ciganskog porijekla. Tokom 2016. sastav rimokatoličko-pravoslavne komisije je proširen novim članovima, kompetentnim istoričarima: akademikom Ljubodragom Dimićem, dr Radmilom Radić, dr Milanom Koljaninom i autorom ove knjige. Istoričarima je kao jedina ispravna solucija nametnuto pronalaženje novih „kapitalnih“ dokumenata (vaticanskog porijekla), „ako se misli sprečiti Stepinčevo proglašenje svetim“. Pri tom obećani dokumenti iz vaticanskog arhiva nikako nisu bili dostupni srpskim istraživačima, pa je srpski dio Komisije, takvom prethodnom procjenom, doveden u tešku situaciju.

*

Akademik Ljubodrag Dimić i ja smo već od kraja osamdesetih godina „zagrizli“ u problem rimokatoličkog klerikalizma. Naime, nama je prof. dr Branko Petranović „nametnuo“ i ostavio u „amanet“ bavljenje rimokatolicizmom i indirektno Stepincem, kroz naše doktorate (Dimiću preko državne liberalne i klerikalne prosvjetne politike a meni preko državno-rimokatoličkog (jugoslavenskog i antijugoslavenskog) sučeljavanja preko liberalnih i organizacija Katoličke akcije). U međuvremenu smo na inicijativu prof. Petranovića uradili zajedničku studiju pod naslovom *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd 1992), kojoj je on sam odredio naslov.

Dubinsko poznavanje ličnosti nadbiskupa Stepinca od strane našeg mentora prof. dr Branka Petranovića, spoznao sam 1989. kada smo zajedno išli u Delčevo na naučni skup „Borba makedonskog naroda za federalizam i nacionalno samoopredeljenje“. U uzavreloj atmosferi razbuđenih „makedonstvujućih“ doživjeli smo polemičke napade od „vmroovaca“ na čelu sa dr Jovanovskim, koji se ponašao kao grkokatolički jezuita „iz Bogdanaca“. U vazduhu se osjećalo antisrpstvo i antijugoslavenstvo, pominjan je u izuzetno negativnom kontekstu Slobodan Milošević i njegovo velikosrpstvo. U nastaloj polemici jedan makedonski „naučnik“ pomenuo je Stepinca u vrlo pozitivnom smislu. Prof. Petranović je uzvratio izuzetnom argumentacijom i elaboracijom u trajanju od petnaestak minuta. Ja sam ostao zadivljen Brankovom elokvencijom i znanjem o Stepincu (pogotovo što sam u to vrijeme već bio doktorand na temu odnosa jugoslavenske države i Vatikana 1918–1935).

U mojim knjigama, pa i u ovoj najnovijoj, preovlađuje ideologija kao pokretač istorijskih zbivanja. Drugim riječima, koncept liberalno-rimokatoličkog sukobljavanja dominira u mojim studijama, monografijama i člancima, već od knjige *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije* (Beograd, 1991), preko više knjiga o državno-crkvenom odnosu, o nacionalnom konceptu rimokatolicizma (vatikansko-habzburški projekt stvaranja hrvatstva), preko liberalno-klerikalnog konflikta u književnosti (knjige o liberalima i „ekstremnim“ antiklerikalcima – književnicima Niki Bartuloviću i Đuri Viloviću) i drugih. Dokumentarna i literarna osnova slučaja Stepinac i Rimokatoličke crkve dodatno je proširena novom knjigom akademika Ljubodraga Dimića *Crkva, Država, Nadbiskup. Alojzije Stepinac od kleronacionaliste do klerofašiste* (rukopis nastaje u koautorstvu sa autorom ove knjige). Brojni novi ali i neki nedostupni i „zaboravljeni“ dokumenti, koji su dobijeni zahvaljujući i našem učešću u radu mješovite pravoslavno-rimokatoličke komisije od Arhiva Srbije (dokumenta preuzeta od BIA), dokumenta o djelatnosti njemačke obavještajne službe u Zagrebu („EK“) i Stepinčevoj saradnji s njom i Arhiva SANU (Zbirka Viktora Novaka) o masovnom učešću rimokatoličkog svećenstva u ustaškom pokretu (oko 1000 svećenika), o brojnim odlikovanjima svećenika od strane Pavelića za zasluge u jačanju hrvatske ustaške države – doprineće sagledavanju istine o krvoločnom režimu Nezavisne Države Hrvatske, masovnoj podršci hrvatskog naroda tom režimu i kolaboracionističkoj ulozi „uzoritog“ nadbiskupa Stepinca.

Ovu studiju i pišem kako bi se objektivna dokumentarna istina predočila javnosti a, s druge strane, da bi se nedodirljiva „dogmatska istina“ rimokatoličkog pogleda na svijet podvrgla naučnoj kritici. Zbog toga nastojim da se na taj način skine jedina „krivica“ sa ideologija komunizma, velikosrpstva i jugoslavenstva (pred velikohrvatskim rimokatoličkim „pravednicima“) za pristrasnu ocjenu prilikom sagledavanja ličnosti nedodirljivog i „uzoritog“ nadbiskupa Stepinca.

Knjiga je dio projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Beograd, septembar 2017.

Autor

U V O D

Mržnja prema Srbima i antijugoslavenstvo – osnov rimokatoličke ideologije i politike

Vjekovno stvaranje mržnje prema srpskim „šizmaticima“ od strane Vatikana i rimokatoličkih država Venecije i habzburške Austrije, izražavalo se i kroz rimokatoličku narodnosnu formaciju hrvatstva koja je ispoljavala a i danas ispoljava neobjašnjivu mržnju prema srpskoj braći druge vjere. Nasilni državno-pravni nacionalizam hrvatstva jedinstvena je pojava u svjetskim razmjerima, pošto je ta hibridna nacija stvorena bez jedinstvenog etničkog historijskog korijena. Nacionalizam hrvatstva je državno-pravni nacionalizam proistekao iz vjerskog (rimokatoličkog) nacionalizma i izmišljenog (mitološkog) feudalno-staleškog nacionalizma (aristokratski nacionalizam tzv. hrvatskog plemstva). Nacionalizam srpstva je etnografsko-jezički, odnosno narodno-historijski jer je oslonjen na staro narodno (pagansko) srpsko organsko biće, prožeto potonjim svetosavskim pravoslavnim nacionalizmom koji se ograničavao samo na Srbe pravoslavne vjere, uz odbacivanje Srba rimokatoličke i islamske vjeroispovjesti.¹

Nacionalni osjećaj hrvatstva rimokatolička Austrija je počela njegovati od vremena jačanja državne krize Habzburškog carstva, naročito poslije mađarske liberalno-demokratske revolucije 1848/49. godine, podjele carevine na dva dijela 1867. austrougarskom nagodbom, ukidanja Vojne krajine 1881. i stvaranja trijalističkog koncepta sa trećim velikohrvatskim dijelom carevine, koji je trebalo da bude uzdanica i lojalna brana mađarskim pretenzijama ka potpunoj samostalnosti. Iz tog razloga, 1868. godine došlo je do administrativne reorganizacije unutar Ugarske „Zakonskim člankom“ ili naknadno prozvanom Ugarsko-hrvatskom nagodbom (koja je obuhvatala samo Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, bez Dalmacije). Buduća „Velika Hrvatska“, sa Hrvatskom, Slavonijom, Sremom, Dalmacijom, Bokom, Istrom, Bosnom i Hercegovinom, trebalo je da postane „zemlja hrvatskog državnog prava“, u kojoj ne bi bilo mjesta za „šizmatičke“ Srbe i njihovu Pravoslavnu crkvu. Imperijalizam hrvatstva, stvaran od carske Austrije, gradio se na faktu austrijskog posjeda i austrijskog osvajanja srpskih zemalja preko nove dinastičke i rimokatoličke nacije hrvatstva.²

„Civilizatorska“ misija rimokatolicizma i habzburgovštine pojačavana je osjećanjem kulturne superiornosti rimokatoličkog naroda zbog vjerske isključivosti i posebnosti u odnosu na „šizmatičke“ Srbe. Kulturna superiornost namešana je vjerom u kulturnu misiju rimokatolika (*in partibus infidelium*). O lažnoj kulturnoj superiornosti austrijskih rimokatolika pravnik i historičar dr Bogdan Prica je imao svoje mišljenje: „Jer, mada su na te krajnje katoličke narode padali samo poslednji odblijesci onoga sunca civilizacije koje je bilo na zenitu u

¹ Bogdan Prica, *Nacionalizam u Hrvata*, tri predavanja održana u Srpskom kulturnom klubu 1940. godine (u rukopisu).

² Nikola Žutić, *Srbi rimokatolici tzv. Hrvati*, Beograd 2006.

zapadnoj Evropi, oni kod svojih istočnih susjeda, izbjeglih ili oslobođenih ispod tatarskog, odnosno turskog jarma, nisu mogli naići ni na onaj stepen materijalne kulture na kome su se sami nalazili“.³

Pravljenjem civilizacijskih razlika između pravoslavnih Srba i Srba rimo-katolika (sve većih poklonika velikohrvatske ideje), ideolozi hrvatstva su na lak način mogli izazivati nove vjersko-nacionalne sukobe i to zahvaljujući antisrpskim pravaškim strankama Ante Starčevića, Eugena Kvaternika, Mihovila Pavlinovića, Josipa Jošue Franka, Ive Prodana, Mile Starčevića i drugih. Pravaška omladina je već 1876. izražavala velike simpatije za Turke u srpsko-turskom ratu 1876. godine. Čak je jedan od ideologa velikohrvatstva i pisac mitološke istorije Hrvata, Franjo Rački, bio iskren pa je u *Obzoru* od 9. februara 1881. zapisao: „Ali ni jedno pleme slavensko nije Starčevićевой stranci tako mrsko kano što je Hrvatima najrodnije Srpsko. Ta se mržnja proteže na sve što po istorijskom razvitku čini zasebnost srpskog naroda. Mrzi se srpsko ime, mrzi se istočno-pravoslavna vjera, mrzi se pismo ćirilsko; bijasmo ovdje u Zagrebu svjedoci kako Starčevićanska mladež snubi (nagovara – N. Ž.) Bugarsku na savez proti Srbima“.

S vremenom su se organizovale antisrpske demonstracije u Zagrebu i okolini (1895. godine prilikom vješanja srpske pravoslavne zastave na crkvi u čast dolaska Franca Jozefa u Zagreb; pogrom nad viđenijim Srbima, uglavnom trgovcima, u Vlačkoj ulici, u Zagrebu 1902 – „Arnautluk u Zagrebu“); izražena antisrpska raspoloženja prilikom aneksije BiH (Fridjungov proces u Beču i veleizdajnički proces u Zagrebu protiv Srba). Organ Hrvatske stranke prava – „milinovaca“ – *Hrvat* odlučno je podržavao Bugare tokom Drugog balkanskog rata 1913. godine i optuživao Srbe za prevaru, imperijalizam, zvjerstva. U doba arnautskog ustanka *Hrvat* je bio na strani Arnauta, dok ga je *Obzor* u svemu podržavao. Haranga protiv Srba i Srbije izazvala je zagrebački *Srbobran* da napiše slijedeće: „I ovo pisanje 'Hrvata', organa stranke prava, treba Srbi da upamte! Iz ovog pisanja izbija takva mržnja na Srbe, pomješana za zavišću, da se tome jedva može naći primjera, pa se takvom pisanju ne može naći traga ni u frankovačkoj 'Hrvatskoj'.“

Alojzije Stepinac nikako nije bio izuzetak kod rimokatoličke hijerarhije u svom antipravoslavnom, antisrpskom i antijugoslavenskom odnosu prema srpskoj „braći“ druge vjere. Uzor mu je mogao biti nadbiskup Bauer i njegovo antisrpsko djelovanje uoči i tokom Velikog rata kada je blagosiljao austrijske (hrvatske) vojnike koji su kretali na Kraljevinu Srbiju. Ratničko raspoloženje koje je ovladalo Rimskom kurijom 1914. prenijelo se i na rimokatoličku hijerarhiju i sve klerikalne stranke u Austro-Ugarskoj monarhiji. Dramatične događaje u ljeto 1914, koji su završili agresijom Austro-Ugarske na Srbiju, Vatikan je tretirao kao odbranu katoličanstva od srpskog pravoslavnog „pijemontizma“ i rusofilstva. Opštoj osudi Srbije i srpskog naroda zbog atentata u Sarajevu na Franca Ferdinanda, konzervativnog zagovornika Austrije kao rimokatoličke „crkvene države“, pridružio se i zagrebački nadbiskup dr Antun Bauer okružni-

³ B. Prica, *n. d.*

com od 30. juna 1914. godine, u kojoj je naglasio slijedeće: „Teška kušnja snašla je njegovo Apostolsko Veličanstvo, prejasni vladalački dom i cijelu našu Monarhiju. Prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand i njegova supruga vojvotkinja Hohenberg, pali su u nedjelju 28. lipnja u Sarajevu žrtvom zločinačke ruke. Nemamo pravih riječi da osudimo grozno nečovještvo i da iskažemo svoju duboku i neutješnu bol. Smrt Franje Ferdinanda težak je gubitak za uzvišenog vašeg Cara i Kralja, blagog i dobrog oca svojih naroda“. Po Bauerovoj ocjeni, „osobiti pak gubitak osjeća Crkva katolička“ pošto je „pokojni nadvojvoda vjeran sin njezin, sjao svima kao uzor praktičnim vršenjem religioznih svojih dužnosti, a nada sve svojim kršćanskim obiteljskim životom“. Tim povodom Bauer je naredio da se zbog dubokog poštovanja prema pokojniku, „u prvostolnoj crkvi i u svim župskim crkvama zagrebačke nadbiskupije, imade 2, 3, i 6. srpnja zvoniti iza večernjeg pozdravljanja kroz četvrt sata u tri maha, a tako i u vrijeme sprovida, koji će biti u petak 3. srpnja; u prvostolnoj crkvi, i u svim župskim crkvama, ima se u utorak na 7. srpanj služiti pjevani requiem cum libera za ispokoj duše pokojnog Nadvojvode, te se o tom imadu obavjestiti sve mjesne oblasti, škole i vjerski puk“.⁴

Povodom početka rata protiv Srbije Antun Bauer je 28. jula uputio novu okružnicu područnom svećenstvu: „Njegovo ces.(arsko) i kr.(aljevsko) Apostolsko Veličanstvo, pozvalo je jučerašnjim svojim proglasom vjerne svoje narode pod oružje. Rat s Kraljevinom Srbijom je otpočeo, jer mira ne može biti s dušmaninom, koji sveder zločinački rovari protiv Monarhije, naše državljane podjaruje na nezadovoljstvo, vječito kuje spletke i urote... Zadnja urota, sa strahovitim zločinom u Sarajevu, u srce je pogodila Njegovo Veličanstvo i sve narode cijele Monarhije. Nedužna krv plemenitog nadvojvode Franje Ferdinanda vapije Gospodinu za pravdom“. Bauer je pozvao vjernike da se mole Gospodu „neka bi što prije kaznio neprijatelja, a podjelio pobjedu našim dičnim i hrabrim četama“, a od svećenstva je tražio da se svakodnevno moli za „sreću našeg oružja“.

Tri dana kasnije (31. jula 1914), u govoru pred generalima, oficirima i vojnicima na periferiji Zagreba, Bauer je pozvao sve Hrvate da u ime Božije budu „osvetnici onog nedjela u Sarajevu koje je Kralju našem otelo čvrstu potporu u starim domovima, a njegovim vjernim narodima smjeralo izgubiti nadu u veliku budućnost“. Blagoslovivši vojnike rekao je slijedeće: „Hrvati junaci, ljubljani naš kralj zove vas u boj. Vi srčano i oduševljeno polazite jer se Hrvat nigda nije oglušio glasu svoga Kralja. U najtežim vremenima stajali su djedovi vaši vjerno uz prijestol pa ćete i vi u staroj vjernosti za kralja dati krv i život svoj. Hrvati junaci! Domovina vas zove u boj. Domovina kojoj dušmanin prijeti da je komada. Domovina, koja je u pogibelji da može i svoje časno ime i svoju svetu vjeru izgubiti. Domovina vas zove, a Hrvat je vazda znao ginuti za dragi svoj dom. Hrvati junaci, Bog vas zove u Boj. Bog, vječna Pravda, zove vas, da u rukama njegovim budete osvetnici onoga nedjela u Sarajevu koje je Kralju našem otelo čvrstu potporu u starim danima a njegovim vjernim narodima smjeralo ugrabiti nadu u veliku budućnost. Hrvati junaci! Hrabro pođite u

⁴ Nikola Žutić, *Vatikan, Srbija i Jugoslavija 1853–1935*, Beograd 2008, 31–32.

boj i znajte da se u najteže časove vaše ruke milijuna dižu Gospodu na pobožnu molitvu, neka pobjedu dade vama i sreću oružju vašem. Hrvati junaci! Pođite junačno i blagoslov božji svuda bio s vama“.⁵

I ostali nadbiskupi i biskupi južnoslavenskih (srpskih) prostora (Josip Štadler, Anton Jeglič, Ivan Šarić i drugi) održavali su slične antisrpske i austro-filske govore pred vojnicima i oficirima koji su kretali u rat na Srbiju. Klerikalna štampa u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i Sloveniji bila je prepuna napisa u kojima se slavi „mučenik Vojvoda“ i potpiruje rat protiv Srbije u cilju osvete i njenog uništenja.

Patološka mržnja prema Srbima stvorena je, dakle, prije jugoslavenskog ujedinjenja. Ta činjenica u potpunosti negira historiografe velikohrvatske zagrebačke škole koji su tvrdili, a i danas tvrde, da je tzv. velikosrpska hegemonija u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) izazvala mržnju kod „ugroženog“ mirotvornog hrvatskog naroda, pa su time opravdavali i izražena genocidna raspoloženja i počinjene masovne zločine kod većine hrvatskog naroda. Prema tim tumačenjima Srbi su materijalno iskorišćavali Hrvate i htjeli su, pored ostalog, lukavstvima i nasiljima da im nametnu srpstvo. Pisali su da su čak i Hrvati koji su bili prijateljski naklonjeni Beogradu odgurnuti od njega zbog tobožnje hegemonističke politike. Poznato je, međutim, da Hrvati nisu bili finansijski i politički proganjani, već su od 1935, a pogotovo od 1939. imali sve veću slobodu političkog, pa na kraju i antidržavnog i terorističkog djelovanja protiv jugoslavenske države.

Jugoslavenska rimokatolička hijerarhija podržavala je 1918/19. formiranje Kraljevine SHS zbog očuvanja katoličkih hrvatskih i slovenačkih zemalja (kao dijelova poražene Austro-Ugarske monarhije) od nepovoljnog mirovnog raspleta, očekivanog uspješnog prozelitskog rada na pravoslavnom Istoku, opasnosti od boljševičkog udara kao i zbog straha od pogubnog italijanskog liberalizma i italijanske penetracije u slavenske prostore. Početno deklarativno jugoslavenstvo Rimokatoličke crkve ipak se sve više pretvaralo u neprijateljstvo prema Kraljevini SHS. Takvo opredjeljenje Katoličkog episkopata izazvao je ne samo državni liberalni laicistički kurs, koji je suzbijao izražene klerikalne pretenzije RKC, već i vatikanski saveznički odnos sa fašističkom Italijom. Naime, savezništvo sa Italijom pretpostavljalo je neprijateljstvo sa Jugoslavijom.⁶

Sveta Stolica, za razliku od jugoslavenskog Katoličkog episkopata, uvijek je bila protiv stvaranja Jugoslavije. Takvu državu Vatikan je doživljavao kao fikciju, pa čak i kao opasnost po rimokatolike, jer je očekivao da će u njoj dominirati „bizantska“ necivilizovana Srbija nad „kulturnim“ katoličkim narodima. Međutim, izražena fleksibilnost Vatikana, odnosno njegovo brzo prestrojanje prema svjetovnim političkim promjenama (1918. godine krajnje nepovoljnim po Vatikan), kao i pragmatični razlozi koji su svoje ishodište nalazili u strahu od opasnih socijalnih potresa i revolucija (boljševizam), doveli su do prihvatanja Jugoslavije kao neminovnosti i „nužnog zla“.

⁵ Isto, 32.

⁶ Isto, 52.

Stvaranje Jugoslavije je poremetilo i vjekovne granice katoličkih dijeceza koje su se morale rasparčati. Vatikan je posebno bio osjetljiv na očuvanje cjelovitosti mađarskih i austrijskih dijeceza jer je u njima video temelj svoje podunavske „prohabzburške“ politike, ali i nadu da će se jednog dana preko njih restaurirati Austro-Ugarska monarhija. Zbog „žala“ za svojim „uzoritim“ dijecezama niz godina je odugovlačio međudržavno crkveno razgraničenje sa Kraljevinom SHS. Imajući izražen respekt prema Vatikanu, zbog njegovog opredjeljenja za revizionističke zemlje i fašističku Italiju, jugoslavenske vlade su ispojavale krajnju obazrivost prema njegovoj „kunktatorskoj“ politici. Vlada Nikole Pašića je na kraju morala kapitulirati pred Svetom Stolicom i prihvatiti njene kandidate za mjesta apostolskih administratora u novoosnovanim dijecezama. Vatikan je očekivao da će imati i koristi od novih dijeceza zbog prozelitskog prodora na Istok. Crkveno razgraničenje Kraljevine Jugoslavije prema Albaniji nije ostvareno zbog interesa Italije da održi jak uticaj albanskog i italijanskog svećenstva na jugoslavenskoj teritoriji. Sa takvim inostranim franjevačkim svećenstvom Italija je mogla uspješno provoditi svoju propagandu preko ideje o stvaranju „Velike Albanije“.⁷

Uspostavljanje redovne crkvene administracije i hijerarhije u Kraljevini SHS proteklo je u konfliktnim diplomatskim pregovorima između jugoslavenskih vlada i Svete Stolice. Zbog javnopravnog položaja Rimokatoličke crkve u Kraljevini SHS, jugoslavenske vlade su bile u obavezi da preko svojih resora vode nadzor nad organizacijom i radom RKC. U većini pravnih propisa (konkordata, zakona), važećih na teritoriji Jugoslavije, neophodan je bio sporazum crkve i države prilikom popunjavanja crkvenih službi. Vatikan je, s druge strane, bio u obavezi da državi prizna pravo veta protiv „nepoćudnih“ kandidata „lošeg državljanjskog ponašanja“. U praksi, jasno određeni državopravni prerogativi teško su ostvarivani. Država je u većini slučajeva morala kapitulirati i prihvatiti unapred određene vatikanske kandidate antijugoslavenskog i habzburško-rimskog duha.⁸

Donošenje Vidovdanskog ustava 1921. godine bio je pokušaj da se okonča državopravni provizorijum Kraljevine SHS. Izbori za Ustavotvornu skupštinu potvrdili su prevlast liberalno-demokratskih i ateističkih stranaka u odnosu na klerikalne, pa je na taj način Ustavotvorna skupština postala antiklerikalno uporište. Konstituanta je bila poprište ideološkog državno-pravnog sukoba antipodnih liberalnih i klerikalnih narodnih poslanika. Osnovni uzrok klerikalnog nezadovoljstva bio je nacrt ustava radikalsko-demokratske koalicione vlade, pun laicističkih i antiklerikalnih odredbi. Pravu erupciju nezadovoljstva u redovima klerikalaca izazvao je član 13 nacrta ustava, prvenstveno zbog uvođenja kancelparagrafa.⁹

U vjerskoj oblasti vladala je potpuna pravna praznina i neusklađenost sa pozitivnim ustavom Kraljevine SHS pošto ustavne odredbe o vjerskim pitanji-

⁷ Isto.

⁸ Isto, 111.

⁹ Isto, 107.

ma nisu provedene u život sistemskim zakonima. Na taj način pravni položaj RKC ostao je na nivou provizornosti do kraja međuratnog razdoblja, budući da pokušaji donošenja konkordata nisu uspjeli. Pitanje zaključenja konkordata bilo je aktuelno u čitavom razdoblju Kraljevine Jugoslavije. Vatikanu je smetala pasivnost jugoslavenske države u vezi sa zaključenjem konkordata. U stvari, Jugoslavija je bila potajno protiv uspostavljanja konkordatskih odnosa sa Vatikanom jer su ti odnosi, u zemljama gdje su uspostavljeni, značili izvjesnu kapitulaciju države pred crkvom. Konkordate su potpisivale samo države koje su bile ideološki i tradicionalno vezane za Vatikan. Proces sklapanja konkordata između Jugoslavije i Vatikana bio je praćen popuštanjem države pred zahtjevima i pritiscima Vatikana. Jugoslavenska država nije dozvoljavala da se zbog velikih ustupaka ugrozi njen državni suverenitet i Vatikan postane odlučujući činilac. S druge strane, Vatikanu nije odgovarao konkordat po kome on ne bi odlučivao o svim ključnim vjersko-crkvenim pitanjima.

Zbog dominacije liberalnog ideološkog kursa u Kraljevini SHS bila je izražena tendencija diobe velikih zemljišnih posjeda svjetovne i duhovne aristokratije. Agrarnu reformu, koja je za jugoslavenske liberale bila plod revolucionarnog ratnog rasplesa i zahtjev novog demokratskog doba, Katolički episkopat je ocjenjivao kao napad na crkveni veleposjed i katoličke pobožne zaklade. Stajao je na stanovištu da je crkvena zemlja nedodirljiva za agrarnu reformu pošto je privatno-pravnog karaktera, dobijena ugovorima, odredbom „posljednje volje“, zakladnim pismom. U zemljišnim sporovima mjerodavno im je bilo samo crkveno „kanonsko pravo“ (Corpus iuris canonici).

Na osnovu dostupne građe teško se može precizno utvrditi ukupan broj crkvenih dobara koja su potpala pod agrarnu reformu. Iz dokumenata se nije moglo utvrditi da li su realizovane sve namjere države da određeno crkveno zemljište stavi pod udar agrarne reforme. Pojedina zemljišta su vraćana crkvi pa opet naknadno oduzimana. Država je oduzela najviše posjeda u periodu od 1919. do 1923. i to od zagrebačke nadbiskupije i križevačke i đakovačke biskupije zbog velike površine veleposjedničkog zemljišta. Agrarna reforma je počela da stagnira sa promjenom državnog stava o vlasničkom karakteru posjeda RKC, to jest od vremena kada su se počeli izdvojeno tretirati posjedi svake crkvene institucije. Zahvaljujući organizovanoj akciji Ministarstva vjera, od proljeća 1927. jasnija je situacija u pogledu površine oduzetog crkvenog zemljišta. Obavezivanjem svih rimokatoličkih vlasti da „iskazima“ saopšte ukupnu površinu oduzetog zemljišta, odnosno izdatog u prinudni zakup, moglo se preciznije utvrditi dejstvo agrarne reforme na crkvenom veleposjedu.¹⁰

Čestim „prosvjedima“ Katolički episkopat je stvorio sliku potpune materijalne ugroženosti RKC zbog „nepravde agrarne reforme“. Međutim, državna agrarna normativa nikada nije posebno apostrofirala nijednu instituciju, pravno ili fizičko lice, pa tako nijednu vjersku organizaciju. Za sve konfesije važio je jedinstven kriterijum prilikom određivanja zemljišnog maksimuma, a jedino je postojala mogućnost da se u praksi odstupa od propisanog stanja. S druge strane,

¹⁰ Isto.

država je zbog javnopravnog položaja vjerskih organizacija bila u obavezi da ih materijalno potpomaže novčanom sumom određivanom prema broju vjernika. Nalazeći se u položaju javnih zvaničnika (činovnika) svećenstvo je moralo dijeliti njihovu sudbinu u pogledu materijalnog obezbjeđenja primanjem godišnjih plata, dodataka na skupoću i dnevnica. Ministarstvo vjera je, u sporazumu sa vladom, odredilo stalne plate svećenstvu svih vjera prema jedinstvenom kriteriju.¹¹

Liberalni karakter jugoslavenske države proizveo je i klasičan „kulturni boj“ u prosvjeti i kulturi. Pošto je politička vlast bila u rukama građanskog staleža, a nije postojala organizovana katolička politička partija, u Hrvatskoj je u doba ujedinjenja prevladavao duh demokratizma i „naprednjaštva“. Pojava Katoličkog pokreta i Seniorata, kao ekspoziture njemačkog katolicizma, predstavlja prvi pokušaj eliminacije „pošasti modernog bezvjerja“ iz života Hrvata. Po uzoru na njemački katolicizam u Hrvatsku se, preko Slovenije, unose nove ideje o rekrstijanzaciji društva preko organizovane političke stranke (Hrvatske pučke stranke). Stavljajući prividno hrvatski nacionalizam u drugi plan Seniorat, a time i HPS, nastojao je da tihim i dugotrajnim socijalno-političkim radom, bez „plemenskih“ trzavica, ostvari prozelitski cilj pokatoličenja Jugoslovena ali i prevođenja liberala-katolika na ideologiju katoličkog „svjetonazora“.

Novi italijanski model klerikalizma – Katolička akcija, koju je forsirao papa Pije XI, postepeno je dobijala primat u jugoslavenskim katoličkim krajevima, potiskujući Katolički pokret (Seniorat). Katolička akcija je vršila „socijalni apostolat“, to jest nastojala je da u cjelokupno društvo unese kršćanska načela, dok je političke (partijske) metode borbe odbacivala kao liberalni produkt. Ta borba i prividno nejedinstvo u redovima univerzalne crkve više su dramatisovani od strane katoličkih pisaca i ideologa. I pored različitosti u metodima i taktici borbe i rada, cilj Katoličkog pokreta i Katoličke akcije bio je ostvarenje „socijalnog katolicizma“, odnosno obnova „kršćanskog“ društva po globalnom vatikanskom modelu.

Glavni „kulturni boj“ između države i crkve vođen je u prosvjetnoj oblasti, kojoj su obe strane pridavale veliku pažnju zbog opštenarodne vaspitne funkcije. Zbog nepomirljivih stavova, konflikti crkve i države nastali su već 1919. prilikom rasprava o nacrtima laicističkih školskih zakona i donošenja prosvjetnih vladinih dekreta. Tradicionalna „kršćanska“ pedagogija imala je zadatak da se bori protiv „krivih svjetonazora“ (materijalizma, racionalizma, darvinizma) i da vaspitava djecu prema „pravim Kristovim načelima“. Za RKC su bili pogibljivi i liberalni vjerski deizam u školi, interkonfesionalizam i „bezbožništvo francuskog uzora“. Svećenik je, kao zastupnik Isusov na zemlji, morao imati ključnu ulogu u vaspitanju djece. Njegova dužnost je bila da djecu, preko „vremenitosti“, vaspita za „vječni cilj“.

Rimokatolička crkva je bila pogođena zvaničnom prosvjetnom normativom, preuzetom od Kraljevine Srbije. Laicističko prosvjetno zakonodavstvo Kraljevine Srbije nije bilo primjereno klerikalnim dogmama i kanonima RKC.

¹¹ Isto, 269–276.

Sve vjeroispovjedne škole u Vojvodini i Baranji izgubile su pravo javnosti i došle pod direktnu kontrolu države. Katolički episkopat je optuživao državu da je prostom otimačinom otuđila katoličke školske zgrade i drugu imovinu. Zabrinutost zbog lošeg položaja rimokatolika u Vojvodini iskazivala je i Sveta Stolica. Vatikanska i fašistička štampa konstruisale su fantastične optužbe protiv „terorističke“ srpske države.¹²

Negativan odnos Svete Stolice prema Jugoslaviji i Srbiji najbolje se vidi iz memoara kardinala Gasparija, koji u početku ukazuje na „veliku nepravdu“ što je Srbija, uprkos zločinu u Sarajevu, koji je doveo do svjetskog rata, na konferenciji mira u Parizu favorizovana i pretvorena u Jugoslaviju i što je od 4 miliona stanovnika postala država od 12 miliona stanovnika, „dobro naoružanih od Francuza“. Jugoslavija je uvećana običnom i jednostranom aneksijom drugih balkanskih naroda koji nisu pokazivali ljubav za srpsku vladu. Stavove Gasparija je dijelila hijerarhija RKC u Sloveniji, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. *Hrvatska straža* je u članku „Borba kulture protiv barbarizma“ u broju od 11. septembra 1936. pisala da su Hrvati „do srži kršćanski, katolički i zapadnjački narod“, kome „katolicizam daje životni nazor na svijet, koji je formirao hrvatsku etičku svijest i kulturnu baštinu“.

¹² Detaljnije: Lj. Dimić, *Prosvetna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I–II, Beograd 1996.

Prvi dio

RIMOKATOLIČKA CRKVA I STEPINAC U EPOHI LIBERALNOG JUGOSLAVENSKOG ANTIKLERIKALIZMA 1929–1934.

Jezuiti antiliberali, kroatofili i srbofobi

Rimokatolički ideolozi, naročito oni uzornog jezuitskog opredjeljenja, bili su majstori „prikriivanja“ ideološko-političke i nacionalne suštine svog duhovnog rada, odnosno nastojanja da svoju korespondenciju, svoje izjave u kojima je skriven politički klerikalni sadržaj, na jezuitski način „oblože“ maglovitom vjerskom terminologijom, alegoričnim metaforama iz crkvenih tekstova, koje se ponekad „ne razlučuju lako“. Dovoljno je pogledati sve te „mirotvorne“ papine, biskupske, nadbiskupske poslanice, propovjedi, pisma i slično, pa vidjeti do kog stepena ide rimokatolička jezuitska dvosmislenost i maglovitost, pa i nerazumljivost za običnog svjetovnog čovjeka, teološki nedovoljno potkovanog. Ipak, ostalo je dokumenata, čak i članaka iz štampe i publicistike, u kojima se otkriva suština predvodničkog duhovnog jezuitskog rada, ali i njihov militarni karakter na čelu sa jezuitskim „generalima“. To je vatikanski red gvozdene discipline, bespogovornog potčinjavanja nižeg članstva u svojstvu „vojnika“, koji **prihvataju asketski život, ali se lukavo predstavljaju i kao „ljudi velike kulture i temeljita znanja“, kako bi općinili svjetovnu prostotu neukog „puka“, kako bi „sustavno ovladali svjetovnim društvenim tekovinama“.** U tajnosti su radili za apostolski ideal Crkve, tj. za ostvarenje **Kraljevstva Božjeg na zemlji (preko Katoličke akcije), po dobro smišljenom planu, podređujući niže višem, sredstvo cilju, osobu načelu...** U tu svrhu su ustanovili „najnoviji među svim blagdanima u Rimokatoličkoj crkvi – **blagdan i pobožnost Krista Kralja**“, koji je vrlo brzo postao „jedan od najvećih kao najnovija i najsajajija pobožnost“.

Katolički tjednik nadbiskupa Vrhbosanskog Ivana Šarića u broju od 29. septembra 1940. otkriva pozadinu jezuitske doktrine, pitajući se „što jesu a što nisu isusovci“, aludirajući na proizvoljnosti i izmišljotine o isusovcima, ističući „istinu“ o njima. Anonimni pisac članka „Dr. Ins. (truktor?)“ prvo postavlja pitanje „Što su Isusovci“?, pa odgovara: „**Isusovci su ljudi discipline i organizacije.** Njihov osnivač, sveti Ignacije, bio je prije obraćenja vojnik, vitez, strateg. I to rođeni strateg. On je smisao za organizaciju i za red nosio u žilama. To je došlo do izražaja i u čitavu ustrojstvu isusovačkog reda. Ignacije ga je zamislio vojnički. *I ime mu je dao vojničko.* Po originalnom imenu nije on samo 'Družba' (Societes), nego 'Četa' (Compania). Disciplina je stroga, podređenost poglavarima potpuna, koordinacija i koncentracija svih raspoloživig sila na jedan cilj i za jedan plan savršena. Sva je izvršna vlast koncentrirana u jednoj ruci, u ruci generala, kojega bira, doživotno, 'generalna' kongregacija', zakono-

davno tijelo Družbe, skupština predstavnika svih provincija Reda. Režim je stoga auktoritativan, jedinstven i centraliziran, kao u svim dobrim vojskama. Pravac se Reda ne mijenja; skrupulozno se pazi na prokušane stoljetne tradicije; Redom se ne proigravaju nikakve 'demokratske' uredbе. General imenuje sve važnije funkcionare Reda, a niže službe raspoređuju provincijali, starješine pojedinih redovničkih pokrajina. **Ostali su članovi Reda vojnici**; oni moraju slušati i biti spremni i na boj i na žrtvu. Nema tu puno ograda ni puno 'prava'. Gdje ga poglavari trebaju, tamo je isusovcu poći. Odmah bez prigovora i nećkanja; bez obrazlaganja i pregovaranja. Iz mjesta u mjesto; iz službe u službu. S manjega na više i s višega na manje. Kako traži viši, opći interes. Po ocjeni poglavara.

Poslušnost je specifična karakteristika isusovačkog Reda i isusovačkog sistema. A s poslušnošću idu uporedo i drugi elementi discipline: diskrecija, prilagodljivost, umrtvljenost, red, strogo i dosljedno opsluživanje pravila i dužnosti. Na pravilu se insistira kao na svetinji. S njim sve stoji i pada. U toj točki nema kompromisa, dispenze, privilegija. Samo, tko se može integralno uklopiti u sitem redovničkog života i stega po pravilima, pogodan je za Red; tko to ne može, nema mu u njemu mjesta; on mora van. Nije ipak u samoj disciplini i organizaciji odgonetka snage isusovačkog reda. Strogih organizacija ima i drugdje, – i brutalno strogih, – a da opet nijesu ni trajni ni pozitivni faktori u životu čovječanstva

Isusovački je, vojnički, organizacijski sistem pun duše. Članovi Reda ne slušaju i ne žrtvuju se slijepo i nesvijesno. Oni to čine iz uvjerenja, slobodno, iz idealnih pobuda. Jedna velika, centralna ideja, jasno shvaćena i dosljedno provedena, vlada čitavim tim širokim radnim aparatom. Kao njegova duša, kao njegov nutarnji sadržaj. To je ideja Kristova Kraljevstva. Krist treba da u svijetu ostvari kraljevstvo Božje. On valja da zavlada dušama, a preko duša i svijetom i životom. On hoće da se svi ljudi spasu i da dođu, po savršenosti, što bliže k Bogu. On je u tu svrhu osnovao Crkvu i poslao u svijet apostole kao svoju vojsku. A u taj apostolski zbor, u tu svoju duhovnu vojsku, zove on i druge najbolje i najidealnije među ljudima. Da se čitavim srcem, slijepo, stave u službu Crkve, kao Božjeg Kraljevstva na zemlji. Da tomu Kraljevstvu postanu širitelji, pioniri, branitelji, glasnici, organizatori. Posve zaboravljajući na sebe. I uz krajnje žrtve. Jedino s nadom, u vječnu plaću. Takav zbor, takva apostolska četa, elitna po izboru, četa za najteže bojeve, hoće da bude isusovački Red po zamisli svojih svetih osnivača i organizatora. On nije red, koji bi po prvotnom svome određenju imao služiti samo ličnom posvećenju članova, kao što su bili stari monaški redovi, on je prvotno apostolski, aktivni red. A za to je, dakako, potreban dubok vjerski život; za to je potrebna prožetost velikim evanđeoskim i apostolskim idejama. Duša mora biti toga puna. To mora u njoj postati stvarnost.

Isusovci su stoga ljudi velike kulture i duboka asketskog života. Svaki član – osim strogo obligatnih svećeničkih molitava, ako je svećenik, – mora dnevno, izjutra, razmatrati čitav sat; mora svaki dan čitati duhovno štivo; mora dvaput na dan ispitivati savjest, mora sav unići u Boga i u vrhunaravni svijet.

Dubok vjerski i molitveni život temelj je svega u isusovačkom Redu. Dugo i sustavno se kandidati Reda moraju u tome vježbati. Novicijat, iza ustupa u Red, traje dvije godine, a kasnije, iza završenih studija, vraća se redovnik još jednom u treću, konačnu godinu kušnje, i tek onda, u zreloj dobi, pripuštaju ga k definitivnim zavjetima. I u novicijatu i u toj trećoj godini provedu isusovci po čitavih 30 dana u neprestanom razmatranju vječnih istina i života Isusova, – to su tzv. velike, 30-dnevne, duhovne vježbe, – a svake godine obave osmodnevne duhovne, u razmatranju i šutnji. Dakako, da ih to onda očeliči i prekali, da to onda od njih, u većini, napravi duhovne ljude, spremne na svaku žrtvu za Boga; sposobne da na sebe dragovoljno uzmu teret i najstrože discipline, i slijepe poslušnosti. Izrijeckom otklanjaju crkvene časti. Zavjetuju se, – 'professi', – da će na papin nalog poći kudgod ih po apostolskom poslu pošalje. Otvore im se u izobilju vrhunaravne, milosne snage. Upiju u sebe Boga i duh Evanđelja i Crkve.

Duhovna elita hoće da budu isusovci. Ali i elita pameti i mozga. Sv. Ignacije i drugi genijalni, kasniji organizatori – generali Družbe, osobito slavni Klaudije Aquaviva, bili su i odviše razboriti i iskusni, a da ne bi bili svijesni da milost pretpostavlja narav i da na njoj dalje gradi; – da Bog ostvaruje svoje planove istina snagom svoje Providnosti, ali, redovito preko ljudi i ljudskim sredstvima. A „pamet caruje“. Znanje vlada. Vjeru valja braniti razlozima. Ona je nužno razumna ako je iz Boga.

Isusovci su stoga ljudi velike kulture i temeljita znanja. Svi im to priznaju. Pokazuju to njihova djela. **Oni sustavno hoće da vladaju tekovinama duha, i starim i novim.** Da u svemu postupaju racionalno. Da znanost i napredak stave u službu božanskog Dobra i vječne Istine. Zato se svaki isusovac – budući svećenik temeljito i dugo posvećuje i općim i dugim studijima. Uvijek je bilo načelo Družbe, da njezini članovi dobiju najbolju školsku spremu, što je bila moguća u pojedinim vremenima. Danas mladi isusovac, iza gimnazijskih nauka, studira barem još sedam godina (koliko je studirao i Stepinac na Gregorijani – N. Ž.) filozofiju i teologiju, a ako će se posvetiti, srednjoškolskoj ili visokoškolskoj, onda još i po nekoliko godina na odnosnim stručnim fakultetima, crkvenim ili svjetovnim. Čitav je ambijenat u Redu inteligentan i znanstven. Veliki isusovački samostani (kolegiji) uvijek su skoro i školski ili znanstveni zavodi, s velikim bibliotekama i mnogim znanstvenim pomagalicama i zbirkama. Generacija generaciju odgaja u naučnom i znanstvenom radu, a sve po prokušanim metodama prošlosti i crkvenog iskustva, u duhu zdrave, prirodne, logične aristotelske filozofije. Isusovačka je školska metodika ('Ratio studiorum') postigla i u očima stručnjaka, svjetsku slavu. Znanstveni auktoritet, inteligencija i književna sprema, takođe su jedna od bitnih komponenata isusovačke snage i utjecaja. A svim se tim oni služe sistematski i metodički. Isusovci rade za apostolski ideal Crkve i Kraljevstva Božjeg po dobro smišljenom planu, podređujući niže višem, sredstvo cilju, osobu načelu i po kriteriju svijesne ekonomije sila. Svatko mora doći na mjesto, gdje je najsposobniji. Ono što smeta cilju, otklanja se bez puno krzmanja. Nebitne stvari ne igraju nikad bitne uloge. Odbačeno je sve, što bi smetalo elastičnosti akcije. Napori se koncentriraju na ono, što je

najvažnije. Puno ima stvari u isusovačkom sistemu, koje su s toga gledišta karakteristične. Isusovci za svoj rad odabiru gradove, kao centre narodnog i kulturnog života. Oni se ne bave sitnicama i sporednostima u crkveno-vjerskom životu. Vjerni koncepciji da hoće od sebe da naprave elitnu četvu, oni svoje djelovanje koncentriraju na središnjim, odlučnim, najvažnijim područjima. Vanjske misije, odgoj buduće narodne inteligencije i budućih svećenika (muške gimnazije, konvikti, sjemeništa, kongregacije i organizacije), znanstveni i publicistički rad, vjerski i profani, duhovne vježbe za razne staleže, propovijedi i pučke misije, duhovno vodstvo, to su glavne točke iz njihova radnog programa. U 18. stoljeću vodili su, na primjer, Isusovci do 600 škola i zavoda (kolegija i akademija), a danas je u njihovim rukama preko 20 crkvenih i do 30 svjetskih visokih škola, 9 misijskih univerza, znatno preko 200 srednjih škola i zavoda, blizu 20 misijskih sjemeništa, skoro 30 astronomskih opservatorija i sva sila stručnih i nižih škola (u misijama). A da budu što elastičniji u kretanju i radu, nemaju, – za razliku od starijih redova, i onih aktivnih, – posebnog odijela, nego se, uglavnom, nose kao svjetovni svećenici u dotičnom kraju, ne drže skupnog crkvenog bogoslužja, ne okupljaju se po samostanima, već po provincijama, ne stiču nikakvih počasnih prava itd.

Isusovci su, napokon, dobri psiholozi. Da na ljude što jače uzdjeluju, oni pomno paze, da ni u čemu ne povrijede zakona čovječje psihologije, već da se, naprotiv, služe psihološki najefektnijim putem i metodama. Oni se znadu približiti ljudima i omladini na pravi način. Oni paze na individualan postupak, i kad se radi o njihovim članovima, koje hoće da predobiju i odgoje. Dokle je god moguće, štiju ljudsku slobodu i nastoje da budu u zahtjevima što blaži, a u mišljenjima što ljudskiji. Cijene osobne značajke, tipove i uvjerenja. Ne bježe ni od jedne zgodne novosti. Ne osuđuju unaprijed ništa, što izgleda dobro i dopušteno. Stavljaju u službu odgoja i zabavu, i izlete, i sport, i glazbu, i glumu, i svečanosti. Računaju s prirodnim ljudskim sklonostima (natjecanje kod djece, nagrada i sl.). Paze na ljepotu crkava i na komociju i praktičnost u njima. **Cijene visoko isповijed** kao psihološki najbolje sredstvo djelovanja na dušu. I sistem njihovih duhovnih vježbi sav je izgrađen psihološki efektno, i iznutra (logično razvijanje pogleda na svijet i život), i izvana (šutnja, samotovanje, ozbiljnost). Eto, to su u najkraćim crtama, isusovci. To im je dalo posebno mjesto u katoličkom crkvenom životu. Mjesto specifično, kako je specifična i njihova uloga. Tko bi je htio u Crkvi generalizirati, pokvario bi čitavu njezinu divnu i božansku organsku strukturu. To je isusovački sistem učinilo priznatim, tako da ga novije redovničke družbe uglavnom sve nasljeđuju i kopiraju. To je od isusovaca stvorilo najugledniji, pa i brojčano najjači red katoličke Crkve. Ima ih preko 25.000 (od svega 70 do 80.000 katoličkih redovnika). Katolička se Crkva isusovcima ponosi. I mi ćemo se svi njima ponositi; sada, kad znamo, šta jesu, a šta nijesu¹.¹ Isusovci su lukavo koristili iskonske ljudske strahove od smrti, nestajanja, zaborava, pa su vješto udarali u te niti najizraženije ljudske slabosti, naro-

¹ „Šta jesu, a šta nijesu, izmišljotine i istina o isusovcima“, *Katolički tjednik*, Sarajevo, 29. rujan 1940.

čito pri sticanju materijalne koristi za sebe i Crkvu. Nadbiskupi Stepinac i Šarić, jezuitski „gojenci“, preko obećanog „spasenja“ i nezaborava okupljali su zadužbinare za gradnju zadužbina. Ivan Šarić je dao blagoslov Božji za „sve naše plemenite zadužbinare“ koji su pomagali izgradnju zavjetne crkve Sv. Josipa u Sarajevu. U povelji „Zadužbinarima“ citirao je opominjući pasus iz Zlatne knjige („Nasljeduj Hrista“), koji kaže slijedeće: „Ne uzdaj se u prijatelje i u rođake i ne odgađaj svoga spasenja za kasnije, jer će te ljudi brže zaboraviti nego što i misliš. Bolje je sada u pravo vrijeme pobrinuti se da ne svršiš kakvo dobro djelo nego se pouzdati u tuđu pomoć. Ako se sada ne brineš sam za sebe, tko će se za tebe brinuti u budućnosti. Tko će te se sjećati iza tvoje smrti i tko će se pomoliti za tebe? Čini, čini sad, predragi, štogod možeš, jer ne znaš kada ćeš umrijeti i ne znaš što te iza smrti čeka“. Jezuita dr Ivan Šarić napominje da je ta opomena istinita i ozbiljna, i ona ga je potakla da osnuje Zaduzbine za gradnju zavjetne crkve Sv. Josipa u Sarajevu. Šarić ističe da će „svaki prijatelj svoje vlastite duše odobriti zacijelo ove naše zadužbine“ koje neće zaboraviti svoje zadužbinare, „nego će se za njih brinuti i u budućnosti, njih će se sjećati i iza njihove smrti, moliće se uvijek za njih Ocu nebeskomu i svetome Josipu“. Zato je Šarić pozivao braću i sestre u Kristu da što prije pristupe navedenim zadužbinama koje imaju tri razreda (od 1000, 3000 i 5000 dinara novčanog priloga). Obećano je da će se imena velikih zadužbinara staviti na mramornu ploču na vidnome mjestu u predvorju zavjetne crkve Sv. Josipa u Sarajevu. Zavjetna crkva se obavezala da će svake godine na dan svog posvećenja i na dušni dan čitati sv. misu za duše svojih zadužbinara.²

Isusovci su bili naročito aktivni u srpskim zemljama u „pripremi“ rimokatoličke misije i prozelitizma, kao što je to bio slučaj sa Bosnom i Hercegovinom poslije austrijske okupacije 1878. godine. Djelovali su i u kulturnim primorskim sredinama vodeći ideološki rat sa „natruhama“ liberalaca. Prigodom jubileja 400 godina od ustanovljenja reda Družbe Isusove dubrovačka *Narodna svijest* se osvrnula na jak kulturni uticaj isusovaca u srpsko-romanskom Dubrovniku. Već 1559. godine isusovci su se nastanili u dubrovačkom samostanu Sv. Jakova i uspješno sprovodili rimokatoličenje primorskih i dubrovačkih Srba. Pojedini književnici i naučnici bili su jezuiti, na primjer Ruđer Bošković i Ivan (Đživo) Gundulić.

Jugoslavenska država protiv jezuita i Katoličke akcije 1929–1934.

U vreme izbora koadjutora ostarjelom Baueru pred kraljem Aleksandrom I Karadorđevićem nikako nije isticana činjenica da je Stepinac bio istaknuti jezuita, od kojih su zazirali i neki dijelovi rimokatoličke hijerarhije. Kao veliki prijatelj jezuita pokazao se i papa Pije XI (svjetovno ime Rahile Rati), koji je postavljen na papski presto 6. februara 1922. Osnivača jezuita Ignacija Lojolu proglasio je zaštitnikom duhovnih vježbi, a godine 1935. imenovao je za kardi-

² AJ, Ministarstvo pravde, versko odeljenje, dr Ivan Šarić, „Zadužbine za gradnju zavjetne crkve sv. Josipa u Sarajevu“, 19. ožujka 1935.

nala i jednog jezuitu.³ Publicista Sima Simić je navodio da je i nadbiskup zagrebački Juraj Posilović (Bauerov prethodnik) bio veliki zaštitnik isusovaca. Za njegovog nasljednika dr Antuna Bauera, u vreme dok je bio nadbiskup koadjuutor, jezuiti su se najviše množili i došli do najviše političke važnosti u cjelokupnom hrvatsko-slavonskom episkopatu. Bauerovo svečano posvećenje izvršio je 21. januara 1910. kardinal Meri del Val u jezuitskom kolegijumu Germanikum, u kojem se školovao i Štepinac.

Nadbiskup vrhbosanski Josip Štadler se takođe školovao kod isusovaca u Rimu, na gregorijanskom sveučilištu. On je rođen u Slavonskom Brodu 1843, školovao se u Slavonskoj Požegi i Zagrebu, da bi ga nakon završetka školovanja zagrebački nadbiskup Haulik poslao u isusovački kolegijum Gregorijanu, gdje je poslije studija promovisan za doktora teologije i filozofije. Bio je profesor na bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, sve do 1881. kada je imenovan za „vrhovnog pastira u Bosni“ (nadbiskupa sarajevskog).⁴ O Štadlerovoj „pogubnoj“ jezuitskoj propagandi u okupiranoj Bosni pisali su vladika Kosanović (u svojoj okružnici) i „Protopop Nedjeljko“. Štadler je na primjer prilikom gostoprimstva u pravoslavnoj crkvenoj opštini u Travniku, poslije pozdravne dobrodošlice Adama Adamovića, odgovorio u stilu vokabulara sa Florentinske unije (1439): „Prilijepo je od vaše strane što ste došli pozdraviti nadbiskupa jedinospasavajuće crkve Isukrstove kojom upravlja njegov nepogrešivi namjesnik sv. Otac Leon. On je pravi i vrhovni arhipastir svih hristijana na zemlji, jer on sjedi na stolici vrhovnog apostola Petra, kome je otac nebesni otkrio božanstvo sina, a sin mu dao ključeve od raja i vlast da oprašta i veže grijehove. On sa očinskom ljubavi očekuje povratak u krilo apostolske crkve svih šizmatika, svih jeretika i svih nevjernika. I bez svake dvojbe ispuniće se obećanje gospodina našta Isukrsta, biti će jedno stado i jedan pastir, a to vrijeme jedinstva već je odpočelo“. Na ove nadbiskupove riječi „iznenadi se cijela pravoslavna opština“, a sveštenik Adamović mu „prosto“ odgovori: da su oni došli da ga pozdrave po svojoj uzajamnoj dužnosti toliko i po zapovjesti svoga mitropolita Save, kao čovjeka i crkvenog poglavicu svojih sugrađana kršćana s kojima su oni „vazda u ljubavi živili pri turskoj vladi i upravi.“ Zato su pravoslavni Srbi bili iznenađeni Štadlerovom ocjenom koja je crkva božija a koja vražija. Adamović je nastavio u kritičkom tonu da kritikuje Štadlera: „...Ja sam u školi učio, a tako i vjerujem, da je glava crkve i zakona samo Isus Hrist, sin Božji i niko drugi, i da osim Boga nema na svijetu ni jednog bezgrešnog čovjeka. Mi imamo svog partijarha u Stambolu na Bosforu, pa nam ne trebaju vaš papa ni vaša crkva, jer se sunce nije nikad na zapadu rodilo nego vazda na istoku, i nema crkve starije na svijetu od jerusalimske“. Pošto je izgovorio ove riječi napustio je Štadlera „ne rekavši ni s Bogom“. Kada je doznao za detalje ovog susreta mitropolit Sava je pohvalio pravoslavnu opštinu i sveštenika Adamovića za konkretno držanje i dostojan odgovor Štadleru.⁵

³ Sima Simić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan*, Beograd 1937, 17.

⁴ „Dr Josip Štadler – povodom 50-godišnjice osnutka sarajevske nadbiskupije i podignuća nadgrobnog spomenika“, *Obzor*, 4. svibanj 1932.

⁵ *Nova reč*, Sarajevo, 14. avgust 1932.

I pomoćni biskup sarajevski (kod nadbiskupa Šarića) dr Smiljan Čekada pripadao je isusovačkom redu. Rođen je 29. novembra 1902. u Donjem Vakufu, srez Bugojno. Slijedeće, 1903. godine njegova obitelj prelazi u Kreševo u kojem Čekada svršava osnovnu školu (otac mu je bio upravitelj škole). Početkom školske 1912/13. odlazi u nadbiskupsko sjemenište i gimnaziju u Travniku. Godine 1921. upisuje sarajevsku bogosloviju koju završava 1925. Slijedeće, 1926. godine zaređen je za svećenika i odmah postavljen za profesora u konviktu „Napretka“, pod imenom „Kralja Tomislava“ u Sarajevu. Godine 1926. radio je više mjeseci u župi na Jelaškama kod Olova, a zatim odlazi u Rim na više teološke studije na isusovačkoj Gregorijani. Poslije dvogodišnjeg studija promovisan je „na čast“ doktora teologije. Vraća se u Sarajevo 1926. godine, gdje ostaje do 31. jula 1933. na mjestu urednika *Katoličkog tjednika* i katehete u Zavodu sv. Avgustina. U Sarajevu je bio i predsjednik Križarskog okružja i duhovnik Omladinskog križarskog bratstva i đačkog križarskog sestrinstva. U avgustu 1933. postavljen je za župnika u Bosanskom Brodu, gdje je imenovan za pomoćnog biskupa. U Brodu razvija intenzivnu vjersku djelatnost na raznim poljima crkvenog života: restaurira crkvu, dovršava župnički stan, osniva Marijine kongregacije, uvodi Križare i Križarice. Naročito je poštovan u Hrvatskom kulturnom društvu „Napredak“ kao njegov predsjednik. U izvještaju ordinarijata Vrhbosanske nadbiskupije karakteriše se kao vrlo savjestan čovjek, crkvenog duha, dok je u nacionalnom pogledu „od uvijek pripadao hrvatskom pokretu, i ako se nikada nije aktivno bavio politikom“, pošto je bio član organizacija „nepolitične“ Katoličke akcije.⁶ Jezuiti su početkom tridesetih godina XX vijeka ustanovili „najnoviji među svim blagdanima u Rimokatoličkoj crkvi – **blagdan i pobožnost Krista Kralja**“, koji je vrlo brzo postao „jedan od najvećih kao najnovija i najsajnija pobožnost“. Vatikanski protivnici „papine nepogrešivosti“ – starokatolici, u svojoj kritici rimokatolicizma tvrdili su da Isus Krist nije htjeo niti kraljevskog naslova, niti kraljevske časti, a još manje kraljevske krune: „Kada htjedoše da ga proglase kraljem, pobježe u goru sam; opetovano naglasio je da kraljevstvo njegovo nije od ovoga svijeta. Ali ono što onda ne učiniše Židovi, učiniše današnji ljudi, oni ga silom proglasiše zemaljskim svjetskim kraljem; dvije hiljade godina staru trnovu krunu na križu Isusovom, oni danas zamijeniše kraljevskom krunom; tako i na križu na katedrali Krista Kralja u Beogradu!“⁷

⁶ AJ, Ministarstvo pravde, vjersko odjeljenje, f. 87, „Pomoćni biskup vrhbosanski dr Smiljan Čekada“, 1934.

⁷ Razlog za pompezno slavljenje nove slave, „ravne a gdje gdje i sjajnije nego li Božić i Uskrs!“, starokatolici su vidjeli u tome što „sveti otac papa – kralj u vatikanskoj državi – hoće da bude i kralj i svih rimokatolika po cijelom svijetu“, dok je on sam Rim proglasio drugom prestonicom svih rimokatolika na cijeloj zemlji, pa je „zato nužno da i Isus Hrist, i protiv svoje volje, bude proglašen Kraljem...“ („Blagdan Krista Kralja“, *Starokatolik*, br. 11, Zagreb, studeni 1931).

Liberalizam i antiklerikalizam Šestojanuarske diktature

Osim uspostavljanja osnovnih državnih funkcija, šestojanuarska diktatura promovisala je novu državnu ideologiju integralnog jugoslavenstva. Državno konsolidovanje i jačanje bilo je neophodno zbog neprijateljskog revizionističkog okruženja. Očekivalo se da će diktatorski zaokret konsolidovati međunarodni položaj Jugoslavije, a sve to radi učvršćivanja frankofilskog liberalnog evropskog građanskog poretka na Balkanu i Podunavlju. Nasuprot očekivanjima Rimokatoličke crkve i Vatikana, zavođenjem diktature ideološki „frankofilski“ kurs je pojačan. Upravo su glavni zagovornici apsolutističkog udara u Jugoslaviji bile Francuska, Velika Britanija i Čehoslovačka, nosioci evropske demokracije, liberalizma i antiklerikalizma, ili, po mišljenju Vatikana, „framasonskog sjemena zla“. Dominaciju unitarnih liberala u državnom vrhu apsolutističkog režima i jugoslavenstvo kao državnu ideologiju, Vatikan nije mogao da prihvati. Akti diktature pokazali su da će laicizam, vjerski liberalizam i antiklerikalizam biti vrlo izraženi u državnoj politici. Na „izazov“ diktature, RKC i Vatikan su odgovorili organizovanim akcijama preko poslanica (okružnica) u kojima su napadali državni liberalni kurs kao i državne prosvjetne i nacionalne institucije i organizacije (prvenstveno Sokole). Poslije zabrane Orlova RKC je brzo prestrojila njihove redove i organizovala ih kao Križare. Rimokatolička crkva je morala imati jaku organizaciju Katoličke akcije, na čelu sa jezuitima, kako bi se mogla ravnopravno nositi sa masovnom organizacijom antiklerikalnog Sokola.

U isto vrijeme kada se vršila kampanja za izbor koadjutora nadbiskupu Baueru, u jugoslavenskom parlamentu liberali su nastojali da se donese Zakon o zabrani djelovanja Družbe Isusove (Societas Jesu). Naime, na sednici Narodne skupštine od 17. februara 1933. saopšteno je da je vođa zagrebačkih Sokola, liberal i antiklerikalac dr Oton Gavrančić (ubijen u Jasenovcu 1942), sa drugovima podnio predlog Zakona protiv jezuita. Zakon je imao svega 7 članova (paragrafa). U prvom se predlaže da se redu Družbe Isusove zabrani nastamba i djelovanje na cijelom području Kraljevine Jugoslavije. Kao mjesto stanovanja za jezuite jugoslavenske državljanke predviđen je otok Vis, „ako se ne žele iseliti“ (čl. 2). „Zajedničko stanovanje“ jezuitima nije dozvoljeno ni na Visu, „već imadu svaki za sebe da živu“ (čl. 3). U slučaju ako bi koji član Družbe vršio bilo kakvo crkveno ili građansko djelovanje, predviđena je kazna do pet godina zatvora (čl. 4). Dalje je predviđeno da se od konfiskovane imovine jezuita stvori „zaklada“ za odgoj rimokatoličkih svećenika u jugoslavenskom nacionalnom duhu, a dio novca da se uloži za potporu siromašnim rimokatoličkim župama (čl. 5). Ovaj predlog zakona se protezao i na lazariste, na Družbu Svetog srca Isusova, kao i na svaki drugi red muški i ženski, za koji se utvrdi da stoji u neposrednoj vezi sa redom Družbe Isusove...⁸ Publicista S. Simić je isticao da jezuiti postavljaju biskupe, da je jezuitski uticaj bio vrlo jak u Ilirskom zavodu

⁸ S. Simić, *n. d.*, 49–50.

sv. Jeronima, da su bili izraziti „latinisti“ jer su se borili protiv slavenske (srpske – N. Ž.) glagoljice.

Projekt dr Otona Gavrančića je izazvao veliko nezadovoljstvo u redovima svećenstva i hijerarhije. Vijest o skupštinskom projektu zakona donijeli su *Slovenec* i *Hrvatska straža* u brojevima od 18. i 19. februara 1933. Biskup krčki Josip Srebrnič poslao je raspis u kojem je od župnika tražio da „vrše molitvu te protumače narodu pogibeljnost tog predloga“, koji je označio kao progon crkve i vjere.⁹ U skici govora, priloženoj raspisu, dao je uputstvo kako da se na pogodan način među narodom proširi glas kako su svi potpisnici predloga članovi Sokola, da bi Sokol prikazao kao protuvjersku organizaciju. Srebrnič je svim župnicima „preporučio“ da svoje vjernike o svemu izvjestite sa „predikaonice“ slijedećim tekstom: „Predragi u Isusu! Dnevnici što su izašli u subotu 18. i u nedelju 19. o. m. objavili su vijest o zakonskom predlogu, potpisanom od 61 poslanika, koji je bio u petak 17. o. m. u Narodnoj skupštini predložen a ide za tim da budu Isusovci iz naše države protjerani dok bi njihovi samostani, njihove crkve i njihov imetak uopće na javnoj dražbi prodali. To je strašno. To je otvoren zahtjev da se Crkva katolička u našoj zemlji progoni. Mi svi znademo tko su Isusovci. Na otoku Krku upoznali smo ih svi baš prošle godine kad su nam posvuda držali svete misije, te se oni nama tako priljubili da nam je bio težak svaki rastanak sa njima. Ali kad eto sada zahtijevaju ljudi koji Isusovaca nikad nisu iz bliza spoznali, da budu protjerani u izgnanstvo. Isusovci Hrvati, kao svi vi djeca našeg naroda, oni izgledni u svakom obziru, oni nevini. To nije više ljudski. Navaljuju na njih s klevetama koje su upravo smješne ali ih neprijatelji i progonitelji naše svete Katoličke crkve upotrebljavaju za to da se Crkvi, da se Isusovcima učini najveća nepravda i pogaze prava Božja. Predragi u Isusu! Naša je dužnost da se Bogu molimo da osujeti sve zle namjere neprijatelja i progonitelja Sv. Crkve“.¹⁰ Vatikan je početkom februara 1933, prije podnošenja zakonskog predloga, bio upoznat sa namjerama vlade da podnese predlog zakona o protjerivanju jezuita. Kardinal Pačeli je provjeravao istinitost tih vijesti kod poslanika Jevrema Simića, ali ih je poslanik nazivao zlonamjernim i tendencioznim izmišljotinama „jer je kraljevska vlada daleko od pomisli da preduzima kakvu represivnu meru pre no što bi bila iscrpljena sva miroljubiva sredstva. Verovao je da na istom gledištu stoji i Sv. Stolica, utoliko pre što su prijateljski osećaji jugoslovenske vlade prema Sv. Stolici, i pored svega neprijatnog što se desilo, ostali nepokolebani“. Poslanik Simić je insistirao kod Pačelija da se nađe solucija kako bi se jugoslavenska vlada i Sveta Stolica oslobodile teškoća u koje su zapale zbog nepromišljenog postupka jugoslavenskih biskupa oko objavljivanja antisokolske poslanice.¹¹ Na razbuđen i organizovan rimokatolički klerikalizam režim diktature je uzvratio antiklerikalnim mjerama koje su, međutim, ostale na nivou nerealizovane prijetnje. Narodna skupština je postala antikleri-

⁹ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 408.

¹⁰ Isto, 409–410.

¹¹ AJ, Kraljevstvo poslanstvo pri Vatikanu, J. Simić – A. Krameru, zamjeniku ministra inostranih poslova, 5. februar 1933.

kalno uporište liberala. Dr Nikola Kešeljević, zajedno sa 100 narodnih poslanika, podnio je predlog zakona o razdvajanju crkve od države izjavivši: „Naša zemlja ne može ići napred ni jednog koraka dok u zemlji postoje dve vrste vlasti: jedna odgovorna, druga neodgovorna“. Proterani jezuiti iz Španije, kako je rekao, našli su uhlebljenje u Kraljevini Jugoslaviji.¹²

Jugoslavenska vlada je u februaru 1933. pokazala pomirljivost prema Rimokatoličkoj crkvi i krajnju rješenost da ne dozvoli bilo kakav konflikt, kako bi se odbacila svaka pomisao da je Jugoslavija inicijator „kulturnobojnog“ sukoba sa RKC. Iako je biskupska antisokolska poslanica u velikom dijelu javnosti, pa i u Skupštini, naročito kod liberalnih katoličkih poslanika, izazvala ogorčenje te je smatrana ne samo napadom na sokolstvo već i atakom na državu, čak i na samu dinastiju – vlada Milana Srškića ne samo što je odbila predlog 100 poslanika o razdvajanju crkve od države, nego je odlučila da se o predlogu uopšte ne diskutuje. Vlada je odlučila da odbaci predlog zakona o protjerivanju jezuita u slučaju da se taj dokumenat iznese pred Skupštinu, a odbila je uplitanje drugih crkava u konflikt Katoličkog episkopata sa sokolstvom. Po postojećim zakonima antisokolska poslanica je predstavljala formalan delikt, ali vlada M. Srškića nije preduzela mjere protiv episkopa. U granicama mogućnosti nastojala je da stiža i sokolske organizacije koje su namjeravale da tuže autore poslanice za klevete i uvrede.¹³

Poslije poslanice Katoličkog episkopata protiv Sokola Kraljevine Jugoslavije (u novembru 1932) i poslije predloga Parlamenta o protjerivanju jezuita, isusovci su pozivani da u tim teškim momentima djelovanja ofanzivnog liberalnog kulturkampfa Rimsku crkvu održe svojim pojačanim „misionarskim“ radom. Oni su se razmili po „ugroženim“ ključnim tačkama, kako bi oslabili proces liberalne jugoslavenske unifikacije i ojačali velikohrvatsku ideologiju – frankovačko klerikalnu. Tako je ministar prosvjete obavijestio maršala Dvora 2. decembra 1933. da su u Senj pozvani jezuiti kako bi onemogućili propagandu jugoslavenstva preko liberalnih jugoslavenskih sokola. Kako je istakao ministar, njihov misionarski rad je bio tako efikasan da je uskoro veći dio građanstva iskazivao manifestacije čisto frankovačko-klerikalne“.¹⁴

O dolasku misionara u Senj marta 1933, ministra prosvjete je izvjestio direktor Državne realne gimnazije. Prilikom njihovog dolaska u gradu je dominirala klerikalna parola „Svi u crkvu“. Po mišljenju direktora, i bez te parole „bogoljubni vjernici“ Senja pohrlili bi u crkvu na propovijed. Crkva je tih dana bila prepuna vjernika, koji su, po preporuci svećenika i isusovaca, pjevali pobožne pjesme i izvan crkve, pa je zbog „narušena reda“ morala uredovati i policija. Poslije jednonedeljnih misija („razmatranja i izvršene pobožnosti“) 12. marta priređena je procesija, uz sudjelovanje brojnog građanstva i omladine iz konvik-

¹² N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 409.

¹³ Isto, 414.

¹⁴ AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, f. 113, Ministarstvo prosvete – odeljenje za srednju nastavu – maršalu dvora Aleksandru Dimitrijeviću, 2. decembar 1933.

ta „Ožegovićjanum“, iz kojeg su svi pitomci prisustvovali procesiji. Njima su se pridružili članovi najjače organizacije Katoličke akcije – križarskog bratstva, koji su takođe stajali pod zaštitom konvikta. U procesiji su pjevane pobožne pjesme ali i one hrvatskog nacionalnog značaja, naročito „pjesma sa pripjevom 'Rajska djevo, Kraljice Hrvata““. Na trgu pred konviktom održani su vjersko-nacionalni govori uz klicanje: „Živio Papa! Živio Isus! Živio Krist Kralj!“ Govorilo se o vezama Katoličke crkve sa tzv. starom hrvatskom prošlosti. Taj refren, kako je istakao direktor gimnazije, ponavljao se često po katoličkim novinama i časopisima, pa je naveo jedan od njih: „Katolici su uvijek imali smisla za tradiciju. Hrvatski katolici su dapače dužni da taj kult tradicije što više osvježe i podržavaju, jer je rijetko koji narod kroz historiju tako povezan s katolicizmom kao Hrvatski narod“.¹⁵ U tom smislu direktor je citirao riječi sveučilišnog profesora Ferde Šišića: „...Jer katoličko je hrvatsko svećenstvo, pa i ono van granica uže Hrvatske i Slavonije, naročito u Dalmaciji, pa onda i u Bosni, bilo decenijama u prvim redovima boraca za narodne ideale protiv pretenzija i Pešte i Beča, a u razvitku hrvatske literature ne samo njen najbolji konzument nego i odličan saradnik, napose na naučnom polju...“.¹⁶ Poslije procesije održana je propovijed i u senjskoj stolnoj crkvi i tom zgodom su vjernici pozvani da prisegnu svoju vjernost papi. Potom se župnik zahvalio isusovcima za održane misije i pozvao vjernike „neka se mole za Isusovce, koje hoće da prognaju, a ako njih prognaju, onda će doći na red i ostali svećenici, pa i sama crkva“.

Prilikom odlaska misionara – isusovaca iz Senja, 13. marta 1933, na rivi kod parobroda se iskupila gomila svijeta (narod, svećenici i đaci), koja je kličući i pjevajući pozdravljala isusovce. Pošto nisu prestajali sa manifestacijama, policija je počela uredovati, ali ih je u tome ometalo senjsko svećenstvo, koje je naknadno osuđeno na novčanu kaznu. Direktor gimnazije je bio mišljenja da pomenuti događaji nisu nastali samo zbog dolaska isusovaca, već i zbog klerikalizma „ratujuće crkve“: „...Koliko boravim u Senju, tj. od druge polovine oktobra 1932, djelovanje je svećenstva u crkvi zauzelo stav progonjene i borbene crkve. I u poslanici Katoličkog episkopata navedene su Kristove riječi: Mislite li da sam došao da mir dadem na zemlju? Ne, kažem vam, nego razdor. Na drugom mjestu se navode riječi jednog katolika: 'Braćo! Religija je postala sredstvom nacionalizmu...'. Drugdje se opet može čitati da katolička crkva ne može biti nikada nacionalana, ona nije ni internacionalna, ona je univerzalna“.¹⁷

Treba istaći podatak da su se poslije ukidanja jezuitskog reda 1773. od strane pape Klimenta XIV, kao i odredaba cara Jozefa II, jezuiti u Hrvatsku mogli vratiti tek u vreme Bahovog apsolutizma, na poziv zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Juraja Haulika, sa sjedištem u Slavonskoj Požegi (1858). Naime, kad se na „znamenitom“ zasjedanju hrvatskog sabora 14. septembra 1861. raspravljalo o zakonu o državnim srednjim školama, usvojen je predlog da nas-

¹⁵ Luč, br. 6, Zagreb 1932.

¹⁶ Nedjelja – glasilo za katolički rad, prosvjetu i socijalni život, br. 1, Zagreb 1933.

¹⁷ AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, f. 113, Državna realna gimnazija u Senju Ministarstvu prosvete – odeljenje za srednju nastavu, pov. br. 4/1933.

tavnici ne mogu biti jezuiti. Predlog je primljen jednoglasno, tj. i sa glasovima svećeničkih poslanika, među kojima se nalazio kanonik i „povjesničar“ Franjo Rački. Taj zakon je bio na snazi sve do vremena zagrebačkog nadbiskupa-koadjutora Stepinca, koji je srednju školu zagrebačke nadbiskupije povjerio jezuitima 1936. godine.¹⁸

Stepinac od austrijskog vojnika do jugoslavenskog nadbiskupa – koadjutora 1916–1934.

Nadbiskup Stepinac je nastavljao agresivnog klerikalizma i hrvatskog nacionalizma svog prethodnika – nadbiskupa Antuna Bauera, koji je u ljeto 1914. nastupao sa izrazito antisrpskih pozicija. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Stepinac se ponašao istovjetno kao nadbiskup Bauer u vreme Prvog svjetskog rata, ispoljavajući solidarnost sa germanskom soldateskom i naročito sa ustaškim režimom Ante Pavelića u njegovim nastojanjima da utemelji NDH kao ortodoksno čistu hrvatsku državu i vjekovni san hrvatskog naroda.

Srpski ali i hrvatski historičari i publicisti Stepinčevo antijugoslavensko i antisrpsko ponašanje analizirali su uglavnom preko njegovog ratnog perioda, odnosno poslije formiranja NDH, a zaboravljen je njegov negativan karakter, karakter nepovjerljivog osobenjaka (pri tom tvrdoglavo upornog u odbrani svojih ekstremnih stavova i uvjerenja) koji se sedam godina formirao u jezuitskom Germanikumu. Taj karakter se u punom obimu ispoljavao od njegovog postavljenja za nadbiskupa-koadjutora Antunu Baueru u maju 1934. godine, kada sve svoje sile usmjerava na masovno organizovanje hrvatskog seljaštva u antijugoslavenskom i antisrpskom pravcu.

Stepinac se lako uklopio u „ratujuću crkvu“ (*ecclesia militans*) zahvaljujući svom životnom putu koji je bio prožet odanosti dvoru Habzburga i rimokatoličkom svjetonazoru, uz izraženu mržnju prema šizmatičkim Srbima i Kraljevini Srbiji. Sa takvim odgojem Stepinac je od najranije mladosti dao svoj doprinos borbi „apostolske“ Austro-Ugarske protiv srpskog naroda, i to poslije odlaska u vojsku 1916. godine. Uskoro je kao podoficir raspoređen na italijanski front, gdje je ranjen u borbama na Soči. Potom je bio zarobljen i odveden u italijansko zarobljeništvo. Da bi izbjegao boravak u italijanskom zarobljeništvu prijavio se kao dobrovoljac u srpskoj vojsci na Solunskom frontu, gdje je ostao do proljeća 1919, kada je demobilisan u činu potporučnika. Naknadno je iskonstruisana priča da je pobjegao iz zarobljeništva kako bi se priključio srpskoj vojsci. Pisalo se i o njegovom dobrovoljačkom angažovanju na strani Srbije i to tek početkom decembra 1918. kada je rat već bio završen.

Godine 1919, Stepinac je upisao Agronomski fakultet u Zagrebu, pa se kao student učlanio u akademsko rimokatoličko društvo „Domagoj“, na čijem čelu su bili tajni „Seniori“. Poslije godinu dana prekinuo je studije, da bi 1924. godine otišao u Rim, po preporuci rektora zagrebačkog teološkog fakulteta dr Josipa Lončarića na papsko sveučilište, jezuitsku „Gregorijanu“ (jezuitski uni-

¹⁸ *Vatikan i Jugoslavija*, I, zbornik radova, Beograd 1953, 70.

verzitet koji je osnovao Ignacije Lojola 1551), gdje je završio filozofiju i teologiju sa dva doktorata. Po povratku u Zagreb 1931. godine mladi jezuitski štice-
nik bio je primljen u nadbiskupsku kancelariju, a potom imenovan za ceremoni-
jala nadbiskupa Bauera.

Stepinčev biograf Rožman je navodio da se dobro sjećao svog školskog
druga Vjekoslava (Alojzija) Stepinca s gornjogradske gimnazije, „mirna marljiva
đaka, uvijek skromna i uz knjigu prikovana“. Druženje s knjigom prekinuo je
rat, koji Rožman detaljnije ne opisuje, već samo navodi da je Stepinac 1918.
pao u italijansko ropstvo (bez pominjanja njegovog solunskog „dobrovoljač-
kog“ perioda). Nakon rata studirao je na Gospodarskom fakultetu zagrebačkog
sveučilišta, ali se ipak vratio kući „da radi na imanju svoga oca“. Tu nije našao
mir jer ga je „Providnost“ odredila da se preko bivšeg rektora u konviktu, dr
Josipa Lončarića, obrazuje za svećeničko zvanje. Ubrzo je, 1924. godine, dobio
priliku da se obrazuje u Rimu na papinskom „jezuitskom sveučilištu Germani-
kumu“ (njemački zavod, sjemenište i kolegij pri jezuitskoj Gregorijani – N.
Ž.)). Rožman je Stepinca sreo u Rimu 1928. godine obučenog u crveno odijelo,
kakvo nose „Germaničari“. U Rimu je studirao punih sedam godina, pa je na
kraju dobio doktorate iz filozofije i teologije. Po povratku u Zagreb nadbiskup
Bauer ga je postavio za svog ceremonijala. „Oci isusovci“ – njegovi profesori iz
Rima i nadbiskup Bauer otkrili su u „skromnom svećeniku dragocjenu dušu,
dragocjen biser“, kako je zapisao Rožman: „Alojzije Stepinac je upravo svojom
poniznošću, asketizmom, ljubavlju prema siromasima, bijednima i zapuštenima,
svratio na sebe pozornost svojih vrhovnih crkvenih poglavara koji su ga smatra-
li dostojnim tako visoke, teške i odgovorne časti... Dr Stepinac je čovjek Božji...
jer upravo on živi svetim životom jer je i sad kao nadbiskup zadržao za stan onu
istu sobicu u kojoj je stanovao kao obični svećenik.“ Rožman je naročito isticao
da je Stepinac pokrenuo časopis *Karitas* („ljubav prema bližnjemu“), koji je kao
„mirotvorac“ i „humanitarac“ sam uređivao i ispunjavao.¹⁹

Pogoršanje vatikansko-jugoslavenskih odnosa uoči postavljenja Stepinca 1933. godine

Netrpeljivost Svete Stolice prema jugoslavenskoj vladi pojačavali su anti-
jugoslavenski stavovi nadbiskupa Bauera, J. Srebrniča i I. Šarića tokom boravka
u Rimu krajem 1932. i početkom 1933. godine. Ti ekstremni zagovornici „latin-
štine“ i najveći progonitelji Sokola izazvali su u Vatikanu dodatnu odbojnost
prema jugoslavenskoj državi. U tom periodu u Rimu je boravio i arcibiskup
barski Nikola Dobrečić, ali poslanik Jevrem Simić nije uspio da sazna prave
razloge njegove posjete. Dobrečić je uvjeravao Simića da je došao u Rim isklju-
čivo zbog smrti svoje majke, tvrdeći da je po dužnosti posjetio kardinala Pačeli-
ja i po njegovom savjetu zatražio audijenciju kod Pija XI. Po njegovim riječima,
antisokolsku poslanicu je potpisao ali nije znao njenu sadržinu u cjelini, a posli-

¹⁹ Josip Rožman, „Hrvatski metropolita koadjutor“, *Hrvatske novine*, br. 26, Sisak, 30. lipanj 1934.

je njegovog potpisa u nju su ubačene „neke stvari sa kojima se nije slagao“. Poslanik Simić je ocijenio da je dužnost Dobrečića da se pred javnošću ogradi od poslanice u slučaju neslaganja sa njenom sadržinom. Uopšte uzev, Dobrečić je na poslanika Simića učinio utisak više preplašenog nego iskrenog čovjeka.²⁰

Simić je prilikom audijencije kod Pija XI, 3. februara 1933, vodio sa papom razgovor pun napetosti i nervoze. Zbog isticanja papine „verbalne akrobatike“ i umjeća promjene smisla sagovornikovih riječi, potrebno je citirati dijelove Simićevog razgovora sa papom: „Posle ovog kratkog uvoda rekao sam mu da je Kralj bio jako ožalošćen kada je čuo da je Sv. Otac izjavio da je Katolička crkva u Jugoslaviji gonjena. Papa me je odmah prekinuo, pa je, dajući mojim rečima drugi smisao, odgovorio da mu je milo i da se raduje što čuje da je Nj. V. Kralj ožalošćen zbog gonjenja katoličke vere u Jugoslaviji. Odmah sam reagirao na ove papine reči izjavljujući da Nj. V. Kralj nije ožalošćen zbog gonjenja katoličke vere, pošto u Jugoslaviji ne postoje nikakvi verski progoni, nego je ožalošćen jedino iz razloga što Sv. Otac u to veruje. Papa me je odmah prekinuo i sa puno uzbuđenosti i nervoze rekao mi kako je uopšte poznata stvar da su Srbi neprijatelji Katoličke crkve i da se to najbolje vidi po onome što sve oni rade po školama i u pogledu vaspitanja podmlatka, pa da on ne može ostati ravnodušan prema svima onim merama koje se kod nas preduzimaju u cilju da se spreči vaspitanje omladine u duhu katoličke vere. Odgovorio sam Papi da postoje fakti iz kojih se jasno vidi da Srbi nikad nisu bili neprijatelji nijedne konfesije, a pogotovo katoličke, pošto i Srba ima koji su dobri i ubeđeni katolici. Napomenuo sam da se to može videti i po tome što su u predratnoj pravoslavnoj Srbiji dolazili na ministarske položaje i pripadnici Katoličke crkve i da su Srbi s obzirom na verske razlike uvek rukovođeni onom narodnom izrekom: 'Brat je mio koje vere bio'. Sve to ne bi moglo postojati kad bi Srbi u duši bili neprijatelji katoličke vere... Papa je i dalje ostao pri mišljenju da je katolicizmu ugrožen položaj u našoj Kraljevini...“²¹

Drugi dan poslije prijema kod pape poslanik Simić se požalio kardinalu Pačeliju zbog papinih aluzija na prekid odnosa, ponovo istakavši rješenost svoje vlade da ne preduzima korake koji bi pogoršali odnose sa Svetom Stolicom. Pačeli mu je odgovorio da je papina uzbuđenost prouzrokovana lošim vijestima iz Jugoslavije. Pobijajući tačnost glasinu o internaciji nekoliko biskupa, Simić je govorio o zlonamjernom radu onih koji misle da bi izvukli korist ako bi između crkve i države došlo do otvorenog sukoba. Biskupi su, prema Simićevoj ocjeni, učinili težak prestup prema narodu, ali je jugoslavenska vlada bila daleko od

²⁰ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu, poslanik Simić – MID-u, 5. februar 1933.

²¹ U razgovoru s Pačelijem Jevrem Simić je najviše govorio o antisokolskoj poslanici Katoličkog episkopata iz 1932: „Prelazeći na biskupsku poslanicu izjavio sam da je postupak naših biskupa izazvao svuda u narodu uzbuđenje i negodovanje i da je to 'narodno komešanje' zahvatilo i katolički dio našeg naroda... Najednom sam udario glasom na politički deo poslanice i tvrdnje da su sokolske organizacije bezbožnička društva. Rekao sam da su u našim sokolskim društvima u približnoj srazmeri sa pravoslavnim i ubeđeni katolici, pa da su ponekad i katolički svećenici pa i neki od potpisnika poslanice, uzimali vidno učešće u sokolskim svečanostima... (Isto, 4. februar 1933).

pomisli da protiv njih preduzme zakonske mjere prije nego što bi se o tome posavjetovala sa Vatikanom. U nastavku razgovora poslanik Simić je istakao razoran antidržavni rad J. Srebrniča i I. Šarića: „Za Šarića sam rekao da svojim neuračunljivim i učestalim ispadima ubija ugled Katoličke crkve i njenog vrhovnog poglavara. Naglasio sam kako Šarić za svaki svoj postupak, i kad treba i kad ne treba, upliće ime Svetog Oca, pa se time i nehotice u narodu stvara utisak da su i po neki nepromišljeni nadbiskupovi postupci učinjeni po želji Svetog Oca... Naglasio sam da je to hvalisanje vrlo nezgodno palo pred objavu poslanice koja svojim tonom nosi antidržavno obeležje“.²²

Poslanik Simić je morao davati izjave protiv svog ubjeđenja („zbog velike vaticanske osjetljivosti“) kada je sa Pačelijem poveo razgovor o vezama Vatikana i fašista. Izjavio je da jugoslavenska vlada vjeruje u potpunu samostalnost Svete Stolice i njenu nezavisnost od uticaja sa strane, što je potvrdio postojanjem duplih poslanstava u Rimu (vaticanskih i italijanskih). Na kraju razgovora obojica su naglasili potrebu prijateljstva između crkve i države „zbog današnjeg vremena depresije i socijalnih revolucija“. Crkva i država su se morale braniti od rušilačkih komunističkih elemenata. Poslanik Simić je stekao utisak da je Pačeli (budući papa Pije XII) miroljubiv i pomirljiv čovjek. Zato nije vjerovao da je, po starom vaticanskom receptu, on podijelio uloge sa papom, to jest da je papa odigrao ulogu ratobornog nezadovoljnika, dok je Pačeli unosio pomirljivost.²³

Papu Pija XI jako je uzбудila vijest, objavljena u italijanskim listovima 9. februara, da je kod biskupa Bauera izvršen policijski pretres. Po informacijama Ministarstva unutrašnjih poslova proizašlo je da je vijest izmišljena i tendenciozna. Jugoslavenski Centralni presburo demantovao je tu vijest u stranoj štampi. Na pitanje kardinala Pačelija o istinitosti vijesti o pretresu zagrebačke nadbiskupije, Simić je odgovorio da ne vjeruje u njihovu tačnost, ali da vjeruje da su su ih zlonamjerno lansirali oni kojima je cilj da se poremete odnosi između jugoslavenske vlade i Svete Stolice. Pačeli je izrazio zadovoljstvo Simićevim odgovorom.²⁴

Poslanik Simić saznao je 23. februara 1933, iz „apsolutno sigurnih izvora“, da je italijanska vlada insistirala da Vatikan prekine odnose sa Jugoslavijom i da je to osujećeno „blagodareći našoj pomirljivosti“.²⁵ I francuski ambasador u Rimu upozoravao je poslanika Simića na opasnost od prekida odnosa sa Vatikanom koji bi automatski proizveo prekid odnosa sa Italijom. U takvoj situaciji Italija bi uz sebe imala sve jugoslavenske neprijatelje, dok bi Vatikan mogao pridobiti katoličku štampu cijelog svijeta da sa „strahovitim tonom“ piše protiv Jugoslavije. Francuski ambasador je bio ubjeđen da će u takvoj situaciji Italija i Vatikan sve učiniti da izazovu metež u Jugoslaviji, što će biti iskorišćeno za italijansku vojnu intervenciju. Ambasador je jedino vjerovao u lojalnost kardi-

²² Isto, 5. februar 1933.

²³ Isto.

²⁴ Isto, šifrovano pismo J. Simića – ministru Krameru, 11. februar 1933.

²⁵ Isto, Telegram poslanika Simića – ministru Krameru, 23. februar 1933.

nala Pačelija, dok je za papu govorio da je italijanski nacionalista i da je u stanju sve učiniti za italijanski prosperitet. Francuski ambasador je bio zadovoljan što jugoslavenska vlada djeluje pomirljivo u odnosu na Vatikan i izbjegava moguće konflikte.²⁶

Poslanik Simić je bio ubjeđen da su pojedini jugoslavenski biskupi uticali na papu da zauzme antijugoslavenski i antisrpski stav i da odbije prijem jugoslavenske delegacije. Glavni razlog odbijanja, po mišljenju poslanika, bio je velika papina vezanosti za italijansku imperijalističku politiku: „Papa je još jednom i u mnogo većoj i očiglednijoj meri potvrdio svoj neprijateljski stav prema našoj Kraljevini. Zauzeti papin stav dokazuje nam da se politika Vatikana prema našem narodu potčinjava političkom uticaju zvanične Italije i da je zbog toga, bar za sada, nemoguće računati na sređivanje odnosa sa Sv. Stolicom. Papin postupak je uništio sve ono što je do sada bilo pripremljeno za sređivanje odnosa sa Katoličkom crkvom. Taj postupak nam jasno kazuje da lično vrhovni poglavar Katoličke crkve ne želi prijateljske odnose sa našom Kraljevinom i da prema njoj gaji namere koje ne idu u prilog naše državne celine. Sve to upućuje nas da na vreme preduzmemo mere radi odbrane od komplota koji nam sprema Rim. U slučaju prekida odnosa sa Vatikanom za nas je od bitnog značaja da pred našom i stranom javnošću ne padne krivica na nas“.²⁷

Zaoštravanje odnosa sa Vatikanom izazivano je i Bauerovim pritužbama protiv jugoslavenske vlade i njene politike. Ideološki „kulturni boj“ između crkve i države se rasplamsavao. Upravo u to vrijeme Bauer je vodio bitku protiv sokolskih čelnika po pitanju pomenute antisokolske poslanice, ulažući veliku energiju kako bi negirao sokolske optužbe da je poslanica izdana po nalogu Vatikana i Musolinija. Dana 15. maja 1933. Bauer je dobio i poziv od zagrebačkog suda po optužnici koju su protiv njega podnijeli zagrebački sokoli na čelu sa Otonom Gavrančićem. Ban Savske banovine I. Perović intervenisao je kod ministra Dvora M. Antića kako bi spriječio izvođenje Bauera pred sud, „budući da bi to moglo da izazove međunarodne komplikacije“. Po njegovim riječima, „pada vrlo nezgodno da se nadbiskup Bauer poziva 15. maja pred sud, kada sutradan putuje u Rim, a to tim više, kada, kako sam obavješten, namjerava da informiše Papu o incidentima sa sokolstvom u tom smislu da oni nisu tako veliki ni strašni da bi se imao ko zabrinuti radi tobože nepovoljnog položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji“.²⁸

Postavljenje Stepinca za nadbiskupa-koadjutora 1934.

Postavljenje zagrebačkog nadbiskupa-koadjutora trajalo je dosta dugo, pored ostalog i zbog zategnutih odnosa sa Vatikanom.. Pod pritiskom duboke starosti, zagrebački nadbiskup dr A. Bauer, koji je „sebe volio nazivati hrvat-

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, 4. maj 1933.

²⁸ Nikola Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd 1991, 99.

skim metropolitom“,²⁹ odlučio je 1928. da za života izabere sebi nasljednika. Kombinacije oko izbora podobnog kandidata, koji bi odgovarao crkvi i državi, bile su dugotrajne. Tokom 1928. pominjao se kao kandidat dr Antun Slamić, rodом iz Trsta, koji je bio lični sekretar A. Bauera. Imajući najšire povjerenje u njegovu političku ispravnost, vjeru u njegovu teoretsku spremu i duhovnu snagu, Bauer ga je predložio vladi kao svoga kandidata. Papski nuncij u Beogradu se složio sa Slamićevom kandidaturom, ali ministar inostranih poslova Voja Marinković bio je protiv s motivacijom da ne želi doći u sukob sa Italijom, pošto je Slamić bio italijanski emigrant.³⁰

Iduće godine Bauer je ponovo pokrenuo pitanje izbora koadjutora i opet kao kandidata istakao Slamića. Njegovi protukandidati bili su kanonici Franjo Barac i Stjepan Bakšić. Vatikan nije podržao Barca, kao ni Slamića, iz političkih razloga, dok se Bakšić odrekao „časti i političke slave“.³¹ Tokom 1932. godine pojavio se kao kandidat dr Aleksandar Gas, profesor Bogoslovske fakulteta u Zagrebu. Nuncij Pelegrineti zdušno se zalagao za njegovo postavljenje, pa je 10. avgusta 1932. predložio vladi da imenuje Gasa za koadjutora.³² Međutim, njegovo postavljenje je, po mišljenju historičara Ljube Bobana, spriječio kralj Aleksandar, jer ga je dva puta napao u svojim predavanjima.³³ Publicista Sima Simić video je razloge odbijanja u činjenici što je Gas bio istaknuti frankovac, jezuita, poznat po političkim antijugoslavenskim govorima u Društvu Sv. Jeronima. Nezavisno od zagrebačkih kombinacija, veoma ozbiljan kandidat postao je beogradski konzultor dr Augustin Juretić. Publicista Sima Simić je zapisao da on dolazi kao kandidat poslije duge borbe sa papskim nuncijem (čiji sekretar bijaše opozvan), ali ga je odbio ministar Bogoljub Jevtić. Kritikovali su ga mnogi iz raznih razloga: da je držao govor u crkvi Krista Kralja u Beogradu u slavu projugoslavenski orijentisanog Slovenca biskupa Sedeja; da je bio sekretar Narodnog vijeća na Rijeci 1918; da je bio kažnjen od Uprave grada Beograda (Bauer je intervenisao pa nije odležao punu kaznu u zatvoru).³⁴

Pitanje izbora koadjutora zagrebačkom nadbiskupu aktuelizovali su bolest Antuna Bauera³⁵ krajem 1933, i smrt pomoćnog biskupa i generalnog

²⁹ Publicista Sima Simić je kritikovao tu njegovu sklonost, navodeći da „ni po našim državnim ni po zakonima svoje crkve, niti po ma kakvom istorijskom značenju, zagrebački nadbiskup nije hrvatski metropolita, niti metropolita Hrvata. Veoma dobro zna dr Bauer da je njegova nadbiskupija od osnivanja pa do 1852. bila samo obična biskupija, i to sufraganska mađarska, kaločke nadbiskupije... Vekovima su zagrebački biskupi bili samo obični rimokatolički biskupi podvrgnuti mađarskoj kaločkoj nadbiskupiji“ (S. Simić, *Vatikan i Jugoslavija*, Beograd 1937, 59).

³⁰ S. Simić, *n. d.*, 51.

³¹ Isto.

³² AJ, Vatikansko poslanstvo, MID – ministru pravde Iliji Šumenkoviću, 8. avgust 1932.

³³ Lj. Boban, *Alojzije Stepinač: Nepoznati dnevnik*, Danas, 8. kolovoz 1989.

³⁴ S. Simić, *n. d.*, 51.

³⁵ Značaj imenovanja zagrebačkog nadbiskupa-koadjutora po M. Bulajiću proizlazio je iz činjenice da ako bi on umro bez nasljednika (prema austrijskom konkordatu sklopljenom 1855) nastupio bi „interkalar“, što znači da bi se svi prihodi nadbiskupije delili na tri dijela: jedan sjemeništu, drugi kapitularnom vikaru za upravne poslove, a treći u državnu blagajnu; država bi imenovala svog povjerenika za upravu nadbiskupskih dobara. (M. Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, knj. I, Beograd 1992, 224).

vikara dr Dominika Premuša u februaru 1934. Vladin kandidat za koadjutora u tom periodu bio je kanonik prvostolnog kaptola zagrebačkog dr Lovro Radičević, ali ga Vatikan nije podržao.³⁶ Vatikan je potom predložio direktora Ilirskog zavoda Sv. Jeronima Juraja Mađereca kao svog kandidata. Mađerec je bio poznat po antijugoslavenstvu kao Srebrničev (krčki biskup – N. Ž.) istomišljenik, a na čelo Zavoda Sv. Jeronima došao je na insistiranje Italije. Održavao je „dobre veze“ sa jugoslavenskim poslanstvom u Vatikanu, „ali je bio neiskren i dvoličan“ i skrivao je svoje stvarno raspoloženje.³⁷

Krajem 1933. počelo se govoriti o Alojziju Stepincu kao vatikanskom kandidatu za mjesto koadjutora. Kada je saznao da Vatikan namjerava da kandiduje Stepinca, kralj Aleksandar se u septembru 1933. počeo zanimati za njegovu ličnost, ali nije dobio potrebne informacije, pa je u Zagreb poslao ministra Stjepana Srkulja da razgovara sa A. Bauerom. Prethodno je Stepinca Baueru predložio senjski biskup Starčević sa preporukom da je on doktor Gregorijane, solunski dobrovoljac, „što će našeg Kralja zanijeti“. Germanikum je vatikanskom Državnom sekretarijatu dao najbolje karakteristike za Stepinca, sa potpisom dvojice svećenika, dr Keilbacha i Schneidera.³⁸ Istoričar Ljubo Boban je odbacivao tvrdnje da je Stepinac bio solunski dobrovoljac: „Stepinca je pratio glas solunskog dobrovoljca. No, formalno on to nije bio. Naime, kao italijanski zarobljenik, a pod uticajem propagande Jugoslovenskog odbora, Stepinac se, poput mnogih Jugoslavena u talijanskom zarobljeništvu, prijavio u dobrovoljce. No, iz talijanskog zarobljeništa pušten je tek početkom prosinca 1918. godine. Tada je rat već bio završen, proklamovano je stvaranje jugoslavenske države... Nakon oslobođenja iz zarobljeništa, kao ranije prijavljeni dobrovoljac, prebačen je u Solun, a zatim u činu potporučnika služio je u Vranju, Gnjilanima i Prištini do proljeća 1919, kada je demobilisan u činu rezervnog poručnika, od čega je kasnije tražio razrješenje. Kasnije je Trumbiću pričao, sjećajući se svog boravka u spomenutim mjestima, kako je zavolio srbijanske seljake“.³⁹

Pred kraljem nadbiskup Bauer je posebno isticao podatak da je Stepinac bio solunski dobrovoljac. O tome je kralj dobio potvrđnu informaciju od vojnih vlasti u Skoplju, nakon čega je pristao na kandidaturu Stepinca, ali je uskoro povukao pristanak. Stjepan Sakač je o tome zapisao slijedeće: „Sv. Stolica nije smatrala zgodnim imenovati kandidata kojemu bi kralj Aleksandar bio protivan. Stari nadbiskup Bauer, promatrajući već 3 godine svoga mladog ceremonijala Stepinca, odlučio se za njega. To priopći Nunciju i njemu se izbor sviđi. Da ga ne izvrgnu ozloglašivanju, dogovore se da će poraditi za nj u najvećoj tajnosti i brzini. Nuncij izvijesti Sv. Stolicu, dobi placet i pozove Bauera u Beograd. Starac dođe, pođe Kralju, izloži kako mu je hitno potreban pomoćni biskup i u zgodan čas zapita: Veličanstvo, bili se vi protivili kad bi ja predložio jednog uzornog svećenika, koji je vaš rezervni časnik i bio je dobrovoljac u jugoslaven-

³⁶ AJ, Vatikansko poslanstvo, Poslanik Simić – ministru Jevtiću, 18. februar 1934.

³⁷ Isto, Kraljevski generalni konzulat u Trstu – MID-u, 14. maj 1934.

³⁸ M. Bulajić, *n. d.*, 225.

³⁹ Lj. Boban, „Alojzije Stepinac: Nepoznati dnevnik“, *Danas*, 1. kolovoz 1989.

skoj diviziji? Ne bih – odgovori kralj. Nadbiskup rekne Stepinčevo ime i doda još nekoliko pohvala. Kralj pristane. Bauer se požuri u nuncijaturu. Pelegri-
neti bez okljevanja zamoli iz Rima imenovanje. Drugi dan, još prije nego što
je nadbiskup uspio otputovati, naglo bude pozvan u dvor. Kralj se stane
izvinjavati...“.⁴⁰

Aprila 1934. Bauer je, u pratnji nuncija, posjetio u Beogradu kralja Alek-
sandra i tom prilikom rekao: „Veličanstvo, naš narod veli: Kraljeva se ne poriče!
Uostalom nuncij je Vaše odobrenje već javio u Rim...“. Kralj je poslije toga
konačno dao svoj pristanak.⁴¹ Papa je 29. maja telegrafski obavijestio vladu da
je Stepinac imenovan za naslovnog nadbiskupa i koadjutora zagrebačkog nadbi-
skupa s pravom nasljeđa. O imenovanju Stepinca S. Simić daje drukčije podat-
ke: „Za njegovu kandidaciju jezuiti su prvo pridobili beogradskog papskog nun-
cija, a posle je diskretno preporučili A. Baueru. Stepinac je preporučen kao
čovjek koji će biti najzgodniji kandidat za njega i vladu, pošto je bio dobrovoljac
u ratu. On je bio i rezervni oficir, ali je po molbi razrešen jer ne odgovara nje-
govom duhu kako se izjasnio. Pošto se pitanje zagrebačkog koadjutora moralo
rešiti, a dr Bauer je bio iscrpljen bolešću i odugovlačenjem, pristao je da se
odrekne svih svojih kandidata, i tako je dao pristanak na dr Stepinca. Kada je
oporavljen došao u Beograd (12–14 aprila) da se zahvali kralju na interesovanju
o toku bolesti, pomenuo je i ime svoga novog koadjutora. Kralj je očekivao
drugo ime“ jer je naćuo da je Stepinac jezuita.⁴²

Ćin proglašenja Stepinca „hrvatskim metropolitom koadjutorom“, krajem
juna 1934, njegov „drug“ Rožman je u proznom romantićarskom ushićenju
proglasio voljom Božije providnosti, kada su „zabrujala zvona s vitkih tornjeva
ponosne katedrale“ pozivajući vjernike „na divni i uzvišeni obred biskupovog
posvećenja“. „Pobožni narod“ hrvatski je s „napetom pozornošću“ pratio sveti
ćin konsekracije biskupa, obred koji je „spadao među najljepše u katolićkoj
crkvi“, piše kateheta Rožman. Taj ćin su, uz predvodništvo sijedog hrvatskog
metropolite Bauera, obavili nadbiskup Herceg-Bosne Josip Šarić i biskup split-
ski Bonefaćić „kao nasljednik na stolici sv. Dujma“, i time „uzdigli na red bis-
kupstva skromnoga svećenika, sina hrvatskog sela dr Alojzija Stepinca“.

Novi hrvatski metropolita – koadjutor posebno je prilikom konsekracije
istakao ljubav prema hrvatskom narodu u svom govoru: „I želim samo da naša
vjera bude i nadalje svetionik svakome pojedincu i cijelom hrvatskom narodu.
Ako je ta vjera bila kadra ovaj naš narod uzdržati kroz dvanaest vjekova, uzdr-
žat će ga i dalje do konca i kroz sve vijekove“. Tako je govorio novi nadbiskup
masi vjernika od nekoliko desetaka hiljada ljudi u svijetlu hiljada lampiona
kombiniranih u narodnim bojama (crven, bijel, plav). Svehrvatsko kleronacio-
nalno oduševljenje je zavladao kada je masa zapjevala „Lijepu našu“ i „Pjesmu
do nebesa“. Rožman je u apologetskom zanosu zapisao da je Zagreb „vanredno

⁴⁰ S. Sakać, D. I., Barbara, „Stepinac i svećenićko zvanje njenog Alojzija“, u: *Stepinac mu je ime*, knj. I, 94–94, cit. prema M. Bulajić, *n. d.*, 226.

⁴¹ M. Bulajić, *n. d.*, 236.

⁴² S. Simić, *n. d.*, 52.

oduševljen svojim novim nadbiskupom“, dok su mu njegovi Križari priredili bakljadu „kakvu Zagreb odavno vidio nije“, pa nastavlja: „Poslije konsekracije mase mu kliču u punini oduševljenja, društvo 'Hrvatska žena' priređuje mu svečani Te deum... Neka njegov rad bude na slavu Božiju, na korist sv. Vjere i hrvatskog naroda... U borbi za križ, pravicu, istinu i svetu pradjedovsku vjeru sav će hrvatski katolički narod stati uz njega kao jedan čovjek“. Upravo će se to i desiti, jer će uslijediti plebiscitarna podrška Stepincu od strane hrvatskog puka, naročito seoskog dijela, pa će on u sve većoj mjeri dobijati oreol sveca u njihovim očima.

Ne treba zaboraviti na tvrdnje Đure Vilovića da jezuiti, pored ostalih „uspjeha“, tokom XIX i XX vijeka stvaraju križarsku naciju hrvatstva preko forsiranja pojma Croatia što na italijanskom („crociato“) označava borca za križ. Književnik Vilović je šeretski zapisao da su u tom vremenu jezuiti imali „još jedan značajan i zavidan uspjeh“, jer im je uspjelo da „**osiguraju stolicu zagrebačkog nadbiskupa**, hrvatskog metropolite i prvaka katoličke crkve u Hrvatskoj **svom famulusu (slugi, poslužitelju – N. Ž.)**, svom Delpinu – Alojziju Stepincu“. O tom „zaista zavidnom jezuitskom uspehu“, po Viloviću postoje mnoge legende i kazivanja. On je skeptično pisao da će se „teško u ovoj stvari pružiti dokumentarna istina, ali legendarno zrnice istine podvlači u prvom redu da se dugo natezala crkvena vlast s jugoslavenskom državnom vlasti oko ličnosti koja bi mogla biti imenovana za zagrebačkog nadbiskupova pomoćnika (nadbiskupu Baueru – N. Ž.) s pravom nadležstva (cum iure successionis)“. O tome je Vilović zapisao slijedeće: „Mijenjali su se mnogi kandidati. One koje je predlagala crkvena vlast, otklanjala je državna, i obratno. Svaka je strana nastojala da na svom mjestu ima čovjeka povjerenja. U tom se dugom natezanju prvi dosjetiše jezuiti da se u jednoj crkvenoj osobi stječe mnogo čudnih osobina, privlačnih i za jednu i za drugu stranu, a, naravno, pretežno za jezuitsku stranu; za njih su važne ove osobine: kandidat je gojenac (vaspitanik – N. Ž.) rimskog Germanikuma, dakle, čovjek kojega su jezuitski odgojitelji svarili i ispekli do maksimuma, a bez vlastite inicijative, bez ličnosti i bez svijesti odgovornosti, ali s mnogo pripremnosti (spremnosti) da bude svojim nadležnima slijepo pokoran, da povjereni posao povuče s velikim žarom fanatizma. Čovjek povrh toga s manjkavim znanjem, pa i onim teološkim. Uprav zato taj i takav čovjek treba trajno vođe, učitelje i mentore. Jezuiti, na kraju analize i nisu ništa drugo nego svijet koji među uglednima ovoga svijeta traže one koji primaju njih za mentore. S druge strane i za drugu stranu, to jest za jugoslavensku državnu vlast, ovo je crkveno lice bilo ni manje ni više nego – jugoslavenski dobrovoljac i solunski borac. Legende i prepričavanja hoće da znadu sve potankosti: ko se sjetio podvala, ko ju je prenio u dvor, kako je ona tamo primljena i mnogo i puno pojedinosti. Legendarno zrnice istine očito kazuje da je jugoslavenska državna vlast u oduševljenju i sa zanosom prihvatila jezuitsku solunsku podvalu na svoju nesreću, a koliko su koristi imali od nje jezuiti, zagrebačka nadbiskupija, katolička crkva u Hrvatskoj i katolička crkva uopšte, jezuitski će istoričari imati tačne rezultate na kraju krvave ustaške balade (1941–45). Svakako kad je mladi tamburaš i vatro-

gasac iz Krašića, pa potporučnik sa Soluskog fronta imenovan za koadjutora zagrebačkom nadbiskupu dr Baueru, klikitali su jezuiti i cijela, u tom času, od njih zarobljena Hrvatska. To je značilo da je jezuitima palo u ruke najefikasnije sredstvo za puno i uspješno švrljanje po Hrvatskoj, jer time dobiše na raspolaganje crkvenu vlast i vođstvo nad svim Hrvatima katolicima u Jugoslaviji“.

Da su se stvari samo malo kritičnije ispitale sa strane jugoslavenske državne vlasti, po Viloviću bi se lako otkrilo da je mladi Stepinac slučajno postao jugoslavenski dobrovoljac i dospio na Solunski front, „kao što je slučajno bio i postao vatrogasni organizator i tamburaš u Krašiću, svom rodnom selu kod Karlovca, uprav onako slučajno kao što je slučajno postao zagrebački nadbiskupijski koadjutor. Pošao momak sa svojim drugarima sa italijanskog ropstva u dobrovoljačku legiju, kao što je s njima i u njih odlazio i u razne i danje i noćne lokale...“ – podrugljivo zaključuje Vilović.

Odjek Stepinčevog izbora za nadbiskupa-koadjutora

U listu *L'Osservatore Romano*, od 30. maja 1934, izašla je službena vijest o imenovanju A. Stepinca za nadbiskupa-koadjutora: „Sveti Otac se udostojio postaviti prečasnog dra. A. Stepinca na titularnu nadbiskupsku stolicu Nicopsis, određivši ga koadjutorom sa budućim nasleđstvom njegove Prečasne preuzvišenosti monsinjora Antuna Bauera, nadbiskupa zagrebačkog“. Ministri u vladi Nikole Uzunovića nisu uopšte znali za Stepinčevu kandidaciju (ministar Juraj Demetrović je za nju saznao iz novina). Prve čestitke Stepinac je dobio iz Rima od jezuitskog kolegijuma Germanikum.⁴³

Na pitanje bana Savske banovine Ive Perovića, prilikom njegove posjete Baueru 27. aprila, kako je mogao predložiti „jednog od najmlađih sveštenika tako malo poznatog“, nadbiskup Bauer je odgovorio: „Predviđam teška vremena. Mislim da sam u Stepincu otkrio hrabra i neustrašiva muža, koji će u tim teškim trenucima moći voditi Crkvu“. Bivši spiritual u kolegijumu Germanikum, otac Pfulfa, istakao je slijedeće u čestitci Stepincu: „Znadem da Vam je na leđa pao vanredno težak teret, i da vam neće biti dano da počivate na ružama, jer idete u susret burnoj budućnosti“. Rektor Germanikuma u Rimu, Konstantin Nopell, s dvojicom predstojnika Zavoda i 128 pitomaca, poslao je novoimenovanom nadbiskupu-koadjutoru čestitku na latinskom jeziku, u kojoj ističe da „alma mater Gregoriana i Germanikum nikada do sada u dugoj svojoj istoriji ne pamte da tako mlad svećenik postane visoki crkveni dostojanstvenik“.⁴⁴

U svom *Dnevniku* Stepinac se „skromno“ pitao: „Zašto je, Gospode, izbor pao na mene? Ja ne nalazim u sebi ništa što bi me preporučivalo za ovo velevažno mjesto, u koje faktički upire danas oči čitav hrvatski narod, bolno ćuteći teške nepravde koje mu se nanose sa strane današnjeg režima. Ništa velim ne nalazim. Jer sve što sam činio kao svećenik, činio sam iz uvjerenja da

⁴³ S. Simić, *n. d.*, 53.

⁴⁴ M. Bulajić, *n. d.*, 226.

je to moja stroga dužnost prema Crkvi, Bogu, Domovini i narodu mome“.⁴⁵ Stepinac je već u prvom dnevničkom zapisu osuo kritiku po jugoslavenskom diktatorskom režimu sa pravom ga nazivajući masonskim, jer su liberali zauzimali njegove čelne pozicije. Posebno ga je žalostila činjenica što se ta „paklena družba“ ugnjezdila u Zagrebu, u srcu hrvatskog naroda. Masoni su, po njegovom mišljenju, „leglo nemorala, korupcije i svakog nepoštenja, zakleti neprijatelji Crkve Katoličke pa prema tome i hrvatskog naroda i same države Jugoslavije“.⁴⁶ U suštini, zbog državne liberalne ideološke osnove čitav hrvatski narod, po mišljenju Stepinca, trebalo je da bude ogorčen na režim.

Svečana konsekracija (posvećenje) izvršena je 24. juna 1934. Za konsekratore Stepinac je izabrao nadbiskupa sarajevskog I. Šarića i biskupa splitskog Kvirina Klementa Bonefačića. Na taj način, zajedno sa konsekratorom A. Baue-rom, simbolički je bio zastupljen čitav hrvatski narod „iz Trojednice“, u njegovim „povijesnim granicama“.⁴⁷

Stepinac o ubistvu kralja Aleksandra

Ubistvo kralja Aleksandra u Marseju, 9. oktobra 1934, izazvalo je veliko interesovanje u redovima rimokatoličke hijerarhije i Svete Stolice. U dnevničkom zapisu, od 5. oktobra 1934, Stepinac se pitao kakav će biti rezultat vladareve posjete Francuskoj i da li je Francuska shvatila da se režim u Jugoslaviji mora promjeniti, „jer se Hrvatima čine velike nepravde“. Sumnjao je da će kralj uspjeti bilo šta da učini, „jer tamna masonska družba, ta zlokobna noćna ptica, drži u svojim pandžama Francusku a preko nje i Jugoslaviju. Jao narodu koji padne u ruke masoneriji i ljudima bez srca, bez poštenja, jer su bez vjere“.

Vijest o ubistvu kralja Aleksandra došla je Stepincu kao grom iz vedra neba: „Sjedio sam oko 8 sati na večer u sobi kad li zazvoni telefon. Mislio sam da ne čujem pravo ili je kakova varka, pa nazovem bansku upravu, ali je bila istina. Gospode Bože! Kamo to idemo i što će biti. Pošao sam odmah preuzvišenom Baueru. Već je bio u krevetu ali budan te mu priopćim vijest. Bio je potresen. Cijeli grad zapao je u neku zlokobnu šutnju. Sve se odmah zatvorilo ne znajući što će biti“.⁴⁸

Biskup Njaradi je u razgovoru sa Stepincem pomenuo kako nije isključeno da je intelektualni začetnik umorstva masonerija, pošto se kralj Aleksandar „počeo u posljednje vreme hladno ponašati prema masoneriji“. Stepinac je odmah prihvatio Njaradijevu argumentaciju, „jer ta tamna družba kadra je sve, i ona je začetnik premnogih zala što biju čovječanstvo“. Optužio je masone da su, koristeći vanredno stanje poslije ubistva Aleksandra, napali biskupsku kuriju u Banja Luci i neke katoličke institucije u Sarajevu. „Sve mi se čini da bi masone-

⁴⁵ *Dnevnik A. Stepinca*, 30. svibanj 1943.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto, 23. lipanj 1934.

⁴⁸ Isto, 9. listopad 1934.

rija rado izrabila ovaj moment da udari po Crkvi Katoličkoj, jer u mutnome je najlakše loviti“.⁴⁹

Zagrebački kaptol je optužio masone (liberale) u Zagrebu da nastoje da iskoriste situaciju i udare po Katoličkoj crkvi. Kanonik Bakšić je obavijestio Stepinca da se u Zagrebu spremaju demonstracije protiv nadbiskupa Bauera zbog okružnice objavljene povodom smrti kralja Aleksandra, „koja je bila odviše suha“. Stepinac je, međutim, smatrao da okružnica nije pravi razlog za demonstracije, budući da su drugu okružnicu štampanu u *Katoličkom listu* prihvatile sve redakcije i policija. Prema njegovom mišljenju, toj „masi nije do pijeteta prema pok. Kralju, nego do nečeg drugog. Ona (masa – N. Ž.) je nesvesno oruđe masonerije, koja misli da je sad došla faza da obračuna sa Katoličkom crkvom“.⁵⁰

Janko Šimrak je 13. oktobra obavijestio A. Stepinca da je „s pouzdane strane“ doznao kako je dr Pećarević, predsjednik Udruženja četnika u Zagrebu, izjavio da će poslije sahrane kralja Aleksandra obračunati sa koadjutorom: „Da li me kane ubiti ili nešto drugo, ne znam. Bog dragi je moja nada i ufanje. Hoću pravdu i istinu za Sv. Crkvu i hrvatski narod, a prema tome i za Jugoslaviju za koju viču toliko da je u pogibelji. Samo pravda i istina mogu je spasiti. Doznao sam da su četnici bili kod generala Bodija i tražili ovlast da smiju ubiti mene, jezuitu P. Milera i neke frankovce. Ne znam kako ja dolazim u isti red sa frankovcima, kad nisam nikad bio političar. Bodi da je navodno rekao, ako to učine da će ih sve postreljati. Zatim su otišli generalu Mariću, a taj da ih nije htio primiti. Ne znam što je istina, ali ja se uzdam u dragog Boga da će pobijediti istina i pravda“.⁵¹ Po Zagrebu su kružile vijesti da zagrebački četnici (Srbi i jugoslavenski opredjeljeni Hrvati), namjeravaju da ubiju cjelokupan hrvatski episkopat.

Posmrtno ostatke kralja Aleksandra dočekali su 15. oktobra u Zagrebu, među mnoštvom, i katolički episkopi (nadbiskup Bauer, koadjutor Stepinac, biskupi Rožman i Njaradi). Stepinac je sa Rožmanom, Njaradijem i Akšamovićem 17. oktobra otputovao u Beograd na kraljevu sahranu. Nuncij u Beogradu dozvolio im je, po odobrenju Svete Stolice, da prisustvuju pomenu u pravoslavnoj crkvi. U svom dnevniku Stepinac kaže da mu je bilo „draže da ne ide u pravoslavnu crkvu“, jer bi mu to vjernici uzeli za zlo.⁵²

Povodom smrti kralja Aleksandra jugoslavensko poslanstvo u Vatikanu primilo je mnogobrojne izraze saučešća od Vatikana i diplomatskog tijela akreditovanog kod Svete Stolice. Na dan atentata poslanika Simića posjetili su zastupnik odsutnog Pačelija monsinjor Pikardo, sa podsekretarom Otavijanjem i šefom Protokola, koji su mu izrazili dubok bol Svete Stolice povodom „varvarskog zločina“ i iskrene simpatije za jugoslavenski narod „u ovoj njegovoj nacionalnoj nesreći“. Saopštili su mu da je i papa primio tužnu vijest sa mnogo bola i da je svoje molitve posvetio „visokoj žrtvi paloj na službi svome narodu“.

⁴⁹ Isto, 11. listopad 1934.

⁵⁰ Isto, 12. listopad 1934.

⁵¹ Isto 13. listopad 1934.

⁵² Isto, 17. listopad 1934.

Izraze dubokog saučešća papa je uputio i kraljici Mariji.⁵³ Osim vidnog učešća Svete Stolice u jugoslavenskoj žalosti, papa je smatrao za potrebno da u poslanici, koju je preko radija uputio Euharističkom kongresu u Buenos Ajresu, izjavi da je „ceo svet ožalošćen ovim prolivanjem bratske i kraljevske krvi“. Na dan kraljeve sahrane, 18. oktobra 1934, Kraljevsko poslanstvo je održalo žalobnu svečanost u jugoslavenskoj nacionalnoj crkvi Sv. Jeronima u Rimu, uz učešće brojnih vatikanskih velikodostojnika i diplomatskih predstavnika akreditovanih u Rimu. U molepstviju na žalobnoj svečanosti izražene su želje za dug i sretan život kralja Petra II i intonirana je jugoslavenska himna.⁵⁴ U audijenciji poslanika Simića 30. oktobra kod Pija XI, papa je izjavio da je bio „duboko potresen i ožalošćen“ zbog marsejskog zločina, istakavši da sa strahom gleda na budućnost Evrope zbog raznih prevratničkih elemenata.⁵⁵ Prema izvještaju poslanika Simića, „ucveljeni Vatikan“ je žalio za „neznabožačkim“ kraljem. Bili su to, međutim, samo „protokolarni“ izrazi saučešća, po službenoj dužnosti i u skladu sa dobrim diplomatskim manirima.

Intiman stav kralja Aleksandra prema Rimokatoličkoj crkvi predstavlja istoriografsku nepoznanicu. Sima Simić konstatuje da o pogledima kralja Aleksandra na religiju i crkvu ne može govoriti, jer ne raspolaže potrebnim dokumentima. Kralj Aleksandar je javno (deklarativno) bio za zaštitu vjerskih sloboda, za indiferentizam, ravnopravnost vjera i vjersku trpeljivost, što je u suštini bio stav vjerskog liberala. Pozivi da posjeti Vatikan, npr. 1925. godine, veoma su mu godili, ali je odbacivao svaku ideju o putovanju u papsku državu. Globalna ideološka državna politika, koja je imala preovladavajuće odlike liberalizma, može indirektno pokazati Aleksandrov odnos prema Vatikanu i RKC, pošto je on bio presudan faktor u kreiranju jugoslavenske spoljne i unutrašnje politike. Izjave masonskih prvaka Kraljevine Jugoslavije govore o kralju Aleksandru kao pokloniku masonskih (slobodnozidarskih) ideja.⁵⁶ Kao mason, ili blizak masonima, kralj nije mogao biti po volji Vatikana i Rimokatoličke crkve. Poslije ubistva kralja Aleksandra italijanska štampa nije prestala da napada Jugoslaviju i anti-katolički stav jugoslavenske vlade. List *Korriere diplomatiko e konsolare* u broju 204 od 15. oktobra 1934, u članku „Katolicizam u Francuskoj i Jugoslaviji“, povlači paralelu o stanju katolicizma u tim dvema državama. Iako je Francuska bila laička antiklerikalna zemlja, u kojoj je crkva bila odvojena od države, pisac je sa mnogo lijepih riječi istakao da je položaj Katoličke crkve u toj zemlji odličan. Neočekivane pohvale „masonskoj“ Francuskoj u italijanskom listu bile su posljedica francusko-italijanskog zbliženja tokom 1933. godine. U članku se pomi-

⁵³ Sutradan, 10. oktobra, saučešće Kraljevskom domu, vladi i jugoslavenskom narodu izrazili su i svi ostali velikodostojnici Vatikana, među kojima doajen kardinala Belmonte, bivši državni sekretar Gaspari, kardinal Gumazoni protektor Zavoda Sv. Jeronima, kadrinal Sinčero u svoje i u ime Istočne kongregacije, guverner Vatikana Serafimi, komandant papine garde, general isusovac Ledehovski, veliki broj prelata i razni crkveni i civilni funkcioneri vatikanske države. (AJ, Vatikansko poslanstvo, Poslanik Simić – MID-u, 22. oktobar 1934).

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, 30. oktobar 1934.

⁵⁶ AJ, 100–15–53.

nje ubistvo kralja Aleksandra, pa je bilo očekivano da će se zbog pijeteta prema kralju blaže pisati o Jugoslaviji. Autor članka Frančesko Turki „piše na način i sa tonom koji stvaraju uverenje da mu je bilo stalo do toga da, i u inače teškim prilikama u kojima se naša zemlja našla odmah posle ubistva kraljeva, još više uzvitla prilike u zemlji“. Hvaleći prilike za razvoj katolicizma u Francuskoj pisac nastoji da stanje RKC u Jugoslaviji predstavi „još crnjim i težim i da kod neoba-veštena sveta izazove neprijatno osećanje prema Srbima kao da su ugnjetači Hrvata i Slovenaca, i to ne samo na političkom nego i na religioznom polju“.⁵⁷

U diplomatskim krugovima Vatikana, pa donekle i u samom Vatikanu, preovladavalo je mišljenje da je za marsejski zločin dobrim dijelom odgovorna Italija. Izrazita posljedica tog zločina bila je vidljiva pomirljivost koju je Italija počela iskazivati prema Kraljevini Jugoslaviji. Poslanik Simić je razloge takve pomirljivosti vidio u strahu Italije od bliskih jugoslavenskih odnosa sa Njemačkom. Taj strah je bio potenciran slabljenjem italijanskog uticaja u Austriji.⁵⁸

Književnik Đuro Vilović o Stepinčevom služništvu jezuitima i ustaško-frankovačkoj ideologiji

Povodom ubistva kralja Aleksandra 1934, koji je stradao od ustaško-makedonske zavjere, književnik Đuro Vilović (poznat kao „Hrvat Četnik“) saopštio je da se već onda znalo da duhovnu pastvu po ustaškim logorima u Italiji i Mađarskoj vode fratri – franjevci i jezuiti. Iz dokumenata kojima je raspolagao, Vilović je izvukao slijedeći sintetički zaključak: „Oni utvrđuju (tj. dokumenti) da je katolička crkva u Hrvatskoj kao cjelina, sa svojim konferencijama hrvatskog katoličkog episkopata, nadbiskupima i biskupima, s popovima i fratrima, sa svojim religiozno-crkvenim organizacijama učestvovala u ustaškom pokretu još odavna u Jugoslaviji, odgajala ustaške svoje vjernike po društvima i organizacijama pod različitim pobožnim imenima i nazivima i uvela ih u ustaško djelo veleizdaje, pa i u djela pokolja Srba, otimanja, paleža srpske imovine i svakakvih drugih ustaških zločina“.⁵⁹

Nad ljudskim dušama naročito je vladala hijerarhija i svećenstvo „hrvatskog“ rimokatoličkog episkopata, posebno nad nacionalnom sviješću srpskog „puka“ ali i „puka“ drugih naroda od kojih je stvarana uzorita rimokatolička nacija hrvatsva. Perjanica tog rimokatoličkog ispiranja mozga zabludjelim „šizmatičkim“ i nevjerničkim ovčicama (ponajviše srpskim), bio je od početka tridesetih godina isusovac – gregorijanac Alojzije Stepinac. Od svih hrvatskih popova i fratara najjači uticaj u stvaranju monstrozne mržnje, fanatične negativne svijesti prema pravoslavnom srpskom svijetu u Jugoslaviji, imao je dakle (pored Bauera, Jegliča, Srebrniča, Mahniča, Šarića, Bonefačića i drugih), nadbiskup zagrebački Alojzije Stepinac.

⁵⁷ AJ, Vatikansko poslanstvo, Generalni konzul u Trstu B. Kojić – MID-u, 16. januar 1934.

⁵⁸ Poslaniku Simiću potvrdio je te činjenice i njemački ambasador u Vatikanu (isto, Poslanik Simić – B. Jevtiću, s. a.).

⁵⁹ Đ. Vilović, *Krvava crkva ...*, 54.

Vilović je Rimokatoličku crkvu u Hrvata zvao „ustaškom crkvom“, „prvim ustašom“, jer su „njeni svećenici, prelati bili punih deset godina prije svih ustaše“. A crkveno vodstvo, koje je sugerisalo i dirigovalo s mišljenjem svjetovnog i monaškog klera, imali su **jezuiti** sa centralom u Vatikanu, koji su bili vatikanska informativna služba, tajni savjetnici i njegova avangarda.⁶⁰ Već od ujedinjenja Vatikan je nastojao slabiti jugoslavensku državnu zajednicu a jačati Rimsku crkvu. Vilović je isticao da u to vrijeme prvak Rimokatoličke crkve nije bio Stepinac nego nadbiskup Bauer, „veliki koalicionaš („projugoslavenska“ Srpsko-hrvatska koalicija – N. Ž.), pokrovitelj JAZU, čovek koji je održao mnoge ’jugoslovenske govore’, ali je podigao mnogobrojne šančeve katoličke crkve u Hrvatskoj, odakle se pucalo na Jugoslaviju“. Jedan od takvih „Bauerovih šančeva“ bio je nadbiskup Stepinac koji je, Bauerovom voljom i pristankom, imenovan za nadbiskupa s pravom naslijeđa.⁶¹

U vlasti jezuita bio je skoro cio katolički hrvatski episkopat na čelu sa sarajevskim nadbiskupom Šarićem i zagrebačkim nadbiskupom-koadjutorom Stepincem. Nadbiskup Bauer se ponekad u „sitnijim političkim stvarima“ opirao jezuitima, ali je imao i periode popuštanja pred njima. Oni su u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji radili punom parom, „raspaljujući sve antisrpske porive, strasti i nostalgije“, veličajući cara i Habzburšku monarhiju. Jezuiti su Hrvatima nametali soluciju restauracije Monarhije „s kliktajem u srcu, sa suzama radosnicama u očima“. Književnik Vilović je podrugljivo pisao da svi „uzoriti Hrvati“ boluju od „nekeg umišljenog gospodstva“ i od neke iskonske (prastare) kulture pridošle sa Zapada, pa se „svak mora razboliti ko ih gleda u toj (svjetskoj) boli nerazumnih i unesrećenih“. Jezuiti bilježe da su „prazne i nakindurene Zagrebčanke plakale od boli kad su vidjele kako na njihovom Jelačić placu igra kolo srpska vojska... Svi javno jauču da ih se iz Evrope satjeralo na Balkan“.

Vilović je dalje isticao da su unisono uz „austrijske bečke Hrvate“ tajno hrvatovali po Hrvatskoj „jezuitski patri Josip Miler, Ante Alfirević i pater Poglauen“, od kojih se **Miler specijalizovao za izmišljotinu** („koju je pronašao u nekom zabačenom ćošku katoličkog arsenala“) da „Hrvati pjevaju rajskoj djevi kao kraljici Hrvata“, dok ih jezuitski patri raspaljuju „nebesnom kraljicom“ kao toreadori „crvenim rupcima bikove“. Jezuiti su volili da krune Hrvate raznim krunama, a naročito „političkim krunama“, ne bilo koga nego samog „hrvatskog kralja Zvonimira“, koju je mitološka „hrvatska znanost“ pronašla na reljefu splitske krstionice. Ko u te izmišljotine nije tvrdo i nepokolebljivo vjerovao nije bio pravi ni poštenu Hrvat, već je „izdajica i srpski sluga“. Vilović je sarkastično navodio da se „zaneseni Hrvati natječu čijeg će se više zlata zaliti u tu Zvonimirovu krunu za glavu Kraljice Hrvata, rajске djeve“. Dotle su hrvatske mase po Zagrebu oko Majke Božije kamenite likovali, a likovali su i podalje od Zagreba „oko Majke Božje na Bistrici (Mariji Bistrici – N. Ž.), kud pristigoše Zagrepčani u velikim količinama: ko limuzinom, ko motorciklom, ko kamionom ili autobusom, a ostale je kao pješake preko Zagrebačke Gore doveo sam

⁶⁰ Isto, 36.

⁶¹ Đ. Vilović, *Krvava crkva...*, 36–37.

mladi nadbiskup Stepinac, koji će kao crkveni primas Hrvatske okruniti kraljicu Hrvata“. Zanesena je „uz zanesene hrvatske mase“ i Katolička crkva u Hrvatskoj, jer nju „uvijek zanosi zanos zanesenih masa, a pogotovo kad zanesene mase zanesu u njene riznice tako mnogo zlata i dragulja“. Vilović je na kraju zaključio da se Zagreb jedino osvaja „hrvatovanjem“, naročito kada se koalicijski udruže Ante Trumbić i Ante Pavelić na parlamentarnim izborima 1927. godine.⁶²

Vilović je pominjao dvije hrvatske emigracije koje su radile na ostvarenju totaliteta hrvatskog nacionalizma: „U jednoj grupi su dr Krnjević i Košutić, a u drugoj Pavelić i Perčec: „Za prvom grupom ostaje u zemlji dr Maček i seljaci, a za drugom katolička crkva u Hrvatskoj i hrvatski popovi i fratri u Jugoslaviji, a obe emigracije saraduju u inostranstvu, dok se svi ostali okupljaju u zemlji“. Jezuiti su pri tom pronalazili mnoge mogućnosti i nove forme rada. Poslije proglašenja diktature 1929. godine, oni su se brzo snašli i umjesto zabranjenih Orlova i separatističkih Hrvatskih sokola, 1930. godine osnivaju Križare kao internu crkvenu organizaciju, koja je žestoko, preko „okružnice“ iz 1932. godine, ratovala sa „jugosokolima“ (Sokolima Kraljevine Jugoslavije)“.

Na kraju je Vilović o Baueru i Stepincu iznio slijedeće konstatacije i nepoznanice oko njihovog tobožnjeg jugoslavenstva: „Bude li se nekad neko našao ponukanim da u Stepinčevu pretšasniku dr Anti Baueru traži nekog Jugoslavena i unitaristu, neka i zaboravi da se laća nezahvalna posla. Činjenica je da je Stepinac predložen kao nadbiskupijski koadjutor sa znanjem, voljom i pristankom nadbiskupa Bauera. Činjenica je da sve ono što je mogla biti tajna za državnu jugoslavensku vlast, nije mogla da bude tajna za nadbiskupa Bauera. On je imao Stepinca u svojoj blizini, a on je iskusni stari pedagog i mogao je da odvagne koga ostavlja crkvi u Hrvatskoj iza sebe. On stari političar srpsko-hrvatske koalicije, nije mogao da ne prepozna u Stepincu svog političkog protivnika – ranije se reklo – frankovca, a sad se kaže – ustašu. Istina, starost i staračka slabost (Bauerova – N. Ž.) može da bude olakotna okolnost, ali ne i odrešenje“.⁶³

⁶² Isto.

⁶³ Isto, 51–52.

Drugi dio

NADBISKUP STEPINAC U NAMJESNIČKOM PERIODU 1934–1941.

Antijugoslavenski zaokret namjesničkog režima kneza Pavla i Rimokatolička crkva 1934–1935.

Od ubistva kralja Aleksandra započeo je postepen proces transformacije šestojanuarskog državnog modela. Knez Pavle, kao glavni akter postaleksandrovskih političkih događaja, uklonio je sa vlasti vođstvo Jugoslovenske nacionalne stranke, koje je bilo glavni generator antiklerikalne i liberalne državne vjerske politike. Vladu Bogoljuba Jevtića obrazovao je od manje poznatih političara (sem P. Živkovića i M. Stojadinovića), kako bi lakše pripremio teren za političke i ideološke promjene u državi.¹

Politika novog kursa kneza Pavla, odnosno politika izmjene šestojanuarskog državnog i političkog poretka, istovremeno je značila odbacivanje liberalne jugoslavenske ideologije na koju se diktatura oslanjala. Sve nacionalne i političke institucije koje su podržavale diktaturu (Sokoli, Narodna odbrana, Jadranska straža, četnici, Srpska pravoslavna crkva, Jugoslovenska nacionalna stranka, masoni itd.), učvršćivanjem namjesničkog režima postepeno su dospjevale u podređen položaj u odnosu na nove forme političko-ideološkog organizovanja.

Rad vlade B. Jevtića kretao se još uvijek putevima starog režima, ne odstupajući u većoj mjeri od prethodnih šestojanuarskih vlada. Deklaraciju ove vlade, pročitane u Narodnoj skupštini 3. januara 1935, prožimale su odredbe koje su bile u duhu „amaneta“ kralja Aleksandra o potrebi čuvanja jugoslovenskog nacionalnog jedinstva i državne cjeline. Nacionalno jedinstvo, po Deklaraciji, moglo se očuvati samo pomoću poznatog recepta provođenja ideologije integralnog jugoslovenstva odgovarajućom prosvjetnom i vjerskom politikom, kao i politikom fizičkog vaspitanja naroda.²

Postojali su i nagovještaji povoljnijeg odnosa RKC prema vladi B. Jevtića u odnosu na prethodne vlade. Splitski klerikalni organ *Jadranski dnevnik* povoljno je reagovao na Jevtićev govor emitovan preko radija. List se naročito „veseli“ što ministar predsjednik svojim „značajnim, stvarnim diplomatskim govorom nije niti najmanje išao u susret iščekivanju neke gospode iz stalnih redova Jugoslovenske nacionalne stranke. Baš stoga što je g. Ministar Predsjednik bio vrlo škrt sa svojim političkim dijelom govora, pokazalo je da u ovim preteškim časovima shvaća ispravno dužnosti koje ga na onom istaknutom i punom odgovornosti mjestu čekaju“. U članku se dalje kaže da je govor zadovoljio očekivanja šire jugoslavenske javnosti, a iz njega proizlazi tendencija da

¹ N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, 103.

² Isto, 104.

se javnosti sugerirše kako će B. Jevtić brisati vodeće ličnosti iz Jugoslovenske nacionalne stranke.³

Rimokatolička hijerarhija i Vatikan su pozitivno ocjenjivali kneza Pavla, za razliku od članova regentskog vijeća Ive Perovića i Radenka Stankovića, koje je pratio glas da su masoni (liberali, dakle neprijatelji RKC). Ministar Švr-ljuga saopštio je sredinom oktobra 1934. nadbiskupu Baueru da je regent Pavle „veoma sklon crkvi Katoličkoj i da je izjavio da neće dopustiti da se tlači Katolička crkva koja je jedina kadra da donese mir i spas od boljševizma“.⁴

Dan poslije sahrane kralja Aleksandra, 19. oktobra, koadjutor Stepinac je imao audijenciju kod kneza Pavla, koji je na nadbiskupa ostavio utisak „pravog europejca“. Stepinac mu se žalio na neprekidne klevete koje doživljava katolički kler kao antidržavni element. Na pitanje Pavla: „Što Vas najviše tišti?“, Stepinac je odgovorio: „Resor Ministarstva prosvjete. Mi smo doživljavali tolike nepravde i doživljavamo ih u toj stvari, ali Vas uvjeravamo, mi se nećemo tako dugo primiriti dok se našim pravednim zahtjevima ne udovolji. To je i po državu od silne koristi, nastavih, jer više škole po Beogradu zaražene su već skroz na skroz boljševizmom, kojeg neće do Katoličke crkve niko suzbiti“. Knez Pavle je prekinuo Stepinca upućujući pohvale Katoličkoj crkvi, koju je uvijek cijenio, „a danas još više“.⁵ Na Stepinčevu tvrdnju da im je boljševizam prvi zajednički neprijatelj, **knez Pavle je potvrdno odgovorio i dodao da su masoni drugi neprijatelji.** Stepinac je bio „čisto osupnut“ tim riječima, jer kao da je knez pogađao njegove misli. Knez ga je čak pitao da li su njegovi zamjenici u namjesništvu masoni: „Je li, molim Vas... g. Perović mason? Visočanstvo toga ne mogu ustvrditi jer ne znam, ali mnogi tvrde. A gospodin Stanković? Za njega svi tvrde, odgovorih. Razgovarali smo dalje. Potužio sam mu se na progon katoličkih organizacija. Obećao mi je da će uzeti stvar u ruke dodavši na koncu: 'Preuzvišeni, kadgod budete što imali izvolite se obratiti na mene, štogod bude u mojoj moći učinit ću'. Nakon razgovora od 20 minuta, oprostih se s njime. Dobio sam dojam da je čovjek dobre volje, ali se bojim da neće zbog svoje finoće imati dovoljno energije da provede svoje namisli“.⁶

Kampanja protiv Jugoslavije i Srba na majskim izborima 1935.

U doba diktature svećenici su predstavljali rijetke opozicionare koji su otvoreno istupali protiv državnih vlasti. Brojni su slučajevi svećeničkih ispada, naročito protiv jugoslavenskih Sokola a na strani bivših Orlova, odnosno njihovih zamjenika – novoformiranih križarskih bratstava i sestristava. Istupi sve-

³ *Jadranski dnevnik*, Split, 8. februar 1935.

⁴ *Dnevnik A. Stepinca*, priredio Lj. Boban, Danas, 5. rujan 1989.

⁵ Prema SPC Pavle nije iskazivao takvu blagonaklonost: „Da je Rusija bila katolička nikad ne bi bila boljševička“, reče mu Stepinac. „Verujem“, odgovori knez Pavle. Pravoslavna crkva, nastavih, morala bi nas u tome poduprijeti. Kad sam rekao 'Pravoslavna crkva' knez Pavle je samo mahnuo žalosno i skoro prezirno rukom. Vidjelo se na njemu da ju ne cijeni odviše visoko. Svi, svi instiktivno osjećaju da gdje nema autoriteta (a toga nema u pravoslavnoj crkvi) ne može biti ni govora o uspješnom radu“. (Isto, 19. oktobar 1934).

⁶ Isto.

ćenstva su se pojačali poslije ubistva kralja Aleksandra a naročito za vreme i nakon majskih izbora 1935. godine. Za vrijeme Jevtićeve vlade, zbog nestanka glavnog tvorca šestojanuarskog političkog stanja, pojačani su napadi hrvatskih opozicionih grupa na nosioce ideologije jugoslavenskog nacionalizma, ali su vlasti kazneno-sudskim mjerama istupale u odbranu režima. Tokom agitacije za izbore najavljene za 5. maj 1935, pojačane su napetosti između vladinih i opozicionih pristalica. Rimokatolički svećenici nisu ostali van izbornih događaja pošto su se intenzivno angažovali na strani hrvatske opozicije. Brojni su primjeri konkretnih istupa župnika u predizbornoj „crkvenoj“ agitaciji sa propovjedanice. Policijskim „izvidima“ ustanovljeno je da je 3. marta 1935, poslije službe, mjesni župnik Josip Benac u Drežnik Gradu održao politički govor u kojem je između ostalog rekao slijedeće: „Braćo, ja Vaš svećenik pozivljam Vas da se organizirate u svoju stranku i da se ispišete iz Hođerine stranke (vođa Jugoslovenske narodne stranke „Borbaša“ – N. Ž.), jer vi sami ne znate kakav cilj i program ima Hođerina stranka. Taj Hođera je prije par godina govorio 'kakove je vjere Kralj u ovoj državi, takove mora biti i narod'. On hoće da uništi Papu i biskupe. Ovo je uvijek bilo hrvatsko i ostati će hrvatsko“.

Provladina Hođerina Jugoslovenska narodna stranka („Borbaši“) nije mogla imati ništa povoljniji položaj kod katoličkog svećenstva nego Jevtićeva Jugoslovenska nacionalna stranka, jer je na isti način propagirala ideologiju jugoslavenskog nacionalizma. Na policijskom saslušanju pop Benac se branio time da je svojim govorom samo nastojao da umiri prisutne žitelje katolike, jer su mu se ranije žalili da im pristalice Jugoslovenske narodne stranke, pravoslavne vjere, prijete da moraju glasati za njihovu stranku. Pošto se pop Benac u svojoj agitaciji služio „nedozvoljenim parolama i u politiku uvlačio vjeru“, osuđen je da plati „globu“ od 500 dinara. Svećenik Benac je dugo pripadao Radićevoj stranci, „pa je sada agitovao za listu V. Mačeka“.⁷

Dan uoči izbora, 4. maja 1935, uhapšen je kancelar biskupije na Krku Ivan Mrakovčić, koga je optužnica teretila da je jednom seljaku iz sela Garice predao dva pisma. U jednom je pisalo slijedeće: „Čujem od nekih, ali ja to ne vjerujem, da mislite glasovati za Jevtića – vladinu listu. Ne znam, što vas na to potiče, ali po mom mišljenju to nije sada pametno kada svi Hrvati, osim onih kojima je dobro na koritu (državnom – N. Ž.), idu zatim da se prilike u državi promjene“. U drugom pismu birači su pozivani da glasaju za opoziciju listu dr Mačeka. U pismima su se nalazila uputstva na koji način da se glasa za opoziciju listu. U isto vreme dvojica predsjednika biračkih odbora (jedan od njih je bio direktor gimnazije), dobili su pisma sa potpisom „Udruga smrti“, u kojima im se prijetilo smrću u slučaju da budu nepristrasni na izborima. Zbog „frapantne“ sličnosti rukopisa prijetećeg pisma sa pismima pronađenim kod seljaka, sreski načelnik Krka je posumnjao da je u tu stvar bio umješšan i Mrakovčić. „Pa kako je i u ona dva pisma agitovao na potpuno političko-plemenskoj osnovi, a budući je poznat i od ranije kao plemenski orijentirani političar, koji je u sve

⁷ AJ, MP-v. o., f. 75, Ministarstvo unutrašnjih poslova – Ministarstvu pravde, vjersko odjeljenje, 21. mart 1935.

vreme izborne agitacije u tom smislu na ulici stalno zaustavljao seljake i potajno agitovao, to je ovo sresko načelstvo našlo za potrebno da istoga privede i da njegovim saslušanjem raščisti sva ova pitanja“. Na saslušanju u sreskom načelstvu (4. maja 1935) Mrakovčić je potpuno priznao svoju agitaciju na „političko-plemenskoj“ osnovi, izjavivši slijedeće: „Ja sam njime (pismom) hteo da kažem da nije pametno glasovati za vladinu listu, što bi u tom slučaju bilo manje hrvatskih listova, pa bi, prema tome, i manje vredili u očima svijeta, jer predmjevam da mora doći do uređenja unutrašnjih prilika, pa bi se tada više vodilo računa o nama Hrvatima“. Osuđen je da plati kaznu od 300 dinara, ali je odmah poslije izrečene presude pušten na slobodu jer se nije moglo dokazati da je imao veze sa prijetećim pismom.⁸ Tokom predizborne opozicione kampanje u Hrvatskoj i Dalmaciji pojačani su napadi na projugoslavensko svećenstvo. Karakterističan je primjer župnika iz Stobreča na Braču don Marijana Radojkovića, koji je naprasno penzionisan u aprilu 1935, sa nepunih 16 godina službe, zbog jugoslavenskog nacionalnog rada i oduševljenja organizacijom jugoslavenskog Sokola. Državne vlasti nisu uspjele, ili nisu htjele, da onemoguće nasrtaj splitskog biskupskog ordinarijata, na čelu sa biskupom Bonefačićem, na don M. Radojkovića. Bio je to samo nagovještaj budućih nasrtaja RKC, Hrvatske seljačke stranke i svih opozicionih grupacija na jugoslavenske nacionaliste. Takve nasrtaje namjesnički režim i vlada M. Stojadinovića u dobroj mjeri će tolerisati zbog pomenutog državnog ideološko-političkog zaokreta.⁹

Hrvatski narodni pokret i nadbiskup Stepinac

Svojom agilnošću Stepinac je očito nastojao da razbudi uspavane velikohrvatske nacionalne strasti, koje su bile umrtvljene razbijanjem stranačkog života u Kraljevini Jugoslaviji uvođenjem diktature 1929. godine. Njegova izuzetna nacionalno-vjerska agilnost oko organizovanja proslava Papinog dana, euharističkih kongresa, osvećenja crkava i vjerskih objekata, organizovanja križarskih bratstava i sestinstava i drugog, od vremena izbora za nadbiskupa-koadjutora, razbudila je nacionalno-politički život u „hrvatskim zemljama“, i zajedno sa djelovanjem Mačeka dovela do organizovanog Hrvatskog pokreta (1935–1937). U taj pokret su se uključile sve ideološko-političke grane hrvatskog naroda (Mačekovi nacional-liberali, Stepinčevi klerikalci, korporativni frankovci, komunisti i drugi).

Od majskih izbora 1935. održavali su se brojni antijugoslavenski i anti-srpski politički zborovi u okviru Hrvatskog narodnog pokreta koji je predvodio Vlatko Maček i HSS, sa poluvojnim formacijama Hrvatske građanske i seljačke zaštite. Tako je u novembru 1935. na zboru u Prelogu govorio istaknuti velikohrvatski separatista dr Josip Torbar, koji je inače agitovao i za hrvatstvo Vojvodine. On je isticao slogane (frazе) naučene od hrvatskog klera i jezuita, razvijajući misao o 1000-godišnjici hrvatske državnosti, o stradanjima Hrvata „kroz

⁸ AJ, MP-v. o, f. 37, Kraljevska banska uprava Savske banovine, odsjek za državnu zaštitu – Ministarstvu pravde, 30. jun 1935.

⁹ Vidi: N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd 1991.

svu njihovu povijest“ ističući da su „mučenički“ Hrvati naročito kroz „zadnjih osamnaest godina mnogo patili“. Po njegovom mišljenju, Hrvati „svjesni svoje sloge i snage i hoće i traže danas takovu Hrvatsku u kojoj će samo oni biti gospodar i ovisiti jedino i isključivo sami od sebe“. Govorio je i o neizostavnom principu samoopredjeljenja naroda (neznano u kojim granicama – N. Ž.) proklamovanog od američkog predsjednika Vudro Vilsona, po kojem i Hrvati imaju pravo da se opredijele kako to sami žele. On dalje govori u kulturološkom jezuitskom smislu civilizacijske nadmoći nad „opančarskim“ pravoslavnim Srbima: „Hrvatski narod je visoko kulturni, on je radin, štedljiv, pošten i miran, ali i kod njega postoje granice strpljenja i njegov ponos ne dopušta da itko u njega nekažnjeno dira“. Potom nastavlja ratobornom izjavom da će hrvatski narod „oboriti svakoga ko se usudi da mu metne šaku na obraz... Svatko može da se ponosi ako nam je prijatelj, jer smo onda i mi njemu prijatelji, no jao si ga onome, ko sa zlim srcem dođe da nas dira. Bilo je do sada već i odviše kojekakvih lopovluka (srpskih – N. Ž.), podlosti i besramnosti i dosta je toga. I zato u buduće ja postavljam načelo: oko za oko, zub za zub, glava za glavu (princip taliona). Nitko ne može u Hrvatskoj i njenim zemljama nekažnjeno da čini bezakonja. I ko dođe da to čini, udri ga batinom preko leđa. Neka se nitko ne vara da smo mi iscrpili sva sredstva naše borbe. Peti maj bio je samo početak. Kako svaki čovjek, tako i svaki narod ima pravo samoodbrane i mi ubuduće nećemo bježati od toga, da se tim prirodnim i ljudskim pravom poslužimo“. Svoj govor je završio separatističkim povikom „Živio dr Maček, živila slobodna Hrvatska“.¹⁰

Poslije ovakvih izjava Maček je morao štititi svog poslanika od policije, zbog antidržavnog i antisrpskog govora, sa zahtjevom da se Torbaru omoguće i zborovi koji će se održavati izvan njegovog izbornog kotara, mimo zabrane vlasti, kao što mu je zabranjeno održavanje zbora u Sisku prilikom „dijeljenja sv. Potvrde“. Maček je potom prkosno izjavio da se oni neće pridržavati tog pravila (obaveznog za sve političare), da će Torbar dolaziti na sve zborove koje oni priređuju i da će „svagda praviti galamu“.¹¹ Pomenuo je i slučaj poslanika Ljudevita Tomašića koji je novčano kažnjen zbog toga što je poslije osvećenja kapelice u Gradnji kraj Samobora održao politički govor i pri tom napao predstavnika državne vlasti – sreskog podnačelnika Pavličevića.

Zadušnice Stjepanu Radiću u službi svehrvatskog okupljanja

Organizovani Hrvatski narodni pokret (ujedinjeno hrvatstvo svih ideološko-političkih smjerova), koji su predvodili vođa HSS-a Vlatko Maček i nova uzdanica klerikalnog velikohrvatskog separatizma – nadbiskup-koadjutor Alojzije Stepinac, razbuđivao je, odnosno popaljivao do fanatičnosti seosku ali i građansku Hrvatsku do ekstremne mržnje prema Jugoslaviji, pravoslavlju i srpstvu. Godišnjica smrti osnivača i vođe Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića (8.

¹⁰ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, Ban Savske banovine Marko Kostrenčić – predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću, 26. novembar 1935.

¹¹ Isto.

augusta), postala je novi uzbunjivač širokih hrvatskih narodnih masa. **Prvo masovno obilježavanje dana smrti** desilo se u ljeto 1935. godine, kada je diljem Savske i Primorske banovine izvršena vjerska i nacionalna mobilizacija hrvatskih masa. Doduše, prema izvještaju bana Savske banovine Kostrenčića, taj dan je u Zagrebu i u ostatku Banovine prošao u redu i miru, ali sa masovnim odazivom „pučanstva“. Osim isticanja plemenskih hrvatskih zastava na kućama (sa crnim florom) u većini mjesta banovine i incidenta u Ludbregu, gdje su seljaci iz Rasine pjevali nedolične pjesme o kralju Aleksandru Ujedinitelju i kralju Petru II, nije bilo značajnijih incidenata. Pristalice HSS-a su organizovano nastupale ne dozvoljavajući da dođe do većih incidenata i nereda. Ban Savske banovine Kostrenčić je primjetio da u određenom broju mjesta nisu nošene nikakve zastave (Sušaku, Novom Vinodolskom, Vukovaru – zadušnicama prisustvovalo samo četrdesetak ljudi, Varaždinu i drugdje), dok su u nekim mjestima na kućama istaknute samo crne zastave (Slavonskom Brodu, Osijeku, Bjelovaru, Karlovcu, Požegi, Senju, Čakovcu i drugim).¹²

Rimokatolički svećenici su bili agilniji i agresivniji u nastupima, ističući u svojim govorima da se tog dana ne žali samo smrt Radićeva već i smrt svih Hrvata poginulih za Hrvatsku. Na velikoj misi u zagrebačkoj katedrali okupilo se oko 5000 ljudi koji su prisustvovali zadušnicama Stjepanu Radiću. Misu je služio kanonik dr Korenić (Stepinčev čovjek od povjerenja, bliski suradnik) sa četvoricom svećenika. U centru pažnje pred katedralom bio je vođa dr Vlatko Maček koji je doživio ovacije od prisutnih vjernika. Osim viđenijih hrvatskih separatista zadušnicama je prisustvovala jedan od vođa Samostalne demokratske stranke, anacionalni Srbin dr Srđan Budisavljević. Na samom grobu padali su povici hrvatskim mučenicima, slobodnoj Hrvatskoj, hrvatskoj Bosni.

U Ludbregu su bile najmasovnije manifestacije za „mučenicom Radićem“. Zadušnicama je prisustvovalo oko 15.000 seljaka sa vrlo mnogo plemenskih zastava, okićenih crnim florom. Klicalo se „hrvatskim mučenicima“, „slobodnoj Hrvatskoj“, Radiću. Povorka seljaka iz sela Rasinje (oko hiljadu i po lica) pjevala je pjesme „Kralju Aleksandru grobnica se ladi, Kralju Petru II grobnica se gradi“ i „Da je sablja od tri metra ubila bi kralja Petra“. U Koprivnici je tokom zadušnica župnik Pavunić u svom govoru pred okupljenom masom priznao „da su danas (pod namjesničkim režimom – N. Ž.) ipak slobodnija vremena, da mogu u slobodi proslaviti dan smrti Stjepana Radića“.¹³

Antidržavne manifestacije u vrijeme proslave rođendana kralja Petra II

Prilika za antidržavne manifestacije (napadi na državne organe, dinastiju) ukazivala se naročito u vrijeme proslave rođendana kralja Petra II 6. septembra 1935, kada je Mačekov i Stepinčev Hrvatski narodni pokret bio u punom zama-hu. U Zagrebu, međutim, takve proslave su uglavnom mirno obilježavane

¹² AJ, Zbirka M. Stojadinović, Izvještaj bana Kostrenčića – M. Stojadinoviću, 8. avgust 1935.

¹³ Isto.

prvenstveno zbog dobrog rada sigurnosnih službi i organizovanosti gradskih službi. Tako je predsjednik općine grada Zagreba izdao 3. septembra proglas građanstvu, u kome je pozvao građanstvo Zagreba da uzme učešća u proslavi kraljevog rođendana, da na taj dan okiti svoje domove državnim zastavicama i na taj način „manifestira svoju ljubav i odanost kralju Petru II, Kraljevskom domu i Kraljevini Jugoslaviji“. Nadbiskup Bauer je izdao okružnicu svećenstvu u kojoj ga je pozvao da na rođendan u svim rimokatoličkim crkvama održi blagodarenje sa svečanim „Tebe Boga hvalimo“ (Te Deum). Ban Kostrenčić je 5. septembra izvjestio Milana Stojadinovića da nigdje nije istaknuta nijedna „plemenska“ (hrvatska a niti srpska) zastava, da se destruktivni elementi ne organizuju povodom isticanja državnih zastava, da su grad Zagreb, glavne ulice i Jelačićev plac bili „iluminirani“ od strane gradske opštine specijalno iskićenim i postavljenim „girlandama električnih sijalica“, dok je katedrala sinoć (5. septembra) takođe bila raskošno osvijetljena. Na svima zgradama državnih samoupravnih i svih privatnih zgrada u centru istaknute su državne zastave, dok su samo na veoma malom broju privatnih zgrada na periferiji bile istaknute plemenske hrvatske zastave. Na Jelačićevom trgu, u Ilici i na Zrinjevcu sinoć je bilo neobično mnogo svijeta, „kod koga se zapažalo svečano raspoloženje“. Na dan rođendana, 6. septembra 1935. prije podne, održana su blagodarenja u crkvama i bogomoljama, na kojima je pored predstavnika civilnih i vojnih vlasti učestvovalo brojno građanstvo, većinom u bogomoljama svojih vjeroispovijesti i to: u prvostolnoj rimokatoličkoj crkvi činodejstvovao je nadbiskup dr Bauer uz asistenciju mnogobrojnog višeg klera i svećenstva. Crkva je bila puna predstavnika vlasti i građanstva, a ispred je bilo mnogo građana koji nisu mogli stati u prepunu crkvu.

Blagodarenja su održana uz prisustvo mase svijeta u zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi (činodejstvovao je mitropolit SPC Dositej), u Starokatoličkoj i Grkokatoličkoj crkvi i jevrejskim hramovima. Poslije blagodarenja održan je defile trupa svih rodova vojske zagrebačkog garnizona na Jelačićevom trgu pred komandantom Četvrte armije đeneralom Pantelijom Jurišićem. Defileu su prisustvovali ban sa predstavnicima svih civilnih vlasti, kao i predstavnici crkava: nadbiskup Bauer, mitropolit Dositej, evangelički biskup Pop, starokatolički biskup Kalodera (jugoslavenski orijentisan), rabin Švarc. Nadbiskupa-koadjutora Alojzija Stepinca nije bilo na defileu trupa zagrebačkog garnizona. Uveče je sokolsko okružje Zagreb-Grad priredilo svečanu akademiju, koja je bila vrlo dobro posjećena i izvedena. U čast rođendana kralja Petra II izvedena je opera Krste Odaka „Dorica pleše“ (libreto napisao antiklerikalni književnik Đuro Vilović – „Hrvat četnik“) u Narodnom kazalištu na trgu kralja Aleksandra. Ban je na kraju u svom izvještaju konstatovao da je proslava rođendana Nj. V. kralja obavljenjena vrlo svečano u punom redu i miru na čitavom području grada Zagreba.¹⁴

Za razliku od Zagreba u provinciji Savske banovine, zbog antijugoslavenske indoktrinacije seoskog stanovništva od strane RKC i HSS-a ali i slabije

¹⁴ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Kostrenčić – Milanu Stojadinoviću, 6. septembar 1935.

policijske kontrole, dešavala se politička i vjerska opstrukcija opozicije i neredi prigodom obilježavanja kraljevog rođendana. S druge strane, kraljevi rođendani veličanstveno su proslavljani u srpskim „krajškim“ sredinama ili većinski srpskim. O tome svjedoče izvještaji bana Marka Kostrenčića kada opisuje svečana „blagodarenja“ u Korenici, Otočcu, Gračacu, Donjem Lapcu, Gospiću gdje su bili okupljeni većinom Srbi (pred crkvom oko 3000 ljudi), Brinju, Udbini, Glini, Petrinji, Pakracu, Daruvaru, Grubišnom Polju, Podravskoj Slatini, Vukovaru („današnji dan proslavljen je vrlo svečano bez i najmanjeg incidenta“) itd.

U pretežno rimokatoličkim naseljima proslava rođendana je u najmanju ruku izbjegavana. Tako su u rimokatoličkom Perušiću pored Gospića blagodarenju prisustvovali predstavnici vlasti i mjesnih jugoslavenskih društava i „deset građana“. Od opozicije niko nije bio, a državne zastave na svojim kućama nije izvjesio niko iz njenih redova. Povremeno su se na ulici čuli povici „Živila slobodna Hrvatska, „Živio dr Maček“ i drugi. Ove provokacije organizovao je zemljoradnik Ivan Sokolić, koji je ranije zatvaran zbog „plemenske separatističke aktivnosti“.

S druge strane u međimurskom „rimokatoličkom“ Čakovcu rođendan kraljev proslavljen je u najsvečanijoj atmosferi. U samom gradu priređena je velika bakljada, na kojoj su uzeli učešća i „oni najekstremniji elementi“. Na blagodarenju u crkvi zapažena su „čak i ona lica koja su važila za vođe opozicije, kao dr Odić, dr Franetović“. Plemenskih zastava nigdje nije bilo. Nasuprot Čakovcu u rimokatoličkoj Krapini na privatnim kućama su „lukavo“ zajedno izvješene državne i plemenske zastave. Ban Kostrenčić navodi da je u oko 90% slučajeva bilo plemenskih (hrvatskih) zastava. Blagodarenju je prisustvovalo vrlo malo privatnih lica. U Mačekovom Kupinecu (srez Pisarovina) blagodarenju je prisustvovalo samo opštinsko činovništvo, a izvješeno je samo pet državnih zastava. Maček nije prisustvovao blagodarenju, a nije ni izvjesio državnu zastavu na svojoj kući. U Štrosmajerovom Đakovu na više od 250 kuća istaknute su hrvatske plemenske zastave. U Županji su svugdje bile izvješene državne zastave. Samo na pet kuća bile su istaknute plemenske zastave, koje su po opomeni stražara „okrenute na državne“ („crven bjel plav“ na „plav bjel crven“).

U rimokatoličko-pravoslavnom Slavonskom Brodu kraljev rođendan je pompezno proslavljen. Uveče uoči rođendana priređena je bakljada sa povorkom koju je predvodila „željeznička“ muzika, uz učešće predstavnika vlasti i više od 3.000 građana. U povorci se klicalo kralju, kraljevskom Domu i Jugoslaviji. Blagodarenja su održana u svim bogomoljama, a potom je izvršen defile trupa broskog garnizona. Na dan rođendana, popodne, tamošnji pododbor četničkog udruženja priredio je koncert i pozorišni komad „Toplički ustanak“. U isključivo rimokatoličkom Varaždinu rođendan je proslavljen vrlo svečano. Blagodarenja su održana u svim crkvama, a istog dana osvećen je i otkriven spomenik kralju Aleksandru Ujedinitelju, koji je podigao grad Varaždin. Misu na blagodarenju i otkrivanju spomenika služio je protonotar čazmanskog stolnog kaptola Matija Proštenik, uz asistenciju gradskog župnika Mihovila Kanotija i četiri rimokatolička svećenika. Prema crkvenim obredima predstavnik

odbora za podizanje spomenika Stjepan Novaković održao je „veoma lijep dinastičko-patriotski govor“. Na bogoslužjenju je učestvovalo mjesno rimokatoličko pjevačko društvo „Sv. Nikola“.

„Teror nad Hrvatima“ i napadi na žandarmerie – Antisrpstvo Stepinčevih župnika 1935–1936.

Mačekov i frankovački „Tajni direktorij“ radio je na konstruisanju priča o masovnom stradanju Hrvata od žandarmerije i srpskih seljaka u mješanim pravoslavno-rimokatoličkim krajevima Dalmacije, Krajine i Slavonije, koje su zvali „četnicima“ (kao i 1991–1995. godine). S druge strane, Maček nije dozvoljavao „srbijanskim“ listovima da razdvajaju političko jedinstvo „haesesovaca“ i „frankovaca“ kao jedinstveni antisrpski front, pa je osuo „otrovne strelice“ na beogradsko *Vreme* (broj od 18. januara 1936), koje se usudilo tvrditi da je „dr Vlatko Maček raskrstio i prekinuo sve veze sa frankovcima i to ne iz principijelnih razloga, nego iz čistog neslaganja sa pojedinim frankovačkim vođama“, između kojih je list pominjao zagrebačke odvjetnike frankovce dr Mintasa i dr Buča. Maček je upravo ratnohuškački iskonstruisao (dokumentarno nepotkrepjen podatak) slučaj nekakvih 100 pravoslavnih seljaka, naoružanih puškama, koji su 8. januara 1936. poslije službe Božije navalili na „goloruke hrvatske seljake“ iz sela Rujani (kotar Livno) i tom prilikom ubili seljaka Blaža Perića a osam ljudi ranili. Slične primjere je navodio za sela Bribira, sela oko Imotskog, sela Biškupeca i druga.¹⁵

Popovi i fratri su, po podacima književnika Vilovića, predvodili „svoje bojovne bataljone...“ pod „plemenskom zastavom s križem ili bez križa“ sa poklikom „U boj, u boj, mač iz toka braće“: „U njihovim govorima uvijek je bila **’punina strasti’, uvijek ’povišena temperatura’**.“ Takvo držanje popova i fratara na „kongresima lijepe ljubavi, euharistije“, dovelo je hrvatsku katoličku publiku do derilijuma spremnosti da „urla, ruši, spremna da ide u boj golim rukama na još golije bajonete jugoslavenskih žandara“ (Euharistički kongres u Omišu).¹⁶ U stvarnosti su, dakle, „mirne hrvatske ovčice“ često nasrtale na legitimne formacije jugoslavenske žandarmerije, na pripadnike „jereze“ proglašavajući ih „četnicima“ (slučaj Kerestinec na imanju bana Mihalovića), na jugoslavenske Sokole i druge. Vlastima su dovikivale da neće dopuštati da se upropaštava njihova imovina, s porukom da se pod hitno oslobode na stotine političkih zatvorenika.

Takvu povišenu temperaturu među prvima je održavao i raspirivao Alojzije Stepinac svojim antidržavnim akcijama. Tako je ban Savske banovine Marko Kostrenčić javio u oktobru 1935. Milanu Stojadinoviću da je obavješten iz pouzdanog izvora da nadbiskup-koadjutor „prikuplja tačne podatke o svim incidentima, koji su se u poslednje vreme dogodili između žandarmerije i seljaka“.

¹⁵ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, „Izjava predsjednika Vladka Mačeka“ od 18. januara 1936.

¹⁶ Đ. Vilović, *Krvava crkva...*, 53–54.

Stepincu je bila namjera da se jednom „dokumentarnom žalbom“ – iznoseći sve konkretne slučajeve – obrati „Nj. Kr. Visočanstvu Knezu Namjesniku Pavlu“. U vezi sa ovom žalbom Stepinac je priložio i poziv koji je dobio seljak Josip Varga iz Donje Dubrave (mađarskog porijekla), kojemu su graničari u januaru 1934. ubili oca zbog toga što je noću prešao državnu granicu i na pozive graničara nije stao.¹⁷

Solidaran sa neprovjerenim vijestima o stradanju tobože nevinih hrvatskih seljaka bio je narodni poslanik ogulinski (na listi Mačekove Udružene opozicije – član SDK i funkcioner SDS) Sava N. Kosanović (Teslin sestrić), koji je u januaru 1936. pokušao da raširi letak „Srbima seljacima“, u kojem je navedeno da je od 5. maja 1935. „do danas“ poginulo u Hrvatskoj i Dalmaciji 96 ljudi u raznim sukobima od žandarmske ili četničke ruke. Kosanović je uglavnom svu krivicu svaljivao na Srbe („na četnička udruženja“, bez pomena Stepinčevih bojovnih župnika i Mačekove Hrvatske građanske i seljačke zaštite) ali je, s druge strane, hvalio Mačekovu „divnu božićnu poslanicu srpskoj seljačkoj braći“.¹⁸ Stalno je, dakle, prisutan stereotip o Mačkovom mirotvornom pokretu (zasnovanom na Radićevoj tradiciji) i tzv. srpskim četničkim batinašima.

Poznato je da se Kosanović nije odazivao pozivima da prisustvuje blagodarenjima u pravoslavnim crkvama prilikom proslave rođendana kralja Petra II kao bivši funkcioner anacionalne Samostalne demokratske stranke (SDS) u kojoj su prevladavali Srbi. Tako je primjećeno da u Plaškom u Lici blagodarenju nisu prisustvovali Sava Kosanović i Milan Dokmanović (takođe Srbin), obojica kandidati na majskim izborima Mačekove Udružene opozicije.¹⁹

Bilo je Hrvata, bivših radićevaca, koji su ustajali protiv neosnovanih optužbi za srpski državni teror. U članku „Teroristi i terorizirani“²⁰ Vladimir Predavec, sin nekadašnjeg pripadnika HSS-a Josipa Predaveca, bio je uvjeren da o pitanju „jesu li pristaše dra Mačka za vrijeme izbora vršili teror, nije zbilja više potrebno raspravljati“: „To je postala opće poznata činjenica koju je čak, sa dosada neuobičajenom jednodušnošću, utvrdila i strana štampa. Nju konačno priznaju i mačkovi sami... Po njihovu mišljenju, dr Maček ima čak i pravo da terorizira sve one Hrvate koji ne dijele njegovo političko uvjerenje, iz prostog naroda jer je 'vođa naroda', a većina ima pravo da terorizira manjinu“. Predavec predstavlja Mačeka da je u teoriji „tolstojevac“ a u praksi „vrhovni komandant“ Seljačke zaštite. Dalje je isticao da „teror opravdavaju isključivo sami frankovci, koji su u osobama starih austrijskih oficira i podoficira na čelu Mačkove terorističke organizacije. Oni zaboravljaju da je isto takav 'vođa' nekada bio Radić, koji je intelektualno i politički bio jači (od Mačeka – N. Ž.) pa nije dozvoljavao tim duboko ožalošćenim prijateljima Austrije da mu sjednu na vrat. Tada su frankovci bili manjina u hrvatskom narodu...“. Predavec je bio razočaran grupom jugoslovenskih nacionalista koji su glasali za Mačeka u okviru

¹⁷ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, Izvještaj bana Kostrenčića od 1. oktobra 1935.

¹⁸ Isto, 24. januar 1936.

¹⁹ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Izvještaj bana Kostrenčića.

²⁰ *Jugoslavenske novine*, Sarajevo, 1939.

Udružene opozicije (pretilo im se rušenjem kuće, paljevinom vinograda). U gradovima, međutim, teror nije mogao biti tako efikasan. „Ko je želio da se spasi morao se odreći jugoslovenstva...“.

Pod uticajem rimokatoličke klerikalno-nacionalističke agitacije (antisrpske i antijugoslavenske) i agitacije mačekovaca, dolazilo je do čestih napada hrvatskih omladinaca na jugoslavenske nacionaliste, naročito u Zagrebu. Napadani su istaknuti građani, umjetnici, književnici. Poznat je slučaj jugoslavenskog nacionaliste, opernog pjevača dr Nikše Štefaninija, koji je 10. oktobra 1935. napadnut u Narodnom kazalištu u Zagrebu tokom predstave (jajima i kamenicama) od klero-frankovačkih učenika. Posle završene opere izbila je tuča između studenata – jugoslavenskih nacionalista i frankovačko-radićevske (klerikalne) omladine, koja je „bez ikakvog razloga štapovima napala jugonacionaliste“. Uprava zagrebačke policije skretala je pažnju Mačeku na aktivnosti hrvatske omladine „koja po svaku cijenu nastoji da teroriše sve one građane i omladince koji su odani Kralju i Državi“. Hrvatski omladinci su naročito izazivali i vršili napade u vrijeme državnih i dinastičnih praznika, crkvenih blagodarenja i na godišnjicu pogibije kralja Aleksandra.²¹

Župnici – vođe slavonskih seljačkih „ustanika“

Treba istaći činjenicu da su Stepinac i Maček sredinom tridesetih godina imali mnogo više uspjeha na selu sa svojim separatističkim antidržavnim akcijama. Organizovani masovni bunt zavedenih seljaka, bunt rimokatoličkih fanatika, dešavao se već u proljeće 1935. godine, uoči izborne kampanje za majske izbore. Ti antidržavni protesti naročito su pokretani od nepismenih priprostih seljaka Slavonije („Šokaca“ bivših Srba rimokatolika – N. Ž.), koji su odlično bili instruisani od rimokatoličke hijerarhije (na čelu sa Stepincem) preko lokalnih župnika. „Slavni“ vođa pobunjenih seljaka u slavonsko-brodskom srezu bio je župnik Mihovil Praskić, koji je izuzetno uspješno širio separatistički pokret među običnim seljaštvom. Policijski izvještaj inspektora dr Josipa Vragovića iz Broda (mart 1935) svjedoči o fanatičnoj vjerskoj zaslepljenosti koja je proizvodila „neustrašive“ seljačke borce za „seljačko pravico“ koja se, umjesto borbe za bolji socijalno-ekonomski položaj, uglavnom svodila na borbu za ugrožena nacionalna i vjerska prava. Inspektor dr Vragović je zabilježio slučajeve skidanja tabli sa školskih zgrada i izgrede u selu Sibirju u Slavoniji, prilikom proslave Papinskog dana 17. februara 1935. Skidanje tabli sa školskih zgrada (napisanih latinicom i ćirilicom) počelo je na gregorijansko Badnje večer 24. na 25. decembra 1934. u selima Duboviku i Glogovici, opštine Podcrkavlje. Isto se dogodilo 27. decembra na državnoj osnovnoj školi u Zdencima, a u noći 9/10. februara na školskoj zgradi u Podcrkavlju. Uviđaji koje je izvršilo sresko načelstvo u Brodu nisu otkrili krivca.

Povodom ponovljenog slučaja 9. februara 1935, energičnim traganjem žandarmerije pronađena je tabla skinuta sa školske zgrade u Duboviku i otkri-

²¹ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Marko Kostrenčić – Stojadinoviću 11. oktobar 1935.

veni su krivci. Ponovljenim uviđajima, a na osnovu iskaza osumnjičenih seljaka, 12. II 1935. uhapšeno je desetak seljaka iz navedenih sela, ali i župnik u Podcrkavlju Mihovil Praskić, koji je organizovao i podstrekivao cijelu akciju. Ova hapšenja izazvala su okupljanje oko 500 seljaka pred opštinom u Podcrkavlju, koji su tražili da se uhapšeni puste na slobodu. O napetoj situaciji izvješten je sreski načelnik, a istovremeno je zatražena pomoć od žandarmerije. Okupljena masa nije odustajala od svog zahtjeva zauzimajući sve agresivniji stav. Konstatujući zapaljivu atmosferu i mogući oružani sukob, sreski načelnik je popustio pred uhapšenim demonstrantima te ih je postepeno puštao na slobodu. Poslednji je kao inicijator prosvjeda pušten župnik Praskić. Oslobođeni zatočenici su dočekani kao heroji sa oduševljenjem, dok su sreskom načelniku i žandarmerijskom majoru priređene ovacije zbog nenadano lakog oslobađanja njihovih „heroja“.

Navedeni događaj predstavljao je samo početak novih akcija od strane „ohrabrenih“ seljaka, koje su uslijedile od 17. do 20. februara u Oriovcu, Sibirju, Podvinju i Gornjoj Vrbi (kod Slavenskog Broda). Seljaci su pomislili da su žandarmi kapitulirali, pošto su pod njihovim pritiskom ispoljili slabost i udovoljili njihovim zahtjevima. Naročito je župnik Praskić zbog žandarmske popustljivosti isticao slabost vlasti a pobjedu „rulje“, kako je to procjenjivao policijski inspektor dr Vragović (o čemu je župnik Praskić izvjestio beogradsku *Politiku*). Poput župnika morala je da misli i masa okupljenih seljaka, jer je župnik istupao javno i pred vlašću kao vođa koji vlada uznemirenim seljacima, pa je na taj način njegov ugled u očima seljaka silno porastao. Inspektor dr Vragović opisivao je župnika Praskića kao okrutnog po naravi, rutiniranog u ophođenju sa masama, sa ugledom sveštenog lica koji nakon „burnog i tamnog preXIVota“ dolazi 20. maja 1933. za župnika u Podcrkavlje. Župnik nije zaboravljao ni „vrednosti ovog svijeta“, pa se uspješno bavio trgovačkim, mlinarskim i drugim unosnim poslovima. Iz izvještaja žandarmerije se saznaje da je on u selima svoje župe podržavao djelovanje „bivših organizacija HSS-a“. Poslije raspisivanja skupštinskih izbora za 5. maj 1935, on je vidio šansu da zadovolji i svoje političke ambicije preko antijugoslavenske i antisrpske agitacije u narodu. Zato je u selima broskog okruga započela surova klerikalna antidržavna kampanja.

Velika šansa za destabilizaciju državne vlasti ukazala se prilikom proslave Papinskog dana u župnoj crkvi u Sibirju 17. februara 1935. godine. Praskić je nepozvan došao u Sibirj na teritoriju župe župnika dekana Čajkovca, u kojoj nije imao nadležnost, gdje je svojim agresivnim nastupom preuzeo čitanje svečane mise. Zbog toga je dekan Čajkovac, Praskićev neposredni crkveni starješina, podnio prijavu protiv njega biskupu Akšamoviću u Đakovu, s upozorenjem da će produženje Praskićevog rada dovesti do krvoprolića. Nakon mise, kojoj je prisustvovalo mnoštvo naroda, on je u misnom ruhu s oltara održao politički govor u kojem je uz ostalo objavio da dr Maček ide na izbore i pozvao narod da glasa za njega. Poslije mise održana je akademija u čast proslave Papinskog dana u mjesnoj gostionici „Vagner“ u Sibirju, nakon čega je Praskić formirao kolonu na konjima. Na čelu kolone teatralno se vozio u svome fijakeru iz Sibirja kroz sva usputna sela do Oriovca, uz svirku tamburaša, pjevanja i klicanja

dr Mačeku, slobodnoj Hrvatskoj, a protiv Jugoslavije. Pred župnikovim stanom u Oriovcu igralo se kolo, pjevalo, klicalo i manifestiralo pod uticajem velike količine vina. Nakon svega Praskić se sa povorkom istim putem vratio u Sibirj i konačno kući u Podcrkavlje. Inspektor Vragović je istakao da je sa takvim pohodom popularisao sebe, ali je i javno manifestirao postojanje organizacije „bivše Radićeve seljačke stranke“.

Drugi dan poslije proslave Papinskog dana žandarmi iz Oriovca uhapsili su trojicu seljaka (Matu Martinovića, Marka i Franju Lovrenčića) iz sela Stari Slatinik i odveli ih u žandarmerijsku stanicu u Oriovac. Istog dana otputovao je iz Podcrkavlja za Zagreb na Kaptol (kod Stepinca) župnik Praskić, gdje je 19. februara uhapšen i tom prilikom mu je pronađen revolver. Policiji je priznao da je širio glasine među seljacima da policija ne smije na njih pucati jer se tome protive Engleska, odnosno Ženeva (Liga naroda). Inspektor Vragović je ove navode potvrdio bilješkama pronađenim pretresom njegovog stana, iz kojih proizlazi „da on u svoje političke račune unosi i sir Simona i Englesku“. Inspektor je bio uvjeren da je Praskić organizator i podstrekivač skidanja ploča (latinično-ćirilčnih) sa školskih zgrada, da je politički djelovao u selima svoje župe što je proizlazilo iz žandarmerijskih prijava, kao i prijava uprave opštine u Podcrkavlju. Njegov rad je kod seljaka doveo do ratobornog raspoloženja, pa su hapšenje 19 seljaka uzeli kao povod za akciju takvih velikih razmjera. On se pri tom vješto branio i koristio formulacijom da je nezadovoljstvo seljaka izazvano razlozima opšte privredne krize, životnim poteškoćama seljaka kao osobito osjetljivim pitanjem.

U svom izvještaju, upućenom Banskoj upravi Savske banovine, inspektor Vragović je potom izvjestio o neredima i „protivstajanju“ vlasti u Oriovcu i Sibirju i polasku seljaka na Slavonski Brod iz Sibirja i okoline. Poslije pohoda Praskića od Sibirja do Oriovca i nazad 17. februara 1935, nakon proslave Papinskog dana, za vreme kog su demonstranti uzvikivali: „Živio dr Maček, Živio dr Pavelić, Živio Perčec, Živila slobodna Hrvatska, Dolje Jugoslavija“ i slično, žandarmerijska stanica u Oriovcu pristupila je 18. februara hapšenju lica koja su se u ovoj protudržavnoj akciji naročito angažovala. To se odnosilo na pomenutu trojicu iz St. Slatinika sa kojima je župnik Praskić direktno sarađivao. U selu je već bilo poznato kako je župnik Praskić gomilanjem svijeta 12. februara pred općinskom zgradom u Podcrkavlju oslobodio sebe i nekolicinu seljana zbog skidanja školskih ploča u općini Podcrkavlje. Taj događaj je smatrao svojim velikim uspjehom, s kojim se ponosio, i koji je u masama stvorio mišljenje da se državne vlasti ne mogu oduprijeti pritisku većih organizovanih masa, te da se ti organi libe da upotrebe silu „prema tako smišljeno i agresivno organizovanim masama“. Događaj u Podcrkavlju dobio je širok publicitet u broskom sreću, a sam župnik Praskić ga je isticao kao „svoju slavu“.

Crkveno-politički skupovi su ipak doveli do najžešćih sučeljavanja ideoloških i nacionalnih antipoda. Krvavi neredi desili su se 8. septembra 1935. prilikom proslave crkvenog proštenja i u selu Taborskom, sreza Pregrada, u prisustvu 1500 vjernika. U cilju nacionalnog mobilisanja vjernika na crkvi su

bile izvještene dvije velike „plemenske“ (hrvatske) zastave. Tu su se ispred crkve i desili napadi na žandarmsku patrolu od okupljenog naroda koji je prema žandarmima upućivao povike: „Oduzmimo im puške“, „Marš u Srbiju“, „Apcug žandarmi“. Poslije bačenih kamenica i pucnjave iz pištolja žandari su u samoodbrani uzvratili pucnjavom i ubili trojicu hrvatskih seljana.

Osvećenje crkava u službi širenja rimokatoličkog prozelitizma i hrvatstva

Osim crkvenih kongresa, i osvećenja crkava (uz masovno prisustvo vjernika) bila su u službi velikohrvatske propagande. Takva osvećenja često je predvodio Alojzije Stepinac, i to čak uz podršku izaslanika kralja Petra II, na pr. potpukovnika Milan Čudine iz Bjelovara, kao što je to bilo u selu Popovači (sreza kutinskog), kada je Stepinac u prisustvu 3.000 seljaka izvršio osvećenje crkve Sv. Alojzija. Nakon osvećenja nadbiskup-koadjutor je održao govor u kom se zahvalio na pažnji kralju i namjesništvu, a naročito knezu Pavlu – rimokatoličkom privrženiku.²²

Značajno je Stepinčevo prisustvo prilikom proslave podizanja hrvatskog vjerskog i povijesnog „Gospinog svetišta“, posvećenog mitološkom kralju Zvonimiru u srpskoj Biskupiji kod Knina. Najzaslužniji za podizanje spomen-crkve Naša Gospa u Biskupiji bio je kipar Ivan Meštrović, inače Stepinčev odani sljedbenik. Proslava osvećenja crkve Naša Gospa trebalo je da bude „veličanstveni odraz katolicizma i hrvatstva“. Naime, na toj proslavi koja je održana 18. avgusta 1938. bili su prisutni narodni poslanici iz redova HSS-a, na čelu sa Mačekovim zastupnikom Milutinom Majerom, zatim izaslanici Matice hrvatske, „Braća Hrvatskog zmaja“,²³ pripadnici Hrvatskih skauta iz Splita, nekoliko biskupa, brojni svećenici i redovnici i drugi. U popodnevним satima proslavi se pridružio nadbiskup Stepinac, koji je izjavio da „želi da čitavi hrvatski narod obuhvati duh hrvatskih kraljeva“.²⁴

Ideja o gradnji spomen-crkve u Biskupiji nikla je iz vjerskih ali, u još većoj mjeri, iz velikohrvatskih nacionalnih pobuda. Takvu ideju pokrenuo je čazmanski kanonik Matija Stepinac (Alojzijev stric) napisom u *Katoličkom listu* iz 1904. godine, u kojem se isticalo da bi bilo „spasonosno“ kad bi se na mjestu gdje je „vjerojatno“ ubijen kralj Zvonimir sagradila pristojna crkva: „Time bi se dala zadovoljština Bogu za ubistvo kralja Zvonimira i otklonio neblagoslov što vjerojatno na nama leži“. Tako je fra Petar Bačić 30-ih godina govorio sjemeništarcima u sinjskoj franjevačkoj gimnaziji o Zvonimirovoj kobi u Biskupiji i o njezinim posljedicama po hrvatski narod koji, „proklet od Zvonimira, neće nikad imati vladara svoje krvi“. Zato je gradnja spomen-crkve u Biskupiji posta-

²² Isto, Izvještaj bana Kostrenčića, 14. oktobra 1935.

²³ „Braća hrvatskog zmaja“ bili su organizacija Katoličke akcije na čelu sa „velikim mešтром“ Emilom Lazovskim. Sjedište organizacije bilo je u „Kamenitim vratima“ na Stepinčevom kaptolu u Zagrebu (*Hrvatska straža*, 22. ožujak 1932).

²⁴ Cit. prema: N. Žutić, *Rimokatolička crkva i hrvatstvo*, 26–27.

la pitanje skidanja božjeg prokletstva sa hrvatskog naroda. Alojzije Stepinac je u potpunosti podupirao takva nastojanja da se izgradi veličanstveno svetište posvećeno Gospi.²⁵

Nadbiskup Stepinac i franjevci

U septembru 1935. ban Kostrenčić je izvjestio o aktivnostima franjevaca u prosvjetnoj oblasti, i to o aktivnosti profesora franjevaca slovenskih provincija na kongresu priređenom 25. septembra u spomen 700-godišnjice rada franjevačkog reda „u našim krajevima“. Otvaranju kongresa, u prisustvu oko 2000 zvaničnika, prisustvovali su nadbiskup Bauer, njegov koadjutor Stepinac i general franjevačkog reda Leonardo Belo. Kongres je otvorio Augustin Šliber, provincijal franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda. Profesor Petar Grgec je održao pozdravni govor na latinskom jeziku, ističući pozitivan rezultat rada kongresa, kako za franjevački red uopšte tako i „specijalno za vidnu manifestaciju hrvatskog karaktera franjevačkog reda“. Potom su govorili i strani izaslanici franjevaca (francuski, poljski, česki, mađarski, njemački, italijanski i albanski) koji su takođe podvukli izrazito hrvatski karakter franjevaca u Jugoslaviji. Mađarski delegat, koji je uzviknuo „Živila Hrvatska“, najoduševljenije je pozdravljen. Senior dr Velimir Deželić – mlađi govorio je o „franjevačkom duhu i odgoju hrvatskog naroda“, sa akcentom na hrvatskoj povijesti gdje je franjevce prikazao kao nacionaliste i borce za slobodu Hrvatske „u plemenskom smislu“. Poslije „franjevačke himne“, a mimo utvrđenog programa, franjevci su počeli pjevati hrvatsku himnu, što je prihvaćeno od cjelokupne publike. „Redatelji“ (redari) na ovom zborovanju bili su Hrvatski skauti koji su inače uglavnom pripadali frankovačkim formacijama (kao dio Katoličke akcije), pa su kao takvi uzvicima podizali „nacionalističku temperaturu“ na zboru (na pomen riječi „Hrvatska“ i „Hrvati“). Uveče po okončanju zbora u krugu franjevačkog samostana priređeni su vatromet i „svečana iluminacija“ u čast franjevačkog generala.²⁶

Katolička akcija u Kraljevini SHS (Jugoslaviji)

Stepinac je u potpunosti bio za jačanje nepolitičke struje u rimokatolicizmu tj. Katoličke akcije, u odnosu na raniji (stariji) stranačko-politički Katolički pokret koji su predvodili „domagojevci“ na čelu sa tajnim Seniorima. Najjača organizacija „stare“ Katoličke akcije bili su Križari koje je u februaru 1930. pokrenuo laik advokat dr Ivo Protulipac umjesto zabranjenih Orlova (pandam liberalnim jugoslavenskim Sokolima).²⁷

²⁵ Isto.

²⁶ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Izvještaj bana Kostrenčića od 29. novembra 1935.

²⁷ Opširnije o tome: N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi 1929–1941*, Beograd 1991; Lj. Dimić, N. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam...*; Lj. Dimić, *Prosvetna politika u Kraljevini Jugoslaviji, I–III*, Beograd 1996.

Orlovi najjača organizacija Katoličke akcije – preteče Križara

Glavno polje djelatnosti Katoličke akcije bila je prosvjeta, odnosno cjelokupna kultura. Postojale su brojne organizacije Katoličke akcije, a osnivani su i novi katolički savezi. U razdoblju 1919–1921. u crkvenim redovima je vladala uznemirenost zbog liberalnog stava prosvjetnih vlasti prema radu Marijinih kongregacija u školama. **Marijine kongregacije** su bile vjerska udruženja rimokatoličkih laika, za razne uzraste, **nastale uz jezuitski red**. Po riječima Božidara Nagya, kongregacije su svojim članovima davale solidnu duhovnu naobrazbu i omogućavale onima koji su to željeli da se angažuju na polju „kršćanskog apostolata“. Pošto je konstatovano da se u tim crkvenim institucijama Katoličke akcije na sastancima omladine raspravljalo i o aktualnim političkim pitanjima, pri čemu su se izricale oštre kritike protiv vlade i države, u Ministarstvu prosvjete stalo se na stanovište da ih treba zabraniti. U predstavci od 29. aprila 1922, Katolički episkopat je konstatovao da državne vlasti „neprijateljskom rukom sežu i u sam unutrašnji život Katoličke crkve“, pošto proganjaju Marijine kongregacije, koje su „čisto pastoralne uredbe Katoličke crkve dopuštene u čitavom svijetu“. Prvi atak na Marijine kongregacije učinila je Pokrajinska vlada Bosne i Hercegovine, koja je naredbom od 17. januara 1921, pod prijetnjom isključenja, zabranila učenicima da budu njihovi članovi. Pokrajinska vlada u Hrvatskoj i Slavoniji nije istupila „tako drakonski“, ali je uvela potpunu vlast nad njima naredbom od 8. novembra 1921. godine. Katolički episkopat je stao na stanovište da Marijine kongregacije, kao religiozna udruženja i pastoralne uredbe crkve, potpadaju samo pod crkvenu vlast.²⁸

Rimokatoličke crkvene institucije u Sarajevu (župske kancelarije, vjerska udruženja), sa odobrenjem vikarijata vrhbosanskog, rasturile su 4. marta 1921. po Bosni i Hercegovini Proglas u kojem je stajalo da državne vlasti progone RKC i nastoje da je unište. U prilog ovih tvrdnji navedeni su slučajevi zabrane Marijinih kongregacija među srednjoškolskom omladinom, ukidanje vjeronauka u višim razredima srednjih škola u Vojvodini i pokušaji vlade Hrvatske i Slavonije da preko učiteljskih lica potpuno kontrolišu đачke kongregacije. Proglas se završavao tekstom tipičnim za „vojujuću Crkvu“: „Braćo! Kucnuo je sudbonosni čas kada nas glas Božji i glas katoličkog uvjerenja našeg naroda zove u boj za najsvetije i najmilije, za vjeru i njezinu slobodu. Izazvani od neprijatelja vjere, bez straha pođimo u borbu. O ovom našem koraku ovisi budućnost rimokatoličke vjere kroz decenije i decenije u državi“.²⁹

Ulogu glavnog mobilizatora na odgojnom polju od Katoličke akcije dobio je tjelesno-odgojna organizacija Orlova. Pionirske poslove širenja Katoličke akcije obavljao je „prvoborac Katoličke akcije“ Ivan Merc (Merz). On nije osnivao posebne organizacije Katoličke akcije, već je novoosnovani Hrvatski orlovski savez, a u mnogo čemu i druge kulturne rimokatoličke organizacije,

²⁸ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan – odnos jugoslovenske države i crkve 1918–1935*, 297–298.

²⁹ Isto, 298.

potpuno usmjerio u tom pravcu. U organizovanju Katoličke akcije nailazio je na nerazumjevanje dijela rimokatolika iz Katoličkog pokreta; oni su smatrali da je za jugoslavenske prilike bio dovoljan Katolički pokret, koji je želio sačuvati svoju tradiciju u narodu i nezavisnost u odnosu na crkvenu hijerarhiju. U stvari, Katolički pokret je, po instrukcijama Seniorata, u prvi plan izbacio **politički angažman**. Njegove vođe, pogotovo Petar Rogulja, isticali su da je vjerska osnovica nedovoljna; ona je „tek drugotne naravi“, dok je „prvotne naravi“ politička, socijalno-ekonomska i općekulturna orijentacija katoličkog djelovanja. Za njih „izvanstrančarstvo“ Katoličke akcije nije imalo smisla.³⁰ Mercu je, međutim, bilo važno nastojanje crkve i pape da ideje Katoličke akcije unese u život hrvatskog naroda, kako bi se što više katolika „pridružilo službenom apostolatu Crkve i njezinoj spasiteljskoj misiji“.

Osećajući da je izgubila pozicije u školi i drugim odgojnim ustanovama, a idući za instrukcijama Vatikana o potrebi djelovanja u svim sferama društvenog života, RKC je preko Katoličke akcije forsirala organizaciju Orlova koji su, kao najbrojniji članovi Katoličke akcije, postali oslonac klerikalizma u Kraljevini SHS. Rimski crkva je pokrenula organizaciju Orlova („papinu gardu“) zbog suzbijanja snažnog uticaja sokolske liberalne ideologije u školi i sveukupnom odgoju. Na čelu jugoslavenskog orlovskog saveza bilo je svjetovno lice, advokat dr Ivo Protulipac, i ta činjenica je dovoljno kazivala da djelovanje Orlova nije bilo usmjereno samo prema vjerskim pitanjima. Konfrontiranjem orlovstva nasuprot liberalnom sokolstvu, fizička kultura je postajala glavno poprište sukobljenih ideologija.³¹

Prema učenju Rimski crkve, ogromnu opasnost za rimokatoličku omladinu predstavljala su interkonfesionalna udruženja, u kojima je bio „prisutan grijeh“ u obliku naturalizma, darvinizma i materijalizma. Hrvatski i slovenački Orlovi su se morali boriti protiv stvaranja takvih udruženja, prvenstveno Sokola, kako se rimokatolička omladina ne bi izložila smrtnom grijehu. Da bi se stvorila „vatra apostolata“ u dušama Orlova, bilo je neophodno izraditi „šeme duhovnih vježbi“. Duhovnici (svećenici) bili su u obavezi da u svim orlovskim društvima održavaju duhovne vježbe. Srž svakog apostolata je borba protiv grijehova. To je glavni okvir u koji su ulazile druge vrste apostolata (čisto vjerski, prosvjetni, ekonomsko-socijalni): „Tko vojuje u redovima Crkve ima samo jednog neprijatelja – grijeh; sve su ostalo indiferentne stvari, kojima se valja služiti za pobijanje grijeha i promicanje spasa duša“.³²

Ideolog orlovskog pokreta Ivan Merc najbolje je predstavio orlovsku odanost papi i Rimskoj crkvi: „Veliki je zadatak... upravo nas Orlova da bude-mo u našem narodu nosioci papinske ideje. Ponosimo se porugom 'Papina garda' (koju su im izrekli Sokoli – N. Ž.) kojom nas zaodijevaju protivnici Crkve. Oni ne mrze Papu što je Talijan, nego što je Kristov zamjenik. Pa da je on Papa Hrvat, misliš da ga ne bi mrzili?... A mi Orlovi proučavajmo te smjernice Pape

³⁰ Dragutin Knivald, *Sluga Božji dr Ivan Merz*, Zagreb 1988, 198–199.

³¹ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 300.

³² I. Merz, *Put k suncu*, priredio Božidar Nagy, 44–45.

u svojim društvima, odnosile se one na naš euharistijski ili politički život, na gospodarstvo ili javno ćudoređe, na jezik u liturgiji ili obiteljski život, na znanost ili umjetnost – u svemu neka nam bude vođa Papa!³³

Tjelesno vježbanje je bila najvidljivija manifestacija Orlova. Međutim, „tjelovježba“ nije bila suština orlovskog pokreta, već samo, po uzoru na svoje antipode – liberalne Sokole, najefikasniji način okupljanja omladine oko jedne klerikalne organizacije i klerikalne ideologije. Orlovi su imali širi kulturno prosvjetni i „kršćansko-odgojni“ karakter sa kulturnobojućim elementima. **Hrvatski Orlovi su za svoj uzor uzimali „Kraljicu Hrvata – blaženu djevicu Mariju“**, kod koje je vladao „savršeni sklad između svetosti duše i ljepote tijela“. Zdravlje i ljepota tijela bili su osnovni cilj tjelovježbe. Orlovska tjelovežba nije smjela postati sport. „Katolički socijalni apostolat“ je bio glavni orlovski cilj. Apostolat orlovstva morao se protezati na sve grane privatnog i javnog života. Orlovstvo je moralo zacrtati put kako će se općenito katolička načela primjenjivati na sve tako raznovrsne pojedinosti našeg narodnog života“. Zadaća orlovstva je bila da sve pojedinosti narodnog života stavi u službu Kristova kraljevstva. Orlovi su htjeli da primjenom rimokatoličkih načela čak i narodno kolo učine kršćanskim.³⁴

Rimska crkva je duh sokolstva okvalifikovala kao antivjerski, antikiršćanski i antikatolički. Rimokatolička vjera nije smjela imati ništa zajedničko sa sokolskim vjerskim osvjedočenjem, jer je „kršćanstvo“ skup objektivnih i zato nepromjenjivih istina (dogmi) i moralnih „zasada bogom objavljenih kako ih uči i čuva Bogom ustanovljena crkvena vlast“. Protiv „objektivne, pozitivne vjere“ ustajao je Jugoslavenski sokolski savez i nazivao je „klerikalnim naziranjem na svijet“. Prema tumačenju Rimske crkve, jugoslavenski Sokoli su nagovjestili kulturni boj Katoličkoj crkvi i kršćanskoj vjeri.

Proslavu „tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva“ 1925. godine, Rimska crkva je iskoristila da rasplamsa narodnosne hrvatske strasti. Propagandom o Hrvatima kao „predziđu kršćanstva“ i svojim najvjernijim sinovima, RKC je nastojala da ostvari glavni cilj: usaditi ideje rimokatoličkog svjetonazora među Hrvate i uništiti slobodno-zidarsko liberalno „sjeme zla“, koje je hrvatsko građanstvo u dobroj mjeri prihvatilo. Tokom 1925. godine Katolička akcija je bila veoma aktivna. Orlovi su ponovo dobili ključnu ulogu u „širenju apostolata“, odnosno rimokatoličke ideološke propagande. Širena je propaganda da je sudbina hrvatskog naroda neraskidivo spojena sa sudbinom RKC, najboljom „odgajateljicom naroda“. Svaki pravi Hrvat je morao biti uvjeren da će najbolje koristiti domovini samo onda kada narod bude vaspitao u pravom kršćanskom duhu: „Ako želimo da hrvatski narod bude i u budućnosti vjeran svojim slavnim djedovima, onda će morati da i nadalje goji ljubav prema svetoj Crkvi Katoličkoj, da po katoličkim načelima živi. A jer svijet na omladini ostaje, zato društva, u kojima se nalazi hrvatska omladina, moraju biti odgajana u čisto katoličkom duhu. A imamo li mi u Hrvatskoj takovih društava? Zaista ih

³³ Isto, 86.

³⁴ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 300–301.

imamo rasijanih po svim krajevima naše domovine, a zovu se hrvatska katolička orlovska društva.“³⁵

Hrvatska omladina je, dakle, bila glavni predmet interesovanja klerikalnih Orlova. Ideolog orlovske pokreta Ivan Merc ostavio je slijedeću poruku hrvatskoj omladini povodom „tisuće obljetnice“ hrvatskog kraljevstva: „Katolička vjera bila je vjera tvojih otaca; njoj sav hrvatski narod ima zahvaliti svoju slavnu prošlost. Želiš li da u ovo sudbonosno doba hrvatski narod ponovo ojača na svim područjima života, to neka postavi kao temelj svom radu i jedina istinita načela Crkve Kristove, Crkve Katoličke. Neka ti geslo hrvatske omladine u ovoj jubilarnoj godini bude: preporod naroda u Kristu... Svaki narodni rad, koji se ne obazire na vječna načela Katoličke Crkve i kršćanskog ćudoređa, urodit će prije ili kasnije sudbonosnim posljedicama i po sav narod“.³⁶

Prosvjetni rad Orlova imao je za cilj apostolat, odnosno širenje ideja Kraljevstva Božjeg među ljude: „Kršćanstvo podređuje svaku ljudsku djelatnost duhovnom i vrhunarnom cilju čovjeka. Isto tako se Orlički pokret ne bavi prosvjetom samo radi prosvjete ili samo stoga da Orlovi dobiju veću naobrazbu. Obilježje je prosvjetnog rada u orlovskom društvu da je za nas prosvjeta preduvjet i sredstvo da uzmogemo posvuda postati pravim apostolima Kristova Kraljevstva“. Glavne smjernice za prosvjetni rad Orlova davali su Sveta Stolica i biskupi. Savremeno društvo u „poganskom vijeku“ nisu mogli spasiti ni državnici, ni političari, ni učenjaci, već samo „nepogtješivi učitelj Istine i ćudoređa – Sveti otac Papa“. Orlovi su bili „glavni pomoćnici Crkve u njenoj preporodnoj djelatnosti“.³⁷

Zbog jačanja uticaja Orlova u svjetovnim oblastima i sve većeg uplitanja u državni prosvjetni sistem, Ministarstvo prosvjete je rješenjem od 22. januara 1925, br. 11, zabranilo školskoj mladeži sudjelovanje u društvu Orao. Protiv takve odluke ustala je crkvena hijerarhija i „prosvjedima“, upućenim Ministarstvu prosvjete i Ministarstvu vjera, nastojala izdejstvovati njeno poništenje. Biskup Jerolim Mileta je u takvoj zabrani vidio povredu prava rimokatoličkih roditelja i šikaniranje orlovske organizacije „koju Katolička crkva promiče“. Smatrao je da je odluka pristrasna, jer se samo katoličkoj omladini zabranjuje da učestvuje u rimokatoličkim društvima, dok je školskoj omladini omogućeno da se učlanjuje u Sokol i „Orjunu“. Mileta je, međutim, previdio činjenicu da je članstvo u Sokolu i Orjuni uglavnom činila rimokatolička omladina, ali liberalnog antiklerikalnog opredjeljenja.³⁸

Ideolozi Katoličke akcije nisu zaboravili na žensku populaciju i njen odgoj. Svaka žena, kao stub porodice, imala je presudan odgojni uticaj na djecu zbog vezanosti za kuću. Žena je posvećivala molitvama i službama u crkvi više vremena nego muškarci. Zbog toga je Katolička akcija poseban značaj poklanjala ženskim kulturnim i karitativnim društvima. Ideolog Ivan Merc je bio u

³⁵ Isto, 305.

³⁶ Isto, 306.

³⁷ I. Merz, *n. d.*, 50.

³⁸ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 308.

stalnim kontaktima sa ženskom granom orlovskog pokreta – Svezom hrvatskih orlica. Držao im je predavanja, pisao članke, davao smjernice za rad. Posebno je značajna brošura *Junački život sv. Ivane od Arka*, biografija francuske svete, koju je Merc istakao za uzor hrvatskim orlicama.

Nesuglasice Katoličkog pokreta (Seniora i Domagoja) i Katoličke akcije (Orlova)

Akadska omladina okupljena oko organizacija katoličkog pokreta (diplomirani studenti Seniori i studenti oko Domagoja) bila je protiv apolitičnog socijalnog katolicizma. Ističući socijalno-kulturna načela u prvi plan i radeći na „ujedinjenju crkava“, a prividno stavljajući hrvatski nacionalizam u drugi plan, Seniorat je nastojao tihim dugotrajnim radom, bez „plemenskih“ trzavica i antagonizama, postići prozelitski cilj rimokatoličenja Jugoslovena, i, s druge strane, prevođenja rimokatoličkih liberala ka ideologiji rimskog katolicizma. Po seniorima, otvoreni hrvatski nacionalizam, koji su širili hrvatski separatni liberali (na čelu sa HSS), bio je kontraproduktivan jer je mogao samo izazvati žestoke konflikte sa Srbima i njihovu još veću odbojnost prema rimokatolicizmu.

Prema programu političke stranke Katoličkog pokreta – Hrvatske pučke stranke, ali i Seniorata, prva zadaća je bila ujedinjenje crkava (ekumenizam) kako bi „Kristova načela“ izvojevala pobjedu: „Sve što smeta tomu valja biti uklonjeno s puta. Najviše pak smeta separatistička plemenska politika koja udaljuje i katolička plemena jedno od drugog a kamo li da ne bi razdvajala sve jače Srbe i Hrvate“. Takva razmišljanja u redovima rimokatoličke hijerarhije karakteristična su za jugoslavensku (prozelitsku) fazu Rimokatoličke crkve u prvim godinama Kraljevine SHS. U to vrijeme Rimokatolička crkva je očekivala da će uspješno provesti prozelitizam preko jugoslavenstva i stvoriti rimokatoličku Kraljevinu SHS.³⁹

Seniorat je očekivao da će „visoki episkopat“, kao reprezentant Kristovih načela, prihvatiti njegovu ideologiju u politici preko Hrvatske (jugoslavenske) pučke stranke. Glasilo Seniorata *Seniorski vijesnik* izlazio je kao manuskript, odnosno nije bio namenjen široj javnosti već samo funkcionerima i članovima Seniorata. Glasilo nije izlazilo jedno vrijeme, da bi se od 1921. rasturale opalografom umnožene brošure, odnosno cirkulari pod nazivom „A“ (Alfa-Omega). Sudeći po pisanju *Seniorskog vijesnika*, akcija Seniorata nije bila uperena protiv „jedinstvene države“, već u prvom redu protiv liberalnog „slobodno-zidarskog djelovanja i religioznog indiferentizma među laicima, te liberalnog (modernističkog) pokreta i rada među svećenstvom“. Seniorat je uređivao *Narodnu politiku* i *Seljačke novine* i vodio kompletan domagojski pokret koji se sastojao od „Omladinskog saveza“ za seljačku i građansku omladinu, Domagoja na sveučilištu i u srednjim školama, „Mladih junaka“ u pučkim školama, od „Ženske sveze“ i „Pijeva društva“.⁴⁰

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto, 331.

Seniorat je dolazio u nesuglasice sa orlovskim pokretom zbog nepolitičkog koncepta rada, koji je proizlazio iz stava Katoličke akcije da se izbaci neposredan politički rad, koji je forsirao njemački rimokatolicizam. S druge strane, Ivan Merc se nije slagao sa načinom i metodama rada Seniorata, pošto je bio glavni propagator ideja italijanskog koncepta rimokatoličkog klerikalizma – Katoličke akcije. On je postao član Seniorata poslije svršenih sveučilišnih studija. Iz „načelnih razloga“ nije položio seniorsku zakletvu ali je, sve do isključenja, smatran pravim članom Seniorata. Za razliku od koncepcije Katoličke akcije, dobar broj seniora omalovažavao je rad s omladinom.⁴¹

Impuls da može nesmetano širiti ideje Katoličke akcije, za Merca je bila enciklika Pija XI *Ubi arcano dei*, od 22. decembra 1922, i mnogobrojne papine izjave i upute. Katolički episkopat je, u poslanici iz 1923, konačno „jednodušno stavio svemu svećenstvu i svim vjernicima na srce Katoličku akciju, kako je naučava i želi Pije XI“. Merc je želio da preuzme ulogu „glavnog korektora“ Katoličkog pokreta, odnosno da ga preuredi prema načelima Katoličke akcije. Poslije duhovnih vježbi na „Svisvete“ 1923, **kod isusovaca**, odlučio je da služi Bogu kao korektiv u rimokatoličkim organizacijama i da bude posrednik između Katoličkog pokreta u Hrvatskoj i u drugim zemljama. Glavne sporne tačke između Katoličke akcije (Merca) i Seniorata bile su u slijedećem: uloga svećenika u Katoličkoj akciji i uopšte Katoličkom pokretu; zavisnost Katoličke akcije od mjesnog biskupa; potpuna neovisnost Katoličke akcije od svake političke stranke; nezavisnost Katoličke akcije od tajnog Seniorata; rad Katoličke akcije prema načelima Svete Stolice.⁴²

Odnos Katoličke akcije prema politici i njenu tobožnju nezainteresovanost za „hrvatstvo“, koje se počelo „samo od sebe“ javljati kod „mladeži“, Merc je jasno razložio u pismu upućenom „jednom kateheti franjevcu“ u Mostar, 3. decembra 1927: „Mi u našem radu nikad nismo išli za političkim ciljevima, (to je) specifikum koji nas je odijelio od Seniorata, nisu bili niti nacionalni motivi. Jedini je razlog što smo željeli sprovesti smjernice Sv. Stolice i s tim u vezi potencirati religiozne zahtjeve, tj. da odgajamo apostole koji će učiniti više nego li su kao kršćani strictissime dužni. Htjeli smo naše čete staviti u službu protiv modernih nećudorednih običaja (plesovi, moda, kino i sl.).

Pošto je borba „svećenika-pučkaša“ (stranačkih) i „svećenika-nepučkaša“ (nestranačkih) dostigla vrhunac, **biskupska konferencija je 12. oktobra 1928.** odlučno naglasila izvanstranačnost katoličkih „obnovnih nastojanja“, stajući na stranu Katoličke akcije: „Organizacije Katoličke akcije nisu i ne smiju biti mjesto za politiziranje a još manje za strančarstvo, jer njihovi članovi mogu biti pristaše raznih političkih smjerova samo ako su oni inače ispravni i praktični katolici, odani sinovi Crkve, ako politika koju zastupaju stranke, kojima pripadaju, nema u svom programu kulturnih načela protivnih evanđelju, ili ako ne radi protiv njih... Crkva se ne veže ni za koju političku stranku, niti je predstavljala. Ako koja politička stranka stoji na kulturnom stanovištu sv. Crkve, ona time

⁴¹ Isto, 332.

⁴² Isto, 333.

čini samo svoju dužnost“.⁴³ U pismu Ivana Merca nunciju Pelegrinetiju u Beograd, od 27. avgusta 1927, pominje se politizacija hrvatskog Katoličkog pokreta, „koja se protivi direktivama Svete Stolice i koči uspjeh katoličke obnove“.⁴⁴

Od 1926. metod i taktika rada Seniorata su promjenjeni. Pod pritiskom „jake reakcije katolika“, papine enciklike i naredbe biskupske konferencije da Katolička akcija, bolje rečeno „strančarski“ Katolički pokret, treba da izbací stranačku politiku iz svog delokruga, Seniorat je napustio teren tajnog djelovanja i započeo stvaranje organizacije seniora priznate od vlasti. Pravila muškog društva Seniora – hrvatskih katoličkih akademskih društava „Domagoj“, odobrena su rješenjem Ministarstva unutrašnjih dela, U. br. 12.885 od 23. marta 1928. Žensko društvo je takođe odobreno istog dana (U. br. 12.884). Seniorat je, međutim, i dalje radio u tajnosti, **pa je sve do 6. januara 1929. davao direktive Hrvatskoj pučkoj stranci i vodio Katoličku akciju**, „te se raznim metodama uplitao u poslovanje najviših crkvenih funkcionera u našoj državi“. Samo formalno promjenio je pravila i postao javno društvo. Međutim, nije se upravljao po tim „javnim pravilima“, već su za rad služila „tajna pravila“, koja nikad nisu podnijeta državnim vlastima na potvrdu. „Tajna pravila“ su objavljena u tajnom glasilu Seniorata – *Seniorskom vijesniku*.⁴⁵

Osim navedenog, i minoran uticaj Hrvatske pučke stranke u političkom životu Kraljevine SHS uticao je na rimokatoličku hijerarhiju da od 1926. godine stranačku politiku u svojim redovima potisne u drugi plan. S druge strane, italijanski rimokatolicizam je preko Katoličke akcije odnio prevagu (poslije pojave fašizma i eliminisanja italijanskog liberalizma) nad njemačkim konceptom socijalnog katoličkog apostolata koji je ostvarivan neposrednim političkim angažovanjem (organizovanjem rimokatoličke političke stranke). Hrvatska pučka stranka nije imala nikakve šanse u odnosu na Radićev HSS da pridobije hrvatski narod, pa čak ni hrvatsko svećenstvo. Katolička akcija, odnosno konspirativan tihi rad univerzalnog katoličanstva, imala je mnogo više šanse za uspjeh. Seniori su se, uostalom, i žalili na „dvije framasonske fronte“ koje su im onemogućavale veći uspjeh. Mislili su, s jedne strane, na hrvatski „plemenski“ liberalizam („blokaštvo“) i, s druge, na liberale Hrvate – integralne Jugoslovene. „Blokaštvo“ (Hrvatski blok), po mišljenju Seniorata, bilo je „djelo framasonerije, pa će se odatle razviti jak liberalan pokret. Kako su Radić i Blok dosad liberalizovali javnost i puk, to može svaki da se uvjeri. Ali to znači da se moramo tim jače oduprijeti protiv tog liberalizma koji hara u hrvatskom narodu“. „Centralisti“, tj. Hrvati integralni Jugosloveni, takođe su za seniore bili „u rukama framasonerije“: „Framasonerija igra pomoću njih (centralista – N. Ž.) i pomoću Bloka (federalista) dvostruku ulogu 'divide et impera'! Iza centralista stoji vojnička Crna ruka i Bela ruka, pa Narodna odbrana, koje se spremaju na najužasniji

⁴³ Isto, 334.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Podatke o istorijatu Seniora dostavio je Velikom županu zagrebačke oblasti anonimni „katolički profesor na našem univerzitetu“, AJ, fond Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, f. 21.

teror u državi. U očajnim momentima moramo i moći ćemo mi jedini biti zaštitna i odbrana naroda. Na to imamo biti spremni“.⁴⁶

Seniorski pokret je od sredine dvadesetih godina bio u opadanju i defanzivi. Bitan uzročnik takvih kretanja bio je politički rad Stjepana Radića i HSS, koji je poveo u to vreme izraženu antiklerikalnu kampanju. Ta kampanja je kulminirala u vrijeme Radićevog učešća u vladi 1925–26. godine kao ministra prosvjete. I glasila „haesesa“ su se oglašavala protiv seniorskog rada. Tako je August Košutić u *Domu*, od 17. oktobra 1928, objavio duži članak o tajnom radu Seniorata. „Antipopovsku“ politiku Stjepana Radića podržavao je i dio rimokatoličkog klera liberalne orijentacije. Svećenici – liberali su zazirali od uvlačenja crkve u dnevnu politiku, a Katolička akcija je bila suviše tjesnogruda za njih. Poslije 6. januara 1929. seniori su smanjili aktivnost. Prema izvještaju velikog župana zagrebačke oblasti od 27. aprila 1929, „nije opaženo da su održavani tajni sastanci Seniorata u posljednje vreme“ jer su izgubili rezon d’etr raspuštanjem Hrvatske pučke stranke. Međutim, uprkos otežanim uslovima rada, seniori su nastavili djelovanje i poslije proglašenja diktature. Seniorska društva su i dalje djelovala u Zagrebu, Splitu, Slavonskoj Požegi, Beogradu. Dana 21. januara 1929, nakon što je službeno raspuštena HPS, seniori u Zagrebu održali su sjednicu na kojoj se raspravljalo o daljem političkom radu. Na adresu predsjednika vlade Petra Živkovića stizali su anonimni zahtjevi da se „razjuri“ Seniorat, zaplijene njegovi tajni spisi, a prostorije zapečate.⁴⁷

Stvaranje „nove“ („izmiriteljske“) ujedinjene Katoličke akcije

O nesuglasicama Seniorata i Orlovstva i dalje su se vodila sporenja na biskupskoj konferenciji Katoličkog episkopata 1929. godine. Biskupske konferencije su se održavale svake godine kako bi se raspravljala važna crkvena pitanja (agrarna reforma, konkordat, odnos države i crkve, vjerska obuka u školama, finansijska, socijalna i staleška pitanja svećenstva). U novije vreme, kako je pisao proliberalni *Slobodni glas*,⁴⁸ biskupske konferencije su se bavile sporom koji je izbio među rimokatoličkom hijerarhijom i vjernicima. List otkriva da se već duže vreme taj spor prikrivao stvaranjem utiska da je došlo do nekakvog vještačkog pomirenja. Međutim, razlike između dvije zavađene struje bile su velike. Te razlike su zahvatile i same biskupe, koji se nisu mogli složiti „jer su podijeljeni u stranke od kojih ni jedna nije htjela da popusti. Jedni su pristaše Seniorata, drugi Orlovstva a treći se još nisu opredijelili“.⁴⁹

O Senioratu i njegovom domagojskom pokretu mnogo se pisalo i govorilo u vreme održavanja biskupske konferencije, pa je zaključeno: „To je tajna organizacija, s posebnom zavjerom. Seniorat je vrhovni forum tzv. domagojskog pokreta. Ovaj se sastoji od visokoškolskih i srednjoškolskih organizacija

⁴⁶ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 335.

⁴⁷ Isto, 336 – 337.

⁴⁸ „Prigodom biskupske konferencije, s naročite i dobro informisane strane“, *Slobodni glas*, br. 164, 1930.

⁴⁹ Isto.

pod imenom 'Domagoj', omladinskih društava po selima, Ženske sveze za ženski svijet, Mladih junaka i junakinja za mladež u osnovnim školama, zatim od različitih institucija industrijskog i lukrativnog značenja, kao što je samopomoć, Zadružna banka, Narodna prosvjeta, koje imaju zadaću da finansiraju pothvate domagojskog pokreta i u prvom redu njihove glavne ljude. Konačno, u domagojski pokreta spada i 'stranka vjere' (Jugoslavenska – hrvatska pučka stranka – N. Ž.) koju seniorat zamišlja kao 'košnicu', oko koje se grupira cijeli kršćanski život. Ona je najbolja pomoćnica svećenstvu u duhovnoj pastvi, iz nje izlaze sve ostale katoličke organizacije i na njoj se osnivaju kao na najsolidnijem temelju. Sve katoličke organizacije imaju dužnost da kažu svojim članovima da pristupe stranci vjere. U novom stanju, iza 6. januara 1929, dakako da ni ta stranka javno više ne djeluje, ali nije prestao tajno djelovati seniorat, koji predstavlja vrhovno vodstvo cijelog domagojskog pokreta, i koji bi htio da cijeli život i rad katolika u svim njihovim manifestacijama, opet potpuno dobije u svoje ruke“.

U javnosti seniorsku struju su predstavljala („interpretirala“) brojna glasila (listovi): *Narodna politika*, *Katolički list*, *Seljačke novine*, *Jadran* i drugi. Pošto se *Narodna politika* nije mogla održati, naročito poslije 6. januara 1929, ona je promjenila ime u *Hrvatsku stražu*, ali je ostala u punoj vlasti Seniorata. To se naročito vidjelo iz činjenice da su u redakciji gotovo isključivo bili sami seniori i da su se oko izdavanja *Hrvatske straže* brinule samo seniorske institucije, u prvom redu „Mahničeva baština“ (od biskupa krčkog – N. Ž.), koju je Seniorat osnovao kao „centralni fond za pomaganje svih grana domagojskog pokreta“. Iz tog e fonda davala se pomoć za omladinski savez, đачku ligu i drugo. O tome je „koncem januara“ 1928. pisao **blagajnik seniorata Janko Šimrak** u povjerljivom cirkularu koji je razaslat seniorima.

U pomenutom „dobro informisanom članku“ anonimni novinar *Slobodnog glasa* kao suprotstavljenu stranu seniorima apostrofira Orlovstvo („hrvatsko a ne slovensko“), kao predvodnike Katoličke akcije na čelu sa Ivanom Mercom (Merzom). Ova nepomirljiva struja (orlovsko-križarska), predstavljena najviše u sarajevskim glasilima (*Katoličkom tjedniku*, *Vrhbosni*), pozivala se u svojoj borbi protiv seniorskih predvodničkih težnji, gotovo uvijek samo na papu i to „upravo na današnjega papu“ Pija XI. Kako ističe autor članka, ona nije tražila od katolika da se u potpunosti suzdrže od političkog rada, već da potpuno odbace „stranku vjere“ (Hrvatsku pučku stranku), koja bi ih „obvezivala u savjesti“, kao i domagojski pokret, čiji je „stranka vjere“ sastavni i najbitniji dio. Orlovstvo je isticalo da vjeru ne treba „zlorabiti u političke svrhe“, jer papa traži da „katolici kao takvi ne budu strančari, da ne vežu sudbinu katoličke stvari o koju mu drago stranku i da ne dopuštaju da stranka, koja god bila, uzme monopol odbrane vjerskih interesa, ili da se služe vjerom za postignuće svojih političkih ciljeva“.

Autor članka nije siguran da li papa to doista traži, ali ako je istina da „današnji Papa traži depolitizaciju katoličkog klera i njegova rada, ako je istina da je papa Pio XI daleko od onog klerikalizma koji propovijeda Seniorat i koji je zavladao čitavim predjelima 'naše države, tada to znači da Pio XI hoće da bude vjerskim a ne političkim poglavicom svojih vjernika, da hoće Bogu dati

božije a caru što je carevo, i da on to traži i od svojih vjernika. I ako to sve zbilja stoji, tada je to simpatično. No ako to sve zbilja stoji... tada nije posve razumljivo držanje i postupak hrvatskih biskupa. Jer po katoličkoj su nauci i oni isto tako papini podložnici, kao i svaki obični vjernik. Njihova je zadaća da papina naređenja i uputstva provode u svim distriktima. I kadgod se u prvi mah liberalnim krugovima činila simpatičnom pojava svjetovnjačkog vodstva, mimo i protiv crkvene vlasti, u shvaćanju prve struje nije li stvarno ova struja i te kako klerikalna, upotrebljavajući vjeru, vjerski ugled i položaj svećenika i biskupa u političke svrhe? I kako bi god možda u nekim krugovima simpatično bilo primljeno da naši biskupi otkažu poslušnost rimskome Papi, zar da se to zbude baš u ovom pitanju, **gdje Papa traži i nalaže samo ono što mi svi želimo, a čemu se kod nas jedino protivi Seniorat?**“

I pored svega, kako dalje zaključuje autor članka, Seniorat „sve više penetrira ne samo najvažnije crkvene institucije, nego su i biskupske konferencije potpuno u rukama seniorata, osobito samo predsjedništvo tih konferencija“. Seniorat je 1928. onemogućio sastanak plenuma biskupske konferencije i nakon odlaska nekoliko biskupa, „priredio je razne nemogućnosti o kojima je bilo govora i u javnosti“. Jedan od glavnih seniora, premda nije bio biskup, bio je tajnik i „najvažniji faktor biskupskih konferencija i za vrijeme samog vijećanja i kod provođanja zaključaka“. Zbog jakog uticaja seniora, biskupska konferencija se stalno stavlja u „suprotivštinu s drugom strujom (nepolitičkom orlovskom)“, koja naglašava papinu volju depolitizacije katoličkog života. Čitav postupak biskupske konferencije, u kojoj su „pristaše praktične depolitizacije na nečuven način terorizirani“ (po autoru članka), ide za tim da se pod „firmom pomirenja i katoličke koncentracije sve opet dade Senioratu u ruke, pa da biskupi u tim stvarima imaju mir...“

Taj „mir“, međutim, među rimokatolicima je samo prividno vladao: „Jer toliko hrabrosti, da praktički budu i oni i njihovo svećenstvo, kao i vjernici, vjerski podložnici rimskog pape, a politički slobodni u prosuđivanju naših administrativnih, državnih i ekonomskih potreba i prilika, ili će biti i oni sami, kao i njihovo svećenstvo i puk podložni jednoj tajnoj grupi, koja traži da se svi katolici priključe njezinim socijalnim i političkim naziranjima i ciljevima? Hoće li katolički biskupi i svećenici biti vjerovjesnici evanđelja i mira i vječnoga života, hoće li na taj način unositi u naš privatni i javni život vječne vrijednote religije, morala i poretka? Ili će popustiti težnjama seniorata? Mi ne znamo kamo će, na koju li stranu. Ali jedno znamo i to je potrebno, da znadu biskupi: da je **depolitizacija svećenstva i katoličkog života jedna prijeka savremena potreba**, i to depolitizacija provedena u praksi. Konačno to je i u interesu i samih biskupa. Ili zar biskupi ne vide i ne osjećaju, da oni sve više gube vlast nad svojim svećenstvom, a da ta vlast sve više prelazi na seniorat, koji je vrši u dva smjera: u ideološkom i provedbenom, ne samo nad svećenstvom, nego sve više i nad samim biskupima, a pogotovo nad klericima u sjemeništima. Dakle, što dalje biskupi šute to gore po njih. A ako se gdjekoji od njih ispričava, da šute radi toga, jer da ih seniorat i onako ne bi poslušao, tada je to vrlo loš znak za disciplinu u katoličkoj crkvi. Koliko je poznato, Pijo XI nije pitao, hoće li ga

Action Francaise poslušati ili neće. Ona mu je, što više, javno otkazala poslušnost. Ali Pijo XI je progovorio i zabranio ugled vjere zloupotrebljavati u političke svrhe. Tako radi značajni čovjek, koji znade što hoće. Hoće li se i naši biskupi ugledati u njega?⁵⁰

Katolička akcija protiv diktature 1930–1933.

Zabranom rada vjerskih i „plemenskih“ organizacija i društava, Rimokatoličkoj crkvi su naneseni jaki udarci. Bez organizacija Katoličke akcije teško je bilo ideološki „zabludjele“ Hrvate liberalne (i „separatne“ i „unitarne“) povratiti temeljima „prave Kristove vjere“ (ideološka misija Katoličke akcije). S druge strane, rimokatolicizam se preko zabranjenog hrvatskog imena nije više mogao širiti na pravoslavni Istok. Pojam hrvatstva takođe se nije više mogao efikasno širiti prozelitskom aktivnošću preko organizacija Katoličke akcije, redova i kongregacija. Rimokatolička crkva se nije mogla pomiriti sa zabranom rada organizacija Katoličke akcije. Sokolskim antipodima – Orlovima, kao najjačoj organizaciji Katoličke akcije u Kraljevini SHS, zabranjen je rad Zakonom o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije od 5. decembra 1929. godine. Međutim, početkom 1930. vođa Orlova advokat dr Ivo Protulipac obnovio je orlovsku organizaciju pod nazivom Križ, po uzoru na francuske Križare. Zamjenjujući orlovstvo križarstvom on je nastojao da „klerikalizam ne ispusti iz ruku svoje najmoćnije oružje, svoju najmnogobrojniju i najdisciplinovaniju organizaciju kroz koju je on mogao da provodi svoje političke ciljeve i namjere“. Očekivao je da će mu u radu najveća podrška biti nadbiskup Šarić, dok za biskupa splitskog Bonefačića nije bio siguran.⁵¹

Nadbiskup Bauer odobrio je pravila 13. januara 1930. i dao dozvolu Protulipcu da osnuje društvo Križ bez odobrenja policije i nadležnih vlasti, sa obrazloženjem da je to vjerska organizacija. Međutim, pismo Protulipca o osnivanju društva Križ zaplijenila je policija u Splitu i preko Ministarstva unutrašnjih poslova uputila na dalji postupak biskupu splitskom Bonefačiću. Zbog osnivanja tajnog društva, Protulipac je uhapšen, a biskupi Akšamović i Bonefačić privedeni su nadležnim vlastima radi davanja izjava u vezi sa ovim slučajem. „Razumljivo je da je ovo pismo“, po riječima V. Novaka, „strašno djelovalo na preuzvišenog dr Bonefačića kad je za nj saznao. Gospoda iz križarskog tabora nastojala su ublažiti riječi I. Protulipca, ili ih drugačije tumačiti. Ovaj uvod križarskog pokreta u splitskoj dijecezi nagovješćuje prvu manu križarstva: gdje ne može direktno, ono se ušulja polagano sa strane, a kad se pokaže prstom na njegove mane ono čini tako bezazleno lice kao da je nevino janje“.⁵²

Pitanje osnivanja Križa pokrenuto je na IV sjednici Ministarskog savjeta 7. februara 1930. Referišući o tome da je uhvaćeno pismo I. Protulipca, vezano

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Vidjeti opširnije: N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1991; N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 402.

⁵² Isto.

za osnivanje društva Križ, predsjednik vlade P. Živković je ocijenio da društvo nije samo vjerskog već i političkog karaktera, tražeći da njegovo osnivanje ostane u tajnosti. U diskusiji ministara povodom ovog pitanja iskazana je njihova različita ideološka usmjerenost. Ministar B. Maksimović, poistovećujući ovu organizaciju sa organizacijom Orlova zbog istovjetnih ličnosti u njima, postavio je pitanje: „Ako Crkva osniva Križ, šta tu radi taj advokat kao laičko lice? Crkva nije bila inicijator i organizator ovog društva“. Ministar pravde M. Srškić je insistirao na tome „da se u ovom slučaju ne radi o verskoj organizaciji, već o organizaciji sličnoj sokolstvu, a istovetnoj sa organizacijom Orlova“. To je potvrđeno, po njegovom mišljenju, pismom Protulipca u kojem je insistirao da se, pod geslom crkvenih organizacija, provodi ono što je za crkvu glavno, a to je politička angažovanost.

Ministar saobraćaja pop Korošec ispoljio je svoju klerikalnu opredjeljenost jer se na sjednici vlade zalagao za obrazovanje Križara, budući da je, po njegovom mišljenju, to vjerska organizacija: „O nekom tajnom društvu nije riječ, već o bratovštini. Ostavite bratovštinu pa ako ona prekorači vjersku nadležnost onda je zabraniti od strane vlasti“. Ministar Drinković, saglasivši se sa mišljenjem Korošeca, kao klerikalac je izjavio da su „križari nova organizacija, jer Križare osniva Crkva a Orlove laici. Križari su svetska organizacija i takvih pokreta ima u Evropi“. Ocijenivši da ništa ne treba preduzimati pre nagljeno, naveo je nadbiskupa Bauera kao garanciju da Križari neće djelovati protiv države. Ministar S. Švrljuga je predložio „da treba prekinuti delovanje Križara, a da nakon šest meseci otpočne s radom ako ima uslova“. Poslije diskusije, pojedinačnim izjašnjavanjem svi ministri, sem rimokatolika Korošeca i Drinkovića, odlučili su da se obustavi rad društva, što je učinjeno zvaničnim aktom Ministarstva unutrašnjih poslova.⁵³ Iz obzira prema Vatikanu, kralj i vlada su zbog pregovora o konkordatu ublažili prvobitan beskompromisan stav. Ministar pravde M. Srškić nastojao je da ostvari kompromis sa A. Bauerom kako bi smirio odnose nastale poslije pojave Križara. U pismu nadbiskupu Baueru, 11. februara 1930, načelnik vjerskog odjeljenja Ministarstva pravde August Čičić je naveo da je „ministru stalo do dobrih odnosa između crkve i države. Pošto državna vlast u pitanju rada i odgovornosti I. Protulipca ima svoje drugo mišljenje, to je očigledno da bi realizovanje vaše odluke, u pogledu Križara, moglo da ojača nezadovoljstvo u katoličkom svijetu, što bi naročito rđavo sada delovalo kada stojimo uoči pregovora o konkordatu. Želeći da se izbegnu sve te neprijatnosti, ministar je pripravan založiti se kod vlade da se dozvoli osnivanje Križara pod uslovom koji ste i sami sugerisali u pismu, tj. da se na jedan nesumnjiv način briše iz pravila Križara sve što bi opravdalo sumnju da oni nisu čisto i isključivo verska organizacija, koja sumnja je sasvim osnovana po današnjem tekstu Pravila kao i po poznatom pismu I. Protulipca...“.⁵⁴

Nova redakcija pravila, iz kojih su brisana sporna mjesta, dostavljena je M. Srškiću 13. februara 1930, a on je potom obavijestio P. Živkovića „da su

⁵³ Isto, 403.

⁵⁴ AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, f. 113.

katoličke vlasti u osobi njihovog predstavnika A. Bauera, izradile nov nacrt pravila...“. Na primjedbu M. Srškića da iz tih pravila treba brisati sve što bi opravdalo sumnju da Križari nisu isključivo vjerska organizacija, A. Bauer je iz prve verzije pravila izbrisao sporna mjesta „te je bilo van sumnje da su Križari čisto rimokatolička crkvena organizacija koja svoju delatnost počinje kada dobi- je odobrenje crkvene vlasti“. Navodimo najznačajnija mjesta u pravilima sa inter- vencijama A. Bauera: „Križari su rimokatolička crkvena organizacija. Za izvrše- nje svoje misije i težnje, Križari su dio velike svjetske crkvene organizacije Apostolske molitve, od koje imaju oprost. Svoju djelatnost počinju kada dobiju odobrenje crkvene vlasti (član 1); Svrha je Križarima da, što uže sjedinjeni s Kristom u načelima i u euharistiji, rade za pobjedu križa Kristova i to u vlasti- tom posvećenju, obrazovanju i životu, te da djeluju da se cijelo ljudsko društvo preporodi, obnovi i spase u znaku križa (član 2); Svoju svrhu postizavaju Križa- ri tako da se po svim mjestima udružuju u križarska bratstva i križarska sestrins- tva, koja će se brinuti da svi pripadnici Križara budu prožeti duhom euharistije, žrtve i apostolata..., da svi članovi budu temeljito vjerski obrazovani u općem i pravom kršćanskom znanju; zato će se obrazovati sastanci, sijela, tečjevi, pre- davanja, priredbe itd.; da zabava, zdravstveni uzgoj te cio rad članstva budu utemeljeni na katoličkim načelima, zato će se održavati dobre zabave, voditi teoretska i praktična briga za zdravlje, njegovati glazba i druge grane umetnosti i vještine te razvijati sve djelovanje koje će pridonijeti što većem združenju, očuvanju i dobru i općem napretku članova (član 3)“. Prvobitna verzija člana 4 („svaki katolik koji želi sudjelovati u radu i misiji može postati članom“) u Bau- erovoj verziji je glasila: „Svaki katolik koji želi biti Križarom može postati član“. ⁵⁵ Vlada je, dakle, nastojala da zaustavi javni ideološki rad Križara a pogotovo njihovo misionarsko i prozelitsko djelovanje po načelima Katoličke akcije.

Ministarstvo pravde, poslije konsultovanja sa P. Živkovićem, poslalo je raspis br. 33675 od 16. aprila 1930. svim prvostepenim upravnim vlastima u kojem je stajalo da ne treba praviti smetnje osnivanju i radu križarskih organi- zacija ukoliko ne prelaze djelokrug rada utvrđen pravilima, tj. da se ograniče na „nabožan i karitativan rad“ i da crkveni starješina poslije odobrenja pravila dos- tavi jedan primjerak državnoj upravi. Upravo su ta dva ograničenja bila kamen spoticanja između državne vlasti i križarskih društava. Novoosnovana križarska društva obično nisu dostavljala primjerak pravila upravnim vlastima i svoju delat- nost su usmjeravala na svjetovan javni rad. Ban Primorske banovine Tartalja žalio se ministru Srškiću da „crkvene vlasti uopšte ne dostavljaju državnoj vlasti pravi- la Križara a sama udruženja, pak, nastoje da pređu krug svog zakonskim osnova- ma utvrđenog rada, i hoće da se bave svetovnim radom, kao što je priređivanje akademija, koncerata i drugog koje nema nikakve veze sa ciljevima spomenutih religioznih udruženja...“. ⁵⁶

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ AJ, Ministarstvo pravde – pov, 1930, f. 6, Ban Ivo Tartalja – ministru pravde Srškiću, 10. juna 1930.

Izvjescu blagonaklonost Ministarstva pravde prema Križarima nije dijelio Ministarstvo unutrašnjih poslova na čelu sa P. Živkovićem. Rješenje Ministarstva pravde od 16. aprila 1930, na koje su se križarska društva često pozivala u slučajevima sukoba sa banovinskim vlastima, u MUP-u su okvalifikovali kao pravni akt nenadležnog ministarstva. Iz banske uprave Savske banovine, povodom spornih slučajeva sa Križarima, 30. juna saopšteno je slijedeće: „Krivo misle križarska bratstva ako drže da su tim rješenjem Ministarstva pravde odobrena pravila Križara, te da su s njime stekla ista prava koja imaju i ostala društva od države odobrena. Po zakonima, koji vrijede na teritoriji Savske banovine, pravila društva odobrava samo banska uprava i MUP“.⁵⁷

Sukob Križara i državnih vlasti tipičan je primjer antagonizma klerikalizma i države koja je forsirala laicizam i liberalna vjerska načela, odnosno izolaciju RKC od svjetovnih javnih manifestacija. Stav MUP-a prema Križarima bio je presudan jer su njegove niže upravne vlasti, a ne Ministarstvo pravde, odlučivale u slučajevima kada su Križari prelazili određen djelokrug rada, zapostavljajući „karitativan i pastoralan“ rad angažovanjem u svjetovnoj ideološko-političkoj sferi. U slučajevima konfrontacije Križara i Sokola, upravne vlasti su energičnim akcijama onemogućavale križarske akcije.⁵⁸ U pitanju statusa Križara vladala je pravna nedorečenost i protivrječnost, kao i u čitavoj RKC. Položaj Rimokatoličke crkve, nasuprot SPC i Islamskoj vjerskoj zajednici, bio je pravno nedefinisan zbog nedostatka osnovne pravne regulative, pa su za RKC, što je i država de facto priznala, bili važeći zakoni i konkordati iz prethodnih državno-pravnih stanja. Križarska društva su masovnije počela djelovati tokom 1932, da bi u jesen iste godine, poslije objavljivanja „sokolske poslanice“ novembra 1932, izbili sukobi sa liberalnim sokolskim društvima. Organizovanim akcijama Križara, odnosno propagandom da su Sokoli protiv crkve, sokolstvo je počelo da gubi članove. O negativnom uticaju sokolske poslanice Katoličkog episkopata na agilnost križarskog antisokolskog rada tokom 1933, svjedoče brojne predstavljanke sokolskih društava, lokalnih državnih i prosvjetnih vlasti. Brojnost predstavljanke dokazuje da je kulminacija sokolsko-križarskog konflikta nastupila u prvoj polovini 1933. godine. Križari su posvetili posebnu pažnju srednjoškolskoj omladini u nastojanju da je udalje iz sokolskih redova.⁵⁹

Srednjoškolska omladina Zagreba posebno je bila zainteresovana za članstvo u Križarima i u Marijinim kongregacijama koje su vodili isusovci. Direktor učiteljske škole u Zagrebu nazvao je borbu Katoličkog episkopata protiv Sokola Kraljevine Jugoslavije borbom vjersko-separatističkih elemenata protiv jugoslavenske nacionalne ideje. Zabrinut zbog toga što su mnogi učenici prišli Križarima i Marijinim kongregacijama, predložio je da se „u ovim danima kulturne borbe“, radi uspješnijeg vaspitanja učiteljskih pripravnika, vodi nadzor od strane školske omladine nad svim đačkim udruženjima. Međutim, rad Marijinih

⁵⁷ AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, f. 113, MUP – ministru pravde, 16. oktobra 1930.

⁵⁸ N. Žutić, *Sokoli...*, 86.

⁵⁹ Isto, 91.

kongregacija teško je bilo kontrolisati pošto su se njihovi sastanci održavali u isusovačkom samostanu. „Preslušavajući“ učenike, članove kongregacije, direktor je doznao da njihovi sastanci završavaju pjevanjem hrvatskih budnica iz prošlog vijeka („Ustaj bane, Hrvatska te zove“, „Još Hrvatska nij’ propala“). Iz samostana te pesme su se prenosile u školu kao izazov učenicima – članovima sokolskih udruženja. Izazvan ovim dopisom direktora učiteljske škole, načelnik prosvjetnog odeljenja banske uprave Savske banovine predložio je Ministarstvu prosvjete da se preispita „liberalni“ paragraf 26 Zakona o izmjenama i dopunama zakona o narodnim školama od 11. jula 1930 („van škole učenici mogu biti članovi verskih udruženja svoje zajednice“), jer omogućava Rimokatoličkoj crkvi da ometa rad škole. Načelnik, za koga su katolički svećenici bili „plemenski“ i separatistički fanatici, pozivao se na antiklerikalnu tradiciju istaknutih Hrvata (na A. Starčevića!).⁶⁰ Križarska propaganda među srednjoškolskom omladinom vršena je i preko đачkog križarskog lista *Osvit*. Hrvatska separatistička omladina Zagreba bila je okupljena u Crvenom krstu, Hrvatskom sokolu, Hrvatskom skautu, HANAO-u i komunističkim organizacijama. Svi su oni imali bliske veze sa križarskom omladinom. Pojedini križarski omladinci čak su širili komunističke letke. Jugoslavenska društva (Sokol, Skauti, Jadranska straža, Udruženje jugoslavenskih srednjoškolaca, Jugoslavenska akademska čitaonica) imala su slab uspjeh među zagrebačkom srednjoškolskom omladinom.

Poslije objavljivanja biskupske antisokolske poslanice posebno se razbuktao križarski pokret u Novoj Gradiški. Članovi Križara uglavnom su regrutovani od srednjoškolske omladine. Njihovo glavno sastajalište bilo je u župnom dvoru, a pripadali su „Mahničevoj križarskoj đачkoj zajednici“ čija se centrala nalazila u Zagrebu. Zajednica je bila filijala „Velikog križarskog bratstva“ u Zagrebu. Kapelan Dragutin Petranović osnovao je u Ogulinu 1933. godine udruženje *Mladi kruničari*, čiji su članovi bili uglavnom iz redova đачke omladine. Pažnju vlasti Mladi kruničari privukli su kada su počeli da rasturaju antiliberalnu brošuru *Židovska masonerija*. Petranović je zbog toga 28. marta 1935. pozvan u ogulinsko sresko načelstvo i tom prilikom je izjavio da društvo ima čisto vjerski karakter i da je njegov cilj „štovanje Blažene Djevice Marije“. Po njegovom mišljenju, članstvo u društvu Mladih kruničara nije se kosilo sa pozitivnim prosvjetnim zakonodavstvom pošto je društvo djelovalo van škole.⁶¹

Katolička akcija u namjesničkom periodu 1934–1939.

Euharistijski kongresi – propaganda rimokatolicizma i hrvatstva

Policijske vlasti Kraljevine Jugoslavije su znale da euharistijski kongresi privlače pažnju obavještenih ljudi koji su istraživali razloge za „ovu pojačanu akciju katoličkog klera“. Policija je navela analizu jednog „dobro upućenog

⁶⁰ AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, Direktor učiteljske škole u Zagrebu – Prosvjetnom odeljenju Kraljevske banske uprave, 17. mart 1933.

⁶¹ N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, 408.

lica“, u kojoj se kaže: „Razlozi za ovu pojačanu akciju su dvojaki. Prvo, katolički kler poduzima ovu akciju kao odgovor na akciju koju pravoslavna crkva poduzima u katoličkim krajevima... Drugi, možda i važniji razlog je političke prirode. Naime, Katolička crkva u našoj zemlji hoće da igra ulogu zaštitnika hrvatskih političkih težnji. Pošto hrvatske političke grupe nemaju mogućnosti da politički djeluju i da okupe hrvatski narod, katolička crkva je uočila taj nedostatak i ona preuzima akciju na okupljanju Hrvata u jednu cjelinu. Ako katolička crkva bude potpuno uspjela sa ovim okupljanjem, onda će cijela ta njezina akcija dobiti političku formu, pa ćemo dobiti jednu jaku klerikalnu partiju. Dalje je „povjerenik policije“ izjavio da RKC iskorišćuje u znatnoj mjeri i već postojeću animoznost Hrvata prema Srbima i Beogradu: „Na euharističkim kongresima čuju se često politički govori za koje bi politički ljudi sigurno bili uzimani na odgovornost, dok se prema svećenicima, koji drže te govore, ništa ne preduzima i oni su u tom pogledu, u mnogo povoljnijem položaju nego ostali opozicionari iz Hrvatske. Dok se opozicionarima u Hrvatskoj ne dozvoljava čak ni kontakt sa svojim pristalicama, dotle, katolički kler sasvim slobodno i otvoreno razvija svoju djelatnost“.

Prema pouzdanim obavještenjima „iz upućenih krugova“ Mačekovih ljudi, vidi se da i oni ne odobravaju u svemu akciju katoličkog klera, jer se boje da jednog dana ne ostanu bez pristalica, ali kažu da je najvažnije da hrvatski narod ostane okupljen u jednoj kompaktnoj cjelini (oko Hrvatskog pokreta – N. Ž.), jer će tako najlakše moći da izvojuje ono što traži: „Glavno je da Hrvati budu zadovoljeni u svojim zahtjevima, a već je od drugostepene važnosti da li će to sprovesti hrvatske opozicione grupe ili Katolička crkva“. Po obavještenjima iz tih redova, kod opozicionara u Zagrebu ima čak i „izvjesne zburadosti“ jer se kaže „da je **Beogradu bilo lako da se nosi sa pokojnim Radićem i njegovom strankom, ali da će biti mnogo teža borba Beograda sa Katoličkom crkvom** kad ona bude jednom okupila sve hrvatske mase, jer Beograd neće imati samo posla sa Hrvatima već će onda pred sobom imati cjelokupan katolicizam“.⁶²

Veliki sukobi klerikalaca i vjernog puka sa braniocima državnog suvereniteta i poretka – jugoslavenskim nacionalistima (Sokolima, Narodnom odbranom, Jugoslavenskim četnicima) i žandarmima, dešavali su se na crkvenim euharistijskim kongresima u provinciji, na primjer u Čakovcu od 23. do 25. avgusta 1935. godine. Čakovec, kao dio mađarske krunovine sa mađarskim i slovenačkim kajkavskim stanovništvom, bio je već od 1918. na udaru velikohrvatske propagande. Stanovnici Međimurja u to vreme nisu imali razvijenu hrvatsku nacionalnu svijest, nisu bili sigurni da li su Slovenci, Mađari ili Hrvati, a sebe su jednostavno nazivali Međimurcima koji su govorili međimurskim jezikom.⁶³

Radićevci (mačekovci) i Rimokatolička crkva, naročito Stepinac od 1934 (Stepinac se 1943. žali u pismu papi da se Međimurje slabo kroatizuje), radili su

⁶² AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, odeljenje za državnu zaštitu – Ministarstvu pravde, 10. septembar 1934.

⁶³ Vidjeti: N. Žutić, *Đuro Vilović – od župnika do četnika*, Beograd 2012.

na intenzivnoj kroatizaciji te nove „hrvatske pokrajine“. Pitomo domicilno stanovništvo lako je, preko vjersko-nacionalne demagogije, prihvatilo hrvatska narodnosna znamenja, ali je u ispoljavanju „domoljublja“ zaostajalo za drugim krajevima u kojima se sprovodila misija hrvatstva. Pomenuti euharistički kongres u Čakovcu imao je „prevažni“ zadatak buđenja hrvatske svijesti i rimokatolicizma. Uoči kongresa (23. avgusta) bilo je više zelenila (cvijeća) i papinskih zastava, sa svetačkim slikama u izlozima radnji, ali ni na jednoj kući nije bilo hrvatskih „plemenskih“ zastava. Tek poslije podne prvi je na svojoj kući zastavu izvjesio dr Ante Odić, poslanik HSS-a za varaždinski kotar. Istog dana uveče istaknute su na katoličkoj crkvi dvije „plemenske“ i jedna papinska zastava. Potom su se u Čakovcu skupljali seljaci „mačekovci“ iz bližih i daljih sela iskićeni vjersko-nacionalnim znamenjima. Tako je grupa seljaka iz Belice u grad ušla pod velikom hrvatskom zastavom na kojoj je pisalo „Vjera u Boga i seljačka sloga“ i „Organizacija HSS – Belice“. Iz te povorke čuli su se glasni povici: „Živio dr Maček“, „Živila Hrvatska“, „Živio hrvatski barjak“ (čije isticanje je, kao i isticanje drugih „plemenskih“ zastava, zakonom bilo zabranjeno). I grupe iz drugih sela uzvikivale su slične parole („Slava Stjepanu Radiću“, „Živila slobodna Hrvatska“, „Živili Hrvati katolici“, „Živio rimski Papa, „Živio sv. Otac Papa“). Ban Savske banovine Kostrenčić u svom izvještaju pominje slučaj bivšeg narodnog poslanika Matije Macekovića koga je „jedna manja grupa mladića prisiljavala da na kući izvjesi hrvatski plemenski barjak. Redari koji su obezbjeđivali vjerski skup u Čakovcu imali su na rukama vrpce u boji papinske zastave i hrvatske plemenske trake“ (crven-bijel-plav).

Poslije masovnijeg isticanja hrvatskih zastava, oko 19 sati uveče, stigli su iz Zagreba nadbiskupi dr Ante Bauer i koadjutor dr Stepinac te auditor nuncijature g. Berloti, kao izaslanik vatikanske nuncijature iz Beograda. Visoke goste su pozdravili predsjednik gradske opštine Antun Brođan, sreski načelnik i predstavnici civilnih vlasti. Dočeku nije prisustvovao brigadni đeneral Dokić jer je imao naređenje Ministarstva vojske i mornarice da ne prisustvuje svečanostima u slučaju ako se budu isticale hrvatske zastave, čime bi svečanost dobila „karakter plemenskih manifestacija“. Đeneral je sa više instance dobio uputstvo da svoje neučestvovanje opravda na „podesan način“.

Poslije dočeka u grad je krenula velika povorka na čelu sa „hiljadu biciklista“, koji su nosili hrvatske barjake. Potom su defilovala dva odreda konjanika sa hrvatskim zastavama, pa djeca sa malim barjačićima, te svećenstvo sa nadbiskupom-koadjutorom Stepincem i nadbiskupom Bauerom, i na samom kraju predstavnici civilnih vlasti. Sve u svemu u povorci je učestvovalo oko pet hiljada duša. Iz povorske su odjekivali povici Mačeku, hrvatskom barjaku, slobodnoj Hrvatskoj, rimskom papi. Poslije blagoslova u crkvi nadbiskup Stepinac je održao govor u vjersko-nacionalnom tonu. Oko pola devet uveče iz povorke od oko 500 lica neko je bacio kamenje na žandarmerijsku kasarnu i razbio četiri prozora, zbog čega su žandarmi izjurili na ulicu gdje je došlo do sukoba između žandara i manifestanata, bez upotrebe vatrenog oružja. Ovi manifestanti sa više velikih hrvatskih zastava klicali su slobodnoj Hrvatskoj, Mačeku – hrvatskom

kralju, protiv krvavog Beograda i uprave. Prilikom sukoba ranjena su dva žandarma i to jedan kamenom u glavu a drugi nožem u vrat. Iz pravca manifestanata ispaljeno je više metaka prema žandarmima.

Naknadno se jedno lice žalilo u župnom dvoru da su u ovom sukobu žandarmi polomili jedan krst koji je nošen u povorci. Pošto je saznao za lomljenje krsta ogorčeni Stepinac se „mnogo revoltirao“ izjavivši da će intervenirati kod ministra unutrašnjih poslova popa Korošeca. Međutim, na primjedbu gvardijana iz Čakovca Trohe, da treba da se sačeka rezultat istrage tog događaja pa da se potom interveniše, Stepinac je odustao od svoje namjere.

Oko devet sati uveče u čast nadbiskupa organizovana je bakljada poslije koje je Stepinac održao govor u kome je naglasio da svečanost ima vjerski karakter i da je Katolička crkva „trn u oku njenim neprijateljima, koji nastoje da sve iskoriste protivu nje i da pokažu kao da je katolička crkva protiv državnog poretka“. Pozvao je narod da ne nasjeda provokatorima koji nastoje da vjerske svečanosti skrenu u demonstracije protiv građanskih vlasti, a da „krivo govore oni koji katoličke vjernike proglašavaju buntovnicima, jer oni nisu buntovnici već se bore za ona čovječanska prava za koja su se borili i pod tuđinom“.⁶⁴

Izjutra 24. avgusta hrvatske zastave su izvješene i na župnom dvoru, poslije čega su građani počeli još masovnije da ističu zastave na svojim kućama. Ranije je sreskom načelniku Čakovca naređeno da se prilikom dolaska Stepincu skrene pažnja da i on djeluje na to da se sa crkve skinu hrvatske plemenske zastave, jer bi to povoljno djelovalo na ostale građane koji su već iste istakli. Oko podne Stepinac je u čakovečkom samostanu primio načelnika, koji mu je saopštio da je došao neposredno u vezi „sinoćnjeg incidenta“, tj. sukoba između žandarma i manifestanata. Stepinac mu je odmah autoritativno odgovorio: „Da ova zemlja srlja u propast, a da će je upropastiti žandarmi. U ovoj zemlji da nema pravde, nemože da se nađe ubojica u Vučici, ali mi znamo tko je. Imputira se dr Stepincu da je on frankovac, ali on ljubi svoj puk (narod), a on je dokazao da voli ovu državu; nema pravde; u ovoj zemlji ima 150 đenerala, ali nijedan nije Hrvat; zašto nisu primili Borojevića koji je Srbin; zašto nisu metnuli bar jednog Hrvata za generala, pa da se može kazati da je bar jedan Hrvat general. On bi htio da posjećuje vojničke priredbe ali se boji, da će mu se zbog ovih stvari imputirati da on podupire hegemoniju Srba“. U daljem razgovoru, kako ističe ban Kostrenčić, sreski načelnik je na pristojan i obazriv način (sa respektom) skrenuo pažnju Stepincu da je pozitivnim zakonskim propisima zabranjeno svako isticanje i nošenje plemenskih zastava, napominjući mu da su ipak istaknute hrvatske zastave u Čakovcu i to ne samo na privatnim kućama već i na crkvi i župnom dvoru. Na sve to Stepinac je arogantno uzvratilo „da ne može naređivati da narod skida svoje svetinje“. Nadbiskup je potom napomenuo da je bivši ministar unutrašnjih poslova Velja Popović izjavio nadbiskupu Baueru da nije istina da se hrvatske zastave ne smeju nositi i isticati, dok su istovremeno narod batinali i oduzimali mu hrvatske zastave, i nastavio: „Otkuda se može reći da je narod slobodan, kada ne može ni svoje zastave da izvjesi. Nema morala

⁶⁴ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Izvještaj bana Kostrenčića od 24. avgusta 1935.

kod beogradskih vlastodržaca. Ja se ne bojim, meni je pokojni Kralj rekao: 'Preuzvišeni budite samo takav otvoren'; ja se ne bojim pa makar pucali iza leđa, kako to oni čine. Evo molim Vas postoje organizacije koje revolverom u ruci ugrožavaju živote drugih (pri čemu je izričito spomenuo četnike, a sokole sasvim sporedno). Nije čudo, da ovaj narod bježi pod okrilje crkve i da manifestira ono što može biti ne spada na crkvene priredbe i svečanosti. Vi možete izvijestiti što sam vam kazao“.

Sreski načelnik je potom istakao da se pri kraju razgovora nadbiskup Stepinac „malo primirio“ i naveo kako je i „sam (sreski načelnik) mogao primjetiti da se oni (kler) staraju da ova priredba sačuva karakter crkveni i da on nema nikakve veze s politikom, pa je obećao da će i u daljim ovakvim prilikama naglašavati da crkvene svečanosti i vjerski obredi ostanu uvijek na terenu crkvenom. Još je rekao da se nada da će sve dobro proći. Dodao je da je juče prije podne o tome govorio i samnom i meni obećao da će u tom pravcu djelovati“.

Ban Kostrenčić je na kraju svog izvještaja, od 24. avgusta 1935, istakao da „prilikom današnjih svečanosti u Čakovcu u vezi sa euharističkim kongresom nije dolazio do izražaja politički momenat kao juče“, jer su mnoge grupe seljaka iz Međimurja dolazile u Čakovec, ali bez ijedne plemenske zastave i bez ikakvih povika, pjevajući samo razne crkvene pjesme. I školska djeca koja su masovno učestvovala (oko hiljadu) u ovim svečanostima, nisu nosila plemenske zastavice. Završio je konstatacijom da u Čakovcu i okolini vlada potpuni red i mir, a da se svečanosti sutra nastavljaju.

Euharistički kongres je otpočeo rad 25. avgusta pontifikalnom misom, koju je služio nadbiskup-koadjutor dr Stepinac na trgu u prisustvu oko 20.000 duša. U neposrednoj blizini improviziranog oltara na otvorenom bili su postrojeni barjaktari „Križari“ sa hrvatskim plemenskim zastavama. Za vreme mise nastala je kratkotrajna panika zbog eksplozije jedne prangije pa se uznemirena masa počela nekontrolisano kretati. Tokom prethodne noći povučene su sa najvećeg dijela kuća plemenske zastave. Međutim, na župnom dvoru i crkvi, i pored upozorenja Stepincu od vlasti, ostali su hrvatski barjaci pored papinskog. Posle mise (koju je služio Stepinac) „mačekovac“ dr Ante Odić najavio je zborovanje Stepinčevih „Katoličkih muževa“ i odmah dao riječ grkokatoličkom svećeniku iz Žumberka dr Janku Šimraku (unijat – bivši Srbin, urednik *Hrvatske straže*). On je govorio o uniji (jedinstvu crkava) i o incidentima koji su se dogodili za vreme euharističkog kongresa u Čakovcu, kada su žandari kundačili pojedince i pri tom kundakom razbili sveti križ (o tome je bio obaviješten i Stepinac, iako je krst poslije pregleda izgledao neoštećen). Šimrak je govorio o katoličkom Čakovcu, katoličkom i hrvatskom Međimurju, koje je u istorijskom smislu bilo slovenačko-mađarska zemlja. Ban Kostrenčić je u svom izvještaju zaključio da je Šimrakov govor bio smišljena političko-nacionalna provokacija, i da je doček nadbiskupa-koadjutora imao izgled „čisto plemensko-političke“ manifestacije. I govor dr Olića imao je istovjetan sadržaj vezano za spoj katoličke vjere i hrvatske nacije, koji je istakao da su Međimurci baš katoličkoj vjeri imali zahvaliti što su ostali Hrvati i što su pripadali Hrvatskoj.

Posle podne formirana je povorka za procesiju koju je predvodio nadbiskup-koadjutor Stepinac. Iz povorke su se čuli poklici Mačeku, hrvatskoj trobojci, Stjepanu Radiću, hrvatskim mučenicima. U procesiji je učestvovalo oko 15.000 duša, sa više muzika, 39 velikih hrvatskih zastava i bezbroj hrvatskih barjačica i traka. Poslije blagoslova od strane Stepinca kongres je zaključen i masa se predveče počela razilaziti.

Slijedećeg dana, 26. avgusta, nadbiskup Stepinac se uputio iz Čakovca u Nedelišće u cilju dijeljenja Sv. potvrde (krizme). U njegovoj pratnji bio je i penzionisani austrougarski major Mecger iz Zagreba. Pred nadbiskupa u znak poštovanja izašli su u susret konjanici i biciklisti iz Nedelišća, okićeni hrvatskim trobojnicama i sa više velikih hrvatskih barjaka. Prilikom dočeka i prolaska kroz Nedelišće, u prisutnosti nadbiskupa Stepinca, padali su poklici slobodnoj Hrvatskoj, Mačeku i Radiću, hrvatskom barjaku i „propaloj Jugoslaviji“. Dana 27. avgusta nadbiskup Stepinac je proslijedio svoj put za Macinec (srez Čakovec). U „ispraćajnoj“ povorci nošeno je pet hrvatskih barjaka i bezbroj barjačica. Iz povorke se naročito klicalo nadbiskupu Stepincu, Mačeku i slobodnoj Hrvatskoj.⁶⁵

Nekoliko dana kasnije, 31. avgusta 1935, došao je nadbiskup-koadjutor Stepinac u Sv. Martin na Muri, srez čakovečki. Pred biciklistima koji su dočekali nadbiskupa, veliku hrvatsku zastavu nosio je Stjepan Bratjanščak iz Hlapčine, a pred konjanicima seljacima Stjepan Zadavec. Na crkvi su bile istaknute velika hrvatska i papinska zastava. U vreme posjete Stepinca u selu Selnici sreća čakovečkog nije istaknuta nijedna hrvatska zastava, osim na mjesnoj crkvi.⁶⁶

I u malom seocetu Podravskom Kloštru organizovan je 25. avgusta lokalni euharistički kongres koji je u potpunosti dobio obilježje čisto „plemenske“ (hrvatske) manifestacije. Prethodni dan u selo su stizale povorke seljaka iz svih okolnih mjesta i susjednih srezova pod plemenskim hrvatskim barjacima, križarskim i papinskim zastavama, da bi se u podne u Kloštru sakupilo preko 20.000 ljudi. Na župnoj crkvi odmah je istaknuta velika hrvatska i križarska zastava, uz poklike „Živio Krist Kralj“, „Živio Papa“, „Živio Maček“. Na skoro svim kućama u selu bile su takođe istaknute hrvatske, papinske i križarske zastave. U samom mjestu ali i daleko od njegovog centra podignuto je oko 20 slavluka iskićenih hrvatskim i papinskim zastavama. Sreski načelnik je uzalud skretao pažnju mjesnom župniku i susjednim župnicima da djeluju na narod u pravcu neisticanja plemenskih zastava, što su oni obećali, ali su potom i sami predvodili povorke sa plemenskim zastavama, a „prema svemu izgleda da su oni ove vjerske svečanosti organizovali kao plemenske manifestacije“, zaključio je na kraju ban Kostrenčić.⁶⁷ Jasno je da je sve te vjerske manifestacije u nacionalnom velikohrvatskom pravcu koordinisao nadbiskup-koadjutor Stepinac. Organizovane akcije takvog sadržaja naročito su se umnožile od vremena kada je Stepinac postao nadbiskup-koadjutor, od kraja 1934. i tokom 1935. godine.

⁶⁵ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Kostrenčić – M. Stojadinoviću, 30. avgust 1935.

⁶⁶ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Kostrenčić – M. Stojadinoviću, 9. septembar 1935.

⁶⁷ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Kostrenčić – M. Stojadinoviću, 25. avgust 1935.

Prvi hrvatski liturgijski kongres na Hvaru – potpora socijalnim naporima Katoličke akcije

Važnost liturgije (bogosluzbe) za jačanje i produbljenje kršćanskog života naročito je popularisana krajem XIX i tokom prve polovine XX vijeka. „Veliki papa crkvene kršćanske obnove“ Pije XI, „usred strahovitog moralnog i socijalnog modernog kaosa (liberalizma – N. Ž.),“ uzeo je geslo „preobraziti sve u Kristu“, a u liturgiji je vidio „neusporedivu važnost za oživljenje kršćanskog života“, pa je u početku svog pontifikata 22. novembra 1903. izdao svoj glasoviti „Motu proprio“, o crkvenoj muzici i pjevanju. Tu su zabilježene „zamašite riječi“ Pija X o vrednosti svete liturgije, koje je trebalo svaki svećenik i svaki socijalni i javni radnik duboko urezati u svoju pamet: „Pošto je naša živa želja da pravi kršćanski duh na svaki način opet procvjeta i održi se kod svih vjernika, potrebito je prije svega pobrinuti se za svetost i dostojanstvo kuće Božje, gdje se vjernici skupljaju upravo u tu svrhu, da taj duh crpe u njegovu prvom i nenadoknadivom vrelu, naime u aktivnom sudjelovanju kod presvetih otajstva (sv. Mise), te kod javne i svečane molitve sv. Crkve“. U „Motu proprio“ Pije X je označio liturgiju (crkveno javno bogoslužje) kao prvi izvor pravog kršćanskog duha. Time je on i svećenicima pokazao veliku dužnost da zgodnim liturgijskim poukama probude u vjernicima pravo razumijevanje svetih tajni i crkvenih molitava, kako bi se oni zagrijali za crkvenu liturgiju.⁶⁸ „Prevažnu brigu“ za liturgijski pokret iskazao je i Pijev nasljednik Benedikt XV, koji je prilikom liturgijskog kongresa jula 1915. u Montseratskoj opatiji, u Španjolskoj, učesnicima poručio slijedeće: „Širiti među vjernike točno poznavanje liturgije, usaditi u njihova srca pobožno shvaćanje formula, obreda, pjevanja, s kojima u zajednici sa njihovom zajedničkom majkom sv. Crkvom, iskazuju svoje štovanje Bogu, privući ih aktivnom sudjelovanju pri sv. otajstvima (misama) i crkvenim svetkovinama, sve ovo divno služi da približi puk svećeniku, da ga opet privede crkvi, da ojača pobožnost, da učvrsti vjeru i usavrši kršćanski život“.⁶⁹

„Slavno vladajući papa Katoličke akcije“ – Pije XI, nastavio je putem svojih neposrednih prethodnika popularizacijom liturgije. On je često naglašavao da nema prave Katoličke akcije bez jakog duhovnog života, koji se najbolje usvaja na „aktivnom učestvovanju u nutarnjem životu sv. Crkve“, koji se pak snažno očituje u javnom crkvenom bogoslužju. Naročito je papa Pije XI istakao važnost liturgije povodom ustanovljenja novog crkvenog blagdana „Krista Kralja“ u pismu od 11. decembra 1925: „Više negoli svećani dokumenti crkvenog učiteljstva imaju utjecaja na odgoj puka u vjerskim stvarima godišnje svetkovine sv. Otajstva (sv. mise – N. Ž.), jer te dokumente proučava mali broj izobrazenih ljudi, dočim svetkovine potresaju i poučavaju sve vjernike, oni prvi govore samo jedamput, dočim ove druge, tj. svetkovine govore svake godine i zauvijek, oni nadasve djeluju spasonosno na ljudske pameti, dočim ove druge djeluju ne samo na pamet, nego i na ljudsko srce, dakle utječu na čitavog čovjeka...“.

⁶⁸ Croatia orans, prvi hrvatski liturgijski kongres, Hvar 1936, 5–6.

⁶⁹ Isto, 6–7.

U dušama hrvatskog katoličkog naroda trebalo je da oživi crkva preko organizovane liturgije. Rimokatolička hijerarhija „hrvatskih“ biskupija je poslušno postupala prema nalogima papa, pa je u epohi nadbiskupa Stepinca organizovala nove klerikalne manifestacije. Tako je „zazivom Duha Svetoga“ u „starodrevnoj hvarskoj katedrali“ biskup Miho Pušić 4. jula 1936. otvorio Prvi liturgijski sastanak kod Hrvata, kako bi se „našli skupa na okupu barem neki prijatelji liturgije u hrvatskom narodu, da se međusobno upoznadu i porazgovore o sadašnjem stanju liturgijskog života kod nas, te da se dogovore o jednom, pa bilo kako malenom programu liturgijske akcije, te o učvršćenju i usavršenju liturgijskog tjednika 'Život s Crkvom', što će zastalno mnogo doprinijeti učvršćenju i procvatu pravog kršćanskog duha kod hrvatskih vjernika“. Biskup Pušić je na Kongresu istakao važnost liturgijskog pokreta kod Hrvata, „obzirom na današnje vreme“, zbog suzbijanja „pogubnih modernih načela, koja ruše kršćanski duh u svijetu“. Za Pušića liturgija je javna i svečana afirmacija Božjih prava nad čitavim svijetom: „Bog je po nauči samog zdravog razuma... vrhovno biće, koje imade vrhovno gospodstvo nad svim stvoriteljima, te kao takav imade potpuno neosporno pravo na štovanje i ljubav sa strane **svojih stvorova**... Treba da mu nužno iskazujemo svoju čast i ljubav i kao pojedinci i kao članovi ljudskog roda“.

Zabrinut zbog moderne moralne dekadencije ljudskog roda,⁷⁰ Pušić naglašava: „Moderni svijet hoće da zabaci sve što je vrhunaravno, hoće da odstrani Boga iz čitavog ljudskog života; zadojen krivim naukama naturalizma i racijonalizma on proglašuje Boga tuđincem u ljudskom društvu i njegov zakon nepotreban... On hoće da svuda zavlada pogubni laicizam, ta najveća kuga modernog društva, kako ju je nazvao naš slavni vladajući papa Pije XI u svojoj prvoj enciklici Ubi arcano dei“. Po Pušiću, moderni svijet hoće da se organizira bez Boga, i taj se pogubni duh svuda uvlači, uvlači se i među katolike osobito neprestanim čitanjem protuvjerskih knjiga i novina. „Protiv takvom laičkom bezbožnom naziranju treba da ustanu svi svijesni katolici i svuda ga pobijaju, jer društvo bez Boga ne može nego da srće u očitu propast... Kako vidamo na svoje oči: obitelj bez Boga sve više se raspada, škola bez Boga odgaja više zlikovce nego li dobre građane, država bez Boga upropašćuje sebe i svoje narode, ne samo u duhovnom nego i u vremenitom pogledu i **konačno vodi do općeg klanja**.“⁷¹

Za Pušića liturgija je najsvetčaniji javni protest protiv modernog liberalnog laicizma, jer ona upozorava ljude na apsolutna Božija prava, te ih odvraća od „utjecala zlokobnog laičkog duha“. Nasuprot odmetničkog duha laiciziranog svijeta, „odjekuje po crkvenoj liturgiji složni zanosni glas svih vjernih duša,

⁷⁰ „Moralnu dekadenciju“ ljudskog roda, u liberalnom protuvjerskom pravcu, razmatrao je i Prvi hrvatski katolički sastanak iz 1900 godine. Opširnije: V. Novak, *Magnum crimen*, Beograd 1948; Lj. Dimić, N. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1992; Lj. Dimić, *Prosvetna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 1996; N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan...*, Beograd 1994.

⁷¹ Pušić navodi misli belgijskog kardinala Merciera: „Javna apostazija od Boga to je najveći zločin devetnaestog vijeka“ (Isto, 9).

koje padaju na koljena pred neizmjernim i predobrim Božjim Veličanstvom...“. Liturgija, zaključuje Pušić, postaje „javna i skupna zadovoljština prezrenom Božjem Veličanstvu i najzgodniji te opći svečani prosvjed proti modernom naturalizmu i laicizmu, i time ona snažno doprinosi učvršćenju vjere u svijetu“. Liturgija je „kristocentrična“ jer ona svečano „ispovijeda Krista kao središte čitavog bogoštovlja, po tom i čitavog čovječanstva i time ona jača u nama vjeru i ljubav u Gospodina našeg Isukrsta“. Svećenicima, dušobrižnicima, vjeroučiteljima, te duhovnim vođama klerika, kao što su to i duhovnici društava Katoličke akcije, Pušić je preporučio da u svojim govorima, propovijedima što više djeluju u liturgičnom duhu „sv. Crkve“. To je „potrebno osobito dandanas kada se posvuda javljaju krivi proroci i narodni prosvjetitelji, koji bi htjeli sazidati hrvatsku narodnu kulturu na drugim ljudskim labavim temeljima, koji su daleko od Kristova nauka, a nijesu ni u skladu sa tisućgodišnjom kršćanskom tradicijom hrvatskog naroda“. Očito se misli na „krive proroke“ liberalnog naturalističkog i masonskog duha.

Čitavu crkvenu liturgiju biskup Pušić svodi na „obavljanje ove istine: 'Sve bogoštovne funkcije, kao sv. Misa, molenje brevira, dijeljenje sv. Sakramenta, ne izvršuju se u crkvi u ime pojedinca niti na isključivu korist pojedinca, nego se obavljaju sveđer u ime čitave duhovne zajednice svih vjernika zajedno s Kristom“.⁷² Učesnicima liturgijskog sastanka Pušić je preporučio da svi u svom djelokrugu djeluju za proširenje i oživotvorenje što jače liturgijske obnove, a time i za „ojačanje kršćanskog života u našem hrvatskom narodu“. Izrazio je nadu da će prvi liturgijski sastanak doprinjeti uskrsnuću benediktinaca, koji su u svim rimokatoličkim zemljama „prvi pioniri i tradicionalni promicatelji te živa središta liturgijskog pokreta“, na sve veću slavu Božju i na dobro vjere i hrvatske domovine. Poslije hvarskog sastanka biskup Pušić je očekivao da će jačati liturgijski duh kao javno masovno bogoslužje i da će cijela ta duhovna akcija prerasti u liturgijski pokret, kao pokret kršćanske ljubavi između hijerarhije i vjernika u slavu Kristovog kraljevstva. U zaključnoj riječi osvrnuo se na ideologije koje šire „organiziranu mržnju“ u svijetu, nasuprot rimokatoličkom „mirotvorstvu“. To su komunizam koji širi mržnju među staležima, nacizam koji propovijeda mržnju među narodima dok „bezbožni masoni i kod nas razvijaju žilavu akciju na štetu vjere i hrvatske domovine“.

Na kraju Prvog hrvatskog liturgijskog sastanka, 6. jula, donesene su rezolucije i zaključci. Na prvom mjestu istaknut je značaj autentičnog prevoda stalnih dijelova mise, kako bi se uklonila „neugodna razlika“. Skreće se pažnja na značaj liturgijske literature, na izdanja Društva sv. Jeronima koje je zadužilo hrvatski narod svojim izdanjima liturgijskih molitvenika. Upozorava se na loša liturgijska izdanja koja ne šire zdravu pobožnost. Vjeroučiteljima je savjetovano da što veću pažnju poklone liturgiji tokom vjerske obuke. Liturgijski sastanak je naročito „umoljavao centralna i biskupijska vodstva svih grana Katoličke akcije i ostalih katoličkih udruženja, da cijeli odgoj članstva vode u duhu liturgije i da u svakom društvu osnuju liturgijske sekcije“. Sa sastanka je dalje poslana „topla

⁷² Isto, 13.

molba“ uredništvima svih katoličkih listova i časopisa da u svakom broju „sustavno i redovito donasaju i nešto liturgijskoga gradiva“, kako bi najširi slojevi naroda upoznali duhovne vrijednosti katoličke liturgije, „bez koje nema pravog vjerskog života“.⁷³

Liturgijski sastanak je umoljavao svećenstvo i članove monaških redova da u svojim propovijedima što veću pažnju poklone rimokatoličkoj liturgiji. Dalje su zamoljene sve uprave sjemeništa, konvikta, da duhovni odgoj svojih pitomaca provode u duhu liturgije. Euharistički kongresi su trebali biti u što većoj mjeri „pučki liturgijski kongresi po govorima koji se na njima drže i po priredbama te pobožnosti...“. Liturgijskom odgoju morali su da se posvete i orguljaši, ministranti, pa čak i crkvena posluga. Na prijedlog referenta za liturgijsko pjevanje liturgijski sastanak je pozivao sve koji vode crkveno pjevanje da se u svim crkvama njeguje gregorijanski koral kako bi se upoznao pravi duh crkvene glazbe. U tu svrhu crkveni sastanak je molio crkvene krugove da se u sve crkve uvede „Hrvatski crkveni kantual“. Liturgijski sastanak je u svojoj rezoluciji umoljavao crkvene krugove da se zabrani pjevanje „sentimentalnih i necrkvenih pjesama, koje se šire u rukopisima“, zatim solo pjevanje, dueti, terceti i slično, te „svako solo sviranje na raznim instrumentima uz pratnju orgulja za vrijeme liturgijskih čina i pobožnosti“. Takođe, traženo je da se izvrši propisno uređenje crkava kako dolikuje „kući Božjoj“. Posebno je zahtijevao da se uredi krstionica i oltar kao središte „cijele crkvene građe“. Tražili su pogodno rasvjetljavanje crkve, bez ikakve teatralnosti sa svjetlima. Umjesto „neukusnih božićnih i uskršnjih čestitaka, židovskih i nežidovskih“, liturgijski sastanak je preporučivao da se upotrebljavaju dopisnice koje odgovaraju liturgijskom duhu i motivima narodne umjetnosti. Svi ti vizuelni detalji vezani za uređenje crkava bili su u funkciji „buđenja i propagiranja liturgijske obnove kod Hrvata“. Zbog toga je posljednjeg dana Liturgijskog sastanka formiran liturgijski odbor koji je trebalo da propagira i provodi rezolucije, da priprema slijedeći liturgijski sastanak i vrši liturgijsku propagandu u užem krugu preko predavanja, manjih sastanaka i tečajeva. Na kraju sastanka jednoglasno je izabran pripremački odbor za „promicanje liturgijske obnove“ u hrvatskom narodu, na čelu sa pokroviteljem biskupom Mihom Pušićem, predsjednikom dr Ivanom Delaleom, trogirskim župnikom, tajnikom Josipom Kiriginom, urednikom lista *Života s Crkvom* sa Hvara. Knjiga referata sa Prvog hrvatskog liturgijskog sastanka naslovljena je kao „Croatia orans“, kao „opći motiv liturgijskog pokreta kod nas“.

Stepinac preuzima vodstvo Hrvatske katoličke akcije 1934–1936.

Pristankom nadbiskupa Bauera jedan dio uprave zagrebačke nadbiskupije prešao je u ruke Stepinca poslije njegovog izbora za koadjutora u maju 1934. godine. Antiklerikalac Vilović navodi da je karakteristično da je Stepincu odmah dato vodstvo Katoličke akcije za zagrebačku nadbiskupiju, koja je, „po zastranim načelima rimskog pape“, imala da „propagira katolički život na svim

⁷³ Isto, 197–198.

linijama privatnog i javnog života katoličkih vjernika“. Ona je bila „savez, centrala i direktorat svih religioznih organizacija i udruženja“, a vodila je „stare društvene religiozne organizacije i brinula se za osnivanje novih“. Pod Stepinčevim nadzorom Katolička akcija se brinula za organizaciju euharističkih kongresa („kongresa lijepje ljubavi“), sastanaka i ostalih euharističkih manifestacija na području zagrebačke dijeceze. Vilović je posebno analizirao organizaciju euharističkih kongresa u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su bili brojniji i od najvećih zborova Radićeve Hrvatske seljačke stranke. I na njima su se odvijale protujugoslavenske i protudržavne demonstracije. Za rimokatolicizam je Vilović tvrdio da je sam po sebi separatistička manifestacija jer, „koliko god je po imenu crkva za sve, on zabranjuje svaki dodir s pripadnicima druge crkve“. ⁷⁴ On je dalje navodio da katolicizam ima svoju književnost, svoje katoličke leksikone ili enciklopedije. Separatizam katolicizma, po Viloviću, „prodire kako se to među njima ističe, sve do deobe krvi i moždine“, dok „ustaški kler“ zasipa svoju publiku „neosnovanim ponosom nekog predziđa kršćanstva“: „Posljednja je seoska bakica znala i izricala latinski antemurale christianitatis. Izgovarala je to s važnošću, s podignućem, kao da izgovara neke svemoćne, mistične riječi, što imaju snagu da prenose brda i da presušuju jezera“. U ciklusu običnih neistinitih „frazurina“ Vilović je isticao onu o „hrvatskoj tisućgodišnjoj kulturi“, koje nikad nije bilo u nekoj „zametljivoj količini“. Rimokatolicizam je Hrvatima dao ustaški pokret, a taj ustaški pokret, kako zaključuje Vilović, dao je „pune dokaze o hrvatskoj državnosti, o hrvatskoj kulturi i o hrvatskom smislu za žrtvu. Taj je **pokret (ustaški) stvarni porod katolicizma**, a po njemu se lako zaključuje lik i sadržina roditelja“.

Popovi i fratri su predvodili „svoje bojovne bataljone“ pod „plemenskom zastavom s križem ili bez križa“ sa poklikom „U boj, u boj, mač iz toka braćo“. U njihovim **govorima uvijek je bila „punina strasti“, uvijek „povišena temperatura“**. Takvo držanje popova i fratara na „kongresima lijepje ljubavi, euharistije“, dovelo je hrvatsku katoličku publiku do derilijuma spremnosti da „urla, ruši, spremna da ide u boj golim rukama na još golije bajonete jugoslavenskih žandara“. ⁷⁵

Okružnica dr Antuna Bauera i dr Alojzija Stepinca, iz januara 1935, značila je „novo doba za Katoličku akciju“ u zagrebačkoj dijecezi, a „domagojci“ su se uzdali u Boga da će tako biti i u ostalim hrvatskim dijecezama. Domagojsko tajništvo Katoličke akcije hvalilo je „Nadbiskupa ordinarija“ i nadbiskupakoadjutora zato što su se najodlučnije zauzeli „za ovo svoje miljenče“, koje je papa Pije XI nazvao „zjenicom svojega oka“. ⁷⁶ Okružnica „preuzvišene gospode nadbiskupa“ ponovo je pozvala sve „svjetovnjake katolike, učenike i učenice, seoske i gradske mladiće i djevojke, muževe i žene, pače i samu djecu“, da „suraduju u božanskoj misiji Crkve kao pomoćnici svećenstva i apostoli mira Kristova u kraljevstvu Kristovu“. U toj novoj obogaćenju i „preuređenju“ Kato-

⁷⁴ Đ. Vilović, *Krvava crkva...*, 53.

⁷⁵ Isto, 53–54.

⁷⁶ „Novom revnošću na rad za Katoličku akciju“, *Katolički list*, br. 4, 24. siječanj 1935.

ličkoj akciji (sa organizacijama Seniora i Domagoja) „časna je zadaća“ **povjereni i Hrvatskomu katoličkom Senioratu „Domagoju“**, Hrvatskom katoličkom starješinstvu „Domagojki“, Katoličkoj đlačkoj ligi „Domagoj“, Omladinskim društvima „Domagoj“, Djevojačkim društvima „Domagoj“, Katoličkoj ligi za studentice „Domagoj“ i naraštajskim domagojskim organizacijama „Mladih junaka“ i „Mladih junakinja“.

Odazivajući se „volji Sv. Oca Pija XI“ i pozivu nadbiskupa zagrebačkih, domagojski dio Katoličke akcije s novim „zanosom“ je pošao u borbu za duhovnu kulturu „koju smo primili kao najdragocjeniju baštinu svojih djedova, otkupnjenu krvlju Spasitelja, povećanu žrtvama bezbrojnih mučenika, čuvanu naročito zagovorom apostolskog prvaka sv. Petra i hrvatskih blaženika: bl. Augustina Kažotića, bl. Nikole Tavelića, bl. Gracije iz Mula (kod Kotor – N. Ž.), bl. Marka Križevčanina i bl. Šimuna Filipovića“. U okružnici je posebno naglašeno da se u organizacijama Katoličke akcije ne provodi nikakva politika, niti se ide za osnivanjem ili oživljavanjem bilo kakve političke stranke. **Jedinice i središnjice Katoličke akcije morale su, dakle, ostati potpuno izvan i iznad svake političke stranke.**

Domagojska okružnica je donesena zbog izraženog liberalizma i bezvjerstva hrvatske inteligencije, koja je već prije Velikog rata pošla tim putem, stvarajući na taj način „najveći duhovni jaz između školovanih ljudi i seljaštva, između školovanih ljudi i radništva“. Zato se u Zagrebu i drugim gradovima i selima, „našla odvažna sveučilišna, srednjoškolska, seljačka i radnička omladina“ koja je željela da ostane vjerna svojoj prošlosti i „vjeri svojih djedova“. Najistaknutije društvo te omladine prozvano je „Domagoj“ prema „starom hrvatskomu vladaru, kojega su narodni neprijatelji radi njegove žilave obrane narodnih svetinja“ bili prozvali „najgorim slavenskim vođom (ne kažu hrvatskim – N. Ž.)“, a papa Ivan VIII – „onaj isti, na čiji se program godine 1925. pozvao i sadašnji Sv. Otac Pijo XI – nazivao se u pismima ljubljenim sinom i slavnim knezom“. U Okružnici je naglašeno da ime domagojac i domagojka znači duhovno jedinstvo narodne inteligencije i drugih narodnih zvanja, kako bi se ostvarila „jedna prosvjeta, jedno poštenje, jedno ćudoredno shvaćanje pravde“, a koje vredi i za školovane ljude i za seljake i za radnike i obrtnike!“ Ime domagojac i domagojka je značilo „sinovsku odanost Crkvi i njezinu poglavars-tvu“. Zato su domagojci „neslomljivo morali ljubiti Sv. Oca, biskupe, župnike, sve naše dušobrižničko svećenstvo i sve redovnike“.

Domagojci su, među brojnim priznanjima koje su dobili od svojih crkvenih poglavara, bili posebno ponosni na priznanje dr Alojzija Stepinca, koji je u okružnici hrvatskom katoličkom domagojskom đlaštvu, od 4. oktobra 1934, rekao slijedeće: „Ovaj rad domagojskog đlaštva i u pojedinim društvima i u centrali, pohvalni je nastavak onog plemenitog rada, koji je pred tri decenije u javnom životu započeo Domagoj. Onaj Domagoj, koji je uz druga katolička akademska društva, izgrađujući kršćansko naziranje na svijet u sebi i u srednjoškolskom đlaštvu bio plodna matica, odakle je zadnjih desetljeća izašlo u život mnoštvo katoličkih inteligenata svake ruke, a napose pravnika, liječnika, profe-

sora, učitelja, pisaca i novinara. Svi su ti – često uz velike žrtve – bili brižni apostoli katoličke misli u hrvatskom narodu i svojim radom uvelike pridonijeli da je danas Bogu hvala, tako razgranjen i mnogostruk katolički organizacijski život“.

Nova okružnica hrvatskih nadbiskupa bila je za domagojski dio Katoličke akcije „nov naputak“ i nov poticaj „da domagojske zastave zalepršaju po našim selima i gradovima i da naši znakovi okite prsa još većeg dijela učenika i učenica kao i seljačkih i radničkih mladića i djevojaka“. U cilju što bolje provedbe zadataka i ciljeva osnovano je „**Domagojsko tajništvo Katoličkih akcija**“, koje će se starati za to da svi koji žele „lajičku suradnju u Katoličkoj akciji“, uzmognu dobiti uputstva i pravila za osnivanje društava Katoličke akcije, predavače, nacрте za sistematski prosvjetni rad i predavanja, zastave, znakove i druge potrepštine. Na „Domagojsko tajništvo“ mogli su se obraćati i zreli članovi Katoličke akcije, odnosno društva katoličkih muževa i žena. Postavljen je zadatak pred „katoličke svjetovnjake“ da odmah počnu okupljati učenike i učenice, mladiće i djevojke, muževe i žene, mlade junake i junakinje, da ih mogu pripremljati za članove Katoličke akcije, „na rad za Krista Kralja“. Rad Domagoja značio je život s Crkvom, apostolski rad za Kraljevstvo Kristovo (na zemlji – N. Ž.) i najuže sjedinjenje s Bogom u molitvi, svetim sakramentima i dobrim djelima“. Domagojci su morali biti „božji pomagači u duhovnom preporodu pojedinaca, obitelji, zvanja, staleža, župa, naroda“.

Ispod domagojske okružnice Katoličke akcije bili su potpisani „uzoriti monsinjori“: dr Josip Lončarić, dr Stjepan Bakšić, dr Vjekoslav Vagner, kao i Krešimir Pečnjak, dr Pavao Lončar, dr Dragutin Hren, dr Mijo Selec, dr Franjo Grundler i dr Nikola Kolarek. Za „Hrvatski katolički Seniorat – Domagoj“ bili su zaduženi Petar Grgec i dr Stjepan Podolšak; za „Hrvatsko katoličko Starješinstvo – Domagojki“ dr Božena Deželić i prof. Ruža B(r)unčić; za „Katoličku đaćku Ligu – Domagoj“ studenti Ivo Bogdan, Ivo Bojanovski; za „Katoličku ligu učenica – Domagoj“ studenti Zlata Dupin i Katica Maržić; za „Hrvatsko katoličko društvo akademičara – Domagoj kandidati filozofije Tias Mortidia i Dragutin Grganić; za „Hrvatsko katoličko društvo akademičarki – Domagoj“ Anka Alić kandidat agronomije i Karmela Gracin, student filozofije; za „Omladinski savez – Domagoj“ dr Ferdo Fuks i Stjepan Hrastovec, student prava; za „Katoličke muževe“ dr Stjepan Markulin i dr Velimir Deželić, sin; za „Katoličke žene Julijana pl. Halper-Sigetska i dr Marija Ljubić, liječnica.

Dolaskom Stepinca na čelo Katoličke akcije počele su kadrovske turbulencije u vodstvu Katoličke akcije. *Hrvatski list* od 18. ožujka 1936. objavio je vijest da je prvi predsjednik reorganizirane Katoličke akcije zagrebačke nadbiskupije, vođa križara dr Ivo Protulipac, predao ostavku „na časti“ predsjednika Katoličke akcije. U obrazloženju svoje ostavke naveo je da ne može dalje „obnašati ovu tešku dužnost, jer mu je onemogućeno da oživotvori ondašnji Program, koji je 31. siječnja 1936. sporazumno sa nadbiskupom koadjutorom drom Stepincem izradio, a kojega je oživotvorenje stavljeno njemu u dužnost, kada je imenovan predsjednikom“. Kao što je poznato, u tadašnjem programu

naročito je bila naglašena depolitizacija hrvatskog katoličkog pokreta putem Katoličke akcije. Za novog predsjednika trebalo je biti imenovan profesor Petar Grgec, poznati katolički radnik iz grupe seniora Hrvatskog katoličkog akademskog društva „Domagoj“ i saradnik *Hrvatske straže*.

Za depolitizaciju rimokatoličkog djelovanja bio je i nadbiskup sarajevski dr Ivan Šarić, koji je istupao protiv nekadašnje „političke grane“ rimokatolicizma. U tom smislu Šarić je govorio, u prisustvu narodnog zastupnika dr Juraja Šuteja, na proslavi sv. Josipa u „Napretkovom konviktu“, koji je slavio „blagdan svog kućnog patrona – sv. Josipa“. Šarić se prvenstveno obrusio na „neprijateljsku štampu“: „Nama neprijateljska štampa izmišlja u poslednje vreme kojekakve intrige o tobožnjoj neslozi između naroda i katoličkog svećenstva, naime između političkih vođa i klera. Iz toga se najbolje vidi da bi stanoviti krugovi najradije gledali da između Hrvata postoji razdor. Izmislili su i nekakvu **klerikalno-frankovačku frontu**. Suvišno je takove izmišljotine opovrgavati, jer kad bi se na sve izmišljotine osvrtni gubili bismo naše narodne energije u uzaludnu stvar. Ja uvjeravam naše protivnike da hrvatska Katolička akcija nikada neće zaći u politiku, jer je Katolička akcija baš i osnovana zato da svakoga postavi na svoje mjesto: svećenika u crkvu katoličku, a svjetovnjaka na čelo narodne politike (pojavljuje se iznenađujući „liberalizam“(!?) Šarićev – N. Ž.). To je bila misao i želja pape Pija XI kada je oživotvorio Katoličku akciju..., koja ostvaruje veliku devizu hrvatskog apostola Starčevića, koji je rekao 'Bog i Hrvati!', misleći pri tome da će sreća Hrvata biti potpuna tek onda kada se ostvari i potpuna harmonija između naroda i svećenstva, koja je ostvarena zaslugom naših velikana, Ante Starčevića i Stjepana Radića“.⁷⁷ Prisutni su burno aklamirali nadbiskupu Šariću, a na govoru mu se zahvalio upravitelj konvikta dr Dragan Čelik. Poslije je priređena akademija koja je završena pjevanjem „Lijepe naše“.

Polemika o značaju Katoličke akcije povela se između liberalne i klerikalne štampe, a naročito unutar korpusa rimokatoličke štampe. Tako se između dva rimokatolička glasila, *Hrvatske straže* i đakovačke *Hrvatske obrane*, povela opširna polemika o samom značaju Katoličke akcije. U polemici su iznesena dva, u osnovi različita gledišta o temeljnim narodnim pitanjima u vezi sa djelovanjem Katoličke akcije i preko nje cijele Rimokatoličke crkve. Zagrebački *Obzor* se u ovoj polemici stavio na stranu *Hrvatske straže*, ističući da „pisanje *Hrvatske obrane* začuđuje: „Kad čovjek ne bi pročitao u njenim stupcima ono što je napisano o Katoličkoj akciji i njenom **odnosu prema hrvatstvu**, ne bi vjerovao da se što takovog može priopćiti u jednom katoličkom listu, koji i u naslovu ima oznaku 'hrvatski'“. Prema *Obzoru*, *Hrvatska obrana* je stala na nekakvo internacionalno stanovište, jer se ona veoma žestoko protivi da se „uopće na priredbama Katoličke akcije nastupa hrvatski i drže govori u hrvatskom duhu“.⁷⁸

Hrvatska obrana se naročito bunila zato što je na proslavi Katoličke akcije u Zagrebu spomenuto nekoliko puta hrvatsko ime, a osobito je zamjerala što

⁷⁷ „Nadbiskup dr Ivan Šarić o Katoličkoj akciji“, *Hrvatski list*, 20. ožujak 1936.

⁷⁸ *Obzor*, 12. ožujak 1936.

su pojedini govornici isticali Starčevićovo geslo „Bog i Hrvati“ i „Vjera u Boga i seljačka sloga“, „premda su oni (tj. govornici – N. Ž.) to učinili da pokažu kako su i Starčević i Radić bili dobri vjernici“ (jer su bili optuživani za vjerski liberalizam i antiklerikalizam – N. Ž.). Na čuđenje prisutnih katoličkih „domoljuba“ *Hrvatska obrana* je tvrdila da se „takovi **nacionalni govori drže na proslavi Lijepe naše, a ne na zborovanju Katoličke akcije!**“

Obzor je time bio šokiran ističući da je „ovakovo shvaćanje“ uloge Rimokatoličke crkve u javnom životu „ubitačno u današnjim prilikama, upravo za dobro shvaćene interese crkve“: „Kad bi se Crkva suglasila s ovakvim shvaćanjem, značilo bi da se ona najmanje interesira za narodnu i političku sudbinu Hrvata. Takovo stanovište katoličke crkve prema našim narodnim i političkim pitanjima konveniralo bi svim onim elementima koji hoće da što više oslabi utjecaj crkve u javnom životu i da spriječe ostvarenje opravdanih zahtjeva Hrvata, kao i onih krugova koji rade da stvore sukob između crkve i naroda. Shvaćanje đakovačkog tjednika o ulozi katoličke crkve u našem javnom životu moglo je niknuti u glavi samo onog koji ne shvaća da je crkva vezana s narodom i da internacionalizam katoličke crkve ne znači i ne može značiti da je ona izvan naroda“.⁷⁹

Novinar *Obzora* je smatrao da je zato *Hrvatska straža* opravdano reagirala na takvo pisanje i konstatala da je ono u „diametralnoj protimbi“ s hrvatskom orijentacijom Katoličke akcije u zagrebačkoj nadbiskupiji. U tom smislu istakla je da je pisanje *Hrvatske obrane* sa katoličkog gledišta apsolutno neispravno, a sa nacionalnog potpuno štetno i ubitačno, pa postavlja pitanje: „**Da li ovakovo pisanje neće izrabiti protivnici katolicizma, u prvom redu masoni, kao dokaz da su katolici po sebi anacionalni**“. Anonimni novinar smatra da bi za Rimokatoličku crkvu bila još štetnija reakcija kad bi se njena hijerarhija slučajno saglasila sa takvim shvatanjem *Hrvatske obrane*: „Jer masoni su ionako protivnici katoličke crkve i uopće javnog djelovanja katoličke crkve“. *Hrvatska javnost*, ističe novinar, poštuje svoju crkvu koja je u javnom životu pokazala da je sa narodom i da predano pomaže njegovu borbu za ostvarenje opravdanih narodnih i političkih zahtjeva. Po *Obzoru*, „treba se duboko čuditi da *Hrvatska obrana* ne vodi računa o ovom raspoloženju naroda i još više o nepobitnoj činjenici da je iskustvo pokazalo da ne može biti crkvi dobro ako nije narodu, a narod da je slabiji ako je oslabljena crkva“.

Obzor zaključuje da izgleda kao da je pisac članka u *Hrvatskoj obrani* prespavao 20 godina. Njegovo mišljenje utoliko više iznenađuje javnost kad se zna da su smjernice Katoličke akcije određene pozitivnim **direktivama zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca**, „koji svakom prilikom **upozorava vjernike na dužnost prema Domovini i Hrvatskom narodu**“. Navodi se da je Stepinac „prošlih dana“ u svom govoru u Križevcima dao simboličku sliku o dužnosti svećenika, kad je naglasio da se u ljubavi prema svom narodu i crkvi ne da ni od koga na svijetu nadvisiti. To bi sve, po *Obzoru*, trebalo biti poznato *Hrvatskoj obrani* kao „službenom katoličkom tjedniku, a trebalo bi joj biti poz-

⁷⁹ Isto.

nato i to da ni najviša crkvena hijerarhija u Vatikanu ne traži da Katolička akcija bude anacionalna. Da se ona desinteresira za narodne interese naroda u kojem djeluje i čiji članovi tvore njene redove“.

Po shvaćanju *Hrvatske obrane*, **Hrvat-katolik kad postane član Katoličke akcije, trebalo bi prestati biti Hrvat**, a posebno da se bavi narodnim i političkim pitanjima i potrebama. *Hrvatska straža* je podsjećala „ispravno“ na govor prof. Klemensa Jendrzejevskog koji je na predavanju slovenskih katoličkih akademičara rekao da nije kršćanski ideal da se odgoji i stvori takav tip čovjeka koji ne bi bio ni Poljak, ni Hrvat, već samo kršćanin. Na kraju je *Hrvatska obrana*, kao đakovački katolički tjednik, morala imati na umu i misli i djelovanje Štrosmajera, koji „nikad nije lučio crkvu od naroda, niti je ikad pomislio da bi katolička crkva u Hrvatskoj trebala biti internacionalna...“. Za *Obzor* je utješna pojava da je shvaćanje *Hrvatske obrane* usamljena pojava i da je ono odmah naišlo na žestoku i opravdanu reakciju u samim katoličkim redovima, te da je „u protimbi sa smjernicama i radom crkvene hijerarhije“.⁸⁰

Stepincu je, dakle, odmah dato vodstvo Katoličke akcije za zagrebačku nadbiskupiju, koja je, „po zastranim načelima rimskog pape“, imala da „**propagira katolički život na svim linijama privatnog i javnog života katoličkih vjernika**“. Ona je bila „savez, centrala i direktorat svih religioznih organizacija i udruženja“, a vodila je „stare društvene religiozne organizacije i brinula se za osnivanje novih“. Pod Stepinčevim nadzorom Katolička akcija se brinula za organizaciju euharističkih kongresa („kongresa lijepje ljubavi“), sastanaka i ostalih euharističkih manifestacija na području zagrebačke dijeceze. Tako je Stepinac na zborovanju izaslanika Hrvatske katoličke seljačke omladine (SKOM) održao govor, na koji se, s obzirom na „naše političke i javne prilike“, posebno osvrnuo *Obzor* od 28. oktobra 1936: „Zagrebački nadbiskup organizira u posljednje vrijeme u Krilu Katoličke akcije razne ogranke, kao što su seljačke, građanske i radničke omladine, muške i ženske. Prema pravilima tih ogranaka, sav je njihov rad izvan politički i izvan stranački. Kako ista pravila kažu, ti ogranci moraju raditi jedino na širenju moralnih zasada, koje naučava katolička vjera. Unatoč tih jasnih odredaba pravila spomenutih ogranaka, u nekim krugovima gleda se s nepovjerenjem na osnivanje tih organizacija i na njihov rad. Neki crkveni velikodostojnici pak, kao sarajevski nadbiskup dr Šarić, nijesu dozvolili da se na njihovom teritoriju osnivaju takvi ogranci, a posebno Skom. Međutim, treba lučiti pobude ovih crkvenih velikodostojnika od onih drugih pojedinaca i krugova, koji su protiv osnivanja i rada tih ogranaka. **Sarajevski nadbiskup** smatra da je na teritoriji njegove nadbiskupije **dovoljna organizacija križara**, te da ne treba osnivati nove katoličke organizacije, koje bi mogle narušiti kompaktnost hrvatskih narodnih redova u Bosni. Ova je pobuda sigurno hvale vrijedna, jer ništa nam u Bosni nije toliko potrebno, koliko kompaktnost naših narodnih redova. Međutim, bi bilo svakako potrebno i za interese crkve i za interese našeg naroda, da i crkvena hijerarhija i u ovim pitanjima bude složna. Hrvatske se javnosti ne može dobro dojmiti, ako se crkvena hijerarhija u

⁸⁰ *Obzor*, 12. ožujak 1936.

ovakovim pitanjima ne slaže i pojedini katolički organi polemitiraju o tome, iznoseći različita gledišta. Crkvene i političke prilike u pojedinim našim krajevima nisu iste, pa zato ono što može biti dobro u Banovini, ne mora biti oportuno u Bosni ili negdje drugdje...“⁸¹

Drugačije je bilo, kako piše *Obzor*, sa stanovištem drugih pojedinaca i faktora, koji su protiv osnivanja ovih ogranaka i Katoličke akcije uopće: „Možda među ovim faktorima ima i ljudi koji, neupućeni, misle da bi se zaista Katolička akcija mogla pretvoriti u neku političko-stranačku akciju, koja bi ugrozila kompaktnost narodnih redova. No svakako je daleko veći broj onih koji sumljive ovu akciju namjerno, premda znaju da je to strogo izvan politička i iznad stranačka organizacija. To su u prvom redu marksisti raznih nijansi, a zatim svi oni koji, bilo zbog kojeg razloga ne gledaju dobrim okom suradnju crkve s narodom u njegovoj borbi. Oni pripisuju crkvi političke i druge namjere. Činjenica je da su predstavnici nekadaše Hrvatske pučke stranke opetovano, kategorički i javno izjavili da nema ni govora o njenoj uspostavi, te da oni priznavaju političko vodstvo dra Mačeka i rade u okviru Hrvatskog narodnog pokreta za ostvarenje naših narodnih zahtjeva. I nigdje nema znaka da bi oni radili na osnivanju bilo kakove političke ili stranačke grupe, ili da vode bilo kakovu političku akciju, Zna se da je dr Laza Marković (radikalski političar), kad je svojedobno učinio javnu jednu ponudu u tom pravcu, dobio negativan odgovor i da je tada od predstavnika nekadašnje Hrvatske pučke stranke otvoreno izjavljeno da osuđuju najoštrije svaku akciju, koja ne bi bila u skladu sa odlukama i ciljevima hrvatskog političkog vodstva“⁸².

Obzor je dalje isticao da je „sada došla i kategorična izjava nadbiskupa koadjutora dra Stepinca“, koji je demantovao da su Katolička akcija i njeni ogranci protivni Hrvatskom narodnom pokretu, (pa) zaključuje da sada **niko neće moći tvrditi da je Katolička akcija uperena protiv kompaktnosti Hrvatskog narodnog pokreta**. Oni su uvjereni da je riječ nadbiskupa-koadjutora mjerodavna i da će Katolička crkva, „kao i do sada, pomagati borbu našeg naroda za ostvarenje njegovih narodnih i političkih zahtjeva“. *Obzor* se slaže u tome da Katolička crkva ne smije da stoji „prekrštenih ruku na kulturnom i socijalnom polju“, te da ona može „da zastupa načela i dogme svog nauka“. Dakle, Katolička crkva je u potpunosti prihvatila narodne i političke zahtjeve vodstva Hrvatskog narodnog pokreta.

Stepinčevi i Šarićevi Križari 1934–1937.

Križarima nije bio dozvoljen rad u periodu diktature kralja Aleksandra, ali su slobodno djelovali u namjesničkom režimu kneza Pavla i vlade Milana Stojadinovića. Križarska bratstva i sestrinstva obavljala su aktivnost i mimo zakonske zabrane (do 1936), ističući hrvatski nacionalni ekskluzivizam, izraženi separatizam, srbofobiju i antijugoslavenstvo. Sa slobodnijim radom u namjesni-

⁸¹ *Obzor*, 28. listopada 1936.

⁸² „Katolička akcija i Hrvatski narodni pokret“, *Obzor*, 28. listopada 1937.

čkom periodu društvo se omasovilo, pa je 1938. brojalo 540 muških križarskih društava sa 30.000 članova, te 452 ženska društva sa 18.935 članica.⁸³

Osnivač Križara dr Ivo Protulipac tjesno je sarađivao sa nadbiskupom-koadjutorom Stepincem, koji je bio tajna pogonska snaga križarskih bratstava i sestinstava. Protulipac je zajedno sa Stepincem često učestvovao na brojnim katoličkim proslavama. Jedna od njih bila je proslava Papinskog dana u Zagrebu 16. februara 1936, na inicijativu Katoličke akcije u Zagrebačkom zboru, a pod predsjedavanjem dr Protulipca koji je održao slijedeći govor: „Rad na izgradnji čudorednih (moralnih – N. Ž.) osnova narodnoga života i uklanjanju svih smetnja koje su na putu zdravoj izgradnji narodnog života na zakonima Božjima i zakonima kršćanske ljubavi, je posao koji spada u dužnost najboljim sinovima hrvatskog naroda. Kada sve to znamo, onda će nam biti jasno, da **kod nas Hrvata neće više biti moguće ni tzv. politički klerikalizam, stvaranje tzv. katoličkih stranaka za odbranu vjere.** Taj import iz Slovenije (misli na klerikalnu Slovensku ljudsku stranku – N. Ž.) nije za nas i krivo računaju u Ljubljani i Beogradu misle, da bi se na ovaj konto u Hrvatskoj moglo što ušćariti. Isto tako, kako ćemo se kao lavovi boriti za vjeru našu, koja nas povezuje s Bogom i utvrđuje zdrave temelje narodnom životu, borit ćemo se iz sve snage protiv pojava da se na račun vjere stvara stranačka politika. Širine katolicizma i crkve naše neka su otvorene za sve koji su dobre volje, jer ne može biti privilegovanih niti se katolička djelatnost smije vezati za koterijske pojave i monopole. Svi su nam dragi, svi dobro došli, koji u životu, štampi, kulturnoj djelatnosti, socijalnom životu žele što doprinijeti za produbljenje duhovnog opedjeljenja hrvatskog naroda“.

Protulipac je na kraju govora pohvalio „našeg mladog Nadbiskupa“ koji je, „nasljedujući djelo svoga predšasnika a današnjeg jubilarca“ (Bauera), dao u tom pogledu „odriješite direktive da neće dopustiti da se u ime katolicizma stvara stranačka politika, a zove sve kojima je do dobra i napretka hrvatskog naroda, da pomogne veliko djelo duhovne izgradnje“.⁸⁴

Vođa Velikog križarskog bratstva dr Ivo Protulipac je bio glavni govornik na križarskoj akademiji u Sarajevu 25. oktobra 1936. godine. Ključnu potporu za razvoj križarstva u Sarajevu i BiH imao je u nadbiskupu Ivanu Šariću, „starom prijatelju i branitelju velikog dijela hrvatske katoličke omladine“ u Sarajevu. U svom govoru Protulipac je ultimativnim tonom zapovjedio da sa križarstvom treba „odmah početi, ni časa ne čekati!, borbe se ne bojati!“. Prema njegovim direktivama zadatak sarajevskih križara trebalo se sastojati u obradi duše omladine kako bi se stvorila nova generacija hrvatske mladeži. Pred sarajevska mlada pokoljenja Protulipac je došao sa „lako pristupačnom naukom“: „Hoćemo da Hrvatsku preporodi Božji zakon, staro hrvatsko poštenje i društvena pravda. Hoćemo Hrvate po duhu i srcu, one i onakve kakvi su bili Hrvati Petra Krešimira, Nikole Jurišića i Nikole Zrinjskog, kada se čitav život našeg

⁸³ *Nedjelja*, Sarajevo, br. 35, 25. rujan 1938.

⁸⁴ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Savske banovine Kostrenčić – M. Stojadinoviću, 19. februar 1936.

naroda osnivaio na moralnim snagama vjere naše..., a krunu svega činila je beskompromisna, ničim potkupljiva, neograničena ljubav prema svetoj grudi djevdovskoj i domovini našoj“.⁸⁵

Legalizacija rada Križara u namjesničkom periodu

Vežano za izmjenu i dopunu Pravila iz 1930. godine koadjutor Stepinac je uputio svoje mišljenje i predloge u kom pravcu bi izmjene trebale ići. U pismu upućenom Ministarstvu pravde – vjersko odeljenje, Stepinac je kratko napomenuo da nema bitnih razlika u prijašnjim i sadašnjim pravilima križara, pa u tom smislu zapisuje slijedeće: „Svrha ostaje ista i područje njihova djelovanja je područje Katoličke akcije. Umjesto same križarske značke, koja je do sada bila u običaju, dopušta se članstvu posebno odijelo prigodom raznih njihovih priredbi. Glavni razlog tome jest činjenica da je danas među omladinom po čitavoj državi počeo zauzimati opasne dimenzije komunizam“.⁸⁶

Pred državom Stepinac je odjednom u prvi plan postavio opasnost od komunizma, koji u to vreme nije predstavljao optimalnu opasnost po crkvu i državu jer nije bio omasovljen (svega nekoliko hiljada pripadnika KPJ). Stvarna opasnost za crkvu je bio zapadni liberalizam (laicizam i antiklerikalizam) protiv kojeg nije bilo „uputno“ javno dizati glas jer je jugoslavenska država bila bastion i glavni sljedbenik ideologije građanskog liberalizma. Stepinac je znao da bi otvorenim napadima na državni liberalizam crkva bila dovedena u nezavidan položaj, kao u vreme radikalnog liberalizma u doba šestojanuarske diktature. Zato su isticane „opasne dimenzije komunizma“, koje su u suštini bile skromnih razmjera. Katolička crkva je zbog tzv. komunističke opasnosti tobože „nastojala da upotrebi svako dopušteno sredstvo da mladež spasi od komunističke naježde, privežujući je uz crkvu“. Za pridobijanje omladine za crkvu bio je važan „kakav vanjski znak, kao što je na pr. njihovo posebno odijelo, vjerski barjak i slično:“

Po Stepincu, država je sama sebi nanijela „ne malu štetu“ raspuštanjem „izvršne katoličko prosvjetne organizacije i ne dopušta ni danas njihova osnivanja“ (mislio je na Orlove), pa je na taj način „katoličkoj omladini oduzeta svaka mogućnost da javno naglašuje svoje uvjerenje“. „Nužna posljedica“ takve državne zabrane bila je ta, kako je tumačio Stepinac, „da je jedan dio mladeži, koji bi se mogao vrlo lako pomoću katoličke prosvjetno-gimnastičke djelatnosti spasiti od komunizma i drugih razornih pokreta, zaplovio danas komunističkim vodama na veliku štetu Crkve, ali još veću štetu države“. Opet je Stepinac, lukavo jezuitski, kao glavnu opasnost za Rimsku crkvu, ali i državu, isticao razorni komunizam koji je tridesetih godina ipak bio minorna pojava u Jugoslaviji u odnosu na glavnog protivnika – Vatikan i katolicizam, to jest na „radikalni liberalizam i antiklerikalizam“.⁸⁷

⁸⁵ *Katolički tjednik*, Sarajevo, 1. studeni 1936.

⁸⁶ Predsjedništvo Biskupskih konferencija – Ministarstvu pravde, versko odeljenje/XIII, 10. mart 1936.

⁸⁷ Isto.

Velikohrvatsku nacionalnu euforiju naročito je dizao krčki biskup, Slovenac Josip Srebrnič, koji je bio poznat po svojim antiliberalnim istupima protiv jugoslavenskih Sokola. Posebno se istakao prilikom blagoslova zastave „Križara“ u Novalji na Pagu 25. avgust 1935. godine. U crkvenoj propovijedi Srebrnič je naveo da je i on, kao i mnogi župnici i kapelani, zbog propovjedanja kršćanskog morala i vjere suđen na zatvor i globu. Poslije mise Križari su otpratili Srebrniča do župnog stana, uz klicanje papi, Mačeku, hrvatskom regentu i Stepincu, dok je on njima uzvratio „Živjeli Novaljčani – Hrvati“, „Živjela Hrvatska“.

U decembru 1936. MUP Kraljevine Jugoslavije (na čelu sa rimokatoličkim klerikalcem „paterom“ Korošecom) razaslao je cirkular na sve banske uprave u zemlji kojim se daju „principijelna uputstva za suzbijanje komunističke propagande u zemlji“. Država je upozoravala samo na komunističku propagandu (koja bi doprinjela omasovljenju komunizma), ali ne i na komunističku opasnost (koja bi uslijedila od organizovanog masovnog komunističkog pokreta). I nadbiskup Bauer isto kao i nadbiskup-koadjutor veliča ulogu crkve u „suzbijanju komunizma“, što su po njemu „priznavale i državna i banska vlast“. Zbog te činjenice Baueru nije bilo jasno zašto država i dalje sabotira rad Rimske crkve, pošto Ministarstvo prosvjete „i dan danas brani ulaz u školu vjerskim časopisima“, dok se komunističko-socijalistička propaganda i dalje vrši preko štampe, koja je najopasnija: „Mnogo opasnija propaganda komunizma provodi se štampom, brošurama, knjigama, časopisima izd. A od te štampe najopasnija je baš ona koja ne propagira direktno komunizam, nego ona koja tiho, neprimjetno piše tako, da nesvjesno prevede čitaoca iz redova mirnih građana u opasne komunističke redove. Zato i crkva polaže najveću važnost baš na vjerske časopise da preko njih tiho i neosjetno spasi omladinu od zaraze komunizma i prema tome od propasti. I sad evo doživljavamo anomaliju: dok jedno Ministarstvo iste države i sve banske vlasti upravo mole Crkvu da pritekne u pomoć u suzbijanju komunizma, s druge strane vidimo kako Ministarstvo prosvete (liberal Dobrivoje Stošović) brani najjačem oružju protiv komunizma, tj. katoličkim vjerskim časopisima, ulaz u školu odnosno širenje među omladinom, dok istodobno dozvoljava ulaz u školu koje kakvoj štampi sumnjive sadržine“.⁸⁸

Pošto je crkva izuzetno „brinula“ o ugroženoj mladeži, koju „nije smjela napustiti“, to se ona morala služiti sredstvima koja su joj „sada na raspolaganju“, pa radi toga stavlja u prvi plan „ovu neznatnu izmjenu Pravila Križara“. Zato je Predsjedništvo biskupske konferencije umolilo Ministarstvo pravde „da izvoli to uzeti do znanja“. Nadbiskup Stepinac je ponovo istakao da u promjenjenim Pravilima nema nikakve bitne izmjene, „jer svrha i cilj Križara ostaje isti kao u Pravilima što ih je Ministarstvo pravde usvojilo dne 16. aprila 1930, br. 36268“.

Stepinac je na izmjenu pravila o Križarima ponovo skrenuo pažnju Stojadinoviću predstavkom od 2. juna 1937. godine. Podsjetio ga je na činjenicu da se već preko godinu dana kod ministra pravde nalaze pravila vjerskog udruženja

⁸⁸ AJ, 37-5-93, Nadbiskup Bauer u ime PBK – ministru prosvete Dobrivoju Stošoviću, 9. januar 1937.

Križari. Naglasio je da nije tražio da Ministarstvo pravde ta pravila odobri, već ih je Ministarstvu stavio samo „do znanja“, jer po Stepincu Križari kao crkvena društva „i ne spadaju pod odobrenje državnih vlasti“. Kritikovao je Ministarstvo pravde što pravila „ne uzme k znanju“, već ih šalje ministru unutrašnjih poslova, a ovaj ministru pravde: „I dok tako pravila putuju od ministarstva do ministarstva, policija u Zagrebu brani Križarima služenje sa društvenim odijelom, koje je u pravilima predviđeno. Naravno da time nastaju krajnje neugodnosti i napetosti. A sve što se radi protivno je zakonu. Ministar pravde morao je po meni poslana pravila na uvid uzeti na znanje i stvar bi bila svršena... Molim stoga da biste odredili da se u ministarstvu Pravde to pitanje riješi tako, da pravila budu uzeta k znanju“. Stepinac se nadao da će Stojadinovićevom intervencijom navedena pitanja biti povoljno riješena.⁸⁹

„Nova“ Stepinčeva Katolička akcija 1936.

Na „čistu“ Katoličku akciju podsjetio nas je 2001. prof. Marko Ručnov, citirajući manje poznatu knjigu Bonifacija Perovića *Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene* (Rim, 1976). Ručnov ističe da je vrlo malo poznata historijska činjenica da je Stepinac 1936. reformisao i nadgradio Katoličku akciju i ujedinio u „Čistu Katoličku akciju“, čiju je djelatnost vezao za terorističku djelatnost ustaške emigracije oko Pavelića.⁹⁰ Čak će Stepinčeva ČKA biti jedina dozvoljena organizacija partnerskog tipa koja će odigrati glavnu ulogu oko preuzimanja vlasti u Zagrebu 10. aprila i stvoriti prvo jezgro oružanih formacija pre nego što je Pavelić „saznao“ da je izabran za poglavnika. Po Ručnovu, neosporno je da je Stepinčeva ČKA bila osnova koja će iznjedrili vojne i društvene sile (objedinjene ustaškim pokretom) koje će NDH održavati kao čistu katoličku diktaturu kleronacionalističke provenijencije.⁹¹

Akademik Milorad Ekmečić je takođe bio uvjeren da je najznačajnija klerikalna organizacija u Hrvatskoj bila 'nova katolička akcija', koju je od 1936. stvarao nadbiskup Stepinac. To je, po njemu, bilo u skladu sa držanjem Rimske kurije i dvojice papa – Pija XI i Pija XII. Postojanje te „nove“ Katoličke akcije, po Ekmečiću, „otkrio“ je jedan od istaknutih vođa hrvatskog katoličkog pokreta, franjevački provincijal u Dubrovniku Bonifacije Perović. Naime, u svojim *Uspomenama* iz 1976. pisao je da je katolički svijet uzdrman velikim zbivanjima. Po njemu, „Mahničevo doba (poslije osnivanja Katoličkog pokreta početkom vijeka – N. Ž.) radikalizma je već minulo, naše su oči bile uprte na opasnosti sa Istoka, sve agresivnijega, najprije od hegemonije Srba, a posljednjih godina i od strahovlade komunista. Političke stranke su nestale, ostao je samo naro-

⁸⁹ AJ, 37-5-93, nadbiskup Stepinac – M. Stojadinoviću, 2. juni 1937.

⁹⁰ Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, knj. I, Beograd 2001.

⁹¹ Antoni Rhodes, *The Vatican in the age of the Dictators*, London 1973. U vezi sa stvaranjem prvih ustaških grupa od strane ČKA, Stepinac je 27. septembra 1942. na Kaptolu otkrio neku vrstu spomen-ploče koja svjedoči da su pod zaštitom biskupske konferencije formirane prve borbene ustaške grupe (mimo Mačekove Zaštite...). Vladimir Umeljčić, *Vreme okupacije i genocid u Jugoslaviji 1941–1945*, Los Angeles 1994.

dni front Hrvata okupljen oko seljačke stranke... Političko vodstvo seljačke stranke, međutim, sa razvojem političkih događaja sve manje je zadovoljavalo radikalne zahtjeve, osobito hrvatske mladeži, koja se zbog toga sve više priklanja revolucionarnim planovima Ante Pavelića u emigraciji“.⁹²

Emkečić je bio mišljenja da je Stepinac „potpuno napuštao držanje prema jugoslavenskoj državi nadbiskupa Bauera (iako je i Bauer u suštini nastupao ekstremno antijugoslavenski – N. Ž.). Još kao koadjutor Bauera, sa pravom nasljedstva na njegovo mjesto, Stepinac „se pregnuo“ da reformiše Katoličku akciju i usmjeri je u jednom programskom smjeru. Po Ekmečiću, historičari nisu znali da je od 1936. stvarao „čistu katoličku akciju“, jer je njeno istorijsko postojanje otkrio pomenuti Bonifacije Perović u svojim *Uspomenama*: „Niko od naučnika, pa ni sudija istražitelja (u sudskom postupku protiv Stepinca) nakon 1945. nije obavješten da je takva Katolička akcija postojala, sem što je na nekoliko stranica pomenuta u memoarima jednog od njenih vođa – Perovića, koji je do 1936. bio u Dubrovniku, kao jedan od vođa ogranka Katoličke akcije (Domagoja), a tada je došao u Zagreb, gdje je i dalje vršio sličnu funkciju“.⁹³

Mi smo upravo u ovom poglavlju o „Stepinčevoj“ Katoličkoj akciji, ali i u pomenutoj zajedničkoj knjizi sa akademikom Dimićem (koja uskoro izlazi iz štampe), otkrili nove momente u djelovanju Katoličke akcije. Oni se svode na jedinstveno djelovanje Domagoja i „stare“ Katoličke akcije, odnosno na ujedinjenje Domagoja (i tajnih Seniora), kao predvodnika nekadašnjeg Mahničevog Katoličkog pokreta s početka XX vijeka, sa Križarima i ostalim Stepinčevim organizacijama Katoličke akcije tokom 1935. i 1936. godine. Iako smo pregledali brojnu arhivu, dokumente crkvenog i svjetovnog porijekla, termin „čista Katolička akcija“ nismo otkrili (zapazili). Tek se sporadično pominje termin „nove“ Stepinčeve Katoličke akcije. Izgleda da je to bio terminološki izum fra Bonifacija Perovića.

Sjedinjenje političkog „domagojskog“ Katoličkog pokreta sa orlovskom („križarskom“) nepolitičkom Katoličkom akcijom

Katolička akcija u Stepinčevoj zagrebačkoj nadbiskupiji dijelila se na **Križarski tip** i **Domagojski tip**. Ban Savske banovine Marko Kostrenčić je isticao da se ova dva tipa, bez obzira na to koliko imali identične ciljeve, međusobno nisu uvijek trpili, i to iz ličnih i programskih razloga. Suprotni „domagojski“ dio Katoličke akcije bio je ogorčen jer je Stepinac „bez pitanja“ postavio za predsjednika dijecezanskog okružja Katoličke akcije advokata (laika) dr Ivu Protulipca, inače vođu Križara. U diktatorskom stilu Stepinac je namjeravao da „makne“ i tadašnjeg „duhovnika“ Katoličke akcije, prebendara Jesiha, na čije mjesto je postavio dr Beluhana, župnika sv. Marije (koga je već ranije predložio za kanonika Prvostolnog kaptola zagrebačkog). Svim tim Stepinčevim odlukama „domagojci“ (kao vođe nekadašnjeg Katoličkog pokreta s početka vijeka) našli su

⁹² B. Perović, *Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene*, Rim 1976.

⁹³ Odlomak iz progovora akademika Milorada Ekmečića, iz najnovijeg izdanja *Magnum crimena*, Beograd 2015.

se povređenima, jer su smatrali da im ta mjesta pripadaju kao starijima („seniorima“) i kao onima koji su do tada bili na čelu Katoličke akcije, ranijeg političkog Katoličkog pokreta. Nekolicina „domagojevaca“ je protestirala kod nadbiskupa Stepinca, ali uzalud. Kod njega su 11. marta 1936. tražili audijenciju župnik sv. Petra dr Lončarić (Stepinčev bivši profesor), prof. Ekonomske škole dr Ščetinec i kateheta dr Kolarić (Stepinčevi školski drugovi), ali su odbijeni. U drugoj, uspješnoj audijenciji prof. Lončarić je Stepincu predočio kako je postavljenjem dr Protulipca odbio od sebe u prvom redu „domagojce“ i visoku katoličku inteligenciju (svršene studente), kao i svećenstvo u provinciji, koje je pristajalo uz Domagoj (Seniore). Dr Lončarić je Stepincu otvoreno „prikazao“ kako se on (Stepinac) i onako nalazi u sukobu sa državnim vlastima, kako ga na Kaptolu (zagrebačkom) niko ne voli, i kako će svojim stalnim pogreškama odbiti od sebe i sve ostale katoličke radnike, te kako „time postaje nemoguć na nadbiskupskoj stolici“.

Nadbiskup-koadjutor Stepinac je dr Lončariću odgovorio da je postavio Protulipca za predsjednika Katoličke akcije iz političkih razloga, jer uživa puno povjerenje dr Mačeka. Na to su sva trojica pomenutih izaslanika opravdano konstatovali da je „prema tome Katolička akcija samo jedan dio Hrvatskog narodnog pokreta (koji je predvodio Maček – N. Ž.), što se po njima, protivilo principima Katoličke akcije“ (kako ih je Stepinac sam postavio), a prema kojima Katolička akcija ne smije biti stranački (politički) obilježena. Pritisnut od svog profesora i bivših školskih drugova Stepinac je otvoreno priznao da su u pravu, rekavši da mu je već svega dosta i da će se povući, i ako bude trebalo „poći u samostan“. Pomenuti izaslanici su dobili dojam da nadbiskup nije svoj gospodar i **da radi po instrukcijama isusovačkog provincijala – jezuite Jurića, s kojim se „dnevno savjetuje“**. Povjerljivi razgovor „izaslanika“ dospio je do direktora *Hrvatske straže* dr Janka Šimraka („kome su referisali o rezultatima svoje misije“), koji je potom i sam odlučio da se približi Vlatku Mačeku i čak stupi u njegovu Hrvatsku seljačku stranku. I zaista drugi dan, tj. 18. marta, „Šimrak je pošao dr Mačeku i sobom poveo prof. Grgeca, da mu se kao predstavnicima Domagoja poklone i zamole ga za prijem u stranku“. Ban Kostrenčić je izvjestio da ih je Maček vrlo ljubazno primio, upitavši ih šta od njega lično traže. Odgovorili su da za sebe ne traže ništa, ali da ga mole da njegova stranka (HSS) u svojem radu ne dira u Katoličku crkvu i u njene vjerske organizacije. Maček je obećao da crkvu „neće dirati“, dok se za organizacije nije izjasnio. Iz pitanja Mačeka „šta oni traže za sebe“, izaslanici su razumjeli da je Protulipac tražio za sebe jedno mjesto u samom vodstvu stranke. Maček im je izričito odobrio da smiju bez ikakva obzira u *Hrvatskoj straži* napadati vodstvo Hrvatske seljačke stranke, a naročito Rudolfa Hercega, „po čemu su zaključili da u stranci postoje dvije struje, kako se to u javnosti i pronosi“. Ban Kostrenčić je na kraju izvještaja zaključio da „upućeni u ove događaje vide da je time Katolička akcija u nadbiskupiji zagrebačkoj prestala da postoji kao nezavisna akcija, te da je podređena vodstvu dr Mačeka (Hrvatskom narodnom pokretu)“.⁹⁴ Zbog svega

⁹⁴ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, Ban Savske banovine M. Kostrenčić – ministru dvora Milanu Antiću, 16. mart 1935.

toga, svog nesigurnog položaja u početku biskupovanja, Stepinac se obraćao jezuitima za podršku.

Za jubilarnu proslavu 30-godišnjice Domagoja pontifikalnu sv. misu služio je nadbiskup-koadjutor Stepinac, a propovjedao je „najbolji hrvatski propovjednik“ dr Stjepan Bakšić. Tom prilikom blagoslovljena je „prekrasna zastava, jubilarni dar Domagoju“ od njegovih prijatelja. Svečana akademija priređena tim povodom održana je u Zagrebačkom zboru. Pored brojnih izaslanika kulturnih društava (Katoličke akcije) govorili su i nadbiskup-koadjutor i *rector magnificus* dr Edo Lovrić. Povodom 30-godišnjice rada najstarijeg hrvatskog sveučilišnog „svjetovnog društva“, pokroviteljstva se prihvatio i sam hrvatski metropolit dr Antun Bauer, kao i rektor dr Edo Lovrić. Proslava je ocijenjena kao „dostojna manifestacija misli katoličkoga preporoda hrvatskoga naroda, u kojem je Hrvatsko Katoličko Akademsko Društvo 'Domagoj' ne samo najstariji prvoborac, nego je ono i danas jedan od najistaknutijih radnika na tome području“. Centrala Katoličke akcije za nadbiskupiju zagrebačku pozvala je sva društva u Zagrebu da svojim sudjelovanjem „uzveličaju“ proslavu Domagoja. Prema članku *Hrvatske straže* za ovu proslavu „vladalo je živo zanimanje u svim redovima zagrebačke omladine, a osobito među hrvatskom akademskom omladinom“.⁹⁵

Ideolog Domagoja dr Mario Matulić, u cilju održanja i omasovljenja svoje akademske (studentske) organizacije, potezao je mitološke teze o Hrvatima kao istorijskom narodu, koji se izgrađivao kroz vjekove, pa zato „najveći izvori njegove snage, najprivlačniji primjeri za nasljedovanje, najslavniji uzori heroizma leže u njegovoj povijesti“, koja je „njegovo najveće blago, najjača poluga njegove snage...“. U članku o 30-godišnjem jubileju Domagoja dr Matulić nije zaboravio osnivača Hrvatskog katoličkog pokreta, Slovenca biskupa krčkog Antona Mahniča. On je naglašavao da je prvoborac i najjača organizacija tog pokreta Domagoj, koji je bio, u „povijesnom značenju“, „odgojilište i rasadište, škola svjetovnjačke katoličke inteligencije, žarište hrvatske katoličke misli u centru hrvatskog naroda, na jedinom hrvatskom sveučilištu (tj. u Zagrebu – N. Ž.)“. Po Matuliću Domagoj je bio „svijestan misijonar jednoga pokreta, kojemu je bila deviza i svrha, da njegovi članovi djeluju u javnom životu tako da sve svoje sile doprinesu za preporod Hrvatske i hrvatskoga naroda u Hristu“. Osnovna ideja Domagoja bila je, dakle, ideja katoličkog preporoda, ideja potpune vezanosti Hrvata za Vatikan i Rimsku crkvu.⁹⁶

Osnivanje novih i omasovljenje starih društava Katoličke akcije

U poslanici Episkopatu iz 1935. papa Pije XI je naložio da treba osnivati društva za posebne staleže, na primjer seljački, radnički, đački, izobraženih osoba, zanatlija: „Sve je to – kako obilno pokazuje iskustvo – apsolutno potrebno ako se hoće ono što Katoličku akciju združuje potpuno sa svojim ciljem, a to

⁹⁵ „Hrvatski Metropolit i Rector Magnificus pokrovitelji proslave Domagoja“, *Hrvatska straža*, 24. listopad 1937.

⁹⁶ „Dr Matulić o jubileju Domagoja“, *Hrvatska straža*, 28. studeni 1937.

je: svakoga učiniti apostolom Kristovim u društvenom krugu u kom ga je Gospod postavio“.⁹⁷

Stepinac je bespogovorno provodio papine naloge o osnivanju novih društava kako bi svakog Hrvata učinio „apostolom Kristovim“. Njegova hrvatska katolička akcija, prema proklamovanom svetom „socijalnom apostolatu“, nije zaboravljala hrvatsku radničku omladinu. Aktivnost se vršila po uzoru na belgijski „žosizam“ – „najsuvremeniji i najprodorniji tip Katoličke akcije“, koji je 1936. proslavio 10-godišnjicu opstanka, a u Francuskoj se „sprema da je jednako veličanstveno proslavi dojučer 1937. godine“. Po samom „priznanju komunističke“, ovaj pokret je već osvojio „dvije trećine muške i ženske belgijske omladine“. „Žosizam“ je u to vreme u Švicarskoj održavao prve kongrese, dok su se s tim pokretom „lijepo upoznale“ Austrija, Mađarska, Holandija i Poljska. Kako izvještava *Hrvatska straža* Hrvati su ga prihvatili nedavno, „nakon definitivnog uređenja hrvatske katoličke akcije po zagrebačkom preuzvišenom nadbiskupu koadjutoru dru Alojziju Stepincu“.⁹⁸

On je u proljeće 1936. odredio da se u „njegovoj, u najvećoj zagrebačkoj nadbiskupiji i muška i ženska radnička omladina počne organizirati u svoja posebna specijalizirana društva, dakle u hrvatske žosiste ili, kako ih je naš mladi socijalni ideolog i organizator O. dr Bonifacije Perović, nazvao hrvatski KROM (za mušku katoličku radničku omladinu) i KROMKA (za žensku katoličke radničku omladinu)“. Ujedno je „preuzvišeni nadbiskup“ imenovao pripadajuće duhovnike te predsjednika za nadbiskupsko okružje KROM-a (dr Jurja Ščetineca) i predsjednicu KROMKE dr Olgu Makuc, koji su se „odmah dali na posao“, te je već svršetkom aprila došlo do prvog okupljanja mladih radnica. Za početak radničkog djelovanja „uzet je tvornički dio Zavrtnice i Pešćenice, a prostorije su rado ustupili Oci franjevci u Vrbanićevoj ulici“. U radu se nije pošlo uobičajenim putem, tj da se nakon nekoliko početnih sastanaka osnuje i konstituirano društvo, već su „potpuno usvojene žosističke prokušane metode da se najprije u nekoliko mjeseci odgoji nekoliko 'pobornica' (les militans), a onda istom samo društvo“. Tako je osnovano prvo kromsko „Radno kolo“ (Cercle d' Etudes), u koje se prijavilo desetak mladih radnica raznih struka. Za uspješan rad „Radnog kola“ bilo je potrebno da okupi 5–15 članica, dok bi veći broj „samo ometao i kočio njegov rad“. Već na prvim nedjeljnim sastancima, koji su održavani kod Svetišta Majke Božje lurske u Vrbanićevoj ulici, vidjelo se da ideja KROMKE i kromske metode „pale“. *Hrvatska straža* ističe da se „ukazala potreba da se bez posebna razloga ne primaju nove članice, jer je njihov broj već prešao dozvoljeni maksimum“. Napominje se da je na njihovim nedjeljnim sastancima „potpuno tuđa ona ukočenost što se opaža u društvima, u kojima članstvo nijemo sluša predavača ili predavačicu: Kako sam spomenuo posvema su usvojene žosističke metode, a one pogađaju put do duše i srca svake članice, svraćaju joj pažnju na predmete i pitanja, koja su zbilja na njezinu dohvat i ona već nakon

⁹⁷ „Katolička akcija“, *Katolički list*, br. 48, 29. studeni 1936.

⁹⁸ „Hrvatska katolička akcija među radničkom omladinom – Hrvatska KROMKA i Hrvatski KROM“, *Hrvatska straža*, Zagreb, 1. siječnja 1937.

prvih sastanaka počne okolo sebe 'gledati', da onda 'sudi' i najposle stvara odluke što i kako da 'radi'. To je naime zadaća Radnoga Kola, da mladu radnicu nauči da je dovede do toga da dobro 'sudi', pa da onda dobro uzmogne i 'raditi'.⁹⁹

Zbog „dobre“ organiziranosti „Radnog kola“ „kršćanske“ djevojke su se sve više počele osjećati kao radnice za radničko pitanje, za stanje ženske radničke omladine. Druženje ih je sve više zbližavalo, pa se stvarao „pravi sestrinski odnošaj među pripadnicama raznih struka i nejednake naobrazbe“. „Ni državnoj činovnici, ni privatnoj namještenici sa velikom maturom, ni akademičarki (iz radničke obitelji) nije smetalo, one su se pače vrlo lijepo snašle s običnim tvorničkim radnicama, s kućnim pomoćnicama itd. Kod ovih se je posljednjih pače pokazao tako bistar razum, prirodni govornički dar i društveni smisao, da su one postale neke miljenice ostalih sestara iz Radničkog Kola. Sam po sebi je dolazio i smisao za organizacioni rad i propagandu (duh 'osvojenosti')“. Tako se, prema pisanju *Hrvatske straže*, poslije petomjesečnog rada „Radnog kola“ počelo misliti na osnivanje prvog društva, jer je svaka „pobornica“ pridobila po koju drugaricu, s kojom je već bila u vezi s obzirom na kromsku ideju i organizaciju. Na taj način je skoro svaka pobornica imala svoju „skupinu“ (ekipu) i počela vršiti ulogu njezine pročelnice („šef ekipe“). Tako je 22. studenog 1936. priređeno prvo mjesečno kromsko sijelo, takođe po žosističkim metodama.

Poslovi u skupini su bili podijeljeni na slijedeći način: „Jedna od pročelnica imala bi da se pobrine za što ljepši ukras dvorane u kromskom duhu; druga bi imala da se sastavi i umnoži pozive s programom, uz izradu velikog plakata; treća bi bila zadužena za govore poučno-odgojnog dijela sijela, četvrta za zabavni dio sijela, peta za glazbene točke i drugo. Sve zajedno su na sebe preuzele zadatak da osobno posjete članice svoje skupine (kandidatice za društvo), da im uruče pozive i da ih kod dolaska na sijelo sestrinski dočekaju, upoznaju s ostalim sestrama i do početka s njima ostanu u razgovoru. Nismo se iznenadili kad smo vidjeli da se je na sijelu okupilo oko 50 mladih radnica... Tako prva hrvatska KROMKA broji već danas 48 članica“. Bilo je predviđeno da se drugo sijelo održi „Na Tri Kralja“ i da se tom prilikom osnuje druga KROMKA. Prva KROMKA je imala odbor koji se mimo „Radnog kola“ (koje se sastajalo jednom nedjeljno) trebalo sastajati bar dva puta mjesečno. Ostale članice sastajale su se jednom mjesečno na društvenim sijelima.

Novinar *Straže* je na kraju izvjestio da je „u najnovije vrijeme“ formirano biskupsko Okružje KROMKE, koje se sastajalo dva puta mjesečno, i da su „oci franjevci“ u Vrbanićevoj ulici osnovali i prvo Radno kolo KROMA, za mlade radnike. Novinar je „akcijaški“ izvjestio da se mladi radnici marljivo i oduševljeno pripremaju, sastaju svaki tjedan „već dva mjeseca“, pa se očekivalo da će i oni za dva mjeseca osnovati prvu organizaciju hrvatskog KROMA, koju će sami, uz svog duhovnika, biti u stanju da vode. Očekivalo se da će se takav tip društva brzo proširiti i na ostale dijelove Zagreba, jer će i muška i ženska radnička

⁹⁹ Novinar je u „zanosu“ zapisao: „Pobornici žosističkih metoda rada garantiraju najveću živahnost na sastancima Radnog Kola. Tako je i kod nas bilo. Redovito je tako živo, da nikada nismo gotovi unutar određenog jednog sata, nego sastanak moramo redovito produljiti“ (*Hrvatska straža*, 1. siječnja 1937).

omladina „brzo uvidjeti da se tu radi o njihovim društvima, koja oni sačinjavaju, oni uz duhovnike vode, a zasnovana su da priteknu u pomoć vjerskim, moralnim i staleškim potrebama vrlo zapuštene, sebi prepuštene radničke omladine“.¹⁰⁰

Stepinčeva Katolička akcija je organizovala slavljenje „Dana katoličke obnove“ prigodom 10-godišnjice „pobjedonosne borbe“ sa starokatolicima, u Stenjevcu 22. novembra 1936. godine. Pontifikalnu svetu misu služio je sam nadbiskup-koadjutor Stepinac, a propovjedao je monsinjor dr Stjepan Bakšić. Na „zborovanju“ su govorili učitelj Klemen, L. Perinić i P. Grgec. Uz domaća društva Katoličke akcije prisustvovala su i „neka društva muževa i žena iz Zagreba.“¹⁰¹ Katolički list je zadovoljno izvjestio da su nova društva Katoličke akcije osnovana u Završju Netretičkom (muževi i mladići), Klanjecu (kat. mladići), Rečici (žene) i Remetinecu (muževi).

Pod vodstvom Stepinca, „Hrvatska katolička akcija prodire na sve strane“. Pod takvim naslovom *Hrvatska straža* od 14. veljače 1937. objavljuje članak o osnivanju novih društava, tečajeva i o provođenju duhovnih vježbi na području zagrebačke nadbiskupije. Navodi se osnivanje novih društava „Hrvatska katolička žena“ u Šestinama, u selu Volavlju kod Petrovine i u samoj Petrovini. Pominje se dječija priredba „Okružja katoličkih žena“, održana u Jeronimskoj dvorani u Zagrebu. Pjevane su pjesme „Mala Marija“, zatim „Mlada sam Hrvatica“, koju je uz pratnju malog orkestra izvelo 12 učenica osnovne škole. Priredba je završena „vrlo uspjelom živom slikom 'Rođenje Isusovo'“ u izvođenju 40 osoba. Čitav program izvela su djeca iz porodica koje su većinom organizirane u društvima Katoličke akcije. Priredbi su prisustvovali nadbiskup-koadjutor Alojzije Stepinac i mnogo drugih „odličnika“. U članku lista *Obzor* se navodi i karitativni rad „Hrvatskih katoličkih žena“ u župi sv. Blaža, kada su darivana siromašna djeca, kao i veliki broj siromaha. Opisuje se vrlo intenzivan rad u „pokrajini“ okružja zagrebačkog, u kojoj je društvo Hrvatskih katoličkih žena osnovano u Dugom Selu i potom u Velikoj Gorici. Izaslanice okružja gđe Svoboda i Babić „oduševile su“ prisutne u Gorici za rad u Katoličkoj akciji.

Osnivana su, dakle, brojna društva Katoličke akcije i to: u Volavlju (župa Petrovina) društvo Hrvatski katolički muževi, pomenute Hrvatske katoličke žene, Hrvatski SKOM (Seljačka katolička omladina) i Hrvatska SKOMKA (Seljačke katoličke omladinke); u Dubovcu je osnovan Hrvatski SKOM (iz centrale je prisustvovao izaslanik M. Tomac), a u Klanjecu Hrvatska katolička žena i Hrvatska SKOMKA. Sva ova društva pripadala su raznim okružjima Hrvatske katoličke akcije u zagrebačkoj nadbiskupiji.

U pomenutom članku *Hrvatske straže* dalje se navodi da je u Sunji kod Siska održan „predvodnički tečaj“ na kojem su predavači bili Karlo Zvonarić, dr Josip Andrić, Bogdan Babić, Mate Tomac. U Rečici je 31. januara 1937. bio blagoslov zastava društva Hrvatskih katoličkih muževa i Hrvatskog SKOM-a. Duhovne vježbe za Hrvatske katoličke muževe i hrvatske „skomaše“ održane su u Čakovcu krajem januara. Tom prilikom je upriličeno svečano primanje novih

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ *Katoličke novine*, br. 48, 26. studeni 1936.

članova u oba društva. Nadalje su održane duhovne vježbe za članove Hrvatskog SKOM-a u selu Beli (predvodio ih dr Nežić), zatim za hrvatske katoličke muševu u Hrastovici; za hrvatske katoličke muševu i križare u Špišić Bukovici (predvodio ih Pavao Jesih, Stepinčev „povjerenik“ za Katoličku akciju).

Posebno je bio aktivan Hrvatski SKOM u Cerniku (zagrebačka nadbiskupija) koji je „nedavno“ održao glavnu skupštinu i oko 30 sastanaka. Poslao je delegate o vlastitom trošku na zborovanje „seljačke elite“ u Zagreb. Članovi su obavljali zajedničku sv. pričest jedanput mjesečno i o svim većim blagdanima. Na glavnoj skupštini je zaključeno da se osnuje „Karitas“ i da se povede akcija za nabavku svijećnjaka za oltar sv. Križa u crkvi. Poslali su i delegate za „zborovanje seljačke elite“ u Zagreb u ljeto 1936. godine.

Hrvatski SKOM u Jelenju (Senjsko-modruška biskupija) sa 25 članova bio je takođe vrlo aktivan. Društvene sastanke je imao svake prve nedjelje u mjesecu, a naročita aktivnost je provedena u horu koji je predvodio društveni duhovnik (kapelan). Na tečaju Hrvatskog SKOM-a na Sušaku, iz Jelenja je prisustvovalo 35 hrvatskih seljačkih omladinaca „skomaša“ i Hrvatskih katoličkih muševa. Radili su na tome da „duh kršćanstva prodre svakud i svugdje“.¹⁰²

Katolička akcija u Gradacu (kod Makarske, splitska biskupija) nedavno je uvedena i naišla je na težak teren, „jer su komunisti bacili sjeme razdora u župu i zaveli lijepi broj omladine, inače djece od čestitih roditelja“. Ipak, župnik fra Jerolim Silova, uz pomoć „poznatog“ franjevca fra B. Štefanića, uspio je organizirati sva društva Katoličke akcije: „Tamo je osnovano društvo za svijesnu seljačku katoličku omladinu (Hrvatski SKOM), društvo hrvatske ženske seljačke omladine Katoličke akcije (Hrvatsku SKOM-ku, društvo hrvatskih katoličkih muševa i Hrvatskih katoličkih žena, te Mladih junaka i Mladih junakinja)“. Članovi Hrvatske katoličke akcije sagradili su dvije dvorane: jednu za sijela, drugu za čitaonicu. *Hrvatska straža* je dalje navodila da se društveno djelovanje hrvatske Katoličke akcije osjeća u cijelom mjestu, a da je naročito aktivna predsjednica hrvatskih katoličkih žena koja uvijek bava ženski hor.

Hrvatski SKOM i Hrvatska katolička akcija u Bristu (biskupija splitska), u kojem se rodio Andrija Kačić Miošić, „svrstao je u redove Katoličke akcije sve najčestitije što ima“. Brist je imao „potpunu Katoličku akciju“, tj. društva za hrvatske seljačke omladince (Hrvatski SKOM), za hrvatske seljačke omladinke (Hrvatska SKOM-ka), za hrvatske katoličke muševu te za Mlade junake i junakinje (za djecu). Ističe se da su hrvatski „skomaši“ oko crkve iskrčili krš, nasuli tlo i zasadili cvijeće. Po tome se vidjelo da su „hrvatski skomaši iz Brista ispravno shvatili svoju zadaću jer se brinu za poljepšavanje mjesta, a crkva ti je obraz sela, jer stranac najprije dođe pred crkvu“. Kruna rada Katoličke akcije u Bristu bilo je društvo Hrvatskih muševa, sa 50 pripadnika, na čelu sa Vjekoslavom Masrušićem, „odličnim katolikom i uglednim mužem, koji je škole svršio u Americi na engleskom jeziku“. Oni su uredili čitaonicu koju su nazvali „Čitaonica Hrvatske katoličke akcije – Brist.“¹⁰³

¹⁰² *Hrvatska straža*, 14. veljača 1937.

¹⁰³ Isto.

Da bi se shvatio cilj rada Hrvatskih katoličkih muževa neophodno je navesti neke dijelove iz njihovih pravila „Društvo je nepolitičko...; svrha je društva da vjerski i ćudoredno usavršuje članove prema načelima Katoličke crkve, da im što potpunije izgradi svijest u pitanjima staleškim, obiteljskim, društvenim i građanskim, da ih učini neustrašivim braniteljima vjerskih prava u svim područjima života, te revnim suradnicima Crkve i svećenstva u radu oko katoličke društvene obnove prema smjernicama Katoličke akcije. Sredstva za ostvarenje ciljeva su moralna i materijalna. U moralna sredstva spadalo je: sudjelovanje članova kod duhovnih vježbi, javno i zajedničko učestvovanje kod služba Božjih, procesija i vjerskih manifestacija, zajedničko primanje sakramenata itd; obdržavanje sastanaka, predavanja i tečajeva za proučavanje svih savremenih pitanja o kojima treba da bude obaviješten i poučen svaki svijesni katolik; izdavanje publikacija, brošura, listova i letaka, osnivanje knjižnica, čitaonica, podupiranje katoličke štampe, dizanje i uzdržavanje vlastitih društvenih prostorija itd.; živo sudjelovanje kod svih pothvata, što će ih poduzeti bilo Središnji i Diecezanski Katolički Narodni savez bilo Središnji savez i Okružje Hrvatskih katoličkih muževa u obrani katoličkih društava, institucija, škola, kršćanskog ćudoređa i svih drugih katoličkih interesa i prava, kao i sudjelovanje u onim pothvatima koji idu za svestranim širenjem upliva Isusa Krista i Njegove Crkve na obitelj, društvo i narod“. Članovi društva mogli su biti „muževi katoličkog uvjerenja i osjećaja, te dobrog ćudorednog ponašanja, koje god dobe ako su oženjeni, a ako su neoženjeni onda ako imaju 30 godina“.

Stepinčeva Katolička akcija protiv „javnog nemoralna, golotinje i spolne razvratnosti“

Protiv pojava „javnog nemoralna“ (prema rimokatoličkoj procjeni moralna i nemoralna) u Stepinčevo vreme žestoko je istupala Katolička akcija sa svojim organizacijama. Pozivani su svi oni pojedinci i organizacije koji su pripadali Katoličkoj akciji da prema svojim ciljevima i u smislu svojih pravila „energično i sustavno započnu organizirani rad na suzbijanju nemoralnih pojava, gdje god se one pojavljuju za vrijeme kupališne sezone, dakle bilo to na kopnu bilo na plažama, na moru ili na parobrodima“. Sve je trebalo svrsishodno mobilizirati, „da se nemoral iz javnosti ukloni, da se djeca i mladež, da se narod uopće od njegove zaraze očuva, da se strani svijet nauči štovati naše vjerske i moralne osjećaje i svetinje i računati s njima...“.¹⁰⁴

Za nemoral je neopravdano optuživan komunistički uticaj u društvu, iako je u državi sredinom tridesetih godina bilo svega nekoliko hiljada komunista. S takvom konstatacijom Katolička akcija se udvarala državi koja se takođe preko Zakona o zaštiti države borila protiv komunizma. U svojim poslanicama klerikalci su, međutim, lukavo izbjegavali da pomenu zapadni liberalizam, sekularizam i naturalizam kao glavni izvor modernističkog „evropskog nemoralna“, koji

¹⁰⁴ „Protiv pojava javnog nemoralna“, *Službeni vjesnik biskupije senjske i modruške ili krbavske*, god. XXII, br. 1, 10. lipnja 1937.

su u Jugoslaviji najviše „promicali“ jugoslavenski Sokoli (koji s „razgolićeni vježbali“). Za Katoličku akciju, pa tako i za Stepinca sa biskupima, spolna razvrtnost je zauzimala prvo mjesto u širenju nemoralna: „Spolna razvrtnost dominira u ljetnjoj sezoni i u mnogim našim kupališnim mjestima i na mnogim našim obalama, te je opće uvjerenje, da je razvrtna sloboda onaj faktor koji silno promiče širenje komunističkog pokreta posvuda pa i u našim stranama“. Klerikalci su isticali da nisu protiv „prometa stranaca, jer nije bilo dvojbe da je turizam lijepo vrelo materijalnih prihoda i za žitelje u našem krasnom Primorju“. Zaključili su, međutim, da „moralna razvrtnost, kojoj se radi novca u ljetnjoj sezoni dopušta sva sloboda, ne može da zazivlje blagoslov Božji na naše prilike i na narod, dotično na državu, koja tu slobodu mirno gleda i snosi“. Zato su predstavnici crkve (Katoličke akcije) dizali glas tražeći od nadležnih javnih vlasti da „dogovorno s ostalim faktorima, kojima je briga i dužnost za čuvanje kršćanskog morala povjerena, a ti su faktori zastupnici crkve, roditelja i vjerskih organizacija, sve shodne mjere poduzmu, kako bi se zapriječile sve one pojave nemoralnog vladanja, nastupanja i kretanja u javnosti. To je naša zajednička dužnost koju imamo prema Bogu i prema narodu!“.¹⁰⁵

Položaj Sestara milosrdnica u državnoj prosvjeti

Stepinac je vodio brigu i o materijalnom položaju Sestara milosrdnica koje su radile u državnim narodnim školama Savske banovine. Vodio je zanimljivu korespondenciju sa ministrom prosvete Dobrivojem Stošovićem, predstavljajući njihovo bročano stanje i njihov raspored rada: „Na teritoriji Savske banovine rade Sestre Milosrdnice sv. Vinka (Paulinskog) na 12 škola kao učiteljice i to u Slavonskoj Požegi, Velikom Bukovcu, Zlataru, Daruvaru, Ivanecu, Oriovcu, Mariji Bistrici, Rasinji, Vinici, Martinskoj Vesi, Lovrečini i Gradecu. Na većini tih škola rade Sestre Milosrdnice već od osnutka dotičnih škola, tj. gotovo 70 godina. Sve škole bile su od osnutka općinske kao i druge škole u zemlji, a sestre su primale plaću kao i druge učiteljice od općina. Kad je 1920. godine država preuzela općinske škole, došle su i ove škole pod državnu vlast. Ali nažalost do dana današnjeg nije uređeno pitanje njihovog uzdržavanja sa strane države, te samo neke od njih primaju plaću (pet po starom a sedam po novom činovničkom zakonu). Ostale pak 22 primaju samo banovinsku pripomoć po 500 dinara mjesečno, a tri ne dobivaju ni od kuda ništa, već rade posve besplatno“.¹⁰⁶

Stepinac je upozoravao ministra da je takav odnos prosvjetnih vlasti prema Sestrama milosrdnicama teška nepravda: „Ako časne sestre rade kao svi državni učitelji (a uvjeren sam da su najbolje učiteljice među najboljima), ako su one kćeri našeg naroda, kao što jesu, ako one odgajaju djecu u nacionalnom (hrvatskom – N. Ž.) duhu, kao što ju uzgajaju, onda se pita zašto dva mjerila? – I kraj najbolje volje nemože se čovjek oteti dojmu da je jedini razlog taj, što su sestre pripadnice katoličke Crkve koju se nastoji onemogućiti pod svaku cijenu

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ AJ, 37-25-193, Nadbiskup koadjutor – ministru prosvete Stošoviću, 13. februar 1937.

u školama, što mi svaki dan i na svakom koraku osjećamo. Osjećamo i otvoreno kažemo, da su sve izjave i uvjeravanje o ravnopravnosti katolika u ovoj državi samo lijepe riječi, kojima manjka opravdanje. Kušate možda pokriti se u toj stvari zakonima, ne može nas zadovoljiti, jer nisu ljudi tu zbog zakona, nego su zakoni zbog ljudi, pa ako su nepravedni i nevaljani valja ih dokinuti. To traže pravo shvaćeni interesi države, to traži pravda“. Stepinac se na kraju nadao da će se ministar Stošović „u ovo pitanje zamisliti“ i nakon „čekanja od jednog decenija udovoljiti pravdi i ljudskoj i Božjoj“.¹⁰⁷

Organizacija Katoličke akcije „Hrvatski junaci“

Zalaganjem nadbiskupa Stepinca svoju aktivnost od 1936/37. godine pojačali su i „Hrvatski junaci“, koji su bili organizovani po uzoru na istoimena profašistička bugarska društva. Pravila omladinskog izletničkog sportskog i „uzgojnog“ društva „Junak“ odobrilo je Ministarstvo fizičkog vaspitanja naroda 7. oktobra 1936. godine. Međutim, novom odlukom Ministarstva od 19. aprila 1937. zabranjen je rad tog društva s obrazloženjem da je rad „Junaka“ istovjetan sa radom Sokola Kraljevine Jugoslavije, što je zakonom zabranjeno, a naročito što to društvo izričito ističe svoj „plemenski“ (hrvatski) i politički (ustaško-frankovački – N. Ž.) karakter.¹⁰⁸

S druge strane, ban Viktor Ružić kao rimokatolički svećenik skrivao je pravu suštinu rada „Junaka“ pred predsjednikom vlade Stojadinovićem. On je kao pripadnik rimokatoličkog klera idealisao rad „Junaka“ naivno ističući da je svrha društva „da mladež okupi pomoću sporta, izleta, izobrazbenog rada, te da ih uzgoji za čestite, značajne i prosvjećene ljude i očuva od zlih utjecaja razvratnih struja, posebno komunizma“. „Društvo će se na poseban način posvetiti suzbijanju marksizma među omladinom i suprostavlja mu zdrav moralni i patriotski rad, a naročito ističu da im nije svrha oživljavanje bivšeg Hrvatskog sokola (separatistička organizacija – N. Ž.)“.

U stvari, „Hrvatski junaci“ su bili organizacija Katoličke akcije, kojoj je na čelu stajao vođa Križara dr Ivo Protulipac (pravnik, laičko lice pri Crkvi). Oni su nastojali da ostvare što bližu saradnju sa Mačekomim HSS-om kako bi ojačao snažan hrvatski narodni pokret. „Hrvatski junak“ je bio produkt hrvatskog separatističkog bloka frankovaca i klerikalaca, kao tipičan primjer klerofašizma na teritoriji Kraljevine Jugoslavije. On je bio plod zajedničkog djelovanja dijela vodstva Hrvatske seljačke stranke (klerikalnog dijela), bivših članova zabranjenog Hrvatskog sokola i vođa Katoličke akcije. Djelovao je, dakle, kao zajednički produkt fizičke kulture (sa tjelovježbenom organizacijom Križara) Hrvatskog narodnog pokreta.

Protiv „preteće komunističke opasnosti“ nadbiskup Bauer se u više navrata obraćao predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću, riječima da „Crkva upire

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, f. 50, Izvještaj bana Savske banovine Viktora Ružića – predsjedniku vlade M. Stojadinoviću, 26. maj 1937.

sve sile da bi omladinu otela razornom komunizmu, koji se sve više širi“. Konstatovao je da se u crkvenim udruženjima „već nalazi lijep broj omladine, ali su teškoće prisutne jer policijske vlasti na pr. nedaju Križarima, koji su toliko zaslužni za borbu protiv komunizmu, da rabe svoje uniforme, prem je i uniforma važno sredstvo za okupljanje mladeži“. Po Baueru, masa mladeži koja nije „radi težih religioznih zahtjeva pošla u vjerska udruženja“, bila je bez ikakve „uzgojne“ (vaspitne) organizacije, pa navodi slučaj jugoslavenskih Sokola koji, unatoč državnom protežiranju, nisu dublje ušli u mladež (katoličku).

Kao svjetao primjer Bauer ističe požrtvovanu aktivnost „nekih hrvatskih kulturnih radnika“ koji su osnovali „protukomunističko, uzgojno i športsko društvo za uzgoj omladine u masama – Junake“. Bauer je pred Stojadinovićem odricao crkveni karakter organizacije, ali su predstavnici crkve „rado primili taj nacionalni (hrvatski) pokret mladeži“, koji je trebalo mladež da „otme iz razornih ralja komunističke propagande“. Negirao je da se radi o obnovi Hrvatskog sokola, „kako su neki to ustvrdili“, jer među osnivačima nije bilo nikoga koji bi želio obnoviti Sokolstvo. „Nije se radilo ni o konkurenciji Jugoslovenskom sokolu, jer se radilo o okupljanju one mladeži koja nije ušla niti će ući u Jugoslavenski Sokol. Nije se radilo ni o političkoj organizaciji, jer osnivači otvoreno zastupaju gledište, da se omladina mora uzgajati a ne baviti politikom“, ističe Bauer.

Bauer se žalio Stojadinoviću da organizaciju sa takvim „svetlim i svetim ciljevima“ policija progona, raspušta društva i „radi na raspuštanju cijele organizacije“ Junaka. Takvu akciju policije „hrvatske mase“ bi uzele kao otvoren napad na „hrvatske narodne ustanove“ od strane vlade, koja „toliko naglašuje misao sporazuma“, a „masa omladine“ bila bi voljom državne vlasti bačena komunistima. Bauer je od Stojadinovića očekivao da spriječi takve namjere i hitno omogućiti nesmetani rad društva „Junak“ „po hrvatskim krajevima“.¹⁰⁹

Po pitanju „slobode rada omladinske uzgojne organizacije Junak“, pored Bauera pritisak na državu vršio je koadjutor Stepinac preko brojnih predstavki, ali je razočaran konstatovao da su svi njihovi napori ostali bezuspješni, iako je i sam ban Ružić o cijeloj stvari dao povoljno mišljenje. Od svega će najviše koristiti imati komunisti, jer je „ometen sustavni rad na suzbijanju komunističke opasnosti“. Stepinac nije mogao shvatiti postupak države u pogledu onemogućavanja pozitivnog antikomunističkog rada „Junaka“. Nesmetanim radom „Junaka“ nije trebalo biti povređen ni jugoslavenski Sokol, „jer valjda i slijepci vide da ova mladež, za koju se zanima Junak, nije u Sokolu niti će u njega ikada ući“. Stepinac je na kraju upozorio Stojadinovića da nikako ne bi bilo dobro da preuzme na sebe „odium razbijanja narodnih ustanova, kojima se u hrvatskim krajevima hoće pomoći omladini“.

O pitanju položaja „Junaka“ Stojadinović je Stepincu odgovorio aktom od 9. juna 1937, ali Stepinac nije bio zadovoljan odgovorom „jer se stvar nije makla s mrtve točke“. U predstavi od 8. jula 1937. žalio se Stojadinoviću na „mačehinski“ odnos države prema hrvatskim odgojnim organizacijama u odno-

¹⁰⁹ AJ, 37-25-197, Nadbiskup Bauer – Milanu Stojadinoviću, 9. maj 1937.

su na slovenačke omladinske organizacije, koje su po njemu slobodno manifestovale po ulicama slovenačkih gradova. Naveo je primjer slovenske omladinske organizacije „Planina“ koja je učestvovala u sprovodu nadbiskupa Jegliča u novim uniformama „vojničkog karaktera“: „Svako upućen znade da Planina nije nastavak Jugosokola, nego bivših slovenačkih Orlova u drugoj formi, ali stvarno isto“. Stepinac je naglasio da su oni marširali iako im pravila nisu bila potvrđena, „osim ako se za potvrdu smatra to što je g. Ministar dr Krek i sam nastupao u njihovoj uniformi na zborovanju“. On nije zavidio „braći Slovencima“ jer je bio uvjeren da je manifestovanje „Planine“ dobra stvar, ali je bio protiv različitih mjerila u istoj državi „koja ima pretenziju da bude simbol slobode i ravnopravnosti“. Pitao se zašto se Hrvatima u „Junaku“ ili Križarima brani nastup u uniformama „i policijski ih se goni, dok drugi slobodno nastupaju“. Stepinac se uzdao u državničku sposobnost M. Stojadinovića i nadao se da će on takvim anomalijama učiniti kraj i dati shodne upute ministru fizičkog vaspitanja i unutarnjih poslova, te tako iskazati veliku uslugu državi za koju radi s tolikim elanom.¹¹⁰

U septembru 1939, u povoljnoj političkoj klimi Banovine Hrvatske, Protulipac je izradio pravila društva „Hrvatski junak“ i dao ih na saglasnost potpredjedniku vlade Mačeku, koji je poslije izvjesnog oklevanja preko bana Ivana Šubašića legalizovao organizaciju. Vodstvo HSS-a, koje je upravljalo Banovinom Hrvatskom, ipak je podržavalo rad „Hrvatskog junaka“, pošto je on radio u duhu gesla „Za Boga i Hrvatsku“, zbog čega je imao materijalnu i moralnu potporu političkog i državnog vodstva Banovine Hrvatske.¹¹¹

Upravne vlasti Banovine Hrvatske su 9. septembra 1939. odobrile rad „Hrvatskog junaka“ na području Banovine, a preko Odjela za prosvjetu Banovine Hrvatske omladini je preporučeno učlanjivanje u ovo „omladinsko izletničko športno i uzgojno društvo“. Školama u Banovini Hrvatskoj preporučeno je da ustupe prostorije „Hrvatskom junaku“ za vježbanje kada nema nastave. Društvo je okupljalo članstvo od 7 do 35 godina, a odjeljak za starije zvao se „Junačka zaštita“ („borbeni odjeljak“ po uzoru na Hrvatsku građansku i seljačku zaštitu HSS-a). Pripadnici HSS-a i Katoličke akcije upućivali su s godišnjih skupština „Hrvatskog junaka“ pozdravne telegrame Vlatku Mačeku i nadbiskupu Stepincu. Veliki dio križarske omladine aktivno se uključio u rad „Hrvatskog junaka“.

Treba istaći činjenicu da je „Hrvatski junak“ propagirao rasnu svehrvatsku ideologiju prožetu nacističkom frazeologijom o potrebi stvaranja „Hrvata više vrijednosti“, ostvarenja „novog vremena u novoj boljoj Hrvatskoj“. Omladini je pripisivana presudna uloga u ostvarivanju nacionalnih, socijalnih i „kulturno-revolucionarnih“ zadataka. „Hrvatski junak“ je zagovarao „klasni mir“, korporativni (staleški) sistem za organizaciju društva u kojem vlada slobodan odnos ugovaranja između radnika i poslodavaca preko staleških udruženja. Ispoljavajući agresivni hrvatski nacionalizam, „Hrvatski junak“ se predstavljao

¹¹⁰ AJ, Isto, Nadbiskup koadjutor – Milanu Stojadinoviću, 8. juli 1937.

¹¹¹ N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, 139–140.

kao elitna organizacija hrvatske nacionalističke (šovinističke) omladine, u koju su mogli ući samo mladi Hrvati, nacionalno zdravi i čiste nacionalne prošlosti. Hrvatska domovina je u očima „Hrvatskog junaka“ trebalo da bude nacionalno (arijevski) čista i prema drugima, pogotovo prema pravoslavnim Srbima, neprijateljski i borbeno raspoložena. Može se zaključiti da je to društvo predstavljalo prvi legalni klerofašistički oblik organizovanja omladine. U periodu vlade Milana Stojadinovića konspirativno su djelovali separatistički Hrvatski sokoli i Hrvatski skauti sa Križarima, kojima je Ante Pavelić (uz Stepinčev blagoslov) namjenio ključnu ulogu u budućem organizovanju opštenarodnog ustanka Hrvata.

„Zborovanja“ Katoličke akcije

„Zborovanja“ Katoličke akcije u više navrata predvodio je nadbiskup Stepinac. Veliko zborovanje nadbiskupskih okružja održano je 31. oktobra 1937. u Zagrebu, u prisustvu oko 400 delegata. *Hrvatska straža* je, inače, koristila termin zborovanje nadbiskupijskih okružja pojedinih grana „Hrvatske Katoličke akcije“. Koadjutor Stepinac specijalno je posvetio pažnju zborovanju „Katoličkih muževa“, pred kojima je iznio program rada za Katoličku akciju svih tipova u 1937. godini. „Katolički đaci“, učlanjeni u biskupijsko okružje katoličkih đaka, održali su zborovanje poslije svečane sv. mise u dvorani Nadbiskupskog konvikta u Vlaškoj ulici. Pozdravni govor održao je predsjednik okružja P. Tijan. Pozdravio je prvi put predstavnike i članove đачkih društava Katoličke akcije, zatim prijatelje katoličkih đaka, prof. dr Lj. Markovića, prof. dr Ljubomira Marakovića i duhovnike đачkih društava, „velečasne oce“ franjevence Srećka Majstorovića i dr Bonifacija Perovića. Potom je predavanje o djelovanju kina i moderne književnosti na formiranje đaka održao prof. dr Ljubomir Maraković, istakavši vrednost rimokatoličkih filmova i književnosti. Đačko zborovanje je predvodio izaslanik nadbiskupa Stepinca **Pavao Jesih, generalni duhovnik Katoličke akcije**, koji je đacima izručio njegove tople pozdrave.

Ne treba zaboraviti da su pomenuta omladinska društva bila „mlada“, a neka tek osnovana, zahvaljujući agilnosti mladog koadjutora koji se svojski zalagao za njihovo utemeljenje i širenje. Ta društva su se u drugoj polovini tridesetih godina bavila tek okupljanjem članova i svojom organizacijom. Takvom jačanju mladih društava služila su „zborovanja“ Katoličke akcije.

Nakon podnesenih izvještaja tajnik nadbiskupskih okružja Fran Rubin podnio je izvještaj o radu samog okružja, u kojem je naglasio: „Okružje radi tek nešto više od godinu i pol dana. Ima sada osam prijavljenih đачkih vanjskih društava i jedno internatsko u Požegi. Još se neka društva osnivaju. Odbor okružja je sada krnj, jer se duhovnik zahvalio radi službenih poslova svoga zvanja, a i neki drugi odbornici su spriječeni dolaziti na sjednice, a neki i ne borave više u Zagrebu. Radi toga je ostao čitav rad u okružju na predsjedniku i tajniku. U ovoj radnoj godini će se odbor obnoviti, a za potrebe đачkih društava i članova izdat će okružje đачki list, umnažan na gestetnerovu stroju“.

Potom je predsjednik Tijan zaključio zborovanje katoličkih đaka, članova biskupskog okružja đачke omladine. U govoru je naglasio ključne dužnosti

učenika, i to u prvom redu pobožnost i razvijanje što jačeg duhovnog života, zatim što bolje spremanje u strukama i školskim predmetima, a u društvima spremanje „pobornika“. Preporučio je da svima na srcu treba da bude i katolička štampa: „Neka je sami čitaju, a neka je i šire, jer na taj način i sebe izgrađuju i drže veze sa katoličkim gibanjem kod nas i u svijetu, a osim toga daju prilike i drugima, da uživaju koristi katoličke štampe“.¹¹²

Potom je uslijedilo zborovanje Okružja učenica Katoličke akcije, koje je održano nakon svečane svete mise u dvorani gimnazije časnih sestara milosrdnica. Zborovanje je otvorila predsjednica okružja, prof. Ruža Brunčić, pozdravivši duhovnika okružja dr Sečlca i ostale duhovnike: dr Tumpića, velečasnog oca Fazinića i velečasnog Zvonarića, te direktorku gimnazije časnu sestru Bogoljubu Jazvo, direktorku građanske škole časnu sestru Serafinu Bezjak i časnu sestru Agnezu Novaković. Zatim je pozdravila sve učenice govoreći im o svrsi ovakvih zborovanja („napose ovog prvog zborovanja“), te ih pozvala da budu „prava djeca i apostoli Kristovi, da nastoje oko izgradnje svog duševnog i duhovnog života, pa da sabranim blagom čine djela ljubavi svima koji ih trebaju“. Duhovnik Okružja dr Selec pozdravio je učenice uputivši im riječi „o značenju Krista Kralja za današnji svijet, a naročito za omladinu koju Krist na poseban način voli“. Nakon njega održala je predavanje „**domagojska senior-ka**“ Anka Blažević, pod nazivom „osnovice našeg svjetovnog nazora na svijet i nazori našeg skupljanja u redove katoličke akcije“, u kom je istakla da su na temelju osnovnih misli izglasane kao deviza životnog djelovanja katoličke omladine riječi katoličkog pjesnika Izidora Poljaka. Zborovanje Katoličkih učenica posjetio je u ime nadbiskupa Stepinca generalni duhovnik Katoličke akcije Pavao Jesih, koji je pozdravio učenice te ih izvjestio o radu i uspjehu Katoličke akcije u zagrebačkoj nadbiskupiji. Na zborovanju Katoličkih učenica bile su zastupljene organizacije: učenica realne gimnazije sestara milosrdnica; učenica građanske škole sestara milosrdnica; Doma majke Božje Kamenite; učenica u Vrbanicevoj ulici; učenica s Kaptola; učenica oo. dominikanaca iz Maksimira; učenica iz Kustošije. Okružje je zahvalilo časnim sestrama na veliko susretljivosti.

Jugoslavenski liberali-antiklerikalci protiv Stepinčeve Katoličke akcije

Jedan od rijetkih političara (intelektualaca) koji se oglosio protiv Stepinčeve Katoličke akcije bio je šef Zemljoradničke stranke Jovan Jovanović Pižon, koji je sa svojom strankom pristupio Udruženoj opoziciji. O tome je pisao organ sarajevske nadbiskupije *Katolički tjednik*, koji je ušao u polemiku o Katoličkoj akciji s „vođom zemljoradnika Jocom Jovanovićem“. U završnom polemičkom članku sarajevski klerikalci su zapisali slijedeće: „Nitko se na srpskoj strani nije uopće uživio u mentalitet zapadne Crkve, niti pokušao da ga shvati i razumije. Mjesto toga i srpska inteligencija, sva od reda, zauzima prema katoličkoj Crkvi negativističko-fanatički stav... Osobito dolaze s te strane u čudno svijetlo g.

¹¹² „Zborovanja Katoličke akcije“, *Hrvatska straža*, Zagreb, 4. studeni 1937.

Joca Jovanović i njegovi uži saveznici iz Udružene opozicije (i Srbi i Hrvati koji su od 1935. zastupali federalističke državne koncepcije – N. Ž.). Teoretski su oni Hrvatima i Slovencima priznali njihovu i nacionalnu i kulturnu individualnost. Ali kad dođe do djela, ad fractionem panis', oni se baš ovako netolerantnim držanjem prema katoličkoj crkvi, išćahuruju u krute kulturne centraliste i unitariste koji, stvarno, priznaju u ovoj državi pravo na slobodan razvoj samo pravoslavnim i srpskim kulturno-vjerskim tradicijama. Oni se sada ničim ne razlikuju od Jovana Banjanina (integralni Jugoslaven – N. Ž.) i Velje Popovića. U kulturnom životu pozna srpska intelektualna javnost samo jednu frontu – bezuvjetno protiv Rima!¹¹³

Katolički tjednik se u broju od 7. studenog 1937. obrušio na Pižonovu polemiku objavljenju u *Pregledu* tokom oktobra 1937, sa člankom „Uz najnoviju kampanju protiv katoličke akcije.“ Autor članka je ubjeđen da nema sumnje da „tendencija Jovanovićeva članka kulminira u želji da Katoličku akciju prikaže političkom rivalom državi i da joj podmetne političke a stvarno političko-stranačke aspiracije“. Nastavlja konstatacijom da „čitav teror Jovanovićeva članka pokazuje i odviše očito na tendenciju, i po onome što kaže, a još više po onome što ne kaže, a na što između redaka aludira“ u članku 'Katolička akcija i politika'.“ *Katolički tjednik* zaključuje da je Katolička akcija identična Jovanoviću Pižonu i njegovom učitelju Pojnteru, „sa političkim klerikalizmom, sa punom klerikalnom vlašću u socijalnom i političkom životu, sa punim sankcijama propisanim od sama vere.“ Po njima, u Katoličkoj akciji zapravo je samo interpretirano „crkveno shvatanje vlasti i vladanja nad ljudima u čitavom svetu; ona je tek maska za savezništvo s fašizmom protiv krajnjeg socijalizma i za borbeni pokret protiv levičarskih partija; katolička akcija je nek vrsta škole za izgrađivanje političkih vođa u narodu; ona želi i teži da uzme u svoje ruke ceo društveni i politički život naroda; Crkva hoće da autoritativno utiče na **socijalni i privredni život i da pod svojom kontrolom drži sve grane državnog života, dajući po volji podanicima razrješnicu od državljanske vernosti i ograničavajući po volji kompetenciju državnih sudova, suspendujući zakone i naredbe, odričući državi i narodu stvarni suverenitet.**“ I na kraju Jovanović i Pojnter zaključuju u svojim ideološkim pogledima da „doktrinarna baza Katoličke akcije sadrži stvarno samo socijalno-političku potku rimsko-katoličke crkve.“

Analitičari *Katoličkog tjednika* zadržali su se posebno na posljednjoj ocjeni: „Oko nje se, na koncu konca, vrti čitav problem; u njoj je sav spor. A stvar je i principijelno i teoretski zanimljiva, ne samo sa polemičkog, nego i sa pozitivnog gledišta, i za nas katolike. Jovanović, kao apriorni protivnik katoličke Crkve, po tradiciji i odgoju, ne uzima, sigurno, ozbiljno izjave katoličke Crkve o nepolitičnosti Katoličke akcije. Ali morao ih je, da je htio lojalno postupati, barem pomenuti (nepolitičnosti – N. Ž.). On to nije učinio... Mjesto toga on je i od dokumenta, što ga je citirao, a u kojemu je Papa, upravo emfatično, ističe nepolitičnost Katoličke akcije, napravio dokumenat za svoju tezu o njezinim političkim tendencijama“. *Katolički tjednik* naglašava da je papa upravo u

¹¹³ „Udružena opozicija protiv Katoličke akcije“, *Novosti*, Zagreb, 6. juli 1937.

tom dokumentu vrlo jasno i precizno prikazao odnos Katoličke akcije prema politici i državi, po shvaćanju i praksi katolicizma. List je potom citirao dio pisma Pija XI kardinalu Bertramu od 13. novembra 1928. o zadacima Katoličke akcije.

Prema *Katoličkom tjedniku* hrvatski nacionalizam, „ukoliko su mu nositelji katolici“, nije ni „mrziteljski, ni ekskluzivan, ni nepravedan, ni osvajački, ni rasistički ni totalitaristički (u praksi XX vijeka je ispoljavao upravo suprotne tendencije – N. Ž.)“. On ne dira u „naravna prava ni u kršćansku ljubav; on ne prelazi na versko polje i ne apsorbira ga; Katolička akcija mora da bude nepolitička i vanpartijska – to traži njezin crkveni karakter, ali ni ne mora ni ne sme biti anacionalna ni protunacionalna; ona mora iskreno saradivati sa konkretnim životom onog naroda kome je namenjena; svećenstvo ne kandidira, ne kortešira, ne drži u crkvi ni u katoličkim društvima političko-stranačkih govora, ne daje pravca i ne diktuje pravca narodno-političkom vodstvu“. Katolički kler „po svojoj dužnosti“ prati veliki Hrvatski narodni pokret, kao centralni faktor hrvatskog kulturnog života. Prate ga jer su kao rimokatolici direktno zainteresovani za njegov razvoj i vesele se što je njegov kulturno-socijalni smjer zdrav. Klerikalci stoje „i izvan crkve uz hrvatski narod i uz njegove pravredne težnje i zahteje, i to u pitanjima široko i izrazito nacionalnim“.¹¹⁴

Stepinčeva „Sveta hrvatska hodočašća“ i Katolička akcija

U članku „Katolička akcija u Jugoslaviji“ dr Petar Lončar je podsjećao čitaoce *Katoličkog lista*, poluslužbenog glasila zagrebačke nadbiskupije, da je Sveta Stolica oduvijek pratila hrvatski narod s najvećim simpatijama u njegovom životu, ne samo vjerskom, nego i socijalnom i političkom. Svjedočanstvo takvog bliskog odnosa Sv. Stolice prema Hrvatima jeste i „Breve“ na urednika *Katoličkog lista* upućen 4. aprila 1900. od strane Leona XIII, koji je glasio: „*Curate strenue, ne Ecclesiae castra diensoribus careant in regno Croatiae*“ (od tog vremena ovaj slogan stoji u zaglavlju svakog broja lista). O toj „vjekovnoj blagonaklonosti Vatikana prema Hrvatima“ Lončar je naveo jedan od „najodličnijih dokumenata prigodom hrvatskog jubilarnog hodočašća“ sv. ocu papi Piju XI 1925. godine, kome je prisustvovao i Stepinac kao student jezuitskog kolegijuma „Germanikum“. U tu jubilarnu godinu „sretnim slučajem je pala“ i tisućgodišnjica hrvatskog kraljevstva, pa su hrvatski hodočasnici pošli u Rim da „postignu oproste jubilarne godine“ i da kod sv. Oca, i zajedno s njim, proslave spomenutu godišnjicu. Petar Lončar je pohvalio papu Pija XI kada je 30. maja 1925, prilikom svečane audijencije, hodočasnike pozdravio sa hvaljen Isus „na hrvatskom jeziku“ i izrekao „vanrednom govorničkom vještinom“ slijedeće riječi: „U ovom vašem (hrvatskom) jubileju mi zahvaljujemo Bogu za dobročinstva što ste ih primili od Boga i papa... Tako i vi zahvaljujete Bogu i pokazujete svoju zahvalnost prema Sv. Stolici. Hrvati će ovom zahvalom obnoviti vladanje svojih otaca, koji su davali i krv svoju za vjeru. Zahvaljujemo Bogu za ovu vje-

¹¹⁴ „Kritika ili politički račun“, *Katolički tjednik*, 13. studeni 1938.

ru koja se održala među vama poslije tolikih pokušaja hereza i raskola. A zahvalit ćemo Mu s vašim kaležem. Ono što je papa Ivan VIII pisao vašemu knezu Branimiru: 'Na dan Uzašašća Gospodnjega prikazat ćemo na žrtveniku apostolskoga prvaka svetu žrtvu, da vas Bog blagoslovi u budućnosti kao i u prošlosti – to kažemo i mi svima vama: 'na dan Duhova, tj. sutra, prikazat ćemo Bogu na žrtveniku apostolskoga prvaka s vašim kaležem svetu žrtvu, da vas Bog blagoslovi u budućnosti kao i u prošlosti...“.

Prilikom jubilarnog hrvatskog hodočašća Sv. ocu u Rim papa je bio potpuno zaokupljen tisućgodišnjicom hrvatskog kraljevstva i „historijski poznatom odanošću i vjernošću (hrvatskih) katolika Sv. Stolic i katoličkoj vjeri“. Dr Lončar navodi da je to bilo prvo i uvodno hodočašće, iza koga je već iste godine slijedilo jesensko hodočašće hrvatskih vjernika u Rim. Papa Pije XI, prozvan „papom Katoličke akcije“, prigodom slijedećih hodočašća uvijek je hrvatskim vjernicima govorio o Katoličkoj akciji, koja je bila „zjenica oka njegova“. Drugo hodočašće hrvatskih vjernika papi Piju XI odigralo se 18. septembra 1925, pod vodstvom Orlova, kada je Papa održao govor u kojem je pozdravio biskupe, Orlove i prisutne hodočasnike koji su trebali njegovati dva jubileja – crkveni i nacionalni hrvatski. Govorio je o modernim zabludama „bezvjerskog“ liberalizma, o ugroženosti vjere u mnogim zemljama od intelektualne, moralne i socijalne pogibelji. Zato je vjeru trebalo „produbljivati i svojim apostolskim primjerom širiti“. Potom je papa „zanosno govorio“ i preporučao Katoličku akciju slijedećim riječima: „Orlovi i Vi svi ostali! Uvjereni smo, da ste oduševljeni za onu Katoličku akciju, od koje sve očekujemo za preporod pojedinaca, obitelji, društva i čitavog svijeta. Katolička je akcija apostolat svjetovnjaka, koji pomažu apostolat svećenstva i episkopata... (definicija KA – N. Ž.). Sveti je Pavao u jednoj poslanici pozdravio **kršćanske svjetovnjake**, suradnike svoje u apostolatu. Bitno je raditi s apostolima, surađivati u apostolatu. Katolički svjetovnjaci, prožeti revnošću za posvećivanje obitelji, za Crkvu i Vjeru, bitni su članovi Katoličke akcije“.

Godine 1929. slavila je Rimski crkva sa sv. ocem Pijom XI dva jubileja: 50-godišnjicu njegovoga misništva i poravnanje odnosa između Sv. Stolice i italijanske vlade Lateranskim paktom (ugovorom). I te godine, kako navodi Lončar, došlo je hrvatsko jubilarno hodočašće u Rim, u pratnji Alojzija Stepinca. Prilikom audijencije 18. maja uoči Duhova, Pije XI je „radosno“ prihvatio „hrvatski pozdrav Živio“. Hrvatski episkopat je pred papom predstavio svoju adresu, naročito onaj dio teksta koji govori o aktivnostima hrvatske Katoličke akcije, sa „uvjerenjem da će Njegovoj Svetosti biti miliji i draži“ ako je uvjere u uspjehe hrvatske Katoličke akcije, koja u posljednjim vremenima „divno cvjeta i razvija se u raznim institucijama i društvima“. Na te riječi hvale Pije XI je uzvratio govorom o dužnostima i programu Katoličke akcije. Petar Lončar je odlučio da govor u cjelini predstavi čitaocima *Katoličkog lista*, prema zbirci dokumenata o Katoličkoj akciji, koju je uredio A. M. Cavagna, a nosi naslov „Pio XI e L'Acione Cattolica“ (Roma 1929). Taj važan odlomak papinog govora nalazi se u toj knjizi pod naslovom „Ai Vescovi e ai Pelegrini della Jugosla-

via 18. maggio 1929“. Taj dio govora počinje odlomkom o dužnostima Katoličke akcije, u kome se navodi slijedeće: „Sv. Oca je živo razveselio izvještaj kojeg su Mu podnijeli jugoslavenski biskupi, a govori o cvjetanju katoličkog života u njihovim dijecezama... Toga radi Papa je veoma sretan i ponosno podsjeća na njezine principe, koje je ona uvijek imala, a odnose se na predmet, koji je Njemu toliko na srcu: 'Katolička akcija – rekao je – nije ništa drugo nego nužno i naravno očitovanje kršćanskog života. Uistinu ondje nema akcije, gdje ta akcija ne pretpostavlja život, a život se ne može očitovati, nego samo po akciji“.

Potom je dr Petar Lončar napomenuo da „Katolička akcija nije jedna novost sadašnjega vremena“, već je ona „sudjelovanje lajkata u apostolatu hijerarhije“ (kao što je to Pije XI iskazao u svojoj prvoj enciklici). Po riječima Lončara apostoli su joj sami počeli postavljati temelje, kad su na svojim putovanjima, u cilju širenja Evanđelja, „molili pomoć i saradnju u svom teškom poslu od onih lajika koji su vjerno primili riječ života, koja im je navještena u ime Božje: bili su to muževi i žene, poglavari i vojnici, mladići, starci i dječaci“. Naročito je apostrofirao apostole Petra i Pavla koji su radili u Rimu „moleći za saradnju u njihovim napornim poslovima sve duše koje su dobre volje“.

U Programu Katoličke akcije, kako ga je zamislio papa, govori se o hijerarhijskom apostolatu koji je „tako prostran kao što je prostrano i polje Katoličke akcije“: „Hijerarhijski apostolat je povjeren Crkvi, biskupima, svećenicima, da šire Kraljevstvo Kristovo, da tako spasavaju duše, da tako veličaju slavu Božju i čast svete Crkve. Tako isto biskupi i svećenici, koji su danas nasljednici apostola pod upravom i disciplinom Crkve, otvaraju polje akcije svima licima, koji su si potpunoma svijesni svojih dužnosti prema Bogu i Crkvi...“. Potom Sv. otac raspravlja o dužnostima i temeljnom programu ove Katoličke akcije, tj. „pozivlje se na njezinu presretnu formulu još iz vremena Pija IX: 'Molitva, akcija, žrtva““. Molitva je podijeljena na individualnu, porodičnu i socijalnu („skupnu u našim crkvama“). Naročito je istaknuta važnost „akcije“ zbog nedostatka klera (svećenika). Papa je naročito insistirao da se molitvi i akciji pridruži žrtva, kada će se „plemenite duše“ odreći „svojih vlastitih udobnosti“, da se „odvažno izlože neugodnostima koje sobom donosi apostolska revnost“.

O Katoličkoj akciji, kako ističe Lončar, papa je progovorio 1933. godine „prigodom 1900 godišnjice Kristove smrti na Križu“, kada je pošlo „opetovano“ jubilarno hrvatsko hodočašće u Rim. U svom govoru Pije XI je opet pohvalio vjerni hrvatski puk: „Poznajemo stari hrvatski narod, njegovu privrženost Sv. Stolici i crkvi Rimskoj, tim centrima najvećih plodova Otkupitelja i Mi Vam dovikujemo: Nastavite, ustrajte na dobrom putu i kao što svim narodima velimo, opetujemo i Vama: Uvijek naprijed, na više i na bolje! Odnosite ovu našu lozinsku svojoj braći, da znadu što im je raditi da bi Srce Isusovo... dobilo napokon svoje priznanje... da Njegova krv nije zalud prolivena“.¹¹⁵

¹¹⁵ *Katolički list*, 1935.

Stepinac proglašava kult „hrvatskog sveca“ Nikole Tavelića

Stepinac je u više navrata lično predvodio hodočašća hrvatskih vjernika u raznim vjerskim prigodama, a najznačajnije je bilo hodočašće u „Svetu Zemlju“ krajem jula 1937. godine. To je bilo prvo hrvatsko hodočašće u Jerusalim, koje se pretvorilo u propagandnu „lijepu svečanost hrvatskog naroda“. To hodočašće predviđeno je za nedjelju 25. jula, na dan sv. Jakova apostola, prvog biskupa jerusalemskog, kada je trebalo da se izvrši i posveta „hrvatskog oltara bl. Nikole Tavelića, hrvatskog franjevca – jerusalemskog mučenika“.

Hrvatski crkveni velikodostojnici su, međutim, prešućivali činjenicu da Nikola Tavelić nije imao nikakve narodnosne spone sa hrvatstvom. U njihovoj nacionalnoj fantazmagoriji Tavelić iz XIV vijeka proglašen je za prvog hrvatskog sveca. Potvrdu za takvu svoju tvrdnju dobili su direktno 1970. od pape Pavla VI koji ga je u bazilici Sv. Petra, u prisustvu oko 25.000 hrvatskih hodočasnika, proglasio svetim zbog njegovog „mučeništva za kršćansku vjeru“. Zaboravljalo se na činjenicu da je Tavelić godinama „istreblijvao“ bogumile po Bosni dok nije zaglavio u Palestini u nekoj od sedam papinskih krstaških katastrofa. Naime, „mučeništvo“ je nastupilo u Svetoj zemlji kada je kao franjevački misionar ubijen zbog prozelitskog privođenja islamskog svijeta kršćanskoj (rimokatoličkoj) vjeri i bogoštovlju. Ubijen je 1391. u Omarovoj džamiji zbog provokacije upućene kadiji na najveći muslimanski praznik Kurban Bajram. Govoreći o uzvišenom i spasonosnom Kristovom nauku, zbog kojeg treba potpuno zapostaviti onaj koji je Muhamed uveo, kadija ga prekinu i presudi mu smrt. Tavelića je kao „apostola Hrvatske“, kao novopronađenog mučenika i katoličkog heroja i borca protiv vjerskih zabluda, isčeprkao ih arhivskog mira – a ko drugi nego Stepinac, i kandidovao ga 1939. za prvog hrvatskog sveca.

Za nadbiskupa Bauera Tavelićev hrvatski oltar je „dar cjelog hrvatskog naroda Svetoj zemlji“, dar kojim je „prodičen jedan sveti sin naše domovine na mjestu mučeničke smrti njegove u Jerusalemu i kojim hrvatski narod odaje svoju nepokolebljivu ljubav prema spasitelju i Njegovoj Domovini“. Bauer je u svojoj okružnici od 8. maja 1937. istakao da na hodočašće u Svetu zemlju dolaze Hrvati iz „svih hrvatskih krajeva“ na čelu sa njegovim nasljednikom nadbiskupom-koadjutorom dr Alojzijem Stepincem, koji je kao zastupnik cijelog Katoličkog episkopata trebalo da obavi posvetu „hrvatskog oltara“. Kao predsjednik biskupskih konferencija Bauer je pozvao „braću svećenike“ da svi do jednoga porade za što ljepši uspjeh hrvatskog hodočašća, kako bi svi krajevi i sve „hrvatske“ biskupije bile zastupljene u svečanosti, kojom će veliki sin hrvatskog naroda biti prodičen na oltaru u Jerusalemu. Sve žrtve hrvatskog naroda, kako je obećao Bauer, biće nagrađene velikom srećom i zadovoljstvom hodočasničkih duša na tom Božjem putu.

Zbog skupoće puta župe ili dekanije i pojedina rimokatolička društva su se trebala udružiti pa svojim „prinosima“ omogućiti „svom zastupniku“ da pođe na taj daleki put. To duhovno hodočašće trebalo je da sprovede Odbor za Svetu zemlju čija je dužnost bila da prikupi desetine tisuća potpisa podrške. To je

trebalo biti „lijepa i dostojna manifestacija vjere i ljubavi prema Spasitelju, koju svaki od nas nosi u svojoj duši, i kojom se cijeli hrvatski narod odlikuje“. Kruna svega trebalo je da bude proslava posvete hrvatskog oltara, koja je dobijala najveći značaj „**za nas Hrvate kao Kristov narod**“, koji nikako nisu smjeli zaostajati za drugim rimokatoličkim narodima, **za kojima Hrvati „u svojoj pravoj katoličkoj revnosti nisu nikad zaostajali“, već su ih misionarski predvodili.** Na kraju je stari nadbiskup Bauer blagoslovio Hrvate hodočasnike i naložio vjernicima da u svojim molitvama ponavljaju „onaj zaziv koji je zapisan u natpisu nad našim (hrvatskim) jerusalemskim oltarom: 'Blaženi Nikola Taveliću, moli za hrvatski narod'“.¹¹⁶

Bauer je naredio svećenstvu da se njegova okružnica pročita vjernicima prve nedjelje, moleći časno svećenstvo da poradi u duhu okružnice, te (da) bude duhovna podrška vjernicima prigodom hrvatskog hodočašća u Svetu zemlju. Istakao je da će „hrvatsko hodočašće“ (nazivom su eliminisani svi Srbi rimokatolici iz korpusa rimokatoličkih vjernika) u Jerusalem ponijeti knjigu u kojoj su trebali biti potpisi svih Hrvata katolika, koji su „ma i najmanji dar darovali za naš narodni jerusalemski oltar“. Njihovi potpisi bili su putna karta za put u Jeruzalem. Određeno je da knjiga potpisa bude na posebnom mjestu kraj oltara, u vremenu kad se oltar bude posvećivao, a nakon toga da bude položena u Isusov grob na sveti kamen na kojem je ležalo Isusovo tijelo. Dušobrižnici (odnosno svećenici) trebali su da izlože „ovu svetu zamisao“ Odboru za Svetu zemlju, koju će župljani „vrlo rado prihvatiti“. Uz propovijed o značenju čina, na „sveti dan“ 25. jula, Bauer je naložio da se „prije večernjice izloži presveti olt. Sakrament božanskom Srcu Isusovu sa molbom da hrvatskom narodu (i nikom drugom – N. Ž.) zagovorom blaženog Nikole Tavelića očuva živu vjeru“.

U istom broju senjskog *Službenog vjesnika* objavljen je dekret sv. Kongregacije obreda o štovanju bl. Nikole Tavelića, pod datumom od 10. marta 1937, sa potpisom prefekta kongregacije kardinala Laurentija.

Bauer i Stepinac su žestoko nastupali protiv liberalne (masonske) štampe koja je, pored brojne rimokatoličke, dominirala u Kraljevini Jugoslaviji. Naročito je na udaru bila Bartulovićeva *Javnost*, koja je izlazila od 1935. do 1937. godine. Njoj suprostavljena Šimrakova klerikalna *Hrvatska straža* pokrenula je snažnu propagandu za „golemo **hodočašće Hrvata** u Jeruzalem pod vodstvom koadjutora Stepinca, kojom prilikom je trebalo osvetiti jedan „hrvatski oltar“. Književnik Niko Bartulović, istaknuti jugoslavenski nacionalista, tim povodom se ironično pitao (na račun klerikalaca) „otkud u slavenskoj crkvi hrvatski oltar, kad su Hrvati, prema pisanju frankovca dr Buća i *Hrvatske straže* gotskog a ne slavenskog porijekla“.¹¹⁷

¹¹⁶ Dr Antun Bauer, „Hodočašće u Svetu zemlju“, 8. svibnja 1937, *Službeni vjesnik biskupije senjska i modruške ili krabavske*, godina 22, Senj, br. 1, 10. lipnja 1937.

¹¹⁷ „Iz klerikalnog majdana“, *Javnost*, br. 13, 27. mart 1937.

Hrvatska Katolička akcija protiv nacizma

Vatikanski službeni organ *L' Oservatore Romano* u broju od 2. aprila 1938. saopštava da se papa Pije XI, „koji je uvijek zabrinut za sudbinu katoličke akcije u cjelome svijetu“, zbog nacističke dominacije, udostojio da osnuje „Centralni ured za katoličku akciju“, sa sjedištem u palati Kongregacija. Za predsjednika Ureda imenovan je kardinal Đuzepe Pizarro, „dosad toliko zaslužan za samu Katoličku akciju“. Novi ured, koji se pridružio dotadašnjim uredima Rimske kurije, imao je zadatak da obavještava, proučava i potpomaže, pa je samim time trebalo da postane dragocjen svjetski centrum koji će, dokumentujući djelatnost i rezultate mnogobrojnih organizacija kao i rad Katoličke akcije u raznim zemljama, doprinjeti većem unapređenju toliko potrebnog i plodnog apostolata. Prema „uzvišenoj želji Sv. Oca“ episkopi su u Centralnom uredu trebali naći „sve olakšice u međusobnom dodiru u jednoj toliko važnoj grani njihove apostolske djelatnosti i stupiti u direktan kontakt sa predsjednikom (Ureda), koji uživa neosporni autoritet zbog svojih ličnih odlika“. Sam predsjednik je trebalo da ima mogućnost da često i redovno bude u dodiru sa vrhovnim svećenikom i da s njime raspravi sva pitanja koja su se ticala kompetencija novog ureda. Osnivanje i imenovanje prvog predsjednika Centralnog ureda za Katoličku akciju moralo je da se upiše u velike zasluge „slavnog pontifikata Nj. Sv. Pija XI“.

Dijelovi hrvatske hijerarhije pokušavali su poduprijeti rimokatolicizam protiv njemačkih apsolutističkih nastojanja i progona rimokatolika u Njemačkoj. Pored jednog Krista Kralja – Isusa Krista nije mogao na zemlji postojati drugi (Hitler). Rezolucija hrvatske katoličke inteligencije protiv progonstva njemačkih rimokatolika donesena je 26. avgusta 1937. na zasjedanju tečaja Instituta Hrvatske katoličke akcije (naklonjena Italiji) za hrvatsku katoličku inteligenciju. Rezolucija je glasila: „Hrvatska katolička inteligencija, okupljena na tečaju Instituta Hrvatske Katoličke akcije dne 25. i 26. kolovoza 1937 u Zagrebu, upoznavši sadašnje teško stanje katoličke Crkve i katoličkih vjernika u Njemačkoj, kao i svih onih koji se tamo danas bore za Kristovo Evanđelje, osuđuje progone katolika koji vjerno slijede nauku katoličke Crkve i direktive svojih crkvenih poglavara za život u duhu Kristovu. Isto tako osuđuje uništavanje katoličkih vjerskih i kulturnih institucija. Svoj braći katolicima u Njemačkoj izriče i ovim danima kušnje svoje osjećaje saučešća u njihovim patnjama i svoje udivljenje herojskom držanju njemačkog katoličkog episkopata i svih vjernika te moli Gospoda, da ih po zagovoru sv. Bonifacija i drugih njemačkih svetaca i blaženika održe bodre i ustrajne u borbi za svoja prirodna prava kao i prava katoličke Crkve za uređenje privatnoga i društvenoga života u duhu kršćanske vjere i nauke katoličke crkve do konačne pobjede“.

Kako je izvjestila *Hrvatska straža*, poslije donošenja ove rezolucije nas-tavljen je tečaj Instituta Hrvatske katoličke akcije za hrvatsku katoličku inteli-genciju. Popodne je bila mnogo veća posjeta pošto su došli mnogi koji su bili sprečeni da dođu ranije. Prvi je govorio dr Marije Matulić, koji je locirao tadaš-nje protivnike Katoličke crkve u hrvatskom narodu, naročito apostofirajući

„bezbožni komunizam“. Prof. Petar Grgec je govorio o hrvatskom katoličkom životu i radu u Kraljevini Jugoslaviji. Poslije njegovog govora prihvaćena je pomenuta rezolucija u kojoj se osuđuje progonstvo njemačkih rimokatolika i izražava solidarnost s njima.

Tečaj je nastavljen slijedećeg dana, 26. augusta, predavanjem dr Pavla Lončara o položaju inteligencije u Katoličkoj akciji. Potom je generalni sekretar Nadbiskupske centrale Hrvatske katoličke akcije podnio ekspozice o uređenju Hrvatske katoličke akcije u zagrebačkoj nadbiskupiji. Kako izvještava novinar *Hrvatske straže*, svi prisustni su bili „najugodnije iznenađeni golemim napretkom Hrvatske Katoličke akcije neutralnog tipa, kojoj stoji na čelu preuzvišeni nadbiskup – koadjutor (Stepinac), a koja sama, bez križarskih i domagojskih organizacija, broji blizu 500 društava i oko 30.000 organiziranih članova i članica“. Umjesto dr Augustina Juretića, koji je bio sprečen da dođe zbog bolesti, predavanje je opet održao dr Marije Matulić o aktuelnim vjerskim problemima, gdje se naročito zadržao na pitanju konkordata. Njegovim predavanjem završen je „uspjeli tečaj“ Instituta Hrvatske katoličke akcije za hrvatsku katoličku inteligenciju.

Nadbiskup Stepinac i konkordatsko pitanje 1935–1938.

Stepinca je „tištilo“ konkordatsko pitanje, odnosno odlaganje konačnog sklapanja i proglašenja (ratifikacije) konkordata sa jugoslavenskom državom, koje je bilo na dnevnom redu jugoslavensko-vatikanskih odnosa od 1922. godine. Tokom druge posjete knezu Pavlu, 5. januara 1935, Stepinac je u prvi plan stavio konkordatsko pitanje. Kako je zapisao u svom *Dnevniku*, sa knezom Pavlom je ostao u dugom prijateljskom i srdačnom razgovoru, žaleći se pri tom na lošu ideološku klimu u državi: „Potužio sam mu se u ime Nadbiskupa (Bauera – N. Ž.), što nam je vlada imenovala **za bana masona Kostrenčića**. Knezu Pavlu bilo je to očito neugodno, pa se ispričavao da nije znao toga. Tužio mi se na toliko poteškoća na koje nailazi a napose na ministra Maksimovića koji nije htio da izruči novoj vladi (B. Jevtića – N. Ž.) nacrt konkordata, nego ga je poderao. Vidite’, reče mi, ’s kakovim ljudima ja moram da imam posla’. Zamolio me je da uvijek kad dođem u Beograd dođem k njemu“.¹¹⁸ U takvoj „prijateljskoj“ atmosferi Stepinac je u ime Vatikana izrazio želju da se okončaju konkordatski pregovori koji su prije toga „mlitavo“ vođeni.

Poslije pregovora vođenih 1925–26. godine konkordatsko pitanje nije značajnije tretirano u vatikansko-jugoslavenskim odnosima. Tek u decembru 1930. kralj Aleksandar je pokušao lično da preuzme brigu za konkordat, pa je pozvao francuskog crkvenog eksperta Šarla Loazoa (Charlesa Loiseaua) u Beo-

¹¹⁸ Isto. U pismu od 14. marta 1935. knez Pavle je izrazio prijateljska osjećanja prema A. Stepincu: „Molim Vas da mi ne zamerite što Vam se ranije nisam na pismu zahvalio ali sam u posljednje vreme bio bolestan i zatim, pošto sam ozdravio, toliko se nagomilalo posla da nisam imao minut slobodnog vremena. Međutim, ja sam odmah po prijemu Vašeg pisma dao nalog da bi se što pre izvidilo šta se može uraditi povodom stvari koja Vas interesira. Molim Vas da verujete u moje najbolje osećaje i u moje prijateljstvo. Pavle“. (*Dnevnik* A. Stepinca, 14. mart 1935).

grad da se s njime posavjetuje o bitnim stvarima vezanim za taj problem. U razgovoru sa Loazoom kralj je istakao da je bio prezaposlen zbog državnčkih poslova poslije 6. januara 1929, pa se nije mogao posvetiti konkordatu za koji, kako mu se činilo, nijedna strana nije pokazivala gorljivost i iskrenu želju. Iz Loazoovih sjećanja proizlazi da je kralj Aleksandar zaključenjem konkordata nastojao da doprinese rješavanju hrvatskog pitanja i umiri faktore u inostranstvu koji su tražili normalizovanje prilika u Jugoslaviji. Aleksandar je mislio da će konkordatom vezati RKC uz državu u borbi protiv raznih prevratničkih pokreta (komunizma), kao i da će privući hrvatske katoličke vjernike i tako razbiti Hrvatsku seljačku stranku uz koju je plebiscitarno stajao hrvatski narod.¹¹⁹

Novi nacrt konkordata predložen je Vatikanu 4. marta 1931, a Sveta Stolica odgovorila je na taj predlog u avgustu 1931. U vezi s konkordatom dugo vremena nije ništa posebno preduzimano zbog zaoštrenih odnosa između Vatikana i jugoslavenske države u tom razdoblju (liberalna antiklerikalna država predvođena Sokolima protiv organizacija Katoličke akcije na čelu sa Križarima). Rad je nastavljen u jesen 1932. kada je ministar inostranih poslova B. Jevtić, po naredbi kralja, okupio grupu stručnjaka za konkordat. Jevtić je preko Nike Moskatela otkrivao glavne težnje Vatikana i granice do kojih je bio voljan popuštati. Tokom pregovora, koji su ponovo počeli 1933. i trajali do aprila 1935, N. Moskatelo je nekoliko puta dolazio u Beograd gdje je iznosio predloge Svete Stolice i vraćao se u Rim s protupredlozima beogradske vlade. Pregovori su tekli relativno lako u odnosu na prethodno mukotrpano pregovaranje, a glavni problemi su bili pitanje glagoljice, Ilirskog zavoda sv. Jeronima, vjerske nastave u školama i razgraničenja biskupija. Tekst konkordata je bio uglavnom gotov prije Marsejskog atentata na kralja Aleksandra, jer je poslije njega promjenjena samo jedna riječ i učinjene manje jezičke i stilske promjene. Konkordat je konačno potpisan 25. jula 1935. u Vatikanu, a trebalo je da bude ratifikovan u jugoslavenskoj skupštini i Senatu. Ratifikaciju je trebalo izvršiti u julu 1937, ali je zbog žestokih demonstracija u Beogradu 19. jula („Krvava litija“) i misteriozne smrti patrijarha Varnave, vlada skinula konkordat sa skupštinskog dnevnog reda.

Od momenta kada je konkordat potpisan pa do upućivanja Narodnoj skupštini na ratifikaciju prošlo je 17 mjeseci ispunjenih nedoumicama i kalkulacijama vlade Milana Stojadinovića, u nestrpljivom iščekivanju povoljnog rješenja u Rimskoj crkvi i u nezadovoljstvu SPC, Starokatoličke, protestantske i Mojsijeve crkve. Kako ističe akademik Ljubodrag Dimić, na napade SPC, jugoslavenskih Sokola i svih onih koji su mislili da koncesije date Rimokatoličkoj crkvi u oblasti odgoja omladine zadiru u vitalne interese državnog suvereniteta, narodnog jedinstva i vjerske trpeljivosti, nadbiskup Stepinac je odgovorio: „Očito je naime, da crkva imade pravo na sredstva koja su joj potrebna da postigne svoj cilj, htijela država ili ne... Katolička crkva nikada se neće i nikome za volju odreći svojih osnovnih prava, a napose na prava na odgoj mladeži. I kada za to ne bi bilo ni jednog drugog razloga, dovoljan bi bio razlog za to porazni rezulta-

¹¹⁹ I. Mužić, *n. d.*, 72–73.

ti odgoja mladeži u zadnjih nekoliko godina, kad se je rukama i nogama pod uplivom masonerije nastojala istrgnuti mladež ispod upliva katoličke crkve“.¹²⁰

Nasuprot Stepincu jugoslavenski liberali – antiklerikalci posmatrali su potpisivanje konkordata kao štetan čin po državu, koji doprinosi supremaciji jedne konfesije nad drugima. „Politikus“ je u antiklerikalnoj *Javnosti* o pripremljenom konkordatu zapisao slijedeće: „On ne valja zato što katoličku crkvu pušta i u školu i u kuću i kod voljenih i kod nevoljenih, i na sud i na put, i svuda joj daje pravo kontrole, ma da država to pravo nije zadržala za sebe ni u jednoj ustanovi ili organizaciji katoličke crkve. On ne valja što utire put klerikalizmu sa kojim se ni jedna zemlja nije usrećila. On ne valja zato što katoličkoj crkvi priznaje široka izuzetna prava i na taj način joj stvara povlašćen položaj prema ostalim našim vjeroispovjestima. On ne valja zato što potiče ostale naše priznate vjeroispovijesti da se izjednače u svojim pravima i privilegijama sa katoličkom crkvom i na taj način, nožem pod grlo, prisiljavaju državu da čini ustupke svake vrste. On ne valja zato što za našu zemlju nije politički da u današnjim prilikama tovari sebi i teret vjerskih razmirica. I najzad, on ne valja zato što je i duhom i slovom protivan uređenju današnjeg društva i u političkom i u socijalnom i u ekonomskom pogledu. I mjesto da smanjuje prava crkve, on ih naprotiv, povećava i potiče i druge da to isto traže“.¹²¹

Na vijest da je konkordat skinut sa dnevnog reda u jugoslavenskoj skupštini, Stepinac je ostao suzdržan, a nije se čak oglasio ni povodom Mačekove izjave o konkordatu (koju je dao listu *Slovak* u broju od 3. avgusta 1937) da je za njih „haesesovce“ konkordat irelevantna stvar. Nadbiskup sarajevski Ivan Šarić je imao protivno mišljenje o konkordatu u odnosu na većinu jugoslavenskog episkopata. Na sve izraženije glasove da će se konkordat zaključiti, Šarić je sa dvojicom biskupa otputovao u Rim kako bi onemogućili njegovo zaključenje. Naime, **Šarić je bio mišljenja da konkordat sa Jugoslavijom ne treba zaključiti zato što je Jugoslavija zemlja koja treba da se raspadne**, dok bi potpisivanjem konkordata Vatikan priznao njeno pravno postojanje. S druge strane, Bauer, Rožman i Carević, koji su bili obaviješteni o ovakvom koraku Šarića, lično su odmah učinili korak kod Vatikana, zahtijevajući da se što prije zaključi konkordat sa Jugoslavijom, jer on Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji daje najveća prava i najbolje uslove za njeno pravilno razvijanje i život.¹²²

U svom *Dnevniku* Stepinac je vezano za konkordatsko pitanje u Jugoslaviji zapisao da ga prvenstveno zanimaju borba pravoslavne srpske „crkve“ (u originalu pod navodom – N. Ž.) protiv konkordata i smrt patrijarha, „jer su to dvije stvari koje su se zbivale u isto vreme“, pa je zato odlučio da će novinske vijesti, kao izvor za događaje, „za jedan i drugi predmet redom donijeti kako su štampane po datumima, a onda kod svake donijeti potrebnu opasku“. Dnevnički

¹²⁰ Lj. Dimić, N. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1992, 245.

¹²¹ Politikus, „Glavne karakteristike našeg Konkordata“, *Javnost*, br. 9, 1937, 156.

¹²² AJ, Kraljevsko poslanstvo u Vatikanu, f. 23, Generalni konzul D. Kojić – Ministarstvu inostranih poslova, Trst, 5. decembar 1934.

zapis je otpočeo konstatacijom da je nakon dugogodišnjeg pregovaranja „Jeftičeva“ vlada potpisala konkordat sa Sv. Stolicom, dok je Stojadinović, kako bi „udobrovoljio Hrvate“, htio da dovede konkordat do ratifikacije. Uprkos žestokom protivljenju SPC i naroda, Stepinac piše da je Stojadinović ipak iznio konkordat pred Skupštinu i Senat. U tom trenutku nastupila je teška bolest patrijarha Varnave, koga su pravoslavci smatrali mučenikom: „Svašta se pripovijedalo. Jedni da ga je dao otrovati, ali zašto to ne bi dali van, kad im je do toga, kako bi Stojadinovićevu vladu srušili? Zašto rodbina nije ga dala balzamirati ni vaditi mu utrobu. Da je od drugoga otrovan to bi tim prije učinili, da im dokažu. Drugi vele, da se je sam otrovao (Dr Stojadinović mu je pripretilo da će iznijeti u javnosti njegove prljavštine sa ženama). Neki liječnici kad su pratili buletine (bilten – N. Ž.) sa bolesti patrijarka izjavili su, da bi to imao biti lues (spolna bolest). Priređivali su u Beogradu molenje za ozdravljenje patrijarkovo“. Od „uglednog metropolite“, dakle, krajnje prizeman, priprost (nepismen) tekst, pun uvreda na račun srpskog patrijarha Varnave.

U *Dnevniku* Stepinac je potom napao pravoslavno sveštenika Voju Janića (iznoseći intimne „prljavštine“) da je predvodio demonstrativnu „procesiju“ (litiju) protiv konkordata. Predstavio ga je kao predsjednika konkordatskog odbora koji je bio „drugi put oženjen (sad civilno), koji se nekoć gradio (predstavljao – N. Ž.) kao prijatelj katolika“. Kao glavni cilj antikonkordatskih demonstracija Stepinac je vidio „u nakani“ pravoslavaca i „jevtičevaca“ da „sruše“ njegovog prijatelja Stojadinovića, jer je on „sa Princom Pavlom (takođe Stepinčev veliki prijatelj – N. Ž.) za ravnopravnost, a oni sa četnicima za Veliku Srbiju u kojoj bi pravoslavna vjera bila državna“.

Potom je Stepinac pisao o „hrvatskoj fronti“ (Hrvatskom pokretu) protiv diktature 1935–36, koja se izborila za to da se dozvoljava govoriti narod hrvatski umjesto „pleme“, i da se „vješaju“ hrvatske zastave. Maček je s vremenom izgubio poziciju vođe „hrvatske fronte“, po Stepinčevoj procjeni, „te se gradska inteligencija sve više okretala dr Anti Starčeviću“ (frankovcima). Maček se tada zamjerio Stepincu jer se „okružio“ framasonima i marksistima, „ili pak konkubinarcima (pojedinci sa više žena – Kemfelj, dr Jakovljević itd.)“. Stepinac je bio i protiv Hercega koji je širio organizacije Seljačke sloge (Gospodarske), i koji je po selima obično skupljao „mlade vikače koji teroriziraju cijelo selo, a u premnogo slučajeva rade proti župnika“. Takve pojave su dovele do toga da se dobar dio Hrvata, najviše gradske omladine i građana, okupio oko radikalne hrvatske ideologije (Pavelića i ustaša), pa su kritici „podvrgavali pisanje i djela vodstva HSS-a“. „Takvi su se priklonili ideologiji Ante Starčevića, dok se mladež zanosila dr Antom Pavelićem – hrvatskim emigrantom. Napose je sveučilišna omladina u Zagrebu zagrijana za taj hrvatski pokret 'borbenih'... Neki kod Matice Hrvatske (dr Lukas) okupljahu đlačku omladinu i odgajaju je u tom (frankovačkom – N. Ž.) pogledu. Akademska omladina toga duha od 15. oktobra 1937. izdaje mjesečnik *Hrvatski akademičar*. Sve ovo je valjalo navesti i spomenuti, da se uzmgnu razumjeti pisanje i polemike hrvatske štampe (*Hrvatski Dnevnik*, *Hrv. Straža* etc.) u slijedećim mjesecima“.

U *Dnevniku* od 21. kolovoza 1937. Stepinac se osvrnuo na pisanje „Stojadinovićevog pouzdanika“ Vomačke o Hrvatskoj seljačkoj stranci i konkordatu. Vomačka je došao kod Stepinca 21. avgusta i tom prilikom ga upitao „što sudi o ispadima pravoslavne crkve u vezi sa konkordatom“, a Stepinac je lakonski odgovorio „da si veće blamaže nisu mogli prirediti“. Potom je dr Vomačka u ime predsjednika vlade molio nadbiskupa da da povoljnu izjavu o konkordatu „s obzirom na držanje Stojadinovićevu“, s tim da je objavi u Stojadinovićevu listu *Vreme*. Nadbiskup je odgovorio da je mislio dati izjavu vezanu za borbe oko realizacije konkordata, ali da mora prije svega dobro razmisliti. S druge strane, Stepinac se nije slagao sa Mačekovom izjavom o konkordatu koju je dao listu *Slovak* u broju od 3. avgusta 1937. godine. Na pitanje izvještaca dr Klinovskog kakav stav kao Hrvat rimokatolik zauzima prema konkordatu („koji je Skupština juče izglasala“), Maček je hladno odgovorio „da za njih Hrvate u tadašnjim prilikama sklapanje konkordata ne može biti ništa drugo nego irelevantna stvar“. Na pitanje o demonstracijama u Beogradu i o smrti patrijarha Varnave Maček je opet odgovorio da Hrvate demonstracije i njihovi inicijatori, zajedno sa patrijarhom Varnavom, malo interesuju.¹²³ Vomačka je pred Stepincem pomenuo da veliki dio Hrvata gleda s nepovjerenjem na Mačekovu izjavu o konkordatu i da mu je dr Košutić (HSS) „gotovo prezirno“ rekao da se njih konkordat ne tiče.

O nezainteresovanosti dijela rimokatolika – Hrvata za konkordatsko pitanje pisao je i predsjednik vlade Milan Stojadinović. Iz razgovora sa papom Pijem XI i kardinalom Pačelijem, Stojadinović je stekao utisak da su i oni sami uviđali nemogućnost ratifikacije konkordata pri tadašnjim političkim prilikama. Pred njima je Stojadinović istakao četiri bitna momenta za odbacivanje predloga konkordata.¹²⁴

Stepinac je iznosio detalje iz razgovora sa predsjednikom Senata Kraljevine Jugoslavije dr Mažuranićem, koji je nadbiskupa upitao „što misli o svemu i želi li konkordat pod svaku cijenu ili ne?“. Nadbiskup mu je odgovorio da Mačekovu izjavu ne može nikako odobriti: „Ako prijeti pogibelj da padne Stojadinović i opet dođe Jevtić sa svojim režimom, tada je bolje da se pričeka sa ratifikacijom konkordata i da Stojadinović ostane, jer Jevtić ne bi donio konkordata a udario bi bijesno po Crkvi, dok je Stojadinović ipak donekle ublažio bijes Hrvata iz strahota koje su preživjeli pod Jevtićevim režimom. No – dodao je Nadbiskup – ako li se donese konkordat, a ne učini se ništa obzirom na hrvatsko pitanje, mira neće biti, i u slučaju međunarodnog sukoba, ako se hrvatsko pitanje prije ne riješi, Jugoslavija će se raspasti kao kuća od karata. Učiniti mora Stojadinović barem ono što može. Neka dade Crkvi slobodu u školama i uopće decentralizira upravu koliko može u okviru sadašnjeg ustava, ali **ako hoće spasiti državu, mora misliti na federaciju**“.

¹²³ Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“, glavno tajništvo, odsek za propagandu, *Bilten*, br. 6, 12. avgusta 1937.

¹²⁴ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu, f. 28, Ministarstvo inostranih poslova, političko odeljenje – opunomoćenom ministru pri Vatikanu dr Niki Miroševiću Sorgu, 25. decemabr 1937.

Zbog rješenja ovih pitanja Stepinac je 1. septembra 1937. uputio pismo predsjedniku Milanu Stojadinoviću, vezano za razgovor s predsjednikom Senata dr Želimirom Mažuranićem. Stepincu je bila čast da Stojadinoviću iznese „neke stvari koje mute dobar odnos između Katoličke crkve i naše Države, a čije bi pravednije uređenje, bez obzira na Konkordat, donijelo mnogo stišanja u naš javni život“. Na prvom mjestu Stepinac ističe da u velikoj mjeri katolici osjećaju „šikanacije“ u prosvjetnoj politici i da je nemoguće izbrojiti sve slučajeve najgrubljih povreda slobode savjesti. Postoji problem sa ženskom školom Sestara milosrdnica koju država ometa pri upisivanju učenica; katehete se teškom mukom zapošljavaju nakon dugog čekanja; u škole sa katoličkom većinom zapošljavaju se nastavnici raznih vjeroispovjesti (Stepinčeva vjerska isključivost – N. Ž.). Bio je protiv „zavođenja“ katoličkih učiteljica, kada se uz nju u školi „namjesti“ mlad učitelj kako bi je „naveo na mješoviti brak i otuđio nju i djecu od katoličke crkve“ i time izvršio prozelitski čin. Zbog takvih primjera Stepinac se nije čudio što rimokatolici smatraju Ministarstvo prosvjete običnom ekspoziplomom masonske lože, pa zbog toga nikad ne mogu steći povjerenje u državnu upravu dok se radikalno ne učini red u Ministarstvu prosvjete. Kritikovao je školske udžbenike koji su po njemu ispod svake kritike, „puni znanstvenih i historijskih netočnosti“, kao što je udžbenik *Osnovi etnologije* Jovana Erdeljanovića. Isticao je težak materijalni položaj katoličkog klira. Cenzura je „nesmiljena prema katoličkoj štampi, koja često ne smije ni da brani Crkvu od napadaja“.

Radi smirivanja duhova u narodu i uspostavljanja vjerskog mira u zemlji Milan Stojadinović je 1. februara 1938. izjavio Svetom arhijerejskom Sinodu, u ime Kraljevske vlade, „(1.) da ovaj i ovakav Konkordat sa Vatikanom neće više biti iznošen pred Narodno Predstavništvo na ozakonjenje i (2.) da će Kraljevska vlada pri svakom budućem sređivanju svojih odnosa s Vatikanom i pri regulisanju položaja RKC u Kraljevini u punoj mjeri respektovati i primeniti državnim ustavom garantovano načelo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih veroispovesti u našoj državi“. Nemoguće je, ocjenjuje Stojadinović, više izaći pred parlament sa istim konkordatom, potpisanim 1935. godine u Vatikanu. **Konkordat je definitivno ugašen i skinut s dnevnog reda**, zaključio je Stojadinović. Pitanje o budućim pregovorima o konkordatu ostalo je otvoreno i zavisilo je od razvoja prilika, ali Kraljevska vlada, kako je to formulisao Stojadinović, „nije cenila da je momenat to činiti u nekoj budućnosti“. U tom smislu je trebalo shvatiti i lično mišljenje ministra unutrašnjih poslova Korošeca na 22. sjednici Finansijskog odbora Narodne skupštine 29. decembra 1937. godine.¹²⁵

Ministar (rimokatolički svećenik, pater) Korošec tada je decidirano izjavio pred Finansijskim odborom da se neće donijeti „ni stari konkordat, ni stari korigirani, ni novi, niti uopće ma kakav konkordat“, jer vlada „ima prećih stvari, a među prvima je ta što hoće korektan, normalan i što više prijateljski odnos s pravoslavnom crkvom, jer je to u interesu ne samo crkve, nego i cijele države“.

¹²⁵ AJ, f. 28, ministar inostranih poslova Milan Stojadinović – Poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Sv. Stolicu u Rimu (poslaniku Niki Miroševiću Sorgu), 8. februar 1938.

Zagrebački *Hrvatski dnevnik* se poslije definitivnog skidanja konkordata s „dnevnog reda“ osvrnuo na „šokantnu“ izjavu patera Korošeca, a koji je i svojim držanjem pokazao da konkordat ne smatra tako važnim da bi radi njega trebalo praviti pitanje. Korošec se, piše list, ni jednog časa nije pokolebao u svojoj privrženosti šefu vlade i Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici: „Kao potpredsjednik ove stranke on i dalje složno surađuje s njezinim i svojim šefom drom Milanom Stojadinovićem. Listovi JRZ iskazuju mu svakom prilikom najveće povjerenje. To je ponovo učinila i *Samouprava*, glavno glasilo JRZ, koje je, spominjući dvogodišnjicu svojega ponovnog izlaženja, s ponosom napisala da je dr Korošec kao i dr Stojadinović, uvijek pokazivao najveći interes i brigu ne samo za *Samoupravu* već i za cijelu stranačku štampu. On je nastojao da se ne zamjeri SPC i da neda razloga prigovoru, da bi htio nešto sprovesti unatoč njezinog otpora“. U skladu sa navedenim izjavama i garancijama vlada je proglasila, na zahtjev Sv. Arhijerejskog sabora SPC amnestiju za sva kaznena djela duhovnih i svjetovnih lica učinjena tokom borbe protiv konkordata, a predsjednik vlade je opet u službenoj formi „požalio“ događaje od 19. jula 1937. pred Sabornom crkvom i obećao da će biti kažnjeni i odstranjeni iz službe činovnici koji su za to odgovorni. Obavijestio je „Sveti Sabor“ pismom od 1. februara 1938. da su „određeni državni funkcioneri maknuti sa svojih mesta radi uspostave dobrih odnosa između države i srpsko-pravoslavne crkve“, pa je na kraju pismom od 3. februara izjavio da će država dati i materijalnu naknadu osobama koje su bile oštećene u borbi protiv konkordata na strani SPC.

Zagrebačka klerikalna *Nedjelja* je u članku „Crkva pobjeđuje“ (6. mart 1938) zaključila da je ovakvim „meritornim izjavama i aktima vlade posve izmijenjena situacija“. „Vlada je tim sama zauzela nov načelan stav u pitanjima koja direktno tangiraju i nas katolike. Mi stojimo vis-a - vis državi, a država je ovim izjavama, ili formalno ili virtualno: 1. Zabacila konkordat sa Svetom Stolicom na zahtjev srpsko-pravoslavne crkve i u želji da se udobrovolji, a da se nikako nije obazirala na zahtjeve i prava katoličke crkve; 2. Priznala SPC pravo meritornog suodlučivanja pri regulisanju odnosa između države i katoličke crkve, a bez recipročnosti za katoličku crkvu; 3. usvojila u cijelosti stanovište SPC da je konkordat bio nepravedan za druge konfesije, dirao u vjersku ravnopravnost i oštećivao 'državne i nacionalne interese' (*Pravoslavni branik*, 1938, br. 2, članak: 'Na pragu smirenja jedne neželjene borbe'), odobrila sve što što je pravoslavna crkva učinila tokom borbe protiv konkordata i tim se odrekla upravo protivnog stanovišta, koje je prije zastupala; 4 dala srpsko-pravoslavnoj crkvi mogućnost direktnog uplitanja u političku upravu zemlje, mimo drugih konfesija i redovitih državnih instancija i proglasila istovjetnost u interesima države i srpskog pravoslavlja; praktično zauvijek onemogućila sklapanje konkordata s jedne strane u koliko katolička crkva neće načelno ulaziti u pregovore s državom o konkordatu, koji bi ovisio o prethodnoj sankciji pravoslavne hijerarhije, a s druge strane, u koliko se nikad ne će moći dobiti pristanak pravoslavne hijerarhije na zahtjeve, koje katolička crkva smatra bitnim, kako je to dokazao i ovaj spor“.

Nedjelja je zaključila da je ustavna jednakost konfesija u Jugoslaviji, uz ovakvu praktičnu primjenu, samo fraza bez sadržaja, dok je princip vjerskog pariteta narušen i zamijenjen principom državne, srpsko-pravoslavne crkve, koja „samovlasno odlučuje kao vrhovni arbitar o sudbini drugih konfesija, autentično interpretira nacionalnu politiku i diktira državi obvezu da crkveno-političke odnose s katoličkom crkvom regulira ne u skladu s crkveno-pravnim principima katolicizma, nego po *shvaćanju* pravoslavlja i nacionalne crkve. Katoličkoj crkvi je praktično oduzeto – jedinoj od svih konfesija – pravno priznanje njezina ustava i papinske vlasti, s konsekvencijom mnogostrukog moralnog i materijalnog prikraćivanja“. Rimokatolička crkva je, prema *Nedjelji*, proglašena za „inistatus agresor“ (za nepravednog agresora) na državu i druge konfesije a s druge strane, „njezina su prava – prava koja je sama država bila proglasila legalnim – relativizirana, te bez njezina i znanja i pristanka, dovedena u ovisnost o dobroj volji pravoslavne crkve i žrtvovanja kao 'kusur' za sporazum između države i srpske hijerarhije, po principu – 'na račun trećega' i 'de nobis sine nobis' (o nama a bez nas)“. Po *Nedjelji*, u državnu upravu uveden je princip pravoslavnog klerokratizma. Katolici su na sve to mogli imati samo odgovor: „Ne primamo do znanja! Protestiramo! Nikad toga nećemo priznati!“¹²⁶

S druge strane, postojala je nezainteresovanost dijela rimokatolika – Hrvata za konkordatsko pitanje, koju je prokomentarisao i njemački list *Felkišer Beobachter*, procjenjujući da su i oni (tj. rimokatolici) sami uvidjeli teškoće oko ratifikacije konkordata u takvim političkim prilikama. List je prokomentarisao i utisak koji je protest Sv. Stolice napravio u Beogradu. U broju od 22. februara 1938. objavio je izvještaj svog beogradskog dopisnika fon Maltkana (Maltcana) koji je zaključio da protest Vatikana zbog neratifikovanja konkordata nije u Beogradu napravio najpovoljniji utisak. Pomenuo je činjenicu da je M. Stojadinović, nastojeći da ostvari namjeru kralja Aleksandra o zaključenju konkordata sa Vatikanom, „primio na sebe stvari koje bi teško uzeo na sebe koji drugi šef vlade“. Desila se, navodi list, „neobična stvar“, budući da se katolički dijelovi Jugoslavije nisu interesovali za konkordat s Vatikanom: „Još je upadljivije bilo da **katoličko svećenstvo u Jugoslaviji nije ni prstom maklo da podrži Stojadinovića** u njegovim nastojanjima oko konkordata, koja nisu bila bez opasnosti za njegovu vladu. Kad je vlada to vidjela, morala je da promisli da je mir između pravoslavne crkve i jugoslavenske države dragocjeniji od zaoštavanja odnosa između ova dva činioca zbog konkordata, koji nije imao nikakve vidljive podrške u velikom dijelu Katoličke crkve“.

Kada je „dobro razmislio“, Stepinac je dao izjavu za štampu povodom skidanja konkordata sa dnevnog reda u februaru 1938. godine. Ta izjava glasi: „Povodom posljednjih događaja u vezi s konkordatom koji su javnosti dobro poznati, zamolili su me odlični katolici da im dozvolim održavanje protestnih zborova na kojima bi cijelo pitanje Konkordata bilo stavljeno u pravo svjetlo. Ja razumijem njihovo nezadovoljstvo nagomilano tokom posljednjih 20 godina u kojima je katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji morala da podnese mnoge

¹²⁶ *Nedjelja*, Zagreb, 6. ožujak 1938.

neprilike. Znam i to da bi na tim protestnim zborovima hrvatski katolici svi kao jedan posvjedočili još jače svoju ljubav i potpunu privrženost katoličkoj crkvi i njenom vrhovnom poglavaru Svetom Ocu. Ali **ja ipak ne želim da se te protestne skupštine održavaju**. Cijelom je svijetu naime jasno na čijoj strani leži krivica što je došlo do nezapamćenih huškanja protiv katoličke crkve i Konkordata. Pored toga već je cjelokupni katolički episkopat rekao prilikom posljednjeg zasjedanja biskupskih konferencija što misli o ravnopravnosti katolika u Kraljevini Jugoslaviji i o kampanji protiv konkordata. Zato držim da nije vreme za protestne zborove. Zahvaljujući svima svojim vjernicima za izraze ljubavi i vjernosti za povređena prava Crkve, i opravdane ogorčenosti protiv onih koji je gaze, molim ih da uvijek budu u svim pitanjima koja se tiču crkve, povezani sa svojim crkvenim poglavarstvom duhom molitve i discipline. Tada se nećemo trebati da plašimo nikakvog huškanja, laži i mržnje koja se diže protiv katoličke crkve. Tako spremni izvijevaćemo konačno slobodu i ravnopravnost katoličke crkve u Jugoslaviji¹²⁷. Stepinac je na „jedan mig“ mogao da pokrene hrvatske rimokatoličke mase vjernika i nevjernika, ali je procijenio da je bolje da „za sada mase miruju“.

List *Folksvile* iz Karlovih Vari (Karlsbada) od 3. aprila 1938. opisuje sukob jugoslovenske vlade i Srpske pravoslavne crkve zbog konkordata i likvidaciju toga sukoba, pa zaključuje: „Naravno nije time još rešeno pitanje odnosa između jugoslovenske države i katoličke crkve. Kod katoličkog stanovništva je ostalo jako ogorčenje zbog načina kako je kampanja vođena. To se vidjelo i iz jednog pastirskog pisma novog katoličkog nadbiskupa u Zagrebu, Stepinca. Katolički protestni zborovi su bili zabranjeni i rečeno je da treba imati povjerenja da će se ravnopravnost katoličke crkve ipak jednog dana izvojevati. Ako se stvar posmatra s ovog gledišta onda je odluka samo odložena“. Važna Biskupska konferencija, pod Stepinčevim vodstvom, održana početkom maja 1938, iznijela je poglede „visokog crkvenog foruma“ o pitanjima škole, učitelja i đaka, vaspitanja omladine, nastave vjeronauke u školama i drugim „prevažnim“ problemima prosvjetnog i odgojnog značaja. U Poslanici Katoličkog episkopata, koja je objavljena 4. maja 1938. i potom upućena vjernicima, obrazložena su shvatanja o organizaciji omladine u vjerskom pogledu, o materijalnim prilikama, crkvenim internatima i teškim prilikama školovanja seljačke djece, o opštim potrebama Katoličke crkve i sredstvima za održavanje crkvenih predmeta, često od visoke umjetničke vrednosti, o vjerskim bolnicama i drugom.¹²⁸ U toj poslanici protestiralo se i protiv odbacivanja konkordata i apelovano je na vjernike da u zajednici sa crkvom ožive svijest o „čuvanju onih prava koja im kao katolicima pripadaju po naravnom i Božijem zakonu“. Jedno od tih prava bilo je i pravo odgoja novih naraštaja.¹²⁹

Na konferenciji jugoslavenskog katoličkog episkopata, održanoj u Zagrebu 18. maja 1938, prvi put pod predsjedništvom nadbiskupa Alojzija Stepinca, donijeta je odluka da se vjernicima uputi kolektivno pastirsko pismo u kome bi

¹²⁷ „Izjava g. Dr. Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa, o skidanju konkordata s dnevnog reda“, *Politika*, 15. februar 1938.

¹²⁸ *Vreme*, Beograd, 12. maj 1938.

¹²⁹ Lj. Dimić, N. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam...*, 245.

se iznijele „mučne prilike u kojima se nalazi katolička crkva u Jugoslaviji, usljed poznatog definitivnog povlačenja od strane vlade već potpisatog konkordata sa Sv. Stolicom“. Vatikanski *L'Osservatore Romano* je objavio to pastirsko pismo nadbiskupa Stepinca ističući da je pročitano 18. maja za vreme mise. Hvaleći Stepinčev spis vatikanski organ je naglasio da je dokument pisan u hladnoj, dostojanstvenoj i snažnoj formi zasnovanoj na nepobitnim činjenicama. On obavještava vjerne o pitanju konkordata i pokazuje kako jugoslavenski katolički episkopat, skupa sa Sv. Stolicom, „na javni način reaguje na tešku nepravdu koja je nanijeta katoličkim vjernicima u Kraljevini“. Pastirsko pismo je konstatovalo nepravedno povlačenje konkordata i time nanijetu uvredu Sv. ocu, pa nabraja razna „gravamina“ (povrede) koje trpi Katolička crkva u Jugoslaviji, naročito na školskom polju i u radu katoličkih organizacija kojima se stvaraju razne poteškoće. U nastavku se žali na: otimanje imovine i nedovoljno izdržavanje klera; „tužno“ stanje bolnica kojima upravljaju katolici usljed uskraćivanja pomoći od strane države; jednostrano stvaranje zakona o bračnim pitanjima; cenzuru štampe koja naročito pogađa katoličke novine; mješoviti odgoj u školama; nepravedno ubrane materijalne dažbine itd.

Biskupi i vjernici, ističe se u Stepinčevom pismu, nadali su se da će vlada sve to ispraviti prihvatajući konkordat, koji je, „kako svak zna“, obezbjeđivao Katoličkoj crkvi „poštovanje prava koja joj pripadaju“. „Umjesto toga, usljed mješanja predstavnika srpsko-pravoslavne crkve u to pitanje, sva se nada izjalovila i katolici se osjećaju oštećeni“. Biskupi protestiraju povodom nezakonitog „zakoračenja srpsko-pravoslavne crkve“ protiv držanja vlade i najavljuju da će istrajati u odbrani katolika, a vjernici treba da se „u stezi i molitvi združe s Papom i episkopatom“ – zaključuje nadbiskup Stepinac u svom pismu.¹³⁰

Pored „Poslanice vjernicima“ (Pastirskog pisma) Katolički episkopat je istog dana (18. maja) uputio deklaraciju „svojim svećenicima“, u kojoj se ističe mirotvorstvo Rimske crkve u teškim vremenima za državu i narod, kada crkva nikog nije zvala na uzbunu zbog „nemogućeg položaja države“ da se Katolička crkva u odbrani svojih prava posluži istim sredstvima (kao SPC), usljed čega bi „izbio vjerski rat u državi“. Rimska crkva, u funkciji „mirotvorne ovčice“ verbalno i dalje nije prijetila, već je samo deklarativno najavila da će objaviti samo načelne konstatacije i zahtjeve. Katolički episkopat je konstatovao da „duboko žali što su se pripadnici SPC i njihove nacionalno-političke vođe, u tako velikom broju izjasnili protiv prijateljskih regulisanja odnosa između jugoslavenske države i katoličke crkve, i da se nisu ustegli ni od toga, da političkim pritiskom onemogućće svojim katoličkim sugrađanima da dođu do onih vjerskih prava za koja oni po svojoj savjesti drže da im pripadaju; Katolički episkopat sa žaljenjem konstatuje da su se predstavnici srpsko-pravoslavne crkve, kampanjom protiv konkordata s jedne strane, direktno i na neprijateljski način umješali u unutarnja pitanja Katoličke crkve i time izazvali nove teške antagonizme u našim međuvjerskim odnosima...“. Poslije „mirotvornih“ konstatacija Katolički

¹³⁰ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici, poslanik u Vatikanu N. Mirošević Sorgo – Ministarstvu inostranih poslova, političkom odeljenju, 29. maj 1938.

episkopat je u Deklaraciji izrazio „spremnost“ na lojalnu saradnju sa državom i na pravedno, sporazumno rješenje aktualnih crkveno-političkih pitanja, ali samo na „bazi pariteta, a nikada na bazi državne supremacije nad Crkvom“.¹³¹

Vatikanski nuncij napušta Jugoslaviju u vrijeme konkordatske krize

Oproštajnu posjetu vatikanski nuncij u Jugoslaviji Pelegrineti je obavio u Zagrebu u decembru 1937. godine. Poslije 15-godišnje nuncijske aktivnosti u jugoslavenskoj državi (od 5. maja 1925) Pelegrineti je odlučio da se oprost i centrali rimokatolicizma – Zagrebu, u prisustvu koadjutora Stepinca i umirućeg nadbiskupa Bauera. Stepinčeva *Hrvatska straža* tim povodom navodi da je nuncijska djelatnost Pelegrinetija bila ispunjena borbom i pregovorima oko slobode Katoličke akcije i crkvenih redova, crkvenog posjeda i uopšte što boljeg položaja Rimska crkve u odnosima sa državom. Pitanje „hrvatskog“ Zavoda sv. Jeronima (koji je u stvari bio ilirski-jugoslavenski), riješeno je „na opće zadovoljstvo“ (u svehrvatskom pravcu), ali je liberalna „jugomasonerija“ onemogućavala „pravedno rješenje“ ostalih ključnih pitanja. Pelegrineti je isticao da je u Srbiji trebalo uspostaviti redovnu hijerarhiju, hvaleći da je „poslije prevrata“ 1918 „otpalo odlučno sudjelovanje svjetovnog klera u popunjavanju biskupskih stolica i u personalnoj politici crkve uopće“. Bio je zadovoljan zato što je uspješno proveo organizaciju redovne hijerarhije u Srbiji i što je uklonjen liberalni jozefinistički duh iz klera i državne uprave. Opraštajući se od hrvatskih i ostalih biskupa konstatovao je da je dobro uznapredovao katolički život, jer su se „umnožila sjemeništa, umnožio se broj svećenika, umnožile se redovničke kuće, pobožna društva vjernika, župe, crkve, ustanove vjere i ljubavi, dok se na mnogim mjestima češće primaju sakramenti i time usvaja čvrsta svijest katolička“.

Šimrakova *Hrvatska straža* je očekivala da će Pelegrineti i poslije odlaska, kao kardinal i član svetih rimskih kongregacija koje upravljaju „universalnom Crkvom“, raditi i dalje za interese Hrvata-katolika, jer je on bio njihov „osobit prijatelj“. On je to „djelotvorno pokazao kao nuncij imajući uvijek živ i srdačan interes za sve hrvatske katoličke probleme i zauzimajući se za njihovo pravedno rješavanje. Tu sklonost prema Hrvatima „Njegova Uzoritost“ je pokazala izborom Zagreba za mjesto oproštaja od jugoslavenskih rimokatolika, u koji je došao da „pozdravi preuzv. Hrvatskog Metropolitu, njegovog Koadjutora, gospodu biskupe i da blagoslovi hrvatske katolike“. List na kraju navodi riječi iz pisma vatikanskog nuncija Pelegrinetija: „Uspomenu i ljubav prema Vama i vašoj (hrvatskoj) domovini sačuvat ću uvijek uzdam se, da ćete i vi, predragi u Kristu suradnici, to uvijek činiti. Puno zahvaljujem vama i svemu svećenstvu i puku na svemu, što ste za me učinili i htjeli“.¹³²

Poslije smrti Bauera u decembru 1937. Stepinac je postao zagrebački nadbiskup sa titulom metropolite hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine, „opat Blažene Djevice od Topuskog. Vrhovni i trajni župan Breznički, doktor teologi-

¹³¹ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, Uprava grada Beograda, 18. maj 1938.

¹³² *Hrvatska straža*, br. 277, 5. prosinac 1937.

je i filozofije“. Biskupi sufragani bili su mu dr Dionizije Njaradi, grkokatolički (unijatski) vladika križevački, biskup bosansko-srijemski Antun Akšamović i biskup senjsko-modruški dr Viktor Burić. Stepinac je bio i na čelu Nadbiskupskog duhovnog stola.

Stepinac i fizička kultura u doba vlade Milana Stojadinovića

Ideološki liberalno-klerikalni sukob naročito se ispoljavao u oblasti sporta i fizičke kulture, između organizacija Katoličke akcije (Orlova, Križara i Fantovskih odseka „Planine“ u Sloveniji) i liberalno-antiklerikalnih jugoslaven-skih Sokola, ali i čistih organizacija fizičke kulture – Obaveznog telesnog vaspitanja i prazničkih tečajeva, koje su uspostavljene u vreme vlade Milana Stojadinovića. Važni članovi teksta konkordata bili su posvećeni oblasti fizičke kulture i omladinskog odgoja u liberalnim organizacijama Sokola, u katoličkim organizacijama (Križarima i drugima) pošto su u prethodnom razdoblju liberalno-klerikalni konflikti bili najizraženiji u toj oblasti. Brojni sukobi su se često završavali fizičkim obračunima pa i ubistvima (naročito u Dravskj banovini).¹³³

Nadbiskup Stepinac je naročito bio uzmeniren zbog „pogubnog“ „masonskog“, antiklerikalnog djelovanja Sokola Kraljevine Jugoslavije, koji su po njemu širili „naturalističko-darvinističku“ teoriju. Predsjedništvo biskupskih konferencija, na čelu sa Stepincem, upozoravalo je ministra fizičkog vaspitanja naroda Vjekoslava Miletića na razoran protivsokolski rad. Katolički episkopat je na biskupskim konferencijama u Zagrebu od 3. do 6. maja 1938. ocjenio protivjerskim djelovanje Sokola Kraljevine Jugoslavije, osobito u njegovim granicama na teritoriji Dravske banovine: „Glasila sokolskih župa Ljubljana, Maribor, Novo Mesto, koja izlaze u Ljubljani pod nazivom, Sokol’, redom objavljuju članke koji ruše, ne samo katolicizam, nego svaku vjeru uopće“. Katolički episkopat je zaključio da je „državna vlast (pod nadzorom ministra popa Korošeca – N. Ž.) bila primorana konfiskovati, već dva puta ove godine pomenuti list, samo radi članaka uperenih protiv vjere, naročito protiv Katoličke crkve.“ Episkopat se posebno ustremio na članak „Moralna moć sokolstva“, u kojem se tumači „da nijedna vjera nije sposobna da moralno vaspitava, te se tvrdi da jedino sokolstvo svojom Tirševom ideologijom može narod vaspitavati i u moralnom pogledu“. Glasila Sokola Kraljevine Jugoslavije, po mišljenju Katoličkog episkopata, „šire nauke i nazore koji direktno potkapaju državne i društvene osnove, a sve odaje utisak da podsticaj takvih nauka dolazi od komunističke i boljševičke propagande“. Episkopat je zahtjevao da se Sokolu Kraljevine Jugoslavije oduzme privilegovan položaj i ukine „svaka veza između SKJ i Kralja, da ne bi ime Kralja služilo za pokriće razvratnih ideologija“. U obrazloženju svoje predstavlke Katolički episkopat se vraća na vremena famozne protusokolske Poslanice iz 1932. godine, koju je tada osudio. Ponovo se kritikuje sokolski ustav „Putevi i ciljevi“: „U tom se spisu naučava da je vjera stvar unutrašnjosti,

¹³³ Vidjeti: N. Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1935*, Beograd 1991.

dakle, privatna stvar, zatim, da je sokolstvo dužno jednako poštovati svaku vjeru, a to znači da treba istinu i zabunu jednako ocijeniti i ljubiti, što je sa katoličkog stanovišta nedopustivo, te je to za katolika velika uvreda, zatim, da je osnova duševnog odgoja vlastiti sud svakog pojedinca, što je opet upereno protiv katoličke vjere, čiji je sadržaj, ne plod vlastitog suda, nego objave Božije, zatim, da sokolstvo usvaja u pogledima na život, ne zakone Božje, nego zakone evolucije i selekcije vječnog razvijanja¹³⁴. Na pomenutim biskupskim konferencijama razmatrano je i pitanje odnosa RKC prema Obaveznom telesnom vaspitanju (OTV). Nadbiskup Stepinac je pismom od 4. juna 1938. obavjestio Ministarstvo fizičkog vaspitanja naroda (MFVN) da je Katolički episkopat, u vezi sa OTV i Prazničkim tečajevima, izdao posebnu spomenicu u kojoj traži od MFVN da u „interesu vjerskog mira učini sve kako bi se nedelji sačuvala religiozni karakter koji joj daju samo Božji zakoni“.

Potom se Stepinac žalio na naređenje Upravnog odjeljenja banske vlasti Savske banovine od 15. decembra 1937, kojim je propisano kako treba sprovesti prazničke tečajeve, „a pri tom se ništa ne obavezuje na karakter dana Gospodnjih i na pravo da mogu dan Gospodnji posve slobodno koristiti za službu Božju“. Katolički episkopat „bolno konstatuje što MFVN neće da računa sa svetošću dana Gospodnjih, te uporno hoće da se ti dani upotrebe za profane svrhe. U interesu je javnog poretka i države da se na Prazničke tečajeve odredi radni dan“. Osim navedenog, Stepinac je zahtjevao da se iz privremenog udžbenika za specijalnu (vojnu) nastavu OTV-a, iz poglavlja „Vera“ ukloni deo gdje se iznosi „heretička nauka da susve priznate vjeroispovjesti jednake“.

MFVN nije htjelo kapitulirati pred zahtjevima katoličkog episkopata, kao u slučaju sokolstva u eri namjesničkog režima, već je istupilo u odbranu OTV-a kao „jerezinog“ modela fizičke kulture. U vezi sa tom temom MFVN je uputilo Stepincu akt slijedeće sadržine: „Uredba o prazničkim tečajevima donesena je iz razloga da se nesmetano može sprovesti rad telesnog vaspitanja, a koje je namenjeno najširim slojevima naroda, posebno seljaštvu, koje je zaposleno svojim gospodarskim i poljoprivrednim radovima. Kako se ta lica tokom nedelje ne mogu otrgnuti od svojih radova, a i vođe tečajeva nisu profesionalna lica, već su zaposleni, to je gotovo nemoguće da se taj rad sprovodi u druge dane, sem nedelje. OTV nije težak fizički rad, već okrepa, razonoda, koja donosi omladini korist. U uredbi iz 1937. je naglašeno da se u svakom pogledu ima poštovati svetost nedelje. U paragrafu 3 se kaže: 'Čas početka nastave regulišu mesna opštinska uprava u sporazumu sa nastavnicima i sveštenicima, prema mesnim prilikama. Nastava se dakle, posvećuje podešavala na vreme kada nema službe Božje. Ova Uredba ne ometa narod da posećuje crkvu, naprotiv, ona okuplja narod oko crkve i ne ide na to da dira u svetost prazničkih dana. A iz udžbenika za specijalnu nastavu OTV-a vidi se da se u prazničkim tečajevima polaznicima predaje da je vera osnov za vaspitanje naroda“¹³⁵.

¹³⁴ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, ministar Miletić – M. Stojadinoviću, 4. juni 1938, cit. prema: N. Žutić, *Sokoli...*, 217.

¹³⁵ N. Žutić, *Sokoli...*, 218.

Nadbiskup Stepinac blagosilja Banovinu Hrvatsku 1939–1941.

Provatikanska politika kneza Pavla pogodovala je povoljnom odnosu države prema Rimskoj crkvi u Jugoslaviji. Pavle je imao bliske veze s Vatikanom u odnosu na kralja Aleksandra I Karađorđevića, koji je zadržavao poziciju rezervisanog liberala antiklerikalca. Poslanik u Vatikanu Niko Mirošević-Sorgo najavio je posjetu Vatikanu kneza Pavla i kneginje Olge za početak maja 1939. godine. Ministru dvora Milanu Antiću je saopštio da se radi o tradicionalnoj posjeti Nj. Kr. visočanstava papi Piju XI, za koju je pretpostavljao da neće izostati „već iz razloga onih koji su Vama bolje poznati nego li meni“.¹³⁶

Sklonost prema Rimokatoličkoj crkvi u Jugoslaviji knez Pavle je iskazivao već od vremena uspostavljanja namjesništva i vlade Milana Stojadinovića. Još prisniji odnosi nastupili su sa uspostavljanjem Banovine Hrvatske, koja je mogla da vodi samostalnu vjersku politiku preko svoje banske vlasti. Knez Pavle je tokom 1940. posećivao nadbiskupa Stepinca u Zagrebu. Prilikom tih susreta 1940. Stepinac je saopštio svoje „intimne misli“ u pogledu prozelitskog „prijelaza“ Srba na „vjeru njihovih otaca“, a to je rimokatolicizam: „Najidealnija stvar za Srbe bila bi da se vrate veri svojih otaca, to znači da spuste glavu pred Hristovim predstavnikom, Svetim Ocem. Onda bismo konačno mogli da dišemo u ovom delu Evrope, jer bizantizam je igrao strašnu ulogu u istoriji ovog dela sveta.“¹³⁷

Vatikanski službeni listovi podržavali su hrvatske pretenzije za što većom samostalnošću u okviru Jugoslavije. Tako je *Oservatore Romano* sa simpatijama pisao u aprilu 1939. o očekivanom sporazumu o Banovini Hrvatskoj i rješenju hrvatskog pitanja. Zadovoljno je konstatovao da će hrvatski narod dobiti široku autonomiju, koja po njemu „ne znači separatizam, jer se daje saglasnost sa ovim vezama koje su neophodne za održanje državnog jedinstva triju narodnosti Jugoslavije“.¹³⁸

U Deklaraciji hrvatskih hodočasnika u Rimu (prisutan i Stepinac), iz novembra 1939, ističe se hiljadu godišnja privrženost hrvatskog naroda Rimskoj crkvi, ali i „čvrst i nepomični stav Hrvata na braniku svoje zemlje (Banovine Hrvatske) kao samostalne i nezavisne političke jedinice... „. Papin govor, izrečen tom prilikom, sastavljen je uglavnom kao parafraza Deklaracije Hrvatskog episkopata. Papa je započeo svoj govor sa „Hvaljen Isus dragi moji Hrvati“, i nastavio slijedećim riječima: „Mi Vam dajemo danas ovaj podsticaj jer izgleda da se pojavljuje nada u budućnost u kojoj će odnosi između crkve i države u vašoj Otadžbini biti pravilnije riješeni, uređeni složnom akcijom i na uzajamnu korist“. Papa je ovim izjavio svoje zadovoljstvo uopšte, radi uređenja odnosa u Jugoslaviji i predusretljivost koju ukazuje Kr. Vlada i Hrvatska banovina Rimo-

¹³⁶ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu, poslanik Niko Mirošević-Sorgo – ministru dvora Antiću, 26. april 1939.

¹³⁷ Dž. Kornvol, *Hitlerov papa...*, 253.

¹³⁸ AJ, Vatikansko poslanstvo, poslanik Mirošević-Sorgo – MIP-u, Političko odeljenje, 26. april 1939.

katoličkoj crkvi. Poslanik Mirošević-Sorgo je mislio i na mogućnost sklapanja novog konkordata.¹³⁹

Sarajevski *Katolički tjednik* je u aprilu 1940. hvalio odnos nove upravne vlasti Banovine Hrvatske prema Rimokatoličkoj crkvi: „U banovini Hrvatskoj izlazi se Crkvi u susret i štiju se naše kršćanske i katoličke tradicije. Nije još sve učinjeno, ali tendencije su dobre, atmosfera je zdrava, dobra je volja tu. Nema ni traga kakvoj animoznosti i nepovjerenju; nema ni govora o kakvom principijelnom protucrkvenom i nekršćanskom kurzu. Odnosi su s crkvom ne samo korektni, nego i prijateljski. Kulturno i školsko zakonodavstvo vraća se polagano na liniju kršćanskog životnog idealizma; u nacionalnim omladinskim organizacijama ima među funkcionerima i prominentnih katoličkih ličnosti; crkvenim se institucijama izlazi u susret; katoličkom školstvu pušta se slobodan razmah; praktični katolici dolaze bez ikakve smetnje i zapostavljanja i na visoka mjesta u državnom i političkom aparatu. Eno, već imamo, a da to nije nitko tražio, i gimnazijskih direktora svećenika; neki dan otvorena je nova ženska katolička gimnazija, s pravom javnosti u Varaždinu; dušobrižnom svećenstvu, i aktivnom i umirovljenom, povišen je dodatak na skupoću; mnogi katolički zavodi dobili su i finansijske potpore; i činovništvo i politički funkcioneri ponajviše su prema kleru taktični, uslužni, susretljivi; u uredničkom vijeću 'Hrvatske enciklopedije' figurira i nekoliko istaknutih svećenika i katoličkih intelektualaca, itd.“¹⁴⁰ *Hrvatska straža* u broju od 20. travnja 1940. sa zadovoljstvom je objavila vijest da je banska vlast Banovine Hrvatske odobrila širenje izdanja Društva sv. Jeronima. U početku članka ističe se da je Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu izdavalo s posebnom sistematičnošću knjige nacionalnog značaja u formi direktno poučnoj ili beletrističkoj, i to u vreme kada su u „školskim udžbenicima i knjižnicama hrvatska povijest, zemljopis, etnografija i književnost bili svedeni na minimum“. U to su doba školske knjižnice su se snabdjevale raznim knjigama, ali su se jeronimska izdanja mimoilazila.

Od uspostavljanja Mačekove uprave banska vlast Banovine Hrvatske svojim odlukama odobrila je širenje izdanja Društva sv. Jeronima. Tako je Odjel za prosvjetu, aktom br. 69.975, II 1939. od 30. novembra 1939, dozvolio da se jeronimske knjige nabavljaju za školske knjižnice. U tom rješenju posebno se navodi „poimence“ iz „poučnih“ i 16 beletrističkih izdanja, među kojima i radnje o seljačkom pitanju dr M. Ivšića i povijesno-zemljopisne radnje dra Katića, prof. Grgeca, prof. Jurasu, dra Horvata i drugih. Od beletristike Društvo je preporučivalo povjesne romane „seniora“ Velimira Deželića, L. Katića, M. Majera, Frana Biničkog te niz zbirke pripovijedaka iz hrvatskih krajeva od raznih pisaca. Istim rješenjem odobrene su dvije knjige Društva sv. Jeronima za pomoćne knjige školskim udžbenicima, i to *Hrvatska povijest* od dr Otona Knezovića i *Hrvatska književnost* od dr Matije Ujevića. Posebnom odlukom Odjela

¹³⁹ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici, poslanik Mirošević-Sorgo – MIP-u, 15. novembar 1939.

¹⁴⁰ *Hrvatska straža*, 5. travanj 1940.

za prosvjetu banske vlasti od 30. marta 1940, odobreno je da se mjesečnik *Mala Mladost*, što ga je izdavalo Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu, može djeliti učenicima pučkih škola Banovine Hrvatske. „Ovim trima rješenjima nadležna vlast iskazala je Društvu sv. Jeronima lijepu pažnju, pa sada ovisi o prijateljima jeronimske i hrvatske pučke prosvjete da sa svoje strane učine svoje“, zaključila je *Hrvatska straža*.

Zaboravljalo se, ipak, da se i u doba „strahovlade“ ličnog režima kralja Aleksandra izdavaštvo Društva sv. Jeronima nesmetano odvijalo. U jeku „otvorene diktature“ za „Jeronimski dan“ 30. septembra 1929. dijelilo je u spomen svoje 60-godišnjice svim članovima „krasne diplome sa slikom sv. Jeronima u boji“. Radi propagande izdan je veliki plakat V. Kirina i poslan je povjerenicima novi broj jeronimskog izdanja vjesnika „Dobra knjiga“ u kojem su se nalazile upute i popis jeronimskih izdanja, narudžbenice i uplatni čekovi. Na lični zahtjev „Dobru knjigu“ je „svatko“ mogao dobiti. Od vremena jeronimskog blagdana počele su se rasparčavati nove jeronimske knjige. Te jeseni 1929. godine, objavljene su slijedeće knjige: Kalendar *Danica* za 1930. godinu, u umjetničkoj opremi V. Kirina; dr V. Deželić stariji, *U pandžama lava*, roman sa slikama; dr J. Blažević, *Obrana vjere, pučka apologetika*; dr Stjepan Filipović, *Bakterije u životu i gospodarstvu*; Miroslav Vanino (isusovac), *Sunčanom stazom*, pripovijetka sa slikama; B. Babić, *Građa svijeta*, pučka kemija; I. Horvat, *Gradišćanke*, pripovijesti iz života Gradišćanskih Hrvata, sa slikama; dr Lj. Maraković, *Pučka pozornica*; dr A. Spiletak, *Papa Pijo XI*, životopis sadašnjeg Pape planinara, Pape dobre knjige, Pape obnovljene papinske države; itd.¹⁴¹

Ofanziva jezuitizma u Banovini Hrvatskoj

Jezuiti su u Banovini Hrvatskoj dospjeli u izuzetno povoljan položaj zbog pogodne klime za rimokatolički klerikalizam. Pompezno se slave jezuitske obljetnice i razni jubileji. Proslava najznačajnijeg jezuitskog jubileja pripremana je tokom 1940. godine, i to u najvećoj mjeri zaslugom nadbiskupa Stepinca. Zagrebački kaptol na čelu sa Stepincem slavio je u septembru 1940. veliki isusovački jubilej: 400 godina od vremena kada je papa Pavao III potvrdio pravila Družbe Isusove. Čak je i proliberalni velikohrvatski *Obzor* uzdizao jezuitski red i njegov doprinos prosvjetno-školskom polju za hrvatski narod, pa taksativno navodi njihove brojne zasluge: „Isusovci su osnovali prvu gimnaziju u Zagrebu 1607. godine, gimnaziju na Rijeci 1630, u Varaždinu 1633, u Požegi 1698, u Osijeku 1729, u Petrovaradinu 1765. godine. Osnovali su Collegium Ragusinum u Dubrovniku, kroz koji je prošla intelektualna elita Dubrovnika u doba njegove nezavisnosti. Kroz cio XVII, XVIII i XIX vijek Isusovci su radili veoma plodno na školsko-prosvjetnom polju u „hrvatskom narodu“. Isusovačka gimnazija u Travniku i danas daje ne samo uzorne svećenike nego i istaknute hrvatske rodoljube, kao što je sarajevski nadbiskup dr Ivan Šarić. Isusovac je bio i najveći hrvatski matematičar i fizičar Ruđero Bošković (od oca Srbina iz

¹⁴¹ *Gospa sinjska*, god. 8, br. 11, studeni 1929.

Popovog Polja i majke Italijanke – N. Ž.). A isusovac dr M. Vanino, koji spada među najbolje naše povjesnike, pokrenuo je u jeku diktature časopis 'Croatia sacra' („sveta Hrvatska“ – N. Ž.), kojim je dao znatan doprinos istraživanju naše povijesti, poimence kulturne“.

Novinar *Obzora* potom ističe napade na Družbu Isusovu, kao na „stupove katoličke crkve“. Zbog toga je bilo potrebno da „katolički dio hrvatskog naroda, u sudbonosnim vremenima, bude čvrsto povezan sa katoličkom crkvom“. Katolička crkva, piše list, „na ovom raskršću nema jače odbrane nego što je snažan hrvatski narod. Zato kad i ne bi postojale 1300-godišnje veze između katoličke crkve i hrvatskog naroda, opet bi razumna ocjena potvrdila da je danas u obostranom interesu da na **hrvatskom tlu** bude osigurana budućnost hrvatskog naroda, a da katolička crkva može nesmetano razvijati svoju stoljetnu vjersku i kulturnu misiju“. Novinar navodi udar antivjerskog kulturkampfa u periodu diktature, naročito preko nastojanja da se zabrani i protjera isusovački red u Jugoslaviji. Izražava se zahvalnost Pelegrinetiju, papinskom nunciju u Beogradu, koji je „saopćio da će morati napustiti Jugoslaviju ako se poduzmu namjeravani koraci protiv Družbe Isusove“. Protiv isusovaca je preduzeta „poznata hajka“ i za vreme kampanje protiv konkordata, kada su oni prikazivani kao „crna papinska vojska, koja hoće srušiti pravoslavlje“.

Obzor ističe i komunističku propagandu koja djeluje „protiv onih institucija katoličke crkve koje su njen jak branič“, prvenstveno protiv Isusovačke družbe, koja je najspremnija da uspješno suzbija komunističku i ostalu bezvjersku propagandu. List vjeruje u snagu nove vlasti Banovine Hrvatske, koja je dovoljno jaka da suzbije svaki pokušaj političke afirmacije komunističke propagande. Jubilej isusovačkog reda pruža priliku da se uzorite isusovačke misli opet istaknu, „budući da im savremeni politički događaji nisu ništa oduzeli na aktualnosti, već su obratno, pojačali njihovu vrednost“, zaključuje se na kraju.¹⁴²

Zagrebački list od 18. listopada 1940. procjenio je da se 400-godišnjica Družbe Isusove slavi u Zagrebu kao skroman jubilej, pa ističe slijedeće: „Taj se jubilej ne slavi bučno, ma da je veoma značajan, nego prolazi u tišini u razmišljanju, u borbi i radu, kako to dolikuje onima koji slijede svoga uzora, ratnika i patnika, svećenika i filozofa – Ignaciju Lojolu“. U nastavku teksta anonimni novinar iznosi detalje iz životopisa osnivača isusovaca: „Nekad časnik španjolske vojske, koji je prednjačio u junaštvu, Ignacije dopade teške rane, leže u postelju i sav se preda razmišljanju o životu, vjeri, duši i Kristu... I što je dublje ulazio u komplicirani život svoga vremena, sve je više osjećao potrebu, da se sav založi za stvar kršćanstva, za njegovu disciplinu, za vjernost, predanu i odanu vjernost vječnim načelima Kristove crkve. I dok je rana zacijelila, teška rana na nozi, zacijelila je i njegova duša! Sav usmjeren u sama sebe, on je pronašao put službe Kristu Kralju i put spasenju. Ustao je preporođen, pošao na studije u Pariz, tamo našao prve sljedbenike, i tako se zametnuo red, kojemu i mi Hrvati imamo zahvaliti mnoga i neprocjeniva duhovna blaga“.

¹⁴² *Obzor*, 29. rujana 1940.

Potom se autor osvrnuo na literaturu o isusovcima koja je bila kontradiktorna, pošto su ih jedni kudili a drugi hvalili. Međutim, niko im nije porekao „zasluge za širenje kršćanstva, za produbljenje vjerskih osjećaja i za onaj naučni duh pred kojim se poklonio i sam Volter; nitko im nije porekao nepamćeno trudbeništvo u pitanjima vjere i nauke, osobito ove potonje... Ali mnogima ni to nije bilo dovoljno pa su se okomili, poput zabezegnutih nezalica, na samo postojanje reda, koji je vazda prednjačio na polju kršćanske kulture. A okomljuju se na Družbu jer im smeta: ona je naime nedostiživa u križanju bezbožničkih i raskolničkih računa. Ova će nam konstatacija biti mnogo jasnija, kad navedemo jednu rečenicu S. T. Poglajena (Poglauena – N. Ž.) isusovačkog pisca i govornika: 'Da ona je (tj. družba) prva snažna i povezana reakcija živog organizma Crkve na intoksikaciju protivurječnih i beznačelnih načela, kojim su duševno siromašni protestantizam, sa svojim još oskudnijim racionalizmom, te organski shvaćena i puna mesa renesansa, počeli da principijelno rastaču božansku-čovječansku stvarnost mističnog tijela Kristova, ideju i stvarnost Kraljevstva Kristova, da likvidiraju Boga u svijetu i dosljedno tome zajednicu u društvu, čovjeka u čovječanstvu“. Za Hrvate je, prema *Zagrebačkom listu*, Lojolina redovnička obitelj značila „ne samo čisti katolicizam, nego i kršćansku prosvjetu... Njeni su anali bili kroz više od jednog stoljeća bili i anali naše prosvijećenosti“. Isusovci su Hrvatima dali „slavne i svete muževe, koji su nas uvodili u veliku ljudsku zajednicu, a k nama su donosili zadnju riječ nauke. Oni su u nama izgrađivali i formirali dušu katoličkog zapada preko svojih akademija, seminara, kolegija... Riječju i perom reprezentirali su Kristovu nauku i svaku nauku uopće, a kad ih je liberalizam, raskolništvo ili pritajena masonerija stavila na muke, ili nemilosrdna gomila, oni su, puni one čudesne duševne snage kojom se odlikuju, sve nedaće podnosili mirno i dostojanstveno. Tako su mitom mudraca odbili zadnji sramotni napadaj, koji je na njih izveo jedan bijedni zagrebački liberalac (vođa zagrebačkih sokola, dr Oton Gavrančić – N. Ž.) u obliku prijedloga za interniranje članova Družbe na neki dalmatinski otok, tako su i taj zadnji udarac izdišuće masonerije odbili kao pravi vitezovi Kristove crkve...“. Na kraju *Zagrebački list* zaključuje da u „dane tihoga jubileja Lojoline redovničke obitelji svaki Hrvat treba da se sjeća onog obilja pozitivnih duhovnih milosti, kojima je ona obogatila hrvatske duše... i hrvatsku domovinu“. ¹⁴³

Teolog I. Lisnić započinje svoj napis u *Hrvatskom dnevniku* (29. rujan 1940) konstatacijom da u svim hrvatskim srcima kroz pokolenja trepti jednako tiha ali snažna svijest o velikim zaslugama isusovaca za vjeru i prosvjetu Hrvata. Mnogi su priznali da su isusovci u preporodu hrvatskog naroda zaorali snažnu brazdu neumornim apostolskim radom, naročito u oblasti prosvjete: „Hrvatska se prosvjeta ne bi uopće mogla zamisliti bez rada oo. Isusovaca. Oni su bili glavni osnivači škola. I glavni grad Hrvatske Zagreb ponosio se već 1607. prvom gimnazijom koju je osnovala Družba Isusova... Isusovački rad u Marijnim kongregacijama svodio se na nastojanja za širenjem poučnih i nabožnih knjiga među narodom. Izdavanjima brojnih glasnika i kalendara sticao je sve

¹⁴³ *Zagrebački list*, 18. listopada 194.

više prijatelja i poštovalaca“. *Hrvatski dnevnik* u broju od 27. rujna objavljuje da se navršio značajan jubilej koji je svečano proslavljen „diljem svih kontinenta“, i koji je u teškim danima rata pokazao ljudima pravi put, „put ljubavi i vjere“. Opet se ističe da je to Družba koja je „odmah stupila u prve redove Kristove vojske i apostolskim radom zadivila čitav svijet“. Klerik Lisnić dalje navodi istorijat djelovanja ove „prve vojske Isusove“ o kojoj se uvijek mnogo pisalo. Naročito se mnogo pisalo o Lojoli koji je rođen 1491. u porodici ratobornih pojedinaca, pa je morao nastaviti „ratobornu tradiciju slavne prošlosti kao vojskovođa“.

Prvi temelji Družbe Isusove nisu postavljeni u Španjolskoj već u Parizu 1534. godine. Prema prvobitnoj namjeri oni su htjeli raditi na „obraćenju nevjernika“ u Sv. Zemlji, kako bi bili upotrebljeni za „duhovno dobro Crkve“. Pošto nisu uspjeli da se prebace u Sv. Zemlju, odlučili su da odu u Rim i ponude se papi Pavlu III na službu. Papa je u to vreme odlučio da hitno sprovede crkvenu obnovu. Kako ističe teolog Lisnić nije čudno što je papa punu pažnju posvetio Ignaciju Lojoli i njegovoj „družbi“, uprkos „žestoke bure koja se podigla prigodom njihovog dolaska u Rim i koja je ozbiljno priprjetila uništenjem njihovog zasnovanog djela“. Potom je Lojola papi predložio sažetu „Formulu Instituta“. Papa je poslije ozbiljnog proučavanja odobrio rad Družbe Isusove 27. septembra 1540. godine. Nakon godinu dana Ignacio je izabran za prvog generala Družbe.

Družba je svoj rad brzo proširila po Evropi (u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Portugalu, Irskoj, Engleskoj) ali i prekomorskim zemljama. „I hrvatski narod (koji u to doba nije bio oformljen u etničkom smislu – N. Ž.)“, kako navodi I. Lisnić, „bio je divne sreće kad su članovi ove svete družbe došli u njihove krajeve“. Jedan od osnivača Družbe, o. Nikola Alfons Bobadila, „stupio je kao prvi isusovac na hrvatsko tlo“. „Ponosni Dubrovnik raširenih je ruku dočekaio vijesnika ljubavi Kristove, te je dubrovački Senat čak zamolio 1560. posebnim izaslanstvom Sv. Stolicu, da ostavi oca Bobadilju u Dubrovniku i pošalje još nekoliko redovnika. Najodličnije hrvatske porodice u Dubrovniku (koje uistinu nisu postojale sve do početka XX vijeka – N. Ž.) slale su svoje sinove u red Družbe Isusove. Bili su pravi lučonoše vjere i hrvatstva, prosvjete i napretka“.

Lisnić potom navodi imena tzv. Hrvata koji su u stvari bili Srbi rimokatoličke vjere ili „latini“: „Tko ne zna za o. Bartola Kašića (rođen 1575) koji je napisao prvu hrvatsku slovniciu (?!), za o. Marina Gundulića, za o. Orsata Ranjinu, za o. Frana Gundulića, za o. Benedikta Rogačevića, pisca svjetskog glasa Ignjata Đorđića, velikog hrvatskog pjesnika (?) i još mnoge dične sinove hrvatskog naroda. Dubrovnik je bio prva kula Družbe Isusovaca. Glas o njima i o širenju hrvatske prosvjete proširio se po svim hrvatskim zemljama“.

Isusovci su se nastanili na Rijeci 1687, godinu dana kasnije u Varaždinu, a zatim u Osijeku, **Petrovaradinu** (na kraju ostvaren velikohrvatski prostor – N. Ž.), u Slavonskoj Požezi, Splitu, Zadru te napokon u Travniku. U užu Hrvatsku (trožupanijsku Bansku), kako navodi Lisnić, isusovci nisu došli po svojoj

volji, već na izričitu molbu hrvatskih staleža i redova. U to doba bila je izuzetna zapuštenost vjerske i svjetovne obuke, jer u samom Zagrebu do početka XVII vijeka nije bilo gimnazije. Zbog toga su hrvatska gospoda pozvala isusovce u Zagreb. Car Rudolf II dozvolio je 1600. godine isusovcima naseljenje u Hrvatskoj („užoj“ – N. Ž.), a hrvatski redovi i staleži zamolili su, preko svojih poklisa koji su odlazili na sabor u Požun, starješinu isusovačke provincije o. Alfonsa Karilija da pošalje u Zagreb nekoliko isusovaca, koji su stigli u grad 1606. godine. Prvu gimnaziju u Zagrebu osnovali su 1607. godine. Prvu hrvatsku slovnicu dao je 1604. Bartol Kašić. Drugi pisci isusovci „Hrvatima su dali riječnike“, „kupili su blago našeg jezika dvije stotine godina prije nego je to uradio Vuk Karadžić među Srbima“.

U Zagrebu, navodi Lisnić, isusovci su uredili svoju tiskaru: „Bilo je to potrebno da bi se štampale školske i druge naučne knjige koje su do tada dolazile iz Njemačke. Isusovačka tiskara osnovana je u Zagrebu 1738, a osnovao ju je rektor zagrebačkog kolegija Ivan Galjuf... Najveći dio naše kulture u 17. i 18. vijeku imade se pripisati tome redu, koji je svojim znanstvenim djelima podizao hrvatsku prosvjetu... **Hiljade i hiljade** knjiga i glasnika širi se ne samo po Hrvatskoj nego i po inozemstvu, gdje stanuju Hrvati. Tako se Glasnik srca Isusova tiska u preko 60.000 primjeraka i odlazi i u Ameriku; veliku nakladu imaju jednako Katolička misija, revija Život (za inteligenciju), Misija, biblioteka Vijesnik Marijinih kongregacija, Kalendar Srca Isusova i drugi“.

Ipak, taj „dobri red, koji je toliko dobra učinio za hrvatski narod“, doživio je svoje ukinuće: „Prisiljen vladarima papa Kliment XIV ukinuo je isusovački red 21. lipnja 1773. godine. Kad se Družba opet uspostavila Isusovci su ponovo došli u Zagreb. Hrvatski isusovci u Zagrebu svečani jubilej 400-to godišnjice svečanom zahvalnicom Božjoj Dobroti i mudrosti, što je kroz 4 stoljeća uzdržavala, vodila i dizala u svojoj svetoj službi ovu Družbu“.¹⁴⁴

Katolička akcija u Bosni 1939–1940.

Vrhbosanska nadbiskupija, pored zagrebačke, predstavljala je glavni stožer okupljanja organizacija Katoličke akcije zahvaljujući fanatizmu dr Ivana Šarića (ali i njegovog prethodnika Štadlera). „Sijelo“ Katoličke akcije i jezuitskog svehrvatstva u Sarajevu desilo se povodom posvećenja jezuite dr Smiljana Čekade za pomoćnog biskupa dr Ivana Šarića u vrhbosanskoj nadbiskupiji. Posvećenje je izvršeno u nedjelju 10. augusta 1939. godine. U subotu uveče „nakupila su se sva sarajevska hrvatska kulturna i katolička društva, te društvo sv. Cecilija iz Broda, okupljena u Katoličku akciju, priredivši impozantnu povorku u počast dr Čekade i uzvišenih gostiju“: nadbiskupa dr Ivana Šarića, zagrebačkog metropolite dr Alojzija Stepinca i banjalučkog biskupa fra Joze Garića. Poslije raznih govora i čestitaka, bilježi izvjestitelj sa skupa, dr Čekada je održao „vrlo dirljiv i značajan govor“ istakavši da su biskupi kod Hrvata uvi-

¹⁴⁴ I. Lisnić, „Isusovci u svijetu i u Hrvatskoj, o 400-godišnjici osnutka Družbe Isusove“, *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 29. rujan 1940.

jek gledani sa mnogo povjerenja i počasti. Upravo radi toga kod njih se radala i velika obaveza „da rade za svoj puk i za svoj narod“. Čekada je obećao kao mladi biskup da će „bit biskup, bit sluga Božji i sluga svog hrvatskog naroda“, pa je nastavio: „Neka hrvatski katolički narod uvijek računa na moje srce i na moju ljubav. Neka računa da će mladi biskup uvijek sa narodom i u vatru i u vodu za prava hrvatskog naroda, da će mladi biskup uvijek u svojim molitvama uzdizati ruke k nebu, dok god Bog ne obori u prah sve neprijatelje i zatirače hrvatskog naroda“.

Poslije Čekade govorio je nadbiskup sarajevski dr Šarić, pozdravivši hrvatskog metropolitu dr Stepinca, koji je nato rekao između ostalog da on (Stepinac) novoga biskupa pozna sa studija u Rimu, pa stoga čestita vrhbosanskoj nadbiskupiji koja je za biskupa dobila čovjeka po srcu Božjem i po volji naroda. Posebno je naglasio da je Čekada karakter kakvih treba u ovom vremenu Katolička crkva i hrvatski narod, jer on neće nikada zaboraviti ni zatajiti svoj narod. Stepinac je s ponosom istakao da njegovi Hrvati iz Banske Hrvatske misle na svoju braću iz Amerike i drugih udaljenih zemalja, pa „uvijek“ stoga misle i na „vas bosanske Hrvate, jer ste vi ponosan dio velike Hrvatske obitelji, koju ćemo ljubiti do zadnjeg daha“. Nakon „lijepih ovacija“ koje su završile pjevanjem „Lijepe naše“ skup i povorka su se razišli.

Sutradan, u nedjelju, nadbiskup Šarić je pontifikalnom misom posvetio pomoćnog biskupa vrhbosanskog Čekadu, uz sudjelovanje Stepinca i fra Joze Garića, „dočim je Papinu bulu pročitao na hrvatskom i latinskom jeziku prečasnici dr Krunoslav Draganović, upravitelj ordinarijatske pisarne“. Crkvena ceremonija je završena oko 11 sati, a poslije je održan banket kome su prisustvovali „brojni odličnici“. Izvjestitelj *Hrvatskog naroda* je zapisao da su „katolici ovih naših zemalja dobili ne samo uzorna svećenika i prokušanog pastira, već i čovjeka i Hrvata u kojega su uprte oči ne samo tamošnje naše braće, već i svih ostalih Hrvata, koji vrlo dobro znaju što od njega očekuju a uvjereni su i duboko osvjedočeni da u svojim nadama neće pogriješiti“. On je od srca čestitao novom sarajevskom biskupu na zasluženom postignutom istaknutom vjerskom položaju, „s kojega neka moli Svemogućega za bolju budućnost svojega stada i čitavog hrvatskog naroda, a hrvatski narod molit će se za njegov dug i sretan život“.¹⁴⁵

Zbog autoriteta nadbiskupa Šarića očekivalo se da će u ljeto 1940. društva Katoličke akcije u Sarajevu dobiti svoj Dom. Oformljen je „Pripravni odbor“ za realizaciju takvog doma na čelu sa pomoćnim biskupom dr Smiljanom Čekadom. Za objekat budućeg doma određena je dvospratna zgrada u Koroščevoj ulici (neposredno preminuli), koja je pripadala vrhbosanskoj nadbiskupiji, a do tog trenutka se upotrebljavala kao stambena zgrada i kao Katolički dom koji je trebalo preurediti i dati na isključivu upotrebu društvima Katoličke akcije u Sarajevu. U svoje ime i u ime sarajevske nadbiskupije dr Ivan Šarić je obećao „najizdašnju pomoć“. Radi što izdašnije pomoći nadbiskupu Šariću u njegovom „plemenitom pothvatu“, katolička društva su odlučila da će se i sama „svojski prihvatiti posla“ i provesti široku sabirnu akciju u korist adaptacije

¹⁴⁵ *Hrvatski narod*, god. I, br. 27, 11. kolovoz 1939.

Doma. Predstavnici katoličkih društava okupili su se 21. maja 1940. na sjednici koja je održana pod predsjedanjem pomoćnog biskupa Čekade. Novostvoreni pripremački odbor je preuzeo brigu za pribiranje potrebnih sredstava i to upućivanjem apela na katoličku javnost, „prvenstveno na sarajevske Hrvate katolike, a onda i na sve ostale prijatelje Katoličke akcije širom naše Domovine (misli se na Hrvatsku – N. Ž.) da nas uzmognu u našem pothvatu“. Sabirna akcija u novcu trebalo je da traje godinu dana.¹⁴⁶

Katolička akcija u Banovini Hrvatskoj – „Katolički daci“ i „Katolički muževi“ kao dio Katoličke akcije

Tokom 1940. Stepinac je bio naročito aktivan oko proslava društava Katoličke akcije u „hrvatskim“ biskupijama. Organizirane su razne manifestacije Katoličke akcije u čast slave rimokatolicizma, Krista Kralja i preuzvišenog pape. Tako je 28. aprila 1940. „preuzvišeni“ nadbiskup Stepinac u Virovitici blagoslovio dva barjaka društava Katoličke akcije: hrvatskog katoličkog đastva i hrvatskih katoličkih muževa u Virovitici. Sama proslava je započela u subotu uveče svečanom akademijom koju su priredili gimnazijalci. U nedjelju rano ujutro obavljala se zajednička pričest za sva katolička društva i goste u Virovitici, koju je dijelio sam „preuzvišeni“ Stepinac. U devet sati okupila su se sva mjesna katolička i kulturna društva kao i gosti pred vatrogasnim domom, odakle je krenula povorka kroz grad do župne crkve u kojoj je obavljena svečana pontifikalna misa i posveta barjaka pomenutih društava katoličke akcije. Poslije toga bilo je veliko zborovanje na trgu pred župnom crkvom. U 15 sati Stepinac je u župnoj crkvi obavio svečano primanje članova u pomenuta društva Katoličke akcije. Svečanosti su prisustvovali delegati srednjoškolskog đastva Katoličke akcije (preko 300 „đaka gostiju“) iz Zagreba, Varaždina, Čakovca, Koprivnice, Virja, Đurđevca, Našica i Daruvara. Svečanost se okončala u 20 sati svečanom akademijom i predstavom u hotelu „Lazić“.¹⁴⁷

U novinskom „izvješću“ konstatovano je da se društva Katoličke akcije lijepo razvijaju „u našim krajevima“, te da poprimaju „sve jače i izrazitije forme“. Samim tim, „sve grane katoličkog gibanja, kojima je svrha odgoj i formiranje katoličkog mišljenja, naziranja i žive katoličke svijesti u svim pitanjima, na koje religija po svojoj prirodi treba da vrši duboki i odlučni utjecaj, vežu se i usredotočuju u katoličkoj akciji u moćnu falangu, čvrstu kolu odakle treba da se brani dosadašnji posjed kršćanske kulture i prodire u još neosvojeni teren – u srca mladih, da se svi probude i zagriju za pobjedu i vlast Krista Kralja, i u sebi i u čitavom hrvatskom narodu“.

Veliki zbor hrvatskog katoličkog đastva organizirao je „na Tijelovo“ Stepinac (u pratnji dr Beluhana i dr Šepera) u maju 1940. godine u franjevačkoj dvorani na Kaptolu u Zagrebu. Stepinac je htio da „vidi rad katoličkog đastva kao buduće katoličke inteligencije hrvatskog naroda“. Zborovanju su prisustvo-

¹⁴⁶ *Katolički tjednik*, Sarajevo, 2. lipanj 1940.

¹⁴⁷ *Virovitičan*, 27. travanj 1940.

vali monsinjor dr Stjepan Bakšić – duhovnik Podsaveza hrvatskog katoličkog đastva, prečasni dr Jesih, generalni duhovnik Katoličke akcije, dr Lončar, velečasni P. Mušak, duhovnik biskupskog okružja hrvatskih katoličkih đaka, časna sestra Bogoljuba Jazvo, direktorica gimnazije časnih sestara i brojni katehete i duhovnici pojedinih društava Katoličke akcije. U uvodnom govoru inicijatora priredbe dr A. Stehna, istaknuto je da je preuzvišeni nadbiskup Stepinac početkom školske godine 1939–40. „poslao katehete u školu sa željom da skupljaju mladež oko Krista te ih organiziraju u Katoličku akciju“. Đacima je potom pozdravni govor održao Stepinac koji je bio praćen „frenetičnim pljeskom“.

Katolički đaci su se u ime društava Katoličke akcije obraćali prisutnima zborovima. Slijedili su izvještaji pojedinih društava katoličkih učenica, predstavljajući rad Marijine kongregacije, učiteljskih pripravnica, časnih Sestara milosrdnica osnovanih 1902. godine. Izvještaj organizacija Katoličke akcije Sestara milosrdnica pročitao je I. Brajša, naglasivši da je glavno pitanje kojim se bave „duhovna narodna obnova povodom 1300-godišnjice prvih veza hrvatskog naroda sa Sv. Stolicom“. Izvještaje su podnijeli i članovi društava Katoličke akcije župa sv. Obitelji i križarska bratstva i sestrinstva. Đačka društva katoličke akcije u svojim izvještajima su naglašavala rad za „Boga i Hrvatsku“. Autor članka na kraju iznosi sumarne podatke o brojnosti društava u Zagrebu: bilo je 16 društava učenica, i to 8 društava katoličkih učenica, 4 kongregacije i 4 križarska sestrinstva; od muških društava bilo je 8 društava katoličkih đaka, 6 kongregacija i 4 križarska bratstva. U svakoj školi bilo je barem jedno društvo.¹⁴⁸

Stepinac je predvodio svečanu akademiju koju su 28. oktobra 1940. organizovali Katolička akcija i **Liturgijski odbor** u Zagrebačkom zboru u čast blagdana Krista Kralja. Pored Stepinca akademiji su prisustvovali biskupi dr Pušić i dr Barić, dr Salis-Sevis, dr Lah (Lach), dr Carević, predstavnici kanoničkog i prebendarskog zbora, svjetovnog i redovničkog klera, katoličke organizacije, brojni „odličnici“, delegati društava i ustanova i ostalo građanstvo. Akademija je otvorena himnom Kristu Kralju (koral) koju je otpjevao zbor Prvostolne crkve. Potom je nastupio zbor ženske učiteljske škole Sestara milosrdnica. Pored Stepinca glavni govornik je bio prof. Petar Grgec koji je istakao da su svećenici u povijesti hrvatskog naroda uvijek bili u prvim redovima u borbi za narodna prava i u stvaranju narodne prosvjete. Naročito priznanje svećenicima je dao za djela koja su pripadala duhovnom kraljevstvu.¹⁴⁹

Stepinčevo sveto hrvatsko „proštenište“ u Mariji Bistrici

Nadbiskup Stepinac je naročito popularisao Mariju Bisticu kao kultno „marijansko“ svetište Hrvata sjeverozapadne Hrvatske, koje je s vremenom preraslo u kultno svetište svih Hrvata. To vjersko svetište uglavnom je imalo izrazito politički karakter, kao opozicioni „haesesovski“ zbor na kojem su slav-

¹⁴⁸ „Zborovanje katoličkog đastva u Franjevačkoj dvorani“, *Hrvatska straža*, 25. svibanj 1940.

¹⁴⁹ „Svečana akademija u ZZ“, *Hrvatska straža*, 30. listopad 1940.

ljeni i blagdani posvećeni „Majci Božijoj kraljici Hrvata“. U njoj su održavani pompezni masovni svehrvatski zborovi; na primjer 3. novembra 1935. zboru je prisustvovalo preko 15.000 ljudi. Na početku zbora župnik njemačkog porijekla Matija Sajgeršmit (Seigerschmith) izvršio je u crkvi Marije Bistrice posvećenje hrvatske zastave, na kojoj je s jedne strane bio hrvatski grb sa križom, oko koga je pisalo „Sve za vjeru i domovinu“, te natpis „Hrvatska seljačka organizacija Marija Bistrica“. Na drugoj strani zastave nalazilo se klasje žita sa srpom i natpisom „Svaki neka bude svoj na svom, seljaci složno brane naš hrvatski dom“. Poslije svete mise župnik je održao „domoljubni“ govor naglasivši da su se sastali kako bi blagosloville „našu hrvatsku zastavu koja potječe od kako je postao hrvatski narod“. Ta zastava je simbol Hrvata, pod kojom su se oni borili za svoju slobodu i svoja hrvatska prava, ali tu borbu otežavaju „domaći sinovi izdajice“. Obratio se i nadbiskupu Stepincu s molbom da se i on, kao glava crkve u Hrvata, bori protiv „bezvrednost zakonskog akta“ kojim je zabranjena upotreba svih plemenskih zastava, i da izda „principijelno uputstvo podređenom kleru“, na koji način da koristi svoje svete zastave, a da ne izgleda da crkva sankcioniše izvjesna protuzakonita akta.¹⁵⁰

S druge strane, u Stepinčevom svetištu („prošteništu“) Mariji Bistrici, sreza donjestubičkog, teško su se u jesen 1935. (9. oktobar) mogle izvjesiti državne zastave na zgradama opštinske uprave, poštanskog ureda i državne osnovne škole, i to zbog pritiska agresivnih mačekovaca, klerikalaca i frankovaca koji su zahtjevali isticanje samo „plemenskih“ (hrvatskih) zastava.

Stepinac je, pored Marije Bistrice, podupirao slavljenje kulta Majke Božije u Remetama pored Zagreba, u čiju slavu je podignut kip Gospe remetske. Sa istom revnošću pohodio je Marijino svetište u Olovu u Bosni, u kojem je 1937. izgrađena crkva posvećena Gospi Olovskoj. Ta crkva je postala „zaštitnica hrvatskog naroda“ u Bosni.¹⁵¹ Od uspostavljanja Banovine Hrvatske, 26. avgusta 1939, hrvatski metropolita Stepinac je imao planove da uz podršku banske vlasti i potpredsjednika jugoslavenske vlade Vlatka Mačeka uzvisi na „svjetski nivo“ dostojanstvo „prošteništa“ Marija Bistrica. Zagrebački *Jutarnji list* od 23. svibnja 1940. javio je vijest da će biti potpuno preuređeno „naše najveće prošteništa“ u Mariji Bistrici. Potom je hrvatski metropolita Stepinac izjavio da mu je želja da iz tog najvećeg hrvatskog prošteništa bude stvoreno prošteništa svjetskog glasa i da će raditi na tome da se već 1940. godine to lijepo zagorsko mjesto potpuno preuredi. Sa takvom namjerom Stepinac se u Mariji Bistrici pojavio 22. maja na čelu Komisije koja je pregledala crkvu i prostor oko nje. U komisiji su pored Stepinca bili i mjesni kapelan Rudolf Puklak, dr Lončap, dr Hren i dr Pavao Jesih – generalni duhovnik Katoličke akcije, kao i općinski načelnik. Stepinac je prvo obišao cijelu Mariju Bisticu, te je sa komisijom detaljno pregledao. Njihov zaključak je bio da se „bezuvjetno do slijedeće godine maknu sve trgovine i šatori s trga kao i sa svih ulica i time obezbijedi slobodan prilaz crk-

¹⁵⁰ AJ, Zbirka M. Stojadinovića, Ban Kostrenčić – Milanu Stojadinoviću 13. novembar 1935.

¹⁵¹ R. Brajčić, „Marija među Hrvatima“, *Croatia sacra*, br. 20–21, Zagreb 1943, 350.

vi“, a trgovine da se smjeste na sajmištu. Vremenom je tadašnje sajmište trebalo premjestiti na drugo mjesto, a zemljište bi za to obezbijedila crkvena nadarbina. Odmah je trebalo porušiti sve gospodarske zgrade župnog dvora, dok bi se nove zgrade izgradile kraj crkvenog mlina. Na njihovom mjestu izgradile bi se prostorije za prosvjetna crkvena predavanja, kino i prenoćišta za hodočasnike. Neposredni okoliš oko crkve morao je biti uređen kao lijepi park. Određeno je i da se na brežuljku, koji je udaljen 200 metara od crkve, „sagradi lijepi križni put“. S uređenjem i gradnjom „kalvarije“ trebalo je odmah početi, kako bi gradnja križnog puta bila gotova do početka jula 1940, jer je 7. jula „padalo zavjetno hodočašće grada Zagreba“, kada bi sam nadbiskup Stepinac „osobno vodio zavjetnu procesiju grada Zagreba u Mariju Bistricu“. Raspravljalo se i o gradnji velikog šetalista u Mariji Bistrici uz „križni put“ na mjestu gdje se nalazila bašta župnog dvora. Sve je bilo podređeno neposrednom kontaktu pučanstva sa infrastrukturom vjerskih objekata, pa je stanovništvo Marije Bistrice bilo vrlo zadovoljno odlukom hrvatskog metropolite o potpunom preuređenju mjesta. U kojoj se mjeri Stepinac oduševio rekonstrukcijom Marije Bistrice svjedoči i podatak da se i drugog dana (23. maja) pojavio u „prošteništvu“ u društvu sa stručnim inženjerima koji su davali savjete za uređenje Marije Bistrice.¹⁵²

Svjetovna i crkvena štampa uveliko je počela pisati o akciji hrvatskog metropolite da „povijesno hrvatsko proštenišće“ postane proštenišće svjetskog glasa. Tek postizanjem takvog nivoa svetišta Hrvatskog zagorja (sa mnogo crkvice i kapela), došao bi do punog izražaja „čudotvorni kip Majke Božije Bistričke“, koji se nalazio u glavnom hramu. Crkveni hroničari zabilježili su da Marija Bistrica ulazi u „hrvatsku povjest“ 1334. i to po svojoj crkvi Sv. Petra i Pavla. Zbog „preodličja pred drugim crkvama“ papa Pio XI dodijelio joj je 1923. naslov bazilike. Od tada se govorilo da je Hrvatima Majka Božija Bistrička takvo religiozno i nacionalno svetište kakvo je Poljacima Majka Božja Čenstohovska, Francuzima Majka Božja Lurdska, Talijanima Majka Božja Loretska. Prema legendi čudotvorni kip je nastao oko 1500. godine rukama „priprostog umjetnika“, „nadarenog pučanina“ a ne umjetnika. Od vremena postavljenja Stepinca za nadbiskupa-koadjutora i potom nadbiskupa, **narod je taj kip u sve većoj mjeri počeo nazivati „Majka Božja Bistrička, kraljica svih Hrvata“**. Sve jače se počela isticati i hrvatska vjerska legenda da je hrvatski narodni sabor (bez Slavonije) inicirao 1710, u obliku narodnog zavjeta, da se Majci Božjoj Bistričkoj podigne dostojan veliki oltar. To „zavjetno djelo“ je ostvareno 1715. i time je „čitavo hrvatsko kraljevstvo po svom zakonodavnom tijelu (hrvatskom saboru) legalno potvrdilo da je Marija Bistrica hrvatsko narodno svetište“.¹⁵³

(Prvi znameniti hodočasnik, koga je u mladosti poslije upućenih molitvi izliječila od „frasa“ Majka Božija, bio je Andrija Palković. Hodočastili su u doba Ilirskog preporoda ilirski prvaci Ljudevit Gaj, Pavao Štos, pjesnik Stanko Vraz, kompozitor Vatroslav Lisinski, „jezikoslovac“ Vjekoslav Babukić i drugi.

¹⁵² *Jutarnji list*, 23. svibanj 1940.

¹⁵³ „Prošlost i sadašnjost najvećeg hrvatskog proštenišća Marije Bistrice“, *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 30. svibanj 1940.

Područje na kojem se razvilo živo poštivanje Majke Božje Bistričke zahvatalo je cijelu zagrebačku biskupiju, ali i „ostale hrvatske krajeve, kao đakovštinu i Podravinu oko Osijeka, te preko Dunava do Sombora i Subotice“. Bilo je mnogo hodočasnika iz Kranjske, Štajerske pa i Mađarske. Kako su tvrdili kroničari, pronađeni čudotvorni lik Majke Božije 1684. godine promijenio je vremenom ime crkve sv. Petra i Pavla u „slavno ime Majke Božje Bistričke“. Crkvu je 13. jula 1731. posvetio zagrebački biskup Juraj Branjuga. Od tog vremena slavi se posvećenje svetišta „na ovu srpanjsku nedjelju“ uz veliko narodno proštenje. Općina grada Zagreba izabrala je tu nedjelju za zagrebačko hodočašće i vrši ga od 1890. godine pod vodstvom zagrebačkog „hrvatskog metropolite“ i nadbiskupa. Za stanovnike Bistrice i za sami kler najvažnija je godina 1935, 7. juli, kada je na dan hodočašća grada Zagreba obavljena jubilejska krunidba Majke Božje Bistričke i „Božanskog djeteta“, koju je obavio nadbiskup Antun Bauer. Na dan hodočašća na čelu svečane procesije nosi se velika svijeća Kraljevskog grada Zagreba, koja se pali na velikom oltaru pri dolasku u svetište, kao zavjet Majci Božjoj Bistričkoj da „brani hrvatski narod od kuge, požara i drugih nevolja“. U samom mjestu 1899. osnovano je Dobrovoljno vatrogasno društvo, potom 1927. Hrvatsko pjevačko društvo „Tomislav“ i 1924. Hrvatska čitaonica „sa svega 17 članova, jer stanovništvo nije shvaćalo značaj ovakve institucije“).¹⁵⁴

Početakom 1941. nadbiskup Stepinac ponovo je pohodio Mariju Bisticu, kojom prilikom je govorio o vjeri ali i o odanosti Hrvata kršćanstvu i naročito svojoj „nebeskoj kraljici“: „Kao crvena nit provlači se kroz našu 1300. godišnju povijest, na ovom raskršću dvaju svjetova, živa vjera hrvatskog puka, da nema nigdje boljeg zagovornika kod Boga i pomoćnika u nevoljama nego što je Ona, koja je došla spasitelja svieta... Ta vjera prožimala je hrvatskog vojnika u dugim stoljetnim borbama s Turcima. Ona prožima i danas golemi dio članova hrvatskog narodnog organizma. Za tu bi se borbu moglo reći ono što danas pjevamo u pjesmi: 'Hrvat za križ boj je bio sveti – vodio ga ljiljan barjak Tvoj. Njoj se danas klanjam u dubokoj zahvalnosti na početku jubilarne godine (1941 – N. Ž.)“.¹⁵⁵

Stepinčevi povijesni falsifikati – „Hrvatska jubilejska godina“ veza sa Sv. Stolicom

Kardinal Pelegrineti, bivši vatikanski nuncij u Beogradu, početkom maja 1939. održao je u vatikanskom „Istituto di studi Romani“ predavanje o počecima kršćanstva na Balkanu i o uticaju Rima (Vatikana) na svjetska zbivanja. U predavanju je naročito istakao uticaj Rimske vjere i papinstva na Hrvate. Najavio je da se Hrvati, na poticaj svojih biskupa, spremaju da 1941. proslave 1300-godišnjicu svojih veza sa Sv. Stolicom. U predavanju Pelegrineti je Hrvate nazvao „primizie christiani e papali“ među narodima Balkana i Slavenima uopće. Naknadno je *Katolički list* zahvalio „uzoritom kardinalu što tako odlično interpretira slavnu hrvatsku povijest“.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ R. Brajčić, *n. d.*, 354.

Potom je nadbiskup Stepinac, u dogovoru sa hrvatskim episkopatom i uz papinu podršku, 24. juna izdao direktive za proslavu jubileja veza Hrvata sa Sv. Stolicom, u kojima je stajalo slijedeće:

„1. Dominantna tendencija proslave ima biti vjersko-moralni preporod naroda. Osim toga treba po mogućnosti što jače unositi socijalno-karitativni momenat;

2. Kao neki impozantni momenat i uvod u proslavu, biti će otkriće spomenika kralja Tomislava, kojega je rimski Papa, kao prvog hrvatskog kralja okrunio kraljevskom krunom;

3. Opća molitvena akcija cijelog hrvatskog naroda za kanonizaciju blaženoga Nikole Tavelića i blaženog marka Križevčanina, koji su mučeničkom smrću zasvjedočili svoju vjernost svetoj Crkvi katoličkoj i njenome vrhovnom poglavaru;

4. Zajednička akcija sviju hrvatskih slojeva za zdravu hrvatsku katoličku obitelj;

5. Prava priprava započinje adventom ove godine. Glavni dijelovi te priprave jesu: a) obnova sviju staleža po sv. Misijama i duhovnim vježbama u svim hrvatskim dijecezama imade se od adventa 1939. pa sve do konca korizme 1941, po unapred dobro utvrđenom smišljenom planu, održati što je moguće najveći broj sv. Misija i duhovnih vježbi; sv. Misije za kršćansku obnovu masa, a duhovne vježbe za stvaranje elite; b) neposredni plod tih pokreta sv. Misija i duhovnih vježba imade biti provođenje Katoličke akcije, tako da do same proslave bude Katolička akcija do kraja provedena u svim župama svih dijeceza; c) korizma 1940. posvećena je djelima ekspijacije cijeloga hrvatskoga naroda za narodne grijehe; d) svibanj 1940. posvećen je bližoj duhovnoj dispoziciji za dostojno razumijevanje jubileja; e) pomagala u radu za pripravu i oko same proslave pružiti će edicije *Crtice iz hrvatske crkvene povijesti* (pobudni primjeri), *Sveta Hrvatska* (životi uzora), *Utjecaj katolicizma na cijeli hrvatski narodni život kroz stoljeća*;

6. Hrvatski episkopat želi da svi redovi, muški i ženski, kao i kongregacije, proslave važnije događaje svog reda, odnosno kongregacije, koji stoje u vezi s hrvatskom narodnom historijom;

7. Jedna veća priredba u Solinu-Splitu kao polaznom ishodištu pokrštenja Hrvata;

8. Smotru prinosa Crkve za kulturu hrvatskog naroda kroz XIII stoljeća. U okviru smotre je za sada predviđeno slijedeće: Izložba hrvatske crkvene umjetnosti, Izložba knjiga, izložba školstva i prosvjete, izložba 'Sveta hrvatska', priredbe glazbenog i dramatskog karaktera;

9. Veliko hrvatsko narodno hodočašće u Rim godine 1941;

10. Euharistijski kongres u Zagrebu za sve hrvatske dijeceze u godini 1941.¹⁵⁶

Stepinac je dakle nastojao da od Hrvatske stvori svetu rimokatoličku zemlju, a od Hrvata izabрани „prastari“ vatikanski narod. Velike jubilarne sve-

¹⁵⁶ *Katolički list*, br. 29, 20. srpnja 1939.

čanosti koje su Stepinčevom inicijativom određene da budu 1941. godine, „poklapale“ su se sa mitološkim datumom 1300-godišnjice veza Hrvata sa Sv. Stolicom. Ta „uzorita“ godišnjica tražila je „dobre pripreme“, pa se već oko Božića 1939. započelo sa organizovanjem proslave. Prvo je imenovan „poslovni odbor za proslavu jubileja“, a potom je osnovana kancelarija za proslavu koja je odmah počela rad. Osnovani su i biskupijski odbori za pojedine biskupije: prvo u biskupijama Đakovo, Križevci, **Subotica**, **Kotor**, Krk, **Mostar** i Dubrovnik. U Stepinčevoj zagrebačkoj nadbiskupiji osnovani su prvi župski odbori koji su dobili zadatak da osnivaju „djela duhovne narodne obnove i pripreme za jubilejne svečanosti“ 1941. godine.¹⁵⁷

Uparedo s pripremama počelo se s propagandom među Hrvatima u domovini i tuđini. Kancelarija je radila na kartoteci hrvatskih ustanova, škola i društava u tuđini i „naslova odličnih Hrvata“ po svim krajevima svijeta „gdjehod ih ima“. U zajednici s „Društvom sv. Rafaela za hrvatske iseljenike“ započela je, preko njegovog glasila *Hrvat u tuđini*, propaganda štampe koja je izlazila na svim kontinentima u kojima su živjeli Hrvati. Prvi su se oglasili Hrvati u SAD koji su navjestili veliki posjet starom kraju u vreme jubileja. Na sve hrvatske župe poslane su note popularnih pjesama posvećenih „blaženom“ Nikoli Taveliću, „koje će se uskoro pjevati po svim hrvatskim župama“. U cilju što bolje „pripreme“ proslave jubileja, određena je tzv. duhovna narodna obnova koja se planski provodila po biskupijama. Za hrvatsku „metropoliju“ zagrebačku nadbiskup Stepinac je propisao program koji se ubrzano provodio u život. Ozbiljne pripremne radnje iziskivale su priredbe koje su trebale „zorno“ pokazati što je Katolička crkva učinila za hrvatsku prosvjetu „kroz trinaest stoljeća“. U prvom planu su bile izložbe crkvene umjetnosti koje je organiziralo Hrvatsko društvo umjetnosti. Postavljanje izložbe hrvatske prosvjete i školstva najviše je pomagala Kancelarija za proslavu jubileja u Zagrebu. Posebnu pomoć izložbi pružile su časne sestre milosrdnice u Zagrebu. Organizaciju izložbe knjige preuzeo je sveučilišni profesor Franjo Fancev. Dr Vilim Nuk je organizirao izložbu karitativno-socijalnog rada Katoličke crkve. Uz izložbe planirane su glazbeno-literarne priredbe. Revijalnu historijsku povorku „Svete Hrvatske“ (Croatia sacra) organizirao je akademski slikar Slavko Jesih.

Predviđene su tri najveće priredbe u hrvatstvu: svečanost u Splitu-Solinu, kao tobožnjoj ishodišnoj tački kršćanstva među Hrvatima, trebalo je organizirati posebni odbor splitske biskupije u junu 1941; svehrvatski euharistijski kongres održati od 20. do 22. juna u Zagrebu, kao i narodno hrvatsko hodočašće u Rimu o Petrovu 1941. godine. *Hrvatska straža* je očekivala maksimalnu pomoć svih činilaca, osobito hrvatskog svećenstva, kako bi se „ostvarili svi nacrti i želje hrvatskog episkopata, koji je glavni pokret proslave“.

Rimokatolički publicista Juraj Kocijanić napisao je feljton o proslavi „trinaestote godišnjice pokrštenja Hrvata“ i „veza sa Apostolskom Stolicom“. Crkva u Hrvata, navodi Kocijanić, „promicala“ je nauku i kulturu kroz vjekove: „Sama je osnivala i rukovođila prve gimnazije i viša učilišta..., a uz to darovite

¹⁵⁷ „Pripreme za jubilarnu godinu 1941“, *Hrvatska straža*, 28. ožujak 1941.

Hrvate (u stvari Ilire-Srbe rimokatolike – N. Ž.) slala u tuđinu na najviše škole – univerze, gdje je za njih osnivala ilirske zavode u Rimu, Fermu, Loretu, Bologni, Padovi, Beču“, sve do vremena „dok nije veliki biskup Strosmajer podigao u Zagrebu hrvatsko sveučilište, te akademiju znanosti“. Crkva je zadužila hrvatski narod i u pogledu umjetnosti. Po Kocijaniću, crkva je jedina pomagala Hrvatima u 300-godišnjem „očajnom rvanju s Turcima“ (što su, da se ne zaboravi, činili Srbi-krajišnici kao *antemurale christianitatis* – N. Ž.).¹⁵⁸

Za Stepinca i hrvatski katolički episkopat od velikog značaja je bilo originalno pismo pape Pija XI od 12. maja 1940. koje je dostavljeno „metropoliti Stepincu“. Tim pismom predviđen je poseban „jubilejni oprost“ povodom 1300 godina pokrštenja Hrvata. U tom važnom dokumentu o Stepincu se kaže slijedeće: „Budući da smo po svjedočanstvu časnog brata zagrebačkog nadbiskupa saznali da se ove godine ima na osobit svečan način proslaviti 1300 godina prve veze hrvatskog naroda sa Sv. Stolicom, to smo zbog toga zamoljeni od istog natpastira i ostalih biskupa Jugoslavije, da se udostojimo ovim Hrvatima podijeliti jubilarno oprostjenje. Mi odlučujemo da ovu molbu dobrostivo prihvatimo kako bi smo na taj način gore spomenutom narodu dali zaštitu za postignuće pobožnosti u krijeposti u ova naročito strašna i teška vremena.

Saslušavši i našeg sina, kardinala Svete rimske crkve velikog Penitenciera, sigurni u milosrđe svemogućeg Boga i u ugled njegovih apostola Sv. Petra i Pavla, dajemo i podijeljujemo glasom ovoga pisma svima, i pojedinim kršćanima obojeg spola koji se uistinu pokaju, ispovijede i pričeste, te koji od narodnog 29 dana mjeseca svibnja ove godine do 29 dana mjeseca lipnja godine 1941 dva puta pohode bilo koju katedralu ili župsku crkvu u Jugoslaviji i ondje pobožno izmole u čast Presvetog sakramenta Euharistije, pet Očenaša, Zdravih Marija u čast Bogorodice i konačno Očenaš, Zdravu Mariju i Slava Ocu na namjeru Pape, potpuno oprostjenje cijele kazne koju bi trebali ispaštati za grijeh i to tako da ga samo jedanput mogu primiti. Dopuštamo pak, da vjernici, koji su tek izašli iz svetog hrama poslije izvršenja prve pohode odmah po drugi put ući u hram da izvrše i drugi pohod“. Objavljujući ovo pismo zagrebačka štampa je naglašavala da to pismo predstavlja značajan dokument kojim je za Hrvate „ustanovljena izvanredna jubilarna godina“.¹⁵⁹

Potom je hrvatski metropolita Stepinac odredio da se prigodom otvorenja hrvatske jubilejske godine po svim crkvama pročita „Papinski breve“ o jubileju uz crkvena zvona u predvečerje blagdana sv. Petra. U Stepinčevoj uputi kaže se slijedeće: „U nedjelju 23. lipnja neka se po svim crkvama vjernicima pročita Papinski Breve o jubileju i moja Okružnica, kojom je Breve popraćen (*Katolički list* od 30 svibnja, V. br. 22). U predvečerje blagdana na sv. Petra u petak dne 28. lipnja poslije večernjeg zvonjenja na pozdrav Gospi, neka se početak jubileja navijesti po svim crkvama i kapelama zvonjenjem od četvrtka. Na blagdan sv. Petra imade se po svim crkvama prije glavne sv. Mise obaviti zaziv Duha Sve-

¹⁵⁸ *Samoborac*, 25. travanj 1940.

¹⁵⁹ „Značajno pismo Nj. Sv. Pape Pija XII“, *Hrvatski glasnik*, Split, 1. lipanj 1940; „Sv. O. Papa dao posebni oprost Hrvatima“, *Novo doba*, Split, 1. lipanj 1940.

toga, a iza tog Obnova krsnog zavjeta, koja je za taj blagdan bila već prije od Episkopije određena. Preporučujem da toga dana pristupi što više vjernika sv. Sakramentima na nakanu, da duhovna narodna obnova i jubilej donese što više vremenite i vječne blagodati našem narodu. U Zagrebu, dne 1. lipnja 1940“.¹⁶⁰

Prema odredbama „Hrvatskog episkopata“ jubilej veza Hrvata sa Sv. Stolicom trebalo je početi na blagdan sv. Petra 29. juna 1940, u župnoj crkvi sv. Petra u Zagrebu. Uoči blagdana zagrebačka polifonija je trebala u crkvi održati svečani duhovni koncert. Na „Petrovo“ ujutro predviđen je doček svih zagrebačkih katoličkih društava i organizacija i župljana iz obližnjih župa. Pontifikalnu misu će služiti nadbiskup zagrebački Alojzije Stepinac, a kao prvi govornik predviđen je hrvatski narodni zastupnik Milutin Majer. Poslije papinske i hrvatske himne trebalo je da slijedi otvorenje Svete godine za Hrvate sa dozivom Duha Svetog i blagoslovom. Crkveni organizatori su jubileju davali ne samo vjerski nego i kulturni značaj, značaj slave hrvatskog naroda, pa su u dužnost svakog hrvatskog rodoljuba postavili zadatak da kuće i stanove okite hrvatskim zastavama.¹⁶¹

Inicijativi nadbiskupa Stepinca za proslavu jubilejske godine oduševljeno su se pridružili svi episkopi hrvatstva, među prvima biskup splitski Kvirin Klement Bonefačić. Novinar *Hrvatskog glasa* iz Splita zapisao je da će se proslava 1300- godišnjice prvih veza hrvatskog naroda sa Svetom Stolicom i početka njegovog pokrštenja, obaviti vrlo svečano u splitskoj i makarskoj dijecezi. Stanovništvo tih dijeceza je obaviješteno da će proslava trajati „čitavu godinu dana u čitavoj Hrvatskoj, i to od 29. lipnja 1940. do 29 lipnja 1941. godine“. Povodom ove proslave biskup Bonefačić izdao je na dan sv. Dujma opširnu okružnicu svećenstvu i vjernicima, u kojoj se govori o važnosti proslave 1300-godišnjice. U prvom planu u povijesnom dijelu okružnice je „poganska Salone“, koja stradava zbog kršćanstva zajedno sa solinskom crkvom, kao i prvi susret Hrvata s kršćanima. Bonefačić u okružnici piše o Splitu i njegovoj bazilici, o jačanju Hrvata pod zaštitom sv. Petra i o proslavi katedrale sv. Dujma. Hrvati na tom području su oko Salone došli u dodir sa Sv. ocem preko njegova legata, pa su se „ovdje na ruševinama Salone divili naši pradjedovi spomenicima Vjere, koju su počeli upoznavati iz saopćenja sa starosjediocima, pa se prvi i pokrtili“. S tog mjesta „svijetlo evanđeosko obasjalo je hrvatski narod, kada se je smirio u svojoj novoj postojbini, i svijetlilo kroz vjekove njegove najveće slave i veličine kada je između Klisa, Splita i Trogira bila domena hrvatskih narodnih knezova i **kolijevka hrvatskog kraljevstva**.“ Grad Split „i svi mi imali smo još jedan poseban razlog za tu proslavu, a to je otvorenje katedrale sv. Dujma, koje je bilo istodobno izvršeno (valjda 641. odmah sa pokrštenjem!? – N. Ž.).

Potom je „presvijetli“ biskup Bonefačić u okružnici istakao da će proslava 1300-godišnjice biti od blagdana sv. Petra 1940. do istog blagdana „dojduće godine“. Dao je precizne upute na koji način će se proslaviti: „Prema tome, a u

¹⁶⁰ „Otvorenje hrvatske jubilejske godine“, *Hrvatska straža*, 15. lipanj 1940.

¹⁶¹ „Pripreme za proslavu 1300-godišnjice krštenja hrvatskog naroda, *Jutarnji list*, Zagreb, 23. lipanj 1940.

smislu zaključka hrvatskog episkopatlja, u biskupiji splitskoj i makarskoj proslava se ima upriličiti na svečan način i to uoči blagdana sv. Petra predvečer najmanje za pola sata neka se slavi ili svečano zvoni na župnim i svim crkvama u znak početka jubileja i proslave. Na blagdan sv. Petra, 29. lipnja 1940. u svim župnim crkvama, napose ako su one posvećene sv. Petru proslavit će se što svečanije prema mjesnim prilikama, eventualno i uz sudjelovanje drugih župa. Gdje je crkva posvećena sv. Petru područna (na pr. historična u Prikom, Jesenicama) ili manja kapela ili tek razvaline iz najstarijih vremena (u Solinu) otslužit će se svečana misa. Po toj okružnici početak proslave bit će u Muću Gornjem. Splitski biskup... dr K. K. Bonefačić u Muću kraj župne crkve sv. Petra na tlu zadužbine bana Branimira otslužit će svečani pontifikal! Svečanost u Muću bit će velika i čitava mučka krajina već sada se sprema za tu proslavu. Ima izgleda da bi na ovu proslavu imao stići i hrvatski metropolita, zagrebački nadbiskup preuzvišeni g. dr Alojzije Stepinac“. Biskup Bonefačić je 9. juna otputovao u Zagreb kako bi pozvao Stepinca na proslavu u Muć.

Bonefačić je na kraju nabrojao na koji način će biti proslavljen hrvatski jubilej: proslavama sv. Petra, pučkim misijama, pokorom i molitvom, katoličkim priredbama, duhovnim vježbama itd. Predviđeno je da se u splitsko-makarskoj biskupiji, osim blagdana sv. Petra, proslavi „svečanije nego obično“ i blagdan Krista Kralja i Papin-dan, a ujedno u Splitu 19. novembra i dan posvećenja katedrale sv. Dujma. Na kraju je naveden fantastičan podatak da je „poznato da je splitska katedrala najstarija zgrada među svim katedralama na svijetu, pa starija i od same lateranske, jer i poslije 1640 godina još stoji čitava i služi slavi Božjoj“.¹⁶²

I *Hrvatska straža* od 16. juna 1940. pisala je o okružnici (poslanici) biskupa Bonefačića navodeći da je glavni cilj i svrha povijesne narodne proslave „duhovna obnova čitavog našeg hrvatskog naroda, njegov vjersko-moralni preporod kao zalag njegove bolje budućnosti“. Proslava je morala biti „velepjesan poklon i zahvala svih nas Bogu za primljena dobra i milosti tečajem vjekova osobito na daru vjere, – zadovoljština za osobne i narodne grijehe i poroke, – vruća molitva Providnosti Božjoj da čuva i blagoslovom svojim prati u buduće hrvatski katolički narod i naša čvrsta odluka da ćemo živjeti odani Kristu i Njegovoj svetoj crkvi, predstavljenoj u svetom Petru i njegovim nasljednicima, kako to pradjedovi naši pred 1300 godina i mi obećasmo na svetom krštenju“.

Pod „duhovnu obnovu čitavog hrvatskog naroda“ preko proslave jubileja veza sa Vatikanom, svakako je potpadalo i **pučanstvo Slavonije i Srema**. Tako je Katolički episkopat odredio da proslava „Hrvatske svete godine“ bude „na Petrovo“. Tim povodom đakovački biskup dr Antun Akšamović izdao je okružnicu (pastirsko pismo) za svećenstvo i vjernike o održavanju i programu proslave u đakovačkoj biskupiji. Predviđeno je da program proslave počne u Đakovu svečanom „trodnevnicom“ u stolnoj crkvi od 26. do 28. juna s večernjim propovjedima i procesijom. Pred župskom crkvom Svi Sveti i samostanskom crkvom Presv. Srca Isusova predviđeno je da se postave oltari, gdje će se izvršiti „pobo-

¹⁶² *Hrvatski glasnik*, Split, 10. lipanj 1940.

žnost posvete Presvetom Srcu Isusovu“. Ujutro na Petrovo predviđene su ispovijedi, sv. mise i propovijedi o značaju svete godine za hrvatski narod. I u ostalim župama đakovačke biskupije koje su posvećene sv. Petru (u Osijeku, Petrijevcima, Topolju, Šaregradu, Inđiji i Marjancima), trebalo je da se proslave obave slično kao i u Đakovu.¹⁶³

Vatikanski ali i **Stepinčev starohrvatski prostor protezao se čak i na Bačku**, koja je na „svečan način proslavila 1300 godišnjicu pokrštenja Hrvata“. Kao centar proslave starohrvatstva određen je Sombor u kojem je 14. septembra 1940. „vanredno uspjelo zborovanje Hrvatske katoličke omladine za cijelu Bačku“. Svečanost svehrvatstva je počela godišnjom skupštinom „križarskog okružja“ u Križarskom domu u prisustvu Bešlića, izaslanika biskupa Lajče Budanovića, koji je po rođenju bio Bunjevac a starinom Srbin rimokatoličke vjere. Izvještač sa skupa je zapisao da je rad na okupljanju svih hrvatskih katoličkih društava u središnju organizaciju „osobito lijepo uspio. Prvog dana izabrana je nova uprava križarskog okružja na čelu s predsjednikom Antom Sekulićem iz Subotice.

Glavni dio svečanosti održan je drugog dana, 15. septembra 1940. godine. Križarska povorka je pošla iz križarskog doma u crkvu Karmelićana u kojoj je održana misa, a koju je celebrirao izaslanik biskupa Bešlić. Potom je održano zborovanje u prisustvu velikog broja vjernika. Izvještač je naglasio da su „zborovanje prenosili glasogovornicima“, a da ga je otvorio prigodnim govorom svećenik Kujundžić. O temi „Omladina temelj budućnosti“ govorio je predsjednik okružja Ante Sekulić. Najdublji dojam je izazvao govor Ante Kopunovića o 1300-godišnjici pokrštenja Hrvata, jer je istakao da ova svehrvatska svečanost „ponovo dokazuje da je hrvatska omladina na sjeveru na mrtvoj straži Hrvatsva“. Potom je prihvaćena rezolucija u kojoj se naglašava da „hrvatska katolička omladina želi kao cjelina, prigodom proslave 1300-godišnjice pokrštenja Hrvata i vezom sa Svetom Stolicom, doprinijeti svoj udio za obnovu hrvatskog naroda, svijesna odgovornosti pred Bogom i narodom“. Sa zborovanja su upućeni brzozajveni pozdravi prvenstveno „preuzvišenom“ dr Alojzu Stepincu i biskupu bačkom Lajči Budanoviću. U podne je održan banket kome su prisustvovali „najugledniji predstavnici Hrvata Bačke“, a popodne svečana akademija kojoj je između ostalih „velikana hrvatsva“, prisustvovali i predsjednik mjesne organizacije HSS-a dr Grga Vuković (bivši Bunjevac – Srbin rimokatoličke vjere), kao i predsjednik Hrvatskog radničkog saveza Mate Škrabalo. Time je završena ova „velebna manifestacija hrvatske katoličke omladine Bačke“.¹⁶⁴

„Neprijeporna hrvatska zemlja“ prema projektu „hrvatskog episkopata“ na čelu sa Stepincem bila je i Bosna i Hercegovina, pa je i za nju određena proslava svetog hrvatskog jubileja. Čak je i liberalni *Jugoslavenski list* u svojoj naičnosti objavio afirmativan članak o proslavi ovog „svetog jubileja“ starohrvatstva. Nadbiskup Šarić je propisao da početak Svete godine bude uveče 28. juna (na najveći srpski nacionalni praznik Vidovdan) uz zvonjavu zvona u svim crk-

¹⁶³ *Hrvatska straža*, 18. lipanj 1940.

¹⁶⁴ *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 16. rujan 1940.

vama. U *Vrhbosni* br. 6 za juni Šarić je objavio da se na Petrovo prije pučke mise po svim crkvama pročita Papinski breve o jubileju i njegova propratna okružnica. Poslije čitanja trebalo je obaviti „zaziv Duha Svetoga“ i „obnovu Krsnog zavjeta“. Za nedjelju 30. juna predviđena je zajednička „Pričest vjernika na nakanu“, kako bi sveta jubilejska godina donijela obilati blagoslov Božji. Šarićeva okružnica predviđela je za jesen, u **oktobru** (ne kaže listopadu – N. Ž.), da posebni misionari održe sedmodnevne misijske konferencije u sarajevskim župama Presvetog Srca Isusova i Svetog Josipa, kao i u okolnim župama. Ovi misionari u svojim propovijedima trebali su iznositi „historijske veze Hrvata sa Svetom Stolicom“. Organizaciju „jubileja pokršćavanja“ u vrhbosanskoj nadbiskupiji trebalo je da vodi odbor na čelu sa pomoćnim biskupom dr Čekadom.¹⁶⁵

Sarajevski *Katolički tjednik* nadbiskupa Šarića je pisao o „nečemu izabranikom“ kod hrvatskog naroda povodom proslave jubileja „Svete hrvatske godine“, kada je hrvatski narod prije 1300 godina „prvi put spomenut u međunarodnom životu i otkada su Hrvati unišili u kulturno-crkvenu sferu Rima i katoličkog zapada“. Kao takvi ostali su u „srcu kršćanskog svijeta, u kolijevci zapada, u središtu povijesnih događaja, na žalima mora, koje je još i danas težište i centar svijeta“. Dugo trajanje i prostorno rasprostiranje dala im je Providnost, koja je brinula da se hrvatska povijest ne kompromituje, pa su zato „Hrvati, kao najveće svjetske kulture, zabilježili tisućljeća u svoju kroniku“. Zato kao bogobojažljivi narod i odani vjernici zahvaljuju „Gospodaru naroda“ (Bogu). Zbog duboke vjere u božansko poslanje kršćanstva, hrvatski narod je uvijek bio i ostao kršćanski i katolički, samim time „sretan i blagoslovljen narod“ i kao takav „Božji ljubimac, Božji sin“, još više nego što je to bio „Izrael u Starom zavjetu“. *Katolički tjednik* je euforično zaključio da hrvatsku obljetnicu – hrvatsku Svetu godinu, valja veličanstveno komemorirati i predstaviti kao „veliku manifestaciju hrvatskog naroda za katoličko kršćanstvo“. Zato je trebalo produžiti vezu s Rimom i papom, a pri tom „iz svog narodnog života u potpunosti istjerati svu infiltraciju paganizma i laicizma (liberalizma – N. Ž.)“. Novinar je pomenuo i jesenje hrvatsko hodočašće u Rim, kada su Hrvati od pape Pija XI „izmolili veliku milost Svete godine – posebne Svete godine za hrvatski narod“ (samo za hrvatski narod!! – N. Ž.).¹⁶⁶

Vatikanski službeni organ *Oservatore Romano* u opširnom uvodnom članku pod naslovom „Izvanredan jubilej za katolike u Jugoslaviji“ donosi istorijat odnosa između Svete Stolice i „hrvatskog naroda“.¹⁶⁷ U broju od 4. oktobra *Oservatore Romano* „priopćuje“ dopis iz Zagreba u kome se ističe slijedeće: „Predstavnici crkve i civilnih vlasti kod Hrvata zajedno sa hrvatskim narodom već tri mjeseca zahvaljujući Bogu za sve ono što je hrvatski narod primio kroz 13 vjekova od katoličke crkve, tj. od časa njegovih prvih veza sa Sv. Stolicom“.

¹⁶⁵ „Sarajevski katolici slave svoju jubilarnu godinu“, *Jugoslavenski list*, Sarajevo, 21. juni 1940.

¹⁶⁶ *Katolički tjednik*, Sarajevo, 30. lipanj 1940.

¹⁶⁷ *Oservatore Romano*, Rim, 28. juni 1940.

Dalje se potanko iznosi šta je do tada učinjeno za proslavu hrvatske jubilarne godine i ističe da je centralni odbor za jubilarnu proslavu u Zagrebu dao izraditi posebne značke sa likom sv. Petra, vatikanske bazilike, kralja Tomislava, te jednog hrvatskog seljaka, a s natpisom: 'Hrvatska sveta godina 641–1941'. Zatim se veli da je prilikom euharistijskog kongresa u Mariji Bistrici hrvatski metropolita dr Alojzije Stepinac posvetio Majci Božjoj cio hrvatski narod („Majka božija Kraljica Hrvata“) u prisustvu predstavnika hrvatske autonomne vlade i glavnog grada Zagreba. U nastavku se navodi: „Seljačka sloga, kulturna organizacija hrvatskog seljaka, koja je rasprostranjena i u najmanjim selima Hrvatske, odazvala se pozivu Katoličke akcije u Zagrebu i dala poticaj svojim članovima da za vrijeme jubilarne godine drže svugdje priredbe na kojima će se pjevati stare pjesme i prikazivati narodni običaji religioznog karaktera“. Ove manifestacije će se završiti „velikim narodnim euharistijskim kongresom u Zagrebu i hrvatskim hodočašćem u Rim“.¹⁶⁸

Stepinčeva sveta nacionalna inicijativa u osvit NDH – Proslava Svete godine kao da je planirana za vrijeme uspostavljanja velikohrvatske NDH. Nije potrebna dubinska historiografska analiza da se zaključi kako je jugoslavenska država u dobroj mjeri kapitulirala pred vatikansko-rimokatoličkom strategijom nezakonitog, uzurpatorskog širenja hrvatstva na srpske istorijske prostore. Nacionalni i vjerski zakoni Kraljevine Jugoslavije, zakoni o državnim i nacionalnim znamenjima (grbu, zastavi, himni) nisu poštovani od strane vlade Cvetković-Maček, koju je inače svojski podupiralo prokatolički i prohrvatski opredijeljeno namjesništvo kneza Pavla.

Stepinac u posjeti Vatikanu februara 1941.

U februaru 1941. Stepinac je bio u posjeti Vatikanu i papi Piju XII. Tom prilikom posjetio je i poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Sv. Stolicu, o čemu je poslanik Mirošević poslao izvještaj ministru Aleksandru Cincar-Markoviću. U izvještaju je istakao Stepinčevo zadovoljstvo zbog očekivanja državne subvencije za izgradnju sjemeništa: „Bio je mnogo raspoloženi nego ranije i kazao mi je da mu je pokojni ministar Korošec pred smrt bio odobrio za sjemenište jedan milion dinara. Mons. Stepinac se boji da će smrću g. Korošca biti ometana isplata ove sume i namerava intervenisati kod nadležnog ministra...“. Mirošević navodi kako je Stepinac došao u Rim da od pape zatraži odobrenje za održavanje nacionalnog euharističkog kongresa u Zagrebu krajem juna (povodom završetka jubileja 1300-godišnjice veza Hrvata sa Sv. Stolicom – N. Ž.)“. Vatikan, ističe poslanik, još nije donio odluku o ovom Stepinčevom zahtjevu. Prema pisanju glasila *Oservatore Romano* od 8. marta, Stepinac je sazvaio u Zagrebu predstavnike hrvatskih katoličkih organizacija radi dogovora oko pripreme pomenutog kongresa. U istom članku ističe se srodnost između Hrvata i Slovaka koja je tradicionalna, jer je plod istog vjerskog i moralnog vaspitanja (rimokatoličkog), pa samim time kod Slovaka nije mogla neopaženo proći hrvatska pros-

¹⁶⁸ *Obzor*, Zagreb, 5. listopad 1940.

lava 13 stoljeća rimokatoličke religije, na kojoj su Slovaci predviđeni kao glavni gosti. Jedan od najustrajnijih zagovornika kanonizacije „blaženog Tavilića“, dr Josip Andrić, određen je, po nalogu nadbiskupa Stepinca, da ode u Bratislavu i radi dogovora sa Slovacima o njihovom sudjelovanju na zagrebačkim proslavama krajem juna 1941. godine. Poslanik Mirošević je začuđen što se u vatikanskom članku pominje samo sudjelovanje Slovaka, dok se ostali rimokatolici Jugoslavije uopšte ne pominju. On nije bio siguran da li se „po ovoj stvari“ Stepinac konsultovao sa jugoslavenskim vladinim krugovima.¹⁶⁹

Inferiorni u zaštiti istorijske istine srpski intelektualci su dosta stidljivo i sporadično reagovali na očigledne velikohrvatske (starohrvatske) falsifikate o 1300-godišnjici pokrštenja Hrvata. Jedna od rijetkih reakcija usljedila je od *Politike* koja je u članku iz novembra 1940. pisala da su pokrštena i došla na Jadran „slovenska plemena“ (nije se usudila pisati o srpskim plemenima – N. Ž.). Zagrebački *Obzor* je odmah reagovao: ne radi se o pokrštenju nekih anonimnih „slovenskih plemena“, već su prije 1300 godina jedino mogli biti pokršteni Hrvati. *Obzor* je kritikovao „velikosrpske krugove“ koji izbjegavaju da pomenu hrvatsko ime, a ističu srpsko obilježje ne samo srpskih zemalja, već „čak“ pišu i to da je južna Dalmacija „srpsko primorje“: „Hrvatsko primorje je za ove krugove i danas, kao i za vreme diktature, 'gornji Jadran' ili 'gornje Primorje'. Oni ne vode pri tome računa ni o tome da Banska vlast (Banovine Hrvatske) službeno naziva Hrvatsko primorje njegovim pravim imenom“.¹⁷⁰

Nadbiskup Stepinac i događaji od 27. marta 1941.

Politika Vatikana i Rimokatoličke crkve prema Jugoslaviji potčinjavala se političkom uticaju fašističke Italije. Musolini je u svom fašističkom programu formulisao stav o korišćenju Rimokatoličke crkve kao oruđa italijanske ekspanzije. Neprijateljstvo Italije prema Francuskoj i državama Male Antante podržavao je Vatikan uspostavljajući prijateljske odnose sa revizionističkim zemljama (Mađarska, Austrija, Bugarska itd.). Stanovište Vatikana je bilo da su ugovori o miru nametnuti silom, da se stoga ne mogu održati i da je za mir u Evropi nužna revizija svih ugovora. Za Rimokatoličku crkvu Jugoslavija je bila „umjetna versajska tvorevina“, velikosrpska država koja je Hrvate kulturno „bizantizirala“ a politički srbizirala. Srpski režim je preko Jugoslavije, prema rimokatoličkom tumačenju, provodio balkanizaciju rimokatolika Hrvata i Slovenaca. Sa osnivanjem Banovine Hrvatske 1939, uz jačanje njemačko-italijanskog totalitarnog pritiska, antijugoslavenski rad većeg dijela rimokatoličkog svećenstva doživljavao je kulminaciju. Utvrđeno je učešće određenog broja nižeg svećenstva i rimokatoličkog podmlatka u ilegalnim antidržavnim akcijama. Biskupi su uglavnom ispoljavali punu toleranciju prema ovakvim akcijama, dok je nadbiskup sarajevski Ivan Šarić sam sprovodio ustašku propagandu među

¹⁶⁹ AJ, Vatikansko poslanstvo, f. 32, Poslanik Mirošević-Sorgo – ministru Cincar-Markoviću, 9. mart 1941.

¹⁷⁰ *Obzor*, 26. studeni 1940.

svećenstvom i „pastvom“. Jugoslavenski poslanik u Vatikanu Mirošević-Sorgo potvrđivao je ovakve navode u svojim izvještajima u kojima je iznosio činjenice o saradnji Rimokatoličke crkve sa Antom Pavelićem, Milom Budakom i Stjepanom Bućom.

Pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu izazvalo je 27. marta 1941. žestoke antinjemačke manifestacije u Beogradu, ali i u unutrašnjosti Srbije (npr. Kraljevo) kao i u gradovima sa srpskom većinom, npr. u Sarajevu, uz potpunu suzdržanost rimokatolika Jugoslavije. Vatikan je prema puču od 27. marta zvanično izražavao suzdržanost i opreznost. Prema izvještaju poslanika u Vatikanu, Nikole (Nike) Miroševića-Sorga (28. mart 1941), reakcija Vatikana je bila iznenađujuće pozitivna: „Spontanost i jačina jučerašnjih manifestacija u Beogradu učinile su u vatikanskim krugovima dubok utisak koji prelazi čak u poštovanje i divljenje jer svedoče o popularnosti mladog kralja, o reakciji prema sili koja nam se nameće sa strane i o energiji koja leži sakrivena u našem narodu. Imam utisak da Vatikan smatra manifestacije kao predznak eksplozija koje mogu izbiti svakog časa u izmučenoj Evropi. Monsinjur Montini vidi u načinu kako je Kralj preuzeo vlast znak jake ličnosti. Svima je, međutim, nejasan stav kraljevske vlade prema paktu trojice jer se iz dosadašnjih saopštenja javnosti nije mogao stvoriti siguran zaključak, ali prevladuje mišljenje da vlada priznaje pakt“.

Vlada generala Simovića uputila je okružnicu čelnicima priznatih crkava u Jugoslaviji kako bi se uobičajenim putem obavijestili vjernici o promjenama u državi. Ministar pravde Božidar Maksimović telegrafski je 27. marta uputio okružnicu svim vjerskim poglavarima sa molbom da područnom svećenstvu izdaju obavještenja o ovome događaju i preporuče mu da narod obavještava o potrebi okupljanja oko prestola kako bi se olakšao zadatak vlade.

Povodom vladine okružnice nadbiskup Stepinac je podređenom svećenstvu poslao cirkular u kom je, između ostalog, „ponizno“ saopštio slijedeće: „Preporučam časnom kleru da se svojim molitvama obraća velikom Gospodinu mladom Kralju i njegovom vladanju dade svoj veliki blagoslov i pomoć da **naša Hrvatska** i čitava država ostane pošteđena od ratnih strahota a njezin narod da u miru, slobodi i pravdi, uzmognu voditi oko svog napretka i blagostanja“.¹⁷¹

Nadbiskup Stepinac je, dakle, u vrijeme martovskog udara iskazivao lukavu „latinsku“ suzdržanost i lojalnost. S druge strane, u njegovom *Dnevniku* čitamo sasvim drugo viđenje beogradskog puča. Povodom članka „Privoleli smo se carstvu nebeskom, tj. carstvu božije istine i pravde, narodne sloge i slobode“, koji je vezan za izjavu patrijarha Gavrila (Dožića) o 27. martu, Stepinac je u svom *Dnevniku* 27. ožujka zapisao slijedeće: „Tako veli g. Gavriilo. Međutim, sva dosadašnja akta govore o nečemu drugom, negoli o carstvu nebeskom sa strane pravoslavne crkve. Danas još uvijek ne znamo u Zagrebu što je i kako je. Doznao sam da ni Maček nije imao pojma o državnom udaru nego je saznao za njega preko radija, kao i mi drugi. Maček je tek dospio da svoju Zaštitu (Hrvatsku građansku i seljačku zaštitu – N. Ž.) odmah izašalje u sve javne urede i zaposjedne iste, ali iz cijelog ovog čina, tj. državnog udara, opet izbija na javu

¹⁷¹ *Katolički list*, 27. ožujak 1941.

činjenica da su Srbi i Hrvati dva svijeta koji se nikad neće ujediniti, dok je jedan od njih u životu. Duh bizantinizma je nešto tako grozno da je Svemogući a sveznajući Bog u stanju parirati intrigama i podvalama tih ljudi. Za nas je to nešto nepojmljivo da se ugovori i obaveze kidaju bez ikakvih skrupula (potpisivanje dokumenta o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu)“.

Dana 28. ožujka Stepinac beleži da u Beogradu 27. marta nije bilo „nije-dnog poštenog čovjeka na ulici da manifestira“, već je na ulicama bila „razularena masa željna krvi, užitaka i para“. Stepinac zaključuje da „iz cijelog ovog čina, tj državnog udara, opet izbija na javu činjenica da su, sve u svemu, Hrvati i Srbi dva svijeta, sjeverni i južni pol, koji se nikad neće približiti, (osim čudom božjim) **dok je jednog od njih na životu**“. Za Stepinca „**šizma (pravoslavlje – N. Ž.) je najveće prokletstvo Evrope, skoro veće od protestantizma. Tu nema morala, nema načela, nema istine, nema pravde, nema poštenja**“.¹⁷²

Poslije puča Stepinac se ponašao vrlo uzdržano bez posebnih izljeva emocija, iščekujući lukavo (jezuitski) razvoj situacije. Već 29. marta 1941. obaviješten je od Ministarstva pravde, pod čiju nadležnost su zvanično potpadale crkve, o stupanju na presto kralja Petra II i o sastavu nove vlade D. Simovića. Ujedno je zamoljen da stanovništvu Hrvatske preko svećenstva uputi odgovarajuća objašnjenja. Stepinac je ovo saopštenje uputio svim biskupima bez ikakvog uputstva i objašnjenja.¹⁷³

Međutim, Stepinac se vrlo brzo počeo otvoreno opredjeljivati na stranu korporativaca i „nacionalista“ (frankovaca, ustaša). U vezi takvog stava pod datumom 2. travnja 1941. u *Dnevniku* je zapisano slijedeće: „Danas je preuzvišeni (Stepinac) bio kod bana Šubašića: Razgovoru je prisustvovao i dr Maček. **Nadbiskup je izrazio svoje nepovjerenje prema novoj vladi** koja je na ovako podli način došla na vlast. Vidjelo se da **ni Maček ne sudi bolje o tome** (koji je i sam bio u novoj vladi?!). Ali ban (Šubašić) još uvijek prilično namiguje sa Beogradom i hoće da se nagode. **Nadbiskup je zamolio bana, da pusti iz internacije zatvorene nacionaliste (frankovce, ustaše)** da ih Srbi ne bi poubijali kao što se groze. **Ban je pristao (na nagovor dr Mačeka) da najprije stavi tamo pouzdane hrvatske žandare**, a onda ih za par dana opet premjesti u Lepoglavu i onda pusti kući. Košutić je bio u Beogradu i kako su **Srbi u velikoj neprilici**, pristali su na uvjete koje je Maček postavio“ (str. 184).

Splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić, u pismu upućenom nadbiskupu Stepincu 4. aprila 1941, žali za Trojnim paktom: „Primio sam Vaše – ali šta možemo sada? Arhijerej s popovima svojim preko 'džd dž' i udruženi Sokoli s komunistima, učiniše svoje po staroj metodi. Još je pitanje kako će se ohladiti kaša što je zamješaše“. U dnevničkom zapisu od 5. travnja 1941. Stepinac ponavlja Bonefačićeve riječi s tvrdnjom da je sve to „skuhala srpskopravoslavna crkva sa židovima, komunistima, masonima Sokolima itd“.

¹⁷² *Dnevnik* A. Stepinca, knj. IV, 172–173, navedeno prema „Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH“, Zagreb 1952; dokumenti se nalaze i u Arhivu Jugoslavije, fond Kraljevskog poslanstva pri Sv. Stolicu.

¹⁷³ 27. mart 1941, priredili Branko Petranović i Nikola Žutić, Beograd 1990, 449.

Treći dio

STEPINAC U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ I DFJ (FNRJ) 1941–1946.

Hrvatski episkopat i Stepinac prema proglašenju NDH

Vatikan je, preko kardinala Pelegrinetija (nuncija u Jugoslaviji), već u doba Pavelićeve emigracije u Italiji održavao sa njim vrlo tijesne veze, dok je papa Pije XII među prvima 18. maja 1941. primio poglavnika Pavelića u vanrednu audijenciju, odajući mu sve vladarske počasti.¹ Proglašenjem NDH 10. aprila 1941. otpočinju vrlo prisni odnosi između Vatikana, rimokatoličke hijerarhije i ustaških čelnika. Štampa NDH bila je puna napisa o oduševljenju rimokatoličkog svećenstva poslije proglašenja prve države hrvatskog naroda. U dnevničkom zapisu na dan uspostavljanja NDH, 10. aprila 1941, Stepinac u nacionalno-vjerskom zanosu slavi taj veliki dan: „Veliki četvrtak. Današnji dan je prekretnica u životu hrvatskog naroda. Jugoslavija se raspala a Hrvatska postaje nezavisnom državom. Ustaše se sve više pripremaju i pomalo preuzimaju vlast. Upravo su bile lamentacije u prvostolnoj crkvi, kad je ušla njemačka vojska u grad, a neposredno prije toga proglašena je NDH“. O najnovijim događajima izvjestio je nadbiskupa Stepinca svećenik Cvjetan, nakon svršenih „lamentacija“, kojima je i nadbiskup prisustvovao. Hrvatski narod je proglašenje primio sa velikim oduševljenjem pa su odmah bile izvještene hrvatske zastave. Njemačkoj vojsci je priređen vrlo srdačan doček. Vlast je brzo preuzeta od strane ustaša, vojska je razoružana, dok je sigurnosnu službu uz ustaše preuzela Mačekova Građanska i seljačka zaštita.

Ustaški organ *Hrvatske novosti*, uskršnji broj od 13. aprila 1941, donosi članak „Nadbiskup dr Stepinac kod zamjenika Poglavnika“ u kojem se ističe da je nadbiskup vrlo srdačno pozdravio generala Slavka Kvaternika. Tom prilikom je izrazio svoje čestitke „prigodom obnove državne nezavisnosti“.² Stepinac je u zagrebačkoj katedrali na prvi dan Uskrsa objavio sa propovjedaonice „svojim vjernim“ uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske. Tim činom je uspostavljena vrlo bliska saradnja između hrvatskog ustaškog pokreta, Nezavisne Države Hrvatske i najvišeg predstavnika rimokatoličke crkvene vlasti u nezavisnoj Hrvatskoj. Četiri dana kasnije Stepinac je imao službeni sastanak sa Pavelićem, na kojem je Paveliću zaželio božji blagoslov u radu, s molbom da nova vlast poštiva katoličke tradicije naroda i naročito da crkvi omogući slobodu djelovanja. Pavelić je potvrdio da u svemu želi ići na ruku RKC i da će u tom smislu istrebiti starokatoličku crkvu, tu „sekticu“, „ koja i nije ništa drugo nego društvo

¹ *Katolički list*, br. 4, 1. siječnja 1942.

² Nadbiskup Stepinac je prije dolaska Pavelića u Zagreb posjetio Milovana Žanića, ministra policije, uzvrativši posjetu Slavku Kvaterniku, čestitajući mu proglašenje NDH i izražavajući žaljenje zbog smrti Kvaternikovog brata Petra, koji je poginuo u Crikvenici u borbi sa vojskom Kraljevine Jugoslavije. B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 2, Beograd 1988, 181.

za rastavu braka“. Pavelić je prilikom tog prvog susreta bio vrlo jasan po pitanju odnosa prema SPC, ističući da neće biti tolerantan prema toj crkvi, jer za njega to i nije crkva nego politička organizacija. Stepinac je mogao zaključiti i u svoj *Dnevnik* zapisati kako je stekao dojam da je „Poglavnik iskreni katolik i da će crkva imati slobodu u svom djelovanju“.³

Katolički list, br. 16 od 21. aprila 1941, daje pregled događaja od „Velikog četvrtka“ uoči Uskrsa (od 10. aprila) do 15. aprila, to jest do prvog govora Ante Pavelića. U tom broju našli su mjesto izjave i telegrami Pavelića, Musolinija i Hitlera. *Katolički list*, iako crkveno-pastoralni organ, ispoljavao je očitu političku angažovanost, te je objavljivao čak i liste novih ustaških ministara.

Pod datumom od 27. travnja 1941. u Stepinčevom *Dnevniku* je pribilježeno slijedeće: „Prvih dana nakon povratka Poglavnika imao je nadbiskup prvi sastanak s njime u nekadašnjim banskim dvorima. Niti je prije Poglavnika poznavao Nadbiskupa, niti nadbiskup njega. Razgovor je trajao po prilici 15 minuta. Nadbiskup mu je zaželio božji blagoslov u radu i naglasio da se Crkva ni do tada nije miješala, niti se želi u buduće miješati u aktivnu politiku. Nadbiskup samo jedno moli od Poglavnika i nove državne vlasti, naime da se poštivaju katoličke tradicije naroda i omogući crkvi slobodno djelovanje. Poglavnik je pozorno slušao dok je nadbiskup govorio. Možda i zato što je čuo po svoj prilici s raznih strana, da je nadbiskup bio tobože na Solunskom frontu kao Šubašić, i prema tome 'jugoslavenski' orijentisan, što je svakako fabula ako se to tvrdilo u smislu da želi centralističku Jugoslaviju sa dominacijom Srba. Poglavnik je, kad je nadbiskup svršio, odgovorio da želi u svemu ići na ruku katoličkoj crkvi“. Ipak se nadbiskup nije „podavao iluziji“ da bi sve moglo ići bez poteškoća.⁴

Dana 28. aprila 1941. Stepinac je objavio „Okružnicu časnome kleru nadbiskupije zagrebačke“, u kojoj je pozivao svoje svećenstvo na saradnju sa ustašama, to jest da se spremno odazove njegovu pozivu za uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH, jer je ona „ruka Božija na djelu“: „Časna braćo! Nema nikog među vama koji u ovo poslednje vrieme nije bio svjedokom najzamašnijih događaja u životu hrvatskog naroda. Događaji su ovo koji su naš narod ponijeli ususret davno sanjanom, željkovanom idealu... I tko nam može zamjeriti ako i mi kao duhovni pastiri dajemo svoj doprinos narodnom veselju i zanosu, kada se puni dubokog ganuća i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veličanstvu... Govoreći vam, dakle, kao predstavnik Crkve i pastir duša, molim vas i pozivam da svim silama nastojite i radite oko toga da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer će samo tako moći izvršiti dvije bitne zadaće koje kao država imade da izvrši u korist svojih članova... Poznavajući muževe koji danas upravljaju sudbinom hrvatskog naroda, mi smo duboko uvjereni da će naš rad naići na puno razumijevanje i pomoć. Mi vjerujemo da će Crkva u uskrsloj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi navještat i neoborive principe vječne istine i Pravde... Pozivam vas časna braćo svećenici... da sami kod oltara Božjeg podižete ruke k 'Ocu zvijezda, od kojega silazi svaki dar i svaki savršeni poklon, da

³ M. Ručnov, *Zašto Jasenovac*, 568–569.

⁴ *Dnevnik*, 205–207.

Poglavnika države Hrvatske napuni duhom mudrosti kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na čast i narodu na spas u pravdi i istini: **da narod hrvatski bude narod Božji...** U vezi s tim određujem da se u nedjelju 4. svibnja održi svečani Te deum po svim župnim crkvama, na koje neka župni uredi pozovu mjesne vlasti i vjerni narod...“.⁵ Kasnije će svećenstvu objaviti zapovjed da na crkvenim svečanostima obilježavaju dan NDH, Pavelićev imendan i rođendan.

Prof. Marko Ručnov navodi da je sredinom juna 1941. Stepinac dobio neobično anonimno pismo iz Splita sa datumom od 10. juna 1941. i potpisom „Hrvat, katolik, Jugosloven“. Pismo istog sadržaja bilo je upućeno i na ličnosti nadbiskupa Šarića, biskupa splitskog i mostarskog. Svi oni se napadaju zbog šutnje u odnosu na pokolje Srba i Židova, dok su, s druge strane, za vreme „bivše Jugoslavije održavali sjednice svakih 15 dana i činili proteste i u najefemernijim slučajevima“. U drugom anonimnom pismu upućenom Stepincu iz Zagreba 9. jula 1941, navodi se: „Jedan vaš vjernik katolik vas moli što je u vašoj moći da molite milost od našeg Poglavnika dr Ante Pavelića, da spreči pokolj male djece, starica i staraca pravoslavne vjere. Po Lici kolju žene, djecu, starce i bacaju u jame i ponore. Pa zar će svevišnji Bog dozvoliti i dalje da se to događa... Ja koji vam pišem ovaj list, meni kao dobrom katoliku i Hrvatu se srce kameni, tako da jedva pišem od bola što se može tako što raditi.“ U ljeto 1941. bilo je poslano više takvih pisama na Stepinčevu adresu.

Stepinac je već 11. jula 1941. uputio „glasovitu okružnicu“ o poučavanju „vjerskih prijelaznika“, u kojoj u prvoj rečenici stoji da se „u novije vrijeme javlja sve veći broj inovjeraca koji žele prijeći u katoličku Crkvu“.⁶ Potom se Stepinac obraća pismom ministru unutrašnjih poslova i čelniku ustaške policije dr Andriji Artukoviću i nudi saradnju RKC pri utvrđivanju „nepodobnih i nepoželjnih“ ako nisu katolici, koji su ustaškim zakonima unapred osuđeni na upućivanje u koncentracione logore i likvidaciju. Naknadno će se konstruisati priča o Stepinčevom zalaganju sa spasavanje Srba i naročito Jevreja. Marko Ručnov ističe kao posebno karakterističan slučaj „spasavanja“ zagrebačkog nadrabina dr Miroslava Šaloma Frajbergera i njegove porodice. Naime, u početku progona Jevreja on je nadrabina „sklonio“ kod sebe u nadbiskupski dvor, da bi ga potom, prema riječima dr Žarka Vimpulšeka, predsjednika sudskog vijeća na Stepinčevom procesu, „izdao na najbezdušniji način..., na najpokvareniji način“. Stepinac je, naime, nadrabinu Frajbergeru rekao da je sve uredio sa ustašama, da mu se neće ništa dogoditi i „neka lijepo ide u svoj stan“. Nadrabin je sa suprugom došao u stan i nakon nekoliko sati uhapsila ga je ustaška policija. Od tada im se gubi svaki trag u nekim od logora.⁷

⁵ *Katolički list*, br. 16, 21. travanj 1941.

⁶ M. Ručnov, *Zašto Jasenovac*, knj. 1, 569.

⁷ Isto, 570.

Pitanje diplomatskog priznanja NDH

Pitanje priznanja NDH od strane Vatikana pokrenuto je već u aprilu 1941. godine. U dnevničkom zapisu od 27. aprila 1941. Stepinac je istakao svoje angažovanje u vezi sa diplomatskim priznanjem NDH: „Iz Beograda je stigao u Zagreb auditor Nuncijature na putu za Rim. Navratio se je nadbiskupu na prolazu i tom mu je prilikom Nadbiskup razložio situaciju i zamolio da ode do Sv. Oca, da mu usmeno sve razloži, kad je već poštanski saobraćaj nemoguć. Nadbiskup je preporučio auditoru najtoplije da do uspostave, odnosno priznanja de facto Države Hrvatske, sa strane Sv. Stolice, dođe što prije... nakon razgovora sa auditorom Nuncijature otišao je nadbiskup do Poglavnika i saopćio mu da je poduzeo korake da dođe do prvog kontakta između Sv. Stolice i NDH. Poglavnik je pozorno slušao“.⁸

Poslije dvije nedjelje stigao je odgovor pape Pija XII, a tim povodom u Stepinčev *Dnevnik* zapisano je slijedeće: „Iz Rima se vratio auditor nuncijature u Beograd i (potom) svratio k Nadbiskupu da mu referira o razgovoru sa Sv. Ocem. Rekao je da je Sv. Otac pažljivo slušao, a onda rekao auditoru neka kaže nadbiskupu da pošalje pismeni referat u Rim što prije. Tom zgodom rekao je Sv. Otac da bi inicijativa za uspostavu diplomatskih odnosa morala doći sa strane vlade, a Sv. Stolica nije do sad ništa primila“. Stepinac je u velikoj želji da što prije dođe do priznanja NDH od strane Vatikana, svojim zahtjevom preduhitrio čak i Pavelićevu vladu.

Pavelić je, dakle, poslije Stepinca papi uputio pismo u kojem ističe svoja duboka rimokatolička osjećanja i apsolutnu „podložnost“ i „sinovsku odanost“ prema njemu. U činjenici da je NDH nastala u tobožnjoj „jubilarnoj godini pokršćavanja Hrvata“ (641. godina prema rimokatoličkoj mitomaniji), Pavelić je vidio „prst Božji“, pa je smatrao da je i papa Pije XII zaslužan za stvaranje NDH i u svom govoru mu saopštio slijedeće: „Sveti Oče! Kad je blaga providnost Božija dala da preuzmem kormilo svojeg naroda i svoje domovine, čvrsto sam odlučio i žarko želim da hrvatski narod, vjeran svojoj slavnoj prošlosti, ostane vjeran i u budućnosti Sv. Apostolu Petru i njegovim nasljednicima, a naša Domovina, prožeta evanđeoskim zakonom, postane Kristovo Kraljevstvo. U tom zaista velikom djelu, živo molim pomoć Tvoje Svetosti. A takovom pomoću smatram ponajprije to da **Tvoja svetost, vrhovnim Apostolskim ugledom, prizna našu državu**, zatim da se udostoji što prije mi poslati svojega zamjenika koji će mi pomagati Tvojim očinskim savjetima, te napokon da meni i narodu mojem udijeli apostolski blagoslov...“.⁹

Sredinom maja 1941. Pavelić je otputovao u Rim s velikom pratnjom ministara, generala i nekoliko rimokatoličkih svećenika, koje je predvodio Stepinčev intimus, biskup Salis Sevis. Treba podsjetiti na činjenicu da je prema Musolinijevom planu NDH trebalo da postane kraljevina na čelu sa članom Savojske kuće – vojvodom dukom od Spoleta, koji bi se zvao Tomislav II. Tim

⁸ AJ, Vatikansko poslanstvo, bilješka je pisana rukom ceremonijala Cvetana.

⁹ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici.

imenom trebalo je da se izrazi kontinuitet između „starog“ i „novog“ hrvatskog kraljevstva. Ceremonija predaje hrvatske krune savojskom princu obavljena je 18. maja 1941. u prisustvu italijanskog kralja Viktora Emanuela III i Musolinija. Pije XII je potom u zasebnu audijenciju primio vojvodu od Spoleta kako bi dao svoju duhovnu potporu budućem „kralju Hrvatske“ da prihvati krunu. Nakon ceremonije predaje hrvatske krune papa Pije XII primio je i Pavelića. *Katolički list* od 23. maja dao je o tom susretu detaljno „izvješće“: „Na svršetku povijesnog dana (18. svibnja) primljen je Poglavnik dr Pavelić u posebnu audijenciju kod Sv. Oca Pija XII. Iza toga je Sv. Otac primio u audijenciju i članove hrvatskog državnog izaslanstva... Hrvatski narod, dakle, dobiva u obnovljenoj državi svoj tradicionalni oblik kraljevstva, simbolički izražen u kruni Zvonimirovoj. Nosilac Zvonimirove krune postaje član Savojske dinastije, jedne od najstarijih evropskih dinastija, koju vežu uz Katoličku crkvu duboke veze, jer je iz nje (tj. iz Savojske dinastije – N. Ž.) poteklo više svetaca i blaženih“.

Jugoslavenski poslanik u SAD Konstantin Fotić izvjestio je u junu 1941. da je posjeta vojvode od Spoleta i Pavelića papi Piju XII mogla u engleskoj i američkoj javnosti izazvati utisak kako su Musolini i Pavelić dali vojvodi hrvatsku krunu uz papin blagoslov.¹⁰ S druge strane, umanjujući značaj posjeta vatikanski krugovi su tvrdili da su vojvoda od Spoleta i poglavnik posjetili Pija XII „u najprivatnijoj formi“. Jedan vatikanski kardinal je izjavio da su ovakve posjete imale karakter „posjete katoličkog vjernika vjerskom pastiru, a ovakve se posjete nikad ne odbijaju“.¹¹

Jugoslavenski poslanik u Vatikanu Niko Mirošević-Sorgo posjetama Pavelića i svite papi dao je sasvim neoficijelan karakter: „Ovo je vidljivo iz kominikea *Oservatore Romana* gdje su spomenute među ostalim prijemima dana! Da im se ne bi dao politički značaj, Duki od Spoleta kazano je da može doći samo prije prihvatanja krune, a za Pavelića *Oservatore* nije dao nikakvu titulu, dok Hrvati nisu bili kakva delegacija već samo 'izvjestan broj Hrvata – katolika'. Pomenuti kardinal je dodao da nije primio ni Princa ni Pavelića, kao što je uobičajeno za svaku političku ličnost, o čemu je obavijestio sve papske nuncijature. Na kraju sam primjetio Kardinalu da, pored svega toga, Pavelić može iskoristiti ovu posjetu da se reklamira. Interesantno je da je **rimska štampa, protiv običaja, prećutala ove posjete**“.¹²

Kraljevska jugoslavenska vlada je „sa najvećim bolom“ primila vijest da je Sv. otac primio u audijenciju Antu Pavelića. Tim aktom je Vatikan, iako indirektno, priznao kao legalno stanje obrazovanja NDH. Jugoslavenska vlada u emigraciji je na slijedeći način komentarisala Pavelićevu audijenciju kod pape Pija XII: „Kraljevska vlada mora konstatovati da je ovim postupkom Sv. Otac izašao iz dosadašnjeg stava neutralnosti prema ratnim događanjima u Evropi... Sv. Otac u mnogim prilikama i na vrlo svečan način izražavao je simpatije pre-

¹⁰ Isto.

¹¹ AJ, Kraljevsko poslanstvo u Bernu, f. 32, poslanik u Vatikanu – Kraljevskom poslanstvu u Bernu, 20. maj 1941.

¹² Isto.

ma državnom jedinstvu Jugoslavije. I danas kad je Jugoslavija morala privremeno podleći u jednoj neravnoj borbi, koja joj je nametnuta a koju je ona prihvatila braneći svoju nezavisnost i slobodu, Vlada je s pravom očekivala čak i moralnu potporu Sv. Stolice. Zato će, nema sumnje, sadašnji postupak Pape ostaviti kod svog naroda u Jugoslaviji težak i bolan utisak. Naročito teško će se dojmiti ova vest svih katolika u Jugoslaviji... jer Pavelić, ne samo da nikog ne predstavlja u hrvatskom narodu, nego je on direktno odgovoran za ubistvo kralja Ujedinitelja“.¹³

Povodom protesta jugoslavenske vlade, zbog prijema Pavelića kod Pija XII, Mirošević je primljen kod pape 21. maja 1941. godine. Prilikom audijencije Mirošević je govorio o tom protestu jugoslavenske vlade i o posljedicama koje mogu nastati za Crkvu zbog neprihvatljivog ponašanja jednog dijela rimo-katoličkog klera u Jugoslaviji: „Kad sam pomenuo Papi da je Kraljevska vlada bila bolno iznenađena što je primio Pavelića, i da iz raznih telegrama vidim koliko je Kraljevska vlada ovo ozbiljno shvatila, Papa me je odmah prekinuo i kazao mi da mu je žao, ali što da radi; on je opšti Otac sviju i prima sve vjernike, a i ostale koji dolaze k njemu, te ne odbija nikog. *Osservatore romano* jasno je registrovao da je posjeta Pavelića bila ovakve prirode... Čim sam istakao da je Pavelić kraljeubica, da je osuđen i da je to sam priznao, Papa se branio da je dobio iz ozbiljnih izvora uvjerenja da Pavelić lično nije odgovoran, a Papi je to bilo nemoguće da proveri. Kazao sam mu da se javno govori da je **Papi pisao nadbiskup Stepinac i molio ga da primi Pavelića**, jer on nije odgovoran za kraljeubistvo. Papa se začudio i nije negirao izvor. U daljoj diskusiji kazao je da on prima sve strane, pa i mene“.¹⁴

S druge strane, Pavelić je bio nezadovoljan zbog papinog odbijanja da formalno prizna NDH. On je zahtjevao od Vatikana da mu ne šalje u Hrvatsku apostolskog vizitatora, „čiji je karakter isključivo crkvene prirode“, već isključivo političkog opservatora. Vatikan je svoje kontakte sa NDH ipak manifestovao preko ličnosti benediktinskog opata Markonea, koji je imenovan za legata Sv. Stolice. S njim je zajedno, od početka avgusta 1941. pa do kraja rata, bio Đuzepe Mazući kao sekretar – redovnik. Ne treba zaboraviti da je **Vatikan tokom rata održavao redovne diplomatske odnose s jugoslavenskom vladom u egzilu**. Međutim, i legat Markone je obavljao diplomatsku funkciju pa je na taj način Vatikan vršio dvojnu diplomatsku aktivnost (jugoslavensku i hrvatsku) nad teritorijom bivše jugoslavenske države. Markone je ipak nastupao u političkoj diplomatskoj ulozi, a nije se isključivo zanimao za crkvena pitanja, kako se to nastojalo poslije rata prikazati u Vatikanu.

Nadbiskup Stepinac je u svoj *Dnevnik* zapisao da je 3. kolovoza 1941. stigao iz Rima papski delegat Ramiro Markone zajedno s tajnikom Đuzepeom Mazućijem. Nadbiskup ga je posetio čim je saznao za njegov dolazak, te ga je pozvao da se nastani u nadbiskupskom dvoru. „Preuzvišeni delegat“ je bio

¹³ AJ, Poslanstvo u Bernu, šifrovani telegram iz Jerusalima – poslanstvu u Bern, 28. maj 1941.

¹⁴ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu.

takođe brzo primljen u audijenciju pod Pavelića.¹⁵ Time je Vatikan *de facto* priznao NDH, ali je *de iure* nikad nije priznao. Markone je zajedno sa Stepincem i ostalom hijerarhijom redovno prisustvovao ustaškim naci-fašističkim ceremonijama, raznim priredbama i proslavama. U tim situacijama bio je u svojstvu diplomatskog predstavnika Vatikana, u centru diplomatskog kora, zajedno s njemačkim i italijanskim diplomatama. Tako je prisustvovao godišnjici proglašenja NDH (prisutan i Stepinac), 10. aprila 1942, kada je njemački poslanik u Zagrebu D.(itrih?) Kaše čitao pred Pavelićem Hitlerovu čestitku povodom jubileja ustaške države. Opat Markone takođe je redovno prisustvovao svečanim sjednicama Državnog sabora NDH, sjedeći obično pored Stepinca.

U svom „Dnevniku“ teolog Kerubin D. Šegvić, blizak ustaškim vlastima, pisao je o prijemu (audijenciji) „hrvatskih hodočasnika“ kod „Svetog Otca“ 14. septembra 1941. godine. On naglašava da je oduvijek želio da mu Bog dade takvu sreću da izbliza vidi predstavnika božanske vlasti na zemlji i razgovara s njim, ali „kroz cijelo vrijeme srbskog gospodstva u Hrvatskoj nije smio na to ni pomisliti“ (iako je u više navrata pokušavao da dobije „putnicu“ za Rim). U „beogradskoj vladi“ je tada sjedio pater Korošec kome je Šegvić uputio četiri pisma sa svim „dokazalima“ koje je on preko redarstva zagrebačkog od njega tražio, ali nije dobio putnicu „premda je njegovu molbu podupiralo osam biskupa“ i premda je imao izravni poziv od strane lista *Oservatore Romano* za sveopći kongres katoličke štampe.

Prilikom uspješno ostvarene rujanske audijencije 1941. godine, papa Pije XII se zanimao za sve što se zbiva u Hrvatskoj, naročito se interesujući za poglavnika Pavelića i ostale članove vlade, za njihove vjerske osjećaje i njihov vjerski odgoj. Sa „vidljivim veseljem“ se uvjerio da Sveta Stolica „uviek može računati na Hrvatsku kao katoličku državu“, jer je znao da su Hrvati „zadužili Europu braneći kršćansku i to baš katoličku civilizaciju“. Na koncu je izručio poruke nadbiskupu Stepincu i apostolskom delegatu mons. Markoniju, pitajući ga da li poznaje Stepinca i da li je u vezi sa njim i kako su s njim Hrvati zadovoljni? Te papine riječi Šegvić je prokomentarisao na slijedeći način: „Koga nam je poslao Sveti Otac ne može biti nego za našu sreću i zadovoljstvo. Pape su od prvih početaka s Hrvatima općili preko svojih legata, opata, kao opat Martin poslanik Ivana IV, pa opat Gebinzon, legat Grgura VII“.

Poslije audijencije kod pape Šegvića je primio državni sekretar kardinal Tardini, koji je naglasio da Hrvatskoj, uz pomoć Sv. Stolice, treba energije i reda u zemlji. Poslije razgovora s Tardinijem Šegvić je bio ubjeđen da bi Sveta Stolica „odmah priznala i de iure NDH, čim bi to učinila koja neutralna i to baš američka, latinska država“. Isti dan popodne Šegvić je riješio pitanje izdanja svoje rasprave „I Croati“, jer su Italijani stavljali „toliko poteškoća“ izdanju rasprave „Le origini gothiche dei Croati“. Priredio je za štampu raspravu „Le origini del rito slavo-latino in Dalmazia e Croazia“.

Na zahtjev Zagreba da se iz Vatikana „ukloni“ Mirošević – Sorgo, italijanske vlasti su protjerale jugoslavenskog diplomatskog predstavnika zbog

¹⁵ *Dnevnik A. Stepinca*, 4. kolovoz 1941.

„vojne špijunaže“. ¹⁶ Usledio je izvještaj Miroševića o njegovom uklanjanju iz Italije krajem jula 1941. ¹⁷

Križari – duhovna vojska NDH

Stepinčeva Katolička akcija i genocidna Hrvatska

Najjača organizacija Katoličke akcije u Kraljevini Jugoslaviji bili su Orlovi, iz kojih je poslije njihove zabrane 1929. nastala organizacija Križara, koji su 1941. masovno prišli novoj hrvatskoj državi i ustašama Ante Pavelića, formiravši ustašku mladež. Kao organizacije Katoličke akcije križarska bratstva i sestrinstva su s velikim oduševljenjem pozdravila okupaciju, rasparčavanje Jugoslavije i osnivanje NDH. U tom činu križari su vidjeli božiji prst i božiju volju, ostvarenje svih rimokatoličkih nastojanja da se stvori „Sveta Hrvatska“ („Croatia sacra“). U klerikalnoj *Nedjelji*, u prvom broju objavljenom u NDH od 27. travnja 1941., štampan je članak „Križari pozdravljaju u Državi Hrvatskoj Poglavnika“, koji u obliku proglašenja poziva križare da se u svemu stave na raspolaganje ustašama. Križari su predstavljeni kao ustaški omladinci koji su još u doba Kraljevine Jugoslavije, tokom svojih sastanaka i taborovanja, urezivali u koru drveća „ŽAP“ – „Živio Ante Pavelić“ i pri logorskoj vatri pjevali „Vrati se Ante, Hrvatska te zove“. Članak se završava pozivom da se svi križari uključe u rad za prosperitet NDH: „Križari! Vjekovna težnja hrvatskog naroda je ispunjena. Za Hrvatsku državu treba svim silama raditi, stoga neka svaki ostane na svom mjestu u svom križarskom bratstvu. Veliko križarsko bratstvo uskoro će poslati svoju okružnicu sa svim potrebnim uputama. Bog živi! Živila NDH! Živio poglavnik dr Ante Pavelić!“ U istom broju *Nedjelje* objavljen je članak dr Feliksa Nidzielskog (Felixa Niedzielskog), ustaškog podžupana, upravnog zapovjednika ustaške mladeži i predsjednika Velikog križarskog bratstva, u kojem predstavlja život i rad poglavnika Pavelića.

Veliko križarsko bratstvo uputilo je krajem aprila 1941. „pozdrav Poglavniku“ preko ustaškog vojnog svećenika dr Ive Guberine i „velečasne gospode“ Cvitanovića i Vitezića. Generalni duhovnik križara, dr Milan Beluhan, kleronacionalnim govorom pozdravio je Antu Pavelića.

U junu 1941. delegacija Velikog križarskog bratstva i sestrinstva posjetila je poglavnika Pavelića i tom prilikom izrazila duboku odanost ustaškoj ideji i borbi: „Poglavniče! Naš predsjednik dr Feliks Nidzielski nalazi se već dulje vremena na ustaškoj dužnosti u Bosni, te dozvolite da Vas, kao potpredsjednik... pozdravim u ime Križara i Križarica. Hrvatski križari i križarice započinju svoju borbu za duše hrvatske omladine u času kada zadnja srpska tiranija pada na hrvatski narod...“

Na kraju posjete Pavelića su pozdravili sa križarskim pozdravom 'Bog živi', a svi su izrazili odlučnost da u svakom času budu 'Za Dom (svi prisutni

¹⁶ AJ, Kraljevsko poslanstvo u Moskvi, f. 2, 6. oktobar 1941.

¹⁷ AJ, Poslanstvo u Bernu, f. 5.

ustaju i pozdravljaju uzdignutom rukom, i gromko kliču 'Spremni!'".¹⁸ Kao najjača organizacija Katoličke akcije Križari su dali najviše istaknutih kadrova u ustaškoj organizaciji, vojsci, vlasti NDH, državnoj propagandi, policiji i u logorima smrti. Stalno su isticali da je njihova zasluga što ustaštvo i NDH manifestuju izražene vjerske osjećaje i što su RKC i ustaški režim „solidarni u metodama i ciljevima“.¹⁹

Veliko križarsko sestrinstvo u NDH

Veliko križarsko sestrinstvo (VKS) nastavilo je poslije osnivanja tokom 1930. ideju okupljanja rimokatoličkih djevojaka umjesto zabranjenog Saveza hrvatskih orlica, kao izrazito frankovačke organizacije. Kao i Veliko križarsko bratstvo, Veliko križarsko sestrinstvo je imalo programski zadatak da „odgaja svjesnu katoličku omladinu odanu vjeri i Hrvatskoj i hrvatstvu“. Prvi ilegalni sastanci VKS održavani su u kancelariji „poznatog zagrebačkog klerofašiste i kasnije otvorenog ultrafašiste“ dr Ive Protulipca. Uspostavile su ilegalnu vezu (preko ilegalnih kanala) sa ustaškom emigracijom u Italiji. VKS je u potpunosti nastavak rada klerikalnih vjerskih organizacija, prvenstveno zabranjenih Orlica, kao dijela organizacija internacionalne Katoličke akcije, koje je do 1929 (do svoje smrti) prevodio dr Ivan Merc. On ih je, inače, i osnovao pod ideološkom devizom: „Ako se organizuju socijalisti, organizujmo se i mi katolici“.²⁰

Odmah poslije osnivanja, Veliko križarsko sestrinstvo je razgranalo mrežu aktivnosti, sa više sektora rada, kojima je moglo da obuhvati svu žensku omladinu svih uzrasta. Odmah je osnovan sektor za organizaciju „Malih križarica“ (pionirki). Jedino sektor za odraslu omladinu nije bio razrađen, kao što je to bilo kasnije kada su uvedene organizacije po profesijama. Već u Kraljevini Jugoslaviji istaknuti član je bila Marija Stanković,²¹ koja je od 1941. bila pot-

¹⁸ *Nedjelja*, Sarajevo, 29. lipnja 1941.

¹⁹ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Svetoj Stolici, f. 38.

²⁰ Arhiv Srbije (AS), dokumenta preuzeta od Bezbednosno informativne agencije (BIA), „O antinarodnom radu Velikog Križarskog Sestrinstva“ (kratak elaborat).

²¹ Marija (Marica) Stanković rođena je 1900. godine u Zagrebu. Osnovnu, građansku, učiteljsku i Višu pedagošku školu završila je kod Sestara milosrdnica u Zagrebu. Kao vjerna sljedbenica dr Ivana Merca pristupa Hrvatskom orlovskom savezu (vodećoj organizaciji Katoličke akcije) i pokreće osnivanje Saveza hrvatskih orlica. Godine 1927. postala je prva predsjednica hrvatskih „orlica“, sve do decembra 1929. kada je Zakonom o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije propisano ukidanje svih organizacija za fizičko vaspitanje osnovanih na vjerskoj i plemenskoj osnovi (hrvatskih i srpskih Sokola i hrvatskih i slovenačkih Orlova). Poslije osnivanja Protulipčevih križarskih bratstava (orlovskih nasljednika), u februaru 1930, postaje funkcioner Velikog križarskog sestrinstva. Redovno je obilazila dijeceze u kojima su postojali ogranci i društva VKS. Objavljivala je brojne članke u katoličkim listovima *Danica*, *Posestrimstvo*, *Nedjelja*, *Dobri pastir*, dok je najveći broj članaka kao glavni urednik (od 1926) objavila u časopisima *Za vjeru* i *Dom*. Povodom 10-godišnjice Mercove smrti, 1938. godine, postavila je temelj za ostvarenje Mercove ideje o osnivanju svjetovnog instituta, civilnog reda u Banja Luci, rodnom gradu Ivana Merca. Taj institut je osnovan pod nazivom „Zajednica suradnica Krista Kralja“, i to naporima „skupine djevojaka pod vodstvom Marice Stanković koje su pošle na osmodnevne duhovne vježbe gdje su odlučile osnovati Zajednicu suradnica Krista Kralja“. U knjizi *Mladost vedrine* (1944)

predsjednica Velikog križarskog sestrinstva, kao i don Ante Radić koji je kasnije, do zabrane organizacije od strane nadbiskupa Stepinca, vršio dužnost duhovnika te organizacije. Osim navedenih, odmah su u početku osnovani sektori za prosvjetu, organizaciju i „gospodaricu“ (što je kasnije preraslo u karitativni sektor). Prema elaboratu obavještajnih službi, iz VKS i VKB oformio se Hrvatski junak koji je tokom rata predstavljao jezgro i funkcionere ustaške mladeži i ženske grane ustaškog pokreta. Prije rata u Jugoslaviji se stvarao sektor Akademске organizacije križarica koji je obuhvatao žensku sveučilišnu omladinu i omladinu viših razreda klasičnih gimnazija i drugih srednjih škola. Organizovana je posebna sekcija za rad na selu. Iz tih križarskih organizacija ponikle su Josipa Šaban, ustaški funkcioner na sveučilištu u Zagrebu, Vera Horvat čiji je brat bio ustaški funkcioner na sveučilištu, Ada Hopek, ustaška logornica u Koprivnici, Janja Magdić, „gorljiva ustašica čiji su se otac i brat nalazili u begstvu zbog počinjenih zločina za vreme NDH“.²²

Vodstvo Velikog križarskog sestrinstva taktično je postupalo u pogledu sjedinjenja sa ustaškim pokretom zbog moguće političke kompromitacije od otvorene saradnje. O tome svjedoči križarica Nevenka Šrin koja navodi da se pazilo da križarica ne bude član ustaške organizacije. S druge strane, Josipa Šaban, student i funkcioner ustaškog logora na sveučilištu, izjavila je: „Sve svoje snage ulažem u rad za napredak ustaške organizacije čiji zadatak danas je od primarne važnosti za opstanak hrvatskog naroda i hrvatske države. Križarska organizacija kao vjersko-nacionalna organizacija, dala mi je mnogo toga što mi olakšava i upotpunjuje rad u organizaciji ustaške mladeži, a čiji se zadaci ni malo ne razlikuju niti se kose sa zadacima križarske organizacije“.

Poslije oslobođenja u maju 1945. Katolički episkopat i Kaptol radili su na opstanku križarske organizacije, koja je stalno bila vezana za crkvene institucije i objekte (župne urede, samostane, crkve). Takva okolnost je išla u prilog očuvanja križarskih organizacija, preko legalnih oblika djelovanja (na primjer, učešća u crkvenim horovima, zborovima u samostanima i župama). Sve to je pogodovalo organizacijskom učvršćenju križarskog bratstva i sestrinstva, popunjavanje su križarske grupe novim kadrom koji je mogao nesmetano raditi pod maskom legalnosti. Križarska organizacija se spretno očuvala od režimskih „infiltriranja frontovskih elemenata“ (zbog nepovjerenja i otkrivanja rada orga-

obradila je istorijat ženske grane orlovsko-križarske organizacije, iznoseći svoje poglede na odgojni rad s rimokatoličkim djevojkama. „Prigodom“ otvaranja „Merzove godine 1942“, povodom 15-godišnjice od njegove smrti i Maričinog javnog katoličkog rada, papa Pije XII na predlog nadbiskupa Stepinca dodijelio joj je visoko crkveno odlikovanje „Pro Ecclesia et Pontifice“ (Za crkvu i Papu) za njene zasluge u oblasti rimokatoličkog odgoja i apostolata u hrvatskoj mladeži. Križarica Viktorija Švigir je tim povodom zapisala statistiku njenog apostolskog rada: „U 15 godina rada u katoličkim organizacijama Marica Stanković posjetila je 493 katolička društva, održala 843 predavanja i govora, 780 redovnih i izvanrednih sjednica, riješila je sama 43.000 društvenih dopisa, a privatno dopisivanje s pojedinim članicama iznašla 12.452 pisma. Objavila je ukupno 652 pisma. Apostolski put, što ga je Marica prešla do 1942, iznosi 18.425 kilometara. Životno geslo Marice Stanković bilo je „Za Krista, za Crkvu, za duše“.

²² AS, Arhiva BIA, 1020/1, „O antinarodnom radu Velikog Križarskog Sestrinstva“ (kratak elaborat).

nizacije), a s druge strane zabranjeno je samim križaricama odlaženje u komunističke organizacije narodne omladine i održavanje bilo kakvog kontakta s „partizanima“ u poduzećima. Bezbjednosne službe „nove vlasti“ utvrdile su da je idejni pokretač parole „Vjeronauk u Škole“, pjesme „Hoćemo Krista za Kralja“, Slavica Franc, koja je „primjećena kad je insistirala da se pjevaju te pjesme i uzvikuju parole prilikom povratka bistričke procesije (iz Marije Bistrice – N. Ž.)“. Članovi križarskog sestrinstva bili su potpisnici protukandidacione liste na Zagrebačkom sveučilištu i na visokim školama. Tada je bio aktuelan slučaj sa Paulom Hep, koja je izbačena iz Visoke pedagoške škole zbog rasparčavanja *Dobrog pastira*, glasila zagrebačkih župa, koji je kasnije zabranjen od „narodnih vlasti“. Direktive za rad i stav križarice su dobijale na sastancima u centrali VKS u Palmotićevoj 3 ili u župnim uredima (Kaptol 3), kao i u župi sv. Josipa na Trešnjevci, gdje su postojale križarske grupe pod obilježjem pjevačkih crkvenih zborova. Na tim sastancima bila je redovno prisutna Marija Stanković, kao i Nevenka Šarin, koja je rukovodila križarskom grupom. Na sastancima su se čitale vijesti iz „katoličkog svijeta“, te bi se nakon toga davale direktive i vodile diskusije o njima.

Iako su radile poluilegalno, križarske organizacije nisu bile odmah zvanično raspuštene u „novoj“ Jugoslaviji. „Iznenada u jesen“ 1945. Stepinčevim aktom je došlo do raspuštanja svih vjerskih organizacija, pa tako i Velikog križarskog sestrinstva. Raspuštanje je objavljeno preko svih propovijedaonica u crkvama. Kao razlog raspuštanja navodeno je da su narodne vlasti tražile evidenciju tih društava. Iz izjava svećenika, međutim, nazirala se druga pozadina takve odluke. Tako je Drago Žnidaršić, svećenik i kapelan koji je i sam radio u križarskom sestrinstvu, izjavio slijedeće: „Iza oslobođenja u onim mjestima, gdje su u tim društvima članovi vodstva bili ustaški nastrojani, htjeli su oni svoj rad i ideje dalje s društvima širiti. Svakako da je tu dolazilo do kritike narodnih vlasti, koje su nužno morale takav rad progoniti. Vodstvo Velikog križarskog sestrinstva prema narodnim vlastima gledalo je dosta kritički i nije pristupilo u saradnju s njima. Radi toga jer su narodne vlasti našle ostatke ustaškog rada u tim organizacijama i sasvim razumljivo sumnjale da bi i u drugim mjestima takav rad mogao postojati, tražili su podatke o radu i svrsi sastajanja. To je bio povod da se sve organizacije raspuste i radi toga je Stepinac raspustio organizaciju“. Još direktnija i karakterističnija je izjava uhapšenog Serafina Pajića, brata, koji je izjavio da su organizacije raspuštene zbog toga „da ih se ne bi smatralo politički stranim ekspoziturama“. Zaključuje se da su ove dve izjave svakako karakteristične za rad vjerskih organizacija, pa tako i VKS do same zabrane.²³

Poslije Stepinčeve zabrane, koja je uslijedila u jesen 1945, organizacija Velikog križarskog sestrinstva formalno nije više postojala. Križarice su se, međutim, vješto prilagodile ilegalnim uslovima rada. Prije svega, izvršena je selekcija najodanijih provjerenih članica, koje su oko sebe skupile isto tako najbolje članice. Organizacija se tako smanjila, pa je pojačana konspirativnost i efikasnost djelovanja. Sa takvim ilegalnim manjim grupama pojedine članice su

²³ AS, Isto.

rukovodile iz centrale VKS-a (Palmotičeva 3). Zbog konspirativnosti, članice u istoj grupi se nisu znale po prezimenima nego samo po imenima, a nisu znale ni adresu stanovanja. Takvu organizaciju je sprovela Nevenka Šarin, u saradnji sa Šteficom Đuković, Darinkom Manc, Adom Ptičar i Slavicom Tuškan. Na kraju su sve uhapšene.

Državne vlasti su taj period rada križarica okarakterisale kao krivično djelo koje podleže strogim sankcijama. Dobijani su nalozi da se izvrše zadaci vezani za prikupljanje novčanih priloga za ustaške familije i logoraše i za pakete logorašima. Na sastancima križarica organizovala se i akcija slanja čestitaka Stepincu u kaznionu, povodom vjerskih praznika. Svaka članica je morala da napiše najmanje desetak čestitki, kako bi se zbog obilja pristiglih dopisnica u što većoj mjeri predstavila njegova popularnost pred masama. Čestitke su se potpisivale bez imena i prezimena, sa anonimnim nazivom „Dobar katolik“, „Vjerni štovatelj“, „Katolička obitelj“. Poruke sa sastanaka su imale idejno-politički odgojni značaj za jačanje neprijateljstva kod širokih masa prema „narodnim vlastima“ i „partizanskim“ organizacijama (zabranjivanjem bilo kakvog kontakta sa „partizanima“).

Kako su izvještavale državne bezbednosne službe, tendenciozno se pričalo o partizanskom moralu da bi se stvorila nova averzija prema partizanskom i komunističkom ponašanju. Sastancima grupe u centrali VKS prisustvovala je i Marija Stanković koja im je, kao najuglednija, čitala vijesti iz „katoličkog svijeta“ i isticala izjave stranih radio stanica o novoj Jugoslaviji. Sastanci u centrali bili su kamuflirani pričom da su križarice došle kod Nevenke Šarin zbog šivenja (pošto je ona bila krojačica). Do ovako „grubih agenturnih podataka“ „udbaši“ su došli prije hapšenja članica centralnog odbora i nižih organizacija po pojedinim grupama. Prvo je uhapšena Nevenka Šarin zbog pisanja čestitaka upućenih nadbiskupu Stepincu, pa potom Štefica Đuković (funkcioner Ustaške mladeži), Darinka Manc, Ada Ptičar i Slavica Tuškan. Ada Ptičar je u to vrijeme u župi sv. Josipa vodila kampanju među križaricama i klerikalnim djevojkama za pisanje ukrasnih čestitaka.

Daljnjom istragom ustanovljena je „inspiratorska pozadina“ ilegalnog rada VKS-a koju je predvodio don Ante Radić, bivši duhovnik križarica. Ilegalne sastanke je vodio sa grupom u kojoj su, između ostalih, bile Darinka Dugački i Planinka Kovač. Sastanci su se održavali na Kaptolu br. 3 (župni ured Beluhana). Na sastanku je zaključeno da križarska organizacija ne postoji, ali da nastavlja rad u ilegalnoj formi, i to kao neka vrsta pomoći Karitasu. Okupljalo se pod ilegalnom firmom oko pjevačkog društva „Sv. Marija“, sa direktivom da se prikupljaju novac, roba i živežne namirnice, koje je Karitas trebalo da daje kao pomoć svećenicima, križarima i križaricama koji su se nalazili u logoru, kao i familijama pojedinaca koji su bili u logorima i onima koji su pobjegli pred Jugoslovenskom armijom u inostranstvo. Don Radić je naročito insistirao na propagiranju slanja masovnih čestitaka Stepincu. Idejno-politički odgoj vršio je sam don Ante i to čitanjem vijesti iz katoličkog svijeta, dijeljenjem antikomunističkih letaka koji su se trebali čitati i prepričavati po gradu kao alarmantne

glasine. Don Radić nije dozvoljavao da se leci iznose sa sastanaka već samo da se pročitaju, a njihova sadržina da se zapamti. Bezbednosne službe su ga označavale kao ratnog hušaka koji je svojim potčinjenim nagovještavao da će doći do skorog preokreta i do novog rata, pa je u tu svrhu vršio prebacivanje ustaških ilegalaca u Jugoslaviju.²⁴ Tako je na sastancima križarica „redovito“ napadao narodnu vlast i Jugoslaviju. Tim sastancima su uvijek prisustvovali Marica Stanković i rektor bogoslovske internata dr Šeper (nasljednik Stepinca na nadbiskupskoj stolici 1960. godine) kao predavač.

Službe bezbjednosti FNRJ (OZNA) zaključile su na kraju da je don Ante Radić inspirator i organizator ilegalnog djelovanja Velikog križarskog sestrinstva poslije Stepinčeve zabrane rada vjerskih organizacija, te da je usmjeravao rad organizacije u navedenom pravcu.²⁵

Zbog širenja „laičkog apostolata“ među ženama, istaknute aktivistkinje zabranjenog VKS organizovale su ilegalnu organizaciju – Družbu Krista Kralja, koja je u početku brojala oko 80 članica i djelovala na čitavom području NR Hrvatske. Družba kao cjelina nije imala tendencije političkog djelovanja, ali su pojedine istaknute članice bile politički aktivne. Postizala je dobre rezultate na planu okupljanja i vjerskog obučavanja katolkinja. Djelatnost Družbe je bila zapažena i u NR Sloveniji, a bilo je pokušaja da se Družba proširi i na područje NR Bosne i Hercegovine.

Godine 1945/46. na području NR Hrvatske javljale su se ilegalne organizacije Marijine legije, koje nisu imale dodirnih tačaka sa Marijinim kongregacijama. Organizacije su se na podsticaj biskupa i nadbiskupa (pa tako i Stepinca) pojavile na području zagrebačke, riječke i đakovačke nadbiskupije.²⁶

Pored navedenih primjera oživljavanja organizacija Katoličke akcije, više godina je ilegalno djelovala grupa istaknutih klerikalaca okupljena oko prof. Petra Šimunića, u saradnji sa Lavom Znidaršićem koji je živio u Zenici. Cilj grupe je bio u skladu s ideologijom Katoličke akcije, tj. da širi „laički apostolat“, da jača vjersku propagandu preko izdavanja rimokatoličke literature, posebno preko prevodenja stranih radova iz vjerske oblasti. Radi jačanja izdavačke i prevodilačke djelatnosti grupa je nabavila veći broj pisanih mašina, šapirografa i ciklostila. U cilju dobijanja veće materijalne pomoći iz inostranstva i većeg angažovanja na klerikalnom poslu, grupa se ilegalnim kanalima intenzivno povezivala sa klerikalnim centrima i emigracijom u inostranstvu. Tim centrima grupa je slala izvještaje o vrlo teškim prilikama za rad crkve i klera u Jugoslaviji, klevetala jugoslavenski državni poredak i time „doprinosila antijugoslavenskoj kampanji“ koju su neki katolički krugovi na Zapadu vodili protiv Jugoslavije.

²⁴ O prebacivanju ustaša u Jugoslaviju preko don Ante Radića svjedoče iskazi frankovca Pavla Glada i Jolande Bauer. Prema izjavi J. Bauer, gvardijan samostana Matej Vodanović (kasnije uhapšen) radio je sa don Antom na prebacivanju ljudi preko granice i to „savezničkim“ UNRINIM kamionima i krivotvorenim dokumentima.

²⁵ Isto.

²⁶ AS, 1020, Arhiva BIA, „Problem crkvenih društava, trećih redova, laičkih kongregacija u našoj zemlji“, s. a.

Domagoj – od Katoličkog pokreta do predvodnika ratne Katoličke akcije

Ni studentska omladina, okupljena oko Hrvatskog akademskog društva „Domagoj“ (Stepinac ih sjedinio 1936. sa Križarima i stvorio „novu“ Katoličku akciju), nije zaostajala u izlivima oduševljenja povodom uspostave „svete božanske tvorevine“ – Nezavisne Države Hrvatske. Karakterističan je telegram „domagojevaca“ iz maja 1941: „Ponosni na činjenicu da su iz redova tog pokreta (domagojskog) proizašli mnogi iskreni i oduševljeni borci za konačno oslobođenje hrvatskog naroda i ostvarenje njegove Nezavisne Države, od kojih brojni i u ovim historijskim časovima saraduju kod Vašeg oslobodilačkog i stvaralačkog, izričemo neograničenu odanost i vjernost Državi Hrvatskoj“.²⁷

U rimokatoličkim srednjim i visokim školama NDH, u kojima su dominirali „domagojevci“ kao intelektualci, svećenički podmladak je odgajan u duhu ustaških načela i nacifašističke korporativne (staleške) ideologije, ali sa dominacijom rasne doktrine o Hrvatu „višeg arijevskeg tipa“ koji treba da njeguje vjersku netrpeljivost prema narodima, naročito prema Srbima pravoslavnim. Takvu izuzetnu aktivnost ispoljio je Zbor duhovne mladeži zagrebačke, koji je organizaciono (formacijski) bio vezan uz zagrebačko Nadbiskupsko bogoslovsko sjemenište, čiji je rad u svakom trenutku nadzirao nadbiskup Stepinac. Uži odbor Zbora posjetio je poglavnika Pavelića 30. aprila 1941, uoči „velikog historijskog dana, spomen dana Zrinjskog i Frankopana“. Tom prilikom odbor je pozdravio poglavnika rimokatoličkim pozdravom „Hvaljen Isus!“, uz „mudru lozinku“: „Za Dom Spremni!“ O ovoj posjeti *Katolički list* od 7. maja donio je slijedeće „izvješće“: „Ponijeli smo Poglavniku lijepu izrađenu spomen povelju. Iz te povelje smo pročitali pozdrav. Rekli smo Poglavniku da molimo spasitelja i Uskrisitelja Hrvatske neka nam u njegovim vrijednim rukama uščuva dar najteže slobode. Rekli smo Mu da je u 13-vjekovnom Jubileju žuđena sloboda najdragocjeniji dar našoj dragoj Krociji, jer sloboda su vrata sretnije budućnosti hrvatskog naroda... On je u najtežim danima našao u našim mladim redovima najviše pomoći i najviše razumijevanja. Kad mu nitko nije mogao donositi vijesti, desna ruka su mu bila naša braća, naročito Hercegovci“.

Prilikom osnivanja NDH, kako je istakla „Duhovna mladež zagrebačka“, najveća bojazan poglavnika Pavelića bila je „za pomanjkanjem hrvatske inteligencije u državnim, javnim poslovima, a naročito u vojničkim krugovima, gdje je trebalo odmah imenovati na stotine časnika“. Poglavnik se bojao da će u NDH ponestati svećeničkog podmlatka, „kao što je to bilo 1918. godine, kada su u bogosloviji ostala samo dvadesetorica“. Ostvarenje takve sudbine, po mišljenju Pavelića, bilo bi za hrvatski narod „jedan od najjačih udaraca, jer hrvatski narod bez svoga svećenstva, bez svojih crkava, bio bi osuđen gotovo na propast“. Optimistična „Mladež“ je uvjerala Pavelića da tako neće biti, ali je priznala, „kako je rekao naš preuzvišeni g. Nadbiskup“, da bi u „zagrebačkoj nadbiskupiji, kad bi htio popuniti sva mjesta trebalo odmah 300 novih svećenika“. Na kraju

²⁷ *Hrvatski narod*, br. 67, svibanj 1941.

susreta poglavnik je ohrabrio školsku mladež (domagojevce) da će im biti omogućen normalan rad, da će uvesti harmoniju između crkve i države, da više neće biti „domagoštva“ (koje je u Katoličkom pokretu forsiralo političke stranačke metode borbe – N. Ž.), odnosno „strančarenja koje samo cijepa hrvatsku dušu...“.

Bogoslovi zagrebačkog nadbiskupskog sjemeništa održavali su stalne kontakte sa Pavelićem, pa su ga često posjećivali. Za „hrvatski tisak“ naročito je bila značajna posjeta od 18. aprila 1942, pa su o njoj izvjestili brojni rimokatolički i ustaški državni listovi. *Hrvatski narod* od 19. travnja objavio je fotografiju Pavelića sa bogoslovima. *Katolički list* je u broju 18. od 30. travnja objavio izvještaj o toj posjeti, navodeći prisutne članove delegacije: ravnatelja dr Franju Šepera i dr Dragutina Nežića (duhovnika). Pavelića je u ime Zbora pozdravio bogoslov Stjepan Krivošić. Nakon njegovog govora Pavelić se rukovao sa svakim bogoslovom, a poslije toga članovi pjevačkog bogoslovskog društva otpjevali su državnu i ustašku himnu.

Prekrštavanje pravoslavnih Srba – „spašavanje duše ali ne i tijela“

Prevođenje pravoslavnih Srba na rimokatoličku vjeru, koje je u Kraljevini Jugoslaviji vršeno na razne perfidne načine, ali bez grube prisile, u NDH je provedeno nasilnim putem pod imperativom golog životnog opstanka. Naime, prevođenje na rimokatolicizam za pojedine Srbe je značilo životno spasenje. Pod takvim motom nastupao je i sam nadbiskup Stepinac, jer je često isticao da pokatoličavanje treba dozvoliti samo u slučajevima kad to može spasiti ljude od nesreće.²⁸ Međutim, i sami rimokatolički svećenici su postajali bojovnici i tabornici i kao takvi bili inicijatori mučenja, ubijanja i zlostavljanja Srba. Pojedini fratri i časne sestre nosili su u jednoj ruci ustaški bodež a u drugoj molitvenik i križ. Cijeli Srem je bio preplavljen lecima biskupa Akšamovića u kojima je pozivao Srbe da spasu život i imovinu prelaskom u rimokatolicizam.²⁹ U praksi se dešavalo da su mnogi prekršteni Srbi naknadno ubijani poslije hrvatskih (ustaških) „rijечи utjehe“ da im je prekrštavanjem spasena duša ali ne i život.

U početku, tokom proljeća 1941, prekrštavanje pravoslavnih Srba teklo je u dobroj mjeri bez sistematski organizovanih akcija hrvatskog katoličkog episkopata. Akcija je sprovedena „odozdo“ od lokalnog svećenstva i samozvanih misionara koji su misionarski zadatak dobijali od ustaških općinskih povjerenika, bilježnika ili ustaških „dužnosnika“. Međutim, već tokom maja 1941. ministar za bogoštovlje i nastavu, dr Mile Budak, predložio je Paveliću na usvajanje „Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu“, kojom je propisano da je za „valjanost prijelaza potrebno... da stranka, koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu upravnoj vlasti... o svojoj odluci i da dobije potvrdu o toj svojoj prijavi, te da se ispune vjerski propisi one priznate vjeroispovijesti na koju stranka prelazi“.³⁰

²⁸ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1943*, Zagreb 1985, 45–48, 53–54.

²⁹ AJ, 103–5-54, Kraljevski ambasador u Ankari – predsjedniku vlade Kraljevine Jugoslavije, 24. mart 1942.

³⁰ S. Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svjetskog rata*, Titograd 1958, 28.

Desetak dana poslije donošenja „Zakonske odredbe“ nadbiskup Stepinac je objavio okružnicu o primanju pojedinaca u Rimsku crkvu, određivši načela „kršćanskog milosrđa“ kojih se trebalo pridržavati prilikom prevođenja u rimo-katolicizam: „Pristup u Katoličku crkvu može se dozvoliti samo onim osobama za koje postoji osvjedočenje da to žele učiniti iskreno i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše; osobe koje stupaju u Katoličku crkvu treba da budu poučene u katoličkim vjerskim istinama; u Katoličku crkvu mogu stupiti samo one osobe koje mogu prema katoličkim načelima živjeti; osobe koje hoće da stupe u Katoličku crkvu, a žive u braku koji se može konvalizovati u Katoličkoj crkvi, mogu biti primljene u Crkvu samo onda ako se obvežu da će svu svoju djecu, koja će se roditi i nad njima još imaju roditeljsku vlast, prevesti u Katoličku crkvu; upozorava se dušebrižničko svećenstvo da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše postupi strogo po načelima Katoličke crkve, čuvajući njezino dostojanstvo i ugled...“³¹

Krajem maja ministar Mile Budak je propisao „upute“ za sprovođenje konverzije pravoslavnih Srba na rimokatolicizam („Upute prigodom prijelaza s jedne vjere na drugu“). Poluslužbeno glasilo hrvatskog katoličkog episkopata, *Katolički list*, pohvalnim riječima je propratilo donošenje „uputa“ jer su „pojednostavile propise prigodom vjerskih prijelaza“. Očekivalo se da će se u kratkom periodu „ispraviti oni bolni gubici u bivšoj Jugoslaviji, kada su toliki njezini sinovi, a još više kćeri, za volju ženidbe napustili djedovsku vjeru (rimokatoličku – N. Ž.)“³²

Ministarskom odredbom od 18. jula 1941. zabranjena je upotreba izraza srpsko-pravoslavna vjera i propisan naziv „grko-istočna vjera“. Pročelnik odjela za bogoštovlje vlade NDH, franjevac A. P. Glavaš, 14. jula je uputio biskupskim ordinarijatima u NDH raspis u kome je iznio stav svoje vlade o pitanju „vjerozakonskih prijelaza pravoslavnih“. Vlada NDH je 30. jula izdala okružnicu kojom je propisala uputstva o načinu i uslovima za „prijelaz grkoistočnjaka“ na rimokatolicizam. Pri „Ravnateljstvu za ponovu“ osnovan je vjerski odsjek koji je imao zadatak da realizuje poslove vezane za „prijelaze“ sa pravoslavne na rimokatoličku, protestantsku i islamsku vjeru. Artukovićevo Ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo je 16. septembra 1941. posebnu okružnicu u kojoj je konstatovano da na terenu „pojedini uredi čine takovim prijelazima smetnje bilo traženjem suvišnih formalnosti, bilo zatezanjem izdavanja propisanih potvrda“, pa se apelovalo za hitnim svršavanjem poslova vezanih za konverziju. Na kraju, 5. novembra 1941. vlada NDH je donijela „Zakonsku odredbu o dopuni zakonske odredbe o prijelazu s jedne vjere na drugu“ i njome zaokružila pravno-normativnu osnovu vezanu za prekrštavanje Srba i drugih nehrvata.³³

Od 17. do 20. novembra 1941. održana je u Zagrebu konferencija hrvatskog episkopata koja je trebalo da razmotri način organizovanja konverzije pravoslavnih. Episkopska konferencija je zaključila da jedino rimokatolička hije-

³¹ Isto, 48–49.

³² Isto, 30.

³³ Predrag Ilić, *Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Beograd 1995, 397–398.

rarhija ima pravo da odluči ko treba da se primi u Rimsku crkvu, a ne „kojekakvi misionari koji dobivaju misiju od općinskih povjerenika, bilježnika ili načelnika (oblasnika), od ustaških dužnosnika, od vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za Ponovu, ili od koje druge svjetovne oblasti“.³⁴ Odlučeno je da se osnuje Odbor trojice nadbiskupa-biskupa (Stepinac, Burić, Šimrak) koji je imao zadatak da rješava sva pitanja u vezi sa konverzijama (prevjeravanjima). Formiran je i radni izvršni odbor koji je uglavnom bio sastavljen od profesora teologije i kateheta u Zagrebu (dr Franjo Herman, dr Augustin Juretić, dr Janko Kalaj, Nikola Borić, dr Krunoslav Draganović). Konferencija je na kraju zaključila da se mjesnim oblastima zabrani bilo kakva agitacija po pitanju konverzije. U duhovni rad Rimske crkve nije se smjela miješati nijedna svjetovna organizacija, pa ni organizacija hrvatskih ustaša, jer to može „dobroj stvari samo da škodi“.³⁵

Neimenovani rođak dr Grge Anđelinovića (rimokatolik – jugoslavenski nacionalista), u izvještaju jugoslavenskoj vladi od 23. decembra 1941, na svoj način je prokomentarisao iskrenost reakcije hrvatskog episkopata prema rimokatoličenju Srba: „Poglavlje za sebe tvori držanje katoličkih biskupa, katoličkih svećenika i franjevacu, napose Katoličke crkve uopće. Ako se ništa izvanredno ne desi, ako se ne zbije čudo, ta je crkva izgubila svaki rezon i pravo da kod nas egzistira. Katolički svećenici ne samo da nisu skoro nigdje zauzeli stav koji su im prilike nalagale, nego su na mnogim mjestima predvodili krvave orgije Paveličevih razbojnika... Kao posljedica iskrsava pitanje prelaženja 80.000 pravoslavaca na katolicizam (‘Zašto se govori o tako malom broju, ne znam, sigurno je već veliki broj do danas prešao’). Katolički episkopat na svojoj posljednjoj sjednici (održana krajem novembra – N. Ž.) ne dižu ni sada, u dvanaesti čas glas protesta, već osniva Odbor za prelaženje pravoslavnih na katolicizam. Ni Vatikan se ne izjašnjava ništa o tome.“³⁶

Za dr Janka Šimraka, vladiku križevačke grko-katoličke dijeceze, sa stvaranjem NDH došli su blagorodni „povijesni dani misije“, pa o područnom svećenstvu piše slijedeće: „Svaki župnik ima pred očima, da su došli **povijesni dani naše misije**, koje se ne možemo i ne smijemo ni pod koju cijenu odreći, nego za koju moramo raditi svim silama. Sad se na djelu ima pokazati što smo kroz stoljeća u teoriji govorili. U pitanju prijelaza do sada smo jako malo učinili samo zato što smo bili neodlučni i što smo se bojali malih zapreka i prigovora ljudi. Svako veliko djelo ima svoje protivnike, ali zato ne smijemo kloniti duhom, **jer se radi o svetoj uniji**, o spašavanju duša i o najvećoj slavi Krista Gospodina“.³⁷

Povodom čestih slučajeva masovnog prekrštavanja Srba jugoslavensko poslanstvo pri Sv. Stolici predalo je 20. januara 1942. protestnu notu vatikanском državnom sekretaru, koji je, međutim, samo procijenio da je prekrštavanje nevažan čin, pravdajući ga okolnostima u kojima se događao. Stvaranje Odbora

³⁴ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Vatikanu, poslanik Mirošević – Ministarstvu inostranih poslova u Londonu, 20. januar 1942.

³⁵ Isto.

³⁶ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1943*, 344–345.

³⁷ *Eparhijski vjesnik križevačke eparhije*, br. 2, 1942.

trojice za prelaženje pravoslavnih na rimokatolicizam državni sekretar je ocjenio kao dobar potez, jer je očekivao da će on voditi računa o pravilnostima prekrštavanja i na taj način spriječiti zloupotrebe od raznih fanatika. Na takvo rezonovanje vatikanskog sekretara ministar Momčilo Ninčić je preko vatikanskog poslanstva uputio protestnu notu u kojoj se kaže: „Kraljevska vlada očekuje od Sv. Stolice da energično istupi protiv zaključaka biskupske konferencije o stvaranju odbora koji rukovodi konverzijom pravoslavnih. Biskupska konferencija, usvajajući drugu taktiku, želi takođe iskoristiti sadašnje (nenormalne) prilike na teritoriji NDH... Kraljevska vlada smatra da ne bi smjele biti dozvoljene ni pojedinačne konverzije dokle god se sprovode krvava nasilja prema Srbima i dokle god je u Hrvatskoj na snazi zabrana srpsko-pravoslavne vjeroispovijesti“.³⁸

Jugoslavensko ministarstvo inostranih poslova u Londonu naknadno je, 27. marta 1942, tražilo od poslanika u Vatikanu dodatne informacije u vezi sa ponašanjem hrvatskog episkopata i Vatikana prema pitanju prevođenja pravoslavnih Srba u rimokatolicizam. Savjetnik u vatikanskom poslanstvu, dr Nikola Moskatelo, javio je MIP-u da su zaključci biskupske konferencije o konverziji izazvali negodovanje SPC koja je takve zaključke procijenila kao namjeru Kurije da tadašnju situaciju u NDH iskoristi za rimokatoličenje tamošnjih Srba.³⁹ Poslanik Mirošević je u junu 1942. procjenjivao da će značaj Odbora trojice s vremenom nestati, jer „sada usljed preokreta u Pavelićevoj politici, koji je nastao stvaranjem Hrvatske pravoslavne crkve, Odbor biskupa je postao suvišan i nesavremen“.⁴⁰

Hrvatska pravoslavna crkva

Najava obnove Hrvatske pravoslavne crkve, pod imenom „udruge“ Hrvatske pravoslavne zajednice, u martu 2010. naišla je na žestoke reakcije Srpske pravoslavne crkve i naročito Episkopije dalmatinske. Tada se episkop dalmatinski Fotije obratio pismom predsjedniku Hrvatske Ivi Josipoviću, kako bi on svojim predsjedničkim autoritetom zaustavio najavljenju registraciju Hrvatske pravoslavne zajednice. Episkop Fotije je s pravom ukazao da se u tom slučaju nikako ne radi o vjerski tolerantnoj instituciji, kako su tvrdili inicijatori osnivanja Ivo Matanović i iguman Jelisej iz Crne Gore, već o organizaciji koja će ponovo pokrenuti eskalaciju rasnih teorija i vjerske netrpeljivosti. Episkop je podsjetio da se radi o „zlokobnom udruženju“ jer se osnivački program Hrvatske pravoslavne zajednice poziva na „utemeljenje i povijesno izvorište u Pavelićevoj NDH“, pošto je u NDH 1942. formirana tzv. Hrvatska pravoslavna crkva, s ciljem potpunog uništenja i zatiranja Srba i Srpske pravoslavne crkve na prostorima Nezavisne Države Hrvatske.

Činjenica da na čelu Hrvatske pravoslavne zajednice treba da stoji Nikšićanin Jelisej Lalatović, inače raščinjani sveštenik Srpske pravoslavne crkve i

³⁸ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu, Nota ministra Momčila Ninčića – vatikanskom državnim sekretaru, preko vatikanskog poslanstva, 20. januar 1942.

³⁹ Isto, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu – MIP-u, 22. maj 1942.

⁴⁰ Isto, Poslanik N. Mirošević Sorgo – ministru Ninčiću, 22. juni 1942.

aktivista tzv. Crnogorske pravoslavne crkve, dovoljno govori o istom mračnom vatikanskom projektu stvaranja umjetnih nacija, umjetnog jezika, i kao krajnja potpora takvim nacionalno-vjerskim nastojanjima i nekakva nacionalna crkva. Politikolog dr Miša Đurković takođe potvrđuje da je riječ o dva projekta koji su dio iste rimokatoličko-vatikanske strategije, koja je preko Štedimlje i Milana Šufajla nastojala da se Srbi – Crnogorci proglase Crvenim Hrvatima.

Ideje o obnovi Hrvatske pravoslavne crkve, kao prozelitske tvorevine, javljale su se odmah poslije uspostavljanja separatističke Republike Hrvatske 1991. godine. Takve ideje su potkrepljivane brojnim publicističkim radovima i knjigama autora prizemnog historiografskog profila. Tako je publicista Petar Požar 1995. knjigom *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, pozivao hrvatsku javnost i mjerodavne državne faktore da porade na uskrsnuću Pavelićeve pravoslavne crkve. Obnovu takve crkve Požar je obrazlagao povijesnom činjenicom da se granice pravoslavnih crkava najčešće podudaraju s granicama država u kojima djeluju, pa je smatrao da nova velikohrvatska nasilna državna tvorevina, poslije izгона krajiških Srba, mora imati svoju „samosvojnju“ (autokefalnu) hrvatsku pravoslavnu crkvu.

*

Pored direktnog prevođenja pravoslavnih Srba u rimokatolicizam, nasilnim prekrštavanjem poslije osnivanja Nezavisne Države Hrvatske, njeni vrhovnici počinju da primjenjuju Starčevićeve, Kvaternikove, Pavlinovićeve, Frankove, Pilarove, Radićeve i Draganovićeve ideje o Srbima kao Hrvatima pravoslavne vjere. Svi navedeni su odricali postojanje srpskog naroda i srpskog nacionalnog imena na području mitomanske rimokatoličke i pravaške „Velike Hrvatske“ (s Bosnom i Hercegovinom kao „utrobom Hrvatske“), svodeći postojanje Srba samo na teritoriju Srbije do Drine. Po njima, izvan tog područja svi pravoslavni Srbi bili su Hrvati – pravoslavne vjere.

Pravaš Eugen Kvaternik (1825–1871) negirao je postojanje srpskog naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, te ga proglašavao „junačkim i čestitim hrvatskim pravoslavnim narodom“. U Kvaternikovom „Dnevniku“ nalazi se i slijedeća rečenica: „Natuhnuh mu potrebu patrijarhata Hrvatske pravoslavne crkve“. Pojedini autori tu rečenicu označavaju kao začetak ideje o stvaranju hrvatske pravoslavne crkve.⁴¹

Današnji velikohrvatski ideolozi podsjećaju hrvatsku javnost da ideja o HPC nije nastala u doba Pavelićeve NDH, već „još u drugoj polovici 19. stoljeća, jer je u to doba bilo mnoštvo pravoslavnih Hrvata“, dok je među „hrvatskim uglednicima bilo mnoštvo pravoslavnih Hrvata ili osoba kojima je jedan ili oba roditelja bio pravoslavni Hrvat“, npr. Ante Starčević, za koga navode da mu je majka bila pravoslavna, ali ne kažu da mu je bliski rođak u to vrijeme još uvijek bio pravoslavni Srbin i da se zvao Miloš. Dalje ističu da je i pjesnik Petar Preradović pravoslavni Hrvat, iako je rođen u braku pravoslavnih Srba krajišnika Jovana i Pelagije Preradović.

⁴¹ N. Žutić, *Rimokatolička crkva i hrvatstvo*, Beograd 1997, 259.

Pojam Hrvatske pravoslavne crkve objašnjavala su i braća Antun i Stjepan Radić u svom listu *Dom* iz februara 1902. slijedećim riječima: „Da ovo bolje razumijete, treba kazati ovo: Danas ima na svijetu grčka pravoslavna Crkva, ruska pravoslavna crkva, rumunjska pravoslavna crkva, pa zašto ne bi mogla biti i hrvatska pravoslavna Crkva!... Sad pazite: pravoslavni Grk ima svoju grčku Crkvu, pravoslavni Rus ima svoju rusku, pravoslavni Rumunj rumunjsku, pravoslavni Srbljin srbsku, a pravoslavni Hrvat – on nema svoje Crkve, nego mora u srbsku pravoslavnu Crkvu. Svaki u svoju, samo Hrvat u srbsku... Nema, dakle druge, nego i pravoslavni Hrvat treba da postane Srbljin! A to naši ljudi neće, nego pomisliše: A kako bi bilo da i mi, koji smo pravoslavni Hrvati, stvorimo svoju hrvatsku Crkvu, kad već svaki pravoslavni narod ima svoju“. Antun Radić je čak zaključio da je „tek 30 do 40 godina što su se ljudi koji su grčke ili pravoslavne vjere počeli nazivati Srblji“.

Potpuna kroatizacija projektovanog pravaškog velikohrvatskog prostora nije se mogla potpuno izvršiti sve dok se ne uništi Srpska pravoslavna crkva na tom prostoru. Zato je dr Ivo Pilar 1918. pisao da „dok postoji Srpska pravoslavna crkva, srpstvo i njegova država su neuništivi i ne mogu biti u svojim stremljenjima ograničeni niti prostorom, niti vremenom, niti pak saznanjem realnih mogućnosti“.⁴²

Ustaški poglavnik Ante Pavelić je prema Srbima i pravoslavljju djelovao na bazi idejnog koncepta pokretača pravaškog političkog pokreta. Striktno se držao pravaške teze o nacionalnom karakteru pravoslavlja, pa je iz njega izvlačio prava „hrvatskog naroda“ (Hrvata pravoslavne vjere) da ima svoju pravoslavnu crkvu. Povodom najave osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve, u februaru 1942, Pavelić je izjavio slijedeće: „U pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srbske pravoslavne crkve. Kažem još jednom, ne može biti srbske, a ne može biti ni grčko-pravoslavne. Zašto? Zato jer su svugdje na svijetu pravoslavne crkve nacionalne crkve. SPC jest sastavni dio srbske države, Srbije... To može biti u Srbiji, to je moglo biti i u nesretnoj Jugoslaviji, ali u hrvatskoj državi to ne može i neće biti... Nećemo dozvoliti da bilo koja crkva postane jednim političkim sredstvom, napose uperenim protiv opstanka hrvatskog naroda i hrvatske države“.⁴³

Pravaši (frankovci), pa potom i poglavnik Pavelić, zastupali su apsurdnu analogiju jer su za „hrvatski narod“ (bez ikakve etničke narodnosne osnove) tražili pravo osnivanja svoje pravoslavne crkve, kakvu su u svojoj dalekoj historiji osnivali iskonski stari pravoslavni narodi. Politička nacija hrvatstva, kojoj su egzistencijalna osnova rimokatolicizam i pangermanizam, odjednom prema pravaškom, „haesesovskom“ i vatikanskom konceptu hoće pod svoje vjersko hrvatsko „pravoslavno“ okrilje da stavi pravoslavne Srbe, odnosno „Hrvate pravoslavne vjere“.

Pošto je srpsko pravoslavlje sveo na područje Srbije do Drine, Pavelić je po hitnom postupku likvidirao srpsko-pravoslavne parohije i crkvene opštine na

⁴² I. Pilar, *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*, Beč 1918, 309.

⁴³ Govor Ante Pavelića na sjednici Hrvatskog državnog sabora od 24. travnja 1942.

teritoriji NDH. U djelokrug Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu spadala je likvidacija pravoslavnih crkvenih opština i crkava i rimokatoličenje pravoslavnih Srba. Prvi zakonski akt NDH protiv Srpske pravoslavne crkve donijet je 5. maja 1941. To je bila naredba kojom je prestala postojati SPC u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Konačno je zakonskom odredbom Ministarstva za pravosuđe i bogoštovlje, od 3. aprila 1942, osnovana Hrvatska pravoslavna crkva. Isto Ministarstvo, na čelu sa Andrijom Artukovićem, donijelo je 10. juna 1942. „upute“ za osnivanje novih župa (parohija) HPC, u kojima se navodi da je HPC „novo tielo“, pa se iz tih razloga „ne može smatrati da je zakonskom odredbom od 3. travnja 1942. dopušteno djelovanje bivšim srbsko-pravoslavnim obćinama i njihovim članovima“. Dalje je istaknuto da se „tek sada imaju, na temelju zakonske odredbe od 3. travnja 1942. i Ustava HPC... osnivati hrvatske pravoslavne župe slobodnim pristankom pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti“. Pristup u HPC vršio se „pojedinačno, ili po obitelji, na temelju molbe podnesene gradskim poglavarstvima, odnosno, kotarskim oblastima“. Vjerske službenike HPC plaćala je država kao državne činovnike na temelju činovničkog zakona. U HPC mogao je „svatko pristupiti“. Zabrana ulaska u ovu crkvu HPC odnosila se na „one bivše pravoslavce (Srbe – N. Ž.) koji su prešli, ili su se prijavili za prijelaz na koju bilo priznatu vjeroispovijest, jer bi s tim nastala smetnja i zabuna u matičnim knjigama i drugim ispravama javnopravnog značaja, gdje je oznaka vjeroispovjedne pripadnosti u toku mienjanja, ili je već promienjena“.

Na osnovu ove zakonske odredbe ministar pravosuđa, dr Mirko Puh, odobrio je obrazovanje prve crkvene opštine HPC, na čelu sa predsjednikom Petrom Lazićem. Prva crkvena liturgija, koju je služio sveštenik Vaso Šurlan iz Zemuna, održana je u crkvi Sv. Preobraženja u Zagrebu, u prisustvu većeg broja ustaških državnih i vojnih velikodostojnika.

N osnovu čl. 2 Zakonske odredbe o osnivanju HPC donesen je Ustav HPC, čiji je tekst cenzurisao lično Ante Pavelić i na kraju ga potpisao 5. juna 1942. Tog dana poglavnik je imenovao 80-godišnjeg „preosvećenog arhiepiskopa“ Grigorija Ivanoviča Maksimova Germogena za mitropolitu zagrebačke mitropolije HPC, sa sjedištem u Zagrebu. On je inače bio arhiepiskop jekaterinoslavski i moskovski, ruski kaluđer-emigrant sa prebivalištem u manastiru Hopovo na Fruškoj gori. U isto vreme Germogen je bio i član Sinoda ruskih zagraničnih crkava u Sremskim Karlovcima. Povodom imenovanja Germogena Ante Pavelić je organizovao prijem za čelnike HPC.

Prema Ustavu Hrvatske pravoslavne crkve, područje NDH je bilo podijeljeno na četiri eparhije: zagrebačku, petrovačku sa sjedištem u Bosanskom Petrovcu, brodsku sa sjedištem u Bosanskom Brodu i sarajevsku. Mitropolit Germogen je položio zakletvu pred Pavelićem 8. juna 1942, u prisustvu članova ustaške vlade. Imenovanje arhijereja i paroha HPC naknadno je obavljeno. Tako je ruski sveštenik – arhimandrit iz Dubrovnika Nikolaj Ružencov postavljen 18. avgusta 1942. za privremenog župnika (paroha) HPC u Sarajevu, a krajem

avgusta postavljeni su Rus Ivan Mročkovski i Bogdan Popović iz Banjaluke, takođe za privremene župnike.

Stvaranjem Hrvatske pravoslavne crkve ustaški režim je nastojao da u potpunosti izbriše srpski pomen na prostorima NDH. Prethodnim pokoljem i prevođenjem u rimokatolicizam bitno je redukovan broj Srba u NDH. Preostale Srbe je na perfidan način prozelitskim činom trebalo prevesti pod okrilje Hrvatske pravoslavne crkve i u Hrvate pravoslavne vjere.

U jugoslavenskoj historiografiji pojedini autori su se bavili pitanjem prekrštavanja i stvaranja Hrvatske pravoslavne crkve, različito tumačeći uzroke nastanka takve apsurdne tvorevine. Jedni su tumačili da je HPC trebalo da posluži kao sredstvo provođenja uspješne kroatizacije Srba, njihove denacionalizacije i asimilacije. Drugi su smatrali da je osnivanje HPC bilo samo sredstvo za prikriivanje ustaških zločina, treći da će takva vjerska akcija pomoći ostvarenju vatikanskog sna o potpunom porimokatoličenju Balkana i na taj način utemeljiti političko-vjersku naciju hrvatstva.

U suštini, HPC je bila jedan od oblika unije pravoslavnih Srba sa rimokatolicima, pa je samim time Vatikan u Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi vidio put k vjerskoj uniji i nestanku srpskih „šizmatika“ sa prostora NDH. Uspješan rad Hrvatske pravoslavne crkve za Vatikan je trebalo biti „najdragocjeniji dar koji Hrvatska može pokloniti Sv. Stolici i Sv. Ocu“. Iz Vatikana su preporučivali da se u krajevima gdje ima pravoslavnih stvora i „grčko-katolički centri“ i da se rad na uniji povjeri grkokatoličkom episkopu Janku Šimraku, po Vatikanu „najboljem poznavaoču vjerskih pitanja na Balkanu“.

Stepinac se nije mnogo zalagao za stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve, jer je to po njemu bio spor proces prevjeravanja za konačan cilj – rimokatolicizam i hrvatstvo. On je više bio za vaticanske „tradicionalne metode“ misije i prozelitizma, odnosno za direktno prevođenje pravoslavnih Srba u rimokatolicizam. Naročito mu je odgovala ustaško-rimokatolička metoda nasilnog prekrštavanja (rimokatoličenja) Srba zbog izuzetne efikasnosti masovnog prekrštavanja (oko 240.000 prekrštenih), pa je očekivao da će se u kratkom vremenu stvoriti „čista“ sveta rimokatolička država – „Kroacia sakra“ (*Croatia sacra*).

Stepinac i Šarić posvećuju biskupa hercegovačkih Hrvata–ustaša 1942.

Stepinac je i tokom rata, kao i u periodu Kraljevine Jugoslavije, aktivno učestvovao u crkvenim svečanostima, ali u NDH i u državnim, koje je izbjegavao u prethodnoj laičkoj liberalnoj antiklerikalnoj jugoslavenskoj državi. Svečano ustoličenje i posveta biskupa dr fra Petra Čule izvršeni su u nedjelju 4. oktobra 1942. u Mostaru. Posvetu je izvršio „Njegova preuzvišenost“ nadbiskup vrhbosanski dr Ivan Šarić uz asistenciju Nj. P. nadbiskupa dr Alojzija Stepinca i papina legata Nj. P. Ramira Markonea. Kako je izvjestio list NDH *Hrvatsko pravo* ugledni gosti Stepinac i Markone stigli su iz Zagreb 2. oktobra u pratnji njihovih tajnika. Na „uzletištu“ u Jasenici goste su dočekali talijanski general Vitez Negri, biskup Čule, veliki župan Zlatar, zapovjednik divizije Pacak, sto-

žernik dr Ivan Musa te predstavnici klera. Gosti su pozdravljeni dobrodošlicom ispred „hrvatskog Mostara“ i Hercegovine, naročito zbog činjenice da su Stepinac i Markone prvi put nakon osnivanja NDH u Hercegovini. Don Mate Nuić je srdačno pozdravio Markonea, posebno zbog „one tradicionalne ljubavi Svetoga Oca prema našem mukotrpnome narodu hrvatskom“, koji je i „branitelj hrvatskog naroda“, jer on „bdije, ne samo nad duhovnim, nego i nad zemaljskim dobrima hrvatskoga naroda“.

U subotu 3. oktobra 1942, stigli su avionom iz Sarajeva nadbiskup Šarić u pratnji tajnika Zeca, prepošta sarajevskog kaptola dr Marka Alaupovića, kanonika Stjepana Ilića i rektora nadbiskupske bogoslovije dr Ferencića. Na kraju su poslije podne iz Zagreba vlakom stigli duhovnik Velikog križarskog bratstva Anton Kopunović i predsjednik istog dr Lav Znidarčić. Uveče je priređena svečana bakljada u kojoj je učestvovala talijanska vojska i glazba, ali i hrvatska glazba sa hrvatskim pjevačkim društvom „Hrvojem“, hrvatskim kulturnim društvom „Napretkom“, „Hrvatskom ženom“, „Hrvatskim radničkim savezom“. Kolonu je predvodila „cjelokupna muška i ženska Ustaška mladež“. Tokom bakljade naizmjenično su svirale talijanska, domobranska i hrvatska glazba.

Govornici su pozdravljali novog mostarsko-duvanjsko-trebinjskog biskupa fra Čulu, ali i njegove znamenite „predšasnike“: vitezove fra Rafu Barišića, fra Anđela Kraljevića, fra Paskala Buconjića i neposrednog prethodnika fra Alojzija Mišića. Napomenuto je da je „prošlost ovih dvorova počela 6. veljače 1842“ kada je Sv. Stolica „izdala svoju odluku kojom se hercegovačkim franjevcima dozvoljava da mogu podignuti u svojoj domovini crkvu i samostan“. Kako je naglašeno, time je udaren onaj povijesni temelj *antemurale christianitatis*, koji je bedem protiv internacionalnog bezvjerstva (liberalizma i komunizma), i protiv onih „koji sa rodom ljudskim imaju zajedničko jedino to što hodaju na dvije noge“ (vjerojatno se odnosi na Srbe pravoslavne – N. Ž.). Dr Jakiša Milković je u svom govoru istakao da „naša večerašnja ispovijest ne bi bila potpuna kad u ovu blistavu i junačku prošlost hercegovačkih biskupa ne bi upleo dva velika narodna biskupa“ – Stepinca i Šarića, koji sve daju za „Boga i hrvatski narod“. Poručio je Hrvatima da čuvaju njihovo najveće dobro ovoga svijeta: „potpunu političku i državnu samostalnost hrvatskog naroda...“, koju je ostvario poglavnik Pavelić kao „najveći stradalnik za misao slobode i samostalnosti hrvatskog naroda“, pod parolom „Za Boga, Hrvatski narod i za Dom spremni“.

Rimokatolicima Mostara i Hercegovine potom se obratio novi biskup Čule, nazvavši ih „braćom katolicima-Hrvatima“ koji su tradicionalno odani vjeri svojih otaca – svetoj Rimokatoličkoj crkvi. Naročito se zahvalio predstavnicima talijanske i hrvatske vojske, istakavši da želi surađivati sa „državnom hrvatskom vladom, na čelu sa Poglavnikom“; zahvalio se i svima mjesnim hrvatskim društvima koja su priredila svečanost njemu u čast, zatim Ustaškoj mladeži koja je trebala biti „nada i uzdanica naša, zjenica očiju naših“. Poslije biskupovog govora, Hrvatsko pjevačko društvo „Hrvoje“ otpjevao je pjesmu „S Velebita klik se ori“. To je bio znak da riječ uzme nadbiskup vrhbosanski dr Ivan Šarić. Govorio je o svom boravku u Americi, „u središtu naših ustaša“,

gdje se sastao sa papinim legatom (Pačelijem), „našim današnjim Papom“, koji je „sve najljepše govorio o našem narodu“, o „našem Velebitu“.

Potom se vjernicima Hrvatima obratio nadbiskup Stepinac koji je rekao da je rado pošao u hercegovačke krajeve, iako su mu savjetovali da nikako u ta teška vremena ne ide u ove krajeve, a on im je odgovorio: „Hrvatski katolički biskupi su spremni da sve dijele sa svojim narodom i da sve za njega dadnu. Došli smo da vašem biskupu kažemo da ne klone duhom, sa živom vjerom u Boga, da će pobijediti skupa sa vama. Da reknemo, da smo mi Hrvati sa sjevera uvijek sa vama, da mislimo na vas i da smo jedno srcem i dušom. Mi smo sigurni i da ga pored svih pogrešaka neće ostaviti („narod božijeg providenja“ – N. Ž.), da ga i danas sprovodi. Gore srca, mi nismo izgubljeni i ostaćemo tako dugo dok nas Bog hoće“. Kako je izvjestio novinar *Hrvatskog prava*, „zadnje riječi Njegove Preuzvišenosti narod je oduševljeno pozdravio“. Potom je govorio papin legat Markone o vjernom hrvatskom rimokatoličkom narodu, koji mu je neobično drag pa je zato hrvatskoj domovini zaželio sretnu budućnost na čelu sa poglavnikom Antom Pavelićem. Zadnje riječi papinog legata okupljeni narod je oduševljeno pozdravio, nakon čega je hrvatska glazba odsvirala „Lijepu našu“ i „Ustašku himnu“, koju su svi prisutni „slušali u stavu 'Pozor' uzdignute desnice“. ⁴⁴ Svečana posveta biskupa Čule u franjevačkoj crkvi izvršena je slijedećeg dana, 4. oktobra 1942, u prisustvu školske i ustaške mladeži, te postrojbi talijanske, njemačke i hrvatske vojske. Njegovu preuzvišenost očekivali su i visoki gosti: general g. Vitez Negri, čije je grudi krasilo najviše hrvatsko odlikovanje, veliki župan Petar Zlatar, pukovnik Pacak, načelnik Efica, stožernik dr Ivan Musa, logornik Davor Mance, ustaša Marko Leventić i drugi „uglednici“, koji su se skupili pred učilištem sestara sv. Vinka. Prigodni govor pred novim biskupom izgovorio je prefekt Napredkova konvikta don Mate Nuić, koji je naveo da fra Čule prima biskupiju u najtežim časovima, „kad je u jednom njezinom dijelu polovica svećenstva poubijana, a mnogi svijet protjeran sa svojih ognjišta (! – N. Ž.)“. Poslije Nuićevog govora fra Čule je ušao u franjevačku crkvu da primi posvećenje, koje su izvršili nadbiskup Šarić i Alojzije Stepinac, uz asistenciju biskupa Markonea. Nakon što je pročitana Papina povelja, kojom se određivao za biskupa mostarsko-duvanjsko-trebinjskog dr Petar Čule, odslužena je sveta misa i izvršeno posvećenje i ustoličenje novog biskupa. Za vreme posvećenja pjevao je zbor sv. Cecilije.

Genocid nad pravoslavnim Srbima – osnovni cilj hrvatske države i Trećeg rajha

Ekstremno klerikalni rimokatolički list, sarajevska *Nedjelja*, u junu 1941. pisao je (pod nadzorom Stepinca) o tome zašto su klerikalci uložili tolike napore da se sruši Jugoslavija, sa potpitanjem što očekuju od NDH: „Uvjereni smo da će naša mlada obnovljena hrvatska država ići s crkvom uporedo i da će jedna drugu sdušno i svojski pomagati na dobrobit hrvatskog naroda. Naše dične vođe

⁴⁴ *Hrvatsko pravo*, br. 26, 24. listopad 1942.

znaće cijeniti zasluge katoličke crkve u hrvatskom narodu i poštovaće njezine ustanove i pomagati njezino svećenstvo, koje je uvijek bilo u prvim redovima u borbi za slobodu našeg naroda, uz bok naših junačkih boraca za slobodu i nezavisnost. A katolička crkva i svećenstvo u državi hrvatskoj uvijek će biti uz svoje vođe i uz dičnog poglavnika dr Antu Pavelića, držeći se nepokolebljivo lozinke našeg Starčevića: Bog i Hrvati!, te one našeg ustaškog pokreta: Za Dom! Spremni!“.

Akademik Dragoljub Živojinović potvrđuje da su Rimokatolička crkva i njeni istaknuti prelati, kao i veliki dio nižeg svećenstva i pripadnika pojedinih redova (franjevci i jezuiti), prigrlili ustaški pokret i program u potpunosti, uključujući i primenu genocidnih mjera. Po njemu, rijetki pojedinci (biskup A. Mišić, nadbiskup Ujčić) ograđivali su se od fizičkog uništavanja ljudi, iako su odobravali prevođenje pravoslavnih u rimokatolicizam. Za nadbiskupa Stepinca je napisao da je bio „istaknuti borac za nezavisnu hrvatsku državu, protivnik Srba i pravoslavlja, antisemita i antikomunista, koji je odobravao osnovne ciljeve ustaške ideologije“. Stepinac je, po Živojinoviću, sa oduševljenjem prihvatio novu vlast i obećao da će požrtvovano raditi na jačanju i uzdizanju NDH. Blagosiljao je novu vlast i njene nosioce, posećivao ministre, loše govorio o bivšoj Jugoslaviji, napadao i optuživao njenu vojsku. Živojinović navodi da je time počinio veleizdaju međunarodno priznate jugoslavenske države: „Stepinac je izjavljivao da će 'nova Hrvatska' biti pravi raj na zemlji i da od poglavnika Pavelića mnogo očekuje. Svoje raspoloženje potvrdio je u okružnici rimokatoličkom svećenstvu od 28. aprila 1941. u kojoj je NDH opisao kao 'ruku Božju na djelu'; od svećenstva je tražio da djeluje za NDH i njenog poglavnika. Takav stav je zadržao i poslije prvih masovnih pokolja srpskog naroda u proljeće i ljeto 1941. godine. Zalagao se da Sv. Stolica prizna NDH, dok je prijem opata Ramira Markonea (papskog legata u NDH) kod poglavnika Pavelića 5. avgusta 1941, za njega predstavljao faktično priznavanje. I kasnije je davao naloge rimokatoličkoj štampi da piše u prilog nove vlasti i njenih vođa, provodio je prekrštavanje Srba i obavljao dužnost vikara ustaške vojne sile. Februara 1942. govorio je u Saboru u prilog ustaškog režima, a mjesec dana kasnije uputio je okružnicu svećenstvu povodom prve godišnjice postojanja NDH. Prilikom posjete Vatikanu maja 1943. nadbiskup Stepinac je 'vrlo pozitivno izvjestio o Hrvatskoj', kako se navodi u ustaškim izvorima“.⁴⁵

Stav nadbiskupa Stepinca slijedili su i drugi crkveni velikodostojnici. U tome su posebno prednjačili nadbiskup vrhbosanski dr Ivan Šarić, koji ni ranije nije skrivao svoje proustaške sklonosti, biskup đakovački dr Antun Akšamović, biskup mostarski dr Petar Čule, biskup banjalučki fra Josip Garić, koadjutor križevački dr Janko Šimrak, biskup krčki dr Josip Srebrnič, biskup splitski Kvirin Klement Bonafačić i drugi.

Stepinac je za monstruozne ideje ustaškog i domobranskog pokreta morao znati i prije uspostavljanja NDH, pošto su se branioци njegove nevinosti „vadili“ da nije mogao znati u kom će se pravcu kretati koljačka strategija te

⁴⁵ D. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslavenska vlast 1941–1958*, Beograd 1994.

države u vremenu kad je on blagosiljao tu državu u aprilu 1941. godine. Mržnja hrvatske ekstremne desnice prema Srbima pravoslavnim, kako je već istaknuto, ispoljavala se već od tridesetih godina. Napisi objavljavani u *Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* bili su puni pretnji „osvetnika Hrvatske“ „srpskim zvjerima“ koji će stotruko platiti „zvjerstva svoja“ (nije se znalo koja – N. Ž.). Saradnici ovog ustaškog lista preko svojih napisa prijetili su da se sprema „kolo neviđeno, kolo krvavo za svaku stopu hrvatske zemlje, za slobodu i nezavisnost Hrvatske“. Morala je da „tutnji zemlja, da se diže krik i jauk, da se njišu vješala i lome kosti“ srpskih zvjeri. Hrvatima je poručivano da mirno spavaju jer nad njima bdiju ustaše koje će ostvariti slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku.⁴⁶

Francuski kardinal Tiseran o hrvatskim zločinima genocida

U odnosu na hrvatski Katolički episkopat, koji je u ekstremnoj mjeri ispoljavao odlučnost da se konačno eliminiše srpska „šizma“, pojedini vatikanski velikodostojnici (kardinali) bili su mnogo kritičniji i suzdržaniji po pitanju ustaških genocidnih metoda. Tzv. diplomatski predstavnik NDH pri Vatikanu Nikola Rušinović često je kontaktirao sa ministrom vanjskih poslova NDH Mladenom Lorkovićem ali i sa „glavom Crkve u Hrvata“, dr Alojzijem Stepincem, obavještavajući ih o svojim kontaktima i direktnim razgovorima sa vaticanskim kardinalima i ostalom hijerarhijom. Dokumenti koje je pisao Rušinović nađeni su u skrivenoj arhivi kod nadbiskupa Stepinca na Kaptolu.

Naročito je bio „znakovit“ Rušinovićev razgovor sa francuskim kardinalom Tiseranom koji je u Vatikanu bio sekretar misionarske Kongregacije za istočne crkve (*Secretarius S. Congregationis Orientalis*) koja je ranije bila samo sekcija Kongregacija za propagandu vjere (*De propaganda fidae*), a od „nekoliko desetljeća unazad samostalna kongregacija, kojoj zbog važnosti predsjedava i sam Papa“.

U početku razgovora sa Rušinovićem kardinal Tiseran se uz ironičan smijehak čudio kako on kao Dalmatinac iz Dalmacije („koja je italijanska“) može da predstavlja Hrvatsku. Potom se čudio kako to da su Hrvatskoj njihovi „veliki prijatelji i saveznici Talijani“ oduzeli Dalmaciju i da rade isključivo po nalogu Nijemaca. Da bi skrenuo neugodnu temu razgovora na prihvatljiviji nivo, Rušinović je naveo podatak da se crkveni krugovi u Njemačkoj smatraju najvećim protivnicima svake a pogotovo katoličke vjere, dok su Hrvati najodaniji katolici i tome čak daju „javnog izražaja, kao na pr. kad po starim tradicijama Poglavnik s cijelom Vladom i članovima hrvatskog sabora ide u Katedralu (kod Stepinca – N. Ž.) na saziv Duha Svetoga, prigodom otvorenja samog Sabora“.⁴⁷

Tiseran je potom upozorio Rušinovića na teške zločine i teror NDH nad pravoslavnim Srbima, a naročito na teror hrvatskog svećenstva: „... A kad bi znali što o vama govore talijanski časnici, koji se nalaze u obalnom pojasu, to je

⁴⁶ *Nezavisna Država Hrvatska*, br. 26, 1. srpanj 1939.

⁴⁷ AJ, 144–111–684, Poslanstvo NDH, V. D. 4-V-1942, Nikola Rušinović – ministru Mladenu Lorkoviću, 6. ožujka 1942.

upravo strašno. Po njima, takvih zvjerstava teško je i zamisliti da je ikada bilo. Ubijanja, razbojstva, pljačke, na dnevnom su redu u tim krajevima. Ne znam da li je to sve tako, ali znam pozitivno da su i sami franjevci, kao na pr. otac Šimić u Kninu, uzeli učešća kod napadaja na pravoslavni živalj i na rušenje pravoslavnih crkava. Otac Šimić sam je predvodio skupinu ljudi sa oružjem u ruci, koji su srušili pravoslavnu crkvu u Kninu. Isto tako porušili ste pravoslavnu crkvu u Banja Luci. Znam sigurno da su se franjevci u Bosni i Hercegovini isto tako jadno ponijeli. **To me boli.** Takve stvari ne može raditi odgojen, kulturni i civilizovan čovjek, a kamoli svećenik“. Rušinović je, što je i logično, sve Tiseranove navode negirao, i govorio mu da rušenja crkava nije bilo i da je to sve rezultat „neprijateljske promidžbe“. Priznao je da su zvjerstva zaista počinjena, „ali od pravoslavnih nad katolicima“, dok je s hrvatske strane počinjen po koji zločin ali samo kao reakcija na strašne srpske zločine. Talijanski vojnici, po Rušinoviću, nisu mogli biti pouzdani svjedoci jer su došli u nepoznat kraj, a nisu znali ni jezik. Navodio je dalje da su Talijani bili neskloni Hrvatima zbog Dalmacije, a i izmišljotinu da je sve to propaganda komunista u talijanskim redovima. Tiseran se složio s ocjenom Rušinovića da im Talijani nisu prijatelji, ali je u prilog svojih optužbi protiv hrvatskog svećenstva naveo slučaj Šimića, koji mu je bio „dobro poznat“, isto tako i slučaj da je srušena crkva u Banja Luci i da su vršeni progoni nad pravoslavnim življem, ističući da je NDH morala kazniti „krivce za takve izgrede“.

Tiseran je bio toliko „neugodan“ u razgovoru sa Rušinovićem kada je počeo smanjivati „hrvatski povijesni prostor“, naročito vezano za Međimurje. Rušinović mu je tvrdio da je to „čisti hrvatski kraj, da nema ni jednog Mađara, osim nekoliko mađarskih Židova“. Međutim, mađarski poslanik u Rimu pred Rušinovićem je tvrdio da tamo nema mnogo Mađara, ali da nema ni Hrvata, već da su tamo sami Vendi (Slaveni, odnosno Slovenci kajkavci). Na to je Tiseran rekao da Mađare dobro poznaje, „pa kad bi (tamo u Međimurju) bili i Vendi, da oni nato nebi imali pravo, jer su i Vendi slavenskog porijekla“. Potom se Tiseran usprotivio hrvatskoj propagandi o srpskim „obraćenicima“, odnosno o tvrdnji Draganovića (koju je u razgovoru naveo Rušinović) da je „jednoč Hrvatska kao i Crna Gora bila katolička“, i da su se dolaskom Turaka počeli pravoslavci infiltrirati u čiste katoličke krajeve. Takvim tvrdnjama Tiseran se žestoko protivio govoreći da je za njega to sve novo. Tiseran je naveo ključnu činjenicu iz istorije kršćanstva (istorije prevjeravanja), tvrdeći da on dobro zna da nije bilo slučaja gdje su katolici latinskog obreda prelazili na pravoslavlje.

U svom izvještaju Rušinović je dalje naveo riječi kardinala Tiserana koji je istakao da su „Nijemci priznali hrvatsku pravoslavnu crkvu, kada su zajedno s vama (tj. Hrvatima – N. Ž.) poklali sve svećenike i kada je nestalo 350.000 Srba. I prema tome što vi imate da se tužite i da tvrdite kako ste neki nosioci kulture i nosioci vjere. Srbi su u borbi s Turcima (s krajiškom vojskom u prosjeku od 100.000 pripadnika) dali za zapad i katolicizam isto toliko koliko i mi, a možda i više. Hrvati su međutim nezasluženo dobili naziv antemurale christianitatis (predziđe kršćanstva – N. Ž.)“.

Akademik Živojinović je u svom komentaru ovog razgovora naglasio da su dr Rušinović i njegov šef dr Mladen Lorković doživjeli **kardinalove riječi kao neočekivanu izdaju**. Istovremeno, shvatili su da se u Vatikanu znalo za zbivanja u NDH, a prije svega za nacionalni i vjerski genocid. Poslije tog razgovora postalo im je jasno da u Vatikanu više nije bilo „nikakvih sumnji u pogledu genocida i zločina u NDH, njihovim podstrekačima i provoditeljima, vojnim i civilnim, a posebno o držanju slugu Božijih i crkvenih“, naročito hrvatskog metropole dr Alojzija Stepinca.⁴⁸

Svjedočanstvo Hrvata – jugoslavenskog nacionaliste o genocidu u NDH

Užasnut saznanjima o hrvatskom genocidu nad pravoslavnim Srbima, bivši jugoslovenski ministar dr Prvislav Grizogono uputio je iz Zemuna 8. februara 1942. pismo nadbiskupu Stepincu.⁴⁹ Sa sadržinom pisma prethodno je bio upoznat i predsjednik Kraljevske vlade u Londonu Slobodan Jovanović, koji je o pismu obavjestio i potpredsjednika Kr. vlade, Hrvata dr Juraja Krnjevića. Jovanović mu je, između ostalog, saopštio da se „ustaška zverstva najbolje vide iz pisma Hrvata Prvislava Grizogona“. Do jugoslavenske vlade stizale su informacije da Stepinac nije ništa preduzeo po ovom pismu, ali je zato u međuvremeno napisao poslanicu koju je uputio „dušobrižnom kleru“ povodom imendana poglavnika Pavelića. Pravnik i historičar dr Milan Bulajić je zaključio da se iz Stepinčeve poslanice može vidjeti da mu „nije ni malo bilo stalo da preduzima ma kakve mere da bi zaustavio pokolje i zverstva u kojima prednjači katoličko svećenstvo“.⁵⁰ Sa sadržinom Grizogonovog pisma bilo je u junu poznato i britansko Ministarstvo inostranih poslova, preko Ronalda Kembela. U propratnom aktu britanskog Forin ofisa stajalo je da je kopija primljena iz najpovjerljivijeg izvora „i mi je ovde objavljujemo da ponudimo, civilizovanom svetu, još jedan šokirajući dokaz najbrutalnijih i životinjskih zločina izvršenih nad nenaoružanim, nezaštićenim srpskim civilima od strane hrvatskih nosilaca hiljadugodišnje kulture“. U službenoj bilješci „Hrvatska zverstva protiv Srba“, predstavnik britanskog Forin ofisa (R. Alen) napisao je 23. jula 1943. svojom rukom da se „sa žaljenjem može konstatovati da sve što je navedeno u priloženom pismu odgovara istini u vezi sa onim što se u ovoj zemlji dešava više od godinu dana“.

Interesantno je da je Grizogonovo pismo dospjelo i do ustaške vlade na osnovu izvještaja Župske redarstvene oblasti u Gospiću, od 14. aprila 1943, u kojem se kaže: „Na području kotara Otočac među pravoslavnim pučanstvom u zadnje vrijeme rasturan je letak napisan sa latinicom pisaćim strojem i umnožen na šapirografu, koji letak predstavlja pismo dr Grizogona dr Alojziju Stepincu,

⁴⁸ D. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, 11.

⁴⁹ AJ, 103, 24–163; B. Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, knj. I, Zagreb.

⁵⁰ M. Bulajić, *„Jasenovački mit“ franje Tuđmana*, Beograd 1997, 98.

u kojem se iznose zvjerstva Hrvata prema Srbima, te apelira na dr Stepinca da poduzme potrebno kako bi se sprečilo dalje klanje nevinih Srba“.

Bulajić u svojoj knjizi navodi početak i kraj pisma, koji glase: „Pišem Vam kao hrišćanin kršćaninu, kao čovjek čovjeku. Nakanjujem se mjesecima na ovo čekajući hoće li prestati stizati užasne vijesti iz Hrvatske, kako bi se mogao sabrati i mirnije pisati“, pa završava slijedećim riječima: „Napisao sam vam ovo pismo da spasim svoju dušu, a Vama ostavljam da tražite i nađete puta za spasenje svoje duše. Najprije čovjek i dobar kršćanin, a onda dobar Hrvat. Dr Grizogono, s. r.“⁵¹

Stepinac falsifikator istorijskih činjenica – Stepinčev izvještaj papi Piju XII iz 1943. godine

Mnogi su Stepinčev izvještaj Piju XII od 18. maja 1943. doživljavali kao „bestidan falsifikat“ svega onog istinitog što se događalo u doba provođenja najžešćeg genocida nad pravoslavnim Srbima. Smisao izvještaja preko optužbi Srba (četnika) za krvoločne zločine bio je u tome da se pred papom aboliraju Pavelić i ustaše za sve stravične zločine koje su počinili. Javni tužilac Jakov Blažević, u procesu koji je vodio protiv Stepinca 1946, dobro je uočio kad je govorio o Stepinčevom bezočnom falsifikovanju istorije, da je to radio „kako bi uvjerio sv. oca Papu o potrebi učvršćenja Pavelićevog režima, učvršćenja NDH“. Kao „metropolita Hrvatske i Slavonije“ papu je prvenstveno htio da obavijesti o „paklenom planu uništenja katolicizma na istočnoj obali Jadrana, koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim krajevima“, a to su komunisti, „koji izvode svoje operacije pod imenom partizana, NOF-a ili antifašista“, i naročito „velikosrpski četnici“ pod komandom Draže Mihailovića, „ministra londonske izbjegličke vlade“. Ti „iregularni odredi“ počinili su, po Stepincu, „neopisive pokolje civilnog stanovništva u balkanskim ratovima protiv Turaka“, a njima su pripadali i sarajevski atentatori na austrijskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda, dok „sada izvode svoju djelatnost protiv hrvatskog katoličkog pučanstva, a bjesne također i protiv hrvatskih muslimana“. Iznenađuje da Stepinac u drugi plan stavlja komunističku krivicu, pa navodi da „komunistički teror“ nije ni na jednom mjestu izveden takvom strahotom i da nikada nisu bili počinjeni takvi pokolji slabih žena i nevine djece, kao što to čine srpski četnici: „Dok partizani ubijaju pojedine osobe, koje pripadaju vladajućim krugovima, četnici ubijaju sve, koji su katolici...“

Prema izjavama muslimanskih prvaka, četnici su na hrvatskom državnom području, kao i u italijanskom Sandžaku pobili preko 200.000 muslimana. Ipak za divno čudo Stepinac priznaje da je pokolj katolika od strane četnika mnogo manji, „ali se bez daljnjega može govoriti o tisućama žrtava katoličke vjeroispovjesti u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji“.⁵²

⁵¹ Isto, 99.

⁵² *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ustaško-križarskih zločinaca i njihovim pomagačima*, Beograd 1946, 308–309.

Pri tom Stepinac ne navodi konkretne slučajeve tih tobožnjih masovnih pokolja rimokatolika, osim „zvjerskog pokolja katolika“ izvršenog u Gatima u Dalmaciji 2. oktobra 1942. godine, kada su četnici (Jugoslovenska vojska u Otadžbini) ubili nekoliko desetina Hrvata rimokatolika kao odmazdu za ubistvo jugoslavenskih oficira i vojnika (prilikom povlačenja u Crnu Goru) koji su kukavički sačekani i ubijeni u tom selu. Stepinčev vokabular je vrlo sličan vokabularu neoustaša iz devedesetih koji, kao i Stepinac sa klerom, samo ponavljaju fraze o Velikoj Srbiji i velikosrpskoj agresiji na hrvatsko povijesno i državno područje (koje nije ni postojalo). Stepinac najviše ističe „verbalne delikte“, i to „zapaljive govore“ nekakvih anonimnih četnika u kojima u futuru najavljuju da će srpski krajevi biti očišćeni od rimokatolika i od muslimana.

U izveštaju papi Stepinac optužuje četnike za tobožnje delikte koje su upravo prethodno izvršili Pavelić, hrvatske ustaše i rimokatolički kler, a to je „prisilni prijelaz katolika na srpsko pravoslavlje“. Kao dokaz takvih namjera Stepinac opet u futurističkom jezičkom izrazu pominje izjavu nekakvog „kapetana Miloša Jovanovića“ da će sve katolike, intelektualce i imućne koji su se ogrešili o naš narod „nesmiljeno uništiti“, a seljake i male ljude da će poštediti i učiniti ih pravim Srbima, prevodeći ih bilo dobrovoljno, bilo silom na pravoslavlje. Upravo su to pod Stepinčevim nadzorom izvršili rimokatolički kapelani prisilnim prevođenjem pravoslavnih Srba u rimokatolicizam, od kojih su mnogi nakon „prijelaza“ ubijeni (računa se da je na taj način prevedeno preko 240.000 Srba).

Posebna rak-rana Stepincu su bili „rimokatolički izdajnici“ – Hrvati Jugoslaveni, koji su smjerali preko četničkih velikosrba da slome „hrptenicu katoličko-austrijskom mentalitetu hrvatskog naroda“, i to slamanjem upliva katoličke crkve na hrvatski narod. U izvještaju papi Stepinac upravo ističe takva dva izdajnika, odmetnika od rimokatolicizma i hrvatstva, i to splitskog masona Silvija Alfirevića, „upravitelja gimnazije u penziji“ i katoličkog svećenika (književnika) Đuru Vilovića, „već dvadeset godina otpadnika, koji je napisao zloglasnu knjigu (roman) „Majstor duša“. Dalje je istakao da je njihov primjer „na žalost slijedio izvjestan broj osoba (brojni splitski četnici – N. Ž.), koje su orijentisane radikalno u jugoslavenskom smislu“.

U izvještaju Stepinac dalje ističe: „Veliku mržnju na katoličku crkvu kao takovu, koja izbija iz svih letaka i spisa četnika i velikosrba (sad to nisu Hrvati Jugoslaveni – N. Ž.)“. Za Stepinca je karakteristično da svi ti leci uvijek na istu neprijateljsku liniju „među boljševike, ustaše i klerikalce“, koji su za četnike saveznici koji se bore protiv Jugoslavije i srpstva. Pred papu za čitanje postavlja letak (list) *Krik iz jama* br. 9 od 23. januara 1943. „u kom se čita: partizani i njihovi pomagači klerikalci i ustaše“, pa iz *Krika iz jama* br. 5. od 31. decembra 1942. citira „đavolska družba ustaša, crnih internacionalnih klerikalaca i pljačkaša partizana“. Iz *Krika iz jama* br. 1 od kraja oktobra citira Vilovićev i Alfirevićev zaključak da „za nikog nije više tajna suradnja katoličkog klera s partizanima“. Dalje Stepinac iz *Krika iz jama* (br. 9) citira pasus koji govori što će se raditi u slučaju pobjede četnika nad partizanima: „Komunisti gube bitku i krv

mora završiti strahotu od njih započetu. Komunisti moraju u tom slučaju nestati, također i svi njihovi pomagači: ustaše, klerikalci i svi oni koji su ih pomagali. To pobjedniku nalaže nužda da se održi, budući da nitko ne može zahtijevati od pobjednika, da olakšava nutarnji razdor, izdajstvo i sabotaze“. *Krik iz jama* br. 17, koji citira Stepinac u izvještaju papi, napada katolički kler objavljujući izmišljotinu da su katolički svećenici blagosiljali ubistva potvrđena u Hrvatskoj. „Među drugima spominje se i nadbiskupa dr Šarića i mene (Stepinca – N. Ž.). Što više i Svetu Stolicu se okrivljuje, što je izaslala apostolskog delegata“. Za ubistva, koja su se u mnogim slučajevima desila kao „neposredna posljedica odmetničkih zlodjela“, bile su po *Kriku iz jama* (Đuri Viloviću i Silviju Alfireviću), krive „legende i kipovi kršćanskih mučenika“, od kojih je hrvatski narod „učio u razdoblju od tisuću i trista godina veze sa Svetom Stolicom (*Krik iz jama*, br. 1, od oktobra 1942)“.⁵³ Ne treba zaboraviti da su Hrvati-četnici, pisci članaka u *Kriku iz jama*, Vilović i Alfirević, stradali od komunista (partizana): Alfirević je na zvjerski način ubijen u Splitu poslije kapitulacije Italije u septembru 1943, a Vilović je 1946. osuđen u zajedničkom procesu Draži Mihailoviću i grupi, na sedam godina robije.

Stepinac je u izvještaju papi istakao da je u jednom posebnom pismu Svetoj Stolicu odgovorio na lažne i mržnjom nadahnute denuncijacije sa srpske strane, a naročito od četnika, uperene protiv katoličke hijerarhije i katoličkog klera u Hrvatskoj. Potom je Stepinac prešao na „čistu“ povijest kao temelj tih i sličnih denuncijacija. Počinje tumačenjem povijesti na Stepinčev subjektivan laički način, koji ne zavređuje da se detaljno analizira zbog obilja prohrvatskih mitoloških falsifikata i konstrukcija. Nasilna okupacija pa potom anektiranje srpskih zemalja Bosne i Hercegovine za Stepinca je čin Božijeg providenja, ali se u toj napetoj situaciji aneksione krize optužuje Srbija zbog veza sa Rusijom, optužuju Srbi zbog verbalnih napada na nadbiskupa Šadlera i biskupa Šarić. Poenta Stepinčevog izvještaja je u tome da „upozori“ papu na opasnost sa pravoslavnog Istoka, na napredovanje istočne šizme u katoličke redove, kolonizaciju Srba u hrvatske katoličke krajeve i drugo.

Na kraju je papu podsjetio na milenijumske veze Hrvata sa Sv. Stolicom, na nepokolebljivu vjernost Kristovoj vjeri, na njihovu ulogu branitelja kršćanstva – predziđa kršćanstva, na „žalosne ostatke ostataka nekada slavne kraljevine Hrvatske, dok su pravoslavci vlaške i srbske krvi preko Turaka dovedeni u hrvatske krajeve i borili se kao turski graničari protiv kršćana (moguće da su takvi bili Srbi islamske vjere tzv. Bošnjaci – N. Ž.)“. Plašio je papu pobjedom velikosrpske ideje koja bi značila „uništenje katolicizma na sjeverozapadnom Balkanu, u Državi Hrvatskoj“, a „valovi ortodoksnog i ofenzivnog bizantizma udarali bi o granice Italije, dok se do sada razbijaju o hrvatsko Predziđe“. Zato je pozvao Svetog oca da misli na vjernu hrvatsku naciju koja bi se dragovoljno žrtvovala za svete ideale Rimske crkve: „Ne bi bilo uništeno onih 240.000 prelaznika sa srpskog pravoslavlja, nego i čitavo katoličko pučanstvo tolikih terito-

⁵³ Listovi *Krik iz jama* objavljeni su u: N. Žutić, *Đuro Vilović – od župnika do četnika*, Beograd 2011.

rija sa svim svojim crkvama i svojim samostanima“. Stepinac je sebi dao za pravo da tvrdi kako je „napredak katolicizma usko povezan uz napredak Hrvatske Države, njezin opstanak uz njezin ostanak, njegov spas uz njezin“. Na samom kraju je preporučio papinoj očinskoj brizi „našu Nezavisnu Državu Hrvatsku“, smatrajući da time na najbolji način preporuča Svetu vjeru u svojoj domovini i na Balkanu.

Stepinčev boravak u Rimu u proljeće 1943. godine (12 dana) komentarisao je Rušinović, a posebno je analizirao opširan Stepinčev izvještaj papi (devet strana) u pismu ministru Lorkoviću. Rušinović je pohvalio Stepinčev „napadaj na Srbe-četnike i komuniste, kao začetnike svega zla što se zbilo u Hrvatskoj“. Položaj zemlje Stepinac je ocjenio kao povoljan, dok je o „Poglavnikovim naporima i brizi da se čim prije uspostavi red, te o njegovu vjerskom raspoloženju i postupku prema crkvi govorio najljepšim riječima“ (kako Stepinca citira Rušinović). Rušinović je naročito istakao Stepinčeve riječi posvećene odbrani NDH: „Ne može se i ne smije se dozvoliti da bilo tko napada NDH i da baca loše svijetlo na hrvatski narod, pa je zato i došao u Rim da pobija laži koje su servirane Svetoj Stolici“. Rušinović je dalje zapisao da je Stepinac nakon podnesenog izvještaja bio primljen od Sv. oca i zadržao se s njime u razgovoru („samo“) jedan sat, a zatim je posjetio Maljonea, Montinija, razne kardinale i druge vatikanske dostojanstvenike.

Potom je Rušinović pisao o priznanju „Stepinčeve“ Hrvatske pravoslavne crkve, koje je od strane Vatikana „primljeno jako dobro“: „U tome Sv. Stolica gleda put k vjerskoj uniji i nestanak šizme (srpskog pravoslavlja – N. Ž.) u Hrvatskoj. To bi za njih bio najdragocjeniji dar koji Hrvatska može pokloniti Sv. Stolici. Da bi se to pospjelo, mišljenja su, da bi bilo potrebno osnivati grko-katoličke centre u krajevima gdje se nalaze pravoslavci i pustiti da na tome radi dr Šimrak... Neki od katoličkih predstavnika u Hrvatskoj neradim okom gledaju prijelaze na istočni katolički obred, ali Vatikan a i Stepinac slažu se u tome, jer da je to najlakši put, a i najbrži k uniji, što će nedvojbeno biti i od političke vrednosti za NDH“.⁵⁴

Iz izvještaja upućenog papi u maju 1943, a i iz svojih drugih brojnih napisa, može se zaključiti da je Stepinac bio jedan od glavnih utemeljitelja lažnih stereotipa o svehrvatstvu jugoslavenskih (srpskih) prostora, jer je izmišljene historijske podatke, fantastične historijske konstrukcije nametao hrvatskim vjernicima i nevjernicima. Zbog svog neprikosnovenog uticaja na puk on je mogao mijenjati svijest hrvatskog vjernika. Sličan uticaj imali su i neki drugi istaknuti nadbiskupi i biskupi, kanonici, koji su preko Stepinca širili mit o „Majci Božijoj – Kraljici Hrvata“. Nevjerovatne „povijesne“ mitologije, nehvatljive zdravom razumu on je nametao kao dogmatsku istinu, npr. onu o 1300 godina veza Hrvata sa Sv. Stolicom, kao i onu o velikosrpskoj hegemoniji, o hrvatskom povijesnom prostoru i drugo. Zbog njegovog velikog uticaja u tom periodu, pisanje o Stepincu je u isto vrijeme i pisanje o istoriji RKC, odnosno o

⁵⁴ AJ, 215-1-1, Savezno javno tužilaštvo, dosije A. Stepinca; *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ustaško-križarskih zločinaca i njihovim pomagačima*, 308–309.

rimokatoličkom episkopatu i Katoličkoj akciji u razdoblju tridesetih i četrdesetih godina.

O kolaboraciji vatikanskih čelnika sa pripadnicima talijanske i hrvatske vojske svjedoče brojni dokumenti i hrvatska štampa. Tako *Hrvatsko pravo* od 23. travnja 1943 (br. 49) piše o boravku papinog legata Markonea u Mostaru, kada obilazi hrvatske državne predstavnike, kao i talijanske i hrvatske vojne zapovjednike. S druge strane talijanska vlada je pokazivala određenu humanost prema interniranim Hrvatima i Slovencima, obično poslije zauzimanja i intervencije Vatikana („u cilju poboljšanja položaja interniranih Hrvata i Slovenaca“).⁵⁵ Sveta Stolica je znala da interveniše i protiv istrebljenja Srba u NDH.⁵⁶

Književnik Vilović o Stepinčevoj „Krvavoj crkvi“ i ustaškoj NDH

Ministar vojske i mornarice Dragoljub Draža Mihailović u više navrata upućivao je „saveznicima“, Vatikanu, humanitarnim organizacijama i međunarodnoj javnosti memorandume, protestne note i apele o hrvatskim zločinima genocida nad srpskim narodom u NDH. Tako je u martu 1943. objelodanio memoar o položaju srpskog naroda u NDH, u kojem ističe izraženu „obezglavljenost naroda“, masovni genocid, krvave hrvatske kaznene ekspedicije i drugo.⁵⁷ Tim njegovim protestnim napisima služio se i hrvatski renegat (otpadnik od hrvatstva), književnik Đuro Vilović, koji je u ime Propagandnog odjeljenja Mihailovićevog Vrhovnog štaba Jugoslavenske vojske u Otadžbini skupljao dokumente i štampu o zločinima Hrvata u NDH.

Izuzetnu analizu svoje knjige *Krvava crkva* književnik Đuro Vilović započinje ovim značajnim riječima: „Još u prvim danima raspada mnogostruko izdane Jugoslavije i već iz prve vesti o širokom, svirepom klanju Srba po terenima u Judinoj Hrvatskoj, čulo se od neuka i od školovana, od muške i ženske, povik iznenađenja: 'Ovo su učinili popovi i fratri!'... Saznanje o delovanju hrvatskih popova i fratara nametalo se svima i svakome. Svaki su ga dan donosile i raznosile premnoge činjenice. Držanje, izjave celokupnog hrvatskog katoličkog klera: višeg i nižeg, manastirskog i svetovnog, pa crkvenih religioznih organizacija i udruženja, ustaške crkve kao celine, dokumentarno se prikrivale i utvrđivale: Ovo su učinili popovi i fratri!“

Vilović je isticao Stepinčeve poslanice u kojima je on pozdravljao i blagosiljao Nezavisnu Državu Hrvatsku, zatim pjesničke ode mitropolita Šarića posvećene poglavniku. U Vilovićevoj analizi svemoćnog uticaja jezuita u okviru Vatikana i Rimokatoličke crkve, isticana je ključna ličnost koja se „strastve-

⁵⁵ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici, f. 34, Načelnik Političkog odeljenja MIP-a – Kraljevskom poslanstvu pri Vatikanu, 4. septembar 1943.

⁵⁶ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici, f. 34, 19. januar 1943.

⁵⁷ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolici, f. 38, 31. mart 1943.

no napajala učenjima Družbe Isusove“ – tj. Alojzije Stepinac, kako je već ranije istaknuto.⁵⁸

Borac za „ekstremnu istinu“, književnik Đuro Vilović, u svom razočaravajućem raspoloženju rezignirano je pred kraj rata zapisao: „Dovoljno sam napisao da se osetim potpuno sam i da me omađijani puk osjeti potpuno svojim neprijateljem i da mi se zatvore sva vrata u Zagrebu i Beogradu“. I Vilović kao čovjek koji je prodro dubinski u vatikanski dijabolički tajni sistem pisao je egzaktno istinski, ali je zato u dobroj mjeri bio „društveni otpadnik“, „ekstremni srpski nacionalista“ (iako je rođen kao rimokatolik – Hrvat). Za njega je Rimokatolička crkva bila manja tajna od svih drugih u Jugoslaviji, jer je bio sjemeništarac i svećenik (koji je „osamnaest mjeseci vodio pastvu na velikom prostoru župe u omiškoj Lokvi Rogoznici“) i uzorno teološki obrazovan: „Od prvog razreda gimnazije do završene teologije otkrivale su mi se razne tajne katoličkih doktrina i crkvene prakse“. Upoznao je njen bogati arsenal sredstava, prikupljan vjekovima, kojim se vlada nad ljudskim dušama, a na zavidnu korist crkve. U svojoj intimnoj ispovjedi Vilović kaže da je u duši nosio gomilu saznanja, „pa više od potrebe olakšanja nego planskog rada na demaskiranju onog nemilog teatra, što se drugačije zove katoličkom crkvom“. On je govorio ali ga je malo ko slušao, jer je našao malo „zainteresovane publike“, a optuživan je da boluje od fiksacije ili manije gonjenja. Zbog jake cenzure monarhističkog jugoslavensva prve Jugoslavije, koja je pretila oštrim kaznama ko raspiruje vjersku i plemensku mržnju („a nikad nije pogodila one prave“), Vilović je pisao onako kako se o protukatoličkoj i „hrvatskoj“ temi moglo pisati. Zbog takve stroge cenzorske antijugoslavenske klime (naročito u vremenu knez Pavlove i Korošćeve „strahovlade“) Viloviću je u rukopisu ostalo dosta knjiga, novela, romana i istorijsko-kulturnih eseja „s ovog sektora njegovih proživljavanja⁵⁹. Na kraju Vilović zaključuje: „**Da su svi ti rukopisi pretvoreni u knjige i da su im bili otvoreni putevi do publike, verovatno bi iznenađenje nad podvizima katoličke crkve u ustaškoj Hrvatskoj bilo manje i razumljivije, ali još uvijek golemo, a i moje je bilo golemo**“.

Dovoljno je Vilović poznao istoriju i doktrinu (ideologiju) Katoličke crkve, pa je mogao zaključiti da ona nikad nije zazirala od prolivanja krvi, a ni od klanja, pa navodi slučajeve španske inkvizicije i Bartolomejske noći. Iz dokumentacije se vidi koliki je napor ulagala Rimokatolička crkva u takvim slučajevima da „prikrije svoje učešće i da od sebe otkloni javnu sablazan i odgovornost za uništene živote i prolivenu krv svoje braće ljudi, djece istog i zajedničkog oca nebeskoga, pa makar i svojih neprijatelja, pa da podmetne nekoga da za njena dela odgovara“. Obično bi podmetala državu (Španiju), a u hrvatskom rimokatoličkom slučaju – Jugoslaviju, koju po Viloviću „hrvatski katolički kler“ nije podnosio jer se upravo u Jugoslaviji prvi put našao izvan granica neke strogo katoličke države, „upućen da živi s većinom inovjeraca, od kojih ga ne dijeli ni rasa, ni krv, ni jezik, ni sam teren na kome živi, nego jedino

⁵⁸ N. Žutić, *Đuro Vilović – od župnika do četnika...*, 228.

⁵⁹ Đ. Vilović, *Krvava crkva...*, 23.

i isključivo – crkva“.⁶⁰ Taj jedini „vjerski razlog“ bio je ključ i objašnjenje zašto je hrvatski rimokatolički kler nepojmljivo mrzio Jugoslaviju, pa ju je „svom silom svoje logike i interesa morao mrziti i pobijati“. Zato je hrvatski rimokatolički kler „bio, ostao i vječno će ostati državni neprijatelj broj jedan Jugoslaviji“.

„Ljubiša Petrović“⁶¹ u brošuri *Bastardija Hrvatsva – tajni plan razvoja velikohrvatske ideje i njene ekspanzije*, 1943. godine piše, poslije izvršenih pokolja, o „hrvatskoj bastardiji“ ili „gnojnici svačijih (narodnosnih) upljuvaka“, iz koje na „hrvatskom narodnom tijelu stalno izbijaju oni odvrtni čirevi“, kao što su „Ante Starčević, Milan Ogrizović, Tadija Smičiklas, Janko Šimrak i bezbroj ostalih, manjih i sitnijih“. Dalje ističe da „svakako od tih čireva kojekakve renegatske krvi nisu daleko ni braća Radići, ni Jozua Frank, pa A. G. Matoš, Vjekoslav Klaić, ni Ivan Meštrović pa ni Vlatko Maček“. Na kraju „Ljubiša Petrović“ piše da je sasvim u stilu i to „što danas **stoji na čelu tog velikohrvatskog furtimaškog klera dr Alojzije Stepinac**, bivši ’jugoslavenski dobrovoljac’ i veliki ’prijatelj Srba’, koji je jedino blaženopočivšem Kralju Aleksandru imao da zahvali što se od neznatnog kapelančića u selu Krasicama (Krašiću – N. Ž.) digao do tog visokog položaja. ’Ali kaj on more – bistrički bogec!’ – svesrdno ga brane u Zagrebu, naročito od odgovornosti zbog pokolja i nasilnog katoličenja tolikog broja Srba baš za vreme njegovog nadbiskupovanja...“.⁶²

Zločini i odlikovanja Stepinčevih svećenika

U Zbirci Viktora Novaka popisana su 894 rimokatolička svećenika, svjetovnih i svih monaških redova (franjevaca, isusovaca, dominikanaca, kapucina, bazilijanaca, pripadnika križarskog reda Blažene djevice Marije u Jerusalimu), ali je na spisku bilo i časnih sestara, župnika, visokih prelata Rimske crkve, od kojih se pominju dva nadbiskupa i 14 biskupa. Od navedenog broja njih 153 je odlikovano od strane Pavelićevog ustaškog režima, a od 50 časnih sestara samo njih pet nije odlikovano.⁶³ Istoričar Viktor Novak je koristio Vilovićeve podatke

⁶⁰ Isto, 24.

⁶¹ Pseudonim nepoznatog pisca (ili više pisaca) koji je 1943. godine napisao izuzetan analitički tekst *Tajni plan razvoja velikohrvatske ideje i njene ekspanzije*. Taj tekst je naknadno prisvojio ravnogorski emigrant iz SAD, publicista Branko Mašić. Međutim, zbog ozbiljnosti teksta, izuzetne analize ideoloških i političkih zbivanja u Kraljevini pomišlja se da su autori (po stilu pisanja), prije svih Đuro Vilović, ali i Bogdan Prica zbog dijelova teksta vezanih za ekonomsku analizu stanja u Kraljevini Jugoslaviji.

⁶² Lj. Petrović, *Bastardija hrvatsva – tajni plan razvoja velikohrvatske ideje i njene ekspanzije*, priredio Nikola Žutić, Beograd 2011, 58.

⁶³ M. Stanić, *Rimokatolički kler u ustaškom pokretu*, po beleškama Viktora Novaka za Magnum crimen, u: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, Beograd 2009. U Zbirci Viktora Novaka nalaze se tragovi Novakovog korišćenja Vilovićevog spisa *Krvava crkva – hrvatski popovi i fratri u raspadu Jugoslavije i u pokoljima* (priredio Veljko Đurić Mišina, izdanje SRS, Beograd 2010), u slučajevima kada ga je Novak preko svojih skrivenih bilježaka navodio kao izvor. Novak je skupljenim listićima (bilješcima) dao skupni naziv „Fratri ustaše“, iako svi popisani nisu bili samo „fratri“ (franjevci). Od oko 900 popisanih svećenika skoro polovina (oko 440) nije unesena u knjigu V. Novaka *Magnum crimen*, Beograd 1948.

za desetine svećenika – ustaša i ustaških privrženika, od kojih navodimo slijedeće: župnik u Bisku don Martin Babin; župnik iz Hrvatskog Blagaja Petar Čingrija; kanonik Miho Delić iz Makarske; fratar Agostino Ceola, Italijan iz Padova; svećenik Ciglit iz Međimurja; svećenik Patar Grozdanić; župnik u Poljicama Krsto Jelinić; župnik u Žeževici Stanko Kadijić; isusovac Eugen Kirst; fra Ivan Krstić iz Sinja; M. Krpo iz Konjica; župnik iz Hrtkovaca Antun Mijaković; franjevac Alojzije Misil, ustaški povjerenik u Kreševu; Petar Sivjanović, župnik u Grubišnom Polju; Bogumil Zlopaša iz Humca kod Ljubuškog i drugi.

U spiskovima Uprave državne bezbednosti nalaze se popisi brojnih svećenika – ustaša. Na spisku „Učešće sveštenstva u banditizmu i saradnja sa odmetnicima“ nalaze se između ostalih i slijedeći svećenici: Jozo Poljak, franjevac, rodom iz Sinja. Kao ustaša učestvovao u nedjelima jedne ustaško-križarske bande u Slavoniji; župnik iz Kapele Josip Đurić komandovao ustaško-križarskom „bandom“ u Slavoniji i počinio niz zvjerstava nad mirnim stanovništvom. Uhvaćen je sa oružjem; župnik Genc Franjo iz Kravarskog bio je rukovodilac jedne križarske grupe, koja je operisala na području Velike Gorice i koja je od njega primala naređenja i direktive za rad, iako je on sam legalno živio u Kravarskom kao župnik; župnik Kreš Slavko iz Zagreba organizovao je u Zagrebu centralu preko koje je prebacivao ustaše ilegalce u šumu, na Kalnik i Bilogoru u Slavoniji. Takođe je prebacivao stanicu za prebacivanje ustaša u Crkvenu (srez Bjelovar). Ubijen je na Kalniku; časna sestra Janja Petrić pobjegla je iz samostana u Mostaru i priključila se križarskoj grupi s kojom je ostala sve dok nije uhvaćena. Na saslušanju je izjavila da se odmetnula po nagovoru ostalih časnih sestara i predstojnica samostana; svećenici dr Marijan Dokler i Zer Vinko iz Slovenije protiv kojih se vodio proces koji je imao veliki odjek u Sloveniji.⁶⁴

Za župnika Josipa Đurića iz Kapele, srez Nova Gradiška, zapisano je da je komandovao „jednom ustaško-križarskom bandom u Slavoniji i počinio niz zvjerstava nad mirnim stanovništvom“ Uhvaćen je s oružjem. Prema istom izvoru Jozo Poljak iz Sinja aktivno je učestvovao „u nedjelima jedne ustaško-križarske bande u Slavoniji“. Franjo Genc, župnik iz Kravarskog, bio je rukovodilac jedne križarske grupe koja je operisala na području Velike Gorice. Izdavao je križarima pismena naređenja i direktive za rad, a on sam je legalno živio i radio u Kravarskom kao rimokatolički župnik. Župnik u Zagrebu Slavko Kreš organizovao je centralu preko koje je prebacivao ustaše ilegalce iz Zagreba u šumu odmetničko-križarskim bandama na Kalnik i Bilogoru. Organizovao je i stanicu za prebacivanje ustaša u Crkvenu (srez Bjelovar). Kad su nove vlasti saznale za njegov teroristički rad pobjegao je na Kalnik, ali je ubijen od organa OZNE. Časna sestra Janja Petrić pobjegla je iz samostana u Mostaru i priključila se jednoj križarskoj grupi s kojom je ostala sve dok nije uhapšena. Na saslušanju je izjavila da se odmetnula po nagovoru ostalih časnih sestara i predstojnice samostana.

⁶⁴ AS, Arhiva BIA, 1020, XII-3, Učešće sveštenstva u banditizmu i saradnji sa odmetnicima, (1945).

U građi Arhiva SANU navedeni su brojni odlikovani svećenici koji su prethodno vršili zločine kao ustaški i križarski saradnici. Prema spisku, po abecednom redu odlikovani su između ostalih slijedeći svećenici:

- Ivan fra Abrus, redom za zasluge III stupnja (posmrtno) odlikovan je 1945, oč br. 290 tek 1702.
- Ante Alaupović, župnik, predsjednik središnje uprave Napredka, odlikovan je redom za zasluge I stupnja sa zvijezdom, oč br. 159 tek. br. 946, za „ustrajno hrvatsko držanje i revno bodrenje naroda da ustraje u borbama i poteškoćama do konačne pobjede hrvatske misli, te za predani i neumorni kulturni rad kao dugogodišnji predsjednik Napredka“ (*Narodne novine*, 5. VII 1944)
- Alfons Andrašec, gvardijan franjevačkog samostana u Varaždinu, red za zasluge II stupnja, oč. Br. 171, tek br. 1150. – bez teksta (*Narodne novine*, 13. VII 1944).
- fra Anđel Anđelović, župnik iz Kralj. Suge, odlikovan ordenom za zasluge I stupnja, 1944 (bez prigodnog teksta).
- Petar Antić, župnik župe Slivo Ravno, odlikovan redom za zasluge II stupanj, posmrtno, bez teksta.
- Miho Arbulić, župnik iz Mandaljena, red za zasluge II stupnja, bez propratnog teksta.
- Josip Astaloš, župnik iz Osijeka, odlikovan redom za zasluge II stupnja, 1944, bez teksta.
- Fran Babić, župnik iz Srijani, odlikovan redom za zasluge II stupnja (posmrtno), 1945.
- don Antun Bačić, župnik iz Stona – red za zasluge II stupnja (posmrtno).
- Leonard o. Bajić, svećenik franjevac iz Makarske – red za zasluge III stupnja, 1944 (*Narodne novine*, 13. VIII 1944)
- Ante Bakula, župnik iz Gornji Hrasni – red krune kralja Zvonimira II stupnja s mačevima, posmrtno, 1945.
- Gjuro Baloković, satnik-dušobrižnik, hrvatska flak-legija (*luftflotte kommando reich*) kolajna krune kralja Zvonimira brončana sa hrastovim grančicama, 1944 – (bez prigodnog teksta) i kolajnom krune kralja Zvonimira, srebrnom na ratnoj vrpci 1945 (bez teksta).
- fra Viktor Baltić, župnik iz Ljubunčića – red krune kralja Zvonimira III stupnja s mačevima (posmrtno), 1945.
- Drago Bandić, župnik iz Prnja, red za zasluge III stupnja 1944, *Narodne novine*, 13. VII 1944, bez teksta.
- Mladen Barbarić, profesor kateheta mostarske gimnazije, odlikovan redom krune kralja Zvonimira sa zvijezdom „u znak priznanja za prvoborački neustrašivi ustaški rad te svestranu borbu u školi, na selu i u gradu za stvaranje i izgradnju NDH (*Narodne novine*, 10. IV 1944).
- Franjo fra Barbir, profesor franjevačke gimnazije u Dubrovniku – red za zasluge III stupnja posmrtno, 1945, bez teksta.

-
- Jakov Barišić, župnik iz Gradačca, red za zasluge II stupnja (posmrtno), 1945. (bez teksta)
 - Krešimir Barišić, župnik iz Krnjeuše, red krune kralja Zvonimira I stupnja s mačevima (posmrtno), bez teksta, 1944.
 - Stjepan fra Barišić, župnik iz Podhuma, red krune kralja Zvonimira III stupnja s mačevima, posmrtno, bez teksta, 1945.
 - Mirko Bašić, župnik iz Podgradja, red za zasluge II stupnja (posmrtno), 1945, bez teksta.
 - Stjepan Buerlein, vjeroučitelj iz Đakova, red za zasluge III stupnja, bez teksta.
 - dr Milan Beluhan, župnik sv. Marije u Zagrebu, red za zasluge I stupnja, oč br. 171, teh. br. 1139, god 1944 (*Narodne novine*, 13 VII 1944) bez teksta.
 - fra Ante Benutić, župnik iz Igrana i Drašnice, red krune kralja Zvonimira II stepena sa mačevima (posmrtno), bez teksta, 1945.
 - Smargda Bešan, časna sestra Milosrdnica iz državne bolnice u Tuzli, kolajna krune kralja Zvonimira, željezna na ratnoj vrpici, god. 1944, „za požrtvovan rad i njegu ranjenih domobrana i ustaša (*Narodne novine*, 22. IV 1944).
 - Branimira Bilić, časna sestra iz Livna, kolajna krune kralja Zvonimira – brončana na ratnoj vrpici, god. 1942.
 - dr Vladimir fra Bilobrk, č. o, župnik i dekan iz Metkovića – red za zasluge II stepena, odlikovan „zato što se kao hrvatski narodni svećenik i prvoborac istakao u doba talijanske okupacije kao neustrašivi branitelj povjerenog mu stada (*Narodne novine*, 26. VI 1944).
 - Nikola Bilogrivić, župnik iz Banjaluke, odlikovan redom zasluge II stepena (*Narodne novine*, 13. VI 1944)
 - Fran dr Binički, svećenik iz Ličkog Osika, red za zasluge I stepena sa zvijezdom, 1945.
 - Grga Blažević, župnik iz Bosanskog Novog, red za zasluge II stepena, *Narodne novine*, 13. VII 1944.
 - fra Marijan Blažević, profesor franjevačke gimnazije u Dubrovniku, red za zasluge I stepena, odlikovan posmrtno 1945 (bez teksta).
 - Valentin Bocak, satnik, dušobrižnik Drugog gorskog zdruza, odlikovan kolajnom krune kralja Zvonimira, brončanom na ratnoj vrpici, godina 1944.
 - dr Stjepan Bogutovac, vojni dušobrižnik – legionar, red krune kralja Zvonimira II stupnja sa mačevima (posmrtno), godina 1945, bez teksta.
 - dr Kvirin Bonefačić, biskup makarski i splitski, red za zasluge, velered sa zvijezdom, oč br. 50, tek br. 142, godina 1943 („neobjelodanjeno“ u novinama). Među prvima odlikovan.
 - fra Franjo Borić, župnik iz Čvrljena, red za zasluge III stupnja (posmrtno), 1945 (bez teksta)
 - Vladimir Boroša, župnik iz Lobora, red za zasluge I stupnja, bez teksta, *Narodne novine*, 10. IV 1945.

- Josip Bockman, župnik iz Glamoča, red krune kralja Zvonimira III stupnja s mačevima (posmrtno), godina 1945, bez teksta.
- Berislava Bračić, časna sestra – redovnica iz Zagreba, red za zasluge III stupnja, bez teksta, 1945.
- fra Stanko Bradarić, župnik iz Podbablja, red za zasluge II stupnja (posmrtno), godina 1945, bez teksta.
- Josip Braenović, župnik biokovske župe, red krune kralja Zvonimira, II stupnja s mačevima (posmrtno), bez teksta, 1945.
- Zvonko Brekalo, svećenik logora Jasenovac, red za zasluge III stupnja, godina 1944, bez teksta (*Narodne novine*, 13. VII 1944).
- fra Dane Biševac, župnik iz Stratinske, red za zasluge III stupnja, godina 1944, bez teksta (*Narodne novine*, 13. VII 1944)
- Stjepan Bucković, župnik u Gornjim Bogičevcima, red krune kralja Zvonimira, III stupnja sa mačevima, godina 1944, bez teksta.
- Josip (Jole) Bujanović, satnik svećenik IV ustaškog stajaćeg djelatnog združenja, mala srebrna kolajna za hrabrost, godina 1943: „Odlikovan što se kao svećenik prigodom napadaja pobunjenika na Gospić istakao hrabrošću i odvažnošću“ (*Vojni vjesnik*, br. 47, 3. XI 1943, 1708). Drugi tekst od „Ozne“: „Ustaški bojnik i veliki župan Like i Gacke, svećenik Jole Bujanović lično je komandovao ustaškim jedinicama koje su učestvovala u 'pljačkaškim i terorističkim akcijama' u srpskim selima. Osnovao je jurišnu ustašku bojnu, sastavljenu od najgoreg ološa koja je u Lici počinila strahovita teroristička nedjela. Organizovao je vojnu policiju na teritoriji svoje župe. Odgovoran je za masovno vješanje šezdesetorice simpatizera NOP-a u Gospiću. Februara 1945. koristio je propovijedaonicu u agitacione svrhe i sa propovijedaonice pozivao ustaše na progon Srba. Poslije oslobođenja odmetnuo se sa grupom ustaša i križara u šumu. Odlikovan je malom srebrnom kolajnom za hrabrost.“⁶⁵

Fratar Vjekoslav Filipović (poznat i pod imenom Miroslav Majstorović) u početku okupacije bio je župnik u Petrićevcu kod Banja Luke i jedno vreme u Jajcu. U jesen 1942. došao je u činu ustaškog satnika u Jasenovac i vršio dužnost komandanta logora. Na dužnosti komandanta logora u Jasenovcu ostao je do kraja rata. Uхваćen je i izveden pred sud kao ustaški bojnik. Na sudu je priznao slijedeće: „Priznajem da sam lično kod javnih streljanja ubio oko 100 zatočenika logora Jasenovac i Stara Gradiška. Isto tako priznajem da su se za vreme moga upraviteljstva u logoru Jasenovac vršila masovna ubijanja... Ta masovna ubijanja dopuštao sam kao upravitelj, jer sam imao usmene naloge Ljube Miloša, a još više od Matković Ivica, a katkad i od Maksa Luburića“. Prema nalazima istražnih organa, brojni iskazi svjedoka i sopstvena priznanja Majstorovića na sudu osvijetlila su u potpunosti sva zločinstva ovoga svećenika: „Badnje večer 1942. Majstorović je proveo u orgijanju sa ustašama u Jasenovcu, a potom naredio da se pobije 600 žena, djece dovedenih iz nekih sela sa Kozare. Majsto-

⁶⁵ AS, Arhiva BIA, 1020, XII-3, Učešće sveštenstva u banditizmu i saradnji sa odmetnicima, (1945).

rović je ubijao žrtve u Jasenovcu vatrenim oružjem, klaao ih je nožem, ubijao sjekirom i maljevima i davio ih. Učestvovao je u paljenju sela, likvidaciji stanovništva i odvođenju u logor.“ Fratar Majstorović osuđen je od „narodnog suda“ na smrt vješanjem juna mjeseca 1945.⁶⁶

– Ivan Butorac, kanonik iz Mrkoplja, dobio odlikovanje red za zasluge III stupnja, godina 1944 (bez prigodnog teksta).

– Pavle Butorac, biskup kotorski dubrovačke biskupije, red za zasluge velered sa zvijezdom. Odlikovan zbog toga što je kao biskup „na istaknutom i ugroženom državnom području branio prava hrvatskog naroda“ (u „hrvatskoj“ Boki – N. Ž.), *Narodne novine*, 10. V 1944.

Brojne krvoločne zločine vršili su i slijedeći Stepinčevi svećenici:

Pohrvaćeni Mađar dr Josip Astaloš, župnik u Dalju i Osijeku, po krvoločnosti nije zaostajao za „čistokrvnim Hrvatima“. Odmah po osnivanju NDH postavljen je za ustaškog tabornika u Dalju. Po njegovom naređenju ubijen je veliki broj Srba: „Odmah u početku naredio je da se pobije 25 najuglednijih Srba iz Dalja, koje je prvo držao kao taoce. 60 srpskih porodica iz Dalja je protjerao, a njihovu imovinu razgrabio i opljačkao sa ostalim ustašama. Odlikovan je od Pavelića ordenom „reda za zasluge II stupnja.“⁶⁷

Don Ilija Tomas je bio župnik u hercegovačkim Klepcima. Prvih dana okupacije organizira ustaške jedinice. Predvodnik je pokolja Srba u čapljinskom srezu 1941. godine. Juna 1941. izdao je u Čapljini proglas Srbima da pređu u katolicizam. Obilazio je sela u čapljinskom srezu i u njima održavao sastanke sa vodećim ustašama. Poginuo je u borbi sa srpskim ustanicima.

Svećenik Josip Bekman, župnik u Sanskom Mostu i Glamoču, gdje je postao pobočnik u ustaškom logoru. Na suđenju je dokazano da je bio gestapovski špijun. Zajedno sa fra Miroslavom Buzukom pribavljao je podatke o kretanju partizanske vojske. Na osnovu njihovih podataka Nijemci su izvršili nekoliko uspješnih bombardovanja.

U mučenju, ubijanju i klanju zatočenika u jasenovačkom logoru učestvovali su fra Zvonko Brekalo, ustaški satnik, duhovnik ustaškog obrambenog zdruga u Jasenovcu; fra Anselmo Čulina, ustaški svećenik u Jasenovcu i Zvonko Filipović, svećenik u Jasenovcu. Ovo im ipak nije smetalo da vrše i vjersku službu u crkvama, kojoj su morali da prisustvuju svi zatočenici katoličke vjere. U klanju zatočenika naročito se isticao fratar Brekalo. Poslije klanja Brekalo je ostalim zatočenicima pokazivao krvavi nož da bi ih zaplašio.⁶⁸

Fra Branko Bandić je bio župnik u Derventi u kojoj je kao istaknuti ustaša odgovarao za mnoga ustaška zvjerstva. Nasilno prekrštavanje Srba vršio je uz aktivnu suradnju policijskih i ostalih ustaških vlasti. Vršio je najživlju propagandu za stupanje u Francetićevo Crnu legiju. Krajem jula 1941. Bandić je oti-

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ AJ, 215-1-1, fond Savezno javno tužilaštvo, Proces ustaško-terorističkoj grupi Lisak – Šalić, 1946.

⁶⁸ AS, Arhiva BIA, 1020, XII-3, Učešće sveštenstva u banditizmu i saradnji sa odmetnicima, (1945).

šao u Prijedor i u sporazumu sa tamošnjim ustašama naredio da se u prnjavorskom srezu pokupe svi ljudi opasni za ustaški pokret i pobiju. Tako je učinjeno sa 120 ljudi iz Hrvaćana koji su odvedeni u Banja Luku i pobijeni. Pored župnika Branka Bandića u zvjerstvima se isticao i prnjavorski župnik Drago Bandić.

Don Marko Zovko je odmah u početku okupacije aktivno učestvovao u formiranju ustaških jedinica i s njima se kretao po terenu. Na ustaškim savjetovanjima neprekidno je podvlačio da u NDH ne mogu i ne smiju postojati Srbi. Učestvovao je u organizaciji Ustaške nadzorne službe u Stocu („Stolcu“). Zagarovao je najoštrije i najnemoloslrdnije mjere prema porodicama ustanika. U svojim govorima je javno isticao da je dobro što su Srbi na vreme poubijani, jer da se nije tako radilo nijedan Hrvat ne bi bio živ. Odlikovan je redom za zasluge I stupnja.

Katolička akcija i komunizam

Pojedina društva i organizacije Katoličke akcije prestali su sa radom izbijanjem rata, ali su glavne organizacije Katoličke akcije okončale rad odmah poslije stvaranja „nove“ Jugoslavije. Poslije sloma NDH Križari su se ipak pojavljivali kao ilegalna teroristička organizacija i to u krajevima gdje je uticaj svećenstva na rimokatolički živalj bio najjači, a regrutovali su se iz „razbijenih ustaških hordi“ nastupajući pod znakom bijelog križa. Lozinka im je bila „borba za spas Hrvatske, hrvatskog naroda i katoličke crkve, protivu komunizma i bezbožnika“.

Bilo je više pokušaja da se oživi rad organizacija Katoličke akcije ali je to zakonski pa potom silom onemogućeno, pošto prema ustavu iz 1946. nije bio dozvoljen rad organizacija zasnovanih na vjerskoj ideološkoj osnovi. Jedino su djelovala neka crkvena društva van Katoličke akcije, naročito u Sloveniji (Društva Trećeg reda sv. Franje, bratovštine i Marijine kongregacije). U „novoj“ Hrvatskoj, naročito na području Dalmacije, djelovale su bratovštine u broju od oko 800 društava sa preko 20.000 članova. U NR BiH uglavnom su djelovala društva trećeg reda, koja su formirali franjevci, a brojala su oko 30.000 pripadnika. Ova društva su korišćena zbog jačanja klerikalnog uticaja na omladinu preko aktivnosti pjevačkih horova i masovnih posjeta misama i drugim vjerskim manifestacijama. Odbori i članovi ovih društava imali su vidan uticaj na javni i politički život, naročito u vreme izbora. Svećenici su održavali sastanke sa članovima društava, naročito na selu. Svećenici su im izdavali direktive na koji način treba uticati na kolebljive vjernike, kako pojedince odvojiti od uticaja komunista, kako diskreditovati komuniste. Na teritoriji BiH, naročito u Hercegovini, često su koristili članove društava za razbijanje organizacija KPJ na terenu. U okviru crkve djelovali su crkveni odbori i pjevački horovi za okupljanje ljudi, koji su materijalno pomagali crkvu, gradnju novih crkvenih objekata, opravku crkava i drugog.⁶⁹

⁶⁹ Arhiv Srbije, dokumenta preuzeta od BIA-e, „Problem crkvenih društava, trećih redova, laičkih kongregacija u našoj zemlji“, s. a.

Pored svih ovih formi okupljanja vjernika i njihovog angažovanja na vjerskom planu, crkva je osjećala nedostatak i prazninu zbog zabrane rada organizacija. Bilo je pokušaja da se na ilegalnoj osnovi „ožive“ neke organizacije Katoličke akcije, kako bi na nov način prišli radu na „stvaranju laičkog apostolata“. Poziv na širenje laičkog apostolata vršen je legalno preko vjerske štampe. Vjesnik đakovačke biskupije je objavio više članaka sa ovom tematikom. Analičari državne bezbednosne službe (UDBE) došli su do zaključka da se oživljavanje rada na liniji organizacija Katoličke akcije može posmatrati kao neuspjeli pokušaj jezuita, na čelu sa Stepincem, da stvore „Plavu legiju“ kao ilegalnu organizaciju sastavljenu isključivo od intelektualaca, koja je, po zamisli jezuita, trebala da bude nosilac laičkog apostolata među hrvatskom klerikalnom inteligencijom. Međutim, jezuiti su odustali od ovakvog načina organizovanja, jer je takav rad bio povezan sa nizom opasnosti od krivičnog gonjenja, i umjesto toga prihvatili su legalne forme rada sa rimokatoličkim intelektualcima. U prvim posljernatnim godinama oni su održavali posebne propovijedi za intelektualce u Zagrebu, posebnu katehizaciju za intelektualce i studente, predavanja intelektualcima i studentima na kojima su pobijali osnovne postavke „darvinizma“, odnosno materijalističke filozofije o životu i društvu, ističući pri tom prednosti idealističke filozofije u odnosu na materijalistički liberalizam.⁷⁰

Nove komunističke vlasti nazivale su Katoličku akciju avangardom klerikalne reakcije. Kao što sam već ranije istakao, Katolička akcija je od 1922, preko njenog utemeljitelj Pija XI, postala glavni mobilizator „širokih narodnih masa“ za klerikalni prodor crkve u društveni sferu. Elita je regrutovala članove iz masovnih organizacija Katoličke akcije i Rimske crkve, pa je nastala definicija po kojoj je Katolička akcija „masovna organizacija, koja gura mase ka eliti“. Od novih komunističkih ideoloških vlasti FNRJ ona je predstavljena kao borbena organizacija Katoličke crkve „za pridobijanje nazad u vjeru kršćana otpalih od nje“. Prema Katoličkoj akciji je morala biti ispoljena „pasja odanost“ hijerarhije, svećenstva a naročito običnih građana potencijalnih ekstremnih vjernika. U njenu organizaciju je uveden najstroži centralizam jer vodstvo odlučuje o svemu, elita je probrana i „ono najbolje od Rimske crkve“. Propisana je najveća tajnost organizacije vodstva, ali i tajnost članstva „za koje se nije smjelo znati. U javnom životu niko se od članova nije smio koristiti legitimacijom (članskom kartom) Katoličke akcije. Prema glavnom postulatu, Katolička akcija je morala biti strogo nepolitička organizacija. Ovu prividnu odredbu znala je Katolička akcija održati, sakriti od šire javnosti, pošto je politiku isključivo vodilo vodstvo, dok je za članove postojala zabrana bavljenja politikom iz razloga da vodstvo ne izgubi kontrolu nad svojim ljudima iz Katoličke akcije. U cilju skrivanja suštine svog tajnog rada, organizacije Katoličke akcije su nosile benigne (proste) nazive koji se nikako nisu mogli tumačiti na način da te organizacije imaju bilo kakvu vezu sa Katoličkom akcijom, na primjer nazivi Savez mladih katoličkih radnika, Savez seljačkih momaka i djevojaka itd.⁷¹

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Arhiv Srbije, Arhiva BIA, „Katolička akcija – avangarda klerikalne reakcije“ (1946).

Glavni ideolozi organizacije Križara

Predvodnici organizacije bili su Kaptol i Rimokatolička crkva u Hrvatskoj, koji su davali glavnu podršku Paveliću pri stvaranju antisrpskog ustaškog pokreta. Obavještajne službe nove Jugoslavije navodile su zagrebački Kaptol na čelu sa Stepincem kao predvodnike Križara, koji se smatrao „dušom“ rimokatoličkog monaškog i svjetovnog klera u Hrvatskoj: „Kaptol je taj koji je davao kurs rada cjelokupnom katoličkom sveštenstvu, a tim samim i kurs rada i pomoći koju u sadašnjoj situaciji katoličko svećenstvo, fratri, časne sestre i razne njihove organizacije pružaju Križarima u šumi“. Dakle, kao najizrazitiji primjer pomoći Križarima uglavnom se pominjao Stepinac, ali i njegov tajnik dr Ivan Šalić, koji „u svojim dvorima primaju najokorjelije zlikovce i ustaške koljače, a koji danas služe kao vođe križarskih grupa po šumama, primaju ih u svoje dvore u sred Zagreba, davaju obavještenja; pomažu ih moralno i materijalno, povezuju sa raznoraznim grupama i grupicama raštrkanim po raznim krajevima Hrvatske, pišu im pisma i daju im direktive kako i na koji način treba organizirati rad među Križarima, kako vršiti propagandu među narodom i drugo“.⁷²

Prvi na spisku Stepinčevih saradnika iz inostranstva je „povratnik“ Erih Lisak, jedan od stubova ustaškog pokreta, koga su informisali Stepinac i Šarić o situaciji u Jugoslaviji, prvenstveno o Križarima, a Križari ugošćavali i slali u „šumu“ radi daljnjeg organizovanja. Takvi slučajevi ponavljaju se u više krajeva u Hrvatskoj u kojima župnici, svećenici i fratri služe kao punktovi za obavještanje i pomoć Križarima, kao direktivna tijela u vršenju svoje antinarodne politike. U osiječkom okrugu, u bezbjednosnom izvještaju od 19. jula 1941, iznosi se konkretan slučaj veza časnih sestara sa Križarima skrivenim na Papuku. U izvještaju se kaže slijedeće: „Uhvaćeni ustaški kurir Ivan Baketa, koji je održavao vezu između bandita sakrivenih na Papuku, služio je kao vodič za one grupe koje su imale namjeru da se sakriju u šumu. Časne sestre Brigita Jurković, Karitoza Čaleta i Teofanija Đaja, prikupljale su sanitetski materijal, skrivale domobranskog satnika i legionara Antuna Franjića koji se spremao za odlazak u „šumu“. Brigita Jurković je u cijelom ovom slučaju igrala važnu ulogu, a Teofanija Đaja je otišla tako daleko da je nagovarala 14-godišnju djecu da se odmetnu u šumu“.

Dijelovi izvještaja su posvećeni učešću bivših pripadnika HSS-a koji su takođe u svemu izlazili u susret Križarima i kao katolički kler omogućavali im punu podršku, davali uputstva, pomagali materijalno i omogućavali im povezivanje. Supruga istaknutog člana HSS-a Augusta Košutića, Mira, bila je potpuno upućena u cjelokupan rad križarske organizacije. Ona je bila angažovana pri izradi i slanju križarske zastave u „šumu“, a insistirala je da se na njoj napiše: „Vjera u Boga i seljačka sloga“, jer je to, po njoj, „parola pod kojom se hrvatski narod borio za svoju slobodu i pod kojom treba da se bori“. Bivši narodni poslanik HSS-a Martin Mesarov iz Virovitice, za vrijeme NDH radio je na stvaranju ustaške milicije. U to doba se nalazio u „šumi“ kao vođa Križara na virovi-

⁷² AS, Arhiva BIA, 1020/1, Glavni inicijatori organizacije Križara.

tičkom području. Poznati „haesesovci“ Ivan Banković i Franjo Novosel, iz kotara Jaska, takođe su radili na organizaciji Križara u šumi. „Ugledni haesesovac“ Toma Babović, lični prijatelj Mačeka, Pernara i drugih, tokom okupacije je radio za Gestapo, pomagao formiranje „raznih bandi“ koje su se borile protiv NOP-a. Bivši urednik *Narodnog glasa*, Ivan Bernardić, poznavao se sa profesorom Crnkovićem, koji je bio jaka veza sa križarima u šumi. Bernardić je uveliko regrutovao i prebacivao „ozloglašene razbojнике“ u šumu i u Trst. Obezbjedio im je i radio-aparat. Oni su pobjegli iz logora Lepoglava, na čelu sa istaknutim „logornikom ustaške mladeži“. Bernardić je pokušao da prebaci Ivana Marića iz HSS-a u inostranstvo, gdje je trebalo da se poveže sa Božom Vučkovićem, Pešeljem i Mačekom i da im referiše o situaciji u zemlji.

Marija Radić, žena Stjepana Radića, u svom stanu je skrivala ustaškog poručnika iz obavještajne službe Đuru Šilovića, koji je došao ilegalno iz Italije poslije oslobođenja. Šilovića je njen sin Vlatko Radić trebalo da prebaci u šumu. Marija Radić je dala i pismenu preporuku njemačkom špijunu da se može prebaciti u šumu.

Okorjele ustaše su lukavo postupale, mimikrijski su krile svoje zločinačko ime pod križarskim imenom, pošto su smatrali da je riječ ustaša poslije njihovog poraza prilično nepopularna u narodu, pa čak i u hrvatskom koji se htio približiti pobjedničkom partizanskom korpusu kako bi se izbjegle likvidacije (zaslužene kazne) koje su prijetile širokim masama nacističkog hrvatskog naroda. S druge strane, kao što su sve križarske organizacije 1941. dale punu podršku ustaškom pokretu, tako su ustaše i ustaški nastrojeni živalj davali punu križarskim grupama u šumi. U stvari to je bilo jedno te isto, zaključuje se u izvještaju OZNE: „Iz svega izloženog ne može se jednostavno zaključiti da postoje tačni dokazi o nekom oformljenom križarskom centru u Hrvatskoj i BiH. Ipak se iz navedenih izvještaja moglo vidjeti da je zagrebački Kaptol, zajedno s mačekovcima, rukovodeće tijelo tih križarskih bandi u šumi“.

Križari na udaru nove vlasti 1945 – hapšenja križara

Poslije oslobođenja hapšeni su najistaknutiji Križari iz redova crkvene hijerarhije i svećenstva monaškog i svjetovnog reda. Dr Alojzije Stepinac je od vojno bezbjednosnih službi predstavljan kao „križarski rukovodioc – inicijator“, koji je odmah poslije dolaska Pavelića na vlast pružio punu podršku stvaranju NDH, koristeći veliki uticaj koji je uživao u redovima rimokatoličkog klera, a donekle i u građanskim slojevima. Bezbjednosne i sudske vlasti su u svojim izvještajima isticale da je on znao za sve vrste progona i nasilja nad srpskim življem u Hrvatskoj „za vreme Pavelićeve strahovlade“. Iako je imao veliki uticaj na crkvu nikada nije pokušavao da ublaži teror nad Srbima. Zbog velikih zasluga za uspostavljanje režima NDH odlikovan je direktno od strane Pavelića. Kako se dalje navodilo održavao je prisnu vezu i sa Mačekom. Poslije oslobođenja Jugoslavije bio je interniran, ali je ubrzo pušten. Nastavljao je i dalje sa svojim protunarodnim radom: „Prima u Kaptolu najokorjelije ustaše zlikovce,

čuva ih, omogućuje im odlazak u šumu i pruža im svestranu podršku. Primjer Eriha Lisaka, bivšeg ravnatelja za javni red i sigurnost NDH, koji je došao iz inostranstva u cilju oživljavanja ustaških bandi u Hrvatskoj i borbe protiv narodne vlasti itd...“⁷³ Tajnik nadbiskupa Šepića Šalić je za vrijeme NDH uveliko podržavao ustaški pokret, održavajući veze između zagrebačkog kaptola i ustaških funkcionera. Lično se poznao sa svima ministrima Nezavisne Države Hrvatske...“⁷⁴

Križarska akcija se uglavnom svodila na terorističke prepade, ubistva pripadnika OZNE, jugoslavenskih vojnika, političkih rukovodilaca, predstavnika „narodne vlasti“ ali i građana – „simpatizera nove vlasti“. Pribjegavali su i raznim diverzijama i sabotazama na putevima i željeznici, kao i raznim oblicima pljačke. Organizovali su demonstracije protiv „narodne vlasti“, pisali letke i „pogrdne proglase“ usmjerene protiv nove politike, širili su alarmantne vijesti o savezničkoj intervenciji protiv komunističke vlasti. U svom programu naglašavali su borbu za spas Hrvatske i hrvatskog naroda i Rimokatoličke crkve, isticali parole „Za Krista protiv Komunista“, „Vjera u Boga i seljačka sloga“ i druge.

Križarska akcija se poslije rata najviše ispoljavala u mjestima koja su u vreme NDH bila jača uporišta ustaškog pokreta i gdje je Rimokatolička crkva imala najjači uticaj na odane vjernike, a to su područja Slavonije, okruga Zagreb, Bjelovar i Varaždin. Među podložni narod je ubacivana propaganda o skorom preokretu uz pomoć zapadnih antikomunističkih sila, naročito očekivane intervencije Engleza, o sukobu SSSR-a i „saveznika“, propaganda o ustaško-križarskoj vojsci – „vojsci spasa“ koja broji od „50 do 60 hiljada pripadnika“, koji hrvatskom narodu treba da donesu oslobođenje. U tim okruzima „reakcija“ je sakupljala obilnu pomoć ustaškim ratnim zarobljenicima, logorašima, rasturaju tu pomoć u logore, falsifikuju dokumenta i na kraju omogućavaju bjekstva najtežim zločincima, koji zbog straha od „narodnog suda“ bježe u šumu, pridružuju se Križarima i vrše terorizam. Bezbjednosne vlasti su u svojim izvještajima procjenjivale da se u svim tim akcijama najviše ističu rimokatolički svećenici i „časne sestre“.

Križare su, dakle, najviše podržavali odani fanatični vjernici od kojih su se regrutovale ustaše i domobrani, zatim pripadnici ustaških obitelji i rodbina, kao i „kulaci“, veliki zemljoposjednici koji su bili pogođeni agrarnom reformom, ratni bogataši, špekulanti i crnoberzijanci. Naročito je bila „ugrožena“ RKC zbog nastavka agrarne reforme (započete u Kraljevini SHS/Jugoslaviji) pa i iz tog razloga povećavao broj pripadnika Križara.

Veći dio Šepićevih svećenika je, dakle, aktivno učestvovao u „križarskim bandama“, a neki su i komandovali pojedinim grupama križara: „Tako je Poljak Jozo, franjevac, bivši ustaša, direktno učestvovao u zločinima jedne križarske grupe na području Papuka u Slavoniji; Đarić Josip, župnik iz sreza Nova Gradiška, komandovao je jednom križarsko-ustaškom grupom u Slavoniji i počinio niz zločina nad mirnim stanovništvom i uhvaćen je sa oružjem u ruka-

⁷³ AS, Arhiv BIA, Križarski rukovodioci-inicijatori u Hrvatskoj (1946).

⁷⁴ Isto.

ma. Svećenik Gene Franjo iz Kravarskog bio je vođa jedne križarske bande koja je operisala na terenu Velike Gorice, Kreš Slavko, svećenik iz Zagreba, organizovao je punkt preko koga je prebacivao ustaše – ilegalce iz Zagreba u križarske bande na Kalnik i Bilogoru. Perić Janja, redovnica samostana časnih sestara u Mostaru, priključila se jednoj križarskoj bandi s kojom je ostala sve dok nije uhvaćena, dok je **jezuita Miler** (omrznuti Vilovićev lik iz „Krvave crkve“ – N. Ž.) falsifikovao propusnice kojima je prebacivao ustaške oficire u Trst. Časne sestre u jednoj bolnici u Zagrebu skrivale su veći broj ustaša, dok su redovnice zagrebačkog samostana izradile zastavu za križarsku bandu, koju je Stepinčev sekretar Šalić blagoslovio i poslao odmetnicima. Mostarski biskup Čule, osim činjenice što se u toku okupacije najviše istakao saradnjom sa ustašama i okupatorima, posle oslobođenja imao je kontakt sa odmetničkim grupama i slao im poruke da izdrže po svaku cijenu, jer će uskoro doći 'oslobođenje'. U biskupskom dvoru skrivao je jednog ranjenog ustašu i lječio ga, pomagao novčano porodice odbjeglih ustaša i učestvovao u njihovom prebacivanju u inostranstvo⁷⁵.

Veze Križara sa Zapadom

Upravnik Ravnateljstva za javni red i sigurnost Erih Lisak, koji se u septembru 1945. prebacio iz Italije u Jugoslaviju, održavao je prvu ilegalnu vezu sa nadbiskupom Stepincem i don Đuzepe Mazučijem, tajnikom papinog legata Markonea. Kao razlog dolaska u zemlju Lisak im je navodio organizaciju ustanka u Hrvatskoj, uz pomoć „Zapada“ i povezivanje rukovodstva križarskih grupa. Naročito je tražio od don Mazučija, koji je imao „odlične veze“ sa Engleskim konzulatom u Zagrebu, da ga poveže sa istaknutim „savezničkim“ političarima u Zagrebu, u cilju davanja pomoći ustaško-križarskim grupama u zemlji. Međutim, Stepinac i Mazući su savjetovali Lisaku da ne ostaje u Zagrebu jer mu preči hapšenje, pa su ga upućivali da se prebaci u „šumu“ gdje su bile križarske grupe. Don Mazući je aktivno učestvovao u sakupljanju podataka o nepravilnostima koje su se desile za vreme izbora, naročito onim vezanim za falsifikovanje rezultata izbora. Takve podatke je dostavljao britanskom vicekonzulu Harisonu u Zagrebu, koje je on avionom odnosio ministru Bovinu (Bevinu) u London. Don Mazući je takođe preko britanskog konzulata slao Stepinčevo „Pastirsko pismo“ u Vatikan kako bi u inostranim krugovima podigli hajku protiv „nedemokratskog sistema“ u Jugoslaviji. Bezbjednosne službe su procjenile da su svi ti planovi imali cilj da podignu moral „križarskim bandama“ za nastavak borbe protiv „narodne vlasti.

Ustaški logori u inostranstvu organizovali su konspirativne kontakte sa „novom“ Jugoslavijom. Glavni rukovodilac za vezu bio je ustaški poručnik Safet Pajić, poznat po tome što je u peti cipele krio pečat, izrađen u Italiji, s natpisom „Komanda grada Sarajeva“. U to vreme poslata je grupa emigranata sa radio stanicom iz logora Ferli (Forli), pod rukovodstvom ustaškog satnika inž. Boranića, koji je pripadao jedinicama „zloglasnog ustaškog pukovnika Stijera

⁷⁵ AJ, Savezna komisija za verska pitanja, Elaborat SIV-a iz 1960.

(Stira, Štira, djed današnjeg ministra inostranih poslova Republike Hrvatske)“. Grupa je pohvatana, ali su dvojica sa radio stanicom uspjeli da umaknu. Satnik Boranić je uhvaćen, pa je dao slijedeću izjavu istražnim organima: „Zadatak sam primio od pukovnika Štjera da uhvatim vezu sa šumom u Hrvatskoj. Međutim, za tu svrhu bila je potrebna sprema, a ovoga nije dovoljno bilo“. Boranić je predstavljen kao najopasniji banditski vođa u okrugu Osijek.

Jugoslavenske bezbednosne službe su navodile da je i u Austriji djelovao „veliki dio ustaških glavešina, koji su se bavili istovjetnim idejama povezivanja sa križarima u zemlji“. Tako je ustaški kurir ustaškog pukovnika i šefa vojnog redarstva Juce Rukavine, bio više puta u Jugoslaviji, putujući na relaciji Beč–Zagreb i obratno. Postojale su indicije da održava veze sa nadbiskupom Stepin-
cem, pa je zbog toga hapšenje ovog kurira kao svjedoka bilo od izuzetne važnosti. Očekivalo se da će se preko njega mnogo toga saznati o križarsko-ustaškim planovima i namjerama u Hrvatskoj.⁷⁶

Mjere vojno-obavještajne prirode i političke borbe intenzivno su preduzimane u Dalmaciji i Lici oktobra i novembra 1945. godine. Preduzimane su raznovrsne vojničke akcije gonjenja na temelju saradnje sa političkim organizacijama. U Dalmaciji je provođena organizacija agenturne mreže od „banditskih jataka“, ubacivanjem pojedinaca među teroriste koji bi se predali sa zadatkom da otkriju grupu, koja bi se potom vojnički likvidirala. U Slavoniji, u okrugu daruvarskom, ubačene su grupe među organizatore križarskih jedinica, koji su pohvatani u šumi „čisto obavještajnim putem“ (njih oko 150). Uspjeh ovakvih akcija zasnivao se na metodi „konspirativnog hvatanja jednog banditskog tipa koji bi se poslije zatvaranja nagovorio da piše listove raznim banditima i da ih poziva k sebi ili na sastanak, a pisma bi nosili naši ljudi i tako bi banditi padali u naše ruke“. U to vrijeme sva vojno-bezbjednosna odjeljenja razvijala su jak agenturni rad po pitanju likvidacije križara, pristupajući zadacima „sa mnogo više fakta nego ranije“.

Stepinčevi Križari u Bosni i Hercegovini

I u Bosni i Hercegovini, kao dijelu Nezavisne Države Hrvatske, bile su poslije oslobođenja prisutne ustaško-križarske formacije odmetnika. Bosanske ustaše su, kao i one u Hrvatskoj, obnavljale i preuzimale križarsko ime kako bi umanjile odgovornost za zločine počinjene pod ustaškim i hrvatskim imenom. Rimokatoličko svećenstvo, zbog predratnih istovjetnih ciljeva u okviru Katoličke akcije, brzo je obnavljalo i stvaralo križarske organizacije i prenosilo direktive o promjeni ustaškog imena u križarsko. Zbog toga je svećenstvo u BiH imalo vodeću ulogu u novom antijugoslavenskom organiziranju.

Prema izvještajima bezbjednosnih službi nove Jugoslavije, rimokatolički popovi su uz pomoć časnih sestara i ustaških (hrvatskih) porodica, u gradovima i selima stvarali ilegalnu organizaciju sa određenim političkim i vojničkim ciljevima, nazivajući je križarima. Pored svećenika, kao rukovodilaca, u križare

⁷⁶ AS, Arhiva BIA, „Inostrana podrška križarskim bandama“.

su stupali ustaše i ustaški funkcioneri, članovi ustaških porodica i svi oni „koji se u tadašnjim uslovima nisu osjećali sigurnim za svoj život zbog svog zločinačkog rada“. Rimokatolički svećenici su, na čelu ustaških pripadnika, nastojali da križarske organizacije oforme u mjestima BiH u kojima se nalazio hrvatski živalj, što su u dobroj mjeri i uspijevali. Dobar odziv hrvatskog pučanstva bio je u mjestima koja su se za vreme NDH isticala kao ustaška uporišta.

Treba istaći da sve križarske organizacije na teritoriji BiH nisu bile oformljene po istom metodu. Nekim organizacijama se rukovodilo iznutra, ilegalno, bile su povezane, npr. u Tuzli, Travniku i Sarajevu. Te organizacije su imale izrazito teroristički karakter jer su namjeravale da napadaju manje garnizone u zajednici sa „odmetnicima iz šume“, vrše atentate na komunističke rukovodioce, napadaju zatvore kako bi oslobodili ustaške, križarske i njemačke zatvorenike, prikupljaju oružje i drugo. S druge strane, križarske organizacije u Derventi i Doboju dobivale su direktive od naoružanih terorista, pa se tim organizacijama rukovodilo „izvana“ (spolja), sa terena. Takve organizacije su više imale karakter jatakovanja. One su vršile prikupljanje sanitetskog materijala, obavještavanja, prenosa pošte i drugog.

Glavni cilj organizacije sastojao se u čuvanju autoriteta Rimokatoličke crkve i jačanje njenog uticaja u narodnim masama, obaranju komunističkog poretka i dovođenju na vlast ustaško-mačekovskih elemenata, što se moglo zaključiti analizom njihove pismene i usmene propagande. Za ostvarenju tih ciljeva, pristaše organizacije su morale biti čvrsto „obedene“? (ubjeđene) pa su se radi toga služile raznim sredstvima i bili su vrlo uporni u pismenoj i usmenoj propagandi kao i u oružanim akcijama. Pisanu propagandu su sprovodili pisanjem manjih parola rukom ili štampanjem, preko većih ozbiljnijih letaka pisanih mašinom ili na šapirografu. Od manjih parola, pisanih na manjem papiru pojavljivale su se slijedeće parole: „ŽAP“, „Dole strašna Rusija“, „**Živio kralj Petar II** – živio Maček“, „Živili naši emigranti koji će uskoro doći“, Živio naš mili i dragi Poglavnik dr Pavelić – Živio kralj Petar II“. Parole ovakvog sadržaja bile su češće u vremenu prije izbora za Ustavotvornu skupštinu u januaru 1946. godine, a kasnije su se pojavljivale sporadično na ulicama, po gimnazijskim zgradama, a ponekad su bile ispisivane i na zidovima kuća, uglavnom na državnim zgradama. Parole je uglavnom ispisivala križarska omladina. U pisanim lecima, kroz koje je izbijao duh katoličkog svećenstva, križari su se obraćali hrvatskom narodu i pozivali ga na odbranu crkve i vjere od komunista, ukazujući mu na Mačeka i Pavelića kao na jedine vođe hrvatskog naroda, nagovještavajući njihov skori dolazak u zemlju kako bi preuzeli vlast.

Na jednom od križarskih letaka je pisalo: „Hrvatski narode! Čuvaj svoju vjeru! Komunisti hoće da je unište. Hrvatski narod nikad nije bio komunistički a niti će kada biti. Bog živi! Braćo i sestre Križari, učvršćujte i dalje svoju vjeru. Federativnoj već pucaju federu, Smrt komunizmu“. Skoro sve letke u Bosni križari su dobijali iz Zagreba, dakle sa Stepinčevog Kaptola, pa su ih umnožavali i rasturali među Hrvate. Tako se navodi da je u srezu Sanski Most u decembru 1945 nađen jedan letak štampan u Zagrebu pod naslovom „Neka je slava katolič-

kim svećenicima“, u kome se predstavlja pregled svih rimokatoličkih svećenika „nestalih u ratu“. Za provođenje usmene propagande koristili su vijesti da će doći Anglo-Amerikanci da zavedu red, da će sa njima doći kralj Petar II i srpske i hrvatske trupe koje se nalaze u Italiji, da će doći Križari i razoružati partizane, da crkva proživljava teške dane kao u doba Rimljana. Pri tom su pjevali ustaške pjesme. U ovakvoj propagandi najviše su se isticali katolički svećenici, koji su preko crkvenih propovijedi javno napadali komunistički poredak i pozivali na odbranu vjere i crkve, što je ilustrirano slijedećim primjerima: U oktobru 1945. održan je u selu Šćitu (srez prozorski) crkveni zbor u prisustvu petnaest popova. Na zboru je fratar Alojzije Misilo izrekao slijedeće: „Omladina je zavedena ali je dužnost nas sviju da je vratimo sa tog grešnog puta. Treba da se držimo biskupskih riječi“.

Bezbjednosne službe DFJ u svom izvještaju su navodile da je jedan katolički pop u novembru 1945. javno izgovorio u Bugojnu da je 80% Srba za kralja (oslanjanje na srpsko monarhističko opredjeljenje – N. Ž.). Fratar iz Lukavca je govorio da je napad na Stepinčevo pastirsko pismo veliki bezobrazluk. Po završetku mise u katoličkoj crkvi u bosanskoj Dubici jedan fratar iz Hrvatske Dubice čitao je u decembru 1945. spisak svećenika palih u borbi protiv partizana. Fratar Zorko Čović iz Brestovskog, sreza fojničkog, u crkvi je izgovorio slijedeće: „Ovi vragovi (mislio na partizane) nastoje već od 1941. da nas odvrte od vjere i našeg Kralja Isusa, ali mi ćemo ostati čvrsto uz njega. Treba stati čvrsto na put ovoj bandi i naći jednog čovjeka koji će nas povesti pravim putem“. Fratar iz Lukavca, tuzlanski okrug, u svojoj propovijedi je govorio slijedeće: „Vi koji ste ovdje znam da ste moji vjernici a oni koji su ovog časa obišli crkvu i otišli na zbor, da se satani poklone, ti ljudi nemaju kod Boga mjesta jer su pošli sa onima koji hoće da unište vjeru i crkvu. Kapelan je u Tuzli napadao građanski brak i svojim propovijedima oglašavao ga nevažećim. Za vrijeme božićnih praznika u Kreševu, sarajevski okrug, dolazio je iz Sarajeva fratar Augustin Kristić i na ponoćnoj propovijedi rekao: 'Trebamo uz pomoć svećenika i fratara da izbavimo narod iz crknog stanja i dovedemo i mir i slobodu“. Kao jedan od interesantnijih primjera, koji je svjedočio o križarskoj propagandi rimokatoličkog svećenstva i njihovog rada u toj organizaciji, državni organi su navodili da je grupa križarskih omladinaca (njih oko 30) išla sarajevskim ulicama pjevajući križarske pjesme „Vilo Velebita“, „Još Hrvatska nij propala“, „Ura, ura nek se ori“, „Marjane“ i druge. Prije nego što su pošli ulicama, ulazili su dvojica po dvojica u samostan sv. Ante, gdje je fratar Ignacije održao govor u kojem je istakao da ne klonu duhom, da postojeće stanje neće potrajati dugo itd. Potom je u samostanu održana „ponoćka“ na kojoj su popovi, časne sestre i ostali prisutni, pjevali ustaške pjesme. Fratar Branko Krilić je na kraju održao govor u kom je pozvao na strpljenje u pogledu komunističkog režima koji će brzo nestati.

Bezbjednosne vlasti u BiH otkrile su nekoliko križarskih organizacija u većim gradovima, i to u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru, Tuzli, Travniku, Zenici, Derventi, Varešu, Busovači, Brezi i Visokom. Istragom je utvrđeno da su organizatori i rukovodioci križarskih organizacija bili rimokatolički popovi, koji su bili povezani sa Zagrebom. Oni su pojedince prebacivali iz Zagreba preko

Sušaka za Trst. U ovim akcijama najviše su se isticali Ivan Čontrić, rukovodilac organizacije iz Sarajeva, Krsto Pavlić, rukovodilac iz Mostara, fratri Lujo Josić i Lujo Bradić, organizatori tuzlanske organizacije. Među istaknutije članove križarske organizacije spadali su advokat Vjekoslav Seča iz travničkog okruga, odani pristalica ustaškog pokreta, zatim dr Mijo Andrić i dr Ivan Pavičić, članovi sarajevske križarske organizacije i drugi. Predvodnici u križarskim organizacijama bili su omladinci koji su ranije pripadali organizaciji ustaške mladeži, ustaškim jurišnicima. Najveći dio njih bio je poslije oslobođenja po logorima ili zatvorima, ili su im rođaci bili osuđeni kao „narodni neprijatelji“. Radom križarske organizacije rukovodio je Odbor koji se djelio na sektore: vojnički, politički, propagandni, omladinski i odbor za prikupljanje pomoći. Organizacije su bile dobro povezane, a direktive za akciju su dobivale iz Zagreba.

Pored križarskih organizacija po gradovima i selima postojale su križarske „bande na terenu“, koje su predvodile bivše ustaše. Rukovodioci tih bandi bili su ustaški funkcioneri – oficiri. Isticali su se slijedeći: Mirko Kapuljica, koji se sa svojim križarima kretao na prostoru Prozora i Van Čabulja; bivši ustaški oficir Šimić koji je djelovao oko Fojnice i Busovače; zastavnik Ivica „rodom iz Like“, sa svojom grupom od 15 križara se kretao na teritoriji bugojanskog sreza; Mate Matićević sa svojom grupom križara djelovao je na prostoru sreza visočkog i vareškog; ustaški poručnik i Luburićev „kursista“ djelovao je sa grupom križara na teritoriji mostarskog okruga, u okolini Širokog Brijega; ustaški poručnik Pero Arapović djelovao je sa grupom od 30 križara na prostoru viteškog i fojničkog sreza; „čuveni ustaški zlikovac“ Maks Luburić sa grupom od 50 križara djelovao je na području Potočani – Dobre Vode – Brusnica (srez Odžaci), čiji su križari „nosili kokarde, križeve i slovo U“; Ivan Jurić je djelovao na prostoru Čitluka; na prostoru mostarskog okruga djelovali su ustaški oficiri Dragić Kaštro, Ivan Milas i Vinko Skrobić.

Pored širenja lažnih alarmantnih vijesti, prijetnji, vršili su napade na komunističke (partijske) rukovodioce, vršili diverzije na kamione i vozove, upadali u sela. Prilikom izvođenja akcija kretali su se u većim grupama, ali najčešće u trojkama. Pošto među muslimanima nisu imali veću podršku napadali su i njih. Tako su decembra 1945. u brčanskom srezu izvršili pokolj nad muslimanima, ubivši četiri muškarca, jednu ženu i dijete.⁷⁷

Početkom decembra 1945. brojno stanje naoružanih križara iznosilo je 826 pripadnika, dok se na kraju mjeseca taj broj smanjio na 751 pripadnika. Ustaška uporišta iz rata bila su i poslije rata leglo križara. Najbrojniji su bili na mostarskom području (oko 90 pripadnika), u Posušju i Širokom Brijegu. Bilo ih je u većem broju i u ustaškim uporištima u Ljubuškom Odžaku, Čapljini, Konjicu, Loparama, Rogatici, Fojnici i Varešu. Naoružani križari su uspjeli da se održe zahvaljujući jatacima, familijama i rimokatoličkim svećenicima koji su ih štitili. U pojedinim mjestima pojedinci su čak javno iskazivali simpatije prema križarima. Tako su u Busovači križarski simpatizeri decembra 1945. tražili da se pusti iz zatvora uhapšeni svećenik. Isto se desilo u Bugojnu. U Širokom Brijegu

⁷⁷ AS, Arhiva BIA, 1020, XII – 3, „Organizacija križara u BiH“ (1946).

proustaški pojedinci su tražili uvođenje vjeronauka u škole, te postavljali pitanja zašto časne sestre više ne uče djecu u školama.

Ilirski Zavod sv. Jeronima stjecište frankovaca i ustaša – Centrala „Pacovskih kanala“

Pod uticajem nadbiskupa Stepinca, ali i ostalih prethodnih ekstremnih nadbiskupa i biskupa antijugoslavena, u Ilirskom (nekad srpsko-katoličkom) zavodu sv. Jeronima jačala je velikohrvatska frankovačka (ustaška) ideologija koja je Zavod sve više pretvarala u isključivo (veliko)hrvatski i antisrpski. U Zavodu se obično bojkotovala proslava državnih i dinastičkih praznika, a veličale obljetnice iz tzv. hrvatske povijesti uz neizbježno prisustvo zabranjenih „plemenskih“ (hrvatskih) barjaka. Tako je bilo i prigodom proslave Dana ujedinjenja 1938. godine, kada su pitomci Sv. Jeronima – „Hrvati“, izveli službu „na način da se pri kraju nije odsvirala državna himna, a opevali su pak crkvenu pesmu Srcu Isusovu, u kojoj se to Srce naziva stijegom (zastavom) Hrvata“. Inače je činodejstvovao rektor Zavoda Juraj Mađerec uz asistenciju biskupa krčkog dr Josipa Srebrniča, poznatog antisokolskog i antiliberalnog djelatnika, koji je samim time bio antijugoslavenski opredijeljen. Kao vid sabotaže državne proslave, pitomci se nisu odazvali pozivu da prisustvuju prijemu u jugoslavenskom poslanstvu pri Vatikanu. Rektor Zavoda dr Juraj Mađerec je pred Miroševićem „glumio“ očajanje zbog neprimjerenog ponašanja svojih školaraca, tumačeći da je njihov čin predstavljao akt neposlušnosti u izvođenju crkvenog programa. Pitomci su se pred njim pravdali da se državna himna ne svira ni u Kraljevini u crkvama, pošto slovenački dio himne ne predstavlja molitvu Bogu već je običan marš. Sorgo je smatrao da je njihov iskaz samo nevjest izgovor, a da se u suštini radi o političkoj manifestaciji u duhu Vlatka Mačeka i nadbiskupa Stepinca. Mirošević je zapazio da mlađi klerici u Zavodu imaju „vrlo žalosno shvatanje o narodnom jedinstvu“, jer propagiraju separatističku teoriju o tri odvojena naroda. Predlagao je da se po pitanju „narodnog jedinstva“ treba ugledati na Italiju i Njemačku, naročito po pitanju patriotskog vaspitanja jugoslavenske omladine.⁷⁸ U danima oslobođenja Jugoslavije 1945. godine u Zavodu se još intenzivnije počela okupljati ustaška klerikalna emigracija (i ne samo klerikalna), te je za kratko vreme postao i centar i stecište ustaške emigracije u Italiji. Glavni akter koji je radio na stvaranju takvog centra bio je pop Krunoslav Draganović, bivši sekretar sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića (ratnog zločinca) i poznati ustaša, koji je 1943. bio specijalno poslat iz Zagreba po nalogu Pavelića da pripremi teren za prihvata ustaša u času njihovog kraha („Pacovski kanali“). Prilikom oslobođenja Rima, Draganović je preuzeo cijelokupan inventar ustaškog pokreta i s njim se preselio u Zavod sv. Jeronima. Uskoro poslije toga – uz pomoć ostalih ustaških popova koji su se takođe smestili u Zavodu (Mandića, Tomasa i dr.) obnovio je Zavod sv. Jeronima sa glavnim zadatkom

⁷⁸ AJ, Kraljevsko poslanstvo pri Sv. Stolicu, Poslanik u Vatikanu Niko Mirošević-Sorgo – Milanu Stojadinoviću, 3. decembar 1938.

prihvatanja i zbrinjavanja ustaških emigranata i ratnih zločinaca i borbe protiv SFRJ. Predsednik Zavoda ostao je rektor Zavoda dr Juraj Madjerec, a za sekretara je izabran Draganović.

Glavni zadatak Zavoda u to doba svodio se, dakle, na organizovanje zbrinjavanja ustaških emigranata koji bi dolazili u Italiju (većina preko Stepinčevog Kaptola). Draganovićeva propaganda bila je usmjerena na aktivnost da se kod merodavnih zapadnih faktora anuliraju njihovi zločini počinjeni tokom okupacije, a njih same prikažu kao lica koja su iz vjerskih i političkih pobuda morala pobjeći iz zemlje pred „komunističkim progonima“.

Na ovom planu poduzete su akcije kojima je rukovodio Draganović radi skrivanja i spasavanja ratnih zločinaca. Već u junu 1945. Zavod sv. Jeronima je postao glavno sklonište ratnih zločinaca. U njemu su do svog bjekstva iz Italije boravili: bivši ustaški general Matija Čanić, bivši ministar NDH Hilmija Bešlagić, Stjepan Hoffer, Mile Starčević i drugi. Pored toga, Draganović i njegova grupa organizovali su skrivanje ratnih zločinaca po raznim samostanima i vatikanskim institucijama. Da bi onemogućili identifikaciju i hapšenje ratnih zločinaca, Zavod je izdavao svoje legitimacije, na osnovu kojih su pomenuti lako dolazili do italijanskih i drugih dokumenata /naučenog? pasoša/, te konačno i do viza za nesmetan odlazak iz Italije. Lična dokumenta za ustaške čelnike stvarana su i na zagrebačkom Kaptolu i u nadbiskupskom dvoru Alojzija Stepinca, kako je utvrđeno prilikom suđenja Stepincu u jesen 1946. godine. Kad je bilo zabranjeno da se legitimacije izrađuju u Zavodu sv. Jeronima, Draganović je uz pomoć Vatikana pribavljao pasoše Međunarodnog crkvenog krsta koji su bili punovažni kod mnogih stranih zemalja. Takvim pasošem bio je snabdeven veliki broj ustaša, među njima i poglavnik Pavelić, koji su se nesmetano prebacili u zemlje Latinske Amerike. Samo u toku 1947. godine Draganović je sa ostalim svećenicima iz Zavoda uspio prebaciti u prekomorske zemlje preko 1000 ustaša – ratnih zločinaca. Zavod je preduzimao razne mjere da se ustaški ratni zločinci smjeste u južnoameričke države. „Pontificia Komisione d’Asistenca“ pomogla je Zavodu da dođe u vezu sa nadležnim organima južnoameričkih država. Na smještaju ratnih zločinaca u prekookeanske zemlje najviše su radili Krunoslav Draganović, fra Dominik Mandić, Golik i pater Prešern. Zavod je organizovao prihvat ustaša u Argentini, uputivši tamo franjevence Vlaha Margetića, poznatog zbog zločinačke i terorističke akcije prekrštavanja Srba, Bilobrka i još neke druge. Svu brigu oko prihvatanja zločinaca bio je preuzeo franjevački samostan u Buenos Ajresu.

Jugoslavenski zvaničnici su stalno zahtjevali da se iz Zavoda uklone svećenici – emigranti, na čelu sa Krunoslavom Draganovićem, bivšim sekretarom i bilježnikom sarajevskog nadbiskupa, koji je u Italiju otišao 1943. godine. Draganović i grupa svećenika iz Zavoda zalagali su se u inostranstvu da prikriju zločine ustaša i prikažu ih kao vjerske i političke emigrante. U isto vreme Zavod je služio i kao centar najživlje antijugoslavenske subverzije i političke djelatnosti ustaških elemenata u Italiji. Ustaškim koncepcijama u borbi protiv FNRJ Draganović je dao religiozni karakter. Na planu antikomunističke djelatnosti i

borbe za očuvanje interesa Katoličke crkve u Jugoslaviji uspio je pridobiti razne Vatikanske i druge katoličke funkcionere (kardinala iz SAD Spelmana iz Striča i neke iz Francuske i Engleske). Uz zaštitu i pomoć navedenih funkcionera i institucija Draganović je uspio da se na ovom planu borbe protiv FNRJ poveže sa brojnim međunarodnim katoličkim organizacijama i da ih angažuje i aktivira u djelatnosti protiv Jugoslavije. Zahvaljujući ovakvim vezama pošlo mu je za rukom da, kao sekretar „bratovštine“ sv. Jeronima, plasira niz antijugoslaven-skih članaka i informacija u listovima katoličkih organizacija ili onih u kojima je uticaj katoličkih elemenata bio vrlo jak.

Sličnu proustašku liniju u Zavodu je zastupao Tomas Ivan, koji je pripadao Mostarskoj biskupiji, a bio je sekretar skopskog biskupa Čekade. U Italiju na studije je otišao 1942. godine. Za predstavnike jugoslavenskih vlasti on je bio ustaški orijentisan i vrlo aktivan u antijugoslavenskoj djelatnosti. Bio je najbliži saradnik Draganovića. U istom ustaškom kontekstu pominje se Ante-Matacin, koji je pripadao Mostarskoj biskupiji. Zauzimao je položaj župnog upravitelja. Bio je član Udruženja katoličkih svećenika u NR Hrvatskoj. U Italiji se povezao sa grupom oko Draganovića i postao aktivan učesnik antijugoslaven-ske djelatnosti ove grupe. Istaknuti rimokatolički emigrant koji je boravio u Zavodu sv. Jeronima bio je Jesih Pavao, koji je pripadao zagrebačkoj nadbisku-piji (jedno vrijeme sekretar nadbiskupa Stepinca). Poslije rata pobjegao je u Italiju. Do januara 1955. radio je za Radio Vatikan „na hrvatskom jeziku“, ali je smjenjen intervencijom Draganovića preko kardinala Tardinija. Bio je duhovnik Katoličke akcije za cijelu Hrvatsku. Prema riječima Draganovića, „za sebe je svojatao pravo da govori u ime Stepinca“, umišljajući da brani njegov ugled „pred nastojanjima ustaških svećenika da ga privedu u svoje redove“. U diplo-matskim krugovima je procjenjeno da je politički orijentisan HSS-ovski, dok „neki tvrde čak i jugoslavenski“. „Rugali su mu se da je Kranjac (Slovenac) a ne Hrvat“. Bio je protivnik ustaške grupe svećenika oko Draganovića. U Zavodu sv. Jeronima je važio kao predstavnik Mačekove struje.⁷⁹

Antijugoslavenska aktivnost Stepinčevog Katoličkog episkopata i svećenstva u DFJ 1945–1946.

Stepinac odbija da napusti Zagreb

Katolički i ustaški listovi objavili su u prvim mjesecima 1945. napise u kojima se govorilo o ubistvima katoličkih svećenika koja su vršili partizani i četnici, zatim vjesti o komemoracijama, hapšenjima i mučenjima Hrvata rimokatolika. Istovremeno, najviši funkcioneri NDH obnovili su napore da stupe u kontakt sa zapadnim saveznicima, kako bi od njih dobili podršku. Postojali su planovi da se stvori koncentraciona vlada, sastavljena od ustaša i Hrvatske seljačke stranke, koja bi uživala podršku Rimokatoličke crkve na čelu sa Ste-

⁷⁹ AJ, 144–58–479, Kratak istorijat Zavoda sv. Jeronima u Rimu, njegova uloga i sadašnje stanje.

pincem. Hrvatski episkopat je bio voljan da pruži podršku takvim nastojanjima, o čemu je najbolje svjedočila Stepinčeva poslanica koju je objavila Biskupska konferencija održana 24. marta 1945.⁸⁰

Približavanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Zagrebu izazvalo je novu uznemirenost i paniku, a odbijanje savezničkih vlada da priteknu u pomoć ustaškoj državi potvrdilo je uvjerenje o njenom neizostavnom kraju. Mnogi istaknuti prelati, kao i niži svećenici, saučesnici u ustaškim zločinima tokom rata, pripremali su se za bjekstvo, često sa nadom da će se uskoro vratiti i nastaviti svoju djelatnost. Bili su uvjereni da će komunistička vlast biti kratkog vijeka. Nadbiskup sarajevski Ivan Šarić povukao se sa ustaškim snagama, a isto je učinio i banjalučki biskup Jozo Garić, bez odobrenja pape za napuštanje dijeceza. Procjenjivalo se da je njihovo bjekstvo bilo ravno priznavanju krivice. S druge strane, nadbiskup Stepinac je odbio da napusti Zagreb, kao što je odbio predlog Pavelića i Mačeka da nakon njihovog bjekstva iz zemlje preuzme privremeno vlast u Hrvatskoj. Bez obzira na Stepinčevu odluku da ostane u Zagrebu, veliki broj rimokatoličkih svećenika (400–500) napustio je NDH i povukao se sa ustaškim snagama u Austriju i Italiju.⁸¹ Jugoslovenska armija, koja je 8. maja zauzela Zagreb, ubrzo je uspostavila kontrolu nad gradom i svim institucijama, uključujući i Stepinčev Kaptol. Iako je značajan dio klera napustio zemlju, njegov dobar dio, pa i onaj koji je saradivao sa ustaškim i okupatorskim režimom, ostao je u svojim dijecezama.

Obazrivost Brozovih komunista prema Stepincu

Prvi koraci nove vlasti prema Rimskoj crkvi i njenom svećenstvu bili su iznenađujuće umjereni. Uočavalo se da nova vlast nema namjeru da se kolektivno obračuna sa Crkvom i njenim čelnicima, već samo sa onima koji su bili neposredni izvršioци teških zločina. To je značilo da drugi, inače naklonjeni ustaškom režimu, neće biti pozvani na odgovornost, a takvih je bilo mnogo. U to doba beogradska *Borba* je objavila izjavu hrvatske komunističke vlade (na čelu sa Vladimirom Bakarićem) o Rimskoj crkvi, u kojoj se izražavalo nezadovoljstvo zbog njenog držanja tokom rata, ali se i obećavalo svećenicima da će im biti pružena puna zaštita u obavljanju nacionalnih i vjerskih poslova. Ubrzo po ulasku Jugoslovenske armije u Zagreb, nove vlasti su zavele **posebne mjere zaštite za nadbiskupa** Stepinca, koji je 17. maja bio stavljen u posebno zaštićenu vilu u gradu, kako bi se izbjegli nasrtaji „neodgovornih pojedinaca“ na njegov život. Zaštita pružena Stepincu bila je potvrda dobrih namjera vlasti, ponuda saradnje i oprostaja onima koji su bili spremni na nju. Nova vlast kao da je željela da negira i obezvrijedi sva vatikanska nastojanja i napore da je u očima svijeta, a posebno SAD, prikaže kao nasilničku i tiransku, željnu da uništi Crkvu, kler i vjernike. Kako ističe akademik Živojinović, pomirljivost nove

⁸⁰ B. Petranović, „Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946)“, *Istorija 20. veka*, zbornik radova V, Beograd 1963, 267–270.

⁸¹ D. Živojinović, *Vatikan, katolička crkva i jugoslovenska vlast...*, 128–129.

vlasti predstavljala je iznenađenje za mnoge, ali i podsticaj Crkvi da se sa njom „malo igra“, odnosno sukobljava u onim pitanjima za koja je bila zainteresovana.⁸²

Miroljubiva raspoloženja novih vlasti bila su potvrđena u više navrata tokom narednih sedmica i mjeseci. Početkom juna 1945. maršal Josip Broz je došao u Zagreb, gdje se sastao sa visokim crkvenim predstavnicima. Drugog juna primio je delegaciju episkopata na čelu sa pomoćnim biskupom Franjom Salis-Sevisom, ali bez prisustva Stepinca, za koga je jednostavno rečeno da je odsutan. U svojoj izjavi biskup je izrazio spremnost Crkve da saraduje s državom, ako bi takva saradnja bila **u skladu sa božanskim i crkvenim zakonima**. Prema istoričaru Živojinoviću, Josip Broz je u svom odgovoru bio odmjeren i blagonaklon. Izrazio je svoje zadovoljstvo što je imao priliku da sretne visoke prelate Crkve i sa njima razgovara o odnosima između crkve i države, kao i crkve i naroda. Naglasio je da, iako kao Hrvat, nije bio zadovoljan držanjem dijela Katoličke crkve tokom rata, posebno mlađih svećenika, nije želio da osudi ili prigovori držanju crkve za vrijeme rata. Tražio je od prisutnih da predlože kako se mogu uspostaviti dobri odnosi sa državom, pošto je bio uvjeren da odnose između crkve i države ne treba određivati dekretima.⁸³ Broz je tada bio spreman da svećenstvu oprostí mnoge teške „krvave“ grehove.

Ono što se, međutim, nije svidjelo hijerarhiji Rimske crkve bila je Brozova izjava („masonska“) da „naša crkva treba da bude nacionalna“ i da bude bliža narodu. Takvo uvjerenje objasnio je činjenicom da je tokom rata bilo proliveno suviše krvi. U to vreme nije bio sklon da osudi Vatikan i njegovo držanje, ali je upozorio da prema njemu mora da zauzme kritičan stav jer je u prošlosti bio naklonjeniji Italiji nego našem narodu, pa je naglasio: „Želim da Katolička Crkva u Hrvatskoj bude nezavisnija. To je osnovni problem koji se mora riješiti, svi ostali su drugostepeni i mogu se lako riješiti. Uzmite to k srcu. Moje mišljenje dijele moji mnogi saradnici“. Na kraju, upozorio je na potrebu stvaranja snažne države u kojoj će pripadnici svih vjera živjeti zajedno, posebno rimokatolici i pravoslavni. Za pravoslavne je naglasio da su bili mnogo bliži tom idealu, dok je Katolička crkva na tome morala dodatno da radi.⁸⁴

Brozove riječi o nezavisnosti „Crkve u Hrvata“ izazvale su primjetnu negativnu reakciju Franje Salis-Sevisa, jer su doživljene kao pokušaj da se stvori „hrvatska crkva“. Odgovarajući na Brozove izjave, Salis-Sevis je ustao u odbranu Vatikana i njegove politike prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Istakao je da Vatikan nije priznao NDH, da je Markone bio papin izaslanik kod hrvatskog episkopata (legat), da je Vatikan odbio da prizna promenu jurisdikcija nekih biskupija (Međimurja, Dalmacije). Odbacio je Brozovu primjedbu da su biskupi bili suviše vezani za Vatikan. Biskup Salis-Sevis je branio držanje nadbiskupa Stepinca za vreme rata, a **za svećenike koji su saradivali sa ustašama jednostavno je rekao da su bili za samostalnu hrvatsku državu**. Potom je

⁸² D. Živojinović, *n. d.*, 132.

⁸³ Isto, 134.

⁸⁴ Isto.

govorio o pretvaranju pojedinih samostana i konvenata u spavaonice, uklanjanju krstova sa crkava i crkvenih zgrada. Broz je obećao da će narediti da se ispituju biskupovi navodi, naglasivši da sporna pitanja treba da se rješavaju dogovorom, a ne vladinim dekretima.⁸⁵

Dva dana kasnije, 4. jula, predsjednik jugoslavenske vlade Josip Broz Tito primio je Stepinca, u čijoj pratnji se nalazio dr Vladimir Bakarić. Poslije kraćeg uvodnog razgovora Stepinac ih je upozorio da jedino Vatikan može da donosi konačne odluke, a biskupi mogu samo da iznose svoje mišljenje. Zalagao se da se pitanje odnosa između crkve i države riješi putem konkordata i da se obnove diplomatski odnosi sa Sv. Stolicom. Na kraju je, kako ističe akademik Živojinović, predložio, „hrabro ali nepromišljeno“, da se Tito i njegovi saradnici sastanu sa „predstavnicima HSS-a i **poštenim pristalicama ustaškog pokreta**.“ Takva Stepinčeva zalaganja nikako nisu bila prihvatljiva za nove vlasti, a naročito ona o preporuci Stepinca da Tito saraduje sa HSS-om i poštenim ustašama. Potvrdilo se da je Stepinac zadržao svoju lojalnost ustaškom idealu – očuvanju samostalne hrvatske države. Dakle, pokušaji nove vlasti da nađe kompromis sa Rimokatoličkom crkvom nisu uspjeli. Nakon ovog susreta Josip Broz nije više razgovarao sa Stepincem, iako su neki njegovi saradnici održavali veze sa predstavnicima rimokatoličke hijerarhije.⁸⁶

Popustljiv odnos prema „narodnim neprijateljima“ komunističke vlasti nisu imale u NR Srbiji kada su poslije oslobođenja Beograda i većeg dijela Srbije često ubijali potpuno nevine građane a naročito brojne vrhunske intelektualce. U Zagrebu i široj Hrvatskoj često su abolirali ustaške i nacističke saradnike. Prema dokumentarnim istraživanjima u Srbiji je ubijeno oko 59.000 „narodnih neprijatelja“, u najvećoj mjeri nevinih ljudi (među kojima su bili i kolaboracionisti).⁸⁷

Ideološka i politička netrpeljivost između Brozovog režima i rimokatoličke hijerarhije na čelu sa Stepincem sve više je dolazila do izražaja početkom proljeća 1945. godine. Intervencija države u oblasti prosvjete i vjeronauka najviše ga je „boljela“, pa se sve više oglašavao poslanicama (okružnicama) i čestim propovijedima u crkvi. U okružnici od 14. juna 1945. opominjao je sve kršćanske katoličke roditelje da brinu o svojoj djeci, naročito za njihov vjerski i moralni uzgoj kako bi bili poučavani u „kršćanskom nauku“. Pri tom se pozivao na crkveni kanonski zakon i enciklike papa. Crkveni odgoj je morao ići ispred prava na odgoj državne zajednice ili zemaljske vlasti. Protivio se novim državnim laičkim zakonima koji „protivno božanskom i narodnom pravu, protivno pozitivnim odredbama svete Crkve i svim kršćanskim običajima hrvatskog naroda, dokidaju vjeronaučnu obuku u višim razredima srednjih škola, dočim je vjeronaučna obuka u nižim i pučkim školama fakultativna“. Upozoravao je

⁸⁵ Isto, 135.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Prema istraživanjima dr Srdana Cvetkovića popisano je oko 59.000 svih stradalih od oktobra 1944. do 1947. godine. Sa sudskim presudama je streljano oko 2.900, 33.000 je ubijeno bez suđenja, dok su ostali stradali u logorima i drugim stratištima. Najviše je bilo civilnih žrtava (vidjeti: S. Cvetković, *Između srpa i čekića*, Beograd 2015).

roditelje da su dužni tražiti za svoju djecu vjersku obuku u školama, jer to za njih nije „nikakva milost već sveto pravo i zato najstrožija dužnost državne vlasti da vaše pravo u cjelosti poštiva“.⁸⁸

Značajnu propovijed Stepinac je održao 29. juna 1945. u zagrebačkoj katedrali na „blagdan sv. Petra i Pavla“. Propovijed je posvećena značaju paps-tva od doba sv. Petra pa do pape Pija XII, neuništivoj Rimskoj crkvi koja na čelu sa papama ostaje neizmjenjena do „konca svijeta“, zahvaljujući milosti svemogućeg Boga. Po Stepincu svaki čovjek mora ostati vjeran crkvi kojoj je glavar papa.⁸⁹

Prepiska nadbiskupa Stepinca i maršala Josipa Broza

Pored Brozovih nastojanja da se stvori nacionalna (hrvatska) crkva, Stepincu su najviše smetale najavljene zakonske odredbe vezane za prosvjetu, omladinska udruženja, ukidanje vjeronauka i sprovođenje agrarne reforme, na koje je Rimokatolička crkva imala izražene primjedbe. U pismu Stepinca upućenom Predsjedništvu AVNOJ-a (na čelu sa predsjednikom Mošom Pijadom) upozorava se da RKC neposredno stoji pred „radikalnom provedbom“ agrarne reforme, sudeći prema govorima odgovornih državnika i prema pisanju dnevne štampe. Stepinac se pri tom pozivao na usmene izjave predsjednika Savezne vlade Josipa Broza, date predstavnicima zagrebačkog klera 2. juna 1945, o sporazumnom rješavanju odnosa Rimokatoličke crkve i Države. Naime, prema Stepinčevoj predstavi, Tito je želio da razgovara sa delegacijom zagrebačkog klera o pitanjima koja su zanimala Crkvu i Državu.

Broz je u svom obraćanju naglasio „želju sporazumijevanja“ preko komisije stručnjaka sa strane Crkve koja je trebalo da razgovara s predstavnicima Države o zajedničkim pitanjima. Stepinac je opet podsjetio Broza da je i u drugom razgovoru istakao svoju želju „sporazumijevanja s Crkvom“ prije donošenja agrarnog zakona. Pošto obećanje od strane Broza nije ispunjeno, prema Stepinčevoj procjeni, on se 10. jula 1945. obratio na „Visoki naslov“ ovom predstavkom, žaleći se da je rimokatolički kler već u „staroj Jugoslaviji“ bio pogođen provedbom tadašnje agrarne reforme, pa na vrijeme upozorava nadležne vlasti na „svu pogibelj“ koja bi Crkvi mogla zaprijetiti provedbom radikalne reforme.

Stepinac se nadao da će država zaštititi „interese duhovnih radnika“ (svećenika i službenika RKC) koji nisu dolazili u obzir prilikom podjele zemljišta iz zemljišnog fonda. Stoga RKC „opravdano zahtijeva, traži i očekuje da se kod provedbe nove agrarne reforme neće dirati u nepokretnu crkvenu imovinu, koju ona još sada nakon provedene prve agrarne reforme (u Kraljevini Jugoslaviji – N. Ž.) drži u svojim rukama. Ta je imovina zakonski određena za uzdržavanje Crkve, biskupa, kanonika, dušobrižnog svjetovnog i redovnog svećenstva, te ostalih muških i ženskih redovničkih ustanova“.⁹⁰

⁸⁸ AJ, 836 – II-10/1–46, arhiva Josipa Broza.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ AJ, fond 836, II–10/1–46, Predsjedništvo AVNOJ-a, Zakonodavni odbor (Moša Pijade) – Maršalu Jugoslavije, Predsjedniku Savezne vlade drugu Josipu Brozu Titu, br. 94/45.

Opravdanost ovog zahtjeva Stepinac je temeljio na „ustanovi crkvenog zakonika (Corpus iuris canonici)“, koji u kanonu 1945, paragraf 1 određuje da „RKC imade prirodno pravo slobodno i neovisno od građanske vlasti sticati, zadržati i upravljati vremenitim dobrima, koja su joj potrebna za postignuće vlastitih ciljeva“. Stepinac dakle nije priznao zakone građanske vlasti, pa je sukob sa državom bio neminovan. S tim u vezi je upozorio „narodnu vlast“ da konačno rješenje pitanja agrarne reforme na crkvenim posjedima spada isključivo u nadležnost Svete Stolice, pa navodi: „Za pravilno uređenje odnosa naše Države prema Svetoj Stolicu od važnosti je, da se u tom pitanju postupa sporazumno s pretstavnicima Crkve i prije, no što se donesu zakonske odredbe o agrarnoj reformi. Iskustvo je naime pokazalo da su u staroj Jugoslaviji morale biti podvrgnute reviziji one odredbe agrarne reforme, koje su jednostrano rješavale podjelu crkvenih posjeda, kad je sklopan konkordat sa Svetom Stolicom., kako to pokazuje 'Aneks' Konkordata u pogledu Menze ljubljanske biskupije. Na ovom mjestu pripominjem da se jugoslovenska vlada u čl. 22 spomenutog Konkordata obavezala na naknadu šteta proizašlih iz agrarne reforme, kao što i na to, da neće ubuduće podvrgnuti crkvene posjede agrarnoj reformi bez prethodnog sporazuma s nadležnom crkvenom vlašću.“

Podsjetio je na svrhu crkvenih posjeda, koji su postojali kao „relikvijum relikvijarum nekadašnjih veleposjeda“, koji su „u biti već s prvom agrarnom reformom tako razdijeljeni, da je ovo što je preostalo još samo ostatak ostataka“. Istakao je da su ti posjedi ostavljeni Crkvi za uzdržavanje njezinih službenika, brojnih kulturno-vjerskih institucija, kao što su sjemeništa, bogoslovije, sirotišta, bolnice, za uzdržavanje crkvenih zgrada „koja dužnost potječe iz patronata“. Naročito se osvrnuo na nezadovoljavajući položaj zemljišnih posjeda sjemeništa, koji su mnogo oslabljeni prvom agrarnom reformom da su „oni danas nedostatni za uzdržavanje sjemeništa“. Stepinac je podsjetio da se u sjemeništima školuje „preko 80% siromašne seljačke djece, koja inače ne bi došla do školovanja i visoke izobrazbe“.⁹¹

Stepinac je na kraju upozorio Saveznu vladu da bi u slučaju provođenja ovako radikalne reforme crkvenih posjeda, prije sporazuma sa Sv. Stolicom, to znači „otvoreni neprijateljski gest prema milijunima katoličkih vjernika od Države“. Nakon toga bi se pristupilo provedbi rastave crkve od države i otvorenom progonu Crkve, koji bi istovremeno „i te kako oštetio i državnu zajednicu, te prodramao njezinim temeljima“. Iskreno se nadao da će misli iznesene u predstavi naići na uvažavanje i da će pitanje agrarne reforme „ostataka crkvenih posjeda biti riješeno u sporazumu i prema potrebama Crkve i države“. Na kraju predstave bio je samo Stepinčev potpis bez uvažavajuće protokolarnе pozdravne retorike.

Poslije mjesec dana, 17. augusta 1945, Stepinac se direktno obratio predstvom predsjedniku privremene vlade Josipu Brozu, kako bi se došlo do daleko potpunijeg i pravednijeg zakona o agrarnoj reformi od onog koji je „danas predložen Privremenoj Narodnoj Skupštini“. Stepinac je konstatovao da je nje-

⁹¹ Isto.

gov predlog ostao potpuno neuvažan, sudeći na osnovu nepotpunih novinskih izvještaja. Na osnovu tih podataka Stepinac je osjetio potrebu da, u obrani prava Katoličke crkve, prije definitivnog „primitka“ zakona o agrarnoj reformi u Narodnoj skupštini upozori na neke bitne momente.

Stepinac se prvo osvrnuo na ekspoze ministra poljoprivrede dr Vase Čubrilovića („izvor: zagrebački *Vjesnik* od 13. avgusta 1945“) iz kojeg je proizlazilo da je „temeljno načelo novog zakona o agrarnoj reformi da zemlja pripada onome ko je obrađuje“. Iz te odredbe Stepinac zaključuje slijedeće: „Budući da Crkva, dotično njezini službenici, ne obrađuju sami zemlju, jer nisu po zvanju zemljoradnici, to su njezini posjedi subsumirani pod pojam 'mrtve ruke', kojoj se u načelu izvlašćuje sav posjed bez otštete s izuzetkom da se bogomoljama, samostanima i vjerskim ustanovama može ostaviti do pet hektara za izdržavanje ili u humane svrhe; ako su ove ustanove većeg historijskog značaja može im se ostaviti do 20 ha obradive zemlje (‘izvor: *Borba*, 14. avgust 1945’)“. Stepinac je kao najvažnije istakao da je takvim rješenjem agrarnih odnosa Katolička crkva u DFJ „najosjetljivije pogođena, dotično, da je ugrožena podloga njezinoga normalnoga rada“. U slučaju stvarnog provođenja načela „izvlašćivanja“ crkvenih imanja, to bi po Stepincu značilo „lišiti crkvu gotovo sviju materijalnih sredstava njezine egzistencije“.⁹² On zaključuje da zakon o novoj agrarnoj reformi ima „oštru neprijateljsku konvenciju protiv Katoličke crkve“, pa nastavlja: „To tim više što u pogledu svekolikoga oduzimanja njezinoga posjeda stavlja u isti red s poduzećima za eksploataciju drugih i feudalnih ustanova, koja moraju u novom poretku nestati. Tako se i ovim zakonom kao što i drugim brojnim mjerama djelom pokazuje, da je Katolička crkva u ovoj Državi postala bezpravna, izložena stalnim udarcima promišljenog sistematskog progona, a sve pod vidom slobode vjeroispovijedanja, slobode savjesti i poštivanja privatnog vlasništva“. Stepinac je dalje upozoravao na kulturnu i socijalnu misiju za koju su neophodna materijalna sredstva, koja je dotad obezbjeđivala preko svojih imanja (veleposjeda), a koja je dobila na temelju svoje kulturne misije stvarajući velika djela kulture u prošlosti. U predstavci je Stepinac ukazivao na „mecenatsko djelovanje“ Štrosmajera, na „veličanstvenu građevnu djelatnost“ nadbiskupa Bauera i drugih.

Po pitanju novog zakona o agrarnoj reformi Stepinac se ponovo obratio Josipu Brozu predstavkom od 20. avgusta 1945, u kojoj je opet protestirao protiv novog predloga zakona. Između ostalog ponovio je neke stavove iz ranijih predavki, iskazujući nezadovoljstvo ponašanjem državnih vlasti, pa je zaključio slijedeće: „...Tako sam, među ostalim, učinio sve što sam našao potrebnim da posebnom predstavkom, koju sam imao čast uputiti i Vama, upozorim sve kompetentne faktore na stajalište Katoličke crkve prema Zakonu o agrarnoj reformi. Danas, kad taj stoji pred Privremenom narodnom skupštinom, želim gospodine Maršale, da pored obrazložene predstavke, koju Vam upućujem, posebno istaknem kako se Katolička crkva ne može saglasiti s ovakvim rješava-

⁹² AJ, Isto, Predsjedništvo biskupskih konferencija u Zagrebu – Predsjedniku Savezne vlade i Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu – Titu, 17. avgust 1945.

njem agrarnog problema. Odredbe zakona, kojima se Crkva jednostrano, bez svake pravedne i podpune odštete izvlašćuje iz sviju posjeda, nepravedni su. One bacaju Crkvu u položaj koji joj onemogućuje izdržavanje institucija neobhodno potrebnih za njezino normalno djelovanje, kao što su sjemeništa, središnje crkvene vlasti (ordinarijati), odgojni zavodi. Osim toga, onaj maksimum posjeda, koji se ostavlja pojedinim crkvama i manastirima, premalen je, da se njime opskrbe crkveni službenici, koji su njime vezani za određene službe u smislu zaklada, a da ne bi morali pasti na teret izdržavanja katoličkih vjernika. Pripominjem, da ovaj zakon ostavlja crkvi daleko manje komplekse zemljišta kao maksimum nego susjednim zemljama koje su takođe provodile agrarnu reformu. Stoga je očito da ovaj zakon izrazito odiše protucrkvenim duhom. Zato moram u ime Katoličke crkve podignuti protest protiv ovakvog agrarnog zakona, koji je, kraj svih nepravdi, koje u sebi sadrži, donosi na brzu ruku, u oči izbora i bez dovoljno spremnog upravnog aparata koji bi ga mogao valjano provesti u život... Prihvatom zakona o agrarnoj reformi, u obliku koji je predložen Skupštini, samo će se pogoršati odnosi između Crkve i Države, koji su na žalost, bez svake krivnje sa strane Crkve, i onako slabi“.⁹³

Maršal Josip Broz je odgovorio Stepincu 1. septembra 1945. da je upoznat sa sadržinom njegovog pisma od 20. avgusta 1945, kao i sa sadržajem njegovih telegrama i pisama upućenih Predsjedništvu Privremene narodne skupštine. Broz je odgovorio da je po pitanju agrarne reforme, vezano za crkvu, bilo mnogo diskusije, kako na zasjedanju tako i prije zasjedanja Narodne skupštine i da je uvijek bila potpuna jednodušnost u tome da se agrarna reforma mora odnositi i na crkvena imanja, ističući da je to jednodušno gledište bilo „baš rezultat raspoloženja širokih seljačkih masa, a ne volja samih poslanika“. Sve što se moglo učiniti bilo je, po mišljenju Broza, to da od pet jutara, koliko je bilo predviđeno, bude ostavljeno sopstvenicima 10 jutara: „Osim toga, po zakonu agrarne reforme, biće ostavljeno manastirima ili ustanovama koje imaju izvjestan historijski značaj veća količina zemlje“. U skladu sa izraženom federalizacijom zemlje, Josip Broz je ostavio federalnim jedinicama da po „svom nahođenju odrede koje ustanove imaju pravo na to“.

Maršal se nije složio sa Stepinčevim prigovorom da je on nešto obećao što do sada nije ispunjeno, a očekivao je i nekakav rezultat od njihove biskupske konferencije „do koje, nažalost, nije došlo“, dok Vlada nije od biskupa primila nikakvih pismenih obavještenja ili rezolucije. Na kraju je u pismu Stepincu podvukao mogućnost sporazumijevanja „po izvjesnim pitanjima“ između Crkve i Države, jer je smatrao da je sve to u interesu lakše konsolidacije.⁹⁴ Poslije ovog Brozovog pisma u arhivskoj građi nije zapažena daljnja prepiska sa nadbiskupom Stepincem. Uočljivi su izraženi obziri Brozovih komunista prema Stepincu sve do vremena kada se on žestoko sukobio s njima preko uvredljivih kvalifikacija po državu i komunistički poredak.

⁹³ AJ, Isto, Nadbiskup Stepinac – Gospodinu Maršalu, 20. kolovoza 1945.

⁹⁴ AJ, Isto, Predsjednik Ministarskog savjeta maršal Jugoslavije – Gospodinu Nadbiskupu dr Alojziju Stepincu, Predsjedniku biskupskih konferencija, 1. septembra 1945.

Istoričar Petranović je zapazio da je predsjednik Privremene vlade DFJ Josip Broz pokušao početkom juna 1945, prilikom razgovora sa Stepincem, da uredi odnose s RKC na bazi njene nacionalne orijentacije i depolitizacije, ali da u tome nije imao uspjeha: „Nacionalno amorfni deo episkopata sa Stepincem nije bio spreman da usaglasi svoj rad i postupke sa načelom odvajanja države od crkve i s garantijom slobode veroispovesti. Katolička hijerarhija je vršila pritisak nad pojedinim sveštenicima, sprečavala proces polarizacije među njima, ometala stvaranje sveštenečkih udruženja, podstrekavala otpor protiv vlasti, sprovodila ekskomunikaciju neposlušnih sveštenika i vernika. Vatikanska propaganda je napadala Jugoslaviju kao zemlju progona crkve i vernika“⁹⁵.

Zaoštavanje odnosa sa Stepincem i hrvatskim episkopatom

S novim saznanjima i u takvim novonastalim okolnostima, nesporazumi novih vlasti sa Stepincem su s vremenom narasli i pretvarali se u sve veće sukobe. Prvi na udaru nove vlasti bio je vjeronauk, jer je nastava vjeronauka u srednjim školama bila ukinuta, dok je u osnovnim provođena na dobrovoljnoj osnovi. Crkvena štampa je sve teže izlazila, štamparije su konfiskovane. Izražena sporenja bila su vezana za Zakon o agrarnoj reformi itd. Ostvarivala su se Stepinčeva strahovanja koja je izneo u svojoj poslanici iz marta 1945. godine. U julu 1945. Stepinac je uputio cirkularno pismo svećenstvu u kome je podsticao kler da ostane čvrst u vjeri, da podstiče vjernike da se mole, čitaju crkvene knjige i prisustvuju službama u crkvama. Istovremeno je naredio svim vjerskim udruženjima na čelu sa Katoličkom akcijom da prekinu rad. To je bio Stepinčev odgovor na zahtjev vlasti da joj se predaju spiskovi članova svih vjerskih organizacija. U cirkularnom pismu upućenom Josipu Brozu i Narodnoj skupštini Stepinac je oštrim riječima napao Zakon o braku, naloživši svećenstvu da ga čita po crkvama.

Tokom ljeta 1945. godine iz nadbiskupove kancelarije poteklo je mnoštvo antivladinih cirkulara, pisama i okružnica vjernicima i svećenstvu. Sredinom juna nadbiskup je posebnom okružnicom naložio vjernicima da za svoju djecu zahtjevaju vjersku nastavu, tvrdeći da je to njihovo „sveto pravo“. Početkom jula, nova nadbiskupova okružnica nalagala je da se svećenstvo uzdrži od političke djelatnosti. To je, kako je isticao akademik Živojinović, bio Stepinčev napor da se svećenstvu zabrani svaki dodir sa predstavnicima vlasti; svećenici ma je npr. bilo zabranjeno da činodejstvuju na pogrebima vojnika.

Početkom jula 1945. Stepinac je uputio dugo i oštro pismo Vladimiru Bakariću. U njemu je upozorio da je Josip Broz u razgovoru sa delegacijom hrvatskog episkopata obećao da će pitanje uhapšenih svećenika brzo riješiti. Nadbiskup se žalio na napade u štampi na Crkvu i svećenstvo, kao i na ograničenje vjerske nastave i konfiskaciju crkvene imovine. Krajem jula Bakarić je odgovorio Stepincu pismom koje je napisano vrlo biranim riječima i obazrivim tonom, između ostalog i ovo: „Nalazim da Ste o nekim pitanjima rđavo obavješ-

⁹⁵ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 3, 62.

teni, o drugima nisam sklon da prihvatim Vaše gledište, a o ostalim sam mišljenja da ste potpuno u pravu“. Bakarić je pomenuo i incidente koji su nastali prilikom procesije vjernika u Mariji Bistrici i napomenuo da je veliki broj članova Komunističke partije Jugoslavije izrazio negodovanje zbog njenog održavanja. Nekoliko dana kasnije, 2. avgusta, Stepinac je odgovorio Bakariću. Odlučno je odbacio tvrdnju da je procesija u Mariji Bistrici bila politički intonirana i da su u njenim redovima bile ustaše. Prepiska o tome i drugim pitanjima između nadbiskupa i Bakarića nastavljena je i narednih nedjelja i mjeseci, bez izgleda za pronalazak prihvatljivih rješenja.⁹⁶

Dodatnu zategnutost odnosa između Države i Crkve izazvala je konferencija Jugoslavenskog episkopata održana u Zagrebu od 17. do 22. septembra 1945. godine. Vrh Rimokatoličke crkve je zaključio da je u to vrijeme bio vrlo povoljan trenutak za održavanje takve konferencije, naročito zbog skorih izbora za Ustavotvornu skupštinu. Na kraju konferencije vjernicima je upućena poslanica čiji je sadržaj predstavljao otvoren izazov komunističkim vlastima. Sadržaj Poslanice sa zahtjevima i prigovorima upućen je 22. septembra predsjedniku vlade Josipu Brozu Titu. U Poslanici se navodilo da je Crkva gajila nadu da će sa vladom naći rješenje za zajedničke probleme, iako se ubrzo pokazalo da to nije bilo moguće. Potom je usledio niz zahtjeva i optužbi Crkve prema novim vlastima. Sumarnu sadržaj Poslanice predstavio je akademik D. Živojinović: „Položaj u kojem se nalazilo katoličko svećenstvo bio je prikazan kao krajnje nepovoljan: 243 svećenika bila su mrtva ili ubijena, 169 se nalazilo u zatvorima ili koncentracionim logorima, za 89 nije se ništa znalo. Ukupno 501 svešteno lice nije bilo u službi Crkve. Pored toga, 19 seminarista, dva mirska sveštenika i četiri časne sestre bili su ubijeni, mnogi bez pravog suđenja i svetog pričešća. U Poslanici se ipak priznavalo da je mali broj svećenika počinio greške prema narodu i Hristovoj veri, zbog kojih je trebalo da odgovaraju. Optužbe protiv većine sveštenika, pak, odbačene su kao obična laž. Sveštenici koji su se nalazili u zatvorima nalazili su se u teškim uslovima. Katolička štampa bila je gotovo sasvim ugušena, a sjemeništa je mahom oduzela ili zauzela Jugoslovenska armija. Veronauka je bila ukinuta u školama kao obavezan deo nastave, a mnoge crkvene škole i obdaništa preuzela je država. Mlade ljude vlast je namerno izlagala moralnom propadanju na čestim noćnim igrankama i zbog upotrebe alkohola, zabranjivala im je da prisustvuju crkvenim službama i prisiljavala ih da učestvuju na mitinzima i sastancima. U nekim mestima učili su Darvinovu teoriju da je čovek postao od majmuna, a crkveno učenje o nastanku čoveka morali su da ismevaju. Uveden je građanski brak, povećan broj razvoda, što je predstavljalo napad na porodični život kakav je propovedala crkva. Milosrdna delatnost Karitas-a nalazila se pod nadzorom vlasti, a crkvenu imovinu, neophodnu za izdržavanje službenika i seminara, vlast je oduzela bez naknade. Prisutni članovi episkopata odlučno su osudili svaku ideologiju i društveni poredak koji se nisu temeljili na crkvenom učenju, već na materijalističkoj i ateističkoj filozofiji. Biskupi nisu nameravali da se sukobljavaju sa vladom, težili su miru i pri-

⁹⁶ D. Živojinović, *n. d.*, 137.

mernom društvenom životu, što se moglo ostvariti pridržavanjem hrišćanske vere i morala“.⁹⁷ U zaključku biskupi su istakli zahtjeve za koje su očekivali da će ih vlada prihvatiti. Među njima su bili potpuna sloboda katoličke štampe, školstva, vjerskog obrazovanja u svim razredima osnovne i srednje škole, nesmetano djelovanje katoličkih organizacija i milosrdnog rada, neotuđiva lična prava, poštovanje katoličkog braka i povratak svih konfiskovanih dobara i imovine. Svoje zahtjeve predstavili su kao uslov za uspostavljanje trajnog mira u zemlji. Poslanicu su potpisali nadbiskup Stepinac i 17 biskupa i vikara.⁹⁸

Jugoslavenska vlada je zaključila da je već prvi poziv Stepinca i Katoličkog episkopata za borbu protiv države „dalo poznato Pastirsko pismo“, usvojeno na Biskupskoj konferenciji 20. septembra 1945. u Zagrebu. Ovim dokumentom Katolički episkopat (na čelu sa Stepincem) izražava neprijateljski stav prema FNRJ, mobilise kler za borbu i poziva vjernike kao i sve „reakcionarne elemente“ u zemlji na borbu i na masovnu pomoć planiranim neprijateljskim akcijama. Takav stav izražen u pastirskom pismu bio je kamufliran raznim propagandnim parolama, kojima je trebalo pred inostranstvom prikriti nedavne masovne zločine klera i ustaša za vreme NDH. Za katolički kler i za ostatke razbijenog neprijatelja u zemlji i inostranstvu, Stepinčevo Pastirsko pismo je predstavljalo platformu za okupljanje i signal za akciju. Prema procjeni Vlade FNRJ, „ono karakteriše cjelokupnu neprijateljsku delatnost klera i kleroustaških elemenata u prvim posleratnim godinama“.⁹⁹

„Stepinac i svećenici – duhovni inspiratori ustaških pokolja“ (Tito)

Poslanica je izazvala žestoke reakcije vlasti i „naroda“. Komunisti su doživjeli Poslanicu kao lični napad, pokušaj okupljanja reakcije i kao svoje kompromitovanje zbog progona svećenika. Predsjednik hrvatske vlade Vladimir Bakarić je upozorio da je cilj Poslanice bilo povezivanje rimokatoličke hijerarhije sa ostacima ustaša u zemlji. Potpredsjednik vlade Edvard Kardelj je potvrdio da je vlada krajnje ozbiljno primila sadržaj Poslanice. To je po njemu bila najslabija karika koju je opozicija mogla da izabere, a njene autore označio je kao zavjerenike koji su nastojali da izazovu stranu intervenciju u Jugoslaviji. Predsjednik vlade DFJ Josip Broz je, kako ističe akademik Živojinović, bio najdirektniji u izjavi od 25. oktobra 1945: „Takozvano pastirsko pismo... svojom sadržinom jasno potvrđuje da su njegovi inicijatori duboko neprijateljski prema novoj, federativnoj Jugoslaviji... **Zašto gospoda biskupi nisu, recimo, izdali takvu poslanicu i čitali je u svim crkvama za vrijeme Pavelića i Nijemaca protiv onih strašnih klanja Srba u Hrvatskoj**, gdje je izginulo na stotine hiljada žena, djece i ljudi? Zašto se nisu onda bunili protiv strašnih ustaških zločina koji su ušli na vječita vremena kao najveća mrlja u historiju hrvatskog naroda? Zašto gospoda biskupi nisu izdali takvu poslanicu i dali je čitati u

⁹⁷ Isto, 144–145.

⁹⁸ B. Petranović, *n. d.*, 145.

⁹⁹ AJ, Komisija za verska pitanja, Elaborat Savezne vlade..., 1960 godina.

svim crkvama protiv klanja i strijeljanja koje su vršili ustaše i Nijemci nad desetina hiljada Hrvata, najboljih sinova hrvatskog naroda. Zašto se nisu bunili protiv najstrašnije klanice – logora u Jasenovcu, gdje su ustaše **podjednako** uništavale i Srbe i Hrvate **na desetine i stotine hiljada**. Zašto onda nisu bili spremni dati svoje živote kao duhovni pastiri za stotine hiljada hrišćana – a sad **izjavljuju da su spremni na svaku žrtvu zbog agrarne reforme i svojih ličnih interesa?**... Znadu li ko su bili oni svećenici za koje se oni sad zauzimaju? To su bili okorijele ustaše-koljači i **duhovni inspiratori ustaških pokolja**. Jesu li ikad i jednog takvog zločinca osudili ili izopćili iz crkve? Nisu, već obratno. Oni hoće iz njih napraviti mučenike...“¹⁰⁰

Potom je Josip Broz Tito istakao da je očekivao da će biskupi preduzeti korake da se sa hrvatskog naroda ukloni sramota koju su mu nanele ustaše. Odlučno je odbacio pomisao da je Crkva bila progonjena, ukazujući da su samo oni koji su bili odgovorni za zločine morali da odgovaraju. Istoričar Branko Petranović je naveo da je preko Poslanice i pastirskog pisma Rimokatolička crkva postala centar okupljanja reakcionarnih snaga, podsrekač djelovanja neprijateljskih grupa i organizacija, križara i drugih, zaštitnica ilegalno ubačenih ustaških funkcionera (Lisak, Moškov i drugi).

Upečatljiva svjedočenja o držanju jugoslavenskog komunističkog rukovodstva, motivima i razlozima koji su doveli do izvođenja Stepinca pred sud ostavio je Milovan Đilas. U svojim uspomenama na poratna vremena Đilas je sumarno ukazao na predistoriju tih događanja. Spomenuo je Titove sastanke sa biskupom Salis-Sevisom i Stepincem, na kojima je izjavljivao da nije zadovoljan držanjem dijela klera. Tadašnje partijsko rukovodstvo željelo je sporazum sa Rimokatoličkom crkvom i nadbiskupom Stepincem i razmišljalo o stvaranju „nacionalne katoličke crkve“ (hrvatske) odvojene od Vatikana. Dalje je **Đilas naveo da KPJ nije namjeravala da sudi Stepincu zbog njegovog rada tokom rata** (saradnja sa ustaškim režimom, prekrštavanje). Podsticaj de se Stepinac izvede pred sud **bile su odredbe biskupske konferencije od septembra 1945.** godine. Partija ih je doživjela kao istup crkve protiv nove države, a Crkva je Titovu ponudu za sporazum shvatila kao slabost novog režima. Nakon biskupske konferencije usledio je oštar napad na Stepinca. Ton mu je odredio Josip Broz svojim člankom u *Borbi* od 25. oktobra 1945. u kome je upozorio da su Stepinac i Katolička crkva bili za Pavelića, a protiv Demokratske Federativna Jugoslavije (DFJ) iz ideoloških razloga. Mjesec dana kasnije Broz je u krugu saradnika izjavio da Crkva ne može biti starija od Države. Što se tiče samog suđenja, **Đilas je smatrao da je ono pružilo dosta uvjerljivog materijala o saradnji Crkve sa ustaškim režimom.** Stepincu se, po Đilasu, sudilo navodno zbog njegovog držanja u ratu, mada je **stvarni razlog suđenju bilo njegovo suprotstavljanje komunističkom režimu** nakon završetka rata. U zapadnim zemljama to je odmah uočeno.¹⁰¹

¹⁰⁰ D. Živojinović, *n. d.*, 145.

¹⁰¹ M. Đilas, *Vlast*, London 1983, 32–33.

I britanska vlada je smatrala da su držanje nadbiskupa Stepinca i posebno njegova uloga na Biskupskoj konferenciji marta 1945, kao i saradnja sa križarima nakon rata, bili neprihvatljivi za Brozov režim. Britanski ambasador u Beogradu Stivenson primjetio je da su Stepinčeva politička rasuđivanja bila nezrela u novonastalim okolnostima.

Podrška „partizanskih svećenika“ politici Josipa Broza

Na prvom mjestu najodaniji Brozov rimokatolički svećenik je bio dr Svezozar Ritig, koji je zbog takve lojalne politike prema novim vlastima zapao u nemilost kod svojih „hijerarhijskih drugova.“ U pismu „Drugom Predsjedniku“, od 4. februara 1946, Ritig je očekivao da će dolaskom papinskog diplomatskog predstavnika u Jugoslaviju, sva sporna pitanja u odnosima nove države i Rimske crkve „stupiti u odlučni stadij za rješavanje“. Goruće pitanje koje je Broz istakao kao najhitnije pred Ritigom (na jednom od prijema), bilo je postavljenje novog zagrebačkog nadbiskupa. Ritig je sugerisao Brozu da to pitanje treba odmah staviti do znanja papinskom poslaniku, i pred njim naznačiti kako državna vlast ne može čekati na ishod dugotrajnih ispitivanja, nego bi trebalo, radi smirenja u javnosti, da se administracija nadbiskupije što prije povjeri drugome licu, a „da si nadbiskup Stepinac po volji izabere boravište možda najbolje izvan Zagreba“. On je predložio da treba bezuvjetno sugerisati biskupu Harliju (Hurli) da Sveti otac lično imenuje zamjenika Stepincu, kako bi se onemogućilo da to učine lično Stepinac ili zagrebački Kaptol, čime bi se zamjenila ličnost ali bi ostao na snazi sistem vladanja u nadbiskupiji. Ritig je predložio maršalu Brozu da se uprava nadbiskupije povjeri dvojici, trojici kanonika koji se nisu kompromitovali ustaškim ispadima, a to su po Ritigu, kanonici Dočkal, dr Rožić, dr Bakšić, koji su viđeni ljudi u hrvatskoj javnosti. Ovakva važna imenovanja, prema Ritigovoj sugestiji, ne treba da se vrše bez saglasnosti državne vlasti.¹⁰²

Jedno od najvažnijih pitanja koje je maršalu Brozu predložio Ritig bilo je pitanje „nacionalizacije katoličke crkve u Jugoslaviji“, koje „obuhvata preuzgoj svećeničkog podmlatka u slavenskom narodnom duhu, njegovo obrazovanje, prosvećenje u sferama ideja Sv. Ćirila i Metodija, zavedenje staroslavenskog bogoslužja po svim zemljama i konačno naš zahtjev da mi Hrvati katolici i Južni Slaveni dobijemo svoju zasebnu hijerarhijsku organizaciju analogno kako je u našoj državi imaju pravoslavni Srbi, Crnogorci i Makedonci u svojoj patrijaršiji. Time bi se prenesao naslov primasa Dalmacije i Ugarske, kojima su naše biskupije bile prije pokorne, na zagrebačkog nadbiskupa (centralizacija jedne Hrvatske crkve – N. Ž.), koji predstavlja u svojoj biskupiji gotovo polovinu svih katolika Jugoslavije. Ta naša katolička primacijalna hijerarhija ne znači odvajanje od Rima, nego postignuće onakovih crkveno-pravnih ovlašćenja, kako ih imade danas mađarski primas u Ostrogonu. Mi narodni svećenici tražimo da se u ovim stvarima razvedemo i mi s papinim delegatom. Mi ni malo ne sumnjamo u vašu pomoć u tom pogledu“.¹⁰³

¹⁰² AJ, fond 836, f. II-10/1–46, Dr Svezozar Ritig „Drugom predsjedniku“, 2. februar 1946.

¹⁰³ Isto.

Ritig je pred Brozom kritikovao svećenike „pronansirane ustaše, koji su sjeli u Zavod sv. Jeronima i vječno spletke pletu od Vatikana do Trsta i nisu daleko od tzv. ustaša križara“. Na čelo Zavoda sv. Jeronima u Rimu, po njegovom mišljenju, treba da dođe odlučan narodni svećenik, koji bi „vjerno čuvao i branio slavenski karakter i rodoljubne tradicije Zavoda“. Ritig je očekivao da će novi papin delegat moći zadobiti pravu sliku o crkveno-političkim pitanjima ako pođe u crkvene centre Zagreba, Splita, Ljubljane, te se na licu mjesta uvjeri u nepravilno držanje mnogih članova višeg i nižeg klera u Jugoslaviji.¹⁰⁴

Sudski proces Stepincu i grupi ustaša i križara – presuda „narodnog revolucionarnog suda“ ili objektivan sudski proces

Hapšenju, privođenju i procesuiranju nadbiskupa Stepinca prethodio je sudski proces „ustaško-terorističkoj“ križarskoj grupi Lisak–Šalić. Tokom ovog procesa utvrđen je „protunarodni i izdajnički rad“ rimokatoličkog svećenstva, njegova povezanost sa „svim neprijateljskim elementima“ u NDH. Tokom 1946. privedeni su ustaški pukovnik Erik Lisak (glavni ravnatelj za javni red i sigurnost i državni tajnik u MUP-u NDH), svećenik Ivan Šalić, tajnik nadbiskupa Stepinca; kateheta II muške realne gimnazije u Zagrebu Josip Šimecki; svećenik Đuro Marić, ustaški satnik; veterinar dr Pavao Gulin; crtač Josip Crnković; franjevac Modesto Martinčić, provincijal franjevačke provincije u Zagrebu; franjevac Krešo Klemen, kapelan u Našicama; franjevci Mamerto Margetić, Tiburcije Pavlek, Kvirin Kolednjak, Valerije Vidović, Stjepan Svast, Leopold Ivanković, Mladen Vajmarić, Blaž Lorković (bivši izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar NDH u Bratislavi), Ivan Kirin (ustaški dopukovnik, bivši zapovjednik sigurnosne službe PTS), Božidar Cehovski.¹⁰⁵

Od svećenika prvi na optužnici je bio tajnik nadbiskupa Stepinca Ivan Šalić, koji je optužen da je 19. septembra 1945. primio ustaškog pukovnika Eriha Lisaka, koji se po nalogu Pavelića ilegalno prebacio u zemlju i omogućio sastanak sa Stepincem. Šalić se 21. septembra opet sastao sa Lisakom i dao mu potrebne informacije o prilikama u Jugoslaviji. Povezao ga je sa Gulinom kako bi se Lisak preko njega povezao sa ustaškim generalom Moškovim, koji se u to doba nalazio u Hrvatskoj na čelu križarske grupe. Istog dana Šalić je povezao Lisaka sa tajnikom papinskog legata u Hrvatskoj Đusepeom Masučijem. Iste noći pružio je sklonište Lisaku u nadbiskupskom dvoru. Šalić je stalno bio u vezi sa Lisakom sve do njegovog hapšenja. Prethodno je Šalić primio pismo od ustaškog generala Moškova i na postavljena pitanja sudskog istražitelja obavijestio Moškova o djelatnosti ustaško-križarskih grupa, biskupskoj konferenciji koja je u to vreme zasjedala (septembar 1945), o djelatnosti ustaških koljača Rafaela Bobana, Luburića, Sudara i drugih. Naknadno je Šalić izvjestio Moškova o značaju biskupske konferencije i upoznao ga sa sadržinom Stepinčevog pastirskog pisma.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ AJ, 215–1-1, Savezno javno tužilaštvo, f-1, optužnica protiv Stepinca i drugova; Dokumenti o suđenju Lisaku, Stepincu i Šaliću., Beograd 1946.

Dana 8. novembra 1945. Šalić je optužen da je primio jednog studenta koji se ilegalno prebacio iz Austrije donoseći poruku Stepincu od ustaške emigracije. Istog dana Šalić je u dvoru primio Anu Juroš, koja je donijela pismo ustaškog bojnika Mate Medvidovića, koji se sa jednom križarskom grupom nalazio u odmetništvu. Pismo je bilo upućeno Stepincu s molbom za materijalnu pomoć. Šalić je u tu svrhu povezao Anu Juroš sa Crnkovićem koji je trebalo da obezbijedi materijalna sredstva. Optužen je dalje da je 21. oktobra 1945. omogućio izvođenje blagoslova križarske zastave u kapelici nadbiskupa Stepinca. Zastava je bila namjenjena ustaško-križarskoj grupi Martina Mesarova, a izradile su je časne sestre iz Gundulićeve ulice br. 12 u Zagrebu. Djelujući u pravcu organizovanja i povezivanja ustaško-križarskih grupa Šalić je uputio pismo Gulinu u kojem zahtjeva da Gulin poveže Crnkovića i nekog učitelja sa ustaškim generalom Moškovim. Dana 6. oktobra 1945. Šalić je dao vezu ustaškom poručniku Safetu Pajiću da se prebaci u jednu ustaško-križarsku grupu. Tom prilikom stavio je Safetu Pajiću na raspolaganje svoj pisala stroj da ispuni nekoliko „lažnih objava“. Prikupljao je podatke o raznim licima koja su mogla doći u obzir za rad u terorističkim organizacijama.

Josip Šimečki je optužen od tužioca Jakova Blaževića da je 21. oktobra 1945. blagoslovio ustaško-križarsku zastavu u kapelici nadbiskupa Stepinca. Početkom oktobra 1945. povezao je ustaškog oficira Svalerna sa Crnkovićem radi njegovog prebacivanja u terorističku grupu. Isljednik u istražnom postupku je zabilježio da je Šimečki dao vezu isusovcu Franji Borasu, uputivši ga na Crnkovića, u cilju prebacivanja četvorice bivših legionara u križare, koji su ilegalno iz inostranstva došli u Jugoslaviju. Avgusta 1945. predao je Crnkoviću i nekom učitelju svoj pištolj, kako bi ga ovi predali križarima. Šimečki je prikupljao i razni materijal, lijekove, odjeću i drugo, preko Tomislava Fumića, prof. Zdenke Barović, neke Marice iz Vrhovca, i sve zajedno preko svojih veza slao križarima. Primaio je, umnožavao, rasparčavao letke uperene protiv narodnih vlasti.

Dušebrižnik „poglavnikovih tjelesnih zdругova“, ustaški satnik Đuro Marić, optužen je da je 18. decembra 1945. omogućio hitan sastanak Gulina i Šalića, pošto je od ustaške špijunke Lele Sopijanec bio obavješten o važnosti tog sastanka. U vezi sa zaključcima sa ovog sastanka nabavio je za generala Moškova i njegovu terorističku grupu pet falsifikovanih objava „kako bi se ovi zločinci što sigurnije mogli kretati po terenu“. Povezao je, dakle, Moškova ali i Gulina sa ustašama u šumi, i u te svrhe svoju saradnicu Višnju Cerašić sa Gulinom. Preko nje je 20. oktobra 1945. Marić nabavio pet neispunjenih objava za trojicu ustaša emigranata, koji su se po nalogu domobranskog generala Peričića ilegalno prebacili u zemlju. Na kraju je Marić pokušao pobjeći u inostranstvo kako bi se povezao sa terorističkim ustaškim grupama, ali je uhapšen i procesuiran zajedno sa Lisakom, Šalićem i Stepincem.

Provincijal franjevačke provincije Modesto Martinčić optužen je od „narodnih vlasti“ da je dao predlog pročelniku odjeljenja za bogoštovlje u Ministarstvu pravosuđa, da se tzv. ustaško zlato državne riznice NDH sakrije u jednom franjevačkom samostanu koji je pripadao njegovoj provinciji. Tako je u

franjevačkom samostanu na Kaptolu br. 9 u Zagrebu smjestio 36 sanduka zlata i dragocjenosti, uz pomoć franjevacu Margetića i Pavleka, te jednog ustaškog dopukovnika i fra Radoslava Glavaša.

U članku „Restitucija zlata Kraljevine Jugoslavije 1945–1958“¹⁰⁶ pisao sam o tzv. ustaškom zlatu (u količini od 117,552 kilograma) koje su ustaše odnele iz sarajevske filijale Narodne banke 24. aprila 1941, a zatim opljačkale iz jugoslovenske Narodne banke u Zagrebu prilikom svog bekstva iz zemlje u maju 1945. godine. Prema nekim svjedočanstvima, to zlato su ustašama oteli pripadnici britanske i američke vojske poslije njihovog dolaska u Austriju. Prema svjedocima trezora Hrvatske državne banke u jednom sanduku koji je odvezen u Austriju bio je zlatni i srebrni novac iz raznih evropskih zemalja u količini od oko 29 kilograma. Prema bankarskim pravilima, monetarnim zlatom nije se smatrao zlatni novac koji su ustaše opljačkale od srpskog i jevrejskog življa. Zlato skriveno u franjevačkom samostanu u Zagrebu je očito drugog porijekla, odnosno ono je opljačkano od srpskih i jevrejskih žrtava ustaškog terora.

Modesto Martinčić je dalje optužen da je početkom maja 1945. dao šefu političkog odsjeka ustaškog ravnateljstva za javni red i sigurnost Krešimiru Šuklji, u sporazumu sa svojim redovnikom Mamertom Margetićem, 100 komada neispunjenih tiskanica, krsnih, vjenčanih i smrtnih listova, kao i potrebne crkvene marke za te dokumente, te ga uputio da se, u svrhu pribavljanja štambilja župnog ureda za žigosanje navedenih dokumenata, obrati gvardijanu franjevačkog samostana Bruni Breškom u Kloštru Ivaniću. Sve navedeno je korišteno za izradu lažnih isprava namjenjenih ustašama i križarima koji su trebali „protunarodno djelovati u zemlji“.¹⁰⁷

Martinčić je zatim dozvolio da se u franjevačkim samostanima, koji su pripadali njegovoj provinciji, kriju ustaški redovnici iz drugih krajeva, između ostalih fra Pavle Radoš, fra Velimir Karlović, fra Bono Rendulić (poznati terorista koji je pobjegao iz zarobljeničkog logora 1945), fra Kazimir Đurman, koji se krio zbog rasparčavanja ustaških letaka. Između ostalih skrivao se i dr Milutin Tičak, advokat iz Vukovara, koga su zbog zločinstava tražile „narodne vlasti“. Krajem januara 1946. Martinčić je pokušao ilegalnim putem da se prebaci u inostranstvo.

Javni tužilac Jakov Blažević je tokom suđenja pred ovom grupom isticao podatak da je Josip Broz Tito 1945. blagonaklono postupao sa Stepincem, o čemu svjedoči i popustljiv stav predsjednika vlade Bakarića koji se sa Stepincem čak pojavljivao na tribinama povodom „revolucionarnih“ svečanosti. S tom ocjenom se složio i optuženi fra Martinčić izjavivši da je on vidio da je maršal Tito Stepincu pružio ruku pomirenja: „**Vidio sam da on (Tito) hoće s dostojanstvom da pređe preko toga, jer je većina (klera) saradivala s ustašama i htio je da se preko toga pređe velikodušno...** Ja sam govorio da to ne može imati nikakva uticaja na samu vjeru, kad maršal Tito tako velikodušno ponudu daje da se dođe do sporazuma“. Ne treba zaboraviti činjenicu da Broz nije bio

¹⁰⁶ *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–2, Beograd 1999, 206.

¹⁰⁷ AS, Arhiva BIA, Proces ustaško-terorističkoj grupi Lisak–Šalić, 1946.

tako velikodušan prema đeneralu Dragoljubu Draži Mihailoviću, već ga je odmah po hapšenju zatvorio i hitno organizovao suđenje i streljanje 17. jula 1946. godine.

Krešo Klemen je optužen da je takođe učestvovao u prenošenju i skrivanju 36 sanduka „ustaškog“ zlata iz državne riznice, a zatim (zbog boljeg skrivanja) učestvovao u zakopavanju tog zlata ispod ispovijedaonice u franjevačkom samostanu na Kaptolu. Dobar dio ovog zlata opljačkan je od žrtava hrvatskog terora u Koncentracionom logoru Gospić (Jadovno, Pag), Jasenovcu i drugim logorima.

Redovnik Mamerto Margetić je optužen da je u januaru 1944. stupio u obavještajnu službu Krešimira Šuklje i obavještavao ga o pristalicama Narodnooslobodilačkog pokreta, o svećenicima koji ne simpatišu ustaše (kao Deduš Leandro iz Požege, kanonik Lončar iz Zagreba i dr.). Ratnog zločinca Krešimira Šuklju krio je desetak dana na tavanu franjevačkog samostana u Zagrebu. Na zahtjev gvardijana Srečka Majstorovića omogućio u septembru 1945. u franjevačkom samostanu sastanak grupe ustaša i križara. Na tom sastanku, kome su prisustvovali Crnković, Margetić tri muškarca i jedna žena, zaključeno je da se povodom održavanja kongresa Srba u Hrvatskoj organizuje školska mladež za demonstracije protiv „narodne vlasti“. Glavni organizatori bili su franjevci preko Margetića. Na sastanku je odlučeno da se pristupi organizovanoj izradi križarskih letaka. Sljedećeg dana Margetić je preuzeo križarske letke od Crnkovića, sa zadatkom da ih otpremi u Viroviticu. Dana 6. maja 1945. Margetić je primio od Šuklje tri pisaaće mašine i jednu od njih je dao Stanku Matijeviću, zvonaru crkve sv. Josipa u Zagrebu, u svrhu sastavljanja križarskih letaka. Krajem oktobra 1945. Margetić se sastao u selu Vrbava, srez Nova Gradiška, sa križarskom grupicom koja je bila pod vodstvom nekog ustaškog poručnika.

Na osnovu iznesenih optužnica javni tužilac Jakov Blažević zakazao je glavni javni pretres, pozvavši sve optužene imenovane u navedenoj optužnici. Prvi je preslušan Lisak pa potom Ivan Šalić, koji je dugo ispitivan.

U vreme suđenja grupi Lisak–Šalić, prozivan je i biskup mostarski dr fra Petar Čule. Istražitelji u sudskom procesu u Zagrebu pronašli su da je on za vrijeme okupacije učestvovao u bliskoj komunikaciji i kolaboraciji sa ustašama, Nijemcima i Italijanima. Pored nadbiskupa Šarića Čule je bio najodaniji ustaški sljedbenik među biskupima u Bosni i Hercegovini. Poslije sloma NDH u svojim propovijedima u crkvi otvoreno je napadao novi komunistički poredak. Savremeni hrvatski propagandisti su tvrdili da ga je nova komunistička vlast tri godine provocirala, šikanirala i prozivala, zbog Čulinog svjedočenja o etničkom čišćenju istočne Hercegovine od Hrvata i selektivnog progona rimokatoličkog svećenstva. Vlastima se naročito zamjerio što je „digao glas“ protiv pokolja fratara na Širokom Brijegu, o čemu je svjedočio u „glasovitom „Pastirskom pismu“ sa biskupskog zasjedanja u Zagrebu 22. septembra 1945.

Na suđenju je dalje dokazano da je Čule održavao pismeni kontakt sa odmetnikom Vladićem, vođom jedne ustaške grupe. Biskup je priznao da je postojala prepiska između njih dvojice. Čule je istinski podržavao „odmetnika“

Mandića, ustaškog oficira i njegovu grupu, bodrio ih da izdrže „pod svaku cijenu jer će uskoro doći do promjene u zemlji“. Odobrio je da u njegovom nadbiskupskom dvoru prenoći ranjeni ustaša-križar, koga su njegovale časne sestre. Novčano je pomagao familije odbjeglih ustaša, koji su se krili u okolini Dervente. U isljednom postupku zaključeno je da je Čule svojim držanjem davao podršku ostalom svećenstvu svoje dijeceze, pa je na taj način većina svećenstva mostarske biskupije sarađivala i pomagala ustaško-križarske formacije u Hercegovini. U govoru u Dvoru na Uni naglasio je da postoje tri sredstva pomoću kojih će se riješiti srpsko pitanje: pokršćavanje, iseljavanje i „čišćenje gvozdenom metlom“. Odlikovan je od Pavelića redom za zasluge II stupnja.¹⁰⁸ Pritvoren je u aprilu 1948. i osuđen na 11 i po godina. Na slobodu je pušten 1955. godine.

Suvremeni hrvatski povjesničari Čulu aboliraju od ustaštva, te ga predstavljaju kao čovjeka koji nije bio po volji vlasti NDH, koje su se čak i protivile njegovom postavljenju za biskupa. Isticano je da tom činu „nitko od tadašnje vlasti nije nazočio ređenju“.¹⁰⁹ Dokumenti, međutim, potvrđuju da su prilikom postavljenja Čule „goste dočekali talijanski general Vitez Negri, veliki župan Zlatar, zapovjednik divizije Pacak, stožernik dr Ivan Musa, logornik Davor Mance te predstavnici klera“.¹¹⁰

Bezbjednosne službe Demokratske Federativne Jugoslavije su u prvi plan ispitivanja 1945. stavljale i slučaj župnika crkve sv. Josipa u Sarajevu Božidara Bralu, koji je već prvih dana okupacije učestvovao u organizaciji ustaške vlasti u Sarajevu. Zbog zasluga je vrlo brzo postao ustaški tabornik u Sarajevu. Formiranjem hrvatskog sabora automatski je postao njegov član kao „fanatični i beskompromisni ustaša“. Bio je najprisniji saradnik ustaškog stožernika dr Viktora Gutića. Kao tabornik izdao je naredbu da se na Alipašinom mostu u Sarajevu pobije 180 Srba. Pričalo se da je Brale lično učestvovao u ubijanju, a da je potom sa ustašama zaigrao kolo na mjestu zločina. Kao odani ustaša blagosiljao je ustaške zastave, nasilno prekrštavao Srbe i Jevreje, pisao brojne članke u ustaškim novinama veličajući NDH, poglavnika Pavelića, Hitlera, Musolinija i druge. Kao dobar prijatelj ustaškog pukovnika Jure Francetića, osnivača zloglasne Crne legije, postao je dušebrižnik te legije, pojavljujući se na svečanostima u uniformi ustaškog oficira. Kao povjerenik glavnog ustaškog stana, prošao je kroz Sandžak već prvih mjeseci okupacije, gdje je svuda primao deputacije muslimana u cilju ostvarenja pripojenja (aneksije) Sandžaka NDH.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Tomo Vukšić, *Biskup – predvodnik kolone svjedoka vjere*, Stolačko kulturno proljeće, 2007.

¹¹⁰ *Hrvatsko pravo*, br. 26, 24. listopad 1942.

Suđenje nadbiskupu Stepincu septembar – oktobar 1946.

Hapšenje Stepinca

O izvođenju nadbiskupa Stepinca pred „narodni sud“ odluka je donešena na Bledu u ljeto 1946. godine. Prema svjedočenju javnog tužioca Republike Hrvatske Jakova Blaževića, koje je objavljeno u *Politici* 13. marta 1988, na Bledu su se našli Josip Broz, Edvard Kardelj, Josip Hrnčević, javni tužilac Jugoslavije. Blažević je naveo da je Tito pozvao njih dvojicu (Blaževića i Hrnčevića) na Bled, gdje su cijeli dan razgovarali kako da postave optužnicu i krivično gonjenje Stepinca. Tito je posebno naglasio da su krivični razlozi doveli do takvog suđenja, čime je odstupio od vlastitih optužbi iz 1946. da su genocidni zločini ustaša dodatno inspirisani ponašanjem Stepinca sa klerom.

Kako je naveo akademik Živojinović, stvari su se potom ubrzano razvijale. Pred vijećem Vrhovnog suda NR Hrvatske tokom septembra i oktobra 1946. u Zagrebu, u dvorani „fiskulturnog učilišta“, održano je suđenje Erihu Lisaku, dr Alojziju Stepincu, Ivanu Šalić i družini zbog njihovog „izdajničkog rada i ustaško-križarskih zločina“. Optužnica petnaestorici optuženih (bez Stepinca koji je optužen kasnije) podignuta je 26. avgusta 1946, a sam proces je počeo 9. septembra 1946. pod predsjedavanjem sudije dr Žarka Vimpulšeka i dvojice članova vijeća, i javnog tužioca Jakova Blaževića sa pomoćnicima.

Zaključivši da je sakupio dovoljno dokaza o Stepinčevoj krivičnoj odgovornosti, javni tužilac Jakov Blažević predložio je sudskom vijeću da se, prema dotadašnjim rezultatima istrage, naročito iz iskaza Lisaka, Šalića, Šimeckog, Marića, Gulina i Martinčića, donese odluka da je neposredni učesnik, podstrekač i pomagač u radu terorističke organizacije „ustaško-križarskih grupica“ bio nadbiskup dr Alojzije Stepinac. Zbog toga je Blažević dao nalog da se Stepinac liši slobode i stavi u pritvor, te protiv njega povede krivična istraga. U sudskoj dvorani se tom prilikom prolomio dugotrajan frenetični aplauz. Stepinac je pritvoren 18. septembra 1946. godine. Izvršeno je pritvaranje Stepinca kao podstrekača i inspiratora ratnih zločina, pa je usljedilo i njegovo „preslušanje“ (istraga).

Izvođenje nadbiskupa Stepinca pred sud zbog veza sa ustaškom emigracijom i ostacima križara izazvalo je na Zapadu i u štampi pod uticajem Vatikana najžešće napade na Jugoslaviju. Istoričar prof. dr Branko Petranović je istakao da je katolička štampa označila suđenje, „tom proustaškom episkopu“, kao „najžalosniji proces u istoriji katoličke crkve“. Generalni vikar Franjo Sevis Salis je povodom lišavanja slobode „obljubljenog nadpastira“ izdao Poslanicu u kojoj stoji da za ovaj teški progon „preuzvišenog gospodina Nadbiskupa ne nalazimo na njemu nikakve krivice. On je, što je i posve shvatljivo, kao bogom postavljeni pastir svoga stada apostolskim žarom i neustrašivošću ustajao na obranu Božjeg zakona, katoličke crkve i njenih prava. No, on je to činio uvijek“. Bez obzira na sav dekor svećanih riječi generalnog vikara, nastavlja Petra-

nović, „nisu se mogli navesti primeri Stepinčevog ustajanja protiv ustaša koji su pred očima katoličke hijerarhije u NDH uništavali čitav jedan narod“.¹¹¹

Uprava Državne bezbjednosti NR Hrvatske javila je 20. septembra 1946. MUP-u FNRJ, Upravi Državne bezbjednosti, da su simpatizeri i pripadnici „Narodne Fronte“ u Zagrebu vrlo povoljno primili vijest o hapšenju nadbiskupa Stepinca. Inače je njegovo hapšenje „ostavilo jak utisak na građane“, a u prvom redu na klerikalce i „ostale reakcionare“ iz bivših građanskih partija. Prema izvještaju UDBE, „reakcionari“ nisu vjerovali da će se nova vlast usuditi hapsiti Stepinca, pa je u „njihovim redovima zavladao izvjestan strah“. Svi oni su u Stepincu vidjeli ličnost od najvećeg političkog značaja u opoziciji i ličnost sa autoritetom u inostranstvu. UDBA je primjetila da nije bilo jačeg okupljanja „neprijateljskih elemenata na Kaptolu u Zagrebu, a posjet katedrali bio je sasvim normalan, iako se sračunato lansirala vijest o velikoj posjeti crkvama“. Kružile su vijesti da bi trebalo pripremiti demonstracije, koje bi imale veliki efekat, pa bi ga vlasti morale pustiti iz zatvora. Širile su se i „neprijateljske parole“ kako Stepinac neće biti suđen, jer da on nije državljanin FNRJ, već da je kao crkveni poglavar državljanin Vatikana, i da na taj način za crkvenog poglavara postoje samo crkveni sudovi, kome ne mogu da sude državni sudovi. Lansirana je i vijest da je proglašen kardinalom, pa bi „ovih dana“ trebalo da ide u Vatikan na svečanost proglašenja kardinalom.¹¹²

„Hrvatska“ UDBA je dalje izvjestila da su u periodu od hapšenja Stepinca neprijateljski komentari vrlo drski u iznošenjima brojnih laži, kao što su: da je Stepinac potpuno nevin, da su optužbe lažne jer proces nije prenošen preko radija; da mu jugoslavenske vlasti ne smiju suditi zbog moguće intervencije SAD i Britanije, da su saveznici već intervenisali ultimatumom. Rimokatolički svećenici su osuđivali „izdajničke“ izjave Šalića, Martinčića i drugih na procesu, dok im je Lisak imponirao svojim hrabrim držanjem, pa su ga uzimali za primjer. Župnik Gašpert je izjavio saradniku UDBE da ga „čudi i da ne može oprostiti Martinčiću što je u tolikoj mjeri teretio (optuživao) Stepinca“, te da je njegovo držanje nedostojno jednog provincijala (franjevačkog). Rimokatolička hijerarhija je mnogo očekivala od papinskog nuncija Harlija („Amerikanca“) koji je iz Rima specijalno postavljen za nuncija zbog hapšenja Stepinca. Prema nekim obavještenjima pojedini kanonici su pozitivno reagovali na hapšenje Stepinca, npr. Marić koji je izjavio da je Stepinac „previše zabrazdio“ i svojom nepromišljenom politikom onemogućavao svaki pokušaj mirne solucije sa vlastima, a svoje saradnike tjerao na loše solucije zbog kojih su pozivani na odgovornost od komunističkih vlasti. Marić je očekivao da će poslije hapšenja Stepinca biti više mogućnosti za sređenje odnosa i mirne solucije s vlastima.

Povodom hapšenja Stepinca biskup đakovački Akšamović je izjavio „jednom našem (udbinom) simpatizeru“, da ništa neće poduzimati, a ukoliko koji od popova bude nešto poduzimao da će to „činiti na svoju ruku“. U osiječ-

¹¹¹ P. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 3, 62–63.

¹¹² AJ, fond 836, II–10/1–46, Arhiva Josipa Broza Tita, Uprava državne bezbjednosti za NR Hrvatsku – MUP-u FNRJ (UDBI), 20. septembar 1946.

kom okrugu vijest o hapšenju Stepinca postepeno je prodirala, te je kod „neprijateljskih elemenata izazvala iznenađenje“, a kod simpatizera novih vlasti „veliko raspoloženje“. Svećenik iz Viljeva tom prilikom je izjavio da „naša vlast ide za tim da sve popove uništi“. Vijest o hapšenju Stepinca u okrugu Daruvar primljena je kod naroda sa oduševljenjem, dok se kod klera „osjećala potištenost, a kod drugih neprijateljskih elemenata još i živost, no do sada nisu ništa poduzimali“. U okrugu Karlovac hapšenje Stepinca primljeno je, prema prvim obavještenjima, vrlo dobro. Povodom hapšenja Stepinca održana je u nadbiskupskom duhovnom stolu sjednica zagrebačke nadbiskupije. Kanonik Radičević objavio je vijest kako je Stepinac uhapšen i pozvao sve prisutne na molitvu. Zaključak je bio da se po župama obavljaju molitve za Stepinca. Takođe se saznaje da je Stepinac prije hapšenja odredio „neki redosljed biskupskog kadra“ koji bi ga zamjenjivao ukoliko bi bio uhapšen.¹¹³

Povodom vijesti o skorom suđenju nadbiskupu Stepincu 1. oktobra 1946. oglasila se i Apostolska nuncijatura u Beogradu, koja je MIP-u FNRJ skrenula pažnju na stav jugoslavenske štampe i radija u izvještajima o skorom suđenju Stepincu. Nuncijatura je uočila slijedeće: „1. Sve novine i radio emisije pre odluke suda, zauzimaju stav potpunog osuđivanja Nadbiskupa; 2) Ovaj stav izražen je često na tako identičan način da ukazuje na to da je inspirisan; 3) Nadbiskup se očito unapred osuđuje krivim i povređuje se opšte priznati princip svih civilizovanih zakonskih sistema da se za optuženog pretpostavlja da je nevin dok se protivno ne dokaže; 4) Ovaj stav je tako oštar da izgleda kao da je proračunato da navede ljude koje je lako nagovoriti na dela protiv Crkve i njenih ljudi; 5) do sada nije poznat slučaj da je i jedna reč u prilog Nadbiskupa dozvoljena u štampi ili radiju; 6) Ovaj stav nikako ne predstavlja osećanja i ubeđenja katoličkog naroda Hrvatske“. Upozoravajući MIP na ove činjenice, Nuncijatura primjećuje da se ne može naći paralela ovakvom stanju „ni u jednoj zemlji sveta gde optuženi imaju pravo na odbranu i u kojima štampa i radio uvažavaju pravu slobodu“.¹¹⁴

U istom danu apostolski nuncij je poslao još jednu, mnogo oštriju protestnu notu MIP-u FNRJ, u kojoj se iznose slijedeće „činjenice“ o državnom teroru nad rimokatoličkim svećenicima i hijerarhijom: „U periodu neposredno prije i posle hapšenja Nj. E. Rev. dr Alojzija Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa, došlo je u celoj zemlji, a naročito u Hrvatskoj, do nekoliko djela nasilja protiv katoličke crkve i crkvenih lica, koja su svakako s tim u vezi. Biskupi su napadnuti, nekoliko svećenika ubijeno, drugi svećenici su pokupljeni i batinani; još i drugi su bili odvezeni iz njihovih parohija pod pretnjom mučenja i smrti. Policija nije pokazivala interesovanje za ove slučajeve; niko nije uhapšen. U isto vreme Apostolska nuncijatura, čak sa svojim ograničenim sredstvima za obaveštavanje, prima danomice izvještaje o uhapšenim svećenicima, nestalima, niko ne zna kuda, i nepristupačnima. Kruto se odbijaju upiti o uhapšenima, o terećenjima

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ AJ, fond 836, II-10/1-46, Apostolska nuncijatura Beograd – MIP-u, br. 39/1/46, 1. oktobar 1946.

protiv njih, o mogućnosti da ih se posjeti i dadu savjeti. Kao rezultat toga, Katolička crkva, naročito u Hrvatskoj, koja je gotovo cijela katolička, svedena je u prilike u kojim su sem toga desetine hiljada vjernika lišeni vjerskih obreda koje žele i na koje imaju pravo. Ova situacija i duševno stanje koje ona izaziva kod biskupa, svećenika i naroda je očito inkopatibilna sa ustavnom garantijom o slobodi religije i sa često ponavljanim izjavama da u Jugoslaviji nema progona vjere“.¹¹⁵

„Preslušanje“ i izvođenje pred sud

Nakon okončane istrage tužilac Blažević je pripremao optužnicu protiv Stepinca zbog počinjenih krivičnih djela iz zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. Pošto je krivična djelatnost optuženih Lisaka, Šalića i družine bila najuže povezana s krivičnom djelatnošću Stepinca i činila jedinstveno krivično djelo, tužilac Blažević je smatrao nužnim da se postupak u oba krivična predmeta spoji i povede zajednička rasprava. Zbog toga je Blažević predložio da se prekine rasprava u krivičnom predmetu protiv Lisaka i družine, i da mu sudsko vijeće da rok od sedam dana kako bi protiv Stepinca proveo istragu i podigao optužnicu. Nakon vijećanja sud je usvojio predlog javnog tužioca NR Hrvatske. Odluku o spajanju krivičnog postupka sud je trebalo naknadno donijeti poslije podizanja optužnice, pa se tek poslije toga mogla obaviti rasprava.¹¹⁶

Javni tužilac je sproveo hitnu istragu protiv Stepinca koja je počela 18. septembra 1946. godine. Zapisnici „o preslušanju“ Stepinca nisu objavljeni u knjizi *Dokumenti o suđenju Lisaku Stepincu, Šaliću i ustaško-križarskoj bandi*, Beograd, 1946 niti u bilo kojoj knjizi o Stepincu. Zapisnici se nalaze u fondu Arhiva Jugoslavije – Savezno javno tužilaštvo (f. 1), pa ih ovom prilikom, zbog značaja, objavljujem u cjelovitom tekstu koji glasi:

Zapisnik od 18. rujna 1946. sastavljen kod Javnog tužništva NR Hrvatske o preslušanju osumnjičenog Stepinac dr Alojzija

Prisutni: istražitelji Dragutin Desput, Nedo Milutinović, Božidar dr Kraus
Zapisničar Zlata Vizlar

Osumnjičenik propisno upozoren na blagodat kazivanja istine, izjavljuje: Zovem se Stepinac dr Alojzije, sin pokojnog Josipa i Barbare rođene Penić, rođen 8. V 1898. u Krašiću, nadbiskup zagrebački, stalno prebivanje Zagreb, Nadbiskupski dvor, neoženjen, narodnost Hrvat, državljanin FNRJ, u pritvoru od 18. IX 1946.

Pitanja tužioca Blaževića: – Koji je vaš položaj u katoličkom episkopatu Jugoslavije?

¹¹⁵ Isto, Apostolska nuncijatura Beograd – MIP-u, br. 40/1/46, 1. oktobar 1946.

¹¹⁶ *Dokumenti o suđenju Lisaku, Stepincu...*, 189: AJ, 215–1-1, fond Vrhovno javno tužilaštvo, dosije Alojzija Stepinca.

Ja sam predsjednik biskupskih konferencija, za čije sazivanje imam mandat na deset godina od Sv. Stolice. Biskupsku konferenciju saziva predsjednik na vlastitu inicijativu ili na inicijativu kojega od biskupa. Dnevni red konferencije određuje predsjednik u sporazumu sa biskupima ili bez njih. Za predsjednika biskupskih konferencija postavljen sam 1938 g. U moju funkciju kao metropolite hrvatsko-slavonske provincije spada u smislu crkvenih zakona nadležnost nad biskupima sufraganima i to: đakovačkim, križevačkim i senjskim.

O svakoj biskupskoj konferenciji i njenim rezultatim obaviještava se Sv. Stolica. Ja sam uvijek o rezultatima konferencije, kako za vrijeme Jugoslavije, tako i za vrijeme NDH preko apostolskog nuncija obavještavao Sv. Stolicu. Za vrijeme NDH bio je u Zagrebu samo delegat Sv. Stolice, akreditiran kod episkopata u NDH, zbog toga jer NDH nije de iure bila priznata od Sv. Stolice.

– Gdje ste se nalazili u prvim danima rata između bivše Jugoslavije i okupatora?

Nalazio sam se u Zagrebu. Jednako sam i proglašenje NDH dočekao u Zagrebu. Jednako sam i za cijelo vrijeme okupacije boravio stalno u Zagrebu. U Rim k Sv. Ocu išao sam od 1934. redovno svake godine, dok je to god bilo moguće. Tako sam bio u Rimu i 1941, 1942 i 1943, i redovito sam odlazio u svibnju ili lipnju. Kod tih posjeta Sv. Ocu izvještavao sam redovno usmeno o prilikama Katoličke crkve u domovini. Osim putovanja u Rim nisam odlazio za cijelo vrijeme okupacije iz Zagreba.

– Da li vam je poznato kada je Pavelić došao iz Italije u Zagreb i sa koliko je ustaša emigranata došao u zemlju?

Nije mi poznato kad je Pavelić stigao iz Italije u Zagreb. Vjerovatno je to bilo u travnju 1941. iza ulaska Nijemaca u Zagreb. Nije mi poznato koliko je ustaša emigranata stiglo u zemlju, jer se za to nikad nisam interesirao.

– Da li vam je poznat postupak sa zatočenicima u ustaškim logorima Jasenovac, Jadovno, Sisak itd.

Postupak sa zatočenicima u tim logorima poznat mi je. O tom postupku poznato mi je u toliko koliko je poznato i ostalim građanima naše zemlje. O svemu što sam čuo izvještavale su me osobe koje su iz logora dolazile, a primao sam i izvještaje župnika Parčić Juraja, bivšeg župnika u Jasenovcu. Ne sjećam se koliko mi je izvještaja Parčić dostavio.

Ne mogu tvrditi da su se u ustaškim logorima vršila masovna mučenja i ubijanja, jer ja tamo osobno nisam bio i nisam se osobno o stanju u logorima uvjerio, a izvještaji drugih ljudi mogu biti i netačni. Godine 1941. ili 1942. poslao sam u Jasenovac mog tajnika dr Lackovića da ustanovi stanje u logoru. S drom Lackovićem obišao je logor i tajnik papinskog legata Massucci. Činilo mi se da njihov izvještaj nije odgovorio istini, jer nisu, po mom mišljenju, bili u mogućnosti da se upoznaju sa stvarnim stanjem u logoru, kako sam čuo kasnije. Što god sam čuo iz logora, učinio sam što mi je nalagala moja biskupska dužnost. Smatram da je za tu moju djelatnost znala čitava javnost.

– Kada ste saznali za stanje u logorima i za progone Židova i Srba koje su provodili ustaše?

Za stanje u logorima saznao sam kad i ostali građani. Za progone Srba, Židova, a i mnogih Hrvata saznao sam odmah kad su ti progoni započeli. O tome su objelodanjeni i dokumenti s moje strane u *Službenom Vjesniku* zagrebačke nadbiskupije, i to u brojevima od kolovoza 1945. do otprilike ožujka 1946. **Ne mogu se sjetiti** da li je za vreme NDH bila u štampi objelodanjena s moje strane kakva **aluzija ili osvrt na postupak u logorima**. Međutim, objelodanjene su moje propovijedi u formi letaka. Te propovijedi reproducirane su su u *Službenom Vjesniku* u gore navedenom razdoblju, jer se za vrijeme NDH to nije moglo u redovnoj štampi objelodaniti. Ove propovijedi držao sam kroz cijelo vrijeme okupacije, i one su objelodanjene u jednom dijelu u gore spomenutom *Vjesniku* kroz navedeno vremensko razdoblje.

– Da li vam je poznato stanje i postupak u ustaškim zatvorima?

Koliko sam ja znao i što sam imao činiti, može se vidjeti iz dokumenata koji su objelodanjeni u *Službenom vjesniku* zagrebačke nadbiskupije.

– Da li je postupak po vašem saznanju u ustaškim zatvorima bio dobar ili vam je poznato da su u zatvorima vršena strahovita mučenja i ubijstva?

Kakav je bio postupak u zatvorima, o tome ja potanje ne mogu govoriti, jer nismo imali pristupa u zatvore. A koliko sam mogao saznati i što sam mogao učiniti, može se vidjeti iz našeg *Službenog Vjesnika*.

– Da li vam je poznato da je Gestapo u NDH imao svoje zatvore i da je sam vršio hapšenja bez ustaške policije i svake kontrole?

– Da je Gestapo vršio hapšenja poznato mi je radi slučaja moje kancelarije, kad su Nijemci nekoliko dana nakon ulaska u Zagrebu, zapravo odmah drugi dan nakon ulaska u Zagreb, tu kancelariju, koja je bila ustanovljena radi pomažanja emigranata iz krajeva koje su Nijemci okupirali, zapečatili i činovnicu na pet mjeseci zatvorili. Takođe mi je poznato da je Gestapo uhapsio dr Andrića, urednika sv. Jeronima. Čuo sam da je Gestapo imao i svoje zatvore, ali mi o tome pitanju nije ništa poznato.

– Što vam je poznato o radu i djelovanju ustaškog glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost, ustaških župskih redarstava, redarstvenih ravnateljstava i sličnih policijskih ureda i organizacija NDH, zatim što vam je poznato o djelovanju ustaških stožera, logora i tabora? Da li su te organizacije svojim djelovanjem radile na korist našeg naroda u toku okupacije?

Iz vlastitog opažanja nije mi ništa poznato...

(Gornji je redak prekrizhen po želji osumnjičenog) Taj mi je rad bio poznat, u koliko sam morao često intervenisati u prilog raznih lica. Moj sud o tome izražen je u dokumentima *Službenog glasnika* i znade ga moje svećenstvo.

– Zbog čega ne želite određeno kazati vaše mišljenje o radu i djelovanju gore navedenih ureda i organizacija u NDH, kad su vas posjećivali rukovodioci tih organizacija i kad vam je, po vašoj izjavi, o radu tih organizacija bilo poznato nešto više nego drugima?

Kao katolički biskup imam razloga da ne dajem odgovora na pitanje o mom mišljenju u pogledu rada i djelovanja gore navedenih ureda i organizacija NDH. Odgovor na gornje pitanje priječi mi moja savjest i zdrav razum. Da li je

djelovanje gornjih organizacija bilo u interesu našeg naroda, **dat će istorija svoj sud**, a ja sam svoje mnjenje dovoljno izrazio kroz četiri godine okupacije.

– Da li vam je poznato vršenje tzv. odmazde u NDH i da li su te odmazde bile samovoljni akti pojedinih ustaških funkcionera ili su te odmazde sačinjavale jedan sistem u djelovanju ustaškog aparata?

Poznato mi je da su u NDH bile vršene tzv. odmazde. Poznat mi je primjerice slučaj jedne osobe koja je bila određena za odmazdu u vezi sa slučajem kod botaničkog vrta, jer sam u tom slučaju za tu osobu intervenisao. Poznat mi je i slučaj prof. Ogrizovića i njegove grupe, jer sam u tom slučaju intervenirao da se uopće ne vješaju, odnosno **da se ne vješaju na javnim mjestima**. Uostalom, izjavljujem da sam svoj sud o tome već dovoljno izjavio kroz četiri godine okupacije. Da li su te odmazde bile samovoljni akt pojedinih ustaških funkcionera ili su sačinjavale jedan sistem u djelovanju ustaškog aparata, nije mi poznato i o tome ne mogu dati nikakav odgovor.

Stepinac je morao znati za zločine jer su oni masovno vršeni odmah poslije proglašenja NDH u Koncentracionom logoru Gospić...

– Što vam je poznato o djelatnosti vojnih formacija NDH, tj. o djelatnosti domobranstva i ustaške vojnice? Da li vam je poznato o tzv. akcijama čišćenja koje su te formacije provodile?

O djelatnosti vojnih formacija NDH poznato mi je koliko i drugim građanima. Napominjem da predmeti vojne prirode na mene uopće spadaju. O akcijama čišćenja znam toliko da su to bile borbe s partizanima. Sa moralne strane ja sam u tom pitanju učinio sve što je do mene, kao katoličkog biskupa, spadalo, tj. reagirati na nepravde. Ja sam kao predstavnik katoličke crkve učinio svoju dužnost.

– Da li ste u svojim intervencijama u pogledu odmazde, akcija čišćenja, imali uspjeha? Ukoliko ste taj uspjeh imali, da li je bio principijelan ili djelomičan?

Koliko je uspjeha bilo, poznato je javnosti. (Stepinac je davao sve šturije i uopštenije odgovore)

– Iz dosadašnjih vaših odgovora očito proizlazi da vi ne želite na konkretno postavljeno pitanje date konkretan odgovor. Molimo vas da nam navedete razloge tome.

Ja sam svoje razloge naveo Sv. Stolicu, koja može prosuditi vladi, ako želi, staviti do znanja imam li pravo ili krivo (Crkvena vlast iznad zemaljske, država nema pravo da suđi crkvenim licima, ideološki nesklad, Stepinac ne priznaje svjetovni sud – N. Ž).

– Da li to znači da vi smatrate da kao građanin ove zemlje niste dužni davati odgovore istražnim vlastima? Da li to znači da ne priznajete današnju vlast, Ustav i ostale zakone?

Kao katolički biskup po kanonskom pravu spadam pod sud Sv. Stolice, a ne pod građanski sud. To ne znači da ne priznajem današnju vlast. Ustav ne priznajem, ukoliko se kosi sa moralnim principima katoličke crkve, to znači da ne mogu na pr. reći da je civilni brak tj. obligatorni civilni brak u skladu sa naukom katoličke crkve. Ja ne poričem pravo današnjim narodnim sudovima da

sude u krivičnim predmetima, ali ja imam svojih razloga zbog kojih neću da na konkretna pitanja konkretno odgovaram. Isto tako neću se braniti ni na sudu.

– Da li smatrate da vam pripada eksteritorijalno pravo u ovoj zemlji, što bi se iz vašeg držanja i odgovora pred istražnim vlastima moglo zaključiti? Ako mislite da takav položaj imate, navedite nam pravni osnov za to svoje tvrđenje.

– Ne smatram da mi pripada eksteritorijalno pravo.

– Da li vam je poznato da su ustaške i domobranske formacije u NDH bile pod njemačkom komandom?

Ovo pitanje ne spada na mene, a svoj sam sud izrazio gdje je trebalo.

– Koje mjesto smatrate vi kompetentnim gdje je trebalo dati svoje mišljenje i opravdanje?

To je naša javnost. **Pod javnošću smatram čitav naš hrvatski narod.**

– Smatrate li vi da je današnja narodna vlast jedno a narod drugo?

Nemam ništa za izjaviti na ovo pitanje.

– Da li je po vašem mišljenju NDH bila gospodarski neovisna od okupatora, ili nije?

Ovo pitanje ne spada na mene.

– Koji su razlozi po vašem mišljenju doveli do toga da **čisto etnički krajevi Hrvatske (kao dio Primorja, Dalmacije i Međimurja?)** nisu ušli u područje NDH? (ustaški i komunistički velikohrvatski prostor, a time i nacionalizam se sudaraju, ali i ne podudaraju – N. Ž.).

Koji su to razlozi, poznato je svima.

– Da li su ti razlozi poznati vama?

Poznati su kao i drugima.

– Zašto ih ne želite navesti?

Ne smatram da je za mene zgodno da na to odgovaram.

– Da li je NDH bila politički neovisna od okupatora?

Moje je mišljenje onakvo kakvo je i cijeloga hrvatskoga naroda.

– Da li vam je poznato mišljenje cijelog hrvatskog naroda i kakvo je to mišljenje?

Mišljenje hrvatskog naroda o tom pitanju mi je poznato. A kakovo je mišljenje hrvatskog naroda, o tome ne želim ništa dalje izjavljivati.

– Zašto ne želite o tome dati izjavu i smatrate li nas kao istražne organe javnog tužioca NR Hrvatske nepozvanima da vam takvo pitanje postavljamo?

Razlozi zašto ne želim dati o tome izjavu isti su kao i gore, a istražne organe javnog tužioca NR Hrvatske ne smatram nepozvanima da mi ovakvo pitanje postave.

– Koga smatrate odgovornim za zločine izvršene u logorima, zatvorima, za odmazde, **za predaju hrvatskih krajeva okupatoru** (tužioc ih ne smatra jugoslavenskim?) i druga nedjela?

Po odgovornosti neka sudi i sudit će Bog, kao zadnja instanca.

– Ko je po vašem mišljenju nadležan za ustanovljenje te odgovornosti i pozivanje krivaca na odgovornost za izvršene zločine u prvoj instanci?

U to pitanje ne ulazim.

– Smatrate li vi da je hrvatski narod, kao i drugi narodi Jugoslavije, ovlašten i legitimisan da preko svoje sadašnje narodne vlasti privodi k odgovornosti krivce za ta zločinstva učinjena za vrijeme okupacije?

Ne ulazim u to pitanje.

– Da li smatrate Pavelića, Lisaka, Luburića, Moškova, Budaka, Puka, Didu Kvaternika, Slavka Kvaternika, Cankia?, Mandića, Bobana i druge ustaške funkcionere odgovornim za izvršena zločinstva u vrijeme NDH?

Kroz četiri godine imali su ljudi prilike vidjeti što ja o tim ljudima sudim.

– Da li gore nabrojena lica smatrate zločincima?

Već sam svoje rekao.

– Što je po vašem mišljenju predstavljala NDH, da li neovisnu državu, ili tvorevinu okupatora?

Na ovo pitanje nemam ništa izjaviti, osim onoga što sam u javnosti govorio.

– Budući da se vi u vašim izjavama često opozivate da je hrvatska javnost imala prilike vidjeti vaš stav tokom okupacije, mi ćemo vam dozvati u sjećanje taj stav, kao na pr. Vaše posjete Paveliću 16 travnja 1941. i posjeta Slavku Kvaterniku 12. travnja 1941.

Na ovaj upit nemam što da kažem.

– Da li možete izjaviti da ste faktično u prvim danima NDH napravili posjetu Kvaterniku i Paveliću, i to konkretno na gore spomenute datume?

Ponovo na taj upit izjavljujem da nemam ništa da kažem.

– O tom posjetu donosi sliku *Katolički tjednik* od 4. svibnja 1941, broj 18, strana 5, koji između ostalog kaže: 'nadbiskup dr Alojzije Stepinac učinio je posjet zamjeniku poglavnika države Hrvatske, generalu i vojskovođi Slavku Kvaterniku. U srijedu 16. travnja primio je poglavnik NDH u posebnu audijenciju zagrebačkog nadbiskupa i metropolita hrvatske pokrajine preuzvišenog g. Dra Alojzija Stepinca'. Izvadak iz novina osumnjičenom je predočen

Ja na predočeno nemam što da izjavim, jer mi savjest tako diktira.

– Vi ste 28 travnja 1941 izdali okružnicu upućenu svećenstvu u kojoj između ostalog pozivate svećenstvo da radi oko očuvanja i unapređenja NDH. U istoj okružnici hvalite tadašnje državno rukovodstvo NDH.

Na gornji upit nemam ništa da izjavim.

– Da li ste odlučili da i na sve buduće konkretne dokumente, koji vam se predočavaju, dajete iste izjave?

Odlučio sam to s razloga: prvo, što smatram da bi sva moja obrana bila beskorisna i bespredmetna, i drugo, da štedim svoje zdravlje.

Saslušanje je prekinuto dana 18. rujna 1946. u 17,30 sati. (vjerodostojnost izjava potvrdio Stepinac potpisom)

Nastavak zapisnika sastavljen 19. rujna 1946. kod Javnog tužioca NR Hrvatske. Prisutni kao naprijed, početak u 9 sati.

– Da li ste prisegli prvu ustašku vladu?

Ne stoji da je prva ustaška vlada položila prisegu na moje ruke. Prvu ustašku vladu prisegnuo je Vilim Cecelja.

– Da li ste izdavali podređenom kleru okružnice, u kojima dajete uputstva da svećenstvo vrši svečane obrede prilikom Pavelićevog imendana i godišnjice uspostave NDH?

Moje su okružnice poznate svemu narodu i zbog toga na ovo pitanje ja nemam ništa dodati.

– Da li to znači da takvih okružnica niste izdavali?

Nemam ništa da rečem.

– Da li ste povodom svake Nove godine za vrijeme okupacije predvodili predstavnike religija Paveliću na čestitanje?

Glede čestitanja savjest mi je mirna i nemam ništa da primjetim.

– Da li ste prigodom Nove godine 1942. održali u nadbiskupskom dvoru prisutnom svećenstvu govor i tom prilikom među ostalim izjavili 'da ste sretni što su se ostvarile davne želje hrvatskog naroda u poglavnikovoj NDH

Što u novinama piše za to ne mogu odgovarati. U koliko obavještenja u novinama nisu providena mojim potpisom ne mogu za njih odgovarati. U pogledu govora savjest mi je mirna i nemam ništa primjetiti.

– Da li to znači da je u štampi bio Vaš govor pogrešno reproduciran?

Nakon što mi je pročitana vijest *Hrvatskog naroda* od 1. siječnja 1942, str.6, pod naslovom 'Nova godina u nadbiskupskom dvoru' izjavljujem da mi se čini da obavijest nije vjerno reproducirana, odnosno nije točna. To kažem jedanputa za uvijek i za mnoge druge novinske vijesti. Što se tiče vijesti *Katoličkog lista* one bi uglavnom mogle biti točne, ali i njih treba uzimati sa izvjesnim oprezom i kontrolirati. Što se govora tiče što sam ga držao kleru kao i svake nove godine nemam si ništa prebaciti. U gornjem konkretnom slučaju se netočnost reprodukcije moga govora sastoji vjerojatno u dometnutoj riječi 'poglavnikovoj', što nije sigurno da sam rekao.

– Da li ste u slučaju netočnih reprodukcija govora u dnevnoj štampi upućivali toj štampi ispravke?

Nisam to smatrao upitnim. Glavno mi je bilo što govorim i činim da bude u skladu s mojom savješću.

– Da li ste prigodom svečanog otvorenja Hrvatskog sabora godine 1942. održali govor pred Pavelićem na ulazu crkve sv. Marka?

O tome su u današnjoj štampi objelodanjene fotografije. U pogledu govora nemam si ništa prebaciti.

– Da li smatrate da li je u štampi nakon oslobođenja Vaš govor vjerno reproduciran?

Ja ga lično čitao nisam, već mi je samo saopćeno da je tekst govora reproduciran. Da li je reprodukcija objelodanjena vjerno nije mi poznato, jer ga sam nisam čitao. Nakon što mi je pročitana tekst govora izjavljujem da je vjerojatno tačan i da se točni tekst može vidjeti u Katoličkom listu u koliko nije cenzuriran.

– Da li ste prisustvovali kod svečanih priredbi, proslava i čestitanja, koje su priređivale ili na kojima su sudjelovale njemačke i italijanske okupacione vlasti, konkretno primjerice prigodom otvaranja sveučilišnog tjedna za hrvatske i njemačke vojnike, te povodom godišnjice pohoda na Rim?

Gdje sam bio poznato je javnosti i nemam si ništa predbaciti. Na predodrečenu fotografiju proslave godišnjice pohoda na Rim nemam ništa izjaviti.

– Da li ste bili prisutni kod svečanosti prigodom potpisivanja rimskih ugovora?

Na tim svečanostima nisam prisustvovao.

– Da li ste prisustvovali svečanim primanjima u japanskom poslanstvu 1945?

U koliko sam prisustvovao poznato je javnosti i nemam si ništa predbaciti. Na predodrečenu fotografiju nemam ništa izjaviti.

– Da li su fotografije objavljene u štampi NDH u pogledu Vašeg prisustvovanja službenim svečanostima razne vrste i vjerno donesene?

To mi nije poznato. Znam da je u današnjoj štampi neispravno objelodanjena fotografija iz koje proizlazi da ja pozdravljam fašističkim pozdravom. To ne stoji jer ja takovim pozdravom nisam nikada pozdravljao s razloga što to nije crkveni pozdrav. U više navrata bilo mi je sa ustaške strane to predbacivano. („Ispravio gornje u 'Listu'", napomena Stepinca rukopisom na marginama dokumenta)

– Vi ste u Pastirskom pismu od 21. rujna 1945 naveli da je katolička štampa za vrijeme NDH obuhvaćala oko 100 časopisa?

U času okupacije bilo je u cijelom teritoriju bivše JKugoslavije do 150 katoličkih listova i časopisa. Za ovaj broj ne mogu garantirati, pa smo zato u pastirskom pismu rađe naveli manji broj kao približan. Kao najistaknutiji od tih listova bili su u Bosni *Katolički tjednik* i *Vrhbosna*, u Sloveniji *Blagovijest*, u Zagrebu *Katolički tjednik*, *Nedjelja*. Tačan popis tih listova nalazi se u šematiзму. U katoličku štampu spada i list *Hrvatska straža*.

– Tko određuje pravac pisanj katoličke štampe?

Pravac pisanja katoličke štampe određuje opći crkveni zakon (*Corpus iuris canonici* – N. Ž.) i pojedini crkveni poglavari biskupija i redovničkih provincija, u koliko to smatraju potrebnim.

– Da li ste Vi sudjelovali u određivanju pravca pisanja katoličke štampe, prije okupacije i za vrijeme okupacije, te ako jeste na koji način?

Koliko sam određivao poznato je svima koji su radili oko štampe i drugo nemam ništa dodati, jer mi je savjest potpuno mirna.

– Da li ste pratili pisanje katoličke štampe za vrijeme okupacije?

Pratio sam pisanje te štampe koliko sam mogao.

– U kojem je duhu ta štampa pisala?

Ne smatram potrebnim da o tom dajem bilo kakvu izjavu. Iako je karakter pisanja izvjesnih listova bio djelomično svjetovne naravi, treba imati na umu prilike u kojima je ta štampa radila.

– Da li ste za vrijeme okupacije i prije nje pratili pisanje *Hrvatske straže*?

Na to pitanje nemam ništa za izjaviti.

– Da li ste stav koji je zauzela *Hrvatska straža* kojom prilikom izričito odobrili?

Kadkada sam taj stav odobravao i u pogledu toga mi je mirna savjest. Odobravao sam podizanje katoličkog duha u smislu kršćanskog morala.

– Da li su izlazili članci u katoličkoj štampi u toku okupacije svjetovnog karaktera s kojima se Vi niste slagali i da li ste se od takvog pisanja ograđivali, te dali direktive da se u buduće tako ne piše?

Što se toga tiče savjest mu je potpuno mirna. Drugo nemam što da izjavim.

– Da li to znači da takvih članaka nije bilo, a ako ih je bilo da se Vi od toga niste ograđivali ni ništa preduzimali da se takovim pisanjem prekine?

U tom pogledu vršio svoju dužnost kako sam najbolje znao i mogao. Drugo nemam što dodati.

– Da li je rad katoličkih organizacija Velikog križarskog bratstva, Velikog križarskog sestrintstva, te Domagoja, bio samo duhovne naravi?

Sa znanjem crkve samo duhovne naravi, jednako tako i s mojim znanjem **samo duhovne naravi**.

– Da li to znači da su te organizacije djelovale i na svjetovnom polju bez vašeg znanja?

Na političkom polju djelovale su ove organizacije bez mojeg znanja, tj. ne organizacije kao takve, nego pojedinci u njima.

– Kakav je uopće Vaš odnos kao nadbiskupa prema tim organizacijama?

Taj odnos normiran je crkvenim zakonom. Ni u toj stvari nemam si ništa predbaciti.

– Da li ste za vrijeme NDH od Sv. Stolice imenovani vojnim vikarom i da li ste tu dužnost vršili?

Moje dužnosti poznate su i tome nemam šta dodati.

– Zašto ste imenovani vojnim vikarom 'sine titulo'?

Zbog toga jer NDH nije bila od Sv. Stolice de iure priznata, a vojni vikar osim toga sa titulom imenuje se samo u onim državama u kojima je konkordatom uređen odnos crkve i države.

– Koga ste imenovali svojim zamjenikom u vojnom dušebrižništvu?

Imenovao sam Stipu Vučetića i kao njegovog pomoćnika Vilima Cecelju.

– Koje su Vaše ovlasti kao vojnog vikara?

Ja sam gore navedenim svećenicima predao upravu u pitanju vojnog dušebrižništva. I oni su mi od zgrade do zgrade po tom pitanju referirali.

– Zašto ste baš Vučetiću i Cecelji povjerali vojno dušebrižništvo?

Zbog toga jer su po državi već bili na taj položaj imenovani.

– Da li je Nadbiskupski duhovni stol, čiji ste vi predsjednik, odobrio molitvenik pod naslovom 'Hrvatski vojnik' namijenjen vojnicima, koji je sastavio Vilim Cecelja i u kojem je među ostalim uvrštena himna, molitva za Poglavnika, te brojni sastavci kojima se vojnici bodre u borbi i upućuju na vjernost Paveliću i NDH, te im se nalaže 'da svaku zapovijed Poglavnika i njegovih pomoćnika poslušno izvrše'?

Sadržaj molitvenika može se vidjeti najbolje iz njega samoga. Da li je molitvenik odobren, vidi se iz njega.

– Da li Vam je poznata djelatnost nekih vojnih svećenika, konkretno Brekalo Zvonimira, Čuline, Lipovca, Cvitana, Vukelić Josipa i drugih koji su izvršili brojna zločinstva učestvujući u akcijama mučenja i ubijanja naših građana?

Da li su dotični izvršili zločine, o tome će suditi konačno Bog. Sa našim odobrenjem sigurno nisu ništa takvo učinili. Drugo u tom pogledu nemam ništa dodati, jer za to imam svojih razloga. Sa svoje strane ja nemam nikakve krivnje.

– Da li vam je poznato da je Cecelja bio ustaški pukovnik ili potpukovnik?

Koliko mi je poznato da je Cecelja bio domobranski časnik. Čini mi se da je bio potpukovnik.

– Da li ste poslali kakve darove hrvatskim legionarima na Istočnom frontu, i ako jeste, kakve darove i u koju svrhu?

O darovima nemam što kazati. Oni su se, ukoliko ih je bilo, sastojali od molitvenika i posvećenih medaljica. Tu si nemam ništa predbaciti. Na predočeni člančić iz *Glasnika Sv. Ante*, godina 1942, br. 7–8, pod naslovom 'Dar hrvatskim legionarima', izjavljujem da, ako sam kakav dar poslao, da se sastojao od medaljica, a cigarete su bile vjerojatno namijenjene ranjenicima u bolnici. Za to se ne mogu osjećati krivim, jer je svoj javnosti poznato da smo **pomagali i pravoslavnu i muhamedansku djecu**, kao i ljude svih slojeva i staleža, a i **vojnici su konačno ljudi**.

– Ko postavlja i razrješuje vojne svećenike? I koji su kriteriji kod imenovanja vojnim svećenikom bili potrebni?

Odredbe o tome nalaze se u crkvenom zakonu. Na predočenu mi obavijest, uvrštenu u *Katolički list* 1944, br. 94–95, gdje se donosi poziv za primitak rimokatoličkih svećenika u pričuvni stališ vojnih duhovnika i citira okružnica vojno-duhovničkog odjela MINORS-a, izjavljujem da se te okružnice ne sjećam, ali da je postupak kod primanja za vojne duhovnike bio takav kako je u okružnici navedeno. Na predočenu mi okolnost, da je među ostalim podacima potrebnim za vojne svećenike traženi podaci da li je dotično lice bilo ustaša prije 10. travnja 1941. i da li je položio zakletvu, izjavljujem **DA SI NEMAM NIŠTA PREDBACITI**.

– Da li ste hrvatskim radnicima u Njemačkoj slali kakve darove i da li ste im uputili 1941. božićnu poslanicu u kojoj između ostalog navodite da će radnici u tuđini svoju domovinu najviše podići poštenim životom i radom? (radnici jačali nacističku privredu, i to smatra pozitivnim)

Po tom pitanju nemam ništa izjaviti i savjest mi je potpuno mirna. Na predočenu mi obavijest, objavljenu u *Katoličkom listu* od 18. prosinca 1941. pod naslovom Božićna poruka zagrebačkog nadbiskupa hrvatskim radnicima i radnicama u Njemačkoj, izjavljujem da mi je savjest potpuno mirna.

– Koga ste imenovali dušebrižnikom za naše radnike u Njemačkoj?

Pojedini biskupi dali su dozvolu pojedinim svećenicima da vrše dušebrižnički rad u Njemačkoj, a ti su svećenici u Njemačkoj od nadležnog biskupa primali jurisdikciju u smislu crkvenog zakona.

Završeno u 11, 45 sati dne 19. rujna 1946.

Nastavak saslušanja dr Alojzija Stepinca dne 19. rujna 1946, započeto u 14, 55 sati

– Da li ste dne 14. srpnja 1944 održali govor delegaciji katoličkog društva 'Domagoj'?

Ne znam da li je to bilo za vrijeme čestitanja 10-godišnjice mog biskupovanja, kada su me posjetile razne delegacije, te se ne sjećam da li su tu bili i domagojci. Predočen mi je govor kojega sam navodno održao gore navedenog datuma, a u kojem se između ostalog govori: **'Hrvatski narod krvari za svoju državu** i on će svoju državu očuvati i spasiti. Svi pokreti protiv hrvatskog naroda i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, već svatko mora još čvršće pristupiti odbrani i izgradnji države'. Ja ovaj govor ne smatram autentičnim, a što sam toga dana rekao studentima nemam si ništa predbaciti.

– Da li ste održali govor u Domaćinskoj školi kojeg je *Katolički list* iz 1942. na strani 32–33 objavio?

Ja sam obilazio češće Domaćinsku školu i održao sam više puta govor. Ako je u pitanju navedeni govor autentičan, smatram ga svojim. U ovom govoru izlagao sam stanovište crkve i kod toga ostajem. Nakon što mi je pročitana izvadak iz spomenutog govora u kojem se veli: **'Kako vidite, oznake te jake žene su diametralno oprečne onima kakve si zamišljaju razni sistemi koji bi htjeli zamijeniti kršćanstvo, kao što su recimo komunizam, a koji smatraju idealom žene onu koja je prezrela svoje poštenje i poštenu ustrajni rad. To je specijalni tip komunističke žene, ali tip ujedno i nakaze žene. Odvratna je Bogu, ali je odvratna i poštenim ljudima'**, izjavljujem da nema ništa nadodati i savjest mi je mirna. (ispoljava se antikomunistički ideološki stav, nikad ne kritikuje „razvratnost“ liberalne žene, oličene u sokolstvu N. Ž.)

– Da li ste priredili ručak ustašama emigrantima u prvim danima NDH?

Ovu večeru (a ne ručak) priredio je direktor mog dvora u zahvalu što su mu ustaše spasili traktor koji je bio negdje kod Ozlja. Ja sam pri kraju večere, nakon što su me zamolili, pokazao se među njima. Za ovu zgodu nemam si ništa predbaciti, jer je traži građanska pristojnost i kršćanska ljubav.

– Radi čega ste prisustvovali Pavelićevom govoru koji je održan u Radničkoj komori 1945. godine?

A ako sam i bio nemam si ništa predbaciti, jer je to obična formalnost, jer me poziva šef države (nelegalno – N. Ž.).

– Da li ste u 1945. godini održali govor hrvatskim sveučilištarcima?

Ja sam taj govor održao i nemam si ništa predbaciti.

– Kakvu je svrhu imao taj govor?

Ovaj govor imao je za cilj u prvom redu da odgovori na klevete koje su upućene sa strane radio stanica u Beogradu i Tiflisu, kao i ostalih na oslobođenom teritoriju, da bismo branili svoj obraz, jer ako neko ima drugi nazor u jednoj stvari ne znači da je u isti mah zločinac.

– Da li Vam je poznato da su vlasti NDH ovaj govor u velikom broju umnožile i kao propagandni materijal upotrebile protiv NOP-a?

Što su vlasti NDH umnožile ovaj moj govor akademičarima, to su njihove stvari i ne garantiram da je autentično reproduciran. Mogu izjaviti da mi je radi tog govora savjest potpuno mirna. Nakon što mi je pročitana iz mog govora koji glasi: **'Mi se dakle ne bojimo reći, pa i uz pogibelj da budemo i po drugi puta proglašeni ratnim zločincem, ovo: ako svi narodi imaju pravo na osigura-**

nje života i nezavisnosti, onda se ne može narivavati rješenje, kojeg on svojom slobodnom voljom neće, ni hrvatskom narodu koji ipak sam najbolje znade što mu je na propast, a što mu je na korist', odgovara, da se to u potpunosti slaže sa kršćanskim moralom, sa izjavama Sv. Oca i Atlanskom poveljom. O tome na koga se odnosi pasus: 'koji hoće ponovno da nas proglase ratnim zločincem, neću da dam nikakve izjave. Naglasio sam princip koji ostaje kao opće priznat.

– Da li ste održali propovijed koju donosi *Katolički list* na strani 74, godine 1943?

Nakon što mi je pročitana citat iz te propovijedi, koji govori o ženi koja odbacuje svoj poziv, pa stavlja pušku na rame, a koji citat glasi: 'Izgleda dakle ne samo komično, nego postaje i tragično, kad vidimo danas s kakvom lakoumnošću žena odbacuje poziv revne domaćice, majke ili odgojiteljice djece, pa stavlja pušku na rame, bilo pod titulom drugarice, ili kojim drugim, da vojuje u šumi tobože za slobodu naroda. Bilo bi svakako zanimljivo znati koliki je procenat od tih došao onamo zato što su pazile na svoju žensku čast i poštenje. A jer su tako malo pazile i paze na nju, zato će se lakoumnima i neraskajanima sigurno ispuniti ona teška riječ Sv. Pisma: svaka žena koja je bludnica, bit će zgažena kao smeće na ulici', izjavljujem da mi je savjest potpuno mirna i da nemam na to pitanje ništa drugo da kažem.

– Da li ste 26. lipnja 1941. i 23. studenog 1941. predveli Paveliću delegaciju katoličkog episkopata i ako jeste, kojim ste se razlozima kod toga rukovodili?

Učinili smo svoju dužnost u vezi sa općim prilikama u zemlji i kod toga ostajem. O tome se više može vidjeti u dokumentima iznesenim u *Službenom vjesniku* zagrebačke nadbiskupije.

– Da li ste tom prilikom održali kakav govor?

Ukoliko sam kakav govor tom prilikom održao (pati od amnezije-N. Ž), bio je on u skladu s mojom savješću. Nakon što mi je pročitana tekst toga govora onako kako je objavljen u *Katoličkom tjedniku* od 6. srpnja 1941, br. 27, str. 6, izjavljujem da ne znam da li govor posve točno reproduciran, ali sve što sam govorio, za to si nema ništa predbaciti. Rezerva, koju sam u pogledu točne reprodukcije teksta u *Katoličkom tjedniku* zauzeo, je opće naravi i odnosi se na principijelnu rezervu s kojom se odnosim prema svim novinskim prikazima.

– Da li imate u pogledu gornjeg govora, onako kako je reproduciran, kakvih konkretnih određenih rezervi?

Nemam ništa.

– Da li su posjetama Paveliću, učinjenim 26. lipnja i 23. studenog 1941. godine prethodile biskupske konferencije?

U pogledu posjete od 23. studenog 1941, njoj je prethodila biskupska konferencija. Nisam siguran da li je i posjeti od 26. lipnja 1941. prethodila biskupska konferencija. Nakon što mi je predložena službena izjava o održanoj biskupskoj konferenciji, objavljena u *Katoličkom tjedniku* br. 27 od 6. srpnja 1941, strana 6, izjavljujem da ostajem kod moje gornje izjave.

– Što je na biskupskim konferencijama u lipnju 1941. i studenom 1941. raspravljeno?

Na tim konferencijama raspravljeno je ono što je u dokumentima u *Službenom vjesniku* izneseno.

– Da li su nakon održanih biskupskih konferencija izdane kakve rezolucije?

Na ovo pitanje ne želim odgovoriti, a dijelom je na ovo pitanje odgovoreno u odgovoru na prethodno pitanje.

– Da li je rezolucija, izdana na biskupskoj konferenciji po pitanju prelaza pravoslavaca na rimokatoličku vjeru, bila u skladu sa kanonskim propisima i da li je bila u kakvoj suprotnosti sa odredbama NDH po istom pitanju?

Ta rezolucija bila je u skladu sa kanonskim propisima. Odnos rezolucije sa odredbama vlade NDH vidljiv je iz dokumenata objavljenih u *Službenom vjesniku*.

– Da li vam je poznato koliko je Srba prevedeno na katoličku vjeru?

Nije mi poznat broj, ali je taj **broj svakako manji nego što je za vrijeme bivše Jugoslavije prevedeno katolika na pravoslavnu vjeru.**

– Da li vam je poznato da se i na silu prevodilo na katoličku vjeru?

Svaki prelaznik morao je podnijeti molbu i tek mu je na molbu mogao prelaz biti dostupan. Prema tome, neke **glasine o nasilnom prevođenju** na rimokatoličku Vjeru, što se episkopata tiče, su obične priče.

– Da li vam je poznato da su vlasti NDH u mnogim slučajevima obećavale Srbima da će im biti pošteđeni životi i imovina, ako pređu na rimokatoličku vjeru i da je nakon toga obećanja mnogo ljudi prešlo na katoličku vjeru?

U to pitanje ne ulazim, jer je episkopat jasno postavio principe prelaza, a prelaznici su imali zdravu pamet i slobodnu volju da slobodno odlučuju da li će preći ili ne. (Stepinac se drži formalnog „propisa“ Episkopata bez pominjanja načina kako se u praksi sprovodilo prekrštavanje – N. Ž.).

– Radi čega je rezolucija o prelaženju na rimokatoličku vjeru došla baš u vrijeme kada su ustaše pravili presiju na pravoslavce da mijenjaju vjeru?

Jer je bilo potrebno da se obuzda nasilje, jer crkva ne može na svoj obraz uzeti nasilni prelaz. (Priznaje praksu nasilnog prelaženja).

– Da li je prije izdavanja rezolucije bilo nasilnog prelaza Srba na rimokatoličku Vjeru?

Nije (!? – N. Ž.).

– Da li je nakon oslobođenja veći broj prelaznika sa pravoslavne na rimokatoličku vjeru ostao dobrovoljno u Rimokatoličkoj vjeri?

O tome se za sad ne može još ništa reći.

– Da li vam je poznato da su za vrijeme NDH neke pravoslavne crkve pretvorene u Katoličke?

O tome se govori u dokumentima objavljenim u *Službenom vjesniku*.

– Jeste li vi zabranjivali kupovanje, odnosno bilo kakav prenos imovine srpsko-pravoslavne crkve na rimo-katoličku?

Sa strane rimokatoličke crkve nije ništa nasilno oduzeto od imovine srpsko-pravoslavne crkve sa znanjem biskupa. Nije mi poznato da je neka imovina mimo znanja biskupa nasilno prešla u vlasništvo rimokatoličke crkve. Ukoliko

je i ako je koji svećenik na vlastitu ruku tako nešto učinio, sigurno je od nadležnih biskupa dobio pravilnu uputu.

– Od kakvog je značaja poslanica od 24. ožujka 1945. i što se tom poslanicom htjelo postići?

Ta poslanica je odgovor na bezbrojne klevete i podvale i na episkopat i na katoličku crkvu i na sam hrvatski narod. Biskupi su otvoreno iznijeli što misle o tome i naglasili principe koje su smatrali za potrebno da iznesu. Ja sam prije toga dao lično svoj odgovor u govoru održanom sveučilištarcima, kako sam to već gore naveo. Odgovor u poslanici bio je odgovor cijelog episkopata.

– Što mislite pod klevetama i podvalama na episkopat, katoličku crkvu i hrvatski narod, na koje ste navodne klevete i podvale izdali poslanicu?

To se vidi dovoljno iz same poslanice, koja nije doduše pravilno reproducirana u dnevnoj štampi. Poslanica je pravilno reproducirana u *Katoličkom listu* od 29. ožujka 1945, broj 12–13.

– Da li je ta poslanica bila cenzurisana van crkvenih vlasti, odnosno, da li su vlasti NDH pravile kakvu presiju u pogledu sadržaja poslanice?

O tome nemam šta izjaviti, samo napominjem da episkopat, dolazila presija otkuda mu drago, znade čuvati svoju samostalnost.

– Da li je između vas i službenih krugova NDH došlo po predmetu sadržaja ove poslanice do nekog dodira ili bar izmjene mišljenja?

Odgovaram isto kao na prethodno pitanje i drugačije ne mogu odgovoriti.

– Da li vam je poznato da je sa strane ustaša toj poslanici dano izvanredno značenje, te da ju je ustaška vlada umnožila i poslala u inozemstvo?

To je stvar ustaša i ustaške vlade. (Poslanica u skladu sa ustaškim „svjetonazorom“.

– Da li se sjećate da ste sa tom poslanicom napravili velikih usluga vladi NDH?

To je za mene sporedno. Episkopat i ja smo svoju blisku dužnost izvršili i sve što je izvan toga, za mene nije odlučno.

– Tokom rata i okupacije nijedna poslanica Katoličkog episkopata ili pak govori pojedinih biskupa, nisu išli u prilog Narodnooslobodilačkog pokreta koji se borio za slobodu i nezavisnost svog naroda, dok je protivna strana od tih govora često imala uspjeha i moralne podrške?

To nije krivnja na mene. Činjenica je da su se obje strane borile svak prema svojim nazorima.

– Koja je bila uloga fra Radoslava Glavaša u pripremama za tu konferenciju od ožujka 1945?

O tom pitanju nemam ništa izjaviti.

– U poslanici od marta 1945. kažete „da je pravo hrvatskog naroda na slobodu i nezavisnost oživotvoreno u vlastitoj državi Hrvatskoj“. Da li time mislite na NDH?

U poslanici bilo je izričito rečeno: 'U vlastitoj državi', dok NDH uopšte nije bila spomenuta. Ovo je svojevoljno stavila ustaška cenzura. Konačno, ono što je bitno u toj poslanici ne kaže se da biskupi stvaraju tu državu, nego samo

to da **poštivaju volju naroda hrvatskog**, i ako si taj narod odabere nešto drugo, biskupi će isto tako poštivati, ukoliko se to ne kosi s naukom katoličke crkve.

– Zašto ste odgovornost za pokolje, izvršene sa strane ustaša i četnika, prebacili u poslanici od marta 1945. na hrvatski i srpski narod?

O tome će svoju konačnu riječ reći nepristrana povijest a moja savjest je potpuno mirna i ništa si nemam predbaciti.

– Koliko ste se puta sastali sa Pavelićem 1945, a koliko sa Mačekom?

U toku 1945. bio sam više puta po službenom poslu kod Pavelića, ali ne znam koliko puta. Kod Mačeka sam bio jedan jedini put, otprilike četiri dana prije sloma NDH.

– Kakav je bio predmet razgovora između vas i Mačeka?

U posjeti, koju sam na vlastitu inicijativu učinio dr Mačeku, molio sam ga da učini sve da spriječi prolijevanje krvi. Povod posjeti dr Mačeku bila je ponuda vlasti koju je meni učinio Pavelić i koju sam ja odbio, jer sam smatrao da preuzimanje vlasti ne spada u moj djelokrug. Nakon toga otišao sam dr Mačeku da on poduzme što misli da je najbolje da se spriječi prolijevanje krvi.

– Ko vas je vozio u stan dr Mačeka?

Vozio me je vojnički auto u kojem je bio general Moškov koji je imao ključeve od kuće dr Mačeka.

– Jeste li u to vrijeme imali sa Pavelićem i Mandićem kakva savjetovanja?

Sa Mandićem nisam imao nikakvih, a sa Pavelićem već je rečeno.

– U 1945-oj k vama je dolazio ministar Alajbegović i ministar Edo Bulat, što ste s njima razgovarali?

Ministar vanjskih poslova Alajbegović dolazio je k meni u vezi smještaja arhiva ministarstva vanjskih poslova NDH u Nadbiskupijski dvor. U pogledu mojih razgovora sa Edom Bulatom, a također i sa Alajbegovićem nemam što izjaviti, jer nisam dužan pričati privatne razgovore.

– Rupnik je na procesu izjavio na pitanje predsjednika suda „Da li vam je Adlerić pričao da je Hrvatska i Slovenija imala biti okupirana od anglo-amerikanske vojske, odgovorio je: „Ja smatram da je cijela stvar anglo-američke okupacije došla iz Zagreba od Stepinca“. Što imate nato izjaviti?

O toj komediji ne želim trošiti ni riječi kao ni o komediji sa Dražom Mihailovićem, jer sumnjam da je dao baš takvu izjavu, kao i Mihailović. A ako su dali nemam ništa odgovoriti jer je i odviše smiješno.

– Da li ste kratko vrijeme pred oslobođenje primili Lisaka i Luburića?

Ja sam faktično primio jedanputa u audijenciju Lisaka kad sam ga pozvao radi logora u Lepoglavi. Također jedanputa sam primio u audijenciju Luburića da ga zamolim za oslobođenje nekih ljudi kao industrijalca Prpića.

– Da li ste u martu 1945, po završenoj biskupskoj konferenciji, predveli episkopat Paveliću i bili kod njega na banketu u njegovoj vili na Rebru?

O tome nemam ništa izjaviti.

– Da li vaš odgovor znači da ste uistinu bili?

Nemam ništa o toj stvari izjaviti i ništa si predbaciti.

– Da li ste u toku okupacije podržali veze sa Slavkom Kvaternikom po pitanju preuzimanja vlasti?

O tome nemam ništa za izjaviti, jer se u takve kombinacije ne bi upuštao, kao što sam već gore istaknuo. Meni je Pavelić ponudio preuzimanje vlasti samo jednom kratko vrijeme pred slom NDH. Osim ovog slučaja nije mi preuzimanje vlasti bilo ponuđeno, ali mi je poznato da se o takvim kombinacijama u gradu govorilo

– Kakav je cilj imalo Pastirsko pismo od 23. rujna 1945?

To pastirsko pismo imalo je za cilj ustanoviti nepravde nanesene katoličkoj crkvi u FNRJ i upozoriti narod na njegova vjerska prava (škole, obuka vjeronauka, crkveni brak, katolička štampa, katoličke tiskare, sjemeništa, naučni zavodi itd), kako je iz okružnice detaljno vidljivo.

– Odakle vam podaci koji su u pastirskom pismu od 23. rujna 1945. izneseni?

Mi smo te podatke sami skupili i prethodno provjerili njihovu tačnost. U pitanju kojim smo putem skupili te podatke skupili ne ulazim.

– Kome je sve pastirsko pismo poslano?

Pastirsko pismo je poslano svim državnim vlastima federalnih jedinica, područnim župnim uredima i Sv. Stolici.

– Da li ste Pastirsko pismo poslali stranim poslanstvima?

To je naša uredovna tajna.

– Da li ste vi ili Vaš tajnik dali pismo engleskom vice konzulu Harisonu?

O tome ne mogu ništa izjaviti.

– Možete li objasniti kako to da se primjerci Pastirskog pisma od rujna 1945. počesto nalaze kod zarobljenih Križara?

To mi je savršeno nepoznato.

– Mnogi svećenici izjavili su na sudu da im je Pastirsko pismo od rujna 1945. dalo podstreka za protunarodnu djelatnost i radi toga krive episkopat?

Episkopat snosi svu odgovornost za to Pastirsko pismo a izjave dotičnih svećenika, ako su uopće dane, i onako dane kako su iznešene u štampi, za nas su posve bespredmetne.

– Da li ste Harisonu dali kakove podatke nakon provedenih izbora za Ustavotvornu skupštinu, koji su bili u vezi s tim izborima?

Ne sjećam se točno svega o čemu se govori, a kad bi i dao ne vidim u tome ni najmanje krivnje.

– Vi ste primili na čuvanje arhivu ministarstva vanjskih poslova. Da li je ta predaja arhiva izvršena uz kakve formalnosti?

Nekoliko dana pred slom NDH došao je k meni ministar vanjskih poslova Alajbegović i dao mi je ključeve državne arhive ministarstva vanjskih poslova i zamolio me da tu arhivu spremim. Ja sam ključeve preuzeo dajući potvrdu u kojoj je bilo navedeno pojedinačno što sačinjava arhivu, ali arhive nisam vidio. Ta je arhiva bila spremljena u podrum Dvora, dok nije došla odredba da se imaju prijaviti ovakve stvari. Na tu odredbu ja sam tu arhivu preko tajnika Lackovića prijavio vjerskoj komisiji pri predsjedništvu vlade NDH.

– Da li Vam je poznato da li je Alajbegović dolazio k Vama u vezi s arhivom po vlastitoj inicijativi ili po nalogu Pavelića?

U vezi s ovim pitanjem nemam ništa dodati. Na predočeni dokument koji predstavlja potvrdu primitka arhive ministarstva vanjskih poslova, a na kojem dokumentu se nalazi potpis Alajbegovića i dr Alojzija Stepinca izjavljujem da je to taj dokument odnosno potvrda koji sam ja potpisao. Savjest mi je tu potpuno mirna i nemam si što predbaciti.

– U koju ste svrhu te stvari sklonili kod sebe?

U svrhu da se te stvari sačuvaju.

– Da li su se u nadbiskupijski dvor u času sloma NDH sklonile neke ustaški orijentirane osobe kao dr Maks Stepinac, Toni Smerdel, dr Šop, dr Vladimir Mintas i drugi?

Ja u tome ne vidim nikakve krivnje. Ja sam ih primio u dvor tako dugo, dok se vlast stabilizira. Osim ovih osoba bila je u dvoru gospođa ministra Cankia. Gđa Canki ostala je dulje vremena i bila je redovno prijavljena.

– Kako ste saznali da Lisak želi s Vama razgovarati?

Datuma točno ne znam. K meni je došao biskup Lah (Lach) i rekao mi da sa mnom želi razgovarati neki čovjek imenom Petrović koji je došao iz inozemstva. Čini mi se da mi je Lah rekao da za mene ima neka poruka i to čini mi se iz Francuske od Mačeka. Ja sam Laha pitao da li se tu što ne skriva, pod čime sam mislio da dotična osoba nije neki provokator. Dr Lah mi je rekao da se u tom pogledu osigurao i da mu je dr Franolić garantirao da o tom nema ni govora.

– Opišite nam susret sa Lisakom.

Kad mi je Lach rekao da me želi posjetiti navedeni Petrović ja sam mu odgovorio da ću ga primiti sutradan u 7 ili pola osam na večer. To vreme odredio sam zbog toga jer preko dana imadem mnogo posla i vrlo mnogo stranaka, pa mi je to vrijeme bilo najzgodnije. Posve sam siguran da je slijedeći dan tj. dan kad je Petrović odnosno Lisak došao k meni bio ponedjeljak 24. rujna 1945. Taj dan više biskupa nije bilo u dvoru pošto se biskupska konferencija svršila već tri dana prije toga i eventualno se samo još koji biskup zadržao u dvoru. Izjava Šalića da je Lisak došao u dvor još u vrijeme trajanja biskupske konferencije ne odgovara istini.

U određeno vreme doveo je Šalić navedenog čovjeka k meni, jer sam mu ja rekao da ga pričekam na ulazu u dvor, tako sam s Lachom dogovorio. Kad je Šalić meni najavio navedenog čovjeka rekao je da je navedeni stigao. Potpuno je netočno da mi je Šalić rekao da je u navedenom čovjeku preoznao Lisaka. Ja sam pošao u tajništvo gdje je navedeni čovjek već čekao i u prvi mah mi se pričinilo da je to Moškov. Nato je on skinuo ćale i rekao mi da je Lisak. Nakon toga sam stvarno ja u tom čovjeku prepoznao Lisaka. Ja sam Lisaka pitao o ljudima u inostranstvu kako žive i tko je ostao živ. Lisak mi je rekao da bi se htio skloniti negdje pod crkveni krov. Ne sjećam se da li mi je Lisak govorio što o razlogu svog dolaska u zemlju i svojim planovima u zemlji. Glede skloništa odgovorio sam mu da je to nemoguće, a isto tako da se ne možemo upuštati u ovakve političke stvari. Još sam mu rekao neka sutradan dođe ponovno u dvor

do Šalića koji će mu dati u pogledu pitanja skloništa konačan odgovor. To sam učinio zato jer sam htio da se održi neka pristojna forma, uobičajena kod svećenika. Taj razgovor trajao je od prilike 13 do 30 minuta. Na odlasku nije Lisaka ispratio Šalić, jer ga momentalno nije bilo iako sam mu ja naložio da pričeka. Zbog toga sam ja Lisaku pokazao put do izlaza iz zgrade. Pokazao sam mu kraći put kroz duhovni stol. Još isti dan rekao sam Šaliću da mene neće biti sutradan u dvoru i kada Lisak dođe da mu ponovi da je nemoguće da ga mi bilo gdje ukonačujemo

Saslušanje prekinuto u 7 sati.

Nastavak zapisnika od 20 rujna 1946, sastavljen kod javnog tužništva NR Hrvatske. Prisutni kao naprijed. Početak u 8,45 sati.

– Zašto ste u okružnici od 17. ožujka 1945 stavili da Lisak nije dolazio u Nadbiskupski dvor?

Okružnica nikako nije stilizirana kako je u pitanju navedeno, jer sam ja dobro promislio kod sastavljanja okružnice što pišem. Da je meni bio najavljen Lisak, a ne Petrović, ne bih ga nikada primio.

– Da li Vam je poznato da je Lisak jedan od najvećih ratnih zločinaca?

To na mene ne spada.

– Da li ste rekli Lisaku da ga ne možete primiti pod crkveni krov s razloga što ćete za koji dan imati zategnute odnose s vlastima? Ovo je izjavio Lisak na raspravi.

Rekao sam Lisaku da ga ne mogu nikako smjestiti, a pogotovo ne što ćemo vjerojatno imati zategnute odnose s vlastima. U tome ne vidim nikakve krivnje i savjest mi je mirna. (Ne navodi da ga nije mogao smjestiti zbog njegovih ratnih zločina – N. Ž.) Pod zategnutim odnosima mislio sam na posljedicu koju će prouzrokovati pastirsko pismo, koje se te nedjelje imalo čitati. O toj poslanici, međutim, nismo ništa govorili. Lisak je bio kod mene u ponedjeljak 24. rujna 1945, a pastirsko pismo pročitao sam u katedrali slijedeće nedjelje 30. rujna 1945. Cijela pripovijest o vezi posjete Lisaka sa biskupskim konferencijama i poslanicom je izmišljotina. O tome mogu posvjedočiti svi biskupi.

– Da li znate da je Lisak spavao u Nadbiskupskom dvoru?

To mi je posve nepoznato i za to sam saznao tek kad je to bilo objelodanjeno u štampi. Šalić me nijednom riječi nije izvjestio o tome.

– Da li smatrate to što je Šalić dao Lisaku sklonište, krivičnim djelom i zločinom?

To neka prosuđuje Šalić, a da je mene pitao sigurno ne bih to učinio.

– Iz kojeg razloga ne bi Šaliću dozvolili da daje Lisaku prenoćište?

Mojim gornjim odgovorom nemam po pitanju Lisaka više ništa dodati i ne želim više ništa dodati.

– U kakvom ste bili odnosu sa Šalićem?

O tome ne mogu ništa govoriti, a o Šaliću ne mogu dati nikakvog suda. Svoj sud o tome dat će Bog.

– Marić je na raspravi izjavio da ste se prema njemu neprijateljski odnosili, da ste ga nepravedno kaznili, te da ste rekli da će svojim držanjem i stavom njega potstreknuti na protunarodnu djelatnost. Što možete na to izjaviti?

Na to pitanje ostajem savršeno miran. Gospodina Marića sam suspendirao za svoj teritorij, jer je on đakovački svećenik. Suspendirao sam ga za vrijeme NDH. Razlog suspenzije zna sam Marić. O tome više nemam što kazati.

– Kakve ste poruke izmjenjivali sa biskupom Santinijem preko Lele Sopi-janec?

Ne mogu se sjetiti da poznajem neku L. Sopi-janac. Kada mi je po istražitelju predočeno da je ona dolazila k meni i da sam joj dao za njenu djecu krunice, izjavljujem da se ne sjećam da sam jednoj ženi dao krunicu za djecu i da mi je ta žena pričala da je bila u Trstu. Ista mi, prema mom sjećanju, nije donijela nikakve poruke od biskupa Santinia, jer je naš saobraćaj išao službenim putem, a ne preko privatnih osoba. Ukoliko ko dokaže da je navedena što donijela od biskupa Santinia, nemam si ništa predbaciti. O tome ne želim više trošiti riječi.

– Da li ste vi nakon razgovora sa L. Sopi-janac dali nalog svom tajniku Šaliću da preispita vijesti koje vam je Lela Sopi-janac donijela iz Trsta?

Ne sjećam se, a ako jesam nemam si ništa predbaciti.

– Da li vam je poznato da Lela Sopi-janac putuje u Trst sa falsificiranom ispravom i da pribavlja falsificirane propusnice za ustaše koji su bježali u šumu u križare?

To me se savršeno ništa ne tiče.

– Kada je k vama došao nakon oslobođenja jedan student iz Austrije koji Vam je donio tzv. zavjet hrvatskih sveučilištaraca u emigraciji i u koju je svrhu vas posjetio?

Kada je došao niti u koju svrhu je došao, ne sjećam se. Znam samo to da sam mu rekao da se mi u te stvari ne možemo pačati. Više o toj stvari ne želim odgovarati.

– Kada ste obaviješteni da je u nadbiskupskoj kapeli blagoslovljena zastava namijenjena križarima?

Saznao sam za blagoslov zastave od Đuzepe Masučija, kada je on donio tu vijest iz predsjedništva vlade. Gdje je ujedno dao i pismenu izjavu da za to nije znao niti on niti ja. U vrijeme dok je ta zastava bila blagoslovljena u kapeli Nadbiskupskog dvora, ja se nisam nalazio u Zagrebu, već sam bio u provinciji na dijeljenju sv. Potvrde. Tamo sam bio oko 10 dana. Tek izvjesno vreme nakon mog povratka, a ne mogu se sjetiti točno nakon koliko vremena, donio je gornju vijest Masuči. Tajnik Šalić nije niti riječi govorio niti napominjao o posveti zastave.

– Da li ste nakon posvete zastave bili sa Šimečkim i ako jeste, što ste mu u pogledu zastave napomenuli?

Ne sjećam se da sam ja uopće nakon posvete zastave bio sa Šimečkim, a ukoliko sam bio s njim i ukoliko sam mu što rekao, Šimečki će biti toliko pošten da prizna da je sve, što je učinjeno, učinjeno bez ikakvog odobrenja mojega. Na pročitano izjavu iz sudskog stenograma, a koju je na raspravi dao u vezi s tim

optuženi Šimečki, izjavljujem da po mom sudu njegova izjava nije točna, ne odgovara pravom stanju stvari. Ostajem kod svoga što sam gore spomenuo. Sjećam se da sam jednom prilikom, ali ne znam kada, rekao Šimečkom da se u pogledu takve djelatnosti ne miješa ni pod koju cijenu, jer ja o tome neću ništa čuti.

– Da li ste znali da je i Šalić prisustvovao blagoslovu zastave?

O tome nisam znao ništa, a ne sjećam se da bi mi Masući rekao, kad mi je donio vijest iz predsjedništva vlade da je i Šalić prisustvovao kod posvete zastave. Naknadno izjavljujem da sam siguran da sve do uhapšenja Šalićevog nisam imao pojma da je on prisustvovao tom blagoslovu. Čini mi se da je vijest iz predsjedništva vlade došla tek nakon uhapšenja Šalića.

– Da li ste Šimečkog na bilo koji način, nakon što ste saznali da je on posvetio križarsku zastavu, ukorili?

Između mog saznanja da je zastavu Šimečki posvetio i hapšenja Šimečkog, prošlo je vrlo kratko vrijeme, tako da nisam bio u mogućnosti da ga zbog njegovog čina ukorim. Da je bilo vremena, to bih svakako bio učinio. A kada je Šimečki nestao poručio sam mu preko župnika Kolesarića neka sam snosi posljedice. Dopuštam mogućnost da sam mu istodobno poručio neka se ne vraća i glede toga nemam si šta predbaciti.

– Da li se sjećate da vas je Šimečki, nakon blagoslova zastave molio da mu posudite auto da se njime odveze u Krašić?

Šimečki je molio od mene par puta da mu posudim auto da može odvesti u Krašić arhitekta radi popravka porušene, odnosno teško oštećene crkve. Ne mogu se sjetiti da je Šimečki tražio od mene auto za put u Krašić nakon što se vratio iz provincije gdje sam bio na dijeljenju Sv. Potvrde. Baš u to vrijeme, kad sam ja bio u provinciji na dijeljenju Sv. Potvrde, pada posveta zastave.

– Da li smatrate čin posvete zastave sa strane Šimečkog i Šalića zločinom?

Smatram da se njihov postupak ne slaže sa kanonom 133 koji kaže: ne se inpliment negitiis saecularibus et perurbationibus ordinis politicis, tj. neka se svećenici ne miješaju u stvari svjetovnog značaja i prevrate političkog značaja. Ja gornje djelo smatram krivičnim djelom prema današnjoj državnoj vlasti.

– Da li smatrate blagoslov križarske zastave i zločinom prema našem narodu.

O tome neka prosudi sam narod, a ja nemam ništa više reći.

– Da li znate ko su tzv. križari?

Znadem toliko koliko i svi drugi ljudi. S njima nemam savršeno nikakve veze kraj svog pisanja današnje štampe, niti će ikada iko dokazati da sam bilo čime podupirao rad te organizacije.

– Da li znate što o djelatnosti križara na terenu?

Znadem koliko i svi drugi ljudi.

– Da li ste čuli što o zločinima križara?

Nije mi ništa poznato više nego svima drugima. Čuo sam da se križari u šumi bore, ali ništa više o tome nemam kazati. O kakvim konkretnim zločinima križara nisam čuo. Ispravljam riječ 'bore' (koja je gore navedena), jer mi o kakvim konkretnim borbama nije ništa poznato. Znam samo da u šumi ima nekih ljudi.

– Da li vam je poznato koji se ljudi nalaze među križarima?

O tome ne znam savršeno ništa.

– Da li ste prvi puta dobili pismo od Moškova, preko koga i što vama je on poručio?

Direktno od Moškova ja uopće nisam dobio pisama. Ako je što došlo, možda preko tajnika Šalića, svršilo je u košu ili u peći, kao i sve druge takve stvari. Ukolio sam takva pisma dobio ja sam ih pročitao, ali sam ih smjestio ili predao tajniku da ih uništi ili sam ih sam uništio. Na svaki način tajniku sam rekao da se u to ni pod koju cijenu ne možemo miješati. Ja se uopće ne sjećam da sam neka pisma dobivao od Moškova. Pismo sa potpisom „Comensale“ primio sam jednom prilikom – ako se dobro sjećam – ali ne znam od koga je bilo upućeno niti da li je bilo meni upućeno. Pismo uopće nisam razumio. Ne mogu se uopće sjetiti što je u tom pismu stajalo. Nikada i niko neće dokazati da sam ja dao bilo kakvu podršku Moškovu.

– Da li ste vi dali naređenje Šaliću da provjeri dr Gulina koji je donio pismo od Moškova?

Tog čovjeka uopće ne poznam, a ako sam dao Šaliću kakvu uputu o kakvom provjerivanju, bio je čin razboritosti, pa si nemam ništa prebaciti.

– Da li se sjećate da vam je od Moškova stiglo i drugo pismo potpisano sa „Comensale“?

Ne znam sigurno da li sam to drugo pismo primio, a ukoliko sam ga primio, svršilo je kao i prvo. Na predloženi tekst tog drugog pisma, kako su ga reproducirali Šalić i dr Gulin, izjavljujem da se ne sjećam točno kako je pismo glasilo, samo znam to da je svršilo kao i svako drugo takvo pismo i da je Šaliću dana uputa da se u te stvari ne miješa.

– Da li vas je potpis „Comensale“ na pismu uputio na odašitelja pisma?

Kad sam vidio taj potpis nisam se uopće sjetio na Moškova, jer nisam uopće znao ko mi to pismo piše.

– Da li ste na blagdan sv. Tripuna 1945. bili sa Moškovom na ručku koji je bio priređen za siromahe?

Da li je to bilo 1944. ili 1945, ne sjećam se. Ručak su za siromahe priredili Kotorani preko Caritasa zagrebačke nadbiskupije u konviktu.

– Zašto po vašem mišljenju Moškov upućuje pismo baš na vas?

O tome ne znam savršeno ništa.

– Na kojoj je dužnosti kod vas bio Vilhelm Heger?

Vodio je organizaciju za uređenje svetišta Majke Božje Bistričke, i to od polovice 1941. ili pak 1942, pa je ostao sve do polovice 1944. On se bavio oko organizacije sabiranja novčanih priloga, uređenja svetišta i tehničkih radova. Heger je bio trgovac, a po narodnosti Hrvat.

– Da li ste dobivali kakva upozorenja o ličnosti Hegera i njegovom radu?

Neki su ga sumnjivali da ima veze sa Gestapom, ali su to demantirali u novinama. Za vrijeme dok je bio u akciji „Nadasve“ on je više puta putovao po poslovima i svojim i Akcije, i to u Italiju i Austriju.

– Jeste li iz Vatikana dobijali o njemu informacije?

Ja o njemu nikada nisam dobijao nikakve informacije iz Vatikana.

– Jeste li vi znali da je Heger u stvari agent Gestapoa?

Ja nisam znao da je on agent Gestapoa. Što više, kad su ga sumnjičili kao agenta Gestapoa, dao mi je pod prisegom izjavu da to nije bio nikada. On je sam otišao od akcije, i nije nas izvjestio da trajno odlazi. Kod mene je uživao povjerenje kao što su ga imali i drugi saradnici u dnevnim poslovima.

– Radi čega je Maks Luburić pri povlačenju iz Zagreba stavio na raspoloženje veće količine živežnih namirnica, koje je preuzeo „Caritas“ po odobrenju, kako to izjavljuje Šalić – vašemu?

Pred povlačenje Maks Luburić ostavio je spomenute živežne namirnice za zagrebačku sirotinju i to je javio da mi preuzmemo, na što je Caritas preuzeo, a državna vlast, koja je došla, je tu hranu iz sjemeništa oduzela, jer postoji zapisnik o tome predmetu u Caritasu.

– Šalić tvrdi da se ta hrana po oslobođenju dijelila ustaškim familijama i osobama koje su imale nekoga u emigraciji, a da je odobrenje za izdavanje hrane davalo nadbiskupsko tajništvo.

O tome ne znam ništa, a Caritas je dijelio svima bez razlike dok god je postojao.

– Je li k vama po oslobođenju dolazio fra Modesto Martinčić i pitao vas o vašem mišljenju u pogledu političkih prilika?

Ne sjećam se. Točnije, sjećam se da je nekoliko puta dolazio k meni po službenom poslu kao provincijal a koliko je puta dolazio po oslobođenju, ne znam. Ne sjećam se da je Martinčić mene što pitao o mom mišljenju u pogledu političkih prilika. Ukoliko me je što pitao nemam si što predbaciti u pogledu mog odgovora.

– Martinčić kaže da ste vi svojim držanjem stvorili u njemu uvjerenje u skori politički preokret.

Bio sam i ostajem uvijek optimista na budućnost katoličke crkve, a iz toga svaki može zaključivati što ga je volja.

– Odakle ste dobijali podatke koje ste naveli u pastirskom pismu, te u izvještaju Harisonu o izborima?

Odakle sam dobijao podatke ne mogu ništa govoriti. U tom pogledu nemam si ništa predbaciti.

– Netačne podatke o izborima, pokupljene preko izvjesnih proustaških svećenika i drugih osoba koje su bile vezane sa ustaškim teroristima, dali ste Harisonu. Prema tome koga ste time pomogli, a kome pokušali naškoditi?

Da li sam uopće davao podatke Harisonu o izborima i kakove podatke, to bih se teško sjetio. O kakvim proustaškim svećenicima, koji bi sakupljali te podatke, ne znam savršeno ništa, a drugo nemam ništa dodati. Ni u pogledu toga ne osjećam nikakovu krivnju.

– Da li vam je poznato da su mnogi od svećenika, koje navodite u pastirskom pismu od rujna 1945, bili ustaše koji su zbog svog protunarodnog rada odgovarali pred Narodnim sudom?

Odgovor na ovo pitanje nalazi se u samom Pastirskom pismu, ko ga pažljivo pročita.

– Da li vam je poznato da su nakon pastirskog pisma mnogi svećenici saradivali sa križarima i tu svoju saradnju i teroristički rad na sudu priznali? Nadalje, da su upravo ti svećenici, kao i Šalić, Marić, provincijal Martinčić na sudu izjavili da su na takvo djelovanje bili potstreknuti vašim pastirskim pismom, vašim izjavama o skoroj promjeni i vašim stavom uopće?

U izjave u toj formi ja uopće sumnjam, a ako su dane pitanje je u kakvim su okolnostima bili ti svećenici. Nadalje, ako su se oni sablaznili u našoj poslanici, tu sablazan primam na sebe. Ako ih je pastirsko pismo odvelo na taj put koji im se imputira, ostajemo savršeno mirni, jer mjerilo za naš rad biskupa jest u prvom redu naša savjest, propisi katoličke crkve i opći njezin položaj u kojem se nalazi. Ako je točno utvrđeno da je primjerice Šalić prebacivao ustaše u šumu i da su pojedini svećenici izvršavali slična djela, izjavljujem da svaki odgovara za sebe, a episkopat ostaje kod svoga.

– Vaš propagandni govor sveučilištarcima ušao je i u biskupsku poslanicu. Da li ste taj stav nametnuli episkopatu kod sastavljanja poslanice?

Pitanje nije točno postavljeno. Ukoliko imade moj govor sveučilištarcima sa biskupskom poslanicom dodirnih točaka, o tome ne mogu ništa govoriti, jer je to uredovna stvar. Pripominjem da svaki katolički biskup ima toliko ponosa da uskrati svoj potpis gdje misli da ga ne može dati.

– Da li ste Slavku Kvaterniku poslali kakvu poruku dok je on za vrijeme okupacije boravio u Austriji?

Možda sam mu zahvaljivao na kakvoj čestici ili što slično. Ukoliko se on na mene obraćao po pitanjima svrgnuća Pavelića, ja se u te stvari nisam mogao miješati.

– Da li su vaši protesti protiv odmazda uslijedili u 1941?

Odgovor se nalazi u našim dokumentima u *Službenom listu*.

– Ko je dao dozvolu Karitasu da zbrinjava lica koja su se krila pred evidencijom narodnih vlasti, šaljući ih u sela Slavonije i Zagorja?

O takvim licima nije mi ništa poznato, jer kamo su dotični došli, bili su prijavljeni narodnim vlastima. Mi smo dali na taj način opskrbiti mnogo lica koja su otišla u sela preko župnika, i to nam je bila sveta dužnost kojom se ponosimo.

– *Narodne novine* od 10. travnja 1944. donose vaše **odlikovanje red za zasluge** – velered sa zvijezdom. U obrazloženju navodi se da se odlikovanje daje između ostalog „što je **kao nadbiskup raskrinkavao u zemlji i van zemlje odmetnike s područja NDH**“.

Na to pitanje ne bih zapravo trebao trošiti ni riječi, jer bi se morali pozvati na odgovornost ne samo svi biskupi, nego i nebrojeni drugi ljudi, jer se znade dobro kako su se ta odlikovanja dobivala. Što se tiče opaske o otkrivanju odmetnika, kao da bi mi bili nekakvi špijuni, dovoljno je odgovoreno u dokumentima našeg *Službenog vjesnika*, a svjedok je čitav moj kler i čitava poštena javnost da li je nadbiskup sačuvao svoj obraz.

– Radi čega niste otklonili odlikovanje, ako ste smatrali da vam je podmetnuto?

Nisam otklanjao kao ni drugi ljudi s toliko poznatih razloga, a kad bi bio uslijedio kakav korak ponovila bi se vjerovatno ista ili još gora stvar.

– Da li ste ovo odlikovanje „velered sa zvijezdom“ nosili javno na raznim primanjima?

Mislim da sam ga nosio jedanput ili dvaput i za to si nemam što predbacivati, jer svi ljudi znadu što znače takva primanja.

– Da li vam je poznat koji konkretni slučaj masovnog prekrštavanja?

O tome ne znam ništa. Ukoliko je bilo toga, neka se dokaže da je učinjeno s mojim znanjem i nasilno.

– Da li ste sa tih masovnih prekrštavanja primali izjave odanosti i zahvalnosti?

Ne sjećam se da sam kakve telegrame ili kakva pisma ili bilo što slično sa prekrštavanja primio, jer je to kancelarijska stvar.

– Da li su prekrštavanja vršena sa ciljem da se Srbi spasu od ustaških progona?

Crkva je vršila svoju zadaću u okviru crkvenog zakona, a što se tiče spašavanja tih ljudi, nalaze se podaci u dokumentima objavljenim u *Službenom vjesniku*.

– Da li u gotovo istodobnom primanju pisama od Moškova i dolaska Lisaka vidite kakvu vezu?

Ne vidim baš niti trunca kakve veze između ta dva događaja.

– Vi ste u mnogo navrata u toku ovog saslušanja izjavili da je vaša savjest čista i da si nemate ništa predbaciti. Tako na pr. povodom vašeg govora hrvatskim sveučilištarcima na strani 15. ovog zapisnik, zatim u vezi vaše tvrdnje u poslanici od marta mjeseca u kojoj odgovornost za pokolj, kojeg su počinili ustaše, četnici, okupatori, prebacujete na hrvatski i srpski narod (na str. 19 ovog zapisnika). Kako ovi odgovori predstavljaju u stvari priznanje tih djela, da li se osjećate za to krivim?

U pogledu ovog pitanja mogu izjaviti da se niti najmanje ne osjećam krivim.

– Na vašu molbu da želite dati izjavu na kraju saslušanja, udovoljava vam se:

Moje hapšenje i zatvor i istražni postupak **ima pripremiti očigledno materijal za sud protiv mene**. Danas je u cijelom kulturnom svijetu omraženo direktno napadati crkvu i vjeru. Zato se tamo, gdje se hoće nešto poduzeti protiv predstavnika crkve, mora naći politička podloga, što je protiv mene nađeno u ovoj formi. Ni po Božjem ni po naravnom, ni po internacionalnom pravu nijedan ispravan sud ne bi me nikada mogao osuditi za ono što mi se imputira, kad bi pregledao cijelu situaciju u kojoj smo se nalazili. Moja je krivnja sto posto u tome što **nisam mogao pokleknuti pred zahtjevima komunizma** koji jedini vlada u ovoj zemlji, a zašto nisam mogao reći amen na sve što se radilo, evo razloga: nama se govorilo da je zagarantirana sloboda vjeroispovjesti u sadašnjem poretku. Međutim, ja konstatiram:

1) da je od početka NOB-a pa do sada ubijeno između 260 i 270 katoličkih svećenika od kojih ogromna većina ne bi nikad bila zvana ni na odgovornost u drugim zemljama, a kamoli ubijena.

2) Ubijeno je kojih desetak časnih sestara čega se ne sjećam nikada u povijesti naše zemlje.

3) Uništene su sve katoličke škole osim možda jedne gimnazije.

4) Uništene su sve tiskare.

5) Uništena je naša štampa.

6) Oduzeti su brojni katolički zavodi.

7) Onemogućena su naša sirotišta pod vodstvom časnih sestara.

8) Uništen je naš Karitas, valjda zato što je spasio i hiljade partizanske djece za vrijeme rata.

9) Uništeno je naše društvo Sv. Jeronima, najjača pučka kulturna institucija na Balkanu i najomiljenija srcu našega puka.

10) Stavljena su u najteže situacije ono par sjemeništa što je ostalo, jer im je oduzeta sva imovina od koje su se uzdržavali, a zna se da u tim sjemeništimu bila su školovana djeca našeg siromašnog puka.

11) Veliki dio crkvene imovine oduzet je nasilno bez ikakvog sporazuma sa katoličkom crkvom.

12) Praktički je vrlo otežčan vjeronauk u nižim školama, a u višim je npr. izbačen, protiv ogromne većine stanovnika naše zemlje.

13) Uveden je nasilno civilni brak protiv svih tradicija našeg puka koji s bolnim srcem mora da ide u civilne urede da izvrši svoju formalnost.

14) Već su iz nekih bolnica izbačene časne sestre ili im je onemogućen rad, makar su ih svi bolesnici od srca voljeli i svi savjesni liječnici duboko cijenili.

15) Tužio mi se jedan biskup da su na njegovom području već otete zgrade katoličkih redovnika ili redovnica.

16) Tužio mi se drugi biskup da su mu danas neke crkve pretvorene u magazine. Možda je već naknadnim protestima uspjelo to očistiti.

17) Nijedan katolički svećenik ili biskup nije siguran ni po danu ni po noći za svoju slobodu, a čak i za svoj život, što sam imao prilike i sam iskusiti.

Mogao bih dalje nabrajati, ali sve u svemu sloboda je savjesti samo velika iluzija i pijesak u oči neupućenima. Ona je praktički jednaka nuli, jer je to samo provizorij dok se mladež ne odgoji za te iste. A to se čini svim sredstvima, tvrdeći u školskim knjigama da Krist, koji je za nas Bog, nije nikada uopće postojao, da je Majka Božja, koja je za nas jedan od najsvetijih pojmova, obična djevojka s ulice, da ne kažem bludnica; da je čovjek od majmuna itd, i jao onim nastavnicima koji bi se usudili prigovoriti.

Ja neću da govorim o klanjima koja se stalno nama imputiraju, ali bi bilo mnogo toga za ispitati i na drugoj strani, odakle silna grobišta širom cijele naše domovine i da li su to samo ustaška klanja ili hrvatskih domobrana. Zato, sve promislivši smatram i odlučujem, ukoliko budem izveden pred sud.:

1) Da se neću, osim načelne izjave, nijednom riječju braniti;

2) Da odbijam branitelja na sudu i

3) Da neću apelirati protiv osude, jer je opće poznata stvar da sud često izvodi naloge koje mu dostavi stanovita organizacija.

Konačno da završim. Ako je današnjim vlastima iskreno do sređenja prilika u našoj zemlji, onda evo jedinog puta do toga. Država imade svoje redovite diplomatske odnose sa Sv. Stolicom. Neka dakle s njom, kao s jedinim kompetentnim faktorom, povede otvoreno i muški i pošteno pregovore. Sv. Stolica, odnosno katolička crkva ne pozna diktata, ali pozna poštene i iskrene sporazume. Bez toga sve drugo neće koristiti ništa. Mogu ja biti osuđen, što me malo dira. Mogu biti osuđeni i drugi biskupi. Mogu biti poubijani još toliki svećenici ili vjernici. Stvari se neće popraviti, nego samo pogoršati i dovesti sasvim sigurno do potpunog rasula. Da ne govorim o bezbrojnim poukama povijesti, ogromna je pouka Hitler kojoj smo svi živi svjedoci. Više od jednog decenija vodio je nečuvenu borbu protiv katoličke crkve i znamo kakav je rezultat: crkva danas slobodno diše i radi u Njemačkoj. Što velim, ako mi nećete dati pravo vi u ovome što navodim, dat će mi povijest i kao što su nebrojeni Hitlerovi procesi protiv Katoličke crkve poslužili na njezino dobro, tako će sigurno u zadnjoj liniji biti i s ovim. Iza Katoličke crkve stoji konačno Krist njezin ugaoni kamen u kojem je pisano: „Ko padne na ovaj kamen, razbit će se i na koga on padne, smrvit će ga“. Ja sam iznio ukratko svoje misli za ispravno rješenje ovog problema.

Završeno 20. rujna 1946 u 12, 25 sati. Potpisan preslušani Stepinac

Nastavak zapisnika od 23. rujna 1946, sastavljen kod Javnog tužioca NR Hrvatske, započeto u 9,30 sati.

– Mladen Lorković, tadanji ustaški ministar unutrašnjih poslova NDH, održao je predavanje o partizanima u najužem krugu najpovjerljivijih ustaških funkcionera. Zašto je vas pozvao i zašto ste vi bili na tom predavanju?

Ja se uopće ne sjećam da sam ikada prisustvovao govoru dr Mladena Lorkovića, a specijalno ne sjećam se se da sam prisustvovao takvom njegovom predavanju o partizanima.

– Učesnike na ovom predavanju vlasti NDH filmski su snimili, te se taj film davao u propagandne svrhe za vrijeme NDH. Mi posjedujemo taj film.

Ja osporavam autentičnost ovog filma, jer se u film može podnetnuti i **ukrpati** sve što se hoće.

– Da li ste vi preporučili ustaškog satnika svećenika dr Đuru Marića tršćanskom biskupu Santiniu i radi čega, iako ste znali da se on skriva ispred narodne vlasti?

Sakrivanje pred narodnim vlastima mene se ništa ne tiče, jer nisam nikakav denuncijant. Ja se ne sjećam da sam Marića preporučio tršćanskom biskupu Santiniu. Drugo nemam ništa dodati. Dodajem, zašto je Marić išao, to neka se pita msgr Rittiga i konvikt u Pazinu.

– Vjerska komisija (NR Hrvatske – N. Ž) nije dozvolila spomenutom Mariću da odlazi iz Hrvatske upravo zato što je bio ustaški satnik i vojni dušobrižnik. No uprkos toga, kako je izjavio sam Marić i vaš tajnik Šalić, vi ste njega preporučili tršćanskom biskupu.

Molim da se pokaže moja preporuka, a na izjave Marića i Šalića nemam ništa se izjaviti.

– Zašto ne vjerujete izjavama Marića i Šalića, odnosno njihovim priznanjima koja su oni dali pred sudom?

To je moja stvar. (–laž – dopisano Stepinčevom rukom)

– Zašto ste prisustvovali svečanom ispraćaju ustaša na dan tzv. hrvatske mornarice prilikom njihovog odlaska na Crno more, kad ste znali da oni učestvuju u zločinačkom napadu protiv Sovjetskog saveza?

To je obična izmišljotina i ja poričem da sam kod tog ispraćaja učestvovao.

– Mi raspoložemo sa fotografskom snimkom sa tog ispraćaja na kojoj se i vi nalazite.

Do toga ne držim ništa.

– Da li ste vi, pa makar i jedanput, u toku okupacije protestirali protiv toga što se falsifikuju snimci i vas na snimke stavlja, iako kod takvih slučajeva niste učestvovali?

Nemam ništa za primjetiti.

– Da li taj vaš odgovor „Nemam ništa za primjetiti“ znači da jeste protestovali ili da niste. (ili da priznaje – N. Ž.)

– Zašto ste vi i sa kojom namjerom dali nalog dr Ljubomiru Marakoviću da prevede na francuski jezik „Crnu knjigu“ u kojoj se lažno prikazao niz navoda o položaju crkve u današnjoj Jugoslaviji?

Što ja pišem svojim pretpostavljenim, o tome nisam dužan davati računa (crkva van kontrole države – N. Ž.). Što se tiče lažnih navoda, to će povijest utvrditi da li je bilo unutra što lažno. Ništa više nemam dodati.

– Vašim odgovorom niste odgovorili na upit da li ste dali nalog Marakoviću da prevede tzv. Crnu knjigu?

Ostajem kod svog odgovora, kojeg sam iznio u gornjrm upitu.

– Ovu Crnu knjigu, po tvrđenju dr Marakovića dali ste na uvid stranim diplomatima.

Neka se dokaže kojim sam diplomatima dao.

– Spomenuti Maraković tvrdi da ste je dali papinskom nunciju Harleju, a i francuskom konzulatu.

Odgovaram kao i na gornji upit.

– Kao vojni vikar zašto ste dozvolili da voji dušobriznici polažu zakletvu na nož i bodež?

Nemam ništa primjetiti (!! – znakovi uskličnika dopisani tintom)

– Da li to znači da se ne osjećate odgovornim za gornje navode?

Ne osjećam se.

– Zašto ste u ranijim zapisnicima o vašem preslušanju ustvrdili da se prevođenje Srba na katolicizam vršilo dobrovoljno, kad Mile Budak, Juco Rukavina i drugi istaknute ustaše tvrde na sudu da je prevođenje Srba na katolicizam naročito smišljeni zločin Pavelića?

Što se tiče izjava gore navedenih, to je njihova stvar. Ja ostajem kod onoga što je izneseno u dokumentima zagrebačke nadbiskupije. Kod svojih ranijih

iskaza u vezi s tim pitanjem ostajem i dalje. **Neka se dokaže barem za jednoga koga smo prisilili** da stupi u katoličku crkvu.

– Janko Šimrak, križevački biskup, tvrdi u svom zapisniku također da je prevođenje bilo pod diktatom i prijetnjama ustaša. Poznato vam je da je Janko Šimrak učestvovao kod donošenja rezolucija u vezi s tim pitanjem i da je bio član tzv. Odbora trojice (za prekrštavanje – N. Ž.). Zašto vi tvrdite protivno?

Što se tiče izjava Janka Šimraka, to je njegova stvar. Ja ostajem kod svoga.

– Zašto ste dozvolili da ustaše na bistričkoj procesiji u julu 1945. provociraju vjernike i građane sa raznim ustaškim poklicima?

Neka se dokaže da je to s mojom dozvolom, ako je takvih provokacija uopšte bilo. A bilo bi zanimljivo ispitati provokacije s druge strane. Drugo nemam ništa dodati.

– Na koga aludirate kada kažete da su provokacije došle „s druge strane“? Nemam više ništa kazati.

– Zašto se poslije tih provokacija niste u svom govoru poslije procesije ogradili, već ste održali govor u kojema ste klevetali narodne vlasti?

Nisam se imao protiv čega ograditi, jer nikakvih provokacija izazvao nisam, a narodnih vlasti klevetao nisam.

– Na osnovu čega vi tvrdite da je od strane vlasti bio pripremljen napad na procesiju? Da li je napad izvršen? Da li vam je bila zabranjena ova procesija? Da li vam je bila zabranjena procesija ove godine?

U sva ta pitanja ne smatram potrebnim ulaziti. A da me ove godine nije bilo vani, to zna cijeli Zagreb zašto nije bilo. Sigurno nisam izbivao zato jer bih imao slobodu kretanja.

– Ko i kada vam je i u kom slučaju ograničio slobodu kretanja?

Meni nije niko ograničio slobodu kretanja ni u Zaprešiću, ali su mi ljudi u uniformi i drugi, u civilu, razbili auto i da nismo pravodobno otišli, bili bi u najmanju ruku svršili kao i g. Pašiček. Ja to ne smatram slobodom kretanja, makar nemam pismeno odobrenje.

– Slučaj vašeg napada kod Brdovca stvar je ličnih ispada seljaka koji su nastojali da se spriječe izigravanje agrarne reforme sa osnivanjem nove župe u Brdovcu i to nakon toga što su bili provocirani od novo postavljenog upravitelja župe Pasičeka koji je prvi pucao na narod, što je pred narodnim sudom utvrđeno i dokazano. Don Giuseppe Massuci, po izjavi Šalića, također tvrdi da je Pasiček prvi pucao. Zašto se vi stalno nabacujete klevetama na narodnu vlast i **zašto lažete**. Da li ste vi po tom slučaju obratili u svrhu tačnih informacija na narodne vlasti, sud ili istražne organe?

Da je ogromna većina naroda htjela tu župu, to je poznato. Da je Pasiček pucao i dalje tvrdim da nije istina. Što se tiče padre Giuseppea, i on je potpuno istog mišljenja, makar prvi čas kad je tamo došao, nije mogao shvatiti o čemu se radi. Ja se nikakvim klevetama ni lažima ne nabacujem na narodne vlasti, nego govorim ono što mi kaže moja savjest. Ja imadem točne informacije od g. Pasičeka i od drugih nekih koji su bili na sudu.. Sasvim je isključeno da je otac Pasiček pucao.

– Vi tvrdite da se ne nabacujete stalno sa klevetama na narodnu vlast. A zašto ste ustvrdili tokom istrage da se nevino sude i ubijaju časne sestre (slučaj u Otočcu) kad su one same na sudu priznale da su učestvovala u ubijanju ranjenih partizana?

Ostajem kod toga da se nikakvim klevetama nisam nabacivao, a što se tiče slučaja časnih sestara u Otočcu, imao sam prilike s nekim razgovarati. **Konačnu presudu, ko imade pravo, dat će Gospodin Bog.** („Sada gospodin Bog a ranije tvrdio da je laž“ – dopisan komentar na margini stranice).

– Velikom broju svećenika dokazani su mnogi zločini koje su oni kao ustaše počinili. Zašto ste ustvrdili u Pastirskom pismu od septembra 1945. da su ti svećenici nevino osuđeni po narodnim sudovima? Zašto niste očistili crkvene redove od takvih zločinaca?

Mi smo na to dali dovoljno odgovora u samom pastirskom pismu. Zašto nisam isključio iz crkve osobe za koje mi se u vezi s ovim pitanjem navode, nemam ništa nadodati.

– Zašto uporno tvrdite u toku čitave ove istrage, pa i danas da vam nije ništa poznato o ustaškim zločinima, kao i o križarskim zločinima, mnogih ustaša svećenika i križara, iako oni sami te zločine na sudu, neprisiljeni ni od koga, slobodno priznaju?

Da mi nije baš ništa poznato, ne sjećam se da sam to rekao. Što se tiče samih zločina o kojima se govori, neka se dokaže i za jedan jedini zločin da je to moja krivnja. Nakon toga što sam potsjećen na moje ranije iskaze u istrazi u vezi s tim pitanjem, izjavljujem da nemam ništa primjetiti.

– Vi ste u Pastirskom pismu i ovdje u istrazi, a i drugdje, ustvrdili da je veliki broj svećenika nevino osuđen. Zašto se niste nikada informirali kod suda i istražnih organa što su takovi svećenici učinili?

Nemam ništa primjetiti.

– Sa odgovorom „nemam ništa primjetiti“ na postavljene konkretne upite ne brani se čovjek koji se osjeća pravedan, jer mu je data mogućnost da konkretno odgovori sa „da“ ili „ne“.

Svako se brani onako kako smatra da je najbolje.

– Da li je pastirsko pismo čitano u svim crkvama u Hrvatskoj?

U tom pravcu nisam vodio nikakvu istragu, a nije bilo ni potrebno.

– Da li su izjave jednog broja svećenika u vezi sa pastirskim pismom lažne, kako ste vi to ustvrdili u vašoj okružnici br. 8976/45?

O tome smo imali dokaza i to je za nas dovoljno.

– Zašto tvrdite da se progona crkva, kad se ovakvi pamfleti, kao što je to pastirsko pismo, čitaju u crkvi?

Kakovo je stanje danas crkve kod nas i njene slobode, to zna čitav narod. Drugo nemam ništa reći.

– U *Katoličkom listu* napisao je Vilim Nuk uvodni članak u g. 1941. u kojem zajedno citira proglas Kvaternika o uspostavi NDH i vašu okružnicu svećenstvu iz istog period. Prema tome članku **vi ste sa Pavelićem graditelj ustaške NDH.** Zašto ste to dopustili?

Nemam ništa primjetiti. Na predočeni mi članak kako je on otštampan u *Katoličkom listu*, ponovno izjavljujem da nemam ništa primjetiti. (dopisano na margini: „gdje se god dotjera u škripac onda „nema ništa primjetiti“)

– Zašto dopuštate da u istom glasilu stoji prema vašoj ranijoj izjavi, pod vašim rukovodstvom, i na koga vi imate punu mogućnost da utičete, da se pišu uvodni i drugi članci u ustaškom duhu, da se pišu članci u kojima se sistematski donose gebelsovske laži itd?

Nemam ništa primjetiti. Na predočeni mi članak u kojem se vrši haranga protiv SSSR-a i u kojem se među ostalim kaže: „S cijelim kulturnim, osobito cijelim kršćanskim svijetom mi pozdravljamo ovu potrebnu opearciju na tijelu čovječanstva, uvjereni da će njemačkoj vojsci uspjeti izvaditi otrovni zub, kojim je Kominterna sipala otrov u zdravi organizam ljudskog duha“, na predočeni članak odštampan u *Katoličkom listu* iz 1941 na str. 198 pod naslovom „Načela vlade NDH“ od Pavelića, kao i na druge članke koji su mi predočeni a koji su otštampani u *Katoličkom listu*, **izjavljujem da nemam ništa primjetiti** (na margini dopisano: „a to znači slažem se“).

– Da li je *Katolički list* ovakvim svojim pisanjem, kako smo predočili, uticao na pisanje ostale katoličke štampe i određivao njezin smjer u pisanju? Zašto ste vi to dopuštali?

Nemam ništa da primjetim. (dopisano rukom: „Jest i dopustio sam, a usprkos toga“)

Da li se osjećate krivim za to?

Ne osjećam se krivim niti najmanje, i budućnost će pokazati u svijetlu **objektivne povijesti** ko je imao pravo, a tog se suda povijesti ne bojim. (dopisano: On smatra da borba fašizma i demokratije još nije gotova i da je to? na fašističkoj strani“)

– Iz ovog vašeg odgovora proizlazi da se vi potpuno saglasujete sa ustaškim i fašističkim pisanjem cjelokupne katoličke štampe kroz pune četiri godine okupacije. Iz vaših okružnica, govora, iz vaših iskaza u toku istrage proizlazi da vi branite ustaška načela, ustašku ideologiju i ustaške zločine. **Da li ste vi ustaša** i zašto to činite?

Da ustaša nikad nisam bio, to je poznato svima. Glede ostalog mog stava nalazi se dovoljan odgovor u dokumentima zagrebačke nadbiskupije, a svjedok je osim toga sav moj kler, čitav hrvatski narod, svi katolici ove države, a mogu reći i inovjerci. (na margini dopisano: „lažac“)

– Radi čega vi niste objelodanili u crkvenoj štampi tokom NDH dokumente koje navađate u *Službenom vjesniku* zagrebačke Nadbiskupije, a na koje se neprestano pozivate, kad bi ti dokumenti, ako su u istinu postojali, pomogli da se bar donekle suzbije ustaško krvoproliće nad nevinim narodom u bivšoj NDH?

O tome se nalazi dovoljno odgovora u danim dokumentima a znade i cijeli naš kler i vjernici.

– **Radi čega nije bilo nijednog javnog protesta vašeg a ni katoličkog episkopata, koje bi objelodanila katolička štampa tokom NDH, u kojoj vi**

muški osuđujete ustaške zločine i teror, kao što ste javno u pastirskom pismu napali narodnu vlast zbog tobožnjeg – kako sami navodite – progona crkve?

Na ovaj upit odgovaram kao i na gornje pitanje.

– Vi ste u istrazi iskazali da ste imali rukovodstvo i ingerenciju na pisanje *Katoličkog lista*. Mi smo vam predočili niz članaka iz kojih se vidi da je *Katolički list* u toku okupacije bio poluslužbeno glasilo crkveno-ustaško. Nije li to najuža suradnja sa ustašama? I to vaša lična preko rukovodstva sa *Katoličkim listom*.

Što to rukovodstvo znači, to je dobro poznato mom kleru, pa stoga ostajem miran na sve optužbe.

– Da li to znači da niste imali rukovodstva i ingerencije na pisanje katoličke štampe i da li vaš raniji iskaz po tom pitanju ne odgovara stvarnosti?

Nemam ništa primjetiti. (dopisano rukom: „Ako što drugo logično i istinito odgovorim, bilo bi štetno za mene“, šegačenje tužilaštva)

– Malo prije izjavili ste pred istražnim organima da su vlasti znale za sadržaj pastirskog pisma prije njegovog javnog čitanja u svim crkvama, da ga ne bi dozvolile.

Iskustvo nam pokazuje kako svećenici prolaze sa ovakvim stvarima.

– Što smatrate kad u svom odgovoru kažete da vam iskustva pokazuju kako svećenici prolaze u ovakvim stvarima. Radi toga poziva vas se da bi sa konkretnim primjerima razjasnili vaš odgovor?

Ja ne želim imenovati nijedno lice, jer bih ga mogao dovesti u nepriliku.

– Kakav je postupak bio protiv vas od dana hapšenja u toku istražnog postupka?

Cijeli istražni postupak smjerao je na to da me se sto posto utvrdi kao zločinca. Inače ne bih se mogao posebno žaliti na postupak, jer je bio pristojan, tek zatvor ostaje zatvor. Iskazi ne mogu reći da su iznuđeni. Tek bih ja danas tu i tamo koji iskaz drugačije formulisao negoli u času saslušanja.

– Ako želite, možete dobiti čitav zapisnik, pročitati ga i sastaviti eventualne primjedbe u pogledu stanovitih formulacija, kako ste vi to gore naveli.

Ja ga ne bih tražio, jer ne bi imalo puno smisla u cijelom sklopu pitanja i u toku tog procesa. (dopisano: „već se unaprijed nabacivao blatom“).

Završeno u 12,10.

Vrhovni sud NR Hrvatske donio je 24. rujna rješenje o spajanju kaznenog postupka u krivičnom predmetu protiv Eriha Lisaka, Ivana Šalića i družine sa kaznenim postupkom u krivičnom predmetu protiv Stepinac dr Alojzija (spis Vrhovnog suda Stup. 8/46). Odlučeno je i da se glavna rasprava u oba predmeta sprovede zajednički. Razlozi za donošenje ovakvog rješenja nalazili se u optužnici javnog tužioca protiv Lisaka i družine od 26. kolovoza 1946, te optužnici protiv nadbiskupa Stepinca od 23. rujna 1946, iz kojih je vidljivo da su optužnici u oba predmeta optuženi zbog krivičnog djela protiv naroda i države, te da je njihova krivična djelatnost vrlo usko povezana. Rješenje je donijelo vijeće Vrhovnog suda NR Hrvatske sastavljeno od predsjednika vijeća dr Žarka Vim-

pulška, te sudaca Vrhovnog suda dr Antuna Gerinea i Ivana Pirkerka kao članova vijeća.¹¹⁷

Prije **rasprave** sudskog vijeća Vrhovnog suda sa Stepincem podnešena je tužiočeva **Optužnica** od 23. rujna 1946, br. I 232/46.

Nakon rekapitulirane optužnice u sudnicu je uveden optuženi nadbiskup dr Alojzije Stepinac. Pošto se nije izjasnio o braniocu, kako je ranije najavio, Vrhovni sud je Stepincu po službenoj dužnosti odredio za advokate dr Ivu Politea i Natka Katičića. Potom je javni tužilac pročitao optužnicu protiv Stepinca od 23. rujna 1946 (br. I, 232/1946). U njoj se direktno optužuje i potpredsjednik bivše vlade Kraljevine Jugoslavije Vlatko Maček da je stavio okupatoru i Paveliću na raspoloženje upravni aparat Banovine Hrvatske i svoje poluvojne formacije, Hrvatsku građansku i seljačku zaštitu.

Stepinac je optužen za delikte koje sam već navodio, pa ih sumarno pominjem: da je već 12. aprila posjetio „vojskovođu Slavka Kvaternika, 16. aprila Pavelića; 18. travnja izdaje kleru zagrebačke nadbiskupije službenu okružnicu u kojoj je pozvao hrvatski narod da se odazove spremno njegovom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH, kako bi djelovali kao „glasnici Kristovog evanđelja“. U optužnici se dalje navodi da je Stepinac predvodio katolički episkopat u audijenciju kod Pavelića i u pozdravnom govoru nudio mu u svoje ime i u ime klera iskrenu i lojalnu saradnju, i time pomagao okupaciju zemlje. Okrivljen je i papa Pije XII da je upućivao Stepinca da uspostavi „spretnije i iskrenije srdačno držanje prema ustaškim vlastima“. Tada je, prema optužnici, Stepinac još jače zalagao svoj autoritet zagrebačkog nadbiskupa i predsjednika biskupskih konferencija za saradnju s okupatorom i ustaškom agenturom. Nakon što je po ulasku njemačkih trupa u Zagreb predvodio Katolički episkopat u poklonstvo „krvoloku Paveliću“ i ponudio mu iskrenu saradnju, Stepinac je prema optužnici početkom 1942. lično primio dužnost apostolskog vojnog vikara u Pavelićevoj vojsci. Na toj je funkciji kao svoje zamjenike imenovao „poznate ustaše-svećenike“, koji opet na nižoj instanci imenuju vojne svećenike. U cilju jačanja rimokatolicizma (po brojnosti vjernika) Stepinac je prihvatio da vodi akciju nasilnog prekrštavanja (pokatoličenja) pravoslavnih Srba, čime je jačao papinske interese na Balkanu. U tu svrhu Stepinac je izdavao „rezolucije i niz okružnica podređenom svećenstvu, uprkos protesta malobrojnih svećenika da je nasilno prekrštavanje nasilje protiv kanonskih, etičkih i moralnih principa.“¹¹⁸

Podupirući rad klerofašističkih križarskih organizacija Stepinac je podstrekivao veliki broj članstva tih organizacija da uđu i zauzmu rukovodeće položaje u kvislinškom aparatu NDH. Prema optužnici branio je Nezavisnu Državu Hrvatsku, kad se već znalo u proljeće 1945. da joj slijedi neminovan kraj: „Tako Stepinac direktno učestvuje, pomaže i podstrekava centralnu organizaciju koja

¹¹⁷ AJ, 215-1-1, dosije nadbiskupa Stepinca, rješenje br. K: 2389/46-5 od 25. rujna 1946.

¹¹⁸ AJ, 215-1-1, Savezno javno tužilaštvo, dosije nadbiskupa Stepinca; *Dokumenta o sudbenju Lisaku, Stepincu...*, 193.

je pomagala i inspirisala rad križarskih grupa, a sve u cilju uspostave stare vlasti pomoću novih imperijalističkih gospodara“.

Potom je tužilac Jakov Blažević u optužnici taksativno nabrojao Stepinčeva krivična dela sa detaljnim navođenjem nominalnih zločina koje su počinili pripadnici hrvatskog klera, njemu podređeni. Prema optužnici on je pozvao podređeno svećenstvo da saraduje sa ustašama i okupatorom, što su na stotine svećenika najaktivnije izvršavali. Prema „narodu neprijateljski raspoloženi svećenici“ razoružavali su pripadnike jugoslavenske vojske, pomagali kod preuzimanja i organiziranja ustaške vlasti, kod organiziranja ustaških povjereništava, tabora, logora, stožera te ustaške milicije. U tome su se prema optužnici, naročito isticali Vilim Cecelja u Vrapču, fra Didak Čorić u Jastrebarskom, kapelan Dragutin Marjanović u Slav. Brodu, župnik Martin Cecina u Rečici, župnik Vilim Nikšić u Ogulinu, don Mate Moguš u Udbini, župnik Antun Đurić u Dvoru na Uni, župnik Astaloš Josip u Dalju, fra Petar Berković u Drnišu, fra Ivan Hrستیć, fra Stanko Milanović u Imotskom, don Ilija Tomas i don Jure Vrdoljak u Čapljini, fra Srećko Perić u Livnu, župnik Božo Bralo u Sarajevu, fra Radoslav Glavaš i ostali franjevci u Širokom Brijegu; fra Velimir Šimić, Karlo Grbavac i Mijo Ćuić u kotaru Duvno, pop Ante Klarić u Bosanskom Šamcu, fra Emanuel Rajić u kotaru Gornji Vakuf, župnik Ivan Miletić u Višegradu, župnik Dragutin Kamber u Doboju, župnik Branimir Župančić u Bosanskoj Gradiški i čitav niz drugih svećenika.

Optužnica se posebno bavila pitanjem značaja rimokatoličke štampe koja je za vreme okupacije bila potpuno u skladu i na liniji izjava optuženog Stepinca, koji je kao predsjednik Biskupskih konferencija i predsjednik Katoličke akcije imao vrhovni nadzor nad pisanjem cjelokupne rimokatoličke štampe u Jugoslaviji. Čak su i katolički listovi namjenjeni djeci (*Andeo čuvar*, *Glasnik sv. Josipa*, *Crnče*, *Glasnik sv. Ante*, *Vrtić* i sl.) donosili brojne Paveličeve slike, slavili njega i ustaše opisujući ih kao božje misionare, izvršitelje božje pravde i providnosti, što je doprinosilo sakaćenju mladih dječjih duša. U listovima namjenjenim odraslima (*Katoličkom listu*, *Hrvatskoj straži*, *Vrhbosni*, *Nedjelji* i drugim) neprekidno se provlačilo propagiranje ustaštva i nacifašizma, veličala NDH i pozivalo u borbu protiv NOP-a i saveznika (str. 196). Sva ova štampa, prema optužnici, pod vrhovnim rukovodstvom Stepinca marljivo bilježi sve akcije svećenstva i klerofašističkih organizacija u korist okupatora i ustaša.

Isto tako i razna katolička društva Katoličke akcije, naročito Veliko križarsko bratstvo, Veliko križarsko sestrinstvo i Domagoj, sledeći poziv Stepinca da saraduju s ustašama, postaju njihov oslonac. Članovi ovih organizacija, prema optužnici, učestvovali su u razoružavanju jugoslavenske vojske, uspostavljanju ustaške vlasti. Mnogi od njih postajali su funkcioneri u ustaškim povjereništva, taborima, logorima i stožerima. Najveći dio duhovnika križarskih organizacija dobrovoljno je otišao u ustaške i domobranske vojne jedinice. Sam predsjednik Velikog križarskog bratstva dr Feliks Nidzielski (Niedzielski) postao je ustaški podžupan i upravni zapovjednik ustaške mladeži. O ustaškom karakteru i djelatnosti križarskih organizacija svjedoče brojni članci u križar-

skom tjedniku *Nedjelja*. Optuženi Stepinac i tajnik papina legata (Markonea) Masući, 7. marta 1942. primili su u audijenciju delegate s križarske konferencije, te blagosloveli i odobrili protunarodni rad i planove križara. Križarske organizacije u provinciji, npr. ona iz Gospića, čiji je vođa bio ustaški veliki župan Jurica Frković, iz svojih redova dale su brojne organizatore pokolja Srba i Jevreja.

Počevši od 1941. pa sve do oslobođenja, optuženi Stepinac je, prema optužnici, svakog 10. aprila služio svečane mise slaveći NDH, dok je crkvene blagdane sv. Antuna pretvarao u političke manifestacije za slavljenje Pavelića. Svojim okružnicama Stepinac je naređivao i kleru na području svoje nadbiskupije, da se tih dana služi svečana misa za Pavelića i NDH.¹¹⁹

Prema optužnici, Stepinac je prijetnju ustaša Srbima „da će svi biti poklani ako ne prijeđu na katoličku vjeru“, prihvatio i potom „prekrštava na desetine hiljada Srba, kojima je stavljen nož pod grlo“. U optužnici je naveden pokolj Srba iz sela Štikade (pored Gračaca u Lici) koji je opisao kao svjedok suda Jovan Trbojević: „Pokolj u selu Štikadi izvršili su ustaše iz sela Gudure uz pomoć tadanjeg rimokatoličkog župnika iz Gračaca Marbera. Na dan pokolja dovezao se spomenuti župnik u automobilu iz Gračaca u Štikadu i pozvao narod da se sakupi na Štikadske bare, jer će se vršiti prijelaz na rimokatoličku vjeru, pa da onda Srbe više neće nitko proganjati. Srbi su župniku povjerovali i sakupili se u velikom broju na određenom mjestu. Neki koji nisu došli, bili su prisilno dovedeni. Ipak se jedan dio Srba spasio, jer je pobjegao iz sela sluteći da im se sprema pokolj. Kada su Srbi na ovaj način bili sakupljeni, izvršili su nad njima pokolj ustaše iz sela Gudure (bolje rečeno naoružani rimokatolički seljaci – seoska milicija – N. Ž.), koji su bili naoružani vojničkim oružjem. Neki su Srbi bili ubijeni sjekirama i maljevima, jer se prigodom iskopavanja leševa godine 1942, po italijanskom dopuštenju, vidjelo da su im lubanje razbijene tupim predmetima, a neki su zakopani i živi u stojećem stavu.“ Pokolj oko 300 Srba izvršen je oko sv. Ilije 1941. godine.

U punom jeku ovakvog „prekrštavanja“ Srba održana je 17. novembra 1941. sjednica Katoličkog episkopata pod predsjedavanjem nadbiskupa Stepinca, na kojoj Stepinac, zajedno s ostalim biskupima, ne samo da nije osudio nego je naprotiv prihvatio ustaško prekrštavanje i dao tom ratnom zločinu kanonsku sankciju. Na plenarnoj konferenciji izabran je u „Odbor trojice“ u koji su pored njega ušli senjski biskup Viktor Burić i apostolski administrator križevačke grkokatoličke biskupije dr Janko Šimrak. Taj odbor je imao zadatak da u dogovoru s ministrom pravosuđa i bogoštovlja rješava pitanja prekrštavanja. Konferencija je izdala i rezoluciju br. 253/41 kojom na osnovu odredaba Sv. kongregacije za istočna pitanja od 17. jula 1941, izdaje uputstva u kojoj formi se imaju prekrštavanja vršiti. U optužnici se zaključuje da su time Vatikan i katolički episkopat na čelu sa Stepincem poprimili i sankcionisali ustaško prekrštavanje. Međutim, ni sve navedeno Stepincu nije bilo dovoljno već je u cilju što bržeg i brojnijeg obavljanja „prijelaza“ na katolicizam, izdao okružnicu 26. septembra

¹¹⁹ Isto, 201.

1941. i „njom požuruje prekrštavanje“, tražeći od podređenog svećenstva da se „vjerski prijelazi što hitnije i bez zapreka obave“.¹²⁰

U optužnici je dalje navedeno da je početkom 1942. Vatikan postavio Stepinca za apostolskog vojnog vikara Pavelićevih ustaša i domobrana. Stepinac je ovu funkciju primio i postavio za svoje zamjenike „poznate ustaše – svećenike“ Stipu Vučetića i Vilima Cecelju. U optužnici je dalje navedeno da je tako optuženi Stepinac i službeno postao „najviši vojni svećenik Pavelićeve vojske“, kome su bili podređeni svi vojni svećenici, koji su u „sastavu ustaških i domobranskih formacija podstrekivali na vršenje zločina, a i sami vršili zločine nad narodom“. U optužnici je potom navedeno nekoliko slučajeva djelovanja vojnih svećenika. Na prvom mjestu je naveden fra Miroslav Filipović (Majstorović), ustaški satnik i dušobrižnik PTS-a, koji je 7. februara 1942. izvršio (sa saradnicima) pokolj oko 1300 srpskih seljaka, žena i djece u selima Drakulići, Šargovac i Motika. Kao zapovjednik jasenovačkog logora dao je da se ubije oko 40.000 ljudi. Josip Vukelić, vojni duhovnik, učestvovao je sa svojim jedinicama u akcijama paljenja i pljačkanja sela i ubijanja srpskog naroda na Baniji. Vojni svećenik i vršilac dužnosti velikog župana u Gospiću Josip Bujanović („pop Jole“), 1944. likvidirao je ostanke Srba u Gospiću (koji nisu ubijeni 1941) učestvujući u ustaškim akcijama ubijanja i paljenja srpskih sela u Lici. Župnik i vojni duhovnik Ivan Miletić „na poziv ustaškog časnika Gaveza ide k njegovim borcima da umorne tješi, pokolebane hrabri i svima diže moral i volju za borbu, u svoje šake uzima i sam strojnicu te se miješa s najljućim ustaškim borcima da sije oko sebe smrt velikosrpskim odmetnicima“ – kako je to o njemu pisao svećenik Eugen Beluhan u *Hrvatskom narodu*.

Tužilac Blažević je isticao da su vojni dušobrižnici bili „brižno probрани ustaše-svećenici, koji su trebali politički zaostale, zavedene i primitivne ljude fanatizirati i osposobiti za ustaške zločine“. U tu svrhu konkursisti za vojne svećenike morali su preko župnih ureda podnijeti molbu na ustaški stožer, koji mu je davao potvrdu o nacionalnoj i moralnoj ispravnosti! Formular koji je trebao popuniti kandidat imao je slijedeća pitanja: „Jeste li bili ustaša prije 10. travnja 1941. godine; jeste li položili ustašku zakletvu, gdje i kada; ima li posebne zasluge za NDH i drugo“. Svi ovi pozivi Ministarstva oružanih snaga, naređenja, raspisi i formulari štampani su u poluslužbenom glasilu zagrebačke nadbiskupije – *Katoličkom listu*. Tužilac zaključuje da je Stepinac znao sve što su radili vojni dušobrižnici: „Stepinac je imao rukovodeću funkciju (kao predsjednik Biskupskih konferencija) među biskupima i da je svoju samovolju nameštao visokom kleru vukući ga za sobom od Pavelićevih banketa do potpisivanja raznih poslanica, koje su pored sakralnog ruha bile običan ustaški fašistički pamflet“.

Dalje se u optužnici ističe da je niz svećenika stupio u „neprijateljsku obavještajnu službu, davao neprijatelju podatke o stanju i kretanju jedinica NOV-a i denuncirao rodoljube okupatorskim i ustaškim vlastima“. Kao takvi svećenici, saradnici okupatora i ustaša, navedeni su Ivan Nikšić, fra Ilija Božić,

¹²⁰ Isto, 203.

fra Borivoj Mač, fra Bono Grebenarević, fra Božo Bralić, fra Marijan Stašić, fra Ciprijan Lisica, Matija Crnković, fra Krsto Kržanić, don Krsto Jelinić, gvardijan Vendelin Gazman, Ljubo Hrgić, Rikard Ribić, Miroslav Buzuk i mnogi drugi.

Stepinac je i drugim sredstvima pomagao „jačanje ustaškog zločinačkog duha u Pavelićevoj vojsci i jačanje ratnog napora njemačkog okupatora“: „Tako se 18. prosinca 1944. božićnom porukom zagrebačkog nadbiskupa hrvatskim radnicima u Njemačkoj odobrava prisilno odvođenje našeg naroda na ropski rad u Njemačku i poziva ga na rad, jer da je to njegova vjerska i patriotska dužnost. U vrijeme akcije za sakupljanje pomoći ustaškim legionarima na istočnom frontu, optuženi Stepinac daje priloge u cigaretama, kronicama, medaljicama i raznim časopisima, podižući time moral ustaškim bandama u borbi protiv bratskog Sovjetskog saveza. Upućivanje ustaških mornara na Crno more da pod komandom Nijemaca učestvuju u napadu na Sovjetski Savez i vršenju zločina nad civilnim stanovništvom, prisustvuje i Stepinac i svojim prisustvovanjem odobrava ovaj zločinački čin i potpomaže mobilizaciju za neprijateljsku vojsku. Optuženi Stepinac je u svojstvu predsjednika nadbiskupskog duhovnog stola odobrio 10. veljače 1944, pod broj 904, molitvenik 'Hrvatski vojnik', kojega je sastavio ustaški potpukovnik svećenik Vilim Cecelja, a u kojem vojnicima propagira kao vjersku dužnost okupatoru i odanost Paveliću, te veliča poznate ustaške zločince kao Juru Francetića i druge“.¹²¹

Tokom 1944. i 1945. godine, „ostajući jedini oslonac razbijenih i razgolićenih ustaša i drugih izdajnika“, Stepinac se usko povezuje s Pavelićem i Mačekom, tražeći oružanu intervenciju „izvana od stranih imperijalista“. Opredjeljenje za očuvanje NDH potvrđuje (prema optužnici) u govoru održanom 7. jula 1944. članovima „Domagoja“, u kojem kaže: „Hrvatska danas preživljuje teške časove, a moguće da proživi još i gore, ne moramo uvijek biti optimisti i s pouzdanjem vjerovati da će Hrvatska ostati i da nju nitko ne može uništiti. Hrvatski narod krvari za svoju državu i on će svoju državu ušćuvati i spasiti. Svi pokreti protiv hrvatskog naroda i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, već svatko mora još čvršće pristupiti obrani i izgradnji države“. U govoru „sveučilištarcima“ („domagojevcima“), održanom 18. marta 1945, ustaje protiv mira i nastavlja harangu za dalje prolijevanje krvi, kleveće narodnu vlast i pravosuđe ovim riječima: „Znači li mir to, da jedan društveni sloj ognjem i mačem prigrabi vlast u ruke, a drugim staležima ostaje jedino pravo polagano umirati, makar su u ogromnoj većini? Znači li možda mir to, da se mogu nesmetano ubijati intelektualci, svećenici, ljudi protivnog političkog naziranja i da se za ta umorstva nikada i nikome ne polažu računi? Znači li mir to da se može nesmetano onemogućavati djelovanje crkve i te mjere opravdavati izgovorom, da se crkva nema pačati u političke stvari?“.

U drugoj polovini marta 1945. vlada NDH organizirala je biskupsku konferenciju sa zadatkom, kako se navodi u optužnici, „da se katolički episkopat zauzme za spasavanje okupatorske tvorevine NDH kao tobožnje države hrvatskog naroda“, kao i za spasavanje „ustaških ratnih zločinaca od pravednog

¹²¹ Isto, 204.

narodnog suda“. U tu svrhu predsjednik vlade NDH Mandić dao je šefu ustaške propagande Ivi Bogdanu zadatak da načini nacrt biskupske poslanice. Taj nacrt je po završetku predao biskupu Janku Šimraku, koji je poslanicu redigovao i potom predao Anti Paveliću na odobrenje za štampanje. Tako je, prema optužnici, nastala poslanica koju je hrvatski katolički episkopat, na čelu sa Stepincem, izdao 24. marta 1945. godine. U Poslanici su se nalazile „same ustaške klevete izražene crkvenim jezikom“: „Pojavili su se lažni svjedoci koji nas optužuju da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojim svećentvom i najboljim svojim vjernicima (čitaj: ustašama – primjedba tužioca) krivi sadašnjem krvavom obračunavanju u hrvatskoj domovini... Svoj poziv šaljemo i onima koji su u posljednje vrijeme počeli sa sustavnom promidžbom razdraživati neodgovorne i zlu sklone pojedince i skupine, da pod izlikom suđenja 'ratnim zločincima' smaknu što veći broj Hrvata, osobito svećenika i intelektualaca, lišavajući ih ne samo života nego i njegova dobra glasa... U izuzetnom slučaju ako se koji zalutali svećenik ogriješio o prava svoga blišnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapače i udaljenjem iz svećeničkog ili redovničkog staleža... Ali danas moramo najodlučnije prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mučenja nevinih hrvatskih katoličkih svećenika i vjernika... Povijest svjedoči da hrvatski narod kroz cijelu svoju 1300-godišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati, da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu... A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju hrvatskog naroda (plebiscitarna podrška NDH – N. Ž.). Nitko prema tome nema pravo optuživati bilo kojeg građanina hrvatske države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju hrvatskog naroda, kada on na to ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima“.

U optužnici je navedeno da je Stepinac održavao sastanke s Pavelićem, s njegovim delegatima Alajbegovićem i Edom Bulatom, Moškovim, Mačekom u vezi kontakta sa Vrhovnom savezničkom komandom na Sredozemlju, tražeći okupaciju zemlje. Ostajući nakon oslobođenja u zemlji, Stepinac je optužen da je sprovodio sistematski plan „podržavanja nada da će se uskoro promijeniti režim“. Optužen je dalje da je u nadbiskupijskom dvoru 19. septembra 1945. primio ustaškog pukovnika Eriha Lisaka, a 17. septembra i 3. oktobra 1945. primio dva pisma od ustaškog pukovnika i zapovjednika PTS-a Ante Moškova. Prema optužnici „i Lisak i Moškov u vreme najjače Stepinčeve djelatnosti u gore istaknutom pravcu, dolaze iz inostranstva da organiziraju, aktiviziraju i povežu razasute križarske grupe“.

Optužen je i da je pred izbore za Ustavotvornu skupštinu Katolički episkopat na biskupskoj konferenciji, pod njegovim vodstvom, 20. septembra 1945. izdao pastirsko pismo koje, „lažno prikazujući stanje u našoj domovini, hrabri ustaše i ostale izdajnike na vršenje daljnjih zločina“. U tom pastirskom pismu, prema optužnici, tvrdi se da su ustaše-svećenici, koji su radi najtežih ratnih zločina suđeni po našim narodnim sudovima, nevin i da se **njihova krivnja sasto-**

ji samo u tome što su možda drugačije politički mislili. Kao primjer uzoritih svećenika koji su nevino stradali pastirsko pismo navodi „opće poznate ustašokoljače franjevce u Širokom Brijegu“, za koje kaže da su „gotovo svi bili poznati kao protivnici fašističke (nacističke) ideologije“. Potom se u pastirskom pismu tvrdi da se Katolička crkva u Jugoslaviji otvoreno progoni. Stepinac je dalje optužen da preko ustaša-svećenika i ustaških obitelji sakuplja lažne podatke o navodnom ubijanju ljudi po logorima i zatvorima, a jednako kupi i lažne podatke o izborima za Ustavotvornu skupštinu FNRJ, te ih šalje u inostranstvo „radi kampanje laži i kleveta protiv naše domovine“.

Stepinac nije imao nikakvog straha od novih „narodnih vlasti“, pa je nastavljao prikrivenu kampanju protiv jugoslavenske države. Poslije propasti NDH nadbiskupijski dvor, a naročito nadbiskupijsko tajništvo postalo je stjecište ustaša i ustaških obitelji i drugih neprijatelja nove države, koji su svi tamo dobivali lažne vijesti o stanju u zemlji i inozemstvu. Optuženi Stepinac, ostajući uporno na svojoj „protunarodnoj liniji“, stvarao je od svog nadbiskupskog dvora „rasadnik laži i kleveta protiv naše domovine“.

Tužilac Blažević je na kraju konstatovao da Stepinac, „poslije pada NDH, traži državu tipa NDH, traži da se ratni zločinci ne kazne, on neće narodne sudove i narodne vlasti“. Dalje se pominje da Stepinac organizuje 1945. „poznatu bistričku procesiju“ u kojoj je „grupa ustaških bandita provocirala miran narod poklicima Paveliću, ustašama“. Stepinac je to smatrao podrškom naroda, i „umjesto da se ogradi i raskrinka pokušaj ustaša da vjersku manifestaciju zablata, on na završetku procesije drži govor u kojem napada narodnu vlast i time odobrava ispade provokatora... Ta je procesija i stav Stepinčev bila jasan putokaz ustašama-svećenicima i svima nacizmu sklonim ljudima“.

U obrazloženju predloga optužnice tužilac Blažević je zaključio da krivnju optuženog Stepinca za vrijeme okupacije nije potrebno naročito dokazivati: „Iz niza pismenih i drugih dokumenata proizlazi da je optuženi vezao sudbinu crkve za NDH i time stvorio osnovni preduslov da ogroman broj katoličkih svećenika aktivno učestvuje u ostvarenju njenog programa, počevši od organizacije njenih kotarskih poglavarstava, ustaških stožera, logora, milicije, vojske itd, pa do prekrštavanja, krvavih ubistava po logorima, ubijanja, pljačkanja i paljenja“.

Tužilac je već u dokaznom postupku preko dokumenata istakao Stepinčev vjerski fanatizam. Po Blaževiću, u njegovom misaonom sklopu stalno je prisutna Božija providnost koja je Hrvatima vratila nezavisnu i suverenu državu. Pred papom je samouvjerenio izjavio da po „prirodnoj naravi stvari, ako Bog ne bi učinio neko veliko čudo, **napredak katolicizma je najjuže povezan s napretkom Hrvatske Države**, njegov opstanak i njen opstanak, njezin spas – njegov spas“.

Tužilac je tvrdio da je Stepincu bilo vrlo dobro poznato da je u NDH bilo oko 150 vojnih dušobrižnika, od ustaša „naročito probranih“, preko 30 svećenika špijuna Gestapoa, na desetine ustaških funkcionera, na desetine tokom 1945. organizatora križara. Tužilac je isticao da uprkos tome Stepinac u svojoj poslanici iz marta 1945. kaže da su to „nevini hrvatski katolički svećenici od kojih je

velik broj živio upravo svetim životom“. Da bi sakrio svoja krivična djela i prebacio krivnju na drugoga, kako navodi tužilac Blažević, Stepinac je tvrdio da se u stvari radi o sporu crkve i države, o ideološkoj i principijelnoj borbi u kojoj on ne odstupa od kanonskih i religijskih načela, a da se ne radi o zločinima protiv naroda i države. Tužilac Blažević na kraju obrazloženja optužnice rezimira sve do tada izrečeno u sudnici od svjedoka, optuženih i sudija. „Poslije iznesenog obrazloženja optužnice u sudu, **glavna rasprava sa preslušavanjem Stepinca** vođena je od 30. septembra do 3. oktobra 1946. godine“. Prvog dana preslušavanja Stepinac je izjavio da se ne osjeća krivim, „niti najmanje“, i da se „braniti ne kani“. Stepinca su po službenoj dužnosti branili od suda postavljeni advokati Politeo i Katičić. Takođe je izjavio da se na njega nije vršila prisila tokom istrage, da nijedan zapisnik nije potpisao pod prisilom i da nema žalbi na postupak koji je prema njemu vođen tokom istrage. Na pitanja predsjednika suda, tužioca i sudija, Stepinac je odgovarao formulacijom „uskraćujem odgovor“.

Prvo je „uskratio odgovor“ na pitanje predsjednika suda dr Žarka Vimpulšeka da li je 12. aprila 1941. učinio posjetu tzv. vojskovođi NDH Slavku Kvaterniku. Predsjednik mu je na to pročitao članak iz *Katoličkog lista*, od 21. aprila koji potvrđuje da je bio kod Kvaternika i da mu je tom prilikom čestitao obnovu nezavisnosti hrvatske države. Stepinac je uskratio odgovor i na pitanje da li je 16. aprila posjetio Pavelića, iako je posjeta takođe dokazana napisom u *Katoličkom listu*. Takođe nije odgovorio na pitanje predsjednika suda vezano za okružnicu od 28. aprila u kojoj je pozivao svećenstvo da lojalno i iskreno saraduje sa ustašama, Talijanima i Nijemcima, kao i na pitanje da li je 26. juna, poslije održanih biskupskih konferencija, predvodio katolički episkopat u svečanu audijenciju kod Pavelića. Stepinac nije komentarisao ni pitanje vezano za njegovo odlikovanje „redom za zasluge i veleredom sa zvijezdom“ od 10. aprila 1944. godine. Odlikovanje je od države dobio zajedno sa ustašom Jucom Rukavinom, a odluka o odlikovanju je objavljena u službenom listu NDH *Narodnim novinama* od 10. aprila 1944. godine. Prema tvrdnji predsjednika suda, pored Stepinca bilo je „sijaset“ odlikovanih svećenika „koji su se dali zavesti njegovom politikom i političkim stavom prema okupatoru“.

Potom je predsjednik suda prešao na dokumente optužbe, sa molbom da ih Stepinac pogleda i procijeni njihovu autentičnost. Poslije pregledavanja dokumenata Stepinac je potvrdio njihovu autentičnost. Na pitanja vezana za Katoličku akciju i u okviru nje za katoličku štampu („da li je učestvovao na pravac njenog pisanja“), Stepinac nije dao odgovor. U istrazi je međutim izjavio da je u trenutku početka rata bilo oko 150 katoličkih listova. Zbog objavljivanja slike Ante Pavelića (sa citatima iz Stepinčevih govora) u pojedinim katoličkim listovima, Stepinac nije osjećao nikakve krivnje, a nije je osjećao ni u trenucima kada je pozivao vjernike na molitvu za „zločinca Poglavnika“, odgovarajući da je „sveta dužnost moliti i za neprijatelja“.

Predsjednik suda dr Žarko Vimpulšek je bio u nedoumici da li Stepinac moli za Pavelića kao za neprijatelja, šefa države ili kao za ratnog zločinca, pa ga je pitao da objasni te dileme, a Stepinac je odgovorio da je u vezi Pavelića ipak

mislio kao na upravitelja države. Predsjednik je logično zaključio da Stepinac Pavelića „drži simpatičnom figurom“ kad poziva vjernike da se za njega mole Bogu. Stepinac na kraju nije ništa sebi „prebacivao“ zbog poziva vjernicima da se mole za poglavnika, jer je smatrao „za svetu dužnost i zapovjed apostola da se mole za sve bez razlike“. Predsjednik mu je odgovorio da je problem u tome što je Stepinac dozvolio da se njegov poziv na molitvu publicira, pa je narod mogao da spozna da se Stepinac moli za poglavnika Pavelića, što je i on (narod) osjetio kao svoju obavezujuću dužnost. Predsjednik suda je potom pitao Stepinca kakvo je to pisanje katoličke štampe, koja u jednom unisonom zboru pjeva ode i slavopojke Paveliću, i da li je to bilo u smislu da se narod privuče ili odbije od ustaša? Stepinac je uobičajeno „uskratio odgovor“, rekavši da je njegova savjest mirna u tom pogledu. Iznervirani javni tužilac Blažević uputio je optuženom pitanje da li je njegova savjest ustaška, ljudska ili nadbiskupska, našto je nadbiskup odgovorio da mu je savjest čovječanska.¹²²

Predsjednik suda dr Žarko Vimpulšek se potom obrušio na slavljenje Križara u rimokatoličkoj štampi, ističući da su se Križari, kao najjača organizacija Katoličke akcije, „smjesta stavili gotovo sto posto u službu ustaša, i da su u tom ustaškom aparatu i među njihovim činovnicima, funkcionerima zauzimali najviše položaje“, na čelu sa dr Feliksom Nidzielskim koji je bio „upravni zapovjednik ustaške mladeži“. Pomenuo je i „križarska taborovanja“ na kojima su se još u vreme Kraljevine Jugoslavije održavali ilegalni ustaški tečajevi, na kojima su kandidati dobijali „rojničke činove“ i bili spremni da „oružjem u ruci podupru ustaše“. Pominjao je i ustašu Ivicu Frkovića iz Gospića koji je na „svojim prsima nosio križarsku i ustašku značku.“ Predsjednik je naročito isticao ustašku ulogu biskupa đakovačkog Akšamovića koji je, zahvaljujući se križarima na srdačnim pozdravima, 22. decembra 1941. zapisao: „Zaključci doneseni na konferenciji (biskupskoj – N. Ž.) jamče da križari vode križarsku omladinu prema velikim smjernicama katoličke crkve i odredbama katoličkog episkopata, koji vruće želi da omladina bude zadojena pravim viteškim duhom u našoj NDH... prema visokim načelima Poglavnika. Za dom spreman, biskup Antun Akšamović...“.¹²³

Predsjednik je podsjetio Stepinca na Glavnu skupštinu križarskog bratstva 25. februara 1942, kojom prilikom su pozdravljeni svi križari na vojnoj dužnosti. Nakon skupštine su posjetili „hrvatskog metropolitu“, koga je pozdravio novi predsjednik križara dr Lav Žnidaršić riječima da je „nekoliko tisuća križara na dužnostima na frontu (Istočnom – N. Ž.), kada je njih preko 200 poklonilo svoje živote u velikom ratu...“. Predsjednik je potom izjavio da se poslije govora križara Znidaršića Stepinac obratio prisutnim govornicima i križarima sa nekoliko toplih riječi izrazivši svoju želju da nastave započetim putem“, tj. „da još više idu tamo! (na Istočni front, je li?)“. Predsjednik je Stepinca pitao da li je tačno da je križarima na kraju podijelio blagoslov, našto je on odgovorio da u Katoličkoj crkvi uvijek daju blagoslov. Predsjednik dr Žarko Vimpulšek je

¹²² AJ, 215-1-1, Dosije nadbiskupa Stepinca.

¹²³ AJ, 215-1-1, Savezno javno tužilaštvo, dosije nadbiskupa Stepinca; Sudenje Lisaku, Stepincu..., 231.

naveo još nekoliko križarskih skupština i proslava sa koje su se obično križari upućivali Stepincu u nadbiskupski dvor da im dodijeli svoj blagoslov. Stepinac je potvrdio da su uglavnom dolazili kod njega.

Predsjednik suda je potom postavljao pitanja o prisustvu Stepinca „proštenjima“ u Mariji Bistrici. Za proštenje u julu 1941. Stepinac je potvrdio da je predvodio procesiju, kojom prilikom je nošeno pet velikih svijeća, o čemu je pisao *Hrvatski glas* od 15. lipnja 1941: „Dvije svijeće bile su za sretan povratak Pavelića, dvije za njegove ustaše povratnike, a jedna s Pavelićevom slikom za njegovu sreću, zdravlje i blagostanje.“ Predsjednik je podsjetio Stepinca da je predvodio proštenje i 1942. godine, držeći propovijed slijedećeg sadržaja: „Molimo se za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tuđine htjeli davati savjete katoličkoj crkvi, za koje se smije moliti. Mi znamo našu apostolsku dužnost: opominjati vjernike da se mole za sve ljude, a posebno za one **koji su na vlasti, a napose za državne poglavare**“. To je po dr. Žarku Vimpušeku značilo da su se obični vjernici morali moliti za Pavelića, Luburića, Lisaka, Bobana i ostale. On je podsjetio Stepinca i na „bistričko proštenje“ 1944. godine kada je u propovijedi opravdavao borbu hrvatskog naroda da brani slobodu, svoju samostalnost, državnu nezavisnost, odnosno Nezavisnu Državu Hrvatsku.

U daljnjoj raspravi predsjednik je pitao Stepinca da li je izdao nalog kleru da svakog 10. aprila služi misu zahvalnicu za NDH, i da li je pozivao svećentvo da služi mise zahvalnice prilikom imendana poglavnika Pavelića. Po već stečenoj navici Stepinac je „uskratio odgovor“ na ta pitanja. Kao dokaz da je to činio, predsjednik je pročitao okružnicu u kojoj se kaže da 13. juna 1942. poglavar NDH slavi svoj imendan, pa se poziva kler da u nedjelju iza toga, 14. juna, održi svečane svete mise „Te Deum“, s prikladnom molitvom. Naređeno je da se pozovu mjesne vlasti i škole da prisustvuju. U okružnici je dalje stajalo da će se u Zagrebu održati svečana misa u subotu 13. lipnja u Prvostolnoj crkvi. „Neka se tom zgodom“ – kaže se dalje – „narod pozove da se pomoli Bogu za dobro NDH, Poglavnika i za što skoriji mir u svijetu, kako bi i naša domovina procvatila sve više na bremenito i vječno dobro svih njenih sinova“. Okružnica je nosila potpis: „U Zagrebu 9. lipnja 1942. Alojzije v. r.“ Za proslavu „10. travnja“ u crkvi sv. Marka, u prisustvu Stepinca, navodi se kao dokaz napis u *Katoličkom listu* broj 14 iz 1944. godine. U listu se navodi da je toga dana „Te deum“ otpjevao sam Stepinac, da je u crkvu došao predsjednik vlade Nikola Mandić i da su bili zastupani diplomatski predstavnici na čelu sa predstavnikom Njemačke.

Predsjednik je potom upitao Stepinca da li je prilikom otvaranja ustaškog sabora 23. februara 1942. dočekao Pavelića i ustaške ministre pred crkvom sv. Marka, blagoslovio Sabor i održao im govor. **Stepinac se branio time što je govorio da je bio i u saboru nove komunističke Hrvatske, da je pozivan na otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta NR Hrvatske, iako nije odobravao komunističku „materijalističku ideologiju“.**

Predsjednik suda je prešao na analizu slika (fotografija) Stepinca i ustaških i njemačkih dužnosnika, s kojima se slikao (s general-bojnikom Kosakom, Pavelićem, Artukovićem, Lisakom, Glezom fon Horstenaumom, Kvaternikom,

Mladenom Lorkovićem, Budakom, Kašecom – njemačkim poslanikom, s potpredsjednikom vlade Kulenovićem i drugima).

Potom je predsjednik postavljao pitanja u vezi sa prekrštavanjem Srba, za koje Stepinac nije znao da navede tačan broj. Sud je znao da je Stepinac ranije naveo tačan broj pokatoličenih Srba (oko 240.000) preko izvještaja koji je uputio papi iz 1943. godine. Saveznici su u to vreme masovna prekrštavanja proglašili za ratni zločin (genocid). U vezi sa prekrštavanjem predsjednik je naveo podatak da su „povratnici vjeri pradjedova“ morali Stepincu slati pozdravne brzoglove (telegrame), koji su obično glasili: „Prigodom vraćanja u vjeru svojih djedova, šaljem izraze duboke odanosti Vama i Sv. Crkvi, moleći vas za zaštitu...“. Predsjednik ga je pitao da li „si je ikad dao truda“ da se informira kako se vrše ta masovna prekrštavanja (više hiljada pravoslavaca u jednom danu). Član Odbora trojice, dr Janko Šimrak bio je najrevnosniji sprovodnik ideje prekrštavanja u „historijskim danima naše misije“, pa je požurivao crkvene odbore koji su pomagali župnicima da što efikasnije organiziraju akciju. Šimrak je hrabrio svećenstvo govoreći im da je njihov rad legitiman „u smislu odluka Sv. Stolice, kongregacije kardinala istočne crkve“, pa nije imalo smisla „odluke okružnicama odgađati“. Predsjednik je Stepinca usko povezivao sa Šimrakom koji je bio redovno na biskupskim konferencijama, koji je bio član „Trojice“, koji je odlučivao o svim principijelnim pitanjima, o pitanjima organizacije „prijelaza“, pa je „jasno da je Šimrak onaj s kojim ste vi (Stepinac – N. Ž.) u saglasnosti, s kojim ste donijeli saglasnu liniju, s kojim vi saglasno radite...“ Citirao je odredbe okružnice nadbiskupije zagrebačke br. 15.964 iz 1941. koja „priopćuje dušebrižnom svećenstvu na znanje, s time da i sa svoje strane porade da se zatraženi vjerski prijelazi što hitnije i bez zapreke obave“.

Kao ključni dokaz za Stepinčevu dobru obavještenost o masovnim prekrštavanjima i masovnim zločinima Hrvata nad Srbima, predsjednik dr Žarko Vimpulšek je pročitao zapisnik „preslušanja“ dr Janka Šimraka, koje je izrekao 22. maja 1945. godine: „U listopadu 1941. na poziv zagrebačkog nadbiskupa održana je u Zagrebu biskupska konferencija u nadbiskupskom dvoru. Osim zagrebačkog nadbiskupa prisustvovali su Akšamović..., biskup Viktor Burić, Bonefačić..., Šimrak i Mišić, beogradski. Bosanski biskupi nisu bili prisutni. Dnevni red sa slijedećim tačkama predložio je Stepinac: „1) Prijelaz na katoličku vjeru, 2) pisma biskupa Garića i Mišića u kojima upozoravaju na pokolje u Bosni i Hercegovini, 3) Progoni Židova i 4) odnos ustaških vlasti prema političkim uhapšenima“. Predsjednik dr Žarko Vimpulšek je zaključio da je očito da je Stepinac znao za pokolje jer je o njima razgovarao na biskupskim konferencijama, naročito zbog činjenice da su biskupi Garić i Mišić pisali o pokoljima nad Srbima.

Predsjednik dr Žarko Vimpulšek je podsjetio Stepinca na revnosni rad na misiji i prozelitizmu **njegove redovničke sabraće otaca – isusovaca**, koji su vršili „pouku grko-istočnih“ i za te „trudove“ i troškove dobijali naknadu od

vjerskog odsjeka „Ponove“, sa potpisom Poglavnikovog kapelana Dionizija Juričeva, koji je bio „nadstojnik“ tog vjerskog odsjeka.¹²⁴

Znajući da su pravoslavni Srbi bili prisiljavani na prekrštavanje (što je nadbiskup negirao), on je pitan da li je dao dopuštenje da se njihove crkve i crkvena imovina koriste za rimokatoličke župne urede i crkve. Na primjer, prije preuzimanja crkve u Bijelom Brdu u Slavoniji franjevci su „prepravili pravoslavnu crkvu na katoličku“ na taj način što su izbacili ikone, a ostalo posuđe, koje su odnijeli u Osijek, pohranili su u franjevački samostan. Stepinac je direktno optužen da se pismom (sa njegovim potpisom) obratio Paveliću sa molbom da se „srpski samostan“ u Orahovcu dodijeli trapistima iz Rajhenburga (Njemačka).

Potom je predsjednik dr Žarko Vimpulšek prešao na ispitivanje vezano za Stepinčevu funkciju vojnog vikara, na koju je imenovan odlukom Svetog oca. Stepinac je potom imenovao svoje zamjenike Šimu Cecelju i Stipu Vučetića, za koje je predsjednik tvrdio da su ustaše (što je Stepinac otvoreno negirao isticanjem da je Cecelja „čestit svećenik“). U prilog svoje tvrde predsjednik je iznio podatak da je pred Ceceljom prva (ustaška) vlada NDH položila zakletvu. O ustaškoj orijentaciji Cecelje predsjednik je naveo dokaz (članak) iz *Hrvatskog naroda* od 29. travnja 1941. godine, sa naslovom „Svećenik ustaša Cecelja“. U članku je novinar navodio kako je Cecelja postao ustaša. Vimpulšek je dalje istakao da je otvaranje Škole za ustaške prvakinje blagoslovio velečasni Cecelja, u prisustvu poglavnikovog izaslanika, doglavnika ministra Mile Budaka.

Na pitanje Vimpulšeka na koji su način vojni dušobrižnici polagali zakletvu, „vojni vikar“ Stepinac nije htio da odgovori. Predsjednik ga je podsjetio da su svećenici polagali zakletvu po ustaškom ritualu: „Imali su pred sobom dvije svijeće sa raspelom i koranom, a pored njih ležali su bodež i samokres“. Takvu zakletvu je propisao propisnik „Ustaša“, pa je Vimpulšek zaključio da su Stepinčevi dušobrižnici polagali zakletvu po ustaškim propisima. Stepinac je povremeno znao odgovoriti na pitanje predsjednika i tužitelja, pa je na pitanje da li vodio nadzor nad radom vojnih dušobrižnika u ustaškoj vojnici i domobranstvu, odgovorio da jest „onoliko koliko je bilo potrebno“. Međutim, na pitanje na koji način su regrutirani vojni dušobrižnici Stepinac nije odgovorio. Predsjednik ga je podsjetio da je to vršeno preko okružnice Ministarstva oružanih snaga NDH, pod naslovom „Primitak rimokatoličkih svećenika u pričuvni stalež vojnih duhovnika“ (od 11. veljače 1944), koju je potpisao Stepinčev zamjenik u vojnom vikarijatu – Stipe „plemeniti“ Vučetić.

Okružnicom su, dalje, propisana pitanja na koja je trebao odgovoriti kandidat za vojnog dušobrižnika. Između ostalih stajala su pitanja: jesi li bio ustaša prije 10. travnja 1941?; Jesi li položio zakletvu, gdje i kada?; Za koga si glasovao 1935. i 1938. godine?; Da li si imao kakve posebne zasluge za vrijeme NDH? itd. O ekstremizmu „probranih“ vojnih dušobrižnika predsjednik Vimpulšek je posvjedočio preko nekoliko govora dušobrižnika koje su izgovarali svojim vojnicima. Tako je dušobrižnik Šabić na zakletvi zagrebačkih novaka rekao slijedeće: „Kao najsvjetliji primjer održavanja zakletve prema Poglavniku

¹²⁴ Dokumenti o suđenju Lisaku, Stepincu..., 262.

i domovini u cijeloj našoj povijesti spominjat će se ustrajnost i spremnost prvih prokušanih boraca, koji su na Liparima i Janka Pusti (ustaški poligoni u inostranstvu – N. Ž.) dali divne primjere čvrstoće i nepokolebljivosti. Budite ponosni, jer postajete članovi velike ustaške porodice, borci i suborci velikog Poglavnika, braća ustaša koji su spasili čast hrvatskog naroda i imena, koji su puškom, bombom i bodežom stigli tamo gdje ih se neprijatelji nisu nadali“.¹²⁵ Pošto nije odgovorio na pitanje da li su mu ti dušobrižnici poznati, predsjednika suda je Stepincu „pojasnio“ da on pred narodnim sudom ne odgovara samo za svoj rad već i za ono što su radili njegovi podređeni, s njegovim znanjem i odobrenjem.

Pri kraju rasprave o Stepincu predsjednik suda je prešao na vrijeme neposredno pred oslobodenje zemlje, to jest na 4. tačku. Tu se pominje da je 7. jula 1944. održao govor akademičarima Domagoja u kome je istakao da „Hrvatska proživljava teško stanje koje može biti još i gore“, a da Hrvatskoj ipak „nitko nemože ništa“, pa se „hrvatski pokret za samostalnošću ne može nikako obeshrabriti“ i da se zbog toga mora „pristupiti čvrstoj odbrani te samostalnosti“. Na kraju su članovi Domagoja Stepincu čestitali desetogodišnjicu biskupovanja.¹²⁶

Stepinac je negirao da je dobio poziv, po nalogu Pavelića, od predsjednika vlade Nikole Mandića, koji je u izjavi prilikom saslušanja 29. maja 1945. izjavio da su bili pozvani i drugi biskupi i nadbiskupi. Svrha poziva je bila da episkopi zauzmu stav prema NDH, ratu i komunizmu, i potom da odu Stepincu „radi postignuća stava koji treba biti jedinstven po ovom pitanju“. Koliko je sudu bilo poznato takav jedinstven stav iznesen je u poslanici biskupske konferencije iz ožujka 1945. godine. Od poslanice se očekivalo da „podigne moral kod naroda i prikupe sve snage, ljudske i materijalne, i održi postojeće stanje“. U izjavi je Mandić naglasio da su oni u vladi još uvijek vjerovali da će se situacija izmjeniti ukoliko Njemačka upotrebi tajno oružje...“.

Predsjednik je potom pitao Stepinca što se htjelo sa tom poslanicom (iz marta 1945), na što je Stepinac na opšte iznenađenje konačno opširnije progovorio: „Nas se stalno klevetalo, katoličku crkvu, da ne želimo hrvatskom narodu iskreno dobro i htjeli smo u tom momentu naglasiti i naglasili smo ono što je Sveti Otac naglasio, a što ste malo prije čitali. Naglasili smo da ćemo poštivati volju svog naroda i ništa drugo. Ako taj narod odabere drugu sudbinu, mi ćemo i to poštivati“. Tu je Stepinac prestao da govori, a onda je predsjednik suda nastavio da čita tekst iz martovske poslanice: „Pojavili su se lažni svjedoci koji nas optužuju da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svećenstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem obračunavanju u hrvatskoj domovini. Ali ima svjedoka koji bolje vide, a to je Bog, koji znade što smo mi učinili i kakve smo žrtve kroz posljednjih dvadesetak godina učinili, da hrvatskom narodu sačuvamo mir. Ali naša nastojanja lišili su plodova oni koji političkim umorstvima političkih prvaka onemogućuju **hrvatski pacifizam**. Hrvatski narod prolijevao je mnogo krvi u raznim krajevima i selima i dapače u beogradskoj

¹²⁵ Isto, 270.

¹²⁶ AJ, 215–1-1, dosije nadbiskupa Alojzija Stepinca.

skupštini između dva rata (ubistvo hrvatskog poslanika i ranjavanje Stjepana Radića – N. Ž.)“.

Na ovakav provokativan tekst poslanice Katoličkog episkopata, čiji autor je u najvećem dijelu bio Stepinac, nije mogao da ostane smiren ni predsjednik suda, pa je oštro pitao Stepinca: „Da li je to jedna pacifistička poslanica ili je to nalijevanje ulja na vatru“. Predsjednik Vimpulšek se upitao zašto vi (Stepinac) 1945. godine, **nakon što je poklano toliko stotina hiljada ljudi, a naročito Srba**, još uvijek **ne možete prijeći preko toga ubistva u skupštini**, i time narodu ulijevate ulje na vatru, ne bi li ga podstakli na neke nove pokolje u martu 1945. godine.

Pošto je bilo završeno preslušavanje optuženog Stepinca i pošto su advokati optuženog postavili svoja pitanja (koja nisu objavljena u knjizi o „Sudjenju Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini...“ – N. Ž.), predsjednik suda je obavjestio Stepinca da ima pravo na zaključnu riječ, koja takođe nije objavljena u pomenu-toj knjizi. Stepinac se u zaključnoj riječi, kako je procjenio predsjednik Vimpulšek, „nije dotakao niti jedne bitne točke optužnice“: „Nije na pr. odgovorio zašto je tzv. katolička štampa u NDH... sistematski pisala na liniji najobičnijeg izdajstva, zašto je harangirala protiv židovskog naroda i Srba. Pitanje križara optuženi Stepinac je potpuno zaobišao, iako je rasprava dokazala 'da su baš **križari bili intelektualni generalštab ustaških koljača**' i 'plaćene sluge njemačko-talijanske okupacije'. Optuženi Stepinac nije se dotakao svoga odnosa s Nidzielskim, najekstremnijim ustašom i izdajicom, koji je bio predsjednik križara. U svojoj završnoj riječi optuženi Stepinac uopće se nije osvrnuo na činjenicu da je u vreme propadanja NDH držao najvatrenije govore i pisao poslanice u obranu NDH. Potpuno je zaobišao pisma zločinca Moškova, posjetu zločinca Lisaka, teroristički rad svog tajnika, rad križarske terorističke organizacije, posjetu izdajici Mačeku, što je uslijedilo u dogovoru s Pavelićem. Biskupsku konferenciju u proljeće 1945. optuženi Stepinac nije ni spomenuo. Nije se osvrnuo na činjenicu da su pravi sazivači biskupske konferencije bili ustaše i da je optuženi Stepinac primio od ustaša. za zasluge – sumu od sto miliona kuna. O svojim vezama sa špijunkom Sopijanec, o vezama s Hegerom, agentom Gestapoa, o svome izvještaju koji je poslao Papi u Rim itd, o svemu tome optuženi Stepinac nije govorio ni riječi. Naprotiv, optuženi Stepinac je ponovio poznate napadaje iz pastirskog pisma iz jeseni 1945. na narodnu vlast“.

Kada je optuženi Stepinac završio, predsjednik je postavio pitanje što imade da odgovori na konkretne tačke optužnice, na što je Stepinac rekao da nema ništa da odgovori. Javni tužilac Blažević je time potvrdio da su sve tačke optužnice dokazane.

Zbog ubjedivo dokazane krivice sud je proglasio krivima veliku većinu optuženih, pa su osuđeni na kaznu smrti vješanjem Erih Lisak i Pavao Gulin, dok su ostali osuđeni na duže ili kraće vremenske kazne, uz gubitak političkih i građanskih prava od jedne do pet godina. Nadbiskup Stepinac je osuđen na kaznu lišenja slobode sa prisilnim radom u trajanju od 16 godina i gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina. Međutim, u praksi se Stepinčeva

kazna pretvorila u blagi kućni pritvor (od 1951) koji je izdržavao u svojoj kući u žumberačkom Krašiću sve do smrti 1960. godine.

Uprava državne bezbjednosti je tokom suđenja Lisaku, Šaliću, Stepincu i družini, slala izvještaje u Beograd o tome kako se odvija sudski proces. Prema izvještaju proces se odvijao dobro, a zapaženo je slijedeće: „Danas je treći dan saslušanja Stepinca, sutra ujutro njegovo saslušanje će biti dovršeno. Stepinac govori daleko više nego prvi dan. Tamo gdje ne može ništa odgovoriti brani se sa stereotipnim frazama, koje ponavlja: 'Savjest mi je čista', 'uskraćujem odgovor', 'nemam si što predbaciti', 'nemam što primjetiti', 'sudite me', 'ja ću o tome dati izjavu na kraju'. Pokušava da bude miran, ali mu to ne uspijeva. Razabire se da ga se teško doimaju pojedini dokumenti. Sam Stepinac tokom procesa načinio je nekoliko vrlo neinteligentnih primjedaba, koje nisu niti njemu na korist, niti na štetu, ali ukazuju na neinteligentnu odbranu. Publika se drži dobro. Sud je uspio da spriječi publiku od ispada, ali ipak u važnijim momentima publika iskazuje negodovanje ili se smije odgovorima Stepinca. Tamo gdje se publici dozvoli aplaudiranje, kao na pr. prilikom pozdrava kad dolazi u sud i slično, vidi se jasno da je sva publika vrlo oštro raspoložena protiv svih okrivljenika, naročito protiv Stepinca. Naročito zadnja dva dana pretresa protiv Stepinca vrlo oštro i jasno osjeća se autoritet suda, tako da se Stepinac pred sudom ne može odnositi ni malo drukčije nego svaki ostali okrivljenik. Papinskli nuncij, novinari i strani diplomati redovno prisustvuju procesu, prate ga intenzivno i nije zapaženo da tokom procesa prave bilo kakve primjedbe, niti međusobne“.¹²⁷

O papinskom nunciju Harliju u UDBI-nom izvještaju je zabilježeno da je po dolasku u Zagreb bio dosta rezervisan, pa je saradniku „službe“ saopštio da se za Stepinca ne može ništa učiniti i da se iz inostranstva neće uticati na presudu, te da više ne računa na mogućnost da Stepinac ostane nadbiskup. Međutim, poslije boravka u Zagrebu i posjete američkom ambasadoru, i putovanja u Sloveniju, Harli je zauzeo drukčiji stav, pa je počeo govoriti da proces protiv Stepinca dobija međunarodni značaj i da će se „naskoro vidjeti i čuti i ono što će on učiniti“. Nuncij Harli je bio zadovoljan držanjem Stepinca prvih dana suđenja, govoreći da se Stepinac drži muški, te da on pravilno odbija od sebe tuđa djela (zločine), koja mu se nastoje inputirati. Harli se ljutio na postupak vlasti pošto nisu dozvolile da se Stepinac brani sa slobode, jer se to „tako visokom crkvenom rukovodiocu moglo dozvoliti, i to bi se dozvolilo u svakoj drugoj zemlji“.¹²⁸

Situacija na Kaptolu „ravnala“ se prema držanju nuncija Harlija, koji je hrabrio i „sokolio“ kanonike i svećenstvo: „Prijašnja potištenost i strah nešto su popustili. Ogorčeni su na narodne vlasti radi pozivanja na saslušanje Salis-Sevisa, Slamića i dr Bakšića. Govore 'neka, neka, neće dugo raditi što ih je volja'. Na Kaptolu pripremaju protestno pismo vrlo dugačkog sadržaja koje će poslati u inozemstvo. U tom pismu pokušaće demantirati optužbe protiv Stepin-

¹²⁷ AJ, 836-II-10/1-46, UDBA za NR Hrvatsku – ministru unutrašnjih poslova FNRJ, str. pov. br. 167, 2. oktobar 1946.

¹²⁸ Isto.

ca, kritizirati postupak vlasti i prikazati Stepinca u pozitivnom smislu. Kanonik Hajduković tvrdi našem saradniku da je hapšenje Stepinca maslo Ritiga, 'jer taj budala je vrlo častohlepan i htio bi Stepinčevo mjesto'. Kanonik dr Bakšić tvrdi da će Stepinac biti oštro kažnjen, a da će visinu kazne odrediti 'komunisti'. Za Stepinca misli da će se držati 'muški' do kraja. Kanonik Šenk govori da je hapšenje Stepinca odraz neuspjeha jugoslavenske politike na Konferenciji mira, jer u protivnom slučaju da stvari bolje stoje na konferenciji, nebi došlo do hapšenja“.

Za kler izvan Zagreba u izvještaju UDB-e je zapisano da većina svećenika osuđuje narodne vlasti zbog hapšenja Stepinca i brane ga. Samo hapšenje prilično je protreslo redove klera, pa su se opažali simptomi razdvajanja. Međutim, javljali su se slučajevi gdje su pojedini svećenici direktno i oštro ustali protiv Stepinca, pa navode slijedeće slučajeve: „Župnik Mihelčić na Kanalu govori: 'Mislim da narodne vlasti postupaju ispravno, jer se ne bi smjeli mješati u politiku'. Fra Julije Jančula iz Cernika govori za Stepinca da ga može biti stid jer je okaljao obraz katoličkog svećenstva. Pop u Slavetiću govori, da su svi koji su umješani u proces, počam od Stepinca pa dalje, svinje, jer su se bavili izdajstvom i krivi su za smrt mnogih ljudi. Trdan Herman, župnik iz Ladislava, obara se vrlo oštro na Stepinca i na javnoj propovijedi 22. septembra 1946. rekao je da je za njega bio najsretniji dan u životu kada je čuo da je nadbiskup Stepinac uhapšen jer da je kao svećenik okrvavio ruke u nevinoj ljudskoj krvi i da je kriv za nebrojene žrtve. Objasnio je vjernicima potankosti o saradnji duhovnog stola sa ustaško-križarskim bandama i naglasio da Stepinac mora biti kažnjen, a ako bi bio pušten da će se on (Trdan) zahvaliti na svećeničkoj službi“.¹²⁹ S druge strane, svećenici u provinciji su branili Stepinca, ističući „da Stepinac nije znao da prima Lisaka, da će se Amerikanci i Englezi i papa zauzeti za Stepinca, da je vlast dala injekcije i praške (drogu – N. Ž.) ostalim okrivljenicima koji terete Stepinca, da će se pristupiti daljem hapšenju svećenika i da će sigurno raspustiti red karmelićanki, koji je osnovao Stepinac“.

Ti svećenici su polagali velike nade u Harlija, ali ipak nisu vjerovali da će Stepinac biti oslobođen, jer da to vlasti ne mogu učiniti, premda bi možda željeli. U Zagrebu, Daruvaru i kod Slavenskog Broda primjećen je pokušaj sakupljanja potpisa za Stepinca ali bez većeg uspjeha. Kod pojedinih religiozno nastrojenih žena „služba“ je primjetila da zbog hapšenja Stepinca nisu došle na sastanke (valjda partijske – N. Ž.). U kotaru Nova Gradiška nisu htjele dati hranu za prugu Brčko–Banovići, „ali ozbiljnijih protesta nigdje nije bilo, iako je općenito pohađanje crkava nešto veće nego prije“.

U redovima mačekovaca (HSS) nije bilo jedinstvenog stava o pitanju hapšenja Stepinca. Istaknutiji rukovodioci u intimnijim krugovima su priznavali da je Stepinac kriv, ali u širim krugovima „haesesovaca“ vidjelo se da su više povezani sa „reakcionarnim klerom“. „Udbaši“ su naveli primjer Tome Jančkovića koji je govorio da je Stepinac kriv i da je pravio teške gluposti, te da novine stvarno donose istinu sa procesa.¹³⁰

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto.

„Širi slojevi naroda“ bili su radikalno raspoloženi poslije hapšenja Stepinca. Pojedinci su postavljali pitanje zašto Stepinac nije obješen ili streljan, pošto su se uvjerali da je doista bio sa ustašama u ratu a isti rad da je nastavio i poslije rata. Partijski aktivisti su hapšenjem bili oduševljeni i samo hapšenje su mnogo komentirali. Bilo je slučajeva da su se pojedinci aktivirali govoreći da tek sad vide kakvu je štetu i zločinačku ulogu odigrao kler na čelu sa Stepincem. Funkcioneri su tvrdili da će se hapšenjem Stepinca vjerovatno politika istjerati iz Crkve i da će tako moći odlaziti u crkvu bez straha da će biti proglašeni ustašama i reakcionarima.¹³¹

Po pitanju Stepinčeve kolaboracije sa ustaškim režimom a time i krivice, značajan je iskaz osuđenog ratnog zločinca dr Andrije Artukovića, koji dokazuje Stepinčevu odanost i bliskost sa ključnim funkcionerima ustaške NDH. Iskaz je dao u martu 1986. tokom suđenja za počinjeni genocid nad Srbima u NDH. Na pitanje tužioca kakav je bio njegov odnos kao ministra unutrašnjih poslova prema nadbiskupu Stepincu, optuženi je konkretno odgovorio: „Vrlo, vrlo dobar, intiman kao sa rođenim bratom, a on nije htio ići šefu države, nego bi dolazio, donosio k meni sve ono što je htio razgovarati sa šefom države (Pavelićem – N. Ž.)“.¹³²

Odnosi Vatikana, hrvatskog episkopata, Angloamerikanaca i Jugoslavije poslije Stepinčeve presude

U elaboratu Saveznog izvršnog veća (vlade) „Odnosi Vatikan – Jugoslavija“, iz jula 1960, zaključeno je da je neprijateljska aktivnost „rimokatoličkog klera“ bila stalno podsticana od Vatikana, koji se nijednim gestom nije ogradio od takve djelatnosti. U elaboratu se neprijateljska aktivnost klera nakon oslobođenja mogla podijeliti u dvije etape. Prvu etapu karakterisala je gruba i otvorena djelatnost Katoličkog episkopata i njegovog svećenstva na obaranju vlasti u zemlji. Sa uvjerenjem o neizbježnosti sukoba između Zapada i Istoka i sigurne intervencije Angloamerikanaca u FNRJ, rimokatolička hijerarhija se zanosila iluzijama da će brzo doći do promjene političkog sistema u Jugoslaviji, pa je sve snage usmjerila u pravcu napada na vlast u čemu je uživala moralnu i propagandnu podršku Vatikana, hrvatske emigracije i raznih drugih „reakcionarnih elemenata“ na Zapadu.

Ipak, prema ocjeni državnih organa najizraženija forma neprijateljskog rada hijerarhije bilo je „pomaganje bandi“ i raznim teroristima koji su se preba-

¹³¹ Isto.

¹³² Artuković je bio jedan od najbližih saradnika Ante Pavelića, koji je emigrirao iz Gospića, gdje je aktivno radio na stvaranju ustaške terorističke organizacije „zaklinjući ustaše u svojoj odvjetničkoj kancelariji“. U emigraciji je nastavio aktivnost na razbijanju Jugoslavije i osnivanju „čiste katoličke Hrvatske“. Već u novembru 1932, po svom dolasku u emigraciju, Pavelić imenuje Artukovića za upravnog i nadzornog zapovjednika svih ustaških jedinica na području Italije. Po proglašenju NDH Artuković je zajedno sa njemačkim predstavnikom došao iz Berlina u Zagreb (AJ, fond 215: Savezno javno tužilaštvo, Okružno javno tužilaštvo Zagreb – Okružnom sudu Zagreb, br. KT-144/84, 14. marta 1986, Optužnica protiv Andrije Artukovića).

civali iz inostranstva u zemlju. Na liniji pomaganja „banditizma“ naročito se istakao kler (rimokatolički) u Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Sloveniji, i to posebno po masovnosti, bez razlike da li se radilo o višem ili nižem kleru. Zaključeno je da je viši kler svojim držanjem i primjerom ukazivao na takvu djelatnost, o čemu je najbolje svjedočio proces Stepincu, mostarskom biskupu Čuli i drugim predstavnicima Rimokatoličke crkve. Rimokatoličko svećenstvo „bandu“ je pomagalo materijalno, obavještavao ih o mjerama koje organi vlasti preduzimaju radi njenog gonjenja, davao odmetnicima utočišta, skrivao ih po manastirima, župskim dvorovima, njegovao ranjenike, vršio prebacivanje novih odmetnika u šumu, vršio propagandu u korist odmetnika (križara) i nagovarao ljude da im se priključe. Kler je toj „bandi razbijenih ustaša“, ratnih zločinaca i njihovoj djelatnosti dao klerikalni pečat proglašavajući ih križarima, u kom cilju im je poklanjao specijalne ambleme i zastave.

U radu protiv nove Jugoslavije rimokatoličko svećenstvo se bavilo špijunažom za račun Vatikana i stranih obavještajnih službi. Sam Stepinac je 1945. slao izvještaje Britanskom konzulatu u Zagrebu o političkoj situaciji u zemlji, izborima za Ustavotvornu skupštinu i drugo. I pored svega navedenog, Vatikan, sa čijim znanjem i blagoslovom je hrvatski episkopat otpočeo i vodio borbu protiv nove Jugoslavije, isticao je argumente i dokaze o progonu vjere i crkve u Jugoslaviji i to koristio tendenciozno u propagandnoj borbi protiv FNRJ. Čak i poslije prekida diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom (najviše zbog osuđivanja Stepinca), Vatikan je i dalje sprovodio politiku sprečavanja kontakta biskupa sa jugoslavenskim vlastima, zadržavajući za sebe pravo da je jedini kompetentan za vođenje bilo kakvih pregovora sa vlastima. U svojoj isključivoj nadležnosti Sv. Stolica je pravo izbora ličnosti i njihovog imenovanja za biskupe zadržavala samo za sebe, bez uticaja države na izbor. Do 1960, kada je Stepinac umro, Vatikan je imenovao 16 novih biskupa, šest pomoćnih biskupa, uglavnom od najekstremnijih antijugoslavenskih prelata, dok je Stepinca proglasio kardinalom.¹³³ U tom periodu Vatikan je uglavnom forsirao progermanski opredjeljene svećeničke kadrove. S druge strane, smjenjivao je i penzionisao biskupe koji su izražavali lojalan odnos prema jugoslavenskim vlastima, a na njihova mjesta postavljao ekstremne biskupe, proustaški opredijeljene (Akšamovića, Čulu, Dobrečića, kako se navodilo u Elaboratu). Vatikan je odlikovao crkvene velikodostojnike koji su se isticali u neprijateljskoj djelatnosti (Turka, Pilepića, Bućana i druge).

Beogradski nuncij daje podršku Stepincu

U unutrašnje jugoslavenske poslove najviše se mešala vatikanska nunciatura u Beogradu, naročito od vremena postavljenja za nuncija Amerikanca Harlija (Harley) 22. oktobra 1945. godine. Povodom izbora za Ustavotvornu skupštinu u decembru 1945. dao je direktivu svećenstvu da u potpunosti apstinira, što je većina i prihvatila. Poslije hapšenja Stepinca Harli je dao nalog zagre-

¹³³ AJ, 144-45-397, Elaborat o odnosima Vatikana i Jugoslavije..., juli 1960.

bačkom Kaptolu da nastavi sa beskompromisnom linijom prema „narodnim vlastima“. U vrijeme suđenja Stepincu, tražio je od svakog svjedoka sa Kaptola da mu pismeno iznese što je pred sudom govorio. Harli je bio jedan od glavnih pokretača antidržavne kampanje u vezi sa osuđenim Stepincem. Godine 1950. Harlija je zamjenio monsinjor Odi, kao otpravnik poslova nuncijature. On je bio vrlo blisko povezan sa Stepinčevim uticajnim isusovcima, pa je samim time beogradska nuncijatura stvarno postala rukovodeći organ Rimokatoličke crkve u Jugoslaviji.

Imenovanjem Harlija za nuncija i akreditovanjem Nike Moskatela za otpravnika jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu, uspostavljeni su diplomatski odnosi između FNRJ i Vatikana. Kako su isticali u jugoslavenskoj Vladi, država je načinila ovaj korak uprkos antijugoslavenskoj i iredentističkoj politici Vatikana prije i u toku rata, saradnje većeg dijela hrvatskog svećenstva sa Njemcima i ustašama. Diplomatski odnosi su prekinuti zaoštavanjem odnosa poslije odluke da se Stepincu dodijeli kardinalski šešir. *Oservatore Romano* je u broju od 30. novembra 1952. najavio vijest da će Stepinac biti imenovan za kardinala. Za jugoslavensku državu ova vijest je imala karakter otvorene i smišljene provokacije, sračunate na produbljivanje krize u odnosima Vatikan–Jugoslavija, s ciljem da se što više oteža međunarodni položaj Jugoslavije. Zbog ovakve politike Vatikana, Vlada FNRJ je još početkom 1952. povukla svog predstavnika kod Vatikana, a u decembru 1952. zatražila je notom da se povuče kompletna vatikanska misija u Jugoslaviji. Obrazlažući ovu mjeru pred Spoljnopolitičkim odborom Narodne skupštine 18. decembra 1952. Edvard Kardelj je u „patriotskom nastupu“ iznio razloge koji su doveli do prekida odnosa, ističući kao najvažnije da je Vatikan namjerno zaoštavao odnose sa Jugoslavijom; da je apostolska nuncijatura u Beogradu onemogućavala uspostavljanje tolerantnih odnosa između crkve i države; da je „**za nacionalnu izdaju i zločin nadbiskup Stepinac nagrađen kardinalskim šeširom**“; da je Vatikan uvijek bio na strani neprijatelja našeg naroda; da je politika Vatikana postala izvor raznih antijugoslavenskih kombinacija itd.

Napadi na Jugoslaviju zbog Stepinčevog „tamnovanja“

Godine 1947. *Oservatore Romano* je objavio članak „Razvoj vjerskih progona u Jugoslaviji“. Dokumente za članak list je dobio od vatikanskog Državnog sekretarijata, koji se navodno u to doba spremio da objavi „Belu knjigu“ o progonima crkve u Jugoslaviji. Poslije hapšenja Stepinca nastala je prava hajka na Jugoslaviju. Po direktivi Vatikana biskupi u cijelom svetu organizirali su slanje protestnih telegrama Sv. Stolici. Kampanja oko Stepinca podržavana je nekoliko godina nesmanjenom žestinom. Njeno pojačanje osjetilo se polovinom avgusta 1950. godine, kada je Vatikan naredio katoličkoj štampi i radio službi da kampanja ponovo oživi i da se u javnosti proturi vijest da je Stepinčevo zdravlje u zatvoru pogoršano i da je obolio od tuberkuloze. Ovim je trebalo zainteresovati svjetsku javnost, a onda preko Anglo-amerikanaca izvršiti pritisak na Vladu FNRJ da pusti Stepinca iz zatvora.

Stepinac je predstavljan kao „šampion otpora“ i „heroj borbe protiv komunizma“. Pojačanju hajke poslužilo je i njegovo imenovanje za kardinala. Vatikan je jednostavno ignorisao Stepinčevu krivicu i tvrdio da je on nevin. Rimska kurija je ignorisala pravosnažnu presudu Narodnog suda, tvrdeći da visoki crkveni funkcioneri ne podliježu nadležnosti državnih sudova već samo crkvenih, a s druge strane da na njegovom slučaju stalno podgrejava svoju propagandnu tezu o progonu crkve u Jugoslaviji. Otuda je jasno zašto Vatikan nije htio da prihvati predlog Vlade FNRJ da Stepinca povuče iz zemlje. To bi za propagandu Vatikana značilo gubitak najjačeg aduta. Stepinac je dakle bio samo „figura u perfidnoj igri vatikanske politike i kombinatorike“.¹³⁴

Sredinom 1951. šef katoličke štampe u SAD, biskup Majkl Redi, izdao je naređenje da štampa ne smije prestati s člancima o diktaturi i progonima crkve u Jugoslaviji. Vidno mjesto u kampanji protiv Jugoslavije i protiv progona biskupa i svećenstva odigrao je Radio Vatikan, naročito njegove emisije na „hrvatskom jeziku“. U cilju poboljšanja kvaliteta ovih emisija smjenjen je stari urednik hrvatskih emisija pater Pavao Jesih (bivši Stepinčev sekretar), a na njegovo mjesto postavljen je, uz preporuku Krunoslava Draganovića, njegov ustaški intimus svećenik Ivan Tomas, bivši pitomac Ilirskog zavoda sv. Jeronima i bivši sekretar biskupa Čekade.¹³⁵

Politizacija Stepinčeve smrti

Dana 10. februara 1960. umro je u Krašiću kardinal Alojzije Stepinac. On je duže vremena bolovao od policitemije (polycytemije), a liječili su ga najpoznatiji zagrebački ljekari kao i trojica inostranih medicinskih specijalista koje je sam odabrao. Treba napomenuti da su Stepincu stajale na raspolaganju sve mogućnosti u pogledu liječenja. Dobijao je domaće i strane lijekove, nuđeno mu je da se liječi u bilo kojoj domaćoj ili stranoj klinici itd. (očito je da je htio da postane mučenik zbog „planirane“ smrti – N. Ž.).

Neposredno pred smrt Stepinca su posetili dr Rizner i dr Bogičević (inače njegov stalni ljekar i lični prijatelj), koji su ga našli u stanju agonije poslije čega je ubrzo i umro. Istog dana uveče izvršena je obdukcija njegovih posmrtnih ostataka u Zagrebu i zapisnički je utvrđeno da je neposredan uzrok smrti – embolio arterie pulmonalis. Zapisnik o Stepinčevoj smrti potpisali su pored ostalih i ljekari Rizner i Bogičević i stavili ga na uvid stranim novinarima.

Stepinčeva smrt je naišla na daleko manju žalost i interesovanje u zemlji nego što se to moglo očekivati, kako među svećenstvom Rimokatoličke crkve, tako i među vjernicima. U zemlji nije došlo ni do kakvih vjersko-političkih manifestacija niti ispada. Mnogi viši i niži funkcioneri RKC su se postarali da do toga ne dođe, ili su pak svojim držanjem i malim interesovanjem destimulirali i one koji su možda željeli da ovaj događaj iskoriste u političke svrhe. Uobičajeni vjerski obredi sveli su se manje-više na nivo vjerske obaveze. U čitavoj

¹³⁴ AJ, 144-45-397, elaborat „Odnosi Vatikan Jugoslavija“, str. pov., juli 1960.

¹³⁵ Isto.

zemlji je bilo istaknuto svega 30 crnih zastava od kojih je najveći broj otpadao na zagrebačku nadbiskupiju. Na većem dijelu biskupija zastave nisu istaknute.

Suprotno očekivanjima izvjesnog dijela klera, u širim redovima katoličkog svećenstva i vjernika poslije Stepinčeve smrti osetilo se izvjesno olakšanje. Neki viši funkcioneri i veliki broj nižeg klera shvatili su smrt Stepinca kao uklanjanje jedne od glavnih prepreka u odnosima RKC i države. Mnogi su očekivali da će ovi odnosi brže krenuti na bolje, a neki su čak smatrali da će ubrzo doći do normalizacije odnosa između FNRJ i Vatikana.

Međutim, jedan broj ekstremno orijentisanih pripadnika RKC i pojedini klerikalci, križari, proustaški i slični elementi su s velikim žaljenjem primili smrt Stepinca, smatrajući to velikim gubitkom, proglašavajući ga velikim mučenikom, velikanom itd. Čuli su se i komentari iz ovih redova, da je Stepinac nevino osuđen i da je stradao za katoličku vjeru i hrvatski narod. Većina ovih elemenata dugo je na ovakav način komentarisala smrt Stepinca, u čemu su se solidarisali i priključili kampanji koju je vodila proustaška klerikalna emigracija na stvaranju kulta Stepinca i **pokretanju akcije za njegovu beatifikaciju.**

Interesovanje u inostranstvu za smrt Stepinca bilo je veliko. Sahrani je prisustvovalo oko 40 inostranih novinara akreditovanih u FNRJ, zatim švajcarski, austrijski, italijanski i američki konzuli. Engleski konzul je prisustvovao privatno. I pored toga što se prisustvo ovih konzularnih predstavnika sahrani nije moglo ocijeniti kao korektno, treba istaći da su diplomatski predstavnici, odnosno njihove vlade vodile računa o tretmanu Stepinca s jugoslavenske strane. Iz inostranstva je na sahranu došlo svega nekoliko novinara. Kao što je poznato, bečki kardinal Kenig je sa znanjem Vatikana trebalo da prisustvuje sahrani. Drugih zahtjeva nije bilo. Iz inostranstva je stigao i veći broj telegrama saučesća, od kojih je veći dio bio uobičajene protokolarne sadržine, ali je bilo i takvih čija je sadržina bila neprijateljska (naročito telegram kipara Ivana Meštrović, nekih emigranata i emigrantskih organizacija itd.).

U diplomatskom koru i među zapadnim novinarima smrt Stepinca uglavnom je, po Jugoslaviju, pozitivno komentarisana. Zapaženi su komentari koji se odnose na to da je ovom smrću uklonjena jedna od glavnih prepreka za sređivanje odnosa FNRJ–Vatikan. Pozitivno je primljena odluka o sahrani Stepinca u Zagrebu, o slobodnom obavljanju prigodnih vjerskih obreda i slobodnom prisustvovanju klera i vjernika sahrani. Sve su to tumačili stabilnošću poretka, a poslije sahrane su bili duboko iznenađeni malim interesom klera i vjernika za smrt Stepinca i sahranu. Neki su to uzimali kao dokaz slabosti ekstremne politike RKC i njenog uticaja među vjernicima. Zaboravljalo da je državna prisila, sila državne vlasti i dovela do „discipliniranja rimokatoličkog puka“ kako se ne bi iskazivali ekstremni proustaški stavovi. **Kao što je poznato, vlasti su, iako to nije uobičajeno za lica sa statusom uslovno otpuštenog kažnjenika, dozvolile da se sahrana Stepinca obavi u katedrali u Zagrebu.**

Svečanom ceremonijalu sahrane, obavljene 13. februara 1960, izuzev bolesnih biskupa Ivanovića, Franića, Pušića, Butorca, Burića, Garkovića i službeno odsutnog Vovka, prisustvovali su svi jugoslovenski biskupi (njih 16). Gla-

vni celebrant bio je biskup Šefer uz asistenciju još pet drugih biskupa. Pre spuštanja kovčega u kriptu Šefer je održao govor. On je izneo Stepinčevu biografiju, studije, ređenje za sveštenika i njegovu službu „Gospodinu koji ga prima kao pravednika“. Zatim je govorio o Stepincu kao „paćeniku“ koji nije mogao biti sa svojim stadom. Pri kraju govora biskup Šefer je pročitao tekst Stepinčevog testamenta u kome ovaj poziva hrvatski narod da bude vjeran Katoličkoj crkvi i Sv. ocu papi, jer je on „činio koliko je više mogao dobra hrvatskom narodu“.

Za vrijeme svečanog ceremonijala crkva, u koju je inače moglo da stane 6.000 ljudi, bila je puna, a na trgu ispred katedrale bilo je još 3.000–4.000 vjernika. Za čitavo to vreme nije zabilježen nijedan incident niti provokacija, bilo od strane sveštenih lica, bilo od prisutnih vjernika.

Bilo je iznenađenje što **Vatikan nije zvanično poslao svog predstavnika na sahranu Stepinca**. On je to učinio indirektno uputivši u Zagreb bečkog nadbiskupa – kardinala Franca Johanesa Keniga. Ovaj, međutim, nije stigao na sahranu zbog saobraćajne nesreće u kojoj su on i njegov sekretar teško povređeni. Sudsko-istražna komisija je ustanovila da je do nesreće došlo krivicom šofera Kenihovih kola, što je kasnije i on sam potvrdio. Ovaj slučaj Vatikan je pokušao, preko svoje radio-stanice, da iskoristi za napad na Jugoslaviju, izražavajući sumnju u istinitost nalaza komisije. U emisiji od 14. februara 1960. Radio Vatikan je pored ostalog javio da je sahrani Stepinca trebalo da prisustvuje i kardinal Kenig, „ali nažalost on je bio žrtva čudnovate prometne nesreće i nije mogao stići“. Međutim, „blagovremena intervencija naših organa“ kao i rekonstrukcija čitavog događaja, kako se izvještava u Elaboratu Vlade FNRJ, potpuno su demantovali ove tendenciozne vijesti. Tome su doprinele i izjave zvaničnih lica koje je austrijska vlada uputila u Varaždin, među kojima izjave sekretara u Ministarstvu unutrašnjih poslova Grubhofera, nadbiskupa-koadjutora iz Beča Franca Johima i drugih, kao i izjave samog kardinala Keniga prilikom napuštanja Jugoslavije.¹³⁶ Potrebno je napomenuti da su ovaj događaj austrijski katolički listovi potpuno objektivno prikazivali i u tim prikazima su izražavali zahvalnost jugoslovenskim vlastima na humanom postupku prema nastradalim austrijskim državljanima.

Stepinčevoj smrti dat je prilično širok publicitet u inostranoj zapadnoj štampi. U tome se naročito istakla većina katoličkih listova ili onih koji su često pisali o Jugoslaviji polazeći sa reakcionarnih i neprijateljskih pozicija. Međutim, svi ti i drugi listovi su bili objektivni u pogledu razloga smrti Stepinca. Naime, ni u jednom od njih nije ispoljena sumnja u nalaze komisije o uzrocima smrti i zvanična saopštenja koja su tim povodom data. Većina ovih listova je donela niz napisa sa fotografijama uz zlonamjerne i tendenciozne komentare. Stepinac se veličao kao mučenik koji je nevino osuđen iz političkih razloga, a ne na osnovu stvarnih dokaza. Pominjalo se i da je Stepincu nuđeno u nekoliko navrata da napusti zemlju, ali da je on to odbio kao „dobar katolik i Hrvat“.

S druge strane, izvjestan broj listova samo je registrovao smrt Stepinca uz navođenje podataka o njegovom suđenju i izdržavanju kazne poslije rata bez

¹³⁶ AJ,144-45-397, Elaborat vlade FNRJ iz 1960. godine

ikakvih komentara. Neki pak listovi na Zapadu su ovim povodom donosili komentare u kojima je isticano da je sada situacija mnogo pogodnija za preduzimanje koraka ka normalizaciji odnosa između Vatikana i FNRJ.

Od komemorativnih svečanosti povodom smrti Stepinca, potrebno je posebno istaći svečane zadušnice koje su održane 17. februara 1960. u crkvi Sv. Petra u Rimu. Toj svečanosti prisustvovali su skoro svi kardinali koji su živjeli u Rimu, na čelu sa papom Đovanijem (Ivanom) XXIII, zatim diplomatski kor akreditovan kod Sv. Stolice, neki visoki talijanski funkcioneri i sva hrvatska (ustaška) emigracija u Rimu. Ovoj manifestaciji je dat naročito svečan ali za slične situacije i neuobičajen karakter. Ceo ceremonijal zadušnica, kao i govor koji je papa tom prilikom održao, dali su pečat sličnim manifestacijama koje su poslije toga održane u nekim gradovima Italije, kao i uopšte u zapadnim katoličkim zemljama. Ovu je svečanost propratila vatikanska i druga štampa sa velikim publicitetom, a Radio Vatikan nizom emisija protkanih neprijateljskim napadima na Jugoslaviju i aluzijama o potrebi što skorijeg **pokretanja akcije za beatifikaciju**.

Vatikanski radio i štampa su do tada donijeli veliki broj vesti i članaka povodom smrti Stepinca. Radio Vatikan i dalje je iz dana u dan donosio vijesti o raznim svečanostima posvećenim Stepincu. Te vijesti su praćene komentarima u kojima se na grub i bezobziran način napadala Jugoslavija i komunistički poredak. Bilo je karakteristično da oštrica tih emisija nije nikako popuštala, već se iz emisije u emisiju pojačavala. Objavljivana su pisma pojedinih vjernika emigranata u kojima se veličala uloga Stepinca, naročito poslije rata, „na spašavanju katoličanstva u Hrvatskoj“. Dobar dio tih napisa prenosila je i zvanična vatikanska štampa.

Vatikanska štampa i radio su istovremeno objavili duhovnu oporuku (testament) nadbiskupa Stepinca, u kojoj on otvoreno napada Jugoslaviju i poziva hrvatski narod da ustraje u „borbi za svetu katoličke vjeru“. Ovu oporuku Stepinac je dostavio Vatikanu još 1957. godine. Čim je oporuka objavljena većina katoličkih listova na Zapadu je donela šire izvode iz nje, praćene komentarima uperenim protiv Jugoslavije i komunističke politike koja se vodila prema Katoličkoj crkvi. Radio Vatikan i zvanična vatikanska štampa takođe su objavili pismo Stepinca upućeno istražnom sudiji u Osijeku decembra 1959. godine. I ovo je pismo iskorišćeno za napade na „naš društveni sistem i mjere naših vlasti protiv reakcionarnih sveštenika“.

U prostorijama Katoličke akcije u Rimu 13. aprila 1960. organizovana je komemoracija posvećena Stepincu, koju je održao prefekt Kongregacije za sjemeništa i univerzitete kardinal Pikardo (Picardo). Komemoraciji je prisustvovalo 10 kardinala (Masala, Čikonjani, Otaviani, Marele, Bea i drugi), nekoliko ministara talijanske vlade u ostavci, diplomatski predstavnici akreditovani kod Vatikana i sva hrvatska (ustaška) emigracija u Rimu. Uvodnu riječ o Stepincu izgovorio je poznati rukovodilac katoličke akcije Italije Luidi Djeda i tom prilikom istakao „patnje progonjene crkve“ i „junačkog kardinala Stepinca“.

Glavni govor o Stepincu održao je kardinal Picardo, u kome je prikazao „izvanredan lik Stepinca“, „borca za crkvena i čovečanska prava“ i „duhovnog predvodnika svoga potlačenog naroda“. Naročito je podvukao „mučeničko stradanje nevinog kardinala Stepinca u komunističkom ropstvu i zatočenju“. Na kraju je **kardinalu Picardu i svim prisutnim zahvalio „na krasnoj komemoraciji“ rukovodilac ustaške organizacije za Italiju, poznati ustaški emigrant Ivica Krilić**. Vatikanska štampa i radio kasnije su objavili da je Krilić govorio u ime zagrebačke dijeceze (nadbiskupije) „što do sada zvanično niko od strane nadbiskupije nije demantovao“.

Kroz posmrtnu vjerske obrede i slavopojke upućene tom prigodom „herojskom kardinalu“ od strane najviših crkvenih funkcionera u mnogim zapadnim zemljama i samom Vatikanu, pisanja štampe, radio emisije i druge slične manifestacije – Vatikan je smrt Stepinca iskoristio i „još uvek koristi za napade na Jugoslaviju i njen društveni poredak“. Ovakva aktivnost i stavovi Vatikana, koji su se ispoljili povodom smrti Stepinca, bacili su posebno svjetlo na unutrašnje stanje (suprotna gledišta) u samom Vatikanu i na tendenciju normalizovanja odnosa s Jugoslavijom. Sv. Stolica je sve više uviđala da bi normalizacija odnosa donijela nesumnjive koristi za crkvu, pa je željela „to sada sprovesti pod uslovima iz kojih bi mogli izvući političke koristi, ističući kako je Jugoslavija pod pritiskom katoličkih masa i unutar-političkih prilika primorana da sređuje odnose s Vatikanom i kako to znači pobjedu hrišćanstva nad ateizmom u Jugoslaviji“. Time je Vatikan i prilikom odstupanja i povlačenja, odnosno neuspjeha svoje politike, želio u javnosti da ostavi utisak „pobjednika u borbi protiv savremenog društvenog razvitka, što mu je trebalo radi poraza koji je crkva doživjela i u drugim socijalističkim zemljama“. S tim ciljem oni su želili i mrtvog Stepinca da drže aktuelnim, jer im je to davalo mogućnost za „zaoštavanje u borbi protiv socijalističkog društvenog razvoja“. To međutim nije značilo da se u vaticanskoj politici nije razmišljalo i o „elastičnijim putevima“ kojima su, iz razloga koji su navedeni, bili prisiljeni da idu i traže pogodnija rešenja.

Tek što je prošlo tri mjeseca od smrti Stepinca, od strane domaćeg klera i zvaničnih vaticanskih krugova **podržavala se tendencija širenja kulta Stepinca, njegovog proglašenja svecem** i dokazivanja da je bio „nevini mučenik komunističkog režima“. Ovoj akciji naročito je dao podstreka Jovan (Ivan) XXIII u govoru povodom zadušnica Stepincu u Rimu 17. februara 1960. godine. Između ostalog papa je tom prilikom rekao: „Mi se molimo za sretnu glorifikaciju izabrane duše njegove, on će nam sa nebesa odgovoriti odobravajući našu obnovljenu pastoralnu revnost... Koliko li je uzvišeno to, što on i za one, koji su mu naneli tako nepravedne patnje, ponavlja poslednje riječi umirućeg Krista: Oče, oprostí im, jer ne znaju šta čine... Ali želimo pobožno vjerovati i nadati se da će on sada u milosti i svjetlosti Gospodinovoj razastrti svoju zaštitu nad čitavim svetim kolegijem, kojem će ostati na ponos, te nad čitavom svetom crkvom i nad čitavom Jugoslavijom.“

Ovim je **papa dao nagoveštaj pokretanja akcije za beatifikaciju Stepinca**. Ubrzo zatim zagrebački nadbiskup Šefer osnovao je fond za beatifika-

ciju u koji su se ulagali svi prihodi (koji su znatni) ubrani u zagrebačkoj katedrali. Osim toga mjesto u katedrali gde je sahranjen svečano je uređeno sa slikom i stalcima za cveće i novčane priloge. Ovaj izuzetak napravljen je za Stepinca iako je tu sahranjeno preko 60 nadbiskupa i biskupa (nijedan nije bio ratni zločinac), sa očiglednim ciljem da ga se što više glorifikuje. Kako se dalje ističe u Elaboratu Vlade FNRJ, u „poslednje vreme zagrebački kler inscenira čuda u vezi sa Stepincem, što treba da služi kao materijal i argumentacija za proglašenje svetim“. Tako su proturili glasove da je više medicinski beznadežnih slučajeva na „čudesan način doživjelo potpuno ozdravljenje“ poslije posjete Stepinčevom grobu i molitava upućenih njemu (neki prof. Cimerman, jedna žena, neki franjevci i drugi). Isto tako pronosili su se glasovi da su se mnogi ateisti, koji su samo zbog radoznalosti posjetili Stepinčev grob, počeli obraćati crkvi i postali dobri katolici. Ovakve pojave brižno su se registrovale kao „nepobitna građa“ o Stepinčevom „blaženstvu“.

U cilju širenja Stepinčevog kulta napisan je i poseban pamflet o njegovim „posljednjim danima i zatočenju“, čiji je autor bio župnik iz Krašića Vraneković. Ovaj pamflet se širio po Hrvatskoj, a njime se željela istaći „plemenita duša Stepinca“, njegovo velikodušno oprostjenje i služenje crkvi i narodu. Sa istim ciljem se umnožava njegov testament i **saučešće vajara Ivana Meštrovića**.

Treba napomenuti da je kler vrlo aktivno radio na „dokumentaciji materijala“ koji je trebalo da dokaže da Stepinac nije bio ratni zločinac. **Tako su se od raznih lica (mahom problematičnih ličnosti i onih koji su za vreme rata uživali milost ustaša) prikupljale izjave da je on spasavao Srbe i Jevreje.** Ovakvi su se materijali brižljivo sređivali na zagrebačkom kaptolu, u čemu je najvidnije učešće imao nadbiskup Šefer. S tim u vezi na vješt način su se **proturali glasovi da je „naša Vlada, činjenicom da je dozvolila sahranu u Zagrebu, Stepinca formalno rehabilitovala, drugim rečima da je priznala neosnovanost optužbi protiv njega“.** Paralelno sa ovim akcijama u zemlji i inostranstvu, istovjetnu kampanju su vodili kleroustaški elementi iz redova emigracije.

Čitava aktivnost koju je vodio kler u zemlji, uz punu saglasnost i blagoslov Vatikana, mogla se okarakterisati kao provokativna „u odnosu na naš društveni sistem i Jugoslaviju kao državu“. Ovo utoliko prije što je pitanje Stepinca davno prečišćeno i stav u tom pogledu jasan: „**On je bio ratni zločinac**, a njegovo **proglašenje svecem, pogotovo mučenikom** (već nekoliko stotina godina nije bilo slučaja da je neko proglašen mučenikom) moglo se protumačiti kao **krajnje neprijateljski stav Vatikana prema Jugoslaviji** i nagoveštaj još otvorenijeg neprijateljskog kursa prema našoj zemlji“.¹³⁷

Pokušaji rehabilitacije i kanonizacije nadbiskupa Stepinca odvijali su se, dakle, u više istorijskih etapa. To pitanje pokrenuto je već od samog izricanja presude Stepincu 1946, potom u vremenu poslije zatvaranja 1946–50 (kada je postao kardinal). Takva kampanja naročito jača u vreme Stepinčeve smrti 1960. godine. Ponovo se razbuktava uoči razbijanja Jugoslavije 1988–91, zatim u

¹³⁷ Isto, elaborat Odnosi Jugoslavije i Vatikana...

vremenu beatifikacije od strane Jovana Pavla II 1998, koja protiče bez ikakve reakcije i u pasivnom posmatranju Srpske pravoslavne crkve, srpske države i srpskog naroda. Najnovija kampanja doživljava histerična nastojanja od strane Crkve u Hrvata, njihovog episkopata i hrvatskih masa, koje su izgleda u plebisitarnom zanosu za to da se taj „sveti čin“ što prije okonča. Uočljivo je da ih „odugovlačenje“ pape Franciska sve više živcira, naročito njegovo zalaganje da pitanje kanonizacije temeljno „prouči“ mješovita pravoslavno-rimokatolička komisija, koja u vremenu pisanja ove knjige uveliko zasjeda bez naznaka konačnog rješenja.

BILJEŠKA O AUTORU

Nikola Žutić je rođen u Gospiću (Lika) 14. avgusta 1952. u klimi srpskog pravoslavnog vjerskog indiferentizma i komunističkog ateizma, kojima je prethodilo liberalno kosmopolitsko monarhističko jugoslavenstvo koje su krajiški Srbi u većini prihvatili. Nasuprot takvom internacionalnom duhu ličkih Srba dominirale su ideje rimokatoličkog „svjetonazora“, koje su od nekadašnjih srpskih vjerskih konvertita (današnjih Hrvata) stvorile isključive i fanatizovane poklonike velikohrvatske ideje. Ovakav gospićki ideološki i vjerski milje bitno je uticao na misaoni sklop i istoričarski profil autora ove knjige. U centru naučnog interesovanja Nikole Žutića je fenomen sučeljavanja ideologija građanskog liberalizma i rimokatoličkog klerikalizma, fenomen rimokatoličke nacije hrvatstva, koji i dominiraju u njegovim studijama, monografijama i člancima.

Objavio je oko trideset monografija, studija, zbirki dokumenata, udžbenik iz istorije za završne razrede gimnazije i stotinjak članaka, priloga, rasprava i kritika. Od značajnijih radova izdvajamo slijedeće knjige: *27. mart 1941* (koautor sa prof. dr B. Petranovićem, objavljena 1990); *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941* (1991); *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan 1918–1935 – odnos jugoslovenske države i Rimske crkve* (1994); *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji* (koautor s prof. dr Lj. Dimićem, 1992); *Rimokatolička crkva i hrvatstvo – od ilirske ideje do velikohrvatske realizacije 1453–1941* (1997); *Vatikan i Albanci u prvoj polovini XX veka* (2002); *Vrhovni sud Srbije 1846–2006* (2006); *Srbi rimokatolici, takozvani Hrvati* (2006); *Okružni sud Srbije 1840–2006* (2007); *Liberalizam i Srbi u prvoj polovini XX vijeka* (2007); *Niko Bartulović rimokatolik četnik* (2010); *Đuro Vilović – od župnika do četnika* (2012), *Velika Srbija 1888–1926 – historiografska analiza listova Velika Srbija* (2016).

Od 1993. do 1995. predavao je kao docent Političku istoriju Srba na Pravnom fakultetu Univerziteta Nikola Tesla u Kninu. Zaposlen je u Institutu za savremenu istoriju u zvanju naučnog savjetnika. Dobitnik je prve nagrade Ministarstva nauke Republike Srbije za naučno stvaralaštvo (2004) za period 2002–2003. godina.

Izdavač
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
Beograd, Trg Nikole Pašića 11
E-mail: office@isi.co.rs
www.isi.co.rs

Za izdavača
Prof. dr Momčilo Pavlović

Tiraž 300
Prvo izdanje

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

272-726:929 Степинац А.
94(497.1)"1934/1946"

ЖУТИЋ, Никола, 1952-

Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji
1934-1946 / Nikola Žutić. - 1. izd. - Beograd : Institut za savremenu
istoriju, 2017 (Beograd : Planeta print). - 286 str. ; 24 cm. - (Biblioteka
Studije i monografije / [Institut za savremenu istoriju])

Autorova slika. - Tiraž 300. - Beleška o autoru: str. [287]. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7403-216-9

a) Римокатоличка црква. Католичка акција - 1934-1941 b) Степинац,
Алојзије (1898-1960) c) Југославија - Историја - 1934-1946
COBISS.SR-ID 247584268

Štampa: Planeta print, Beograd